

чытай і слухай

Скарбы сусветнай літаратуры

Зборнік

чытай і слухай

Скарбы сусветнай літаратуры

Зборнік

Мінск
«Вышэйшая школа»
2024

УДК 821(100)=93
ББК 84(0)
С42

Серыя заснавана ў 2023 годзе

Для дзяцей сярэдняга і старэйшага школьнага ўзросту

Спасылкі на аўдыязапісы ў выглядзе QR-кодаў прыведзены па выданнях:

Бібліятэка школьніка. Скарбы сусветнай літаратуры : Антуан дэ Сэнт-Экзюперы, Эрнэст Хемінгуэй, Джэк Лондан : аўдыякнігі / тэксты чытае Андрэй Каляда. – Мінск : Вышэйшая школа, 2019.

Бібліятэка школьніка. Скарбы сусветнай літаратуры : Проза і паэзія : аўдыякнігі / тэксты чытаюць Наталля Кухарава, Андрэй Ясюкевіч. – Мінск : Вышэйшая школа, 2020.

Скарбы сусветнай літаратуры : зборнік : для дзяцей сярэд.
С42 і ст. шк. узросту. – Мінск : Вышэйшая школа, 2024. – 447 с. –
(Чытай і слухай).

ISBN 978-985-06-3599-0.

Літаратурна-мастацкае выданне ўключае творы замежных пісьменнікаў, прапанаваных для дадатковага чытання па літаратуры вучням розных класаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі. Творы змяшчаюць спасылкі ў выглядзе QR-кодаў на аўдыязапісы тэкстаў наступных аўтараў: Дж. Р. Кіплінг, А. Ліндгрэн, Э. Распэ, Дз. Шульцэ, Дж. Лондан, І. Ф. Шылер, А. Маруа, С. Цвэйг, У. Фолкнер, Э. Хемінгуэй.

Для ўсіх, хто цікавіцца творамі сусветнай літаратуры.

УДК 821(100)=93
ББК 84(0)

Усе правы на дадзенае выданне абаронены. Узнаўленне ўсёй кнігі ці любой яе часткі не можа быць ажыццёўлена без дазволу выдавецтва.

ISBN 978-985-06-3599-0

© Укладанне, афармленне.
УП «Выдавецтва “Вышэйшая школа”»,
2024

ДЖОЗЭФ РЭДЗЬЯРД КІПЛІНГ

КАЗКІ¹

Чаму ў вярблюда горб

Усама першыя гады, даўно-даўно, уся наша зямля была новенькая, толькі што зробленая. Жывёлы з першых жа дзён пачалі служыць Чалавеку. Але ў Страшэнна-Панурай Пустыні жывуць Страшэнна-Пануры Вярблюд, які і не думаў працаваць. Ён еў сухія калючкі, жорсткія галінкі, тамарыск, цярноўнік і кару, але працаваць нізашто не хацеў, — такі несумленны гультай! І што б ні казалі яму, ён на ўсё адказваў:

— Гррб!

Толькі «Гррб» — і болей нічога.

Вось аднойчы, у панядзелак раніцой, прыйшоў да яго Конь. На спіне ў Каня было сядло. У зубах вуздэчка.

— Вярблюд, а Вярблюд! — сказаў ён. — Ідзі да Чалавека і пачні бегаць трушком, як бегаем мы.

— Гррб! — адказаў Вярблюд, а Конь пайшоў да Чалавека і расказаў яму ўсё.

Неўзабаве пасля гэтага да Вярблюда прыйшоў Сабака. У яго ў зубах была палка. Ён прыйшоў і сказаў:

— Вярблюд, а Вярблюд! Ідзі да Чалавека, навучыся хадзіць разам з ім на паляванне, як мы.

— Гррб! — адказаў Вярблюд, а Сабака пайшоў да Чалавека і расказаў яму ўсё.

Неўзабаве пасля гэтага прыйшоў да Вярблюда Бык. У Быка на шыі было ярмо. Ён сказаў:

— Вярблюд, а Вярблюд! Ідзі да Чалавека і ары зямлю, як аром мы.

— Гррб! — адказаў Вярблюд, а Бык пайшоў да Чалавека і расказаў яму ўсё.

Увечары Чалавек паклікаў Каня, Сабаку і Быка і сказаў:

— Конь, Сабака і Бык, мне вельмі вас шкада (свет жа быў зусім яшчэ новы!), але звер, які крычыць «гррб» у Пустыні, не здольны

¹ Казкі чытае Наталія Кухарава.

ні да якой работы, а то б ён даўно прыйшоў да мяне. Хай сабе жыве ў сваёй Пустыні, я не крану яго, але вам давядзецца працаваць удвая больш — і за сябе і за яго.

Тады Конь, Сабака і Бык вельмі раззлаваліся (свет жа быў яшчэ вельмі новы!). Яны пайшлі да самага краю Пустыні і пачалі гласна абмяркоўваць, што ім рабіць, і брахалі, і ржалі, і мычалі.

Да іх падышоў Вярблюд — несумленны гультай! — і, ляніва перажаўваючы сухую траву, пачаў насміхацца з іх. Потым ён сказаў «гррб» і пайшоў далей.

Міма іх па дарозе імчаўся ў хмары пылу Джын, Уладар Усіх Пустынь. Ён спыніўся пагутарыць з Канём, Сабакам і Быком.

— Уладар Усіх Пустынь! — сказаў Конь. — Хто мае права гультайнічаць, калі свет такі новы і ў ім яшчэ так многа работы?

— Ніхто, — адказаў Джын.

— А вось, — сказаў Конь, — у тваёй Страшэнна-Панурай Пустыні жыве Страшэнна-Пануры Звер, з доўгай шыяй, з доўгімі нагамі, які ад самай раніцы, ад панядзелка, не падумаў узяцца за работу. Не хоча бегачь трушком — нізашто!

— Ф'ю! — свіснуў Джын. — Ды гэта мой Вярблюд, клянуся золатам Аравійскіх пустынь! Што ж ён кажа?

— Ён кажа адно слова «Гррб», — сказаў Сабака. — «Гррб» — і болей нічога. І не хоча памагаць Чалавеку на паляванні.

— А што яшчэ ён кажа? — спытаў Джын.

— Болей нічога, толькі «Гррб», і не хоча араць, — адказаў Бык.

— Вельмі добра! — ускрыкнуў Джын. — Пачакайце хвілінку, я зараз пакажу яму «Гррб»!

Ён захінуўся ў свой плашч з пылу і памчаўся ў Пустыню. Там ён знайшоў Вярблюда. Той стаяў і любавалася сваім адлюстраваннем у лужыне — несумленны гультай.

— Мой хітры даўганогі дружа, — сказаў Джын. — Я чуў, што ты не хочаш працаваць у нашым новым-навіосенькім свеце. Што гэта такое?

— Гррб! — адказаў Вярблюд.

Джын сеў на пяско і, абапёршыся падбародкам на руку, пачаў чараваць, а Вярблюд стаяў і хоць бы што: любавалася сваім адлюстраваннем у лужыне.

— Конь, Бык і Сабака працавалі ад самай раніцы, ад панядзелка, і працавалі болей, чым трэба, таму што ты такі несумленны гультай, — сказаў Джын.

І ён зноў абапёрся рукою на падбародак і чараваў далей.

— Гррб! — паўтарыў Вярблюд.

— І як табе не надакучыць гэтае слова? Каторы раз ты яго паў-тараеш? Несумленны гультай, я хачу, каб ты працаваў.

— Гррб! — паўтарыў Вярблюд.

І раптам спіна, якой ён так ганарыўся, пачала ў яго пухнуць, і пухла, і пухла, пакуль у яго не вырас вялізны цвёрды горб.

— Палюбайся! — сказаў Джын. — Гэта той самы «Гррб», пра які ты толькі і гаворыш. Ён вырас у цябе таму, што ты — несумленны гультай. Работа пачалася ад панядзелка, сёння чацвер, а ты да гэтага часу яшчэ не ўзяўся за работу. Але цяпер ты пачнеш працаваць!

— Як жа я буду працаваць, калі ў мяне вялізны «Гррб»? — запытаў Вярблюд.

— А гэта табе ў пакаранне! — адказаў Джын. — За тое, што ты прагуляў тое сутак. Але цяпер ты можаш працаваць тры дні без усякай яды, бо ты будзеш есці свой уласны «Гррб». Жыў жа ты тры дні адным толькі «Гррб». Пасля гэтага, я спадзяюся, ты не будзеш казаць, што я пра цябе не клапацуся. А цяпер выбірайся з Пустыні, ідзі да Каня, Сабакі і Быка і глядзі, паводзь сябе добра.

І пайшоў Вярблюд са сваім гарбом да Каня, Сабакі і Быка. І да гэтага часу ён цягае на спіне свой горб (мы не кажам ужо «Гррб», мы кажам «горб», каб не пакрыўдзіць Вярблюда), і да гэтага часу ён не можа нагнаць трох дзён, якія ён прагуляў напачатку, калі зямля была новая, і да гэтага часу не можа навучыцца, як трэба сябе паводзіць.

Горб
Вярблюджы,
Непрыгожы дужа,
Бачыў я ў звярынцы не раз.
Ды горб,
Сама брыдкі,
Расце ўвачавідкі,
Расце ў мяне і ў вас.
Ва ўсіх,
Хто ў працы марудны,
Нямыты, нячэсаны, брудны, —
Узвысіцца
Горб,
Нябачны горб,
Страшэннаю чорнай грудай.
Мы спім да паўдня
І ў свята, і ў будні,

Прачнёмся – і свет нам нямілы,
Мы мяўкаем, брэшам,
Уставаць не жадаем,
Злуемся на губку і мыла.
Скажыце, куды
Уцячы ад бяды,
Дзе ўтоіце горб свой жахлівы,
Нябачаны
Горб,
Агіднейшы
Горб,
Калматае, чорнае дзіва!
Махніце рукой,
Забудзьце спакой:
Узяцца вам час за работу,
Не кіснуць, не спаць,
А зямлю капаць,
Капаць да дзясятага поту.
І спёка, вятры,
І дождж праліўны,
І праца – вас зробіць шчаслівым,
Разгладзяць ваш горб,
Нябачаны горб,
Калматы, махнаты, жахлівы!

Кот, які гуляў сам сабою

Слухай, мой мілы хлопчык, слухай, удумвайся, разумей, бо гэта здарылася, бо гэта адбылося, бо гэта было яшчэ ў той далёкі час, калі Ручныя Жывёлы былі Жывёламі Дзікімі.

Сабака быў дзікі, і Конь быў дзікі, і Карова была дзікая, і Авечка была дзікая, і Свіння была дзікая – і ўсе яны былі дзікія-дзікія і дзіка блукалі па Мокрых і Дзікіх Лясах.

Але сама дзікім быў Дзікі Кот – ён бадзяўся, дзе ўздумаецца, і гуляў сам сабою.

Чалавек, зразумела, быў таксама дзікі, страшэнна дзікі, жахліва дзікі. І ніколі б яму не зрабіцца ручным, каб не Жанчына. Гэта яна сказала яму – пры першай сустрэчы, – што ёй не падабаецца яго дзікае жыццё. Яна хутка адшукала яму для жылля ўтульную, сухую Пячору, бо спаць у Пячоры было куды лепш, чым валяцца пад ад-

крытым небам на кучы сырога лісця. Яна пасыпала падлогу чыстым пясочкам і расклала ў глыбіні Пячоры добрае вогнішча.

Потым яна павесіла каля ўвахода ў Пячору скуру Дзікага Каня хвостом уніз і сказала Мужчыне:

— Выцірай, любы, ногі, як будзеш уваходзіць: цяпер у нас, бацьш, гаспадарка.

У гэты вечар, мой мілы хлопчык, яны вячэралі дзікай авечкай, засмажанай на распаленых камянях, прыпраўленай дзікім часнаком і дзікім перцам. Потым яны з'елі дзікую качку, начыненую дзікім рысам, дзікай травой і дзікімі яблыкамі; потым храсточкі дзікіх быкоў; потым дзікія вішні і дзікія гранаты. Потым Мужчына, вельмі шчаслівы, пайшоў і заснуў каля агню, а Жанчына села чараваць: яна распусціла валасы, узяла плечавую барановую костку, вельмі плоскую і вельмі гладкую, і пачала пільна ўглядацца ў разводы, якія праходзілі па костцы. Потым яна падкінула дроў у агонь і зацягнула песню. Гэта было Першае ў свеце Чараўніцтва, Першая Чараўнічая Песня.

І сабраліся ў Мокрым і Дзікім Лесе ўсе Дзікія Звяры; збіліся ў адзін статак і глядзелі на святло агню, не ведаючы, што гэта такое.

Але вось тупнуў нагой Дзікі Конь і дзіка сказаў:

— О, мае Прыяцелі! О, мае Непрыяцелі! Чуе сэрца маё: не на дабро засвяцілі Мужчына і Жанчына ў вялікай Пячоры вялікі агонь. Не, гэта не на дабро!

Дзікі Сабака задраў дзікі нос, панюхаў, як пахне смажаная бараніна, і дзіка сказаў:

— Пайду пагляджу, а потым раскажу. Мне здаецца, што там не так ужо дрэнна. Кот, хадзем са мною!

— Ну не, — адказаў Кот. — Я, Кот, хаджу дзе ўздумаецца і гуляю сам сабою.

— Ну, тады я табе не таварыш, — сказаў Дзікі Сабака і трушком пабег да Пячоры.

Але не прабег ён і дзесяці крокаў, а Кот падумаў ужо: «Я, Кот, хаджу дзе ўздумаецца, гуляю сам сабою. Чаму б мне не пайсці туды і не паглядзець, як і што? Я ж пайду па сваёй ахвоце».

І ён ціхенька пабег за Сабакам, ступаючы мякка і далікатна, і забраўся ў такую мясцінку, адкуль яму было чуваць усё.

Калі Дзікі Сабака падышоў да Пячоры, ён дзікім носам падняў конскую скуру і з асалодай пачаў нюхаць прыемны пах смажанай бараніны, а Жанчына, якая чаравала косткай, пачула шорах і сказала, смеючыся:

— Вось першы ўжо і прыйшоў. Ты з Дзікага лесу, Дзікае Стварэнне, што табе тут трэба?

І адказаў Дзікі Сабака:

— Скажы мне, о, Вораг мой, Жонка Ворага майго, што гэта пахне так прыемна сярод гэтых Дзікіх Лясоў.

І нагнулася Жанчына, і падняла з падлогі костку, і кінула Дзікаму Сабаку, і сказала:

— Ты, з Дзікага Лесу Дзікае Стварэнне, пакаштуй, пагрызі гэтую костку.

Узяў Дзікі Сабака гэтую костку ў свае дзікія зубы. І яна здалася яму смачнейшай за ўсё, што ён грыз да гэтага часу, і ён сказаў:

— Слухай, о, Вораг мой, Жонка майго Ворага, кінь мне хутчэй другую такую ж костку.

І адказала яму Жанчына:

— Ты, з Дзікага Лесу Дзікае Стварэнне, ідзі памажы майму Мужчыне хадзіць за здабычай, сцеражы гэтую Пячору па начах, і я дам табе столькі касцей, колькі табе будзе патрэбна.

— Ах, — сказаў Кот, слухаючы іх гутарку, — гэта вельмі разумная Жанчына, хоць, вядома, я разумнейшы за яе.

Дзікі Сабака забраўся ў Пячору, паклаў галаву Жанчыне на калені і сказаў:

— О, мой Друг, Жонка майго Друга, добра. Я згодзен дапамагаць твайму Мужчыне паляваць, буду сцерагчы па начах вашу Пячору.

— Ах, — сказаў Кот, слухаючы іх размову, — які дурны гэты Сабака!

І ён пайшоў прэч, прабіраючыся па Дзікім Лесе і дзіка махаючы сваім дзікім хвостом. Але пра ўсё, што бачыў, нікому не сказаў ні слова.

Прачнуўшыся, Мужчына запытаў:

— Што тут робіць Дзікі Сабака?

І адказала Жанчына:

— Яго імя ўжо не Дзікі Сабака, а Першы Друг, і ён будзе нам другам на векі вечныя. Як пойдзеш на паляванне, клікні яго з сабою.

На другі вечар Жанчына нарэзала на заліўных лугах вялікі ахалак травы і расклала яе сушыцца каля агню, і, калі пайшоў ад сена такі пах, як ад свежаскошанай травы, яна села каля ўвахода ў Пячору, зрабіла з конскай скуры вуздэчку і, утаропіўшыся ў плечавую барановую костку — на шырокую вялікую лапатку, — зноў узялася чараваць і запела чараўнічую песню.

І зноў у Дзікім Лесе сабраліся ўсе Дзікія Звяры і, пазіраючы здалёк на агонь, абмяркоўвалі, што б такое магло здарыцца з Дзікім Сабакам. І вось Дзікі Конь дзіка тупнуў дзікай нагой і сказаў:

— Пайду пагляджу, а потым раскажу, чаму Дзікі Сабака не вярнуўся. Кот, хочаш — пойдзем разам?

— Не, — адказаў Кот, — я, Кот, хаджу дзе хачу і гуляю сам сабою, ідзі адзін.

Але на самай справе ён ціхенька пракраўся за Дзікім Канём, ступаючы ціха і мякка, і забраўся ў такую мясцінку, адкуль было чуваць усё.

Пачула Жанчына конскі тупат, убачыла, як прабіраецца да яе Дзікі Конь, як ён наступае на сваю доўгую грыву, і сказала са смехам:

— А вось і другі прыбег сюды. Ты, з Дзікага Лесу Дзікае Стварэнне, чаго табе тут трэба?

Дзікі Конь адказаў:

— Ты, мой Вораг, Жонка майго Ворага, адказвай мне хутчэй, дзе Дзікі Сабака.

Жанчына засмялася, падняла з падлогі барановую лапатку, паглядзела на яе і сказала:

— Ты, з Дзікага Лесу Дзікае Стварэнне, не па Сабаку ты сюды прыйшоў, а па сена, па гэтую добрую траву!

Дзікі Конь затупаў на месцы і, трасянуўшы грывай, сказаў:

— Гэта праўда. Дай мне сена!

Жанчына адказала:

— Ты, з Дзікага Лесу Дзікае Стварэнне, нагні сваю дзікую галаву і насі, што я надзены на цябе, — насі, не здымай ніколі, і тры разы ў дзень ты будзеш есці гэтую дзіўную пахучую траву.

— Ах, — сказаў Кот, слухаючы іх гутарку, — гэтая Жанчына вельмі разумная, але, вядома, не разумнейшая за мяне.

І нагнуў Дзікі Конь сваю дзікую галаву, і Жанчына накінула на яе толькі што сплеченую вуздэчку, і дыхнуў ён сваім дзікім дыханнем проста на ногі Жанчыне і сказаў:

— О, мая Гаспадыня, о Жонка майго Гаспадара, за пахучую гэтую траву я табе буду вечным рабом!

— Ах, — сказаў Кот, слухаючы іх гутарку, — які ён дурань, гэты Конь!

І зноў ён кінуўся ў Дзікі Лес, дзіка памахваючы сваім дзікім хвостом. Але пра ўсё, што чуў, нікому не сказаў ні слова.

Калі Сабака і Мужчына вярнуліся з палявання, Мужчына сказаў:

— А што тут робіць Дзікі Конь?

І Жанчына адказала:

— Не Дзікі Конь ужо імя яго, а Першы Слуга, бо з месца на месца ён будзе вазіць нас векі вечныя. Калі ты збярэшся на паляванні, смела сядай на яго.

На наступны дзень падышла да Пячоры Карова. Яна таксама была дзікая і павінна была высока задзіраць сваю дзікую галаву, каб не зачапіцца за дзікія дрэвы дзікімі рагамі. Кот пракраўся ўслед за ёй і схаваўся гэтак жа сама, як і раней; і ўсё адбылося гэтак жа сама, як і раней; і Кот сказаў тое самае, што і раней; і калі Дзікая Карова ў абмен за траву абяцала Жанчыне сваё маляко, Кот кінуўся ў Дзікі Лес і дзіка замахаў сваім дзікім хвостом зноў-такі гэтак жа сама, як і раней. І пра ўсё, што чуў, нікому не сказаў ні слова. А калі Сабака, Чалавек і Конь вярнуліся з палявання і Чалавек спытаўся гэтак жа сама, як і раней, што робіць тут Дзікая Карова, Жанчына адказала гэтак жа, як і раней:

— Цяпер не Дзікая Карова ёй імя, а Носьбітка Добрай Яды. Яна будзе даваць нам белы сырадой веці вечныя, і я згодна даглядаць яе, пакуль ты, ды наш Першы Друг, ды наш Першы Слуга будзеце ў лесе на паляванні.

Дарэмна Кот пракакаў увесь дзень, каб хто-небудзь яшчэ з Дзікіх Звяроў прыйшоў да Пячоры: болей ніхто не прыходзіў з Мокрага Дзікага Лесу. Так што Кату паняволі прыйшлося блукаць аднаму. І вось убачыў ён Жанчыну, якая сядзела і даіла Карову.

І ўбачыў ён у Пячоры святло, і пачуў дзівосны пах беллага сырадою. І сказаў ён Жанчыне:

— Ты, мой Вораг, Жонка майго Ворага, скажы мне, куды ты падзела Карову.

Жанчына засмялася і сказала:

— Ты, з Дзікага Лесу Дзікае Стварэнне, ідзі сабе ў Лес па добраму! Мне болей не трэба ні слуг, ні прыяцеляў. Я ўжо запляла маю касу і схавала чароўную костку.

І адказаў Дзікі Кот:

— Я не друг і не слуга. Я, Кот, хаджу, куды ўздумаю, гуляю сам сабою, і вось мне ўздумалася забрацца ў Пячору.

І спытала яго Жанчына:

— Чаму ў першы ж вечар ты не прыйшоў з Першым Другам?

Кот раззлаваўся і сказаў:

— Напэўна, Дзікі Сабака ўжо нахлусіў табе пра мяне!

Жанчына адказала са смехам:

— Ты, Кот, ты гуляеш сам сабою і ходзіш, куды табе ўздумаецца. Ты сам кажаш, што ты не слуга і не друг. Ідзі ж адсюль сам сабою куды ўздумаецца!

Кот прыкінуўся пакрыўджаным і сказаў:

— Няўжо мне іншы раз нельга прыйсці да цябе ў госці і пагрэцца каля гарачага агню? І няўжо ты ніколі не дасі мне паспытаць беллага сырадою? Ты такая разумная, ты такая красуня, — не, хоць я і Кот, але ты не будзеш жорстка абыходзіцца са мною.

Жанчына сказала:

— Я ведаю, што я разумная, але што я красуня — не ведала. Давай заключым умову. Калі я хоць раз пахвалю цябе, смела заходзь у Пячору.

— А калі ты пахваліш мяне два разы? — спытаў Кот.

— Ну, гэтага не будзе, — сказала Жанчына. — Але калі гэта здарыцца, уваходзь і сядай каля агню.

— А што, калі ты пахваліш мяне тры разы? — спытаў Кот.

— Ну, гэтага не будзе, — сказала Жанчына. — Але калі гэта здарыцца, прыходзь і атрымлівай малако тры разы ў дзень да сканчэння веку!

Кот выгнуў спіну і сказаў:

— Ты, Заслона каля ўвахода ў Пячору, і ты, Агонь у глыбіні Пячоры, і вы, Малочныя Гладышыкі, што стаіце каля агню, вас я бяру за сведак; запомніце, што сказаў мой Вораг, Жонка майго Ворага!

І, павярнуўшыся, пайшоў у Дзікі Лес, дзіка памахваючы дзікім хвостом.

Калі ў гэты вечар Сабака, Мужчына і Конь вярнуліся з палявання ў Пячору, Жанчына ні слова не сказала ім пра сваю ўмову з Котом, бо баялася, што ім гэта не спадабаецца.

Кот пайшоў далёка-далёка і так доўга хаваўся ў Дзікім Лесе, што Жанчына забыла і думаць пра яго. Толькі Лятучая Мыш, якая вісела дагары нагамі каля ўвахода ў Пячору, ведала, дзе хаваецца Кот, і кожны вечар падлятала да таго месца і паведамляла Кату ўсе навіны.

Неяк увечары прылятае яна да Ката і кажа:

— А ў Пячоры — Дзіцяні! Яно зусім, зусім новенькае. Такое ружовае, тоўстае і маленькае. І яно вельмі падабаецца Жанчыне.

— Вельмі добра, — сказаў Кот. — А што ж падабаецца Дзіцяняці?

— Усё мяккае і гладкае, — адказала Лятучая Мыш. — Як ісці спаць, яно бярэ ў ручкі што-небудзь цёпленькае і засынае. Потым яму падабаецца, каб з ім гулялі. Вось і ўсё, што яму падабаецца.

— Вельмі добра, — сказаў Кот, — калі так, — мой час прыйшоў.

На наступны вечар Кот прабраўся да Пячоры па Дзікім Лесе і праседзеў недалёка да самай раніцы. Раніцою Сабака, Чалавек і Конь пайшлі на паляванне, а Жанчына пачала гатаваць ежу. Дзіцяні плакала і адрывала яе ад работы. Яна вынесла яго з Пячоры і дала яму каменьчыкаў пагуляць, але яно не сунімалася.

Тады Кот працягнуў пухлую лапку і паглядзіў Дзіцяні па шчочцы, і замурлыкаў, і забурчаў, і давай церціся аб яго калені, і хвостом казыгаць яму падбародак. Дзіцяні засмяялася, і Жанчына, пачуўшы яго смех, усміхнулася.

Тады ўскрыкнула Лятучая Мыш — маленькая Лятучая Мыш, якая вісела дагары нагамі каля ўвахода ў Пячору:

— О, Гаспадыня мая, Жонка майго Гаспадара, Маці Гаспадарскага Сына! З Дзікага Лесу прыйшло Дзікае Стварэнне, і як слаўна яно гуляе з тваім Дзіцём!

— Дзякуй Дзікаму Стварэнню, — сказала Жанчына, разгінаючы спіну. — У мяне так многа работы, а яно зрабіла мне вялікую паслугу.

І вось, мілы хлопчык, не паспела яна сказаць гэта, як у тую самую хвіліну і ў тую самую секунду — бух, бух! — падае конская скура, якая вісела хвостом уніз каля ўвахода ў Пячору (гэта яна ўспомніла, што ў Жанчыны з Котом была ўмова), і не паспела Жанчына падняць яе, а Кот вунь ужо сядзіць у Пячоры, усеўся зручней і сядзіць.

— Ты, мой Вораг, ты, Жонка Ворага майго, ты, Маці майго Ворага, — сказаў Кот, — паглядзі: я тут. Ты пахваліла мяне — і вось я тут і буду сядзець у Пячоры векі вечныя. Але ўсё ж запомні: я, Кот, хаджу куды ўздумаю, гуляю сам сабою.

Жанчына вельмі раззлавалася, але прыкусіла язык і села за прасніцу прасці.

Але Дзіцяне заплакала зноў, бо Кот пайшоў ад яго; і Жанчына не магла яго суняць: яно білася, тузала ножкамі і ўсё пасіnela ад крыку.

— Ты, мой Вораг, ты, Жонка Ворага майго, ты, Маці майго Ворага, — сказаў Кот, — паслухай, што я скажу табе: вазьмі адарві кавалачак ніткі ад той, якую ты прадзеш, прывяжы да яе сваё верацяно, і я так начарую табе, што Дзіця ў тую ж хвіліну засмяецца і будзе смяяцца мацней, чым плача цяпер.

— Добра, — сказала Жанчына, — я ўжо зусім страціла галаву. Але помні: дзякаваць табе я не буду.

Яна прывязала да ніткі глінянае верацяно і пацягнула яго па падлозе, і Кот пабег за ім, і хапаў яго, і куляўся, і кідаў яго сабе на спіну, і лавіў яго заднімі лапамі, і знарок адпускаў яго, а потым кідаўся наўздагон, — і вось Дзіцяне засмяялася яшчэ мацней, чым плакала; яно поўзала за Котом па ўсёй Пячоры, і забаўлялася, і рагатала, пакуль не стамілася і не задрамала разам з Котом, абняўшы яго ручкай.

— А цяпер, — сказаў Кот, — я спяю яму песню, залюляю яго на гадзінку.

І як пачаў ён мурлыкаць то гучней, то цішэй, то цішэй, то гучней, — Дзіцяне і заснула моцным сном.

Жанчына паглядзела на іх на абодвух і з усмешкай сказала:

— Вось гэта добра! Што б там ні было, а ўсё ж ты, Кот, разумнік.

Не паспела яна дагаварыць — пффф! — дым ад Агню хмарамі пачаў клубіцца ў Пячоры: гэта ён успомніў, што ў Жанчыны з Катом была ўмова. І калі дым разышоўся, — зірк, Кот сядзіць каля агню, усеўся зручней і сядзіць.

— Ты, мой Вораг, ты, Жонка Ворага майго, ты, Маці майго Ворага, — сказаў Кот, — паглядзі: я тут. Ты зноў пахваліла мяне, і вось я тут, каля цёплага ачага, і адсюль я не пайду на векі вечныя. Але ўсё ж запомні: я, Кот, хаджу куды ўздумаю і гуляю сам сабою.

Жанчына вельмі раззлавалася, распусціла валасы, падкінула дроў у агонь, узяла барановую костку і пачала зноў чараваць, каб як-небудзь незнарок трэці раз не пахваліць гэтага Ката.

Але цяпер, мой мілы хлопчык, у Жанчыны не было песень, яна чаравала паціху, — і вось у Пячоры зрабілася так ціха, што нейкая Крошка Мышка выскачыла з кутка і ціхенька пачала бегач па падлозе.

— Ты, мой Вораг, ты, Жонка Ворага майго, ты, Маці майго Ворага, — сказаў Кот, — гэта ты начаравала так, каб Мышка вы-бегла з нары?

— Ай, ай, ай! Не! — закрычала Жанчына, выпусціла костку і ўскочыла на лавачку, што стаяла каля агню, і хутчэй падабрала свае валасы, каб Мышка не ўзбегла па іх.

— Ну, калі ты не зачаравала яе, — сказаў Кот, — мне не пашко-дзіць яе з’есці.

— Вядома, вядома, — сказала Жанчына, заплятаючы касу. — З’еш яе хутчэй, і я век буду ўдзячна табе.

Адным скачком злавіў Кот Мышку, і Жанчына ўскрыкнула шчыра:

— Дзякуй табе тысячу разоў! Сам Першы Друг ловіць Мышэй не так хутка, як ты. Ты, мабыць, вялікі разумнік.

Не паспела яна дагаварыць, як — трах! — у тую ж самую хвіліну і ў тую ж самую секунду трэснуў Гладыш з малаком, што стаяў каля ачага, трэснуў напалам, бо ўспомніў, якая ўмова была ў Жанчыны з Катом. І не паспела Жанчына злезці з лавачкі, — зірк, а Кот ужо хлебча з разбітага Гладыша белы сырадой.

— Ты, мой Вораг, ты, Жонка Ворага майго, ты, Маці майго Ворага, — сказаў Кот, — паглядзі: я тут. Трэці раз пахваліла ты мяне: давай жа мне тры разы ў дзень чым больш белага сыра-дою — на векі вечныя. Але ўсё ж запомні: я, Кот, хаджу куды ўздумаю, гуляю сам сабою.

І засмялася Жанчына, і, паставіўшы Кат у міску белага сыра-дою, сказала:

— О, Кот! Ты разумны, як чалавек, але помні: умову мы заключылі, калі не было дома ні Сабакі, ні Мужчыны; не ведаю, што скажуць яны, як вернуцца дадому.

— А мне што да гэтага! — сказаў Кот. — Мне б толькі месцейка ў Пячоры і тры разы ў дзень больш белага сырадою, і я буду вельмі задаволены. Ніякія Сабакі, ніякія Мужчыны мяне не цікавяць.

Але ў той жа самы вечар, калі Сабака і Мужчына вярнуліся з палявання ў Пячору, Жанчына расказала ім усё як ёсць пра сваю ўмову з Котом, а Кот сядзеў каля агню і вельмі прыемна ўсміхаўся.

І сказаў Мужчына:

— Усё гэта добра, але нядрэнна было б яму і са мною заключыць умову. Праз мяне ён заключыць яе з усімі Мужчынамі, якія будуць пасля мяне.

Ён узяў пару ботаў, узяў крамянёвую сякеру (усяго тры рэчы), прынёс з двара палена і маленькую сякеру (а ўсяго разам пяць), паставіў усё гэта ў рад і сказаў:

— Давай і мы заключым дамову. Ты жывеш у Пячоры на векі вечныя, але калі ты забудзешся лавіць Мышэй — паглядзі вось на гэтыя рэчы: іх пяць, і я маю права кожнай з іх кінуць у цябе, і гэтак жа ўслед за мною пачнуць рабіць усе Мужчыны.

Жанчына пачула гэта і сказала сама сабе: «Так, Кот разумны, а Мужчына разумнейшы».

Кот палічыў усе рэчы — яны былі даволі-такі цяжкія — і сказаў:

— Добра! Буду лавіць Мышэй на векі вечныя, але ўсё ж я, Кот, хаджу дзе ўздумаю, гуляю сам сабою.

— Гуляй, гуляй, — адазваўся Мужчына, — але толькі не там, дзе я. Трапіш мне на вочы, я зараз жа кіну ў цябе ботам ці паленам, і так стануць рабіць усе Мужчыны, якія будуць пасля мяне.

Тады выступіў Сабака і сказаў:

— Пачакай. Цяпер мая чарга заключыць дамову. А праз мяне дамова будзе заключана і з усімі іншымі Сабакамі, якія будуць жыць пасля мяне, — ён ашчэрыў зубы і паказаў іх Кату. — Калі, пакуль я ў Пячоры, ты будзеш няласкавы з Дзіцём, — гаварыў ён, — я кінуся на цябе і пакусаю цябе. І так пачнуць рабіць усе Сабакі, што будуць жыць пасля мяне на векі вечныя.

Пачула гэта Жанчына і сказала сама сабе: «Так, гэты Кот разумны, а наш Сабака разумнейшы».

Кот палічыў сабачыя зубы, і яны здаліся яму вельмі вострымі. Ён сказаў:

— Добра, пакуль я ў Пячоры, буду ласкавы да Дзіцяці, — калі толькі Дзіця не будзе вельмі балюча цягаць мяне за хвост. Але не забудзьцеся: я, Кот, хаджу дзе ўздумаю, гуляю сам сабою.

— Гуляй, гуляй, — адгукнуўся Сабака, — але толькі не там, дзе я. А не то, як толькі я сустрэну цябе, дык зараз жа забрашу, налячу на цябе і заганю цябе ўверх на Дрэва. І так пачнуць рабіць усе Сабакі, што будуць жыць пасля мяне.

І зараз жа, не трацячы ні хвіліны, кінуў Мужчына ў Ката ботамі ды крамянёвай сякерай, і Кот кінуўся вон з Пячоры, а Сабака пагнаўся за ім і загнаў яго ўверх на Дрэва, — і ад таго самага дня, мой хлопчык, і да гэтага часу трое Мужчын з пяці — калі яны сапраўдныя мужчыны — кідаюць чым папала ў Ката, дзе б ён ні трапіўся ім на вочы, і ўсе Сабакі — калі яны сапраўдныя Сабакі — усе да аднаго заганяюць яго ўверх на Дрэва. Але і Кот верны сваёй умове. Пакуль ён у доме, ён ловіць Мышэй і ласкава абыходзіцца з дзецьмі, калі толькі дзеці не вельмі балюча цягаюць яго за хвост. Але як толькі ўлучыць хвілінку, толькі надыдзе ноч і ўзыдзе месяц, зараз жа ён кажа: «Я, Кот, хаджу дзе ўздумаю, гуляю сам сабою», — і бяжыць у Дзікі Лес, або ўзлезе на Дзікія Дрэвы, або ўзбяраецца на Дзікія Дахі і дзіка махае сваім дзікім хвостом.

Кошка мурлыкае, дзіўна пяе,
Лазіць па дрэвах так лоўка,
Бегае шустра, ловіць і рве
Корак з працятай вяроўкай.
Мы адпачынак праводзім з табой,
Бінкі паслушны і верны,
Бінкі стары і адданнейшы мой,
Праўнук сабакі пячорнай.
Калі вы, набраўшы з-пад крана вады,
Лапы намочыце кошцы
(Каб выявіць потым сляды
Дзікіх звяроў на аконцы), —
Кошка крычыць, вырываецца з рук,
Мяўкае, нават укусіць.
Бінкі ж — адданы і верны мне друг.
Дружба нам не надакучыць.
Кошка ўвечары ласкавым зверам
Трэцца аб вашы каленкі.
Толькі вы ляжаце, кошка за дзверы —
Мчыцца на двор па ступеньках.
Кошка знікае кудысьці ўначы,
Бінкі ж пры мне пастаянна:
Ён мне гатовы заўжды памагчы —
Значыць, ён друг беззаганны.

Казка пра старога кенгуру

Не заўсёды Кенгуру быў гэтакі, як цяпер, а быў ён Інакшы – Маленькі і на чатырох нагах. Ён быў шэры і калматы і страшэнна фанабэрлівы. Ён скакаў па камяністых пагорках у самай сярэдзіне Аўстраліі і аднойчы з’явіўся перад Малодшым Богам па імені Нка.

З’явіўся ён да Нка ў шэсць перад сняданнем і кажа:

– Зрабі мяне непадобным на ўсіх астатніх жывёлін, ды не пазней як да пяці гадзін дня.

Усхапіўся Нка са свайго пясочнага трона і закрычаў:

– Ідзі прэч!

А Кенгуру быў шэры і калматы і страшэнна фанабэрлівы: ён паскакаў па скалістым выступе ў самай сярэдзіне Аўстраліі і падаўся да Сярэдняга Бога Нкінга.

З’явіўся ён да Нкінга ў восем пасля снядання і кажа:

– Зрабі мяне непадобным на ўсіх астатніх жывёлін, і каб мяне ведалі ўсюды, ды не пазней як да пяці гадзін дня.

Выскачыў Нкінга са сваёй нары ў гушчары і закрычаў:

– Ідзі прэч!

А Кенгуру быў шэры і калматы і страшэнна фанабэрлівы: ён паскакаў па пясчанай водмелі ў самай сярэдзіне Аўстраліі і падаўся да Старшага Бога Нконга.

З’явіўся ён да Нконга ў дзесяць, яшчэ да абеду, і кажа:

– Зрабі мяне непадобным на ўсіх астатніх жывёлін, і каб мяне ведалі ўсюды і ўвесь час за мною ганяліся, ды не пазней як да пяці гадзін дня.

Выскачыў Нконг са сваёй ванны ў саляным азярцы і закрычаў:

– Хай будзе па-твойму!

Паклікаў Нконг Дынга – Жоўтага Сабаку Дынга, вечна галоднага і вельмі запыленага, што было прыкметна на сонцы, – і паказаў яму на Кенгуру. І Нконг сказаў:

– Дынга! Прачніся, Дынга! Ты бачыш гэтага скакуна каля кручы? Ён хоча, каб яго ведалі ўсюды і ўвесь час за ім ганяліся. Выканай яго жаданне, Дынга!

Усхапіўся Дынга – Жоўты Сабака Дынга – і спытаў:

– Вось гэтага – не то ката, не то труса?

І рвануўся Дынга – Жоўты Сабака Дынга, вечна галодны, з раз’яўлянай чорнай зяпай, падобнай на вядзерца для вугалю, – і рынуўся на Кенгуру.

А фанабэрлівы Кенгуру кінуўся наўцёкі на ўсіх сваіх чатырох лапах, быццам якое-небудзь трусяня.

На тым, мой любенькі, і канчаецца першая частка гісторыі!

Кенгуру бег па пустыні; ён бег цераз горы; бег цераз высохлыя саяльныя азёры; бег праз чараты; бег праз зараснікі эўкаліптаў; бег праз калючыя хмызнякі; бег, пакуль у яго не забалелі пярэднія лапы.

Нічога не зробіш — давялося!

Бег і бег Дынга — Жоўты Сабака Дынга, вечна галодны, з разяўленай вастразубай, падобнай на пастку, зяпай; ён не набліжаўся і не адставаў, а ўсё імчаўся за Кенгуру.

Нічога не зробіш — давялося!

Бег і бег Кенгуру — Стары Кенгуру. Ён бег праз зараснікі дрэў; бег праз зараснікі кустоў; бег па высокай траве; бег па нізкай траве; бег цераз тропікі Рака і Казярога; бег, пакуль у яго не забалелі заднія лапы.

Нічога не зробіш — давялося!

Бег і бег Дынга — Жоўты Сабака Дынга, яшчэ больш галодны, чым заўсёды, з разяўленай зяпай, падобнай на конскі хамут; ён не набліжаўся і не адставаў, і гэтак яны хутка дабеглі да ракі Валгонг.

А там не было ні моста, ні парома, і Кенгуру не ведаў, як яму перабрацца на другі бок; і ён стаў на заднія лапы і пераскочыў.

Нічога не зробіш — давялося!

Ён скакаў па зямлі, ён скакаў па попеле, ён скакаў цераз пустыні ў самай сярэдзіне Аўстраліі. Ён скакаў, як сапраўдны Кенгуру.

Спачатку ён скокнуў на ярд; потым скокнуў на тры ярды; потым скокнуў на пяць ярдаў; а лапы ўсё дужэлі, а лапы ўсё даўжэлі. Ён не меў часу адпачыць і падмацавацца, хоць яму гэта было вельмі трэба.

Бег і бег Дынга — Жоўты Сабака Дынга, страшэнна галодны і зусім збіты з панталыку, і ўсё больш дзівіўся, чаго гэта Стары Кенгуру надумаўся гэтак скакаць.

А скакаў ён, як конік, як гарошына ў рондалі або новы гумавы мячык па падлозе ў дзіцячым пакоі.

Нічога не зробіш — давялося!

Ён падкурчыў пярэднія лапы, ён скакаў на задніх; для раўнавагі ён абапіраўся на хвост і гэтак перамахнуў цераз Пагоркі Дарлінга.

Нічога не зробіш — давялося!

Бег і бег Дынга — Стомлены Сабака Дынга, страшэнна згаладалы і зусім збіты з панталыку, і ўсё больш дзівіўся, калі ж нарэшце Стары Кенгуру надумае спыніцца.

Тут вылез Нконг са сваёй ванны ў саляным азярцы і сказаў:

— Ужо роўна пяць гадзін.

Апусціўся на зямлю Дынга — Небарака Сабака Дынга, вечна галодны і вельмі запылены, што было прыкметна на сонцы, — высалапіў язык і завуў.

Апусціўся на зямлю Кенгуру — Стары Кенгуру — сеў на свой хвост, як на табурэтку, і сказаў:

— Дзякуй Богу, скончылася!

І тады Нконг, які быў вельмі выхаваны, прамовіў:

— Хіба ты не адчуваеш удзячнасці да Жоўтага Сабакі Дынга? Чаму ты не дзякуеш яму за ўсё, што ён для цябе зрабіў?

І тады сказаў Кенгуру — Стары Стомлены Кенгуру:

— Ён прагнаў мяне з родных мясцінаў; ён не даў мне своечасова паесці; ён так змяніў маё аблічча, што такім, як я быў, я ўжо не буду; ён, урэшце, знявечыў мае лапы.

І тады сказаў Нконг:

— Калі не памыляюся, ты прасіў мяне зрабіць цябе непадобным на ўсіх астатніх жывёлін, а яшчэ, каб за табою ўвесь час ганяліся. І цяпер якраз пяць гадзін.

— Праўда, — сказаў Кенгуру. — Лепей бы я гэтага не прасіў! Я думаў, ты здзейсніш гэта чарамі і заклінаннямі, а так — гэта сапраўдны здзек.

— Здзек, кажаш?! — выгукнуў Нконг са сваёй ванны ў зарасніку сініх эўкаліптаў. — Паўтары адно, я свісну Сабаку Дынга — тады ты застанешся і без задніх лапаў!

— Не трэба! — сказаў Кенгуру. — Давядзецца мне папрасіць прабачэння. Што ж, лапы — як лапы, па-мойму, можна жыць і з такімі. Я проста хацеў напаміць Васпану, што ад самай раніцы нічога не еў і галодны, як сабака.

— Во-во, — сказаў Дынга — Жоўты Сабака Дынга. — Гэта якраз пра мяне. Я зрабіў яго непадобным на ўсіх астатніх жывёлін, а што мне дадуць да гарбаты?

І тады Нконг прамовіў са сваёй ванны ў саляным азярцы:

— Прыходзьце заўтра — заўтра пагамонім! А цяпер мне трэба памыцца.

Так яны і засталіся ў самай сярэдзіне Аўстраліі, Стары Кенгуру і Жоўты Сабака Дынга, і кожны казаў адзін аднаму:

— Гэта ўсё ты!

Перакладчыкі: М. Багун, С. Міхальчук

АСТРЫД ЛІНДГРЭН

БРАТЫ ЛЬВІНАЕ СЭРЦА

*Аповесць-казка*¹

Глава 1

Я збіраюся расказаць вам пра майго брата. Мой брат, Джанатан Львінае Сэрца, і ёсць той самы чалавек, пра якога я хачу расказаць вам. Я думаю, што гэта амаль сага, ці, хутчэй за ўсё, як маленькая гісторыя з прывідамі, і тым не менш, кожнае яе слова – праўда, хаця Джанатан і я, магчыма, адзіныя людзі, хто ведае пра гэта.

З самага пачатку прозвішча Львінае Сэрца не належала Джанатану. Яго прозвішча было Леў, гэта значыць, як прозвішча маці і маё. Мяне завуць Карл Леў, а маму Сігрыд Леў. Бацьку называлі Аксель Леў, але з той пары, як ён выйшаў у мора, мы пра яго больш нічога не чулі.

І расказаць я хачу вам менавіта пра тое, як Джанатан стаў Джанатанам Львінае Сэрца і што адбылося пасля гэтага.

Джанатан ведаў, што я павінен быў хутка памерці. Здаецца, усе ведалі пра гэта, акрамя мяне. У школе пра гэта таксама ведалі, таму што я часта прапускаў урокі, кашляў і заўсёды быў хворы. Апошнія шэсць месяцаў я зусім не мог хадзіць у школу. Усе жанчыны, якім мама шыла, таксама ведалі пра гэта, і дзякуючы адной з іх, якая размаўляла надта гучна, я даведаўся ўсю праўду. Яны думалі, што я сплю, але я проста ляжаў з заплюшчанымі вачыма і працягваў так ляжаць, каб яны не здагадаліся, што я даведаўся пра жаклівую рэч – што хутка памру.

У мяне, вядома, прапаў настрой, я напалохаўся, але не хацеў, каб маці бачыла гэта. Джанатану ж, калі ён прыйшоў дадому, я ўсё расказаў.

– Ты ведаеш, што я хутка памру? – запытаўся я ў яго.

¹ Аповесць-казку чытае Наталля Кухарава.

Джанатан на хвіліну задумаўся. Відаць, яму не хацелася адказаць, але ў рэшце рэшт ён сказаў:

— Але, я ведаю.

Я заплакаў яшчэ мацней.

— Як гэта жахліва, як жахліва, што павінны паміраць людзі, якім яшчэ няма і дзесяці!

— А ведаеш, Сухарык, я думаю, што ўсё гэта будзе не так і жахліва, — сказаў Джанатан, — я думаю, тады для цябе настане дівосны час.

— Дзівосны? — не паверыў я. — Што ж тут дзівоснага — ляжаць пад зямлёй і быць мёртвым?

— Ну што ты. Гэта ж толькі твая абалонка ляжыць пад зямлёй, а ты сам трапляеш туды, дзе ўсё зусім іначай.

— Куды? — спытаў я, хаця ледзь яму паверыў.

— У Наджыялу.

«У Наджыялу». Ён вымавіў гэта слова так, быццам яго паўсюдна вельмі добра ведалі, хаця я чуў яго ўпершыню.

— Наджыяла? — перапытаў я зноў. — А дзе гэта?

Джанатан прызнаўся, што дакладна не ведае, але гэта знаходзіцца недзе па той бок зорак. І ён пачаў расказаць мне пра Наджыялу.

— Там яшчэ час легенд і казак, і я ўпэўнены, што табе там спадабаецца. Бо ўсе нашы казкі прыйшлі з Наджыялы, і як толькі туды трапіш, ты пачнеш прымаць удзел у прыгодах — з раніцы да вечара, нават і ўночы. Павер, Сухарык, усё-ўсё будзе зусім іначай, гэта не тое, што ляжаць, кашляць і не магчы рухацца.

Джанатан заўсёды называў мяне Сухарыкам. Ён пачаў называць мяне так, калі я быў яшчэ зусім маленькі. І калі я запытаў у яго, чаму ён так мяне называе, ён сказаў, што вельмі любіць сухарыкі, асабліва такія, як я. Так, ён любіў мяне, і гэта было цяжка зразумець, таму што я быў даволі непрыгожы, неразумны, няўключны хлопчык.

— Калі б ты не быў такі непрыгожы, бледнатвары, криваногі хлопчык, ты не быў бы Сухарыкам, якога я так люблю, — часта паўтараў мне Джанатан.

Але ў той вечар, калі я напалохаўся, што памру, ён сказаў, што як толькі траплю ў Наджыялу, я адразу стану дужым і прыгожым.

— І буду прыгожы, як ты?

— Ты будзеш яшчэ прыгажэйшы.

Яшчэ прыгажэйшы — гэта дарэмна, бо прыгажэйшых хлопчыкаў за Джанатана няма і быць ніколі не можа. Адна з ма-

міных знаёмых заўважыла неяк, што яе сын падобны на сумнага прынца. Можце быць упэўнены, што гаварыла яна не пра мяне. Джанатан сапраўды выглядаў, як казачны рыцар: валасы ў яго адсвечвалі золатам, у яго былі прыгожыя цёмна-блакітныя зіхоткія вочы, прыгожыя белыя зубы і зусім роўныя ногі. Але гэта яшчэ не ўсё. Ён быў добры і дужы, ведаў усё і разумеў усё. Джанатан быў лепшым вучнем у школе, і, дзе б ні з'яўляўся, дзеці абступалі яго з усіх бакоў і маглі ісці за ім куды вочы глядзяць. Ён прыдумваў цікавыя гульні, выпраўляўся з імі ў цікавыя падарожжы. Але я ніколі не гуляў з дзецьмі, бо дзень пры дні ляжаў на сваёй старой канапе ў кухні. Джанатан расказваў мне пра ўсё, што ён рабіў, што бачыў, пра што прачытваў. Вось так ён сядзеў і сядзеў каля мяне, расказваў і расказваў. Джанатан спаў таксама ў кухні, на раскладным ложку, які выцягвалі ўвечары з шафы. І калі клаўся спаць, ён заўсёды расказваў мне якую-небудзь казку ці легенду да таго часу, пакуль мама не крыкне з другога пакоя:

— Ну даволі! Супакойцеся! Спіце!

Аднак цяжка спаць, калі вакол нічога не чутно, акрамя кашлю. Зрэдку сярод ночы Джанатан уставаў, кіпяціў мне мядовую ваду, каб змякчыць кашаль. Які ён быў добры да мяне!

У той вечар, калі я так спужаўся смерці, ён сядзеў са мной некалькі гадзін і ўсё расказваў пра Наджыялу, але расказваў вельмі ціха, каб не пачула мама. Яна сядзела за шытвом у сваім пакоі, яе швейная машына паціху шумела, і яна спявала сваю заўсёдную старую песню пра марака, які пайшоў далёка ў мора. Мабыць, яна думала тады пра бацьку. Я не помню ўсе словы песні, але вось некалькі радкоў з яе:

— Калі адыду я навекі ў мора,
То, ведай, настане дзень,
Пастукае галубок белакрылы,
Ведай, вярнуўся мой цень,
Прыляцеў стамлёны і сумны...

Мне гэта песня здаецца прыгожай і сумнай, але Джанатан, пачуўшы яе, засмяяўся і сказаў:

— Ведаеш, Сухарык, калі-небудзь ты прыляціш да мяне. З Наджыялы. Дык, калі ласка, не забудзься сесці тут, на падаконнік, як беласнежны галубок, добра?

Я пачаў кашляць, ён прыўзняў мяне, паклаў маю галаву сабе на калені і пачаў напяваць:

– Мой маленькі Сухарык, я ведаю, дарогі,
Што твая душа – тут, яна хоча
Адпачыць на маіх руках...

З таго часу я пачаў думаць – як я буду ў Наджыяле адзін, без Джанатана? Навошта мне будуць усе легенды і казкі, калі побач не будзе яго.

– Я не хачу адыходзіць туды, – сказаў я і заплакаў. – Я хачу быць з табой, Джанатан.

– І я неўзабаве прыйду ў Наджыялу, разумееш? Толькі крыху пазней, – сказаў Джанатан.

– Ага, крыху пазней. А калі ты пражывеш да дзевяноста гадоў, тады як? І я ўвесь гэты час буду адзін?

Але брат на гэта адказаў, што ў Наджыяле няма часу, што калі нават ён і пражыве да дзевяноста гадоў, то для мяне гэты час здасца літаральна нібы два дні. Так бывае заўсёды, казаў ён, калі няма сапраўднага часу.

– Ну ўжо два дні ты і адзін як-небудзь пабудзеш? Пакуль палазіш па дрэвах, пасядзіш каля сапраўднага вогнішча ў лесе, паловіш рыбу ў рэчцы, карацей, пакуль будзеш рабіць усё тое, што так хацеў бы рабіць тут, на зямлі... І вось аднаго разу, калі ты будзеш сядзець з вудай, з'яўлюся я, і ты здзівішся: «Ого, Джанатан, ты ўжо тут?»

Я перастаў раўсці, бо адчуў, што сапраўды як-небудзь змагу пражыць два дні адзін.

– Хоць, ведаеш, было б усё-такі лепш, каб ты трапіў туды першы, каб гэта быў менавіта ты, хто сядзеў бы там і лавіў рыбу.

Джанатан пагадзіўся, доўга-доўга глядзеў на мяне ласкава, як звычайна, але я заўважыў, што ён сумны.

– Шкада, – сказаў ён жаласна, – што я павінен буду жыць на зямлі без майго Сухарыка. І, можа быць, нават дзевяноста год!

Глава 2

Цяпер я падыходжу да цяжкай задачы... Гэта тое, ад чаго галава мая заўсёды баліць, калі думаеш пра гэта... але я не магу не думаць пра гэта...

Джанатан... Магло ж быць так, што ён увесь час са мной... вечарамі... Ён ходзіць у школу... Гуляе з дзецьмі ў двары... Грэе мне вадку з мёдам... Але ўсё гэта не так... Не так...

Джанатан у Наджыяле!!!

Я не магу... Мне цяжка расказваць, як гэта было... Але вось як пра гэта пісала газета:

«Мінулай ноччу вялізны пажар ахапіў будынак на Факелрозэн Блок. Ён згарэў ушчэнт. Ёсць ахвяры. Дзесяцігадовы хлопчык Карл Леў, прыкаваны хваробай да ложка, быў дома адзін, калі разбушаваўся пажар. Неўзабаве пасля гэтага яго брат, трынаццацігадовы Джанатан Леў, вярнуўся дадому, і перш чым хто-небудзь змог спыніць яго, кінуўся ў палаючы будынак, каб выратаваць свайго брата. За некалькі секунд уся лесвіца была ахоплена морам полымя, і хлопчыкам нічога іншага не заставалася рабіць, як выскачыць з акна. Напалоханы натоўп быў сведкам таго, як старэйшы з братоў узяў сабе на спіну малодшага і скочыў уніз. Але скачок быў няўдалы, хлопчык разбіўся і неўзабаве памёр. Малодшы брат, які сядзеў на спіне старэйшага, не пацярпеў зусім. Маці хлопчыкаў была ў гэты час на візіце — яна краўчыха — і, вярнуўшыся дадому, знепрытомнела. Як пачаўся пажар, невядома».

На другой старонцы газеты пра Джанатана было крыху больш, пра яго напісала яго школьная настаўніца. Вось што там было:

«Дарагі Джанатан, тваім імем павінна было быць Джанатан Львінае Сэрца. Памятаеш, калі мы чыталі гісторыю пра смелага караля Рычарда Львінае Сэрца, ты сказаў: «Я мару пра тое, каб быць такім жа смелым, як ён. Але я ніколі не змагу стаць такім». Дарагі Джанатан, нават калі пра цябе не напішучь у падручніку гісторыі, ведай, ты быў такім смелым у крытычны момант, як і іншыя героі. Твая старая настаўніца ніколі не забудзе цябе. Твае сябры таксама будуць помніць цябе вельмі доўга. Наш клас будзе пусты без цябе, дарагі наш Джанатан. Але неба любіць тых, хто памірае маладым. Спачывай у міры, Джанатан Львінае Сэрца.

Грэта Андарсан».

Яна дзіўная, гэта настаўніца, але любіла Джанатана, як любілі яго многія, і добра, што менавіта яна так напісала пра Львінае Сэрца. Сапраўды добра.

Бадай, ва ўсім горадзе не было чалавека, які не насіў бы жалобы з прычыны смерці Джанатана і хто не думаў, што няхай бы лепш загінуў я. Прынамсі, я чуў гэта ад жанчын, якія прыходзілі да нас са сваімі заказамі. Яны глядзелі на мяне, уздыхалі, праходзілі праз кухню і гаварылі маме: «Бедная місіс Леў! Бедны Джанатан! Гэта быў выключны хлопчык!»

Цяпер мы жывём у будынку, які стаіць непадалёк ад таго, дзе мы жылі раней. Ён амаль такі ж, як наш стары, праўда, цяпер мы жывём на першым паверсе. Царкоўны прыход даў нам старую мэблю, жанчыны дапамаглі нам тым-сім з рэчаў. Я ляжу на сафе

амаль такой самай, што была ў нас да пажару. Усё амаль тое ж, як было некалі. Але ўсё, выключна ўсё, не такое, як было тады. З намі няма больш Джанатана. Цяпер ніхто са мной увечары не сядзіць і нічога не расказвае. Мне так самотна, што ўсярэдзіне робіцца балюча. Адзінае, што я магу рабіць, гэта ляжаць і шаптаць словы, якія Джанатан прамовіў перад смерцю, калі мы апынуліся на зямлі. Ён ляжаў тварам уніз, але хтосьці павярнуў яго, і я ўбачыў яго твар. З куточка вуснаў сцякаў струменьчык крыві, ён ледзьве мог гаварыць. Здавалася, ён імкнуўся ўсміхнуцца, калі яго вусны шапталі: «Не плач, Сухарык, мы сустрэнемся ў Наджыяле».

Больш ён нічога не сказаў, заплюшчыў вочы, падышлі людзі, панеслі яго, і больш я яго ўжо не бачыў.

Ужо не памятаю, што я адчуваў потым. Але цяжка забыцца пра тое, што было такім жахлівым і балючым. Цяпер я ляжу і думаю пра Джанатана, думаю да болю ў галаве. Акрамя таго, я быў проста напалоханы. Напалоханы, бо раптам падумаў, што няма ніякай Наджыялы, што апавяданне пра Наджыялу — проста адна з дзіўных гісторый, якія мне расказваў мой брат.

Таму я і плакаў.

Але потым Джанатан прыходзіў і супакойваў мяне. Праўда, праўда! Ён пры-хо-дзіў (!), і як гэта было цудоўна. Усё зноў было вельмі добра. Хутчэй за ўсё там, у Наджыяле, ён ведаў, як мне тут без яго, і вырашыў, што павінен прыйсці і супакоіць мяне. Так, ён пачаў прыходзіць да мяне, і мне стала ўжо зусім не сумна, цяпер я проста чакаю.

Гэта адбылося аднаго разу вечарам, калі мне было надта сумна і цяжка. Акно на кухні было адчынена, таму што стаяла цудоўнае веснавое надвор'е. Я пачуў, як забуркаталі галубы. У мяне заўсёды ў пакоі чутно, як яны буркуюць; іх тут вельмі многа, асабліва вясной. Потым здарылася гэта.

Я ляжаў і плакаў у падушку, як раптам пачуў буркатанне зусім блізка; падняў вочы і ўбачыў, што на падаконніку сядзіць голуб і глядзіць на мяне сваімі добрымі вачыма. Заўважце, беласнежны голуб, а не адзін з тых шызых, якія сноўдаюцца па двары. Вы не можаце сабе ўявіць, што я адчуў, калі ўбачыў яго, таму што ўсё было, як у той песні «Калі прыляціць беласнежны голуб». Было такое адчуванне, што я пачуў, як спявае Джанатан: «Мой мілы Сухарык, я ведаю, дарагі, што твая душа тут».

Я хацеў нешта сказаць, але не мог. Я проста ляжаў і слухаў, як буркоча голуб, але дзесьці за буркатаннем я пачуў голас Джанатана, які гучаў не зусім звыкла. Здавалася, што па ўсёй кухні праносіцца шэпт. Гэтыя гукі нагадвалі мне расказы аб прывідах,

і хто-небудзь мог бы напалохацца, але толькі не я. Я быў такі шчаслівы, што гатовы быў падскочыць да столі, — гэтак было ўсё тое, што я чуў, цудоўна!

Дык значыць, Наджыяла існуе! Джанатан прыспешваў мяне туды, таму што там вельмі добра. Падумайце самі, там ёсць дом, які чакаў яго, калі ён трапіў туды. Яго чакала старая сядзіба пад назвай Сядзіба Рыцараў, знаходзіцца яна ў Вішнёвай Даліне. Ці ж гэта не цудоўна? Але ўявіце сабе — першае, што ўбачыў Джанатан, была шылдачка, прымацаваная да брамы: Браты Львінае Сэрца.

— Гэта азначае, што мы абодва павінны тут жыць, — сказаў Джанатан.

Цікава, а мяне ці будуць называць Львінае Сэрца, калі я траплю ў Наджыялу? Гэта ідэя мне па душы, таму што хочацца, каб мяне называлі гэтак жа, як Джанатана, хоць я не такі смелы.

— Прыходзь хутчэй, як толькі можаш, хутчэй. Калі ты не знойдзеш мяне ў Сядзібе Рыцараў, я буду на рэчцы лавіць рыбу.

Потым усё сціхла, і голуб паляцеў — проста над дахамі дамоў у сваю Наджыялу.

І цяпер я ляжу і чакаю, каб паляцець услед. Здаецца, мне не вельмі цяжка будзе знайсці туды дарогу. Бо Джанатан сказаў, што яму было зусім няцяжка; але на ўсякі выпадак я запісаў адрас:

Браты Львінае Сэрца,
Сядзіба Рыцараў,
Вішнёвая Даліна,
Наджыяла.

Джанатан жыве там ужо два месяцы. Для мяне ж гэта два жахлівых месяцы без яго. Але адчуваю, што і я неўзабаве палячу туды. Мне нават здаецца, што гэта адбудзецца сёння ўначы. Я напішу запіску і пакладу яе на стол у кухні, каб мама раніцой прачытала яе:

«Не плач, мама! Да сустрэчы ў Наджыяле!»

Глава 3

Потым здарылася гэта. Больш дзіўнага са мной ніколі яшчэ не здаралася... Раптам я апынуўся ля брамы і чытаю зялёную шылдачку: Браты Львінае Сэрца.

Як я трапіў сюды? Калі я прыляцеў? Як я здолеў знайсці дарогу, нікога пра яе не пытаючы? Не ведаю. Адзінае ведаў я, што знаходжуся ля брамы і гляджу на шылдачку.

Я паклікаў Джанатана. Я клікаў яго некалькі разоў, але ён не адгукаўся, потым я ўспомніў: вядома ж, ён ловіць рыбу.

Я бегма кінуўся да рэчкі. Я бег і бег, а там унізе, ля моста, сядзеў Джанатан. Я нават не спрабую апісаць, што я адчуў у той момант. Ён не бачыў, як я падышоў. Я спрабаваў паклікаць яго: «Джанатан», — але, здаецца, я заплакаў, і замест крыку ў мяне вырываліся нейкія хрыплыя гукі. Але ён пачуў і падняў галаву. Ён усклікнуў, кінуў вуду, падбег, схопіў у абдымкі і сціскаў мяне і сціскаў, быццам хацеў пераканацца, што я сапраўды прыйшоў. Потым я плакаў, праўда, зусім не многа. Чаму ж я павінен доўга плакаць з-за таго, што адбылося?..

Затое Джанатан смяяўся, і мы стаялі на строме берага, і сціскалі адзін аднаго ў абдымках, і рабіліся ўсё шчаслівейшымі ад таго, што зноў былі разам.

— Нарэшце ты прыйшоў, Сухарык Львінае Сэрца! — сказаў Джанатан.

Сухарык Львінае Сэрца — гэта гучала смешна, і мы зноў пачалі смяяцца. Мы смяяліся ўсё больш, быццам гэта была самая смешная ў свеце рэч, якую мы калі-небудзь чулі, але хутчэй за ўсё нам проста трэба было пасмяяцца, бо мы былі вельмі шчаслівыя. Насмяяўшыся, мы пачалі барукацца, але смех у нас так і вырываўся. Качаючыся па траве, мы не заўважылі, як апынуліся ў рэчцы. Мне нават здалася, што з-за смеху мы можам утапіцца.

Але замест гэтага мы паплылі. Я ніколі не плаваў, хоць вельмі хацеў навучыцца. І вось я плыву... Я плыву так, як плаваюць многія!

— Джанатан! Я ўмею плаваць! — закрычаў я.

— Ну, вядома, ты ўмееш плаваць, — адказаў ён.

Раптам мяне ўразіла адна думка.

— Джанатан, ты нічога не заўважыў? Я перастаў кашляць.

— Вядома, перастаў... Ты ў Наджыяле...

Я крыху паплаваў, потым вылез на мост, стаў на яго, увесь мокры, вада сцякала з адзення. Штаны прыліплі да ног, і я мог выразна бачыць, што здарылася: ногі ў мяне былі такія ж роўныя, як у Джанатана.

Потым падумалася, што, магчыма, я стаў такім жа прыгожым, як мой брат. Я запытаўся ў яго пра гэта.

— Паглядзі ў люстра, — сказаў ён, паказваючы на ваду ў рэчцы.

Вада была чыстая, спакойная і празрыстая. Я лёг на жывот і прыгледзеўся да свайго адлюстравання, але нічога асаблівага, а тым больш прыгожага, там не заўважыў. Джанатан падышоў, лёг побач і таксама пачаў глядзець на наша адлюстраванне. Знізу на нас глядзелі браты Львінае Сэрца: прыгожы Джанатан са сваімі зала-

цістымі валасамі, блакітнымі вачыма і тонкім тварам, і я са сваім носам-шышачкай, калматай, распатланай грывай і ўсім такім іншым...

— Не, — сказаў я, паглядзеўшы на сябе крытычна, — я не стаў прыгажэйшы.

Але Джанатан лічыў, што ўсё-такі ёсць вялікая розніца.

— Цяпер ты выглядаеш здаровым.

Пакуль мы ляжалі на мосце і глядзелі ў ваду, я адчуваў сябе сапраўды здаровым, што здаровая кожная клетачка майго цела, дык навошта мне быць прыгожым? Маё цела было такім шчаслівым, што ўсё ўва мне смяялася.

Мы яшчэ крыху паляжалі на мосце, сонца сагрэла і абсушыла нас. Джанатан сказаў, што нам пара ісці. Шчыра кажучы, мне таксама не цяпелася паглядзець дом, дзе мне належала жыць.

Джанатан ішоў паперадзе, я — за ім на сваіх роўных нагах. Я ішоў і дзівіўся, адчуваў, як гэта здорава ісці на здаровых нагах. Калі мы падняліся на строму, я павярнуў галаву і нарэшце ўбачыў Вішнёвую Даліну. О, яна была ўся белая ад вішнёвай квецені, дакладней, белая і зялёная, бо цвет вішні — белы, а трава — зялёная. І праз усё гэта царства белага і зялёнага, быццам срэбная стужачка, цякла рэчка. Як жа я адразу ўсяго гэтага не заўважыў? Відаць, акрамя Джанатана, я не мог нічога бачыць, але цяпер я стаяў і глядзеў, як усё перада мной прыгожа. Я сказаў Джанатану:

— Пэўна, гэта самая прыгожая на зямлі даліна!

— Твая праўда, — адказаў ён, — але не на зямлі.

І тут я ўспомніў, што мы ў Наджыяле.

Вакол Вішнёвай Даліны стаялі горы, яны таксама былі прыгожыя. Па іх схілах цяклі ручаі і вадаспады: у Наджыяле была вясна.

Было штосьці незвычайнае ў паветры. Я яго адчуваў такім, што хацелася яго піць. «Вось каб і дома было крыху такога паветра», — падумаў я, згадваючы, як я задыхаўся на сваёй каншцы на кухні. А тут я дыхаў і не мог надыхацца. Джанатан пасмяяўся з мяне: «Пакінь крышку і для мяне».

Дарожка, па якой мы ішлі, была белая ад пялёсткаў вішнёвай квецені, што асыпалася з дрэў, апускалася нам на валасы, і гэта мне вельмі падабалася.

У канцы дарожкі была Сядзіба Рыцараў з зялёнай шылдачкай на браме.

— Браты Львінае Сэрца, — прачытаў я ўслых Джанатану. Я проста яшчэ раз падумаў пра тое, дзе мы будзем жыць.

— Добра, Сухарык. Ці ж тут не цудоўна?

Стары белы і невялікі дом з зялёным плотам і зялёнымі дзвярамі, ды і наогул, уся зямля навокал зялёная, у траве то там, то

тут можна было ўбачыць маргарыткі. Побач, усыпанья кветкамі, стаялі бэз і вішнёвыя дрэвы. А вакол усяго гэтага была мураваная сцяна, невялікая шэрая сцяна з ружовымі кветкамі на ёй. Вы маглі б лёгка пераскочыць яе, але ў сядзібе вы адчуваеце, што знаходзіцеся пад аховай гэтай невысокай сцяны. Фактычна там былі два будынкі, дакладней, не зусім адзін, хаця другі быў хутчэй за ўсё стайняй ці нечым падобным. Яны стаялі пад вуглом адзін да аднаго; у тым месцы, дзе будынкі сыходзіліся, стаяла лаўка, якая, здаецца, прыйшла сюды з каменнага веку. І тым не менш, гэта была добрая лаўка. Так і хацелася прысесці на яе, пасядзець, падумаць, паглядзець на птушак або папіць соку.

— Мне тут падабаецца, — сказаў я Джанатану, — тут гэтак жа добра, як дома.

— Заходзь і паглядзі, — запрасіў Джанатан. Ён ужо стаяў каля дзвярэй і збіраўся зайсці, калі пачулася ціхае ржанне, так-так, сапраўднае конскае ржанне. Тады Джанатан прапанаваў: — Але давай спачатку агледзім стайню.

Ён зайшоў у той, другі будынак, і я пабег за ім. Гэта сапраўды была стайня, сапраўдная стайня, якой я яе ўяўляў, і дзе стаяла пара прыгожых гнядых коней; яны павярнулі да нас галовы і заржалі, як толькі мы ўвайшлі.

— Вось гэта Грым і Ф'ялар, — сказаў Джанатан. — Здагадайся, які з іх твой.

— Ды ну цябе, — сказаў я. — Не спрабуй пераконваць мяне, што адзін з гэтых коней мой. Я проста не веру ў гэта.

Але Джанатан адказаў, што ў Наджыяле ніхто не абыходзіцца без каня.

— Ты проста нікуды не зможаш дабрацца без каня. Разумееш, Сухарык, мне часам даводзіцца выпраўляцца ў няблізкі шлях.

Гэта была, відаць, адна з самых прыемных рэчаў, якую я калі-небудзь чуў: у Наджыяле я павінен мець каня, а я так люблю коней! Уявіце сабе, якія ў іх мяккія пысы. Не думаю, каб штосьці ў свеце было такое ж мяккае, як пыса ў каня.

Гэтая пара коней была вельмі прыгожая. У Ф'ялара на лбе — белая зорачка, што і адрознівала яго ад другога.

— Ну, значыць, Грым, відаць, мой, — сказаў я пасля таго, як Джанатан папрасіў мяне адгадаць, які з коней належаў мне.

— Не, ты не ўгадаў, — сказаў Джанатан. — Твой конь — Ф'ялар.

Я дазволіў, каб Ф'ялар пяшчотна дакрануўся да мяне, і ў гэты момант я зусім яго не баяўся. Я палюбіў яго адразу, і мне здаецца, што я яму таксама спадабаўся.

— У нас ёсць і трусы, — паведаміў Джанатан. — Яны ў клетцы за стайняй. Ты паспееш паглядзець на іх пазней.

Ці можна было і думаць пра гэта!

— Я павінен бачыць іх зараз жа, — усклікнуў я, бо заўсёды хацеў гадаваць трусоў, але ў сябе дома ў горадзе гэта было немагчыма.

Я хутка абышоў стайню і там, у клетцы, убачыў трусікаў, якія частаваліся свежым лісцем.

— Якія смешныя, — сказаў я потым Джанатану. — Тут у Наджыяле ў мяне ёсць усё, што я хацеў мець некалі.

— Вось бачыш, тут усё так, як я табе расказваў.

На самай справе ўсё было так, як ён мне расказваў, калі мы сядзелі разам на маім ложку дома на кухні. Цяпер я ўжо зусім пераканаўся, што ўсё менавіта так, усё праўда, і ад гэтага мне рабілася яшчэ больш прыемна.

Ёсць рэчы, якія ніколі не забываюцца. Я ніколі-ніколі не забуду першы вечар у Сядзібе Рыцараў. Якое гэта задавальненне быць побач з Джанатанам, размаўляць з ім, як і раней. Цяпер мы зноў жылі ў кухні, як дома ў горадзе, але гэта кухня зусім не была падобна на тую. Пэўна, кухня ў Сядзібе Рыцараў вельмі старая, з тоўстымі бэлькамі пад столлю і з вялізным камінам. Што гэта за камін! Ён займаў палову сцяны, і калі б вы хацелі прыгатаваць ежу, то давялося б гатаваць непасрэдна над агнём, як гэта рабілі ў старыя часы. Сярод пакоя стаяў самы моцны стол, які я калі-небудзь бачыў у сваім жыцці, з доўгімі драўлянымі лаўкамі з кожнага боку, і я падлічыў, што вельмі многа людзей магло б сядзець адначасова за гэтым сталом.

— Мы з табой будзем жыць у кухні, як і раней, — сказаў Джанатан. — А мама, калі прыйдзе сюды, зможа заняць пакой наверху.

Кухня і пакой — вось што ўяўляла сабой Сядзіба Рыцараў. Але да большага мы не прывыклі, ды большага нам і не трэба было. А тут усяго было амаль у два разы больш, чым дома.

Дома! Я расказаў Джанатану пра запіску, якую пакінуў маме на кухні.

— Я напісаў ёй, што мы сустрэнемся ў Наджыяле. Толькі хто ведае, калі яна прыйдзе.

— Калі-небудзь гэта здарыцца, — сказаў брат. — І маме патрэбен будзе прасторны пакой для дзесяці швейных машын, калі яна захоча іх паставіць.

Угадайце, што мне падабаецца больш за ўсё? Я люблю палежваць у старой кухні, размаўляючы з Джанатанам, калі водбліскі

полымя з каміна, гуляючы, адбіваюцца на сценах, выглядваць з акна і бачыць галінку вішні, якая пагойдваецца ад вячэрняга ветрыку. Потым агонь меншае і меншае — да таго моманту, пакуль не застануцца толькі вугольчыкі; цені на вуголі цямнеюць, і ўсё вакол робіцца яшчэ больш сонным, а я ляжу і не кашляю. Джанатан расказвае мне розныя цікавыя гісторыі — расказвае, расказвае, расказвае, пакуль голас ягоны не ператвараецца для мяне ў шэпт, і я нарэшце засынаю. Вось гэта і ёсць тое, што мне найбольш падабалася ў Сядзібе Рыцараў. Такое было са мной першыню, таму я ніколі гэтага не забуду.

Глава 4

Назаўтра раніцай мы паехалі вярхом на конях. Праўда-праўда, я ўмеў ехаць на кані вярхом, хаця ўпершыню ў сваім жыцці апынуўся ў сядле. Проста не разумею, чаму ў Наджыяле ўсё ў мяне атрымліваецца і я ўмею рабіць усё? Я скакаў галопам так, нібы нічым іншым ніколі не займаўся.

А вы паглядзелі б, як ездзіць на кані Джанатан! Жанчына, якая Джанатана называла прынцам з легенды, калі б яна апынулася тут і пабачыла Джанатана на кані, пэўна, сказала б, што ўбачыла такога прынца, якога ніколі не забудзе! О, калі ён перайшоў на галоп і быццам пераляцеў цераз рэчку, а яго валасы заструменіліся вакол галавы, сапраўды можна было паверыць, што ён — прынец з сагі. Ды і апрануты ён быў амаль як прынец, ці, хутчэй, як рыцар. Справа ў тым, што ў Сядзібе Рыцараў быў вельмі багаты выбар адзення. Не ведаю, адкуль яно паявілася, але ўсё такое, не падобнае на тое, што мы носім. Сёе-тое знайшлося і для мяне, і я з задавальненнем выкінуў свае старыя рызмань, якія больш і бачыць не хацелася. Джанатан растлумачыў, што мы павінны апранацца так, каб адпавядаць часу, у якім мы жывем, інакш жыхары Вішнёвай Даліны падумаюць, што мы нейкія дзівакі. Час легенд і вячэрніх вогнішчаў... Ці ж гэта не тое, пра што мне тады расказваў Джанатан? Адноўчы, калі мы ехалі вярхом нашай чудоўнай далінай, я запытаўся ў брата:

— Тут, напэўна, вельмі стары час?

— Можна і так разумець, вядома. Гэта сапраўды стары час. Але можна сказаць, што для нас — гэта новы час.

Ён на нейкі момант задумаўся.

— Так, іменна новы. Малады, здаровы, добры час, у якім нам так лёгка жывецца.

Але яго вочы раптам чамусьці пацямнелі.

— Прынамсі, тут, у Вішнёвай Даліне.

— А што, у другіх месцах па-іншаму?

Джанатан адказаў, што ў іншых месцах можа быць па-рознаму. Але якое ўсё-такі шчасце, што мы трапілі менавіта сюды. Тут, як сказаў Джанатан, жыццё лёгкае і простае. Больш простым і лёгкім яно не можа быць. Перш-наперш цябе праз акенца будзіць сонейка, ты прачынаешся ў сваёй кухні і чуеш птушак, якія шчасліва шчабечуць у кронах дрэў, і ты бачыш Джанатана: ён спакойна гатуе малако і кроіць хлеб для цябе, а калі сняданне закончана, ты выходзіш, корміш трусаў і чысціш свайго каня. Потым сядлаеш яго, выязджаеш, а на траве ззяе і пераліваецца раса, пчолы і чмялі гудуць у вішнёвай квецені, твой конь пераходзіць у галоп, і ты не баішся, што ўсё гэта раптам скончыцца, як можа раптам скончыцца любая забава. Але толькі не ў Наджыяле! Толькі не ў Вішнёвай Даліне!

Мы скакалі па лузе туды і назад, уздоўж рэчкі. Потым убачылі ранішні дымок над вёскай у даліне, а потым і саму вёску з яе старымі дамамі і фермамі. Мы чулі, як кукарэкалі пеўні, брахалі сабакі, бляялі авечкі і козы: усё гэта было гукамі раніцы, якая толькі пачыналася.

Насустрач нам ішла жанчына, не старая і не маладая сялянка, з цёмным абветраным тварам — ад работы ў полі ў любое надвор'е. Яна была апранута старамодна, так, як апраналіся ў сагах.

— О, Джанатан, твой брат нарэшце прыйшоў? — сказала яна, па-сяброўску ўсміхаючыся.

— Ага, ён толькі прыйшоў, — адказаў Джанатан, і можна было адчуць, што ён быў рады гэтай падзеі. — Сухарык, гэта — Сафія.

Сафія кінула галавой.

— Але, Сафія, — сказала яна. — Рада пазнаёміцца з табой. Цяпер вы можаце ўзяць кашолку самі.

Джанатан узяў у яе кашолку так, быццам рабіў гэта заўсёды, але я не павінен быў ні аб чым пытацца.

— Ты возьмеш сёння вечарам брата ў «Залаты Пеўнік», каб усе магі з ім пазнаёміцца? — спытала Сафія.

Джанатан паабяцаў узяць, потым мы развіталіся і паехалі дадому. Я спытаў у Джанатана, што такое «Залаты Пеўнік».

— Заезны дом «Залаты Пеўнік», — адказаў Джанатан. — Гэта там, у вёсцы, дзе мы збіраліся пагаварыць аб тым, аб чым трэба пагаварыць.

Я падумаў, што будзе вельмі цікава пайсці з ім вечарам у «Залаты Пеўнік» і паглядзець, што за людзі жывуць у Вішнёвай

Даліне. Мне хацелася ведаць усё пра Вішнёвую Даліну ў Наджыяле. Я хацеў пераканацца, ці ўсё там на самай справе так, як пра гэта некалі расказваў Джанатан. Раптам я ўспомніў яго апавяданні і спытаў:

— Паслухай, ты казаў, што ў Наджыяле ў нас будуць прыгоды з раніцы да вечара і нават ноччу, памятаеш? Але тут так спакойна і наогул ніякіх прыгод.

Джанатан засмяўся.

— Не забывай, дурненькі, ты прыбыў сюды толькі ўчора, у цябе ж ледзь было часу агледзецца. Не турбуйся, будзе дастаткова часу для прыгод.

Настроіўшыся на прыгоды, я сказаў, што тут і так усё, як у прыгодах: і Сядзіба Рыцараў, і нашы коні, і трусы, і ўсё іншае, і што мне іншых прыгод не трэба. Аднак Джанатан паглядзеў неяк дзіўна, быццам шкадуючы мяне, і сказаў:

— Каб ты ведаў, Сухарык, тут усё так, як гэта павінна быць для цябе. Але тут бываюць прыгоды, якіх лепш, каб не было.

Калі мы вярнуліся дадому, Джанатан распакаваў кашолку на кухонным сталe. Там былі бохан хлеба, бутэлька малака, невялікі слоік з мёдам і чатыры блінцы.

— Сафія прыносіць нам ежу? — спытаў я здзіўлена. Я неяк не задумваўся, адкуль бярэцца ежа.

— Зрэдку, — адказаў Джанатан.

— Зусім дарма? — зноў спытаў я.

— Але, дарма, пэўна, можна так сказаць, — адказаў брат. — Усё ў Вішнёвай Даліне дарма. Мы ўсё даём адзін аднаму і дапамагаем адзін аднаму, калі гэта неабходна.

— Значыць, ты таксама штосьці даеш Сафіі?

Ён зноў засмяўся.

— Раблю сёе-тое. Напрыклад, прывожу гной для яе клумбаў з ружамі. Сярод іншых спраў і даглядаю іх. Вядома, зусім дарма.

Потым дадаў ціха, што яго ледзь было чутно:

— І шмат іншых рэчаў я раблю для яе.

Я заўважыў, што ён дастаў з кашолкі тоненькі, скручаны тру-бачкай, кавалачак паперы. Ён разгарнуў паперу, прачытаў тое, што там напісана, і нахмурыўся, быццам яму штосьці не спадабалася. Але нічога не сказаў, а мне не захацелася пытацца. Я падумаў, што ён сам, калі захаца, раскажа, што там напісана.

У кутку нашай кухні стаяў буфет, пра які Джанатан збольшага расказаў мне ў наш першы вечар у Сядзібе Рыцараў. Аказваецца, у буфеце была сакрэтная скрынка, і калі не ведаць яе сакрэту,

ніхто не можа ні знайсці яе, ні адчыніць. Мне, вядома, захацелася ўбачыць яе зараз жа, але Джанатан сказаў:

— Як-небудзь іншым разам. Ты павінен спаць...

Я заснуў і забыўся пра ўсё, але цяпер успомніў, як Джанатан падышоў да буфета і я пачуў дзіўнае, кароткае пашчоўкванне. Няцяжка было здагадацца, што ён рабіў: ён схваў той кавалачак паперы ў сакрэтную скрынку. Потым ён замкнуў буфет і паклаў ключ на старую ступку, што стаяла на самай высокай паліцы.

Пасля нейкі час мы плавалі, і я ныраў пад мост. Нават і не ведаю, як я асмеліўся. Потым Джанатан зрабіў мне вуду, і мы злавілі некалькі рыб, якіх хапіла нам на абед. Я злавіў цудоўнага акуня, Джанатан — двух.

Мы зварылі рыбу на вялікім вогнішчы ў кацялку, падвешаным над агнём на ланцугу, а калі ўсё з'елі, Джанатан сказаў:

— Зараз, Сухарык, паглядзім, які ты стралок. Калі-небудзь табе давядзецца ім стаць.

Ён павёў мяне да стайні, і там, дзе была ўся збруя, віселі два лукі. Я здагадаўся, што іх зрабіў сам Джанатан, таму што ён заўсёды іх рабіў дзецям у двары нашага дома ў горадзе. Але гэтыя былі большыя і лепшыя — два сапраўдныя лукі.

Мы прымацавалі мішэнь да дзвярэй стайні і стралялі па ёй цэлы дзень. Джанатан паказваў мне, як гэта робіцца. Я страляў няблага, але, вядома, не так добра, як Джанатан, таму што ў яго было натрэніраванае трапнае вока.

З Джанатанам было добра. Хаця ён рабіў усё спраўней за мяне, ён ніколі не лічыў, што робіць штосьці асаблівае. Ён ніколі не хваліўся і рабіў усё так, быццам наогул пра гэта не думае. Бывала, я быў амаль упэўнены, што яму хацелася, каб я рабіў усё лепш, чым ён.

Калі пачало сутонець, Джанатан сказаў, што надышоў час адпраўляцца ў «Залаты Пеўнік». На яго пасьвіст прыбеглі Грым і Ф'ялар. Мы іх асядлалі і памчаліся да вёскі.

Раптам я адчуў сябе няёмка і сумеўся. Я не прывык знаёміцца з людзьмі, асабліва з такімі людзьмі, якія жылі ў Наджыяле, і сказаў пра гэта Джанатану.

— Чаго ты баішся? Няўжо ты думаеш, што хтосьці зробіць табе благое?

— Не, вядома, але яны могуць пасмяяцца з мяне.

Мабыць, гэта прагучала смешна і неразумна, але мне заўсёды прыходзілі ў галаву такія думкі.

— Ведаеш, мы цябе будзем называць Карлам, таму што Львінае Сэрца твая мянушка, — сказаў Джанатан. — Сухарык Львінае Сэрца — гэта сапраўды можа расмяшыць іх.

Я быў не супраць, каб мяне называлі Карлам. Імя гэта сапраўды больш падыходзіла да майго прозвішча.

— Карл Львінае Сэрца, — прамовіў я. — Карл і Джанатан Львінае Сэрца едуць вярхом на конях.

«Што ж, гучыць зусім няблага», — падумаў я.

— Хаця для мяне ты ўсё яшчэ мой Сухарык, — сказаў Джанатан. — І ты гэта ведаеш — ці не так, маленькі Карл?

Неўзабаве мы ўехалі ў вёску. Дарогу было знайсці няцяжка, таму што яшчэ здаля чуліся гаворка і смех. А крыху счакаўшы, мы ўбачылі і знак у выглядзе вялізнага пазалочанага пеўня: гэта і быў «Залаты Пеўнік», падобны на ўсе заезныя дамы, пра якія мы прывыклі чытаць у кнігах. Калі святло сяброўства струменіцца з акон, сапраўды перажываеш пачуццё навізны, імкнучыся трапіць у заезны дом. Хоць да гэтага я ніколі ў заезных дамах не быў.

Першае, што мы зрабілі, заехаўшы на двор, — гэта прывязалі коней. Праўдай аказалася ўсё тое, што гаварыў Джанатан аб значэнні коней у Наджыяле. Відаць, кожны жыхар Наджыялы прыбыў у гэты вечар да «Залатога Пеўніка» на кані. Мужчыны і жанчыны, маладыя і старыя — усе былі тут, сядзелі, размаўлялі, некаторыя дзеці ўжо спалі на руках у бацькоў.

Якое ўзрушэнне пачалося, калі мы ўвайшлі!..

— Джанатан! — крычалі яны. — Джанатан прыехаў!

Гаспадар двара — высокі, чырванашчокі, даволі сімпатычны чалавек, крычаў так, каб перакрычаць усіх у гэтым шуме.

— Джанатан! Не — тут два браты Львінае Сэрца, божа мой! Абодва!

Ён падышоў і падняў мяне ўгору — так, каб кожны мог мяне бачыць, а я адчуваў, што твар мой да самых валасоў залівае чырвань.

Але Джанатан сказаў:

— Вось мой любімы брат, Карл Львінае Сэрца, які нарэшце прыбыў да нас. Вы павінны быць добрымі да яго, такімі ж, якія вы добрыя ў адносінах да мяне.

— Можаш разлічваць на гэта, — сказаў гаспадар і апусціў мяне. — Мы з ім пасябруем. Мы станем такімі ж добрымі сябрамі, як з Джанатанам. Мяне завуць Джосі. Хаця мяне амаль усе называюць Залатым Пеўнем. Вы можаце прыходзіць у «Залаты Пеўнік», калі вам захочацца. Не забывайце пра гэта, Карл Львінае Сэрца.

Сафія была за сваім столікам, і мы падселі да яе. Здаецца, яна гэтаму ўзрадавалася. Яна ўсміхнулася і спытала, як мне спадабаўся мой конь і ці не мог бы Джанатан прыйсці і як-небудзь дапамагчы ёй. Далей яна маўчала, і я заўважыў, што яе штосьці турбуе. Заўважыў я і яшчэ сёе-тое. Кожны, хто сядзеў у святліцы,

ставіўся да Сафіі з пашанай і, перш чым пайсці, ківаў у знак развітання спачатку ёй, нібыта яна была нейкая асаблівая, ды толькі я не мог вырашыць, у чым была гэта асаблівасць. На ёй была простая сукенка, на галаве хустка, яе загрубелыя ад работы на сонцы рукі ляжалі на каленях. Што ж было ў ёй асаблівага?

Тут было весела. Мы шмат спявалі, некаторыя з песень я ўжо ведаў, а некаторыя пачуў упершыню. Усе былі шчаслівыя. А можа, не?.. Зрэдку ў мяне з'яўлялася адчуванне, што ўсіх гняце нейкая таёмная заклапочанасць, такая ж, як і Сафію. Здавалася, што зрэдку ўсе пачыналі думаць пра тое, чаго яны больш за ўсё баяцца. Але Джанатан казаў, што жыццё ў Наджыяле лёгкае і простае, дык чаго ж ім баяцца? Калі ўсе шчаслівыя і ўсе, як здавалася, адно аднаго любяць. Але больш за ўсё яны любілі Джанатана. Акурат так, як і дома, у горадзе. Сафія яго, па-мойму, таксама любіла.

Потым, калі мы збіраліся дадому і выйшлі ў двор, каб адвязаць нашых коней, я спытаў і Джанатана:

— Джанатан, а чым такім асаблівым валодае Сафія?

І тут жа мы пачулі сярдзіты голас ззаду: «Во-во! Што асаблівага ў Сафіі, часта думаў і я».

У двары было цёмна, таму я не мог бачыць, хто гэта гаварыў. Але раптам ён выступіў наперад на святло, і я пазнаў чалавека, які сядзеў каля нас за сталом, чалавека з чырвонымі кучаравымі валасамі і з маленькай чырвонай бародкай. Я заўважыў яго раней, калі ён сядзеў сумны і маўчаў, у той час калі ўсе спявалі.

— Хто гэта? — спытаў я ў Джанатана, калі мы ехалі назад.

— Яго завуць Губерт, — сказаў Джанатан. — І ён добра ведае Сафію.

Станавілася холадна, непрыкметна апусцілася ноч. Ніколі ў жыцці я не бачыў так багата зорак, і такія яны былі яркія. Я імкнуўся ўгадаць, дзе была зорка Зямля.

Але Джанатан сказаў:

— Зорка Зямля недзе вельмі далёка, далёка ў Сусвеце, ты не можаш бачыць яе.

Мне стала ад гэтага сумна.

Глава 5

Але нарэшце надышоў дзень, калі я даведаўся, што ўсё-такі ёсць асаблівага ў Сафіі.

Неяк раніцай Джанатан прапанаваў:

— Давай паедзем да Каралевы Галубоў...

— Дык гэта ж цудоўна! — узрадаваўся я. — А якая яна, Каралева?..

— Гэта Сафія, — адказаў Джанатан. — «Каралева Галубоў» — гэта я яе так называю проста дзеля жарту.

Неўзабаве я зразумеў чаму.

Да Сядзібы Цюльпанаў, дзе жыла Сафія, было даволі далёка. Яе дом стаяў на ўскрайку Вішнёвай Даліны, там адразу ж пачыналіся высокія горы.

Мы прыехалі туды раніцой, Сафія карміла галубоў, усіх сваіх беласнежных галубоў. Сярод іх я пазнаў тую галубку, якая сядзела ў мяне на падаконніку, як мне цяпер падалося, амаль тысячу год таму.

— Паглядзі, — шэптам звярнуўся я да брата. — Ці не тая гэта галубка, якая дапамагла табе дабрацца да мяне?

— Напэўна... Бо іначай я не змог бы трапіць да цябе. Толькі галубы Сафіі могуць лётаць так далёка.

Галубы нагадвалі мне белую пушыстую аблачынку, сярод якой стаяла Сафія. Цяпер яна сапраўды была як Каралева Галубоў.

Заўважыўшы нас, Сафія ветліва, як звычайна, павіталася. Але штосьці яе трывожыла, і яна ціха сказала Джанатану:

— Мінуйай ноччу я знайшла Віяланту мёртвай, са стралой у грудзях. У Цясніне Ваўка. Пісьмо, вядома, знікла.

Вочы ў Джанатана пацямнелі. Да гэтага я ніколі не бачыў яго ў такой злосці. Я не пазнаваў ні голасу ягонага, ні яго самога.

— Гэта азначае тое, пра што я думаў, — сказаў ён. — У Вішнёвай Даліне ёсць здраднік.

— Так, пэўна, ёсць, — згадзілася Сафія. — Але ўсё неяк не хацелася верыць гэтаму. Але, пэўна, так і ёсць.

Якой засмучонай ні была Сафія, яна ўсё ж павярнулася да мяне і запрасіла:

— Хадзем, Карл, ты павінен паглядзець, як я живу.

У гаспадарцы Сафіі акрамя галубоў былі пчолы, козы, а ў садзе было столькі кветак, што цяжка было б, відаць, прабрацца з аднаго краю ў другі.

Пакуль Сафія вадзіла мяне па сядзібе, Джанатан пачаў рабіць тое, што звычайна робяць вясной на гародзе — ускопваць і палоць.

Я глядзеў на шматлікія вуллі, на цюльпаны, нарцысы, але ўвесь гэты час мяне не пакідала думка аб Віяланце, якую застрэлілі ў гарах.

Неўзабаве мы вярнуліся да Джанатана, ён палоў так старанна, што рукі яго сталі зусім чорнымі.

Сафія з журбай паглядзела на яго і сказала:

— Паслухай, мой дарагі садоўнік, здаецца, хутка чакае цябе зусім іншая работа.

— Я таксама пра гэта думаю, — адказаў Джанатан.

Бедная Сафія, яна была занепакоена больш, чым ёй хацелася, каб мы бачылі. Яна адышлася ўбок і пачала пільна глядзець на горы з такой трывогай, што я таксама захваляваўся. Што яна выглядала? Каго чакала?

Раптам яна ўсклікнула:

— Вось яна! Слава богу, вось Палома!

Гэта вярталася адна з Сафііных галубак Палома. Спачатку яна бачылася маленькай кропкай на фоне гор, потым падляцела да нас і села на плячо гаспадыні.

— Хадзем, Джанатан, — сказала хутка Сафія.

— Добра. А як Сухарык, у сэнсе Карл? — запытаў брат. — Яму трэба пра ўсё расказаць?

— Вядома, — сказала Сафія. — Хадземце хутчэй.

Разам з галубкай, якая працягвала сядзець у яе на плячы, Сафія рушыла наперадзе. Яна прывяла нас у маленькі пакойчык каля кухні, зачыніла дзверы. Відаць, ёй не хацелася, каб хто-небудзь чуў ці бачыў, што мы робім.

— Палома, галубка мая, — сказала Сафія, — можа, сённяшняя твая вестачка лепшая, чым апошняя?

Яна працягнула руку да галубкі і дастала з-пад крыла птушкі маленькую капсулу, у ёй аказаўся маленькі камячок паперы, акурат такі, як Джанатан аднойчы выцягваў з кашолкі і хаваў у шафе ў нас дома.

— Чытай жа хутчэй, — прашаптаў Джанатан, — хутчэй, хутчэй!

Сафія прачытала, і ў яе вырваўся ўскрык.

— Яны Орвара таксама схавалі, — прамовіла яна. — Цяпер не засталася нікога, хто мог бы хоць што-небудзь зрабіць.

Яна працягнула кавалачак паперы брату, ён прабегаў вачамі, і братавы вочы пацімнелі яшчэ больш.

— У Вішнёвай Даліне — здраднік, — пераканана сказаў ён. — Як ты думаеш, хто гэты нягоднік?

— Я не ведаю, — адказала Сафія. — Пакуль не ведаю. Але хто б ён ні быў, я знайду яго, і яму тады ніхто не пазаздросціць.

Сафія ўздыхнула і сказала:

— Ты раскажы Карлу, а я пакуль пайду і збяру вам кашолку.

Яна знікла ў кухні.

Джанатан сеў проста на падлогу, прытуліўся спінай да сценкі, паглядзеў на свае брудныя пальцы і, нарэшце, загаварыў:

— Ну, добра, калі Сафія дазволіла, я раскажу табе ўсё.

Ён жа і раней расказваў мне пра Наджыялу, але нічога падобнага на тое, што мне давялося пачуць тут, у пакоі Сафіі, не гаварыў.

— Памятаеш, я казаў табе, што жыццё тут, у Вішнёвай Даліне, лёгкае і простае. Усё гэта было так і павінна было быць так, але, падобна, больш гэтага не будзе. Таму што калі ў якой-небудзь іншай даліне няшчасце і гора, то і ў Вішнёвай Даліне таксама робіцца кепска.

— А хіба ёсць яшчэ адна даліна? — здзівіўся я.

І тады Джанатан расказаў мне пра дзве зялёныя даліны ў гарах Наджыялы. Пра Вішнёвую Даліну і Даліну Дзікай Ружы, між высокімі гарамі, якія цяжка пераадолець, але калі ведаць таемныя сцяжынкi, то можна трапіць з адной даліны ў другую. Жыхары гэтых мясцін ведалі сцяжынкi і спакойна пераадольвалі горы, каб пабачыцца адзін з адным.

— Але, калі быць дакладным, то так было калісьці, — сказаў Джанатан. — Цяпер жа ніхто не мае права пакінуць Даліну Дзікай Ружы і ніхто не мае права трапляць у яе. Толькі галубы Сафii.

— А чаму? — запытаў я.

— Таму што цяпер Даліна Дзікай Ружы не свабодная, яна ў руках ворагаў.

Ён паглядзеў на мяне так, быццам яму было шкада гаварыць мне горкае.

— А цяпер невядома, што будзе і з Вішнёвай Далінай.

У словах брата было адчуванне бяды. Мне жылося так весела і бесклапотна, што ад пагрозы гэтаму жыццю мяне агарнуў жах.

— А хто нам пагражае? — запытаўся я.

— Яго імя Тэнджыл, — адказаў Джанатан, і ў гэтым імені была нейкая злавеснасць.

— А дзе той Тэнджыл? — дапытваўся я.

Джанатан расказаў мне пра Карманьяку, краіну Старажытных Гор за Старажытнай Ракой, дзе некалі валадарыў Тэнджыл, жорсткі, як той змей.

Мне стала яшчэ больш жахліва, але я стараўся гэтага не паказаць.

— Чаму ён не хоча заставацца ў сваіх Старажытных Гарах? — не вытрымаў я. — І чаму ён павiнен прыйсці ў Наджыялу і разбурыць усё тут?

— Ну, ведаеш, той, хто зможа адказаць на гэта пытанне, мог бы адказаць на мноства іншых. Я не ведаю, чаму ён павiнен разбурыць усё тут. Проста так адбываецца, і ўсё. Ён зайздросціць таму жыццю, якое выпала людзям гэтых далін. Яму патрэбны рабы.

Ён замоўк, разглядваючы свае рукі, потым штосьці прамармытаў, але я не пачуў — што.

— Так, яшчэ ў яго ёсць страшыдла, Катла! — паўтарыў Джанатан.

Катла! О, я не ведаю чаму, але гэта слова гучала больш жакліва, чым што-небудзь на свеце.

— Хто гэта — Катла?

У адказ Джанатан толькі паківаў галавой.

— Не, Сухарык, ты такі напалоханы. Я не буду расказваць пра Катлу, бо ты сёння ноччу не заснеш.

Замест гэтага ён расказаў сёе-тое цікавае пра Сафію.

— Яна — галоўная ў нашай тайнай барацьбе супраць Тэнджыла, — сказаў Джанатан. — Мы, каб ты ведаў, змагаемся супраць яго, каб дапамагчы Даліне Дзікай Ружы. Але мы павінны рабіць гэта ў тайне.

— А чаму менавіта Сафія?

— Таму што яна моцная, шмат ведае і нічога не баіцца.

— Не баіцца? Але ж ты таксама не баішся, хіба не?

Ён крыху падумаў, потым сказаў:

— Гэта праўда, я нічога не баюся.

Эх, як бы мне хацелася, каб я мог нічога не баяцца, як Сафія і Джанатан! Але замест гэтага я сядзеў такі напалоханы, што ледзьве мог што-небудзь думаць.

— А тое, што галубы Сафіі лётаюць з тайнымі лістамі, гэта вядома ўсім?

— Толькі тым, каму мы сапраўды можам давяраць. Але сярод іх аказаўся здраднік. І гэтага дастаткова.

Вочы ў Джанатана зноў пацямнелі, і ён з сумам сказаў:

— У Вялянты, калі яе падстрэлілі мінулай ноччу, было сакрэтнае пасланне ад Сафіі, і калі гэта пасланне трапіць у рукі Тэнджыла, то гэта прынясе няшчасце многім жыхарам Даліны Дзікай Ружы.

Я падумаў: «Як гэта жакліва, што хтосьці забіў галубка — такога белага і невінаватага, нават калі ён нёс сакрэтны ліст».

Раптам мне згадаліся таямнічыя лісты, якія захоўваліся ў нас у шафе. Я запытаўся ў Джанатана, ці бяспечна захоўваць іх у нас?

— Так, гэта небяспечна, — адказаў Джанатан. — Але было б яшчэ больш небяспечна захоўваць іх у Сафіі. Шпіёны Тэнджыла, калі б яны прыйшлі ў Вішнёвую Даліну, пачалі б шукаць іх перш за ўсё ў яе, а не ў хлопчыка-садоўніка.

Мне было прыемна чуць, што Джанатан не проста хлопчык-садоўнік, які працуе ў Сафіі, а яе блізкі таварыш па барацьбе супраць ліхадзея Тэнджыла.

— Сафія так вырашыла сама, — сказаў ён. — Яна не хацела, каб хто-небудзь у Вішнёвай Даліне ведаў пра гэта. І ты паклянися, што нікому нічога не скажаш, пакуль Сафія не скажа пра ўсё гэта сама.

Я пакляўся, што хутчэй памру, чым скажу што-небудзь пра пачутае.

Мы паснедалі ў Сафії, а потым паехалі дадому.

Але быў яшчэ адзін чалавек, які выязджаў з дому ў гэту раніцу. Мы сустрэлі яго, калі выязджалі з Даліны Цюльпанаў. Гэта быў чалавек з рыжай барадой. Як жа яго называлі? Губерт?

— Вы, здаецца, наведвалі Сафію? Што вы ў яе рабілі, цікава?

— Я палоў у яе агарод, — адказаў Джанатан, паказваючы яму свае рукі. — А вы што, палюеце? — запытаў ён у сваю чаргу ў рыжабародага, звярнуўшы ўвагу на лук, прывязаны да яго сядла.

— Так, хачу падстрэліць пару зайцоў, — адказаў Губерт.

Я адразу прыгадаў нашых маленькіх трусюў, якія чакалі нас дома, і з палёгкай уздыхнуў, калі Губерт прышпорыў каня і хутка паехаў.

— Што ты думаеш пра Губерта? — пацікавіўся я ў Джанатана.

Брат крыху падумаў.

— Ён самы трапны стралок у Вішнёвай Даліне.

Больш нічога не сказаў, крануў павады, і мы паехалі.

Ліст, які даставіла Палома, Джанатан хаваў у маленькім скураным кашальку пад кашуляй, а калі мы прыехалі дадому, ён паклаў гэты кавалачак паперкі ў тайніку ў шафе. Але спачатку дазволіў мне прачытаць тое, што там было напісана:

«Орвар быў схоплены ўчора і цяпер зняволены ў пячоры Катлы. Хтосьці ў Вішнёвай Даліне, напэўна, выдаў яго сховішча. Сярод вас ёсць здраднік. Даведайцеся, хто».

— Даведайцеся — хто, — сказаў Джанатан. — Як бы я хацеў даведацца, хто...

У лісце былі яшчэ нейкія знакі, але незразумелыя і, напэўна, на нейкай таемнай мове, і Джанатан папярэдзіў, што мне няма патрэбы цікавіцца гэтым, бо яно датычыць толькі Сафії.

Але затое брат паказаў мне, як адчыняецца сакрэтная скрынка. Ён дазволіў некалькі разоў адчыніць і зачыніць яе. Потым ужо сам зачыніў яе, замкнуў і паклаў ключ у ступку.

Праз увесь дзень у мяне не выходзіла з галавы перажытае, і таму ноччу я дрэнна спаў. Я думаю пра Тэнджыла і забітых галубоў, пра вязня пячоры Катлы, у нейкі момант я, мабыць, ускрыкнуў і ад гэтага прачнуўся. Нечакана прахапіўшыся, я не паверыў сваім вачам — я ўбачыў, што ў цёмным кутку каля шафы хтосьці стаіць. Калі я ўскрыкнуў у сне, той, відаць, спалохаўся і знік, як цёмны цень, у дзвярах, перш чым я канчаткова прачнуўся.

Усё адбылося так хутка, і я падумаў, што ўсё гэта прымроілася мне ў сне, але Джанатан, калі я разбудзіў яго і пра ўсё расказаў, быў іншай думкі.

— Не-е-не, Сухарык, гэта быў не сон, ніякі не сон, гэта быў здраднік!

— Тэнджылаў час калі-небудзь ды праб'е, — задумліва прамовіў Джанатан.

Мы ляжалі каля рэчкі ў зялёнай траве, а была такая раніца, што проста не хацелася думаць, што ёсць на свеце Тэнджыл ці яшчэ якое-небудзь зло. Было зусім ціха і спакойна, пад мостам каля камянёў ледзь чутна цурчэла вада, і толькі гэты шум, калі прыслушацца, можна было пачуць. Было проста здорава ляжаць на спіне, глядзець у вышыню і не бачыць нічога, акрамя лёгкіх белых хмарак. Можна было так ляжаць і адчуваць сябе абсалютна шчаслівым, ціха напяваючы сам сабе, і ні пра што не клапаціцца.

Але Джанатан пачынае гаворку пра Тэнджыла, і я ў адказ пытаюся:

— Што ты хочаш гэтым сказаць — «Тэнджылаў час калі-небудзь ды праб'е»?

— А тое, што яго чакае, рана ці позна здараецца з усімі тыранамі, — адказаў Джанатан. — Яго раздушаць, як вош, і ён знікне назаўжды.

— Спадзяюся, што гэты час прыйдзе хутка.

У адказ Джанатан прамармытаў штосьці не вельмі зразумелае.

— Ён моцны, гэты Тэнджыл. У яго ёсць Катла.

Вось і зноў ён назваў гэта жажлівае імя. Мне хацелася спытаць пра яго яшчэ раз, але я стрымаўся. У такую дзівосную раніцу лепш нічога не ведаць пра тую Катлу.

Потым Джанатан паведаміў мне самае горшае, што можна прыдумаць:

— Сухарык, пэўны час табе давядзецца пабыць аднаму ў Сядзібе Рыцараў. Мне трэба з'ездзіць у Даліну Дзікай Ружы.

Ну як жа ён мог сказаць мне такую страшэнную навіну? Як ён мог падумаць, што я змагу застацца ў Сядзібе без яго хоць на хвіліну? Калі ён збіраецца кінуцца проста ў Тэнджылаву пашчу, то я іду з ім. І я сказаў Джанатану пра сваё рашэнне. Ён паглядзеў на мяне вельмі дзіўна і сказаў:

— Сухарык, ты ў мяне адзін брат, якога я хачу абараніць ад зла. Ты ж просішся ўзяць цябе з сабой, калі мне патрэбна ўся мая сіла для чагосьці яшчэ? Для таго, што сапраўды небяспечна.

Але гэта мяне не супакойвала. Я быў такі ўстрывожаны і злосны, што ўсё ўва мне кіпела.

— Дык навошта прымушаеш мяне заставацца тут аднаму, чакаць цябе, калі ты, можа, не вернешся?

Я раптам прыгадаў той час, калі Джанатан памёр і пакінуў мяне аднаго, а я ляжаў на сваёй канапе і не ведаў, ці ўбачу яго калі-небудзь зноў. О, гэта было падобна на зазіранне ў чорную дзірку.

І вось ён зноў хоча пакінуць мяне, проста знікнуць па нейкіх небяспечных справах, пра якія я нічагуткі не ведаю, і калі ён не вернецца, то на гэты раз ніякай надзеі ўжо не будзе, я застануся адзін назаўсёды.

Я ўсё больш і больш злаваўся, нават пачаў крычаць і, як ніколі раней, нагаварыў яму шмат непрыемнага і грубага.

Паўна ж, яму было вельмі нялёгка супакоіць мяне, але, у рэшце рэшт, усё скончылася тым, як ён хацеў. Бо я добра ведаў, што ён разумее ўсё лепш за мяне.

— Глупства, безумоўна ж, я вярнуся, — гаварыў ён учора ўвечары, калі мы сядзелі ля каміна ў кухні і грэліся. Гэта быў наш апошні вечар перад расстаннем.

У мяне ўжо не было злосці, я толькі ўсё больш і больш сумаваў, і Джанатан бачыў гэта. Ён быў да мяне вельмі ўважлівы. Ён даў мне свежага хлеба з маслам і мёдам, расказваў легенды і казкі, але я не мог слухаць яго. Я думаў пра Тэнджыла, тое, што я даведаўся пра яго, не выходзіла з галавы. Я запытаў у брата: чаму ён павінен адпраўляцца ў такое небяспечнае падарожжа; хіба ён не можа застацца дома са мной і грэцца каля каміна? На гэта Джанатан адказаў, што ёсць справы, якія трэба рабіць, нават калі гэта і вельмі небяспечна.

— Чаму? — не зразумеў я.

— Чаму... Бо ў другім выпадку быў бы я не чалавек, а проста мярзотнік.

І Джанатан раскажаў мне, што ён надумаў. А надумаў ён вызваліць Орвара з пячоры Катлы. Орвар вельмі многа значыць, нават больш, чым Сафія, без Орвара, напэўна, ужо зялёным далінам Наджыялы быў бы канец.

Было ўжо цёмна, агонь у каміне патух, настала ноч.

Калі надышоў новы дзень, я ўжо стаяў каля брамы і назіраў, як ад'язджае Джанатан, паступова знікаючы ў тумане; так тою раніцай у Вішнёвай Даліне паўсюдна слаўся туман. Паверце мне, калі Джанатан пачаў аддаляцца, а потым і зусім знік удалечыні, сэрца ў мяне гатова было разарвацца. Я застаўся адзін. Гэта было невыносна. Ад гора я проста траціў розум. Тады я кінуўся ў стайню, адвязаў Ф'ялара, ускочыў у сядло і паскакаў наўздагон за братам. Мне трэба было ўбачыць яго яшчэ раз, перш чым згубіць назаўсёды.

Я ведаў, што Джанатан збіраўся наведацца ў Сядзібу Цюльпанаў, каб атрымаць указанні ад Сафіі, таму я скіраваў каня менавіта туды. Я імчаўся наўскач і дагнаў яго ўжо каля самай Сядзібы Цюльпанаў. Мне раптам стала сорамна, і я ўжо вырашыў схавацца, але Джанатан азірнуўся і ўбачыў мяне.

— Чаго ты хочаш? — строга запытаў ён.

Сапраўды, чаго я хацеў?

— А ты ўпэўнены, што вернешся? — прамармытаў я. Гэта было ўсё, што я мог сказаць.

Пэўны час мы ехалі поплич, потым спыніліся, Джанатан выцер з маёй шчакі слёзы і сказаў:

— Не плач, Сухарык. Мы сустрэнемся зноў — я абяцаю табе. Але гэта будзе не тут, гэта будзе ў Наджыліме...

— У Наджыліме? — перапытаў я. — А што гэта такое?

— Я раскажу табе пра гэта як-небудзь іншым разам.

Цяжка апісаць, як я сумаваў у тыя дні, калі быў адзін у Сядзібе Рыцараў, і як марудна цягнуліся дні. Вядома, я даглядаў сваю жывёлу. Я падоўгу затрымліваўся ў стайні каля Ф'ялара, а потым ішоў да трусаў і доўга размаўляў з імі. Калі-нікалі лавіў рыбу, вучыўся паляваць з лукам і стрэламі, але без Джанатана ўсё здавалася мне бессэнсоўным. Сафія прыносіла мне ежу, і зноў мы гаварылі пра Джанатана. Я ўсё спадзяваўся, што яна скажа: «Ён хутка вернецца», — але яна маўчала. Вельмі хацелася запытацца ў яе, чаму яна сама не пайшла выбаўляць Орвара, замест таго каб пасылаць Джанатана. Але што пытацца — я ж ведаў прычыну сам.

Як расказваў мне калісьці Джанатан, Тэнджыл ненавідзеў Сафію.

— Сафія ў Вішнёвай Даліне і Орвар у Даліне Дзікай Ружы — яго самыя закліятыя ворагі, і, будзь упэўнены, ён цудоўна гэта ведае.

Ён трымае Орвара ў пячоры Катлы, і яму хацелася б кінуць туды і Сафію, каб яны абое загінулі там. Гэты нягоднік паабяцаў пятнаццаць белых коней таму, хто выдасць Сафію, жывую ці мёртвую.

Вядома ж, я разумеў, чаму Сафія павінна трымацца як мага далей ад Даліны Дзікай Ружы і што іменна Джанатан павінен быў пайсці туды замест яе. Яны думалі, што Тэнджыл нічога не ведаў пра яго, ці, прынамсі, спадзяваліся на гэта. Але ж быў нехта, хто здагадаўся, што Джанатан не проста хлопчык-садоўнік: гэта быў чалавек, які таемна прыходзіў да нас ноччу, чалавек, якога я паспеў убачыць каля шафы. І гэта вельмі непакоіла Сафію.

— Той чалавек ведае занадта многа, — сказала яна.

Яна папрасіла неадкладна паведаміць ёй, калі хто-небудзь яшчэ раз суне нос на Сядзібу Рыцараў. Я сказаў, што чужому не будзе чаго рабіць каля нашай шафы, таму што ўсе тайныя паперы мы перахавалі ў іншае месца, у табакерку, якую паклалі на самае дно меха з аўсом. Сафія дастала яе і паклала туды яшчэ штосьці.

— Беражы гэта, я ведаю, што гэта не так проста, але ты абавязаны ўсё зберагчы.

Асабліва не па сабе мне было вечарамі і ноччу. Мне сніліся жахлівыя сны пра Джанатана, і калі я прачынаўся, мяне ахопліваў непакой.

Аднойчы ўвечары я паехаў да «Залатога Пеўніка». Мне проста немагчыма было сядзець дома ў Сядзібе Рыцараў, дзе так ціха, што, здавалася, можна пачуць мае думкі, а яны былі не з тых, што падымаюць дух.

Калі я ўвайшоў, усе здзіўлена паглядзелі на мяне, менавіта здзіўлена, таму што я быў адзін, без Джанатана.

— Вось гэта навіна! — усклікнуў Джосі. — З'яўляецца толькі палова братаў Львінае Сэрца! Дзе ж ты дзеў Джанатана?

На гэта пытанне адказаць было няпроста. Я памятаў, наконт чаго мяне папярэджвалі і пераконвалі Сафія з братам: што б ні здарылася, нікому не гаварыць, што рабіў Джанатан і куды ён пайшоў. Ніводнай жывой душы! Не ведаючы, што адказаць, я рабіў выгляд, што не пачуў пытання. Але тут сядзеў і Губерт, яго таксама вельмі цікавіла, дзе мой брат.

— Дык дзе ж ён? — прагучала пытанне. — Не думаю, каб Сафія адмовілася ад свайго садоўніка.

— Джанатан на паляванні, — сказаў я першае, што прыйшло ў галаву. — Ён у гарах, палюе на ваўкоў...

Атрымалася даволі ўдала — мае словы былі добрай адчэпкай, бо сапраўды Джанатан неяк гаварыў, што ў гарах паявілася шмат ваўкоў.

Сафія ў той вечар не прыйшла, але астатнія жыхары Вішнёвай Даліны сабраліся як звычайна. Яны, як заўсёды, спявалі песні і весяліліся. Толькі я не спяваў разам з усімі, без Джанатана мне ўсё было не так, і з гэтай прычыны не хацелася тут доўга заставацца.

— Не будзь такім сумным, Карл Львінае Сэрца, — падбадзёрыў мяне Джосі, калі я выходзіў. — Джанатан хутка закончыць сваё паляванне і вернецца дадому.

О, як я быў удзячны яму за гэтыя словы! Ён па-сяброўску паляпаў мяне па плячы і даў з сабой некалькі смачных пірожных.

— Можаш паласавацца, пакуль вернецца Джанатан, — сказаў ён. Ён быў добры, гэты Залаты Певень. Пасля яго слоў мне нават стала не так самотна.

Я прыехаў дадому, сеў каля агню і пачаў есці пірожныя. Хаця ўдзень і стаяла цёплае вясновае надвор'е, аднак тоўстыя сцены нашага дома яшчэ не прагрэліся.

У пасцелі было зябка, але неўзабаве я заснуў. У сне ўбачыў Джанатана, але сон быў такі жаклівы, што я міжволі прачнуўся.

— Зараз, зараз, Джанатан! — закрычаў я. — Я іду!

У цемры, якая шчыльнай сцяной акружала мяне, я выскачыў з пасцелі. Мне чуўся распачны крык, крычаў Джанатан! Ён клікаў мяне, яму патрэбна была мая дапамога. Я зразумеў гэта. Мне хацелася кінуцца тут жа ў цемру, каб прыйсці яму на дапамогу, дзе б ён ні быў. Але я разумеў, што гэта немагчыма. Што я мог зрабіць? Не было, пэўна, чалавека больш бездапаможнага, чым я. Мне нічога не заставалася, як залезці зноў у пасцель і ляжаць, трасучыся ад страху і адзіноцтва.

Але тым не менш настала раніца, і пачаўся сонечны, ясны дзень. Цяпер, вядома, было цяжэй падрабязна ўспомніць, які страшны быў мой сон, але тое, што Джанатан клікаў на дапамогу, я не мог забыць. Мой брат клікаў мяне, дык ці ж я не павінен быў хоць паспрабаваць памагчы яму?

Гадзінамі я сядзеў каля маіх трусоў і думаў, што я павінен зрабіць. Параіцца не было з кім, не было ў каго спытаць. Трэба было штосьці вырашаць самому. Я не мог пайсці да Саф'іі, таму што яна спыніла б мяне. Яна ніколі не дазволіла б мне, яна была разумнай жанчынай, а тое, што надумаў я, было справай не вельмі разумнай і бяспечнай. Нават вельмі небяспечнай, а я не быў такі смелы.

Не ведаю, колькі я сядзеў, прытуліўшыся да сцяны стайні і вырываючы траву. Неўзабаве вакол мяне не засталася ніводнай травінкі. Міналі гадзіны, і раптам мне прыгадалася, як Джанатан гаварыў, што не трэба баяцца здзяйсняць небяспечныя ўчынкі, інакш ты не можаш называцца чалавекам, а будзеш проста маленькай дрэнню.

І вось я рашыўся. Я так ляпнуў кулаком па клетцы з трусамі, што яны падскочылі. Каб быць больш упэўненым у сабе, я сказаў уголас:

— Я зраблю гэта! Я зраблю гэта! Я не маленькая дрэнь!

І калі я рашыўся, стала так лёгка на душы!

— Я ведаю, што мая праўда, — сказаў я трусам, таму што больш не было каму гэта сказаць.

Цяпер яны здзічаюць. Я выцягнуў іх з клеткі, узяў на рукі, вынес за браму сядзібы і паказаў ім на Вішнёвую Даліну.

— Уся Даліна поўная травы, — сказаў я ім. — Тут бегае шмат вольных трусоў, з якімі вы зможаце падружыцца. Думаю, тут будзе значна весялей, чым у клетцы, але бойцеся лісы і Губерта.

Трое з іх, здавалася, былі крыху здзіўлены, а астатнія скакалі вакол, быццам не верачы, што гэта было праўдай. Потым яны паскакалі прэч і зніклі сярод зялёных валатовак.

Я заспяшаўся дахаты, каб сабрацца. Я ўзяў коўдру, каб загарнуцца нанач, крэсіва, каб развесці агонь, кашолку з аўсом для Ф'ялара, сумку з прадуктамі для мяне. Хаця ў мяне, акрамя хлеба, нічога не было, але гэта быў добры хлеб, хлеб, які спякла Сафія. Я напакаваў хлебам сумку да самага верху. Бо я буду ў дарозе доўга, і калі хлеб скончыцца, мне давядзецца есці траву, як трусам.

Сафія абяцала прынесці на наступны дзень супу, але да таго часу я буду ўжо далёка. Бедная Сафія, ёй давядзецца самой есці свой суп, але мне так не хацелася, каб яна здагадалася, куды я пайшоў. Яна, вядома, даведаецца, але даведаецца надта позна, каб спыніць мяне.

Я ўзяў кавалачак вугалю з каміна і напісаў вялікімі літарамі на сцяне кухні:

«Хтосьці паклікаў мяне ў сне, і я пайшоў, каб знайсці яго далёка-далёка за гарамі».

Я напісаў гэта так смешна, каб, акрамя Сафіі, калі хто прыйдзе вынюхаць штосьці ў Сядзібе Рыцараў, нічога не зразумеў. «Ён», па ўсёй верагоднасці, падумае, што я паспрабаваў напісаць верш ці штосьці такое. Але Сафія адразу здагадаецца, што я меў на ўвазе: я паехаў шукаць Джанатана.

Я быў рады, што ўпершыню адчуў сябе дужым і смелым, і спяваў самому сабе:

— Хтосьці паклікаў мяне ў сне, і я пайшоў, каб знайсці яго далёка-далёка за гарамі... — Ах, як хораша гэта гучала. Трэба будзе расказаць Джанатану пра мае спевы, калі я яго знайду.

«Калі я знайду яго, — падумаў я. — А калі не...»

Уся мая смеласць тут жа пакінула мяне. Я зноў стаў маленькім палахліўцам, якім быў заўсёды. Але тут жа пайшоў шукаць Ф'ялара. Я павінен быў зараз жа знайсці яго. Калі ён быў побач са мной, я не так баяўся. Колькі я прыходзіў да яго ў стойла, калі мне было цяжка ў адзіноцтве? Колькі разоў мяне супакойвала толькі тое, што я глядзеў у яго разумныя вочы і адчуваў, што ён быў цёплы, а нос яго мяккі? Калі б не Ф'ялар, я, напэўна, не змог бы жыць адзін увесь гэты час без Джанатана.

Я пабег да стайні.

Ф'ялар быў там не адзін. Каля яго стаяў Губерт. Так, ён стаяў, лёгка паляпваючы каня па загрыву і ўсміхаючыся.

Сэрца пачало глуха калаціцца.

«Вось хто здраднік», — падумаў я. Мне здалося, што адчуваю гэта даўно, але зараз быў упэўнены. Губерт быў здраднікам. Інакш чаго ён прыйшоў сюды, калі не шпіёніць? «Гэты чалавек ведае надта многа», — сказала пра яго Сафія.

І сапраўды, ён шмат чаго ведае. І ў гэтым цяпер я быў перакананы.

Ну, але што ён ведаў? Ці ведаў ён усё? Ці ведаў, што мы схавалі ў мяшку з аўсом? Я стараўся не паказаць, як я напалохаўся.

— Што ты тут робіш? — запытаўся я як мага спакайней. — Што ты хочаш ад Ф'ялара?

— Нічога, — адказаў Губерт, — я прыйшоў да цябе, калі пачуў іржанне каня, я люблю коней. Твой Ф'ялар цудоўны...

«Мяне ты не абдурьш», — падумаў я і сказаў:

— А што ты хочаш ад мяне?

— Аддаць табе вось гэта, — Губерт працягнуў мне штосьці, загорнутае ў кавалак белай тканіны. — Ты выглядаў такім сумным і галодным, і мне здалося, што, пакуль Джанатан палюе, табе не хапае ежы.

Я не ведаў ні што рабіць, ні што сказаць. Я прамармытаў словы ўдзячнасці. Але ці ж мог я ўзяць ежу ў здрадніка? Ці, можа, трэба ўзяць? Я памацаў пакунак і здагадаўся, што ён прынёс загорнуты вялізны кавалак вэнджанай бараніны. Ад яго разліваўся смачны пах. Я ўжо адчуваў, як зубы мае ўпіваюцца ў мяса, хоць ведаў, што трэба вярнуць гэтае мяса і паслаць прэч таго, хто мне яго даў.

Але я гэтага не зрабіў. Займацца здраднікамі павінна Сафія. Мне трэба было прыкінуцца, што я нічога не ведаю і нічога не разумею. Дый што казаць, мне вельмі хацелася мяса, якое было б вельмі дарэчы ў маім доўгім паходзе.

Губерт усё яшчэ стаяў каля Ф'ялара.

— У цябе сапраўды цудоўны конь, як і мая Бленда.

— Бленда белая, — заўважыў я. — Ты любіш белых коней?

— Так, я вельмі люблю белых коней, — адказаў Губерт.

«Потым табе захочацца мець пятнаццаць такіх коней, ці не так?» — падумаў я, але прамаўчаў. Раптам чую, як Губерт прапаўне штосьці жаклівае:

— Давай дадзім Ф'ялару крыху аўса? Яму ж таксама хочацца чаго-небудзь смачнага?

Я не мог яго спыніць. Ён адразу пайшоў да меха з аўсом і ўзяў шупфлік, які ляжаў зверху. Я ажно заплюшчыў вочы, каб не бачыць,

як ён дастае шуфлікам табакерку. Але Губерт раптам ускрыкнуў, і я адкрыў вочы: з зерня на край мяшка выскачыў невялікі пацук. Губерт паспрабаваў злавіць яго, але той саскочыў уніз, шыгнуў да дзвярэй стойла і знік у адной з норак.

— От, нягоднік, укусіў за палец, — сказаў Губерт. Ён стаяў і разглядваў свой палец, а я выкарыстаў гэты момант — сам хуценька напоўніў шуфлік аўсом і перад самым носам Губерта закрыў зерне.

— Ф’ялар будзе вельмі задаволены, — сказаў я. — Ён прывык есці авёс у гэты час.

«А табе няма чаго радавацца», — падумаў я ў той момант, як Губерт таропка развітаўся і, утуліўшы галаву ў плечы, выйшаў са стайні. На гэты раз яму не ўдалося перахапіць сакрэтныя пашланні, але было ясна, што трэба шукаць новае сховішча. Я доўга думаў і нарэшце схаваў табакерку ў склепе з бульбай.

Потым я напісаў на сцяне новую загадку для Сафії:

«Чырвонай Барадзе неабходны белыя коні, і яна ведае вельмі многа. Будзь пільнай!»

Больш я нічога не мог зрабіць для Сафії.

На наступную раніцу з узыходам сонца, калі ўсё ў Вішнёвай Даліне яшчэ спалі, я пакінуў Сядзібу Рыцараў і пачаў прабірацца ў горы.

Глава 7

Яехаў і расказваў Ф’ялару, як адчуваю сябе адзін, зусім адзін у гэтым цяжкім падарожжы па гарах.

— Ты ўяўляеш, што азначае гэта падарожжа для мяне? Май на ўвазе, што я не прывык нічога рабіць, толькі ляжаў на ложку амаль усё сваё жыццё! Але ты не павінен думаць, што я хоць на хвіліну забыў Джанатана. Калі б забыў, то крыкнуў бы так гучна, што рэха раскацілася б па ўсіх гарах, бо вакол так цудоўна.

Так, было сапраўды цудоўна. Джанатан зразумеў бы мяне. Якія горы! Проста цяжка паверыць, што існуюць такія высокія горы, такія маленькія чыстыя азёрцы, струменістыя раўчкі¹ і грозныя вадаспады... А якія даліны, поўныя пахкіх кветак, — і ўсё гэта ў гарах! І тут я, Сухарык, на сваім кані, і ўсё гэта бачу! Я нават не ўяўляў, што гэта можа быць такім прыгожым, у мяне нават галава пайшла кругам.

Але паступова ўсё змянілася. Я знайшоў маленькую сцяжынку, магчыма, тую, пра якую Джанатан мне расказваў. Па ёй мож-

¹ Тут маецца на ўвазе *ручайкі*.

на было дабрацца да Даліны Дзікай Ружы. Яна пятляла і паварочвала, і неўзабаве я апынуўся на процілеглым баку палянкі. Горы сталі больш дзікімі і пагражальнымі, а сцяжынка ўсё больш небяспечнай. Яна то падымалася ўгору, то апускалася ўніз, пракладваючы свой шлях паміж скаламі ўздоўж крутых стром, і я думаў, што ніколі не змагу яе пераадолець. Але мой Ф'ялар, пэўна, прывык адольваць такі шлях па небяспечных горных сцяжынках: конь сапраўды быў цудоўны.

За дзень мы вельмі стаміліся — і я, і мой конь. Я выбраў на зялёнай паляне месца для начлегу: там мог пасвіцца Ф'ялар, недалёка быў ручай, дзе мы абодва маглі напіцца.

Усё сваё жыццё я марыў пасядзець каля вогнішча. Джанатан часта расказваў мне, як гэта цудоўна. Нарэшце я меў такую магчымасць.

— Зараз, Сухарык, ты зразумееш, што гэта такое, — сказаў я сам сабе ўголас.

Я назбіраў сухога галя, сукоў, скідаў усё ў вялікую кучу і запаліў агонь. Агонь хутка разгарэўся, зашугала полымя, у неба ляцелі іскры, а я сядзеў каля вогнішча і адчуваў, што адбываецца тое, пра што расказваў Джанатан. Было проста цудоўна, калі я заварожана глядзеў на полымя, са смакам еў хлеб з вяндрлінай, і адзінае, што вяндрліну гэту я атрымаў ад Губерта, вярэдзіла мне душу.

Я быў шчаслівы і сам сабе напяваў: «Мой хлеб, маё вогнішча і мой конь, мой хлеб, маё вогнішча, мой конь». І ні пра што іншае не мог думаць.

Сцямнела. Гор амаль не стала бачна. Мне стала вусцішна, было непрыемна адчуваць спіной гэтыя горы. Здавалася, што хтосьці падкрадваецца да мяне ззаду. Але надышоў час класціся спаць, я прытушыў агонь, сказаў Ф'ялару дабранач, загарнуўся ў коўдру і лёг бліжэй да вогнішча. Мне хацелася заснуць як мага хутчэй — да таго, як мяне агорне страх.

Так, я сапраўды мог падацца страху, і вельмі хутка. Не ведаю, ці можа хто-небудзь так хутка палохацца, як я. Думкі блыталіся ў мяне ў галаве. Напэўна ж, хтосьці хаваецца тут у цемры. Можа, дзесьці тут, у гарах, сноўдаюцца салдаты і шпіёны Тэнджыла, а Джанатана даўно няма ў жывых. Вось пра што я думаў і не мог заснуць. Потым з-за гор выплыў месяц. Магчыма, гэта быў звычайны месяц, але ён выглядаў як незвычайны. Месячнае святло было нейкае асаблівае, якога я ніколі не бачыў раней. Але ж я наогул ніколі раней не бачыў месячнага святла над гарамі.

Усё стала такое дзіўнае, як у загадкавым свеце, які складваўся толькі з серабрыстых і чорных ценяў. У месячным святле ўсё выглядала цудоўна, на душы неяк дзіўна і жахліва, бо мне здавалася, што цемра хавае ў сабе шмат небяспекі.

Я нацягнуў на галаву коўдру, і мне не хацелася з-пад яе выглядваць. Потым я пачуў, так-так, пачуў далёка ў гарах вышцё, паступова яно набліжалася. Ф'ялар затрывожыўся, і я зразумеў чаго: вылі ваўкі.

Кожны на маім месцы памёр бы ад страху; але калі я заўважыў, як напалохаўся Ф'ялар, то ўсім сваім выглядам паспрабаваў падбадзёрыць яго.

— Ф'ялар, ваўкі баяцца агню, ці ж ты не ведаеш? — Папраўдзе, сам я ў гэта не верыў, а ваўкі, магчыма, пра гэта і не ведалі. Цяпер я мог іх бачыць: яны падышлі бліжэй — страшныя шэрыя цені, якія выплывалі з месячнага святла, выючы ад голаду.

Я закрычаў так, як не крычаў ніколі раней. Такого нарабіў крыку, што, мабыць, гэта іх крыху напалохала.

Але ненадоўга. Неўзабаве яны вярнуліся, толькі на гэты раз падышлі яшчэ бліжэй. Ф'ялар кідаўся, спуджаны. Я ўжо быў упэўнены, што мы разам памром — і конь, і я. Мне-то было не прывыкаць да гэтага: аднойчы я паміраў ужо, але тады я хацеў гэтага, тады я нават марыў пра гэта, а цяпер не хачу. Цяпер я хачу жыць і быць з Джанатанам. О, Джанатан, калі б ты мог прыйсці і дапамагчы мне!

Ваўкі падсунуліся яшчэ бліжэй. Самы вялікі і самы нахабны воўк — відаць, вajak — кружыў вакол мяне і выў, выў так, што ў мяне кроў стыла ў жылах. Я кінуў у яго галавешку і гучна закрычаў, але гэта толькі яго раздражніла. Я ўбачыў адкрытую пашчу і страшэнныя зубы, яны так і нацэлены былі на маё горла. Ой, Джанатан, ратуй, ён скача!..

Але раптам!.. Што ж раптам адбылося? У час свайго скачка ён завішчаў і паваліўся ля маіх ног. Нежывы, зусім мёртвы: у яго ў галаве тырчала страла.

Адукуль узялася страла? Хто выратаваў мне жыццё? Вось нехта паказваецца з-за скалы. Ды хто, як не Губерт?! Гэта быў ён, і хаця глядзеў на мяне як заўсёды пагардліва, мне хацелася кінуцца да яго, абняць. Але гэта ўпачатку. Толькі ўпачатку.

— Мне здаецца, я прыйшоў своєчасова, — сказаў Губерт.

— О, вядома, — усклікнуў я.

— А чаму ты не дома, у Сядзібе Рыцараў? — дапытваўся ён.

«А ты?» — падумаў я, добра памятаючы, хто ён такі. Якое ж ліхадзейства было задумана сёння ў гарах? І чаму менавіта здрад-

нік прыйшоў мне на дапамогу? І чаму Губерту я павінен быць удзячны, з усіх людзей — менавіта Губерту, не проста за кавалак мяса, а за выратаванне майго жыцця?

— А што ты тут робіш уначы? — запытаў я пахмурна.

— Страляю ваўкоў, як бачыш. Наогул, я ўбачыў цябе, калі ты раніцай ад'язджаў, і падумаў, што, можа, мне варта паехаць за табой, каб не здарылася чаго кепскага.

«Ты лжэш, — падумаў я. — Рана ці позна табе прыйдзеца мець справу з Сафіяй, і тады ўжо я табе не пазайдзрошчу».

— А дзе твой брат Джанатан? — зацікавіўся Губерт.

— Таксама паехаў паляваць і павінен забіць некалькі ваўкоў.

Я азірнуўся. Ваўкі зніклі. Усе да аднаго. Магчыма, яны спалохаліся, калі вajak зваліўся мёртвым, а цяпер, мабыць, плачуць па ім: удалечыні чулася іх вышцё.

— Дык дзе ж Джанатан? — настойваў Губерт.

Мне зноў прыйшлося хлусіць.

— Павінен хутка прыехаць, — адказаў я. — Ён паехаў за той воўчай зграяй.

Губерт ухмыльнуўся: ён не верыў мне, я гэта добра бачыў.

— Можа, табе ўсё-такі варта паехаць са мной у Вішнёвую Даліну? — прапанаваў ён.

— Не, я павінен пачакаць Джанатана, ён будзе з хвіліны на хвіліну.

— Та-ак... та-ак, — прамовіў Губерт, дзіўна пазіраючы на мяне, а потым выцягнуў з-за пояса нож, і ў мяне вырваўся крык. Што ён збіраецца рабіць! Калі я ўбачыў у святле месяца яго перад сабой з нажом у руцэ, дык спалохаўся больш, чым ад усіх ваўкоў у гарах, разам узятых.

«Ён хоча забіць мяне, — мільганула ў маёй галаве. — Ён здагадваецца, што я ведаю, што ён здраднік, таму і сачыў за мной, таму і хоча забіць мяне». Мяне пачало трэсці ад страху: вось такі я быў смелы.

— Не рабі гэтага, — закрычаў я, — не рабі гэтага!..

— Што не рабіць? — недаўменна спытаў Губерт.

— Не забівай мяне, — маліў я.

Губерт пабялеў ад злосці, падскочыў да мяне так блізка, што я ледзь не паваліўся.

— Ты, маленькі мярзотнік, што ты гаворыш? — Ён схачіў мяне за валасы і пачаў тузаць. — Ты, дурань, — казаў ён. — Калі б я хацеў бачыць цябе мёртвым, я даверыў бы гэтую справу ваўкам.

Ён пакруціў у мяне перад носам нажом, і я заўважыў, што гэта вельмі востры нож.

— Мне ён патрэбны, каб здзіраць з ваўкоў шкуру, а не забіваць дурненькіх хлопчыкаў.

І я атрымаў ад яго такога выпятка, што ажно заараў носам зямлю. А ён, лаячыся, пачаў здзіраць з ваўка шкуру.

Я заспяшаўся асядлаць Ф'ялара, бо хацелася з'ехаць адсюль як мага хутчэй, — ох, як мне хацелася хутчэй выбрацца адсюль!

— Куды гэта ты выпраўляешся? — злосна закрычаў Губерт.

— Хачу сустрэць Джанатана, — адказаў я. І адчуў, якім вартым жалю і спалоханым быў мой голас.

— Ну і едзь, дурань, — крыкнуў Губерт. — Едзь і прападзі, больш я цябе ратаваць не буду.

Але я ўжо скакаў прэч і не звяртаў ніякай увагі на яго словы.

Перада мной у святле месяца пачала праглядвацца сцяжынка ў глыбіню гор. Мяккае святло месяца залівала наваколле, і я ўсё добра бачыў. Якое шчасце! Іначай я заблудзіўся б. Я скакаў, нібы ў сне, па краі цясніны, з другога боку ўзвышаліся стромы скал, ад якіх кружылася галава. Як страшна і як прыгожа гэта было! «Гэта карціна ў месячным святле можа існаваць толькі ў нейкім фантастычным сне», — падумаў я і звярнуўся да Ф'ялара:

— Як ты лічыш, Ф'ялар, хто бачыць гэты сон? Я ці не я? Не, мабыць, нехта іншы, хто здольны выдумваць такое наймаверна жаклівае і прыгожае ў той жа час.

Я так стаміўся і так хацеў спаць, што ледзьве трымаўся ў сядле. Мне проста неабходна было адпачыць. Толькі дзе?

— Лепш бы там, дзе няма ваўкоў, — сказаў я Ф'ялару, і, здаецца, ён пагадзіўся з гэтым.

Хто праклаў горныя сцежкі паміж далінамі Наджыялы? Хто прыдумаў, каб гэтая сцежка ў Даліну Дзікай Ружы была такая — каб яна круцілася петлямі паміж гэтымі скалістымі выступамі, над прорвамі гэтых страшэнных цясін? Я ведаў, што калі Ф'ялар спатыкнецца, то мы паляцім у бездань і ніхто на свеце ніколі не будзе ведаць, што здарылася з Карлам Львінае Сэрца і яго канём.

Станавілася ўсё страшней і страшней. Урэшце я нават заплюшчыў вочы, каб не бачыць, калі давядзецца падаць у цясіну.

Але мой Ф'ялар не спатыкнуўся. Калі я нарэшце адважыўся адкрыць вочы, мы апынуліся на выступе, цудоўным зялёным выступе, з аднаго боку якога былі высокія зялёныя горы, а з другога — прорва.

— Вось гэта якраз тое месца, што нам патрэбна, Ф'ялар, тут нам не страшныя ніякія ваўкі.

Гэта было сапраўды так. Ніводзін воўк не змог бы спусціцца сюды са стромкіх скал — яны былі вельмі высокія. І ніводзін воўк не змог бы выбрацца з прорвы, бо адхоны былі надта крутыя.

Калі б воўк і з'явіўся тут, то яму давялося б прайсці тым жа шляхам, як і нам, уздоўж прорвы па гэтай праклятай сцяжыне. Але яны не настолькі лоўкія.

Потым я ўбачыў сапраўды штосьці цікавае. Проста ў гары была глыбокая шчыліна, дакладней, пячора, над якой агромністыя камяні ўтваралі дах. Вось дзе можна будзе спакойна адпачыць.

Хтосьці ўжо спыняўся тут да мяне, бо на зямлі засталіся рэшткі ад вогнішча. Мне хацелася распаліць агонь, але ўжо не было сілы. Адзінае, на што я быў здольны, гэта спаць. Я ўзяў Ф'ялара за павады і ўвёў у пячору. Яна была глыбокая, і я сказаў Ф'ялару:

— Заходзь, заходзь... Тут хопіць месца і для пятнаццаці такіх, як ты. — Ф'ялар у адказ ціха заржаў: магчыма, ён засумаваў па сваёй стайні. Я папрасіў у яго прабачэння за тое, што ўцягнуў у гэта непрыемнае падарожжа, даў яму аўса і пажадаў добрай ночы. А сам загарнуўся ў коўдру, лёг у самы дальні вугал пячоры з жаданнем хутчэй заснуць, каб чаго-небудзь не напалохацца яшчэ раз.

Не ведаю, ці доўга я спаў, але раптам адчуў, што прачнуўся і сеў, бо ля ўвахода ў пячору чуліся галасы, фырканне коней.

Гэтага было дастаткова. Жах ахапіў мяне зноў. Хто ведае, можа, гэтыя людзі яшчэ больш небяспечныя, чым ваўкі?

— Заганіце коней у пячору, і ў нас будзе вальней, — пачуў я, і неўзабаве ў пячору паявілася пара коней. Ubачыўшы Ф'ялара, яны заржалі, Ф'ялар заржаў у адказ. Потым коні суцішыліся, пэўна, пасябравалі ў цемнаце. Людзі звонку, відаць, не зразумелі, што ржаў старонні конь, і спакойна размаўлялі.

Чаго яны з'явіліся тут? Хто гэтыя людзі? Што ім трэба высока ў гарах ды яшчэ ўначы? Я быў так напалоханы, што ў мяне зуб на зуб не трапляў. Мне захацелася быць адсюль як мага далей. Але я быў тут. І са мной зусім побач знаходзіліся людзі, якія маглі быць і сябрамі, і ворагамі, і мне неабходна было высветліць, хто яны, як бы напалоханы я ні быў. Я асцярожна папоўз на галасы. Месяц свяціў якраз над уваходам у пячору і крыху асвятляў тое месца, дзе я хаваўся. Павольна прасоўваючыся наперад, я імкнуўся трымацца ў цемры.

Перад кучай ламачча, спрабуючы распаліць вогнішча, сядзелі два чалавекі ў чорных шлемах, грубыя твары якіх асвятляў месяц. Упершыню я ўбачыў салдат Тэнджыла, і я ведаў, што гэта

менавіта яны, жорсткія, бессардэчныя людзі, якія служаць Тэнджылу, каб знішчыць зялёныя даліны Наджыялы. Я не хацеў трапляць ім у рукі. Няхай лепш парве мяне воўк.

Размаўлялі яны ціха, але ў цемрыве я падпоўз даволі блізка да іх і чуў кожнае слова. Было падобна, што яны на кагосьці злавалі, бо адзін з іх з пагрозай сказаў: «Я адрэжу яму вушы, калі ён зноў не прыйдзе своечасова!» — «Так, яго трэба правучыць, — абазваўся другі. — Мы павінны сядзець тут дарэмна ноч за ноччу. Тады якая ад яго карысць? Забіваць паштовых галубоў? Гэта нядрэнна, але Тэнджыл жадаў бы большага. Ён жадаў бы кінуць Сафію ў Катліну пячору, дык калі гэты чалавек не пасобіць узяць яе, то яму будзе дрэнна».

І тут я зразумеў, што чалавек, пра якога яны гавораць і якога яны чакаюць, — не хто іншы, як Губерт.

«Не хвалойцеся, — падумаў я, — набярыцеся цярпення, пакуль ён злупіць з ваўка шкуру. Ён хутка з'явіцца тут — чалавек, які дапаможа вам узяць Сафію».

Я гарэў ад сораму. Мне было сорамна, што ў нас, у Вішнёвай Даліне, быў здраднік. Дзіўна, але я хацеў, каб ён прыйшоў, тады ў мяне быў бы доказ. Адна справа — падазраваць каго-небудзь і зусім іншая — пераканана сказаць Сафіі: «Гэта — Губерт. Пазбаўся ад яго, інакш і табе, і Вішнёвай Даліне прыйдзе канец».

Страшна было чакаць яго. Зраднік — гэта штосьці жахлівае. Я адчуваў гэта ўсім сваім целам. Я амаль перастаў баяцца людзей ля вогнішча ад таго, што хутка ўбачу, як з-за скалы на сцяжынку выходзіць здраднік. Мяне агарнуў жах, што хутка ўбачу здрадніка, і ў той жа час да болю ў вачах глядзеў на тое месца, адкуль ён павінен паявіцца.

Тыя двое ля вогнішча глядзелі ў той бок, яны таксама ведалі, адкуль ён павінен з'явіцца, але ніхто з нас не ведаў — калі.

Мы чакалі. Яны чакалі ля вогнішча, а я — у сваім сховішчы. Ужо і месяц не асвятляў уваход у пячору, а час, здавалася, застыў на месцы. Нічога не адбывалася, мы проста чакалі, ажно мне захацелася ў нейкі момант скочыць і закрычаць, каб пакласці ўсяму канец. Здавалася, што ўсё чакае: месяц, горы вакол, як быццам уся месячная ноч стаіла дыханне, чакала здрадніка. Нарэшце ён паявіўся. Па сцяжынцы, залітай месячным святлом, здаля набліжаўся коннік. Ён ехаў менавіта з таго боку, адкуль яго чакалі. Убачыўшы яго, я закалаціўся ўсім целам: «Губерт, як ты мог...»

У мяне ажно пачалі вочы балець ад доўгага ўзірання, і я заплюшчыў іх. А магчыма, я заплюшчыўся, каб нічога не ба-

чыць. Так доўга чакаў гэтага недавярка, а цяпер, калі ён прыйшоў, я адчуў, што проста не магу глядзець на яго. Я заплюшчыў вочы і толькі па стуку капытоў разумеў, што ён набліжаецца.

Нарэшце ён пад'ехаў, спыніў каня. Тады я адкрыў вочы, каб паглядзець, як выглядае здраднік, бо ён здрадзіў такім жа, як сам. Так, я хацеў бачыць Губерта, які прыйшоў, каб здрадзіць Вішнёвай Даліне і ўсім, хто там жыве.

Але гэта быў не Губерт. Гэта быў Джосі! Залаты Певень...

Глава 8

Джосі і ніхто іншы!

Мне спатрэбілася імгненне ці крыху больш, каб апамятацца. Джосі — чалавек, які заўсёды быў такі добры і такі лагодны, які частаваў мяне пірожнымі, які супакойваў мяне, калі я сумаваў, — і ён быў здраднікам Вішнёвай Даліны.

І вось ён тут, сядзіць ля вогнішча. Зусім недалёка ад мяне, разам з салдатамі Тэнджыла — Ведэрам і Кадэрам, як ён назваў іх, і тлумачыў, чаму не прыйшоў раней.

— Губерт палое на ваўкоў у гарах, і я не хацеў трапляць яму на вочы.

Ведэр і Кадэр па-ранейшаму пахмурна маўчалі, а Джосі працягваў:

— Вы, напэўна, не забылі Губерта, яго таксама неабходна кінуць у пячору Катлы, ён таксама ненавідзіць Тэнджыла.

— Што ж, зрабі што-небудзь, — падаў голас Ведэр.

— Бо гэта ж ты наш чалавек у Вішнёвай Даліне, хіба не? — напмніў Кадэр.

— Так, так, — адказаў Джосі.

Ён увесь час падлізваўся, уніжаўся, але Ведэр і Кадэр не любілі яго, я зразумеў гэта адразу. Мне здаецца, ніхто не любіць здраднікаў, нават тыя, хто іх выкарыстоўвае.

Вушы яму пакінулі, не адрэзалі. Яны зрабілі іншае: паставілі кляймо Катлы.

— Усе людзі Тэнджыла павінны насіць гэта кляймо, нават такія здраднікі, як ты, — сказаў Ведэр. — Гэта для таго, каб ты мог паказаць яго, калі хто-небудзь з нашых, хто не ведае цябе, прыйдзе ў Вішнёвую Даліну.

— Так, так, — згадзіўся Джосі.

Яны загадалі яму расшпіліць кашулю і жалезам, нагрэтым на вогнішчы, паставілі на грудзях кляймо Катлы.

Джосі, калі да яго датыкнуліся нагрэтым да чырвані жалезам, войкнуў.

— Цярпі, — сказаў Кадэр. — Ведай, што цяпер ты навечна адзін з нас, хоць ты і здраднік.

З усіх начэй майго жыцця гэта, напэўна, была самая доўгая і самая цяжкая. Прынамсі, з таго часу, як я прыйшоў у Наджыялу, і самае горшае з усяго гэтага было тое, што мне давялося слухаць выхвалянні Джосі, як ён надумаў знішчыць Вішнёвую Даліну.

Джосі запэўніваў, што хутка ён зловіць і Сафію, і Губерта.

— Але ўсё гэта павінна быць зроблена так, каб нікому і ў галаву не прыйшло, хто стаіць за ўсім гэтым. Інакш як я надалей змагу быць вашым тайным чалавекам у Вішнёвай Даліне.

«Ты ўжо не будзеш ім, — падумаў я. — Таму што тут ёсць нехта, хто выкрые цябе, так, што ты збялеш, чырванашчокі здраднік».

Потым ён сказаў такое, ад чаго маё сэрца зайшлося:

— Вы яшчэ не злавлілі Джанатана Львінае Сэрца? Ён усё яшчэ на волі ў Даліне Дзікай Ружы?

Я зразумеў, што Ведэру і Кадэру не спадабалася пытанне.

— Мы ідзем па следзе, — сказаў Ведэр. — Добрая сотня чалавек шукаюць яго днём і ноччу.

— І мы знойдзем яго, нават калі б нам выпала абшукаць кожны дом у Даліне Дзікай Ружы, — дадаў Кадэр. — Тэнджыл чакае яго.

— Што ж, мне гэта зразумела, — азваўся Джосі. — Гэты Львінае Сэрца больш небяспечны, чым хто іншы, гэта я вам кажу. Ён сапраўдны леў.

Я быў вельмі горды, што Джанатана назвалі сапраўдным ільвом, і я адчуў вялікую палёжку, даведаўшыся, што ён жывы. Але мяне душыў гнеў, калі я думаў аб тым, што зрабіў Джосі. Ён здрадзіў Джанатану. Толькі Джосі мог даведацца пра тайную паездку Джанатана ў Даліну Дзікай Ружы і паслаць паведамленне Тэнджылу. Гэта была іменная яго віна, што сотня чалавек днём і ноччу высочвае майго брата і, калі знойдзе, аддасць яго ў рукі Тэнджыла.

Але пакуль Джанатан жывы. Уявіце сабе, ён жывы! Ён на волі, але чамусьці мне саснілася, што брат кліча мяне на дапамогу. Так, я ляжаў і думаў, спадзеючыся даведацца, што адбылося на самай справе.

Хаця я ўжо даведаўся пра вельмі многае, падслухоўваючы Джосі.

— А што датычыць Губерта, то ён проста зайздросціць Сафіі, што мы выбралі яе галоўнай у нашай Вішнёвай Даліне, — сказаў Джосі. — А Губерту здаецца, што ён лепшы за ўсіх.

Ага, вось у чым справа. Я прыгадаў, які злы быў Губерт, калі кінуў: «Ну што асаблівага ў гэтай Сафіі». Значыць, ён проста зайздросціў ёй і нічога іншага тут не было. Можна каму-небудзь зайздросціць і заставацца прыстойным чалавекам. А я ўбіў сабе ў галаву з самага пачатку, што Губерт — здраднік у Вішнёвай Даліне. І ўсё, што ён рабіў і гаварыў, усё было дрэнна. Вось бачыце, як лёгка дрэнна думаць пра людзей. Бедны Губерт, ён апякаў мяне, выратаваў мне жыццё, даў мне вяндрліны, а ва ўдзячнасць я толькі крыкнуў яму: «Не забівай мяне!» Не дзіўна, што ён разлаваўся. «Даруй мне, Губерт, — падумаў я, — даруй!..» Абавязкова я скажу гэта яму сам, калі сустрэну зноў.

Джосі адчуваў сябе ўжо больш упэўнена, і было бачна, што яму падабаецца сядзець тут, але, відаць, кляймо Катлы зрэдку давала аб сабе знаць, бо ён паціху стагнаў, і кожны раз Кадэр гаварыў:

— Так табе і трэба.

Мне хацелася зірнуць, як выглядае гэтае кляймо. Мусіць, відовішча мала прыемнае, таму добра, што я яго і не бачыў.

А Джосі ўсё хваліўся і хваліўся тым, што ён ужо зрабіў, і тым, што збіраўся зрабіць. Потым кажа:

— У Львінага Сэрца ёсць маленькі брат, якога ён любіць больш за ўсіх на свеце.

Я ажно застагнаў, так хацелася ўбачыць Джанатана.

— Мы маглі б выкарыстоўваць гэтага маленькага чарцяку як прынаду, каб злавіць на кручок Сафію, — сказаў Джосі.

— Ты, ёлупень, чаму не гаварыў нам пра гэта раней? — папракнуў Кадэр. — Вядома, можна было б выкарыстаць брата, каб выманіць Львінае Сэрца з яго сховішча. Бо дзе б ён ні хаваўся, ён абавязкова б даведаўся, што мы схапілі яго брата.

— Гэта прымусіць яго з'явіцца, — сказаў Ведэр. — Маўляў, вызваліце майго брата і забярыце мяне замест яго. Ён будзе вымушаны сказаць іменна так, калі ён сапраўды непакоіцца пра свайго брата і хоча абараніць яго.

Мне стала так страшна, што я нават не мог больш плакаць. Джосі надзьмуўся і пачаў хваліцца далей:

— Усё гэта я ўладкую, як толькі вярнуся дадому, я сам магу заманіць маленькага Карла Львінае Сэрца ў пастку. Гэта будзе не вельмі цяжка. Я змагу гэта зрабіць з дапамогай некалькіх пірожных. А потым можна будзе і Сафію заманіць, каб яна ратавала яго.

— А ці не здаецца табе, што Сафія для цябе занадта разумная? — з'едліва запытаў Кадэр. — Думаеш, так лёгка яе абмануць?

— Я ўпэўнены, — адказаў Джосі. — Яна нават не здагадаецца, хто гэта зрабіў. Яна давярае мне.

Ён быў так задаволены сабой, што ажно зарагатаў.

— І тады ў вас будучь абое — і яна, і малы Львінае Сэрца. А што мне за гэта? Колькі коней дасць мне Тэнджыл, калі захопіць Вішнёвую Даліну?

«А гэта мы яшчэ пабачым, — падумаў я. — Эх, Джосі, дык ты збіраешся дадому, каб заманіць Карла Львінае Сэрца ў пастку? Ну, а калі яго ўжо няма ў Вішнёвай Даліне, што ты тады будзеш рабіць?»

Пры ўсім маім жахлівым становішчы думка пра тое, як разгубіцца Джосі, калі высветліць, што я знік, падбадзэрыла мяне.

А Джосі ўсё распавядаў:

— Гэты малодшы Львінае Сэрца — неблагі хлопчык, але які ён леў? Гэта хутчэй напалоханае цяля. Яму больш падыходзіла б імя Заечае Сэрца...

Я і сам ведаў, што не надта смелы і што наўрад ці можна па праву называць мяне Львіным Сэрцам, як Джанатана. Але ўсё-такі было вельмі прыкра чуць гэта ад Джосі. Мне стала сорамна, і я падумаў, што павінен, абавязкова павінен стаць больш смелым, але, вядома, не зараз, калі мне так страшна.

Нарэшце Джосі змоўк і ўжо не хваліўся сваімі здрадніцкімі планами.

— Я павінен быць дома да ўсходу сонца, — сказаў ён, устаючы.

А салдаты працягвалі настройваць яго да самага апошняга моманту.

— Ты абавязкова павінен штосьці зрабіць з Сафіяй і з тым малым брацікам, — загадаў Ведэр.

— Разлічвайце на мяне, — сказаў Джосі. — Але вы не павінны рабіць хлопчыку ніякай шкоды, ён мне падабаецца.

«Ну, дзякуй і за гэта», — падумаў я.

— Ды і не забудзься пра пароль, калі табе давядзецца ісці з якімі-небудзь навінамі ў Даліну Дзікай Ружы, — папярэдзіў Кадэр. — Калі, вядома, хочаш, каб цябе пусцілі жывым.

— «Уся ўлада Тэнджылу, нашаму вызваліцелю», — азваўся Джосі. — Не, што вы, я помню гэта днём і ноччу. А вось Тэнджыл — ён не забудзе пра сваё абяцанне мне?

Ён сабраўся ўжо ад'язджаць.

— Джосі — правадыр Вішнёвай Даліны, — сказаў ён. — Тэнджыл абяцаў, што я буду ім, спадзяюся, ён не забудзе?

— Тэнджыл ніколі нічога не забывае, — запэўніў Кадэр.

І Джосі знік гэтак жа непрыкметна, як і з'явіўся, а Ведэр і Кадэр доўга глядзелі яму ўслед.

— Яго таксама адправяць да Катлы, калі скончым з Вішнёвай Далінай, — сказаў Ведэр.

Ён сказаў гэта так, як ведаў, што азначае трапіць ва ўладу Катлы. Сам я пра Катлу ведаў мала, больш здагадаўся, але ажно здрыгануўся і нават адчуў да Джосі жаль, хаця ён і аказаўся такой нікчэмнасцю.

Агонь на вогнішчы амаль патух, і я ў душы спадзяваўся, што Ведэр і Кадэр неўзабаве знікнуць. Мне вельмі хацелася, каб яны зніклі. Я сядзеў, як мыш у мышалоўцы, і марыў выбрацца на свабоду, толькі б як-небудзь вывесці коней з пячоры, перш чым гаспадары прыйдуць забіраць іх. І тады, думалася мне, Ведэр і Кадэр паехалі б, нават не ўяўляючы, як лёгка яны маглі схапіць малодшага брата Джанатана Львінае Сэрца. Але раптам Кадэр кажа:

— Хадзем паспім крыху ў пячоры.

«Ну вось, надыходзіць канец, — падумаў я. — І чаго там цягнуць, няхай забіраюць мяне, няхай усё гэта заканчваецца».

Ведэр запярэчыў:

— А чаго спаць? Хутка ўжо раніца, і надакучылі мне гэтыя горы. Давай паедзем адразу назад, у Даліну Дзікай Ружы.

Кадэр саступіў.

— Ну, як хочаш, — сказаў ён. — Выводзь коней.

Здараецца, у час самай вялікай небяспекі чалавека выратоўвае выпадак. Я адкінуўся на спіну і запоўз у самы цёмны куток пячоры, як гэта зрабіў бы які-небудзь звярок. Увайшоў Ведэр, і ў наступны момант ён ужо быў у непрыгляднай цемры, таму я мог толькі чуць яго, але і гэта было вельмі непрыемна. Ён таксама не мог бачыць мяне, але, здавалася, мог чуць, як б'ецца маё сэрца. Яно гулка стукала, бо я ляжаў і чакаў, што будзе, калі Ведэр замест двух знойдзе трох коней.

Калі ўвайшоў Ведэр, коні слаба заржалі — усе трое, Ф'ялар таксама. Я пазнаў бы Ф'яларава ржанне сярод тысячы іншых. Але Ведэр, гэты дурань, не пачуў ніякай розніцы, уявіце сабе, ён нават не заўважыў, што ў пячоры былі тры кані. Ён вывеў двух, якія стаялі бліжэй да выхаду, сваіх уласных, і выйшаў следам за імі.

Як толькі застаўся адзін з Ф'яларам, я падскочыў да яго і паглядзіў па шыі. «Дарагі, мілы Ф'ялар, маўчы», — маліў я, бо калі ён заржэ зараз, яны пачуюць і зразумеюць, што штосьці тут не так. І Ф'ялар, ён быў такі разумны, зразумеў усё. Тыя два кані заржалі, быццам хацелі развітацца з Ф'яларам. А Ф'ялар стаяў моўчкі і не адказваў.

Я цікаваў, як Ведэр і Кадэр сядлалі коней, і цяжка апісаць, якую палёгку я адчуваў пры гэтым. Нарэшце я буду вольны, вызвалюся з гэтай мышшалоўкі.

Потым чую – Ведэр кажа:

– Я забыўся крэсіва.

Ён саскочыў з каня і пачаў шукаць вакол вогнішча.

– Яго тут няма. Можа, згубіў у пячоры?

Вось мышшалоўка зноў з грукатам зачынілася, і на гэты раз я папаўся. Ведэр зайшоў у пячору шукаць праклятае крэсіва і адразу напароўся на Ф’ялара.

Я ведаю, што нельга хлусіць, але калі гаворка ідзе пра жыццё і смерць, то даводзіцца.

У яго былі дужыя і грубыя рукі, да гэтага ніхто не хапаў мяне з такой сілай. Было вельмі балюча, і я быў злосны, нават больш злосны, чым напалоханы, што ўжо само па сабе даволі дзіўна. Магчыма, таму я пачаў хлусіць.

– Ну і як даўно ты сядзіш тут і падслухоўваеш? – крычаў Ведэр, выцягваючы мяне з пячоры.

– З вечара... Я не падслухоўваў, я спаў, – апраўдваўся я, міргаючы вачыма, нібы толькі што прачнуўся.

– Спаў? – з недаверам паглядзеў на мяне Ведэр. – Ты хочаш сказаць, што ты не чуў, як мы тут крычалі і спявалі ля вогнішча? Не мані.

Ён лічыў сябе вельмі хітрым, яны ж не спявалі зусім. Але я быў яшчэ хітрэйшы.

– Ну, можа, чуў крыху, як вы спявалі, – заікаючыся, маніў я.

Ведэр і Кадэр паглядзелі адзін на аднаго, цяпер яны былі ўпэўнены, што я спаў і нічога не чуў.

Але мне гэта не дапамагло.

– Хіба ты не ведаеш, што за падарожжа па гэтай сцежцы – пакаранне смерцю? – запытаўся Ведэр.

Я паспрабаваў давесці, няўцямна мармычучы, што ніколі не чуў ні пра якое пакаранне смерцю, ні пра што іншае. Што мне проста хацелася паглядзець на месяц, як ён асвятляе горы.

– І дзея гэтага ты рызыкаваў сваім жыццём, хітрае ты лісяня? – выскаліўся Ведэр. – Дзе ты жывеш, у Вішнёвай Даліне ці ў Даліне Дзікай Ружы?

– У Даліне Дзікай Ружы.

Менавіта таму, што я жыў у Вішнёвай Даліне, то я хутчэй бы памёр, чым прызнаўся ім, дзе я живу.

– Хто твае бацькі? – усё дапытваўся Ведэр.

– Я живу з... з дзядулем.

— Тады як яго завуць?

— Я проста заву яго Дзядуля, — адказаў я, прыкідваючыся яшчэ больш дурнаватым.

— Дзе ён жыве ў Даліне Дзікай Ружы? — пытаецца Ведэр.

— У... у маленькім беленькім дамку, — кажу я, падумаўшы, што дамы ў Даліне Дзікай Ружы такія ж белыя, як і дамы ў Вішнёвай Даліне.

— Добра, пакажаш нам дзядулю з яго белым домам, — сказаў Ведэр. — Залазь на каня са мной.

І мы паехалі. Над гарамі Наджыялы ўзышло сонца. Неба асвятлілася, пад промнямі заблішчалі горныя рэкі. Я ніколі ў сваім жыцці не бачыў такой велічнай прыгажосці і мог быць шчаслівым, калі б перада мной не сядзеў Кадэр, а пада мной не быў яго конь.

Сцяжынка працягвала віцца, як і раней, але неўзабаве яна пачала крута спускацца ўніз, і я зразумеў, што мы набліжаліся да Даліны Дзікай Ружы. Яна аказалася такой жа прыгожай, як і Вішнёвая Даліна. Яна ляжала ў ранішнім святле са сваімі маленькімі дамамі і зялёнымі схіламі, з зараснікамі квітнеючых дзікіх руж. Там было вялікае мноства дзікіх руж. Зверху гэта выглядала дзіўна: мора ружовай пены на зялёных хвалях. Так, Даліну Дзікай Ружы называлі так нездарма.

Але без Ведэра і Кадэра я ніколі не трапіў бы ў гэтую даліну, бо тут была высозная сцяна, якую Тэнджыл загадаў узвесці, таму што ён хацеў, каб людзі тут былі рабамі, рабамі назаўжды. Я ведаў — Джанатан расказваў мне пра гэта.

Ведэр і Кадэр, відаць, проста забыліся пацікавіцца, як я выбраўся з гэтай закрытай даліны, і я маліўся, каб хаця яны пра гэта не ўспомнілі. Што я мог адказаць? Як можна пераскочыць сцяну, нават калі ў цябе ёсць конь?

Людзі Тэнджыла ў чорных шлемах з мячамі і коп'ямі стаялі на сцяне на варце. І брама таксама надзейна ахоўвалася. Так, у сцяне была брама, у яе якраз упіралася сцежка з Вішнёвай Даліны.

Раней людзі свабодна пераходзілі з даліны ў даліну, а цяпер на іх шляху была сцяна і закрытая брама, і людзі Тэнджыла не маглі свабодна праходзіць праз яе.

Ведэр пастукаў па браме мячом, адчынілася маленькае акенца, і з яго высунулася галава вялікага дзецюка.

— Пароль, — закрычаў ён.

Ведэр і Кадэр прашагталі яму пароль на вуха — напэўна, каб я не пачуў яго, але ў такой засцярозе не было неабходнасці, бо я ўжо ведаў пароль: «Уся ўлада Тэнджылу, нашаму вызваліцелю».

Чалавек за акенцам паглядзеў на мяне, запытаўся:

— А гэта хто? Хто такі?

— Гэта маленькі дурань, якога мы сустрэлі ў гарах, — адказаў Кадэр. — Але, відаць, не такі ўжо дурны, бо як ён здолеў мінулай ноччу выйсці праз вашу браму? Што вы скажаце на гэта, старшы вартаўнік? Вы спытайце сваіх людзей, як яны ахоўвалі браму ўвечары.

Вартаўнік раззлаваўся. Лаячыся і праклінаючы мяне, ён адчыніў браму. Яму вельмі не хацелася пускаць мяне. Толькі Ведэра і Кадэра. Маё месца, лічыў ён, у пячоры Катлы.

Але Ведэр і Кадэр настойлі на сваім. Яны казалі, што мяне неабходна прапусціць хоць бы таму, што я павінен даказаць ім, што не маніў! Гэта іх абавязак перад Тэнджылам — высветліць усё.

Так у суправаджэнні Ведэра і Кадэра я праехаў праз браму.

Я думаў, што калі мы зноў сустрэнемся з Джанатанам, я раскажу яму, як Ведэр і Кадэр дапамаглі мне трапіць у Даліну Дзікай Ружы, і ён будзе доўга смяяцца.

А мне было не да смеху, бо я ведаў, як дрэнна ўсё складваецца для мяне. Я павінен знайсці белы дамок з дзядулем, інакш траплю ў пячору Катлы.

— Едзь уперад і паказвай нам дарогу, — загадаў Ведэр. — Мы павінны сур'ёзна пагаварыць з тваім дзядулем.

Белых дамоў было шмат, як і ў Вішнёвай Даліне, але я не бачыў таго, на які мог бы паказаць, таму што не ведаў, хто там жыве. Я не мог адважыцца сказаць: «Дзядуля жыве тут», бо Ведэр і Кадэр могуць увайсці і ўбачыць, што там няма ніякага дзядулі, ва ўсякім разе таго, які хацеў бы стаць мне дзедам.

Я быў у засмучэнні і ад страху ажно ўзмакрэў. Лёгка было выдумаць дзядулю, але я разумеў, што гэта была не самая лепшая выдумка.

Там і сям працавалі людзі каля сваіх двароў, але я не знаходзіў таго, хто паслужыў бы мне за дзядулю, і я адчуваў сябе ўсё больш і больш няшчасным. Было страх бачыць, як ішлі справы ў Даліне Дзікай Ружы, якімі збляднелымі, галоднымі і няшчаснымі выглядалі там людзі, ва ўсякім разе тыя, што трапляліся на вочы — яны былі так непадобны да жыхароў Вішнёвай Даліны. Бо ў нас не было Тэнджыла, які загнаў бы нас у рабства і забіраў у нас усю працу.

Ведэр і Кадэр пачалі ўжо нервавацца, а я ехаў, разумеючы, што гэта мой апошні шлях.

— Ну, ці далёка яшчэ? — бурчаў Ведэр.

— Не, недалёка, — адказваў я машынальна, не ўсведамляючы, што кажу і што раблю. Я ўжо гатоў быў да таго, што мяне кінуць у пячору Катлы.

Але раптам здарыўся цуд. Хочаце — верце, хочаце — не. Каля белага дамка сядзеў дзядуля і карміў галубоў. Магчыма, я ніколі не асмеліўся б спыніцца тут, калі б сярод яго шэрых галубоў не было аднаго беласнежнага.

Я ледзь не заплакаў. Такія галубы былі толькі ў Сафії, такі галубок прылятаў да мяне на падаконнік — яшчэ ў іншым свеце.

Потым я зрабіў нечуваную рэч: саскочыў з Ф'ялара і, тут жа апынуўшыся каля дзядулі, кінуўся яму на шыю і прашаптаў у адцаі:

— Дапамажыце мне, выратуйце мяне, скажыце, што вы мой дзядуля.

Я быў напалоханы і чакаў, што ён, убачыўшы Ведэра і Кадэра ў чорных шаломах¹, адштурхне мяне. Чаму ён павінен ілгачь і трапляць з-за мяне ў пячору Катлы?

Але ён не адштурхнуў мяне, а моцна прытуліў, і я адчуваў яго добрыя рукі, якія як бы абаранялі мяне ад зла.

— Унучак, — сказаў ён гучна, каб Ведэр і Кадэр пачулі. — Дзе ты быў увесь гэты час? І што ты нарабіў, дзіцятка, раз цябе суправаджаюць салдаты?

Мой бедны дзядуля, як яму папала ад Ведэра і Кадэра! Яны ўсё крычалі і крычалі на яго, маўляў, калі ён не можа сачыць за сваімі ўнукамі і дазваляе ім бадзяцца ў гарах Наджыялы, то ён наогул іх не ўбачыць, і ён павінен помніць пра гэта. На гэты раз яны яму даруюць, — казалі яны і паехалі. Неўзабаве іх шаломы ператварыліся ўдалечыні ў маленькія кропкі. Я пачаў плакаць, усё яшчэ знаходзячыся ў абдымках дзядулі... Можа, таму што ноч была такая доўгая і цяжкая ў мяне і нарэшце ўсё скончылася. Дзядуля даў мне выплакацца, паціху супакойваў мяне. Як добра было б, каб ён быў маім сапраўдным дзядулем. Мне захацелася сказаць яму пра гэта, хоць я ўсё яшчэ працягваў плакаць.

— Можа, я і змагу стаць тваім дзядулем. Мяне завуць Маціяс, а цябе, дзіцятка?

— Карл Льві.. — пачаў я, але спахапіўся: неразумна было б называць гэта імя ў Даліне Дзікай Ружы.

— Дзядуля, дарагі, маё імя... — сакрэт, — сказаў я. — Называй мяне Сухарык.

— А, Сухарык, — засмяяўся дзядуля Маціяс. — Ідзі ў кухню і пачакай мяне там, а я завяду твайго каня ў стайню.

¹ Шалом — тое самае, што і шлем.

Я ўвайшоў у маленькую бедную кухню, дзе, акрамя стала, лаўкі, некалькі крэслаў і пліты, нічога не было. Яшчэ каля сцяны стаяў буфет.

Неўзабаве прыйшоў і Маціяс.

— Такі самы буфет і ў нас дома, у Віш... — пачаў я і замаўчаў.

— Дома ў Вішнёвай Даліне? — здагадаўся Маціяс.

Я з жахам зірнуў на яго. Зноў сказаў тое, чаго не трэба было гаварыць.

Але Маціяс больш нічога не сказаў, а падышоў да акна і выглянуў на двор, некаторы час пастаяў, каб пераканацца, што нікога няма вакол, потым павярнуўся да мяне і ціха кажа:

— У маім буфеце сёе-тое ёсць. Пачакай хвілінку і ты пераканашся ў гэтым.

Ён адсунуў буфет плячом — за ім былі патаемныя дзверы. Калі ён адчыніў іх, высветлілася, што за імі — пакой. Хтосьці ляжаў на падлозе і спаў.

Гэта быў Джанатан.

Глава 9

Я магу прыгадаць усяго некалькі выпадкаў, калі я быў такі шчаслівы, што не ведаў, на якім свеце знаходжуся. Адноўчы, яшчэ ў маленстве, на Каляды Джанатан падарыў мне санкі, на якія ён збіраў грошы вельмі доўга. І другі раз, калі я ўпершыню трапіў у Наджыялу і знайшоў Джанатана каля рэчкі. Потым увесь той дзённы вечар у Сядзібе Рыцараў, калі я быў такі шчаслівы, што ледзьве стрымліваў сябе. Але нішто не ішло ні ў якое параўнанне з тым, як я знайшоў Джанатана на падлозе ў доме Маціяса! Уявіце, як можа быць шчаслівы чалавек, — усё ўва мне спявала!

Я не чапаў Джанатана, не будзіў яго, нават не ўскрыкнуў ад радасці. Проста лёг побач з ім, зусім ціха, і заснуў.

Колькі я спаў — не ведаю. Мабыць, цэлы дзень. Але калі я прачнуўся, Джанатан сядзеў на падлозе побач са мной. Ён проста сядзеў і ўсміхаўся, а ніхто не ўсміхаецца так, як ён. Думалася, што ён не вельмі ўзрадуецца майму з'яўленню. Магчыма, ён ужо і забыўся, што клікаў мяне на дапамогу. Але цяпер бачыў я, што ён быў гэтак жа рады, як і я. Я таксама заўсміхаўся. Мы так і сядзелі, гледзячы адзін на аднаго, і нічога не гаварылі.

— Ты клікаў на дапамогу, — сказаў я нарэшце. Джанатан адразу перастаў усміхацца. — Чаму ты клікаў? — запытаўся я.

Ясна, штосьці такое было, пра што яму цяжка гаварыць. Ён адказаў вельмі ціха, як быццам адказаць мне было яму вялікай цяжкасцю.

— Я бачыў Катлу, — сказаў ён. — Я бачыў, што яна робіць.

Я не хацеў мучыць яго пытаннямі пра Катлу, у рэшце рэшт у мяне было шмат усяго, што трэба было яму расказаць, і ў першую чаргу — пра Джосі.

Джанатан не хацеў усяму гэтаму верыць. Яго твар збялеў, і ён ажно заплакаў.

— Не, не, не Джосі, — паўтараў ён, і слёзы цяклі з яго вачэй.

Потым Джанатан спахапіўся.

— Трэба неадкладна расказаць пра ўсё Сафіі, — заклапочана прамовіў ён.

— Але як мы зможам гэта зрабіць? — здзівіўся я.

— Тут знаходзіцца адзін з яе галубоў, — сказаў ён. — Б'янка. Сёння вечарам яна можа вярнуцца назад.

Я так і думаў. Гэта ж галубок Сафіі! І расказаў яму, што дзякуючы гэтаму галубку я апынуўся тут, а не ў пячоры ў Катлы.

— Гэта было проста дзіва, — расказваў я. — Сярод усіх дамкоў Даліны Дзікай Ружы я пад'ехаў менавіта да таго, дзе ты. Але калі б я не ўбачыў Б'янку, то, напэўна, праехаў бы міма.

— Б'янка, Б'янка, дзякуй за тое, што ты сядзела тут, — сказаў Джанатан.

Але ў яго ўжо не было часу далей слухаць мяне: трэба было спяшацца. Ён злёгка пастукаў у патаемныя дзверцы, неўзабаве яны адчыніліся, і ў праёме паявіўся Маціяс.

— А, маленькі Сухарык усё спіць, — пачаў Маціяс, але Джанатан не даў яму дагаварыць.

— Калі ласка, прынясі Б'янку, — папрасіў ён. — Яна павінна ляцець, як толькі сціямнее.

Ён растлумачыў чаму, расказаў Маціясу пра Джосі. Маціяс паківаў галавой так, як гэта робяць старыя людзі, калі яны нечым азмрочаны.

— Джосі! Так, я ведаў, што гэта нехта з Вішнёвай Даліны. Вось чаму Орвар знаходзіцца зараз у пячоры Катлы. Так, розныя людзі бываюць на свеце.

Зачыніўшы за сабой дзверы, ён пайшоў, каб злавіць Б'янку.

Добрае сховішча знайшлі Маціяс і Джанатан: маленькі патаемны пакойчык, у якім не было ні дзвярэй, ні акна, адзіны ўваход, які хаваўся за буфетам. Мэблі таксама ніякай не было, на падлозе ляжаў толькі матрац, маленькая лампа асвятляла пакой.

Пры святле гэтай лямпы Джанатан напісаў запіску Сафіі: «Імя здрадніка, якое павінна быць праклята навечна, — Джосі «Залаты Певень». Тэрмінова злавіце яго. Мой брат — тут, са мной».

— Вось чаму Б'янка прыляцела сюды ўчора вечарам, — паківаў галавой Джанатан. — Каб сказаць мне, што ты знік і паехаў шукаць мяне.

— Ты толькі падумай! Значыць, Сафія зразумела загадку, якую я напісаў у кухні на сцяне, — усклікнуў я. — Відаць, калі яна прынесла мне суп.

— Якую загадку? — здзівіўся Джанатан.

— «Я пайшоў, каб знайсці яго далёка-далёка ў гарах», — напісаў я. — І зрабіў гэта, каб Сафія не непакоілася.

— «Не непакоілася», — Джанатан засмяяўся. — Гэта ты так думаеш, а я? Уяўляеш, якім спакойным быў бы я, калі б даведаўся, што ты недзе высока ў гарах Наджыялы!

Відаць, я выглядаў прысаромленым, таму што ён паспяшаўся супакоіць мяне.

— Адважны маленькі Сухарык, — сказаў ён, — як здорава, што ты ёсць, а яшчэ лепш, што ты тут са мной.

Гэта было ўпершыню, калі мяне назвалі адважным і смелым. І я падумаў, што калі так будзе і далей, то я змагу называць сябе Львіным Сэрцам.

Потым я прыгадаў, што яшчэ нешта пісаў на сцяне. Гэта тычылася кагосьці з рыжай барадой, хто хацеў мець белых коней. Таму я папрасіў Джанатана дадаць яшчэ адзін радок у яго запіску.

— Чуткі пра рыжую бараду — няпраўда.

І я раскажаў, як Губерт выратаваў мяне ад ваўкоў. Джанатана гэта вельмі ўсхвалявала, і ён прызнаўся, што будзе ўдзячны яму да канца сваіх дзён.

Паступова на Даліну Дзікай Ружы апускаліся прыцемкі.

І ў дамах на схілах гор то тут, то там пачалі загарацца агеньчыкі. Было ціха і спакойна, і можна было падумаць, што людзі зараз сядзяць за цудоўнай вячэрай, ці, можа, размаўляюць адзін з адным, або гуляюць са сваімі дзецьмі і спяваюць ім калыханку. Але, ведаеце, усё было зусім не так. У іх, відаць, не было чаго есці, і ім зусім не было спакойна.

Людзі Тэнджыла са сваімі мячамі і коп'ямі дапамагалі ім не забывацца, якое яно, жыццё, у сапраўднасці.

У вокнах Маціяса не было святла. Яны былі цёмнымі, усё вакол ціха, быццам у доме не было жывой душы. Але мы былі тут,

не ў доме, а на двары; Маціяс стаяў на варце на рагу дома, а мы з Джанатанам паціху прабіраліся скрозь дзікія ружы з Б'янкай.

Паўсюль вакол дома Маціяса былі зараснікі дзікіх руж, яны мне вельмі падабаліся сваім тонкім пахам — не моцным, а пяшчотным-пяшчотным. Але сам сабе я думаў, што ніколі больш не змагу ўдыхаць пах дзікіх руж без таго, каб у мяне не зашчымела сэрца пры ўспамінах пра тое, як я і Джанатан прадзіраліся праз іх, вельмі блізка да той сцяны, дзе людзі Тэнджыла прыслухоўваліся і вышуквалі таго, хто насіў імя Львінае Сэрца.

Джанатан нацягнуў капюшон ажно на вочы. Я павінен сказаць, што ён ужо мала быў падобны на Джанатана. І добра, бо для яго гэта было небяспечна; пакідаючы сховішча, ён рызыкаваў сваім жыццём. Цэлых сто чалавек шукалі яго днём і ноччу, і раз я ведаў, то вырашыў сказаць яму пра гэта. Але ён спакойна так адказвае:

— Так, я думаю, яны яшчэ шукаюць мяне.

Б'янку ён павінен быў выпусціць сам. Як ён растлумачыў, хацеў пераканацца, што яна сапраўды паляцела.

Відаць, у кожнага вартаўніка быў свой участак сцяны, які ён павінен ахоўваць. Адзін з іх, тоўсты такі, расхаджаў туды-сюды па самым версе сцяны, якраз насупраць таго месца, дзе жывіў Маціяс, і мы павінны былі ўважліва сачыць за ім.

Але Маціяс стаяў на рагу свайго дома з лямпай, з дапамогай якой, як мы дамовіліся, ён падасць нам сігнал, калі што-небудзь здарыцца.

— Калі я апушчу лямпу вельмі нізка, — папярэдзіў Маціяс, — вы не павінны нават дыхаць, гэта значыць, што таўстун Додзік зусім блізка. Калі ж я падыму лямпу ўгору, значыць, ён знаходзіцца далей, за згібам сцяны, і размаўляе з іншым вартаўніком. Вось тады вам і трэба выпускаць Б'янку.

Так мы і зрабілі.

— Ляці, ляці, — прашаптаў Джанатан. — Ляці, мая Б'янка, над гарамі Наджыялы ў Вішнёвую Даліну і сцеражыся стрэл Джосі.

Я не ўпэўнены, што галубы Сафії разумелі чалавечую мову, але Б'янка, здаецца, зразумела, бо дакранулася дзюбкай да шчакі Джанатана, нібы хацела супакоіць яго, і паляцела.

Наша беласнежная галубка была такая прыкметная ў прыцемках, што мы проста баяліся за яе лёс. Вартавы Додзік лёгка мог заўважыць яе, калі яна пралятала над сцяной. Але ён не заўважыў, бо стаяў і размаўляў, нічога не бачачы і нічога не чуючы. Маціяс працягваў назіранне, а потым апусціў лямпу.

Мы прасачылі, як Б'янка знікла ўдалечыні, і я пацягнуў Джанатана ў наша сховішча. Але Джанатану не хацелася хавацца. Быў такі добры вечар, паветра такое свежае і прыемнае, што і мне хацелася дыхаць на поўныя грудзі. Я разумеў яго нежаданне вяртацца ў душы, маленькі пакойчык. Ніхто б не мог зразумець гэта лепш за мяне, таму што я сам дома ў горадзе доўгі час пралажаў, зачынены ў маленькай кухні.

Джанатан сядзеў на траве, абхапіўшы рукамі калені, глядзеў уніз, у даліну. Можна было падумаць, што ён збіраецца прасядзець тут цэлы вечар, хоць шмат вартаўнікоў хадзіла па сцяне ў яго за спінай.

— Ну што ты сядзіш? — запытаў я.

— Таму што мне падабаецца, — усміхнуўся Джанатан. — Мне падабаецца гэта даліна ў прыцемках. І гэта халоднае паветра, яно мне таксама падабаецца, і гэтыя дзікія ружы, якія пахнуць улётку.

— Мне таксама, — прызнаўся я.

— Я люблю кветкі, траву, дрэвы, палі, лясы і ўсе гэтыя маленькія прыгожыя азяркі, — летуценна загаварыў Джанатан. — І калі сонца садзіцца, і калі ўзыходзіць, і калі выглядвае месяц, і калі ззяюць зоркі, і яшчэ шмат іншых рэчаў, якія я не магу прыгадаць адразу.

— Мне таксама падабаецца ўсё гэта.

— Кожны гэта любіць, — сказаў Джанатан. — І калі гэта тое, што людзям патрэбна, то скажы мне, чаму яны не могуць жыць у міры і спакоі без Тэнджыла, які ўсё разбурае?

Я не мог адказаць. Тады Джанатан прапанаваў:

— Падымайся, нам лепш пайсці.

Але мы не маглі проста так устаць і пайсці. Спачатку трэба было даведацца, як справы ў Маціяса і дзе знаходзіцца зараз таўстун Додзік.

Стала зусім цёмна. Самога Маціяса мы ўжо не маглі бачыць, а бачылі толькі святло яго лямпы.

— Лямпу трымае высока, значыць, Додзіка няма, — сказаў Джанатан. — Хадзем.

Але як толькі мы пабеглі, святло лямпы, як маланка, хутка апусцілася ўніз, і мы вымушаны былі адразу спыніцца. Было чутно, як да Маціяса пад'ехалі коннікі і спыніліся.

Джанатан падштурхнуў мяне ў спіну.

— Ідзі, — прашаптаў ён. — Ідзі да Маціяса.

Ён кінуўся ў зараснік дзікіх руж, а я, дрыжучы ад страху, пайшоў на святло лямпы.

— Мне проста хацелася падыхаць, — пачуў я голас Маціяса. — Такі цудоўны вечар.

— Цудоўны вечар, — прабурчаў грубы голас. — Ці ты не ведаеш, што выходзіць пасля захаду сонца нельга, гэта караецца смерцю?

— Непаслухмяны дзед, вось хто ты. А дарэчы, дзе хлопчык?

— Ён зараз прыйдзе, — сказаў Маціяс, калі я ўжо быў побач з ім. І я пазнаў гэтых двух коннікаў: гэта былі яны, Ведэр і Кадэр.

— Ты што, зноў збіраешся ў горы паглядзець на месяц? — строга запытаў Ведэр. — Ага, а як цябе завуць, маленькі нягоднік? Я не запомніў.

— Мяне завуць Сухарык, — адказаў я. Я вырашыў сказаць так, бо ніхто не ведаў гэтага імя — ні Джосі, ні хто іншы, толькі Джанатан, я і Маціяс.

— Так, Сухарык, — буркнуў Кадэр. — Як думаеш, чаго мы прыехалі сюды?

Я адчуў, што ногі ў мяне падкошваюцца. «Кінуць яны мяне ў пячору Катлы, — падумаў я. — Напэўна, пашкадавалі, што адпусцілі, дык цяпер вярнуліся, каб схопіць. А чаго б яшчэ?»

— Ведаеш, — працягваў Кадэр, — вечарамі мы аб'язджаем гэту даліну, каб пераканацца, што народ падпарадкоўваецца загадам Тэнджыла. А твой дзядуля не разумее гэтага, ты б растлумачыў яму, чым для вас гэта можа скончыцца, як не будзеце сядзець дома, калі ўжо цёмна.

— Май на ўвазе, — дадаў Ведэр. — Табе не ўдасца пазбегнуць непрыемнасцей другім разам, калі мы знойдзем цябе там, дзе табе не належыць быць, запомні гэта, Сухарык. Будзе жывы ці мёртвы твой дзядуля, нам усё роўна. А ты, ты яшчэ вельмі малады, ты ж хочаш вырасці і стаць чалавекам Тэнджыла, ці не так?

«Чалавекам Тэнджыла? Не, лепш памерці», — падумаў я, але не сказаў гэтага. Я так хваляваўся за Джанатана, што не асмеліўся іх дражніць, таму праямліў:

— Так.

— Добра, — сказаў Ведэр. — Заўтра зранку спусціся да вялікай прыстані, там ты зможаш пабачыць Тэнджыла, вызваліцеля Даліны Дзікай Ружы. Заўтра ён перасякае Старажытную Раку на сваім залатым парусніку і збіраецца высадзіцца на вялікай прыстані.

Яны ўжо збіраліся ад'язджаць, як раптам Кадэр у апошні момант прытрымаў свайго каня.

— Паслухай, стары, — крыкнуў ён Маціясу, які ўжо скіраваўся да дамкі. — Можа, дзе-небудзь тут ты бачыў прыгожага светлавалосага маладога чалавека па імені Львінае Сэрца?

Я трымаўся за руку Маціяса і адчуў, як ён задрыжаў, але адка-
заў спакойна:

— Не, не бачыў і не ведаю ніякага Львінага Сэрца.

— А, не ведаеш... Ну, а калі выпадкам сустрэнеш яго, то не за-
бывай, што чакае таго, хто дасць яму прытулак ці схавзе яго. Па-
каранне смерцю!

Нарэшце Маціяс зачыніў дзверы.

— Пакаранне смерцю тут і пакаранне смерцю там, — прабур-
чаў ён. — Гэта ўсё, пра што людзі толькі і могуць думаць.

Як толькі цокат капытоў аціх удалечыні, Маціяс выйшаў з
лямпай зноў. Джанатан неўзабаве з'явіўся, яго рукі і твар былі
падрапаны калючкамі, але ён быў рады, што нічога дрэннага не
здарылася і што Б'янка паляцела над гарамі.

Пазней мы вячэралі ў кухні. Дзверы ў патаемны пакойчык
былі прычынены, каб Джанатан мог хуценька знікнуць у сваё
сховішча.

Але спачатку мы з Джанатанам схадзілі ў стайню і накармілі
коней. Як прыемна было бачыць іх зноў побач аднаго з другім.
Напэўна, яны расказвалі адзін аднаму пра ўсё перажытае. Я пад-
сыпаў ім крыху аўса. Спачатку Джанатан хацеў спыніць мяне,
але потым згадзіўся:

— Добра, няхай паядуць, але тут, у Даліне Дзікай Ружы, лепш
не даваць авёс коням.

Калі мы вярнуліся на кухню, Маціяс паставіў на стол вялікую
міску супу.

— Нічога ў нас больш няма, і тут, у асноўным, вада, — як
апраўдваючыся, сказаў ён, — але хоць цёплага пасёрбаецца.

Я развязаў свой мяшок, і, калі выцягнуў з яго лусты хлеба і
вяндліну, у Джанатана і Маціяса перахапіла дух і вочы заблішча-
лі. Мне было так прыемна наладзіць ім маленькае свята. Я адра-
заў невялікія кавалкі мяса, і мы елі суп з хлебам і вяндрлінай —
елі, елі і елі. Доўгі час ніхто нічога не гаварыў, потым Джанатан,
нарэшце, сказаў:

— Ну, даволі есці, я ўжо забыўся, што значыць быць сытым.

Я ўсё больш радаваўся таму, што трапіў у Даліну Дзікай Ружы,
мне здавалася, што гэта правільна і разумна. Хацелася расказаць
Джанатану і Маціясу пра ўсё, што адбылося са мной пасля таго,
як я паехаў з дому, як Ведэр і Кадэр дапамаглі мне трапіць у Далі-
ну Дзікай Ружы. Я ўжо расказаў ім збольшага, але Джанатан
прасіў расказаць яшчэ і яшчэ, асабліва пра Ведэра і Кадэра. Ён
ад душы рагатаў над усім гэтым, як я і чакаў. І Маціяс пасмейваў-
ся таксама.

— Не такія ўжо яны разумныя, гэтыя людзі Тэнджыла, — казаў Маціяс, — хаця думаюць пра сябе, што і вельмі.

— Дзе там, калі нават я абвёў іх вакол пальца, — сказаў я. — Толькі ўявіце, калі б яны ведалі, што маленькі брат, якога яны намерваюцца злавіць, быў у іх руках, што гэта той самы хлопчык, якога яны прывялі ў Даліну Дзікай Ружы, — о, яны не адпусцілі б яго так проста!

Сказаўшы гэта, я задумаўся аб тым, што раней неяк у галаву не прыходзіла, і запытаўся ў Джанатана:

— Слухай, а як ты сам трапіў у Даліну Дзікай Ружы?

Джанатан засмяяўся.

— Я пераскочыў.

— Як гэта пераскочыў?.. На Грыме хіба?

— Так, — адказаў Джанатан, — у мяне няма іншага каня.

Я ведаў, якія скачкі робіць Джанатан на Грыме. Але пераскочыць сцяну, якая акружае Даліну Дзікай Ружы, — ды гэтаму ніхто не дасць веры.

— Разумееш, сцяна яшчэ не была закончана, — растлумачыў Джанатан. — Яна тады была ўзведзена не ўсюды і не на ўсю вышыню, праўда, ужо была даволі высокая.

— Добра, але варта! — усклікнуў я. — Як цябе не заўважылі?

Джанатан укусіў яшчэ хлеба і зноў засмяяўся:

— Так, за мной ляцела цэлая гайня, а Грыма нават паранілі. Але я ўцёк, а добры чалавек схаваў мяне ў свірне, а потым прывёў сюды, да Маціяса. Вось цяпер ты ведаеш усё.

Джанатан памаўчаў.

— Не, яшчэ не ўсё, — загаварыў ён зноў. — Ты не ведаеш, што Маціяс кіруе тайнай барацьбой у Даліне Дзікай Ружы, таму што Орвар зараз у пячоры Катлы. Людзі павінны Маціяса назваць вызваліцелем, а не мяне.

— Не, я стары ўжо, — сказаў Маціяс. — Ён мае рацыю, той Ведэр, жывыя я ці мёртвыя — усё роўна.

— Ты не павінен так гаварыць, — запырэчыў я, — бо ты мой дзядуля.

— Вось таму я і павінен застацца жывым. Але не мне весці людзей у гэтай барацьбе, тут трэба быць маладым.

Ён уздыхнуў:

— Калі б Орвар быў на волі, але ён у пячоры Катлы, пакуль яго не кінулі ёй.

Я заўважыў, як Джанатан пабялеў.

— Яшчэ пабачым, — прамармытаў ён, — пабачым, хто ў рэшце рэшт ёй трапіць.

Памаўчаўшы, ён дадаў:

— А цяпер мы павінны працаваць. Ты яшчэ не ведаеш, Сухарык, што спім мы ўдзень, а працуем ноччу. Хадзем, я пакажу табе.

Ён першы ўвайшоў у сховішча, адкінуў матрац убок і падняў дзве маснічыны. Пад імі віднелася вялікая чорная дзірка.

— Тут пачатак падземнага хода, — растлумачыў Джанатан.

— А куды ён вядзе? — запытаўся я, хоць здагадваўся — куды.

— Па той бок сцяны, — адказаў ён. — Мяркую, праз дзве-тры ночы ён будзе закончаны.

І ён пачаў апускацца ўніз, папярэдзіўшы:

— Ты пачакай, а я пакапаю далей. Ты ж разумееш, што я не хачу бы паявіцца пад носам у таўстуна Додзіка.

Потым ён знік, і я доўга сядзеў, чакаючы яго. Нарэшце ён з'явіўся, штурхаючы перад сабой ночвы з зямлёй. Джанатан падаў іх мне, а я, працягнуўшы за дзверы, перадаў Маціясу.

— Вось і яшчэ зямля для майго агарода, — сказаў Маціяс. — Калі б у мяне было крыху гароху і бабоў, дык можна было б пасяць і вырасціць, і голад у нас бы скончыўся.

— Ты сапраўды так думаеш? — спытаў Джанатан. — Тэнджыл забірае дзевяць з дзесяці бабоў, якія вырашчаны на вашых палях. Ці ты забыўся пра гэта?

— Твая праўда, — уздыхнуў Маціяс. — Пакуль Тэнджыл жывы, у даліне будзе голад і галеча.

Маціяс збіраўся выйсці і высыпаць зямлю на поле, а мне было загадана стаяць каля дзвярэй і назіраць. Калі заўважу што-небудзь падазронае, я павінен быў свіснуць. Калісьці, яшчэ на зямлі, Джанатан навучыў мяне насвістваць адну мелодыю. У той час мы часта насвіствалі разам па вечарах, калі клаліся спаць. Таму свістаць я ўмеў. Джанатан залез у сваю нару зноў, каб працягваць работу, а Маціяс зачыніў дзверы, паставіў буфет на месца.

— Запомні, Сухарык, — папярэдзіў ён, — ніколі не пакідай дзверы адчыненымі, а буфет непадсунутым. Запомні, што ты ў краіне, дзе жыве і правіць Тэнджыл.

— Я запомню, — сказаў я.

На кухні было цёмна, адзіная свечка гарэла на сталі, але Маціяс патушыў і яе.

— Ноччу ў Даліне Дзікай Ружы павінна быць цёмна, — растлумачыў ён. — Тут так многа вачэй, якія імкнуцца ўбачыць тое, што ім не трэба бачыць.

Потым ён узяў ночвы і знік, а я стаяў ля адчыненых дзвярэй, назіраў. Было цёмна, як і хацеў Маціяс. Было цёмна ў дамах, і неба над Далінай Дзікай Ружы было цёмным: ні зорак, якія б мігцелі, ні месяца, а я наогул нічога не мог бачыць. Але і тыя начныя вочы, пра якія гаварыў Маціяс, яны ж таксама нічога не маглі бачыць, падумалася мне, і гэта супакойвала.

Я зноў адчуваў сябе няшчасным і адзінокім. І мне было зябка, пакуль я чакаў. Маціяса доўга не было. З кожнай хвілінай усё больш і больш мне станавілася не па сабе. Чаму ён не ідзе? Я ўважліва ўглядаўся ў цемру. І раптам пасвятлела, а можа, мае вочы прывыклі да цемры? Потым стала зразумела, у чым справа. З-за хмар выглянуў месяц, а гэта было самае дрэннае, што магло здарыцца. Я пачаў маліцца, каб Маціяс вярнуўся своєчасова, пакуль яго хавае цемра. Але месяц ззяў ярка, і мора месячнага святла разлілося над далінай.

У гэтым святле я ўбачыў Маціяса, ён прабіраўся з ночвамі між кустоў руж. Я азірнуўся вакол, каб паглядзець, і раптам заўважыў Додзіка — таўстун Додзік спускаўся са сцяны па вярэвочнай лесвіцы спінаю да мяне.

Вельмі цяжка свістаць, калі ты напалоханы, і таму свіст не вельмі добра чуць, але я здолеў выціснуць з сябе некалькі гукаў. І Маціяс, як яшчарка, схваўся за бліжэйшы куст ружы.

І вось Додзік паявіўся перада мной.

— Чаго ты свішчаш? — закрычаў ён.

— Таму што, таму што... я толькі сёння навучыўся, — замармытаў я. — Я не ўмеў свістаць раней, а сёння атрымалася, хочаце паслухаць?

Я зноў пачаў свістаць, але Додзік спыніў мяне.

— Не, не, заткніся! — крыкнуў ён. — Я не ўпэўнены, што свістаць забаронена, але не трэба. Не думаю, каб Тэнджылу падабалася гэта. І акрамя таго, ты павінен зачыняць дзверы.

— А Тэнджылу не падабаецца, калі і ў цябе дзверы адчынены? — запытаўся я.

— Не твая справа, — буркнуў Додзік. — Рабі тое, што табе сказана. Дай мне папіць. Я паміраю ад смагі на гэтай сцяне.

Я падумаў, што калі ён пойдзе са мной на кухню і высветліць, што там няма Маціяса, бедны Маціяс... яму пагражае пакаранне смерцю за тое, што ўначы выйшаў з дому. Я ўжо дастаткова пра гэта чуў.

— Я прынясу вады, — хутка знайшоўся я. — Пастойце тут, і я прынясу вам.

Я пабег на кухню і ў цемнаце спрабаваў дабрацца да вядра з вадой. Добра, што запомніў, у якім кутку яно стаіць. Знайшоў кварту і зачэрпнуў вады. І раптам адчуў, што хтосьці за мной стаіць. Так, ён стаяў у цемры ў мяне за спінай. Ад гэтага ў мяне зноў забегалі па цэле мурашкі.

— Запалі свечку, — загадаў Додзік. — Я хачу паглядзець, як гэта дзірка выглядае.

У мяне затрэсліся рукі. Я ўвесь тросся ад страху, але неяк запаліў свечку.

Додзік узяў кварту, выпіў ваду. Ён піў і піў, як быццам быў бяздоннай бочкай. Нарэшце паставіў кварту і падазрона азірнаўся. Потым спытаў якраз тое, чаго я асабліва баяўся:

— А гэты стары Маціяс, які жыве тут, дзе ён?

Я не адказаў. Я не ведаў, што адказаць.

— Ты не чуў, што я пытаю? — павысіў голас Додзік. — Дзе Маціяс?

— Ён спіць, — адказаў я. Нешта трэба было сказаць.

— Дзе?

За кухняй быў маленькі закутак, дзе стаяў Маціясаў ложак. Я ведаў гэта, але ведаў таксама, што яго там няма цяпер. Я паказаў на дзверы:

— Там.

Я выціснуў з сябе гэта амаль бязгучна. Слова прагучала так слаба, што Додзік пачаў здэкавацца:

— Ты мне вельмі добра лжэш, пачакай жа, пакуль я пагляджу.

Ён быў вельмі задаволены, ведаючы, што я лгу, і мне здавалася, што ён падрыхтаваў ужо для Маціяса смяротны прысуд, каб дагадзіць Тэнджылу.

— Дай мне свечку, — сказаў ён.

Я даў яму свечку. Мне хацелася выбегчы, памчацца да Маціяса і папярэдзіць, каб уцякаў, пакуль не позна, але я не мог скрануцца з месца, я проста стаяў, і мне было моташна ад страху.

Додзік бачыў гэта і цешыўся. Ён не спяшаўся. Не, ён ухмыляўся, нібы гуляў, проста, каб напалохаць мяне яшчэ больш. Потым, відаць, яму надакучыла, і ён сказаў:

— Пайшлі, хлопец, пакажаш мне, дзе стары Маціяс спіць.

Ён расчыніў дзверы закутка і так штурхнуў мяне, што я паляцеў з высокай прыступкі. Потым ён схачіў мяне і крыкнуў:

— Ты, хлус, паказвай — дзе? — Ён асвятліў закутак.

У мяне не было сілы ні рухацца, ні глядзець. Я быў у такім адчаі, што гатовы быў растварыцца.

Але потым, сярод усяго гэтага жаху, я пачуў сярдзіты голас Маціяса:

— Што гэта робіцца? Чалавеку нават ноччу спакойна паспаць не даюць!

Я зірнуў і ўбачыў Маціяса. Так, ён быў тут, ён сядзеў у самым цёмным кутку пакойчыка на сваім ложку, утаропіўшыся на свечку. На ім была толькі кашуля, валасы ўскалмачаныя, як быццам ён даўно спаў. Пад акном стаялі ночвы, якія ён прысланіў да сцяны. Мой дзядуля, выходзіць, быў хуткі, як яшчарка.

Мне проста было шкада Додзіка. Я ніколі не бачыў яго такім разгубленым, як тады, калі ён углядаўся на Маціяса.

— Я... проста зайшоў выпіць вады, — выціснуў ён з сябе пахмурна.

— Вады? Гэта добра, — сказаў Маціяс. — А ці ж ты не ведаеш, што Тэнджыл забараніў вам браць у нас ваду? Ён баіцца, што мы вас атруцім. І калі прыйдзеш і разбудзіш мяне яшчэ раз, дык і сапраўды атручу.

Я не ведаю, як асмеліўся ён так размаўляць з Додзікам, але, магчыма, з людзьмі Тэнджыла і трэба было размаўляць менавіта так, бо Додзік, штосьці прабурчаўшы ў адказ, адразу знік.

Глава 10

Ніколі раней я не сустракаў у поўным сэнсе жорсткага чалавека, пакуль не ўбачыў Тэнджыла з Карманьякі.

Ён перасек на сваім залатым парусніку Старажытную Раку, а я ў гэты час з Маціясам стаяў на беразе.

Сам Джанатан прыслаў мяне сюды. Ён хацеў, каб я ўбачыў Тэнджыла.

— Тады ты лепш зразумееш, чаму тутэйшыя жыхары пакутуюць, галадаюць і паміраюць з адной-адзінай думкай і адной-адзінай марай — убачыць сваю зямлю зноў свабоднай.

Замак Тэнджыла знаходзіўся высока ў Старажытных Гарах. Ён жыў там пастаянна, толькі зрэдку перапраўляўся цераз раку, каб з'явіцца ў Даліне Ружы і нагнаць жаху на людзей, каб ніхто ніколі не забываўся, хто ён, або каб хто-небудзь не пачаў марыць пра свабоду.

Спачатку я ледзьве мог што-небудзь разгледзець, бо перад мной стаялі доўгія шэрагі салдат Тэнджыла. Яны, відаць, павінны былі ахоўваць яго, пакуль ён знаходзіўся ў Даліне Дзікай Ружы.

Яму, напэўна, было страшна доўга заставацца ў Даліне, бо нечакана з-за любога вугла магла прасвістаць страла. Тыраны заўсёды баяцца, казаў Джанатан, а Тэнджыл быў самым горшым з усіх тыранаў.

Калі спачатку мы нічога не бачылі, ні я, ні Маціяс, дык потым я знайшоў выйсце. Усе салдаты стаялі, як каменныя, шырока расставіўшы ногі. І мне прыйшла думка, што калі легчы на жывот і прапаўзці паміж іх нагамі, дык можна будзе ўсё ўбачыць.

Але я не мог прымусіць Маціяса зрабіць тое самае.

— Галоўнае, каб ты што ўбачыў, — сказаў ён. — І тое, што ўбачыш, ты ўжо ніколі не забудзеш.

І вось я бачу: вялізны, прыгожы, зіхатлівы паруснік насоўваецца на нас з вады, а ў ім — весляры, апранутыя ва ўсё чорнае. Вёслаў было больш, чым я мог падлічыць, яны паблісквалі кожны раз на сонцы, паяўляючыся з вады. Веслярам даводзілася цяжка, таму што моцнае цячэнне адганяла лодку ад берага, магчыма, гэта было з-за вадаспада, які абрываўся ніжэй па рацэ, — можна было чуць яго грозны грукат.

— Тое, што ты чуеш, — сказаў Маціяс, — гэта вадаспад Карма, гэта песня вадаспада Карма, гэта калыханка ў Даліне Дзікай Ружы, пад якую дзеці кладуцца спаць.

Я падумаў пра дзяцей Даліны.

Напэўна, яны калісьці бегалі і гулялі на рацэ, цяпер яны ўжо, вядома, не гуляюць, ім перашкаджае гэта вялізная праклятая сцяна, зусім глухая. Па ўсёй даўжыні было толькі двое варот, першыя з іх — гэта тыя, праз якія я прайшоў, яны называліся галоўнымі, а другія — гэта тут, на рацэ, з выхадам на прыстань. Якраз сюды цяпер прычальваў Тэнджыл са сваімі салдатамі. Вароты былі адчынены для Тэнджыла. Выглядаючы з-за ног салдат, я азіраў прыстань і чорнага скакуна Тэнджыла, які ўжо чакаў яго. Гэта быў цудоўны конь, упрыгожаны залатым сядлом і залатой збруяй, якія блішчалі на сонцы. Тэнджыл ступіў на зямлю, сеў на каня і паехаў да варот. Здарылася так, што ён праязджаў зусім побач са мною, і я ўбачыў яго жорсткі твар і жорсткія вочы. Жорсткі, як змей, — праўду гаварыў Джанатан, бо ён сапраўды быў такі: жорсткі і прагны да крыві. Гарнітур на ім быў чырвоны, як кроў, нават султаны на шлеме былі чырвоныя, нібы ён акунуў іх у кроў. Яго вочы нерухома глядзелі ўдалачынь, на людзей ён не глядзеў, быццам на свеце не было нікога, акрамя Тэнджыла з Карманьякі. Так, ён быў страшны ўжо сваім выглядам.

Усім у Даліне Дзікай Ружы было загадана сабрацца на плошчы, дзе Тэнджыл збіраўся сказаць прамову. Мы пайшлі з Маціясам таксама.

Гэта была невялікая ўтульная плошча з прыгожымі старымі будынкамі вакол. Тэнджыл сабраў тут усіх жыхароў Даліны Дзікай Ружы. Людзі стаялі моўчкі, з невясёлымі думкамі. Гора застыла ў вачах кожнага. Тут, на гэтай плошчы, яны калісьці радаваліся жыццю, гулялі, танцавалі і спявалі па вечарах, сядзелі на лаўках пад ліпамі і размаўлялі.

На плошчы раслі дзве старыя ліпы. Тэнджыл пад'ехаў да іх і спыніўся. Не злазячы з каня, ён утаропіўся на плошчу і на людзей, але я ўпэўнены, што ніводнага чалавека ён не бачыў. Побач з ім быў яго саветнік, вядомы ўсім па імені П'юк. Пра яго мне раскажаў Маціяс. У П'юка быў такі ж цудоўны конь, як і ў Тэнджыла, адно што белы. І вось яны сядзелі, як два ўладары, на сваіх конях, глядзячы проста перад сабой. Яны сядзелі так доўга, што салдаты, якія акружалі іх шчыльным кальцом, з выцягнутымі з ножнаў мячамі, абліваліся потам пад яркімі праменьнямі сонца.

— Як думаеш — што скажа Тэнджыл? — запытаўся я ў Маціяса.

— Што ён намі не задаволены. Ён ніколі добрага слова не скажа.

Але на гэты раз Тэнджыл наогул нічога не сказаў. Ён не з тых, хто стане гаварыць з рабамі. Ён толькі гаварыў штосьці П'юку, а той ужо абвяшчаў, як Тэнджыл незадаволены народамі Даліны. Маўляў, людзі дрэнна працуюць, кепска ахоўваюць ад ворагаў яго, Тэнджыла.

— Браты Львінае Сэрца яшчэ не знойдзены, — працягваў П'юк. — Наш міласэрны ўладар не задаволены гэтым.

— Ну, вядома, вядома, — хтосьці прабурчаў побач са мной. Гэта быў бядняк, апрануты ў лахманы, маленькі дзядок са зблытанымі валасамі і барадой.

— Цярпенне нашага ўсеміласцівага гаспадара падыходзіць да канца, — вяшчаў П'юк. — Папярэдзваю: ён жорстка пакарае Даліну.

— І правільна, і правільна, — шаптаў стары побач са мной, і я падумаў, што ён, пэўна, з'ехаў з глузду.

— Але, — працягваў П'юк, — наш міласэрны ўладар, перш чым вынесе свой прысуд, яшчэ крыху пачакае. Ён прапануе ўзнагароду. Дваццаць белых коней таму, хто зловіць Львінае Сэрца.

— Значыць, я злаўлю гэту маленькую лісу, — прашаптаў стары, штурхаючы мяне ў бок. — Чуеш, гэта ж дваццаць белых коней можна атрымаць ад нашага ўсеміласцівага! О, гэта добрая ўзнагарода за маленькую хітрую лісу!

Я так узлаваўся на яго за такія словы, што, здаецца, гатоў быў забіць. Хіба ён ненармальны, што гародзіць такую лухту?

— Ці пры сваім ты розуме? — абурывся я.

— Не, не зусім, — стары засмяяўся і пільна паглядзеў мне ў вочы.

Яго вочы здаліся мне знаёмымі. Нарэшце я ўсё зразумеў. Толькі ў Джанатана маглі быць такія цудоўныя ззяючыя вочы, такі добры і чысты пагляд. А я яшчэ абураўся... Але як у яго хапіла смеласці з'явіцца тут, перад самым носам Тэнджыла? Хаця, натуральна, ніхто яго пазнаць не мог. Нават Маціяс не пазнаў яго, пакуль Джанатан не падышоў і не паляпаў яго па спіне:

— А што, стары, ці мы раней з табой не сустракаліся?

Джанатан заўсёды любіў пераўвасабляцца. Ён часта вечарамі разыгрываў сцэнікі на кухні, калі мы жылі на зямлі. Ён мог зрабіць з сябе якое-небудзь страшыдла або сатварыць такое смяхоцце, што я, бывала, ажно заходзіўся ад смеху.

Але цяпер, тут, перад носам у Тэнджыла, гэта было ўжо занадта.

— Я ж таксама павінен бачыць, што адбываецца, — прашаптаў ён мне.

Але хутка стала ўжо не да смеху, бо тое, што мы пачулі, было зусім не смешнае.

Тэнджыл загадаў усім мужчынам Даліны выстраіцца перад ім. Сваёй жорсткай рукой ён указваў на тых, хто будзе перавезены цераз раку ў Карманьяку. Я ведаў, што гэта значыць, — Джанатан расказваў. Ніводзін з тых, на каго ўказаў Тэнджыл, ніколі не вернецца назад жывым. Усе гэтыя няшчасныя павінны будуць цягаць вялізныя камяні для непрыступнай крэпасці, якую ён будаваў на вяршыне Старажытных Гор. І там, у гэтай крэпасці, спадзяецца адседзецца жорсткі Тэнджыл гады і дзесяцігоддзі, адчуваючы сябе ў бяспецы. Ужо шмат людзей пагналі будаваць гэту крэпасць, і працуюць яны там да знямогі. А калі ўжо людзі зусім знясілены...

— Тады іх атрымлівае Катла, — сказаў Джанатан.

Пры слове «Катла» робіцца холадна ў гэты цёплы летні дзень, хоць слова гэта пакуль што было для мяне жаклівым найменнем і больш нічым.

Пакуль Тэнджыл выбіраў людзей, на плошчы стаяла цішыня, толькі маленькая птушка на вершаліне дрэва ценькала бесклапотна, не ведаючы, што рабіў Тэнджыл унізе пад ліпамі.

Потым пачуўся плач. Як было балюча ад гэтага плачу — жанчын, якія гублялі сваіх мужоў, дзяцей, якія больш ніколі не ўбачаць сваіх бацькоў. Плакалі ўсе, я таксама.

Адзін Тэнджыл не чуў плачу, ён узвышаўся на сваім кані і ўсё ўказаў і ўказаў, і дарагі камень на яго пальцы пабліскаў кожны раз, калі ён асуджаў чарговую ахвяру на смерць. Гэта было жахліва: Тэнджылаў палец мог асуджаць людзей на смерць.

Але адзін з мужчын, на якога ён паказаў, пэўна, крануўся розумам, калі пачуў, як плачуць яго дзеці. Ён нечакана выйшаў са строю і кінуўся да Тэнджыла.

— Тыран! — закрычаў ён. — Калі-небудзь памрэш і ты, не забывай пра гэта!

І плюнуў на Тэнджыла.

У Тэнджыла не здрыгануўся ні адзін мускул. Ён толькі зрабіў жэст рукой, і салдат, што стаяў бліжэй, падняў свой меч. Я ўбачыў, як меч бліснуў на сонцы, але ў гэты час Джанатан схпіў мяне і прытуліў да грудзей, схаваўшы мой твар так, каб я нічога не бачыў. Але я адчуваў і, магчыма, чуў рыданні ў грудзях Джанатана, а калі мы ішлі дадому, ён плакаў, чаго раней ніколі з ім не было.

У гэты дзень у Даліне Дзікай Ружы была жалоба. Гаравалі ўсе. Усе, акрамя Тэнджылавых салдат. Ім, наадварот, вельмі падабалася, калі Тэнджыл прыходзіў у Даліну і наладжваў ім свята. Не паспела кроў няшчаснага чалавека, якога забілі на плошчы, высахнуць, як сюды была прывезена вялізная бочка піва, на вогнішчах смажыліся свіныя тушы, і па ўсёй Даліне Дзікай Ружы разносіліся гэтыя пахі. Тэнджылавы людзі елі, пілі і хвалілі Тэнджыла.

— Але ж яны ядуць свіней Даліны Дзікай Ружы, гэтыя бандыты, — сказаў Маціяс, — і п'юць піва Даліны Дзікай Ружы.

Самога Тэнджыла на свяце не было. Закончыўшы адбор людзей, ён паехаў за раку.

— Цяпер ён самазадаволены, мабыць, сядзіць у сваім замку і думае, што ўсяліў жах у Даліну Дзікай Ружы, — прамовіў Джанатан, калі мы прыйшлі дадому. — Мабыць, думае, што тут нікога не засталася, акрамя запалоханых рабоў.

— Ды тут ён памыляецца, — сказаў Маціяс. — Чаго ён не можа зразумець, гэты Тэнджыл, дык гэта тое, што ён ніколі не зможа скарыць людзей, якія змагаюцца за сваю свабоду і трымаюцца разам, як робім мы.

Мы прайшлі міма маленькага дамка з яблынямі вакол.

— Тут жыў чалавек, якога сёння забілі, — паказаў Маціяс.

На прыступках ганка сядзела жанчына. Я бачыў яе на плошчы і помню, як яна закрычала, калі Тэнджыл паказаў на яе мужа. Цяпер у руках у яе былі ножны, і яна адразала свае доўгія светлыя валасы.

— Што ты робіш, Антонія? — гукнуў Маціяс. — Навошта ты аб-
разаеш свае валасы?

— Для цецівы, — глуха адказала яна.

Жанчына нічога больш не дадала, але я ніколі не забуду яе пагляд, з якім яна гэта прамовіла.

У Даліне Дзікай Ружы за многае каралі смерцю, як гаварыў мне Джанатан, але самым злосным злачынствам лічылася на-
шэнне любой зброі, гэта было забаронена самым строгім чынам.

Людзі Тэнджыла гойсалі паўсюдна, вышукваючы схаваныя
лукі і стрэлы, мячы і шпагі. Але яны ніколі нічога не маглі знай-
сці. І ў той жа час не было ніводнага дома, ніводнага двара, дзе
не была б схавана зброя ці яна не выраблялася б.

Нездарма Тэнджыл абяцаў ва ўзнагароду белых коней і таму,
хто знойдзе патаемны склад зброі.

— Як гэта неразумна, — заўважыў Маціяс. — Няўжо ён думае,
што ў Даліне Дзікай Ружы знойдзецца здраднік?

— Не, здраднік ёсць толькі ў Вішнёвай Даліне, — ціха прамовіў
Джанатан.

Я ведаў, што са мной побач ідзе Джанатан, але ў гэта цяжка
было паверыць — так змянілі яго аблічча барада і рызманы,
у якія ён быў апрануты.

— Джосі не бачыў прымусу і гэтай жорсткасці. Калі б пабачыў,
то ніколі б не рашыўся на тое, што ён зрабіў.

— Цікава, што цяпер робіць Сафія? — сказаў Джанатан. — Як
бы хацелася ведаць, ці даляцела Б'янка.

— Трэба спадзявацца, што даляцела, — абнадзеіў Маціяс. —
Значыць, Сафія перашкодзіць Джосі.

Вярнуўшыся ў дом да Маціяса, мы ўбачылі воддаль таўстуна
Додзіка: ён ляжаў на траве і гуляў у косці з трыма іншымі салда-
тамі Тэнджыла. Усе яны, напэўна, былі вольныя ад спраў. Мы
доўга назіралі за імі з кухоннага акна. Яны гулялі ў косці, елі
мяса, пілі піва — усё гэта яны прыцягнулі з плошчы. Гульні ў
косці неўзабаве яны спынілі і проста елі мяса і пілі піва, а потым
толькі пілі піва, затым наогул нічога не рабілі, а толькі поўзалі
сярод кустоў, як жукі, і, нарэшце, паснулі.

Іх шлемы і плашчы ляжалі на траве там, дзе яны іх кінулі, бо
каму ж прыйдзе ў галаву піць піва ў такі гарачы дзень у тоўстым
плашчы з воўны.

— Калі б Тэнджыл ведаў, ён бы іх высек, — сказаў Джанатан.

Потым ён выйшаў на двор і, перш чым я паспеў напалохацца,
вярнуўся з плашчом і шлемам.

— Навошта табе гэтыя мярзотныя рэчы? — прабурчаў Маціяс.
— Я яшчэ не ведаю, — адказаў Джанатан, — але, можа, настане момант, калі яны мне будуць неабходны.

— Глядзі, можа наступіць момант, калі цябе схопяць...

Але Джанатан сарваў з сябе бараду і рыззё, надзеў шлем і плашч і так стаў падобны на салдата Тэнджыла, ажно стала страшна. Маціяс схямянуўся і папрасіў яго схаваць гэтыя жахлівыя рэчы.

Джанатан так і зрабіў.

Потым мы ляглі і праспалі ўсю астатнюю частку дня, і я не ведаю, як яны там разабраліся, калі таўстун Додзік і яго хаўруснікі сталі высвятляць, чый шлем і чый плашч прапалі.

Маціяс таксама спаў, але ён прачынаўся, як казаў ён нам потым, ад крыкаў і праклёнаў, якія даляталі з зараснікаў руж.

У гэтую ноч мы працягвалі капаць падземны ход.

— Яшчэ тры начы, не больш, — прыкінуў Джанатан.

— А што будзе потым? — пацікавіўся я.

— А потым будзе тое, дзеля чаго я сюды прыйшоў. Можа, яно і не ўдасца, але я ўсё роўна павінен паспрабаваць вызваліць Орвара.

— І я з табой, — сказаў я. — Толькі не пакідай мяне зноў аднаго. Куды пойдзеш ты, туды і я.

Ён паглядзеў на мяне і ўсміхнуўся.

— Калі ты сапраўды гэтага хочаш, то хачу і я, — адказаў ён.

Глава 11

Пасля такога абеду і піва салдатам Тэнджыла захацелася атрымаць ад уладара яшчэ і дваццаць коней, і яны з асаблівым стараннем пачалі шукаць Джанатана. Яны шукалі з ранку да ночы, зазіраючы ў кожны куток у Даліне. Джанатан вымушаны быў заставацца ў сваім сховішчы, і ён, небарака, там ледзь не задыхнуўся.

Ведэр і Кадэр лазілі паўсюль і зачытвалі загад Тэнджыла пра майго брата. Я таксама меў магчымасць пачуць, што праз сцяну без дазволу пранік вораг Тэнджыла Джанатан Львінае Сэрца, месцазнаходжанне якога ў Даліне Дзікай Ружы застаецца невядомым. Яго прыкметы: «Вельмі прыгожы малады чалавек са светлымі валасамі, цёмна-блакітнымі вачамі, стройны». Яны апісвалі яго так, як апісаў ім Джосі. Я ўпэўнены ў гэтым. І зноў я пачуў пра пакаранне смерцю за ўкрыццё Львінага Сэрца і пра ўзнагароду таму, хто яго выдасць.

Пакуль Ведэр і Кадэр ездзілі вакол, абвясчаючы ўсім пра гэта, людзі Даліны прыходзілі ў дом Маціяса развітацца з Джанатанам

і падзякаваць яму за ўсё, што ён для іх зрабіў, а зрабіў ён, відаць, значна больш, чым я ведаў.

— Мы ніколі не забудзем цябе, — гаварылі яны са слязамі на вачах, пакідаючы яму астатні хлеб, хаця самім не было чаго есці. — Табе ён больш патрэбны ў тваім цяжкім і небяспечным падарожжы, — а потым ішлі слухаць Ведэра і Кадэра яшчэ раз — проста дзеля забавы.

Салдаты не абмінулі і дом Маціяса. Калі яны ўвайшлі, я сядзеў на табурэце ў кухні і страшэнна баяўся, баяўся нават варухнуцца, а Маціяс, наадварот, паводзіў сябе вельмі ўпэўнена.

— А што вы шукаеце? — сустрэў ён іх. — Я не веру ў тое, што Львінае Сэрца наогул існуе. Гэта выдуманалі, каб пераварочваць наша жытло.

Яны, вядома, перавярнулі ўсё дагары нагамі і ў нашым дамку. Пачалі яны з маленькай спальні і зрабілі звалку з пасцелі. Потым абшукалі шафу, выцягнуўшы адтуль кожную рэч, што, зразумела, было дурасцю з іх боку. Няўжо яны сапраўды думалі, што Джанатан хаваецца ў шафе?

— Можа, вы зазірнеце і ў гаршкі? — з горыччу сказаў Маціяс.

Потым яны пайшлі ў кухню і пачалі круціцца каля буфета, а я сядзеў на табурэце і адчуваў, як ува мне закіпае нянавісць. Гэта было якраз у той вечар, калі мы з Джанатанам збіраліся пакінуць Даліну, і я падумаў, што калі яны яго знойдуць, то я не ведаю, што зраблю. Не можа быць, каб лёс быў такі несправядлівы, каб яны схапілі Джанатана ў апошнія хвіліны яго знаходжання ў Даліне.

Маціяс напхаў у буфет старога адзення, шкур і многа іншых рэчаў, каб заглушыць любы гук са сховішча. Салдаты ўсё гэта выкінулі на падлогу.

А потым... У мяне гатоў быў вырвацца крык, ад якога мог разваліцца дом: адзін з іх ужо браўся адсоўваць буфет. Але я не выдаў ніводнага гуку. Я сядзеў, як спаралізаваны, на табурэце і ненавідзеў яго ўсёй душой, ненавідзеў у ім усё: яго грубыя рукі, тоўстую шыю і бародаўку на лбе. Я ненавідзеў за тое, што баяўся — зараз ён убачыць дзверы, якія вядуць у сховішча, і гэта будзе канец для Джанатана.

Але тут закрычаў Маціяс:

— Паглядзіце, што вы нарабілі! Пажар! Хіба вам Тэнджыл загадаў падпальваць наша жытло?

Не ведаю, як такое магло здарыцца, але гэта было сапраўды так. На падлозе гарэла шкура, і салдаты павінны былі кінуць усё,

каб патушыць яе. Яны скакалі, і тупалі нагамі, і лаяліся, і пракліналі, і, нарэшце, вылілі на яе ядро вады, так што агонь быў амаль што патушаны. Але Маціяс працягваў бурчаць, каб паказаць, як ён на іх злуецца.

— Вы што, не разумееце? — ушчуваў ён. — Воўну ж нельга кідаць каля агню, адкуль заўсёды ляцяць іскры.

Салдат з бародаўкай як ашалеў.

— Заткніся, стары, — закрычаў ён, — а то ў мяне ёсць багата спосабаў заткнуць тваю глотку!

Але Маціяс не даваў ім запалохаць сябе.

— Не, вы спачатку прыбярэце за сабой, — абураўся ён. — Паглядзіце, што вы тут нарабілі! Ператварылі ўсё ў свінушнік.

Гэта якраз і прымусіла іх паспешліва выбірацца.

— Сам прыбірай свой свінушнік, стары хрэн! — сказаў салдат з бародаўкай. Ён выйшаў першы, а за ім іншыя салдаты, пакінуўшы пасля сябе незачыненыя дзверы.

— У іх зусім няма сумлення, — уздыхнуў Маціяс.

— Якое шчасце, што загарэлася шкура, — усклікнуў я. — Шчасце Джанатана...

Маціяс папляваў на пальцы.

— Так, невялікія пажары зрэдку вельмі патрэбны, — сказаў ён. — Хаця, халера, вельмі пячэ ў пальцы, калі бярэш з агню гарачае вуголле.

Але гэта не быў яшчэ канец нашых няшчасцяў.

Яны абшукалі стайню, і салдат з бародаўкай крыкнуў Маціясу:

— Стары! У цябе два кані. У Даліне Дзікай Ружы нікому не дазваляецца мець больш за аднаго. Ты гэта ведаеш. Мы прышлём чалавека, ён забярэ аднаго каня, таго, з белаў зорачкай. Яго трэба аддаць Тэнджылу.

— Гэта конь майго ўнука, — запырэчыў Маціяс.

— Быў... А цяпер гэта конь Тэнджылаў.

Пачуўшы гэта, я пачаў плакаць. Мы павінны былі пакінуць Даліну Дзікай Ружы ў гэты вечар, наш доўгі падземны ход быў закончаны. Да гэтага моманту я не думаў, як мы возьмем з сабой Грыма і Ф'ялара, яны ж не маглі прапаўці па падземным ходзе. Як неразумна было не падумаць раней пра тое, што нам трэба будзе пакінуць коней з Маціясам. Гэта было дрэнна, але цяпер справы паварочваліся яшчэ горш. Тэнджыл забярэ Ф'ялара, і я не ўяўляю, як не разарвалася маё сэрца, калі я пачуў пра гэта.

Салдат з бародаўкай выцягнуў з кішэні маленькую драўляную дошчачку і паднёс яе да самага носа Маціяса.

— Вось тут напішы нумар свайго дома, — загадаў ён.

— А чаму я павінен гэта рабіць? — недаўменна запытаўся Маціяс.

— Пацвердзі, што ты хочаш добраахвотна аддаць каня Тэнджылу.

— Але я не хачу...

У адказ салдат выцягнуў меч.

— Не, ты вельмі хочаш. Ты зробіш гэта з вялікім задавальненнем. І пастаў васьм тут нумар свайго дома. А потым ты аддасі гэтую дошчачку чалавеку, які прыйдзе з Карманьякі, каб забраць каня, бо Тэнджылу патрэбны доказы, што ты аддаў усё добраахвотна, ты разумееш, стары? — гыркнуў ён, штурхнуўшы Маціяса так, што ён ледзьве не паваліўся.

Што мог зрабіць Маціяс? Ён напісаў нумар свайго дома, а салдаты рушылі далей шукаць Джанатана.

Гэта быў наш апошні вечар з Маціясам. У апошні раз мы селі за стол, у апошні раз ён наліў нам супу. Усім нам было сумна, але больш за ўсіх мне. Я плакаў. І з-за Ф'ялара, і з-за Маціяса: ён стаў мне амаль родным дзядулем, а цяпер даводзілася яго пакідаць. Я плакаў яшчэ таму, што я быў малы, быў напалоханы і нічога не мог зрабіць, каб абараніць дзядулю ад грубых салдат.

Джанатан сядзеў моўчкі, задумаўшыся.

— Калі б я ведаў пароль... — нарэшце прамовіў ён з горыччу.

— Які пароль? — пацікавіўся я.

— Кожны павінен сказаць пароль, хто ўваходзіць і выходзіць праз галоўную браму, хіба ты не ведаеш?

— Чаму ж, ведаю... Я ведаю нават гэты пароль: «Уся ўлада Тэнджылу, нашаму вызваліцелю». Я чуў, як яго гаварыў Джосі, ці ж я табе не расказваў пра гэта?

Джанатан угледзеўся на мяне і глядзеў даволі доўга.

— Сухарык, ты мне падабаешся, — засмяўся ён. — Ты сапраўды гэта ведаў?

Я не мог зразумець, чаму ён быў так задаволены гэтым паролем, бо ён не збіраўся праходзіць праз вароты, але мне было прыемна, што я, такі слабы і бездапаможны, мог хоць крыху, хоць ледзь-ледзь дапамагчы яму.

Маціяс выйшаў у спальню прыбраць усё, Джанатан пайшоў следам за ім. Яны гаварылі пра нешта шэптам. Я пачаў прыслухоўвацца.

— Калі я загіну, ты паклапоцішся пра майго брата, праўда?.. — даляцеў да мяне братаў голас.

Потым ён вярнуўся да мяне.

— Паслухай, Сухарык, я зараз збіраюся і знікаю, а ты павінен заставацца тут з Маціясам і чакаць, пакуль не атрымаеш ад мяне вестку. Магчыма, гэта будзе не вельмі хутка — мне трэба зрабіць тое-сёе ў першую чаргу. Але ты не хвалойся...

Мне гэта вельмі не спадабалася. Я заўсёды з цяжкасцю чакаў Джанатана, асабліва тады, калі баяўся за яго. І цяпер вельмі баяўся, бо, хто ведае, што можа здарыцца з Джанатанам па той бок сцяны, калі што ў яго не атрымаецца.

— Ды ты не хвалойся, — супакойваў мяне Джанатан. — Ты ж усе гэтыя дні — Карл Львінае Сэрца!

Ён хутка развітаўся са мной і Маціясам і паспешліва знік у падземным ходзе. Апошняе, што мы ўбачылі, гэта як ён яшчэ раз памахаў нам рукой.

Мы з Маціясам засталіся адны.

— Таўстун Додзік і не ўяўляе сабе, які крот пракладвае сабе шлях зараз пад сцяной, — ціха прамовіў Маціяс.

Уяўляць-то не ўяўляе, але ён можа ўбачыць, калі гэты крот высуе сваю галаву на паверхню, і тады ўжо ён, вядома, не марудзячы выпусціць стралу.

Мне было вельмі сумна, і я пайшоў на стайню да Ф'ялара, каб у апошні раз пашукаць у яго сцяшэння. Але і ён не мог супакоіць мяне, бо я ведаў, што пасля гэтага вечара я ўжо ніколі яго не ўбачу.

У стайні было цёмна, праз маленькае акенца праходзіла мала святла, але я ўбачыў, як Ф'ялар радасна павярнуў да мяне галаву. Я падышоў да яго стойла і абняў за шыю. Я хацеў, каб ён не крыўдзіўся за тое, што адбудзецца, бо тут не мая віна.

— А можа, я вінаваты? — сказаў я праз слёзы. — Калі б я застаўся ў Вішнёвай Даліне, то Тэнджыл ніколі б не забраў цябе. Даруй мне, Ф'ялар, даруй, але ж я не мог зрабіць іначай.

Відаць, ён адчуваў, што мне сумна. Сваёй мяккай пысай ён цёрся аб маё вуха, быццам хацеў супакоіць мяне.

Але я працягваў плакаць. Я абдымаў яго і плакаў, плакаў, пакуль у мяне не скончыліся слёзы. На развітанне я пагладзіў яго і даў яму апошнюю порцыю аўса, якою ён, вядома, падзяліўся з Грымам.

Пакуль я быў з Ф'яларам, мне прыходзілі ў галаву проста страшныя думкі.

Няхай ён зваліцца мёртвым, той чалавек, што павінен прыйсці і забраць майго каня. Няхай ён загіне, перш чым пераедзе

раку. Было, канечне ж, жахліва жадаць некаму такое, сапраўды жахліва, але, каб гэта і спраўдзілася, нішто ўжо не дапамагло б.

Пэўна, той чалавек ужо быў на пароме, і на гэтым пароме яны адвезуць усё нарабаванае. А можа, ён ужо тут, на беразе? А можа, ён якраз цяпер праходзіць браму і будзе тут з хвіліны на хвіліну? Ах, Ф'ялар, калі б мы толькі маглі знікнуць адсюль разам!

Як толькі я падумаў пра гэта, хтосьці адчыніў стайню і штосьці выгукнуў. Я спалохаўся. Але гэта быў Маціяс. Ён хацеў даведацца, што я так доўга тут раблю. Добра, што ў стайні было цёмна і ён не мог бачыць маіх слёз. Але ён усё-такі, відаць, здагадаўся.

— Маленькі мой, калі б толькі мог я што-небудзь зрабіць! — гаварыў ён ласкава. — Ніякі дзядуля не зможа дапамагчы ў гэтай справе, таму паплач крыху, паплач...

І раптам праз акенца за Маціясам я ўбачыў, што хтосьці стаіць у двары. Салдат Тэнджыла, ён прыйшоў па Ф'ялара!..

— Ён прыйшоў, — плакаў я. — Маціяс, ён прыйшоў!

Калі я зноў безнадзейна заплакаў, Ф'ялар сумна заржаў.

У наступны момант дзверы ў стайню адчыніліся, і вось ён ужо стаіць тут у сваім чорным шаломе і чорным плашчы.

— Не, — закрываў я. — Не, не!

Але салдат ужо быў побач са мной і абхапіў мяне рукамі.

Гэта быў Джанатан, так, гэта быў ён.

— Ты не пазнаеш свайго роднага брата? — здзівіўся ён, калі я паспрабаваў вызваліцца. Ён падштурхнуў мяне да акна, каб я мог лепш разгледзець яго, і ўсё-такі мне было цяжка паверыць, што гэта Джанатан. Яго было не пазнаць, бо ён, вядома, быў не той «прыгожы малады чалавек». Валасы ў яго звісалі мокрымі пасмамі, і яны не блішчалі, «як золата», а яшчэ ён нешта падторкнуў пад верхнюю губу. Не ўяўляю, хто б гэта мог без асаблівага штукарства да непазнавальнасці змяніць сваё аблічча. Выглядаў ён смешна, я б нават засмяўся, калі б быў час, але было ясна, што ў Джанатана часу няма.

— Хутчэй, хутчэй, — прыспешваў ён. — Мне трэба неадкладна знікнуць. Чалавек з Карманьякі будзе тут з хвіліны на хвіліну.

Ён працягнуў руку Маціясу.

— Дай мне дошчачку, — сказаў ён. — Я ўпэўнены, што ты аддасі абодвух коней Тэнджылу з вялікім задавальненнем, ці не так?

— А што ты хочаш рабіць? — запытаў Маціяс, перадаючы яму дошчачку.

Джанатан паклаў яе ў кішэню.

— Мне трэба будзе паказаць яе ля брамы, — адказаў ён. — І старшы вартаўнік зразумее, што я не лгу.

Мы хутка асядлалі коней. За гэты час Джанатан паспеў раска-
заць нам, як ён змог прайсці праз галоўную браму, бо Маціяс
было надта цікава.

— Гэта было проста, — расказваў Джанатан. — Я назваў пароль,
якому навучыў мяне Сухарык: «Уся ўлада Тэнджылу — нашаму
вызваліцелю!» Старшы вартаўнік запытаўся: «Адкуль ты? Куды
ідзеш і што за даручэнне ў цябе?» — «З Карманьякі ў дом Маціяса
забраць пару коней для Тэнджыла». — «Праходзь», — сказаў ён.
«Дзякуй», — адказаў я. І вось я тут. Але я павінен прайсці браму
да таго, як з'явіцца пасланец Тэнджыла, інакш усё ўскладніцца.

Мы вывелі коней хутчэй, чым я магу сказаць гэта. Джанатан
ускочыў у сядло Грыма, трымаючы павады Ф'ялара.

— Беражы сябе, Маціяс, — махнуў ён рукой. — Да сустрэчы!
І памчаў рысцю з парай коней.

— А што ж будзе са мной? Што мне рабіць? — закрычаў я.
Джанатан памахаў мне.

— Маціяс растлумачыць табе ўсё, — ужо здаля гукнуў ён.

Я стаяў, глядзеў яму ўслед і адчуваў сябе вельмі самотна. Ма-
ціяс пачаў мяне супакойваць:

— Сухарык, зразумей, ты ж не можаш прайсці праз браму.
Табе трэба будзе прабірацца падземным ходам, гэта калі ўжо
сцягне. Джанатан будзе чакаць цябе з таго боку сцяны.

— Гэта праўда? — не паверыў я. — З ім жа можа што-небудзь
здарыцца ў апошнюю хвіліну.

— Ні ў чым нельга быць упэўненым у краіне, дзе правіць Тэн-
джыл, — Маціяс уздыхнуў. — Але, калі што-небудзь здарыцца, то
вернешся, тады застанешся ў мяне.

Я ўявіў сабе, як усё гэта будзе выглядаць. Спачатку паўзці па
доўгім падземным ходзе аднаму, само па сабе гэта было жакліва,
потым выйсці ў лесе па другі бок сцяны і чакаць, чакаць, і нарэш-
це зразумець, што здарылася штосьці страшнае. А потым паўзці
назад і жыць без Джанатана!

Мы стаялі ля пустой цяпер стайні, і раптам мне прыйшла ў
галаву непрыемная думка.

— А што будзе з табой, Маціяс, калі прыйдзе гэты чалавек з
Карманьякі? У стайні ж няма коней!

— Там будзе конь, — адказаў Маціяс. — Я якраз іду за сваім. Па-
куль Грым быў у стайні, я хаваў яго ў суседзяў.

— Дык забяруць твайго каня! — усклікнуў я.

— Няхай паспрабуюць, — адказаў Маціяс.

Маціяс прывёў свайго каня вельмі своечасова, бо неўзабаве
з'явіўся той, каго паслалі забраць Ф'ялара. Ён пачаў крычаць,

абурацца, лаяцца, бо ў стайні быў толькі адзін конь і Маціяс не аддаваў яго.

— Гэты нумар у вас не пройдзе, — гаварыў Маціяс. — Кожны можа мець каня, і вы гэта ведаеце. Аднаго вы ўжо забралі ў мяне і дошчачку з нумарам майго дома забралі. Я невінаваты, што ў вас там такая катавасія і адзін дурань не ведае, што робіць другі.

Некаторыя Тэнджылавы салдаты вельмі злаваліся, калі Маціяс так з імі размаўляў, іншыя зрабіліся памяркоўнымі і пачцівымі. Салдат, які прыйшоў за Ф'яларам, здаўся адразу.

— Пэўна, тут нейкая памылка, — развёў ён рукамі і, сагнуўшыся, як сабака з падціснутым хвостом, пайшоў са двара, а за ім астатнія.

— Маціяс, хіба ты нікога не баішся? — запытаўся я, калі салдаты пайшлі.

— Чаму не баюся! — адказаў Маціяс. — Паслухай, як грукае сэрца. — Ён узяў маю руку і прыклаў да сваіх грудзей. — Мы ўсе іх баімся, але іншы раз гэта не трэба паказваць.

Потым надыхоў вечар, а з ім і цемра. Настаў час пакідаць Даліну Дзікай Ружы.

— Ну што ж, бывай, малы, — сказаў на развітанне Маціяс. — Не забывай свайго дзядулю.

— Бывай, дзядуля! Я ніколі, ніколі не забуду цябе.

І вось я апынуўся адзін у падземеллі, доўга поўз па цёмным і цесным тунэлі, размаўляючы сам з сабой, каб не вельмі баяцца.

«Нічога страшнага няма, толькі што цёмна... Нічога страшнага... Не бойся, задыхнуцца тут нельга. Ну і што з таго, што зямля сыплецца за каўнер, гэта зусім не азначае, што ўсё абваліцца, дурненькі! Не, не, Додзік не заўважыць цябе, калі ты выпаўзеш, ён жа не кот, каб бачыць у цемры. Канечне ж, Джанатан чакае цябе, ён там, ты чуеш, што табе кажу? Ён там, ён чакае!»

І ён сапраўды чакаў. Ён сядзеў на камені, нябачны ў цемры, а воддаль пад дрэвам стаялі Грым і Ф'ялар.

— Ну, Карл Львінае Сэрца, нарэшце ты тут, — ціха ўсклікнуў ён.

Глава 12

Мы спалі ў тую ноч пад елкай і прачнуліся на дасвецці. Было вельмі холадна, ва ўсякім разе я проста акалеў. У густым тумане Грым і Ф'ялар ледзьве праглядаліся, яны здаваліся ў шэрай дымцы прывідамі. У лесе стаяла глухая, злавесная

цішыня. Не магу зразумець, чаму ў тую раніцу ўсё здавалася такім змрочным, пустэльным і трывожным. Адзінае, чаго мне хацелася, дык гэта вярнуцца ў цёплую Маціясаву кухню, бо палохала невядомасць, што чакала нас наперадзе.

Я стараўся не паказваць Джанатану сваіх страхай, каб ён раптам не адправіў мяне назад, а мне так хацелася быць з ім побач, нават калі пагражала небяспека.

Джанатан паглядзеў на мяне і ўсміхнуўся.

— Не апускай носа, — кажа. — Нічога страшнага няма, павер майму слову, самае страшнае наперадзе.

Нішто сабе, супакой! Але тут паднялося сонца, туман рассяяўся, у лесе заспявалі птушкі. Усё змрочнае і загадкавае таксама развясцелася, маіх страхай як і не было. Я сагрэўся, і ўсё ў нашым становішчы здавалася мне не такім ужо і дрэнным.

Грыму і Ф'ялару было таксама добра. Яны, пакінуўшы цёмную стайню, з задавальненнем скублі зялёную траву. Думаю, што ім гэта падабалася.

Джанатан пасвістаў ім, пасвістаў ціхутка, але яны пачулі і прыйшлі.

Джанатан вырашыў ехаць неадкладна, хутчэй адсюль як мага далей!

— Сцяна адразу за гэтымі зараснікамі, — растлумачыў ён. — А нам зусім няма патрэбы трапіць на злыя вочы Додзіка.

Наш падземны ход выходзіў каля двух кустоў арэшніку, Джанатан яшчэ замаскіраваў уваход галінкамі, тым самым адзначыўшы, каб лягчэй было знайсці яго.

— Запомні, як усё гэта выглядае, — навучаў ён мяне. — Запомні гэты вялізны камень і елку, пад якой мы спалі, і зараснік арэшніку, бо, магчыма, давядзецца зноў прыехаць сюды, калі...

Больш ён нічога не сказаў, мы асядлалі коней і паехалі.

Раптам над вершалінамі дрэў мы ўбачылі галубка, аднаго з галубкоў Сафіі, які імкліва набліжаўся.

— Глядзі, гэта — Палома, — сказаў Джанатан, сочачы за яе палётам.

Я здзівіўся — як ён мог пазнаць на такой адлегласці?

Мы так доўга чакалі навін ад Сафіі, нарэшце прыляцеў яе галубок, а мы былі па гэты бок сцяны. Галубок паляцеў да дома Маціяса, зараз ён апусціцца ў галубятні на стайні, і толькі Маціяс прачытае Сафііну вестку.

Гэта азмрочыла Джанатана.

— Ах, калі б галубок прыляцеў учора, — сказаў ён, — я даведаўся б пра тое, што мне так неабходна.

Але нам трэба было ехаць, хугчэй аддаліцца ад гэтай сцяны, і ад Даліны Дзікай Ружы, і ад салдат Тэнджыла, якія шукаюць Джанатана.

Мы павінны былі спусціцца да ракі акружным шляхам праз лес, а потым берагам — да вадаспада Карма.

— І там, малы, ты ўбачыш такі вадаспад, якога ты ніколі ў жыцці не бачыў.

Я наогул мала што бачыў у жыцці, пакуль не трапіў у Наджыялу, і, вядома, не бачыў і такога лесу, якім мы зараз ехалі. Гэта быў сапраўдны казачны лес, густы і цёмны, без адзінай пратаптанай сцяжынкі. Мы ехалі наўпрост па лесе між дрэў, і іх вільготныя галіны хвасталі нам па тварах. Але мне гэта нават падабалася. Мне падабалася ўсё: і сонечныя промні, якія прабіваліся праз шаты дрэў, і спеў птушак, і лясныя пахі. А больш за ўсё мне падабалася ехаць побач з Джанатанам.

Паветра было свежае і халаднаватае, але паступова пацяплела. Адчувалася, што дзень будзе спякотны.

Неўзабаве Даліна Дзікай Ружы засталася ззаду, а мы былі ў лясных нетрах. На паляне, акружанай высокімі дрэвамі, мы ўбачылі маленькі шэры дамок — проста сярод густога лесу. Як можна жыць у такім закінутым месцы! Але тут хтосьці жыў, бо з коміна ішоў дым, а каля агароджы пасвіліся дзве казы.

— Тут жыве Эльфрыда, — паведаміў Джанатан. — Калі добра папрасіць, яна дасць нам малака падмацавацца.

Малака нам далі ўдосталь, а мы ж так доўга ехалі і нічога не елі. Мы сядзелі ў Эльфрыды на прыступках ганка, пілі смачнае малако і елі хлеб, які быў у нас з сабой, елі сыр з казінага малака, якім пачаставала добрая Эльфрыда.

Эльфрыда — маленькая, тоўсценькая бабулька — жыла тут зусім адна. Яна жыла тым, што трымала коз. Быў у яе і шэры кот для кампаніі.

— Дзякуй богу, што не жыву я за сцяной, — казала бабуля.

Яна многіх ведала ў Даліне Дзікай Ружы і ўсё распытвала, ці жывыя яны, яе знаёмыя, і Джанатан расказваў ёй навіны. Яму цяжка было гаварыць, таму што навіны былі невясёлыя і вельмі засмучалі бабульку.

— Ох, цяжка жывецца людзям у Даліне Дзікай Ружы, — уздыхнула Эльфрыда. — Няхай будзе пракляты Тэнджыл, няхай будзе праклята Катла!.. Усё б было добра, калі б у яго не было Катлы.

Яна закрыла твар фартухом, і мне здалося, што яна плача.

Я не мог глядзець на ўсё гэта і пайшоў пашукаць суніцы. Хто такая Катла? Дзе жыве Катла? Калі мне раскажуць пра гэта?

Гарачынёй мы нарэшце дабраліся да ракі. Сонца, як вогненны шар, ззяла на небе, а вада пералівалася, як тысяча маленькіх сонцаў. Мы стаялі на высокім стромым беразе, а ўнізе пад намі віравала рака. Якое гэта было відовішча! Рака імчалася да вадаспада Карма так, што ажно пенілася ў вадаваротах. З усёй сілай яна імкнулася да вадаспада, і мы ўжо на адлегласці чулі яго раскаты.

Нам хацелася спусціцца ўніз, каб адчуць прахалоду. Грым і Ф'ялар напіліся ў лесе з ручая, а нам хацелася пакупацца, і мы пабеглі ўніз з крутога схілу, па дарозе сцягваючы з сябе адзенне. На беразе ракі густа рос лазняк, над вадою раскінула свае галіны тоўстая вярба. Мы ўзлезлі на дрэва, і Джанатан паказаў мне, як, трымаючыся за галіны, апусціцца ў ваду.

— Ды глядзі ж, трымайся, не адпускай галіну, — папярэдзіў ён. — А то хутка апынешся ў вадаспадзе Карма!

І я моцна трымаўся, ажно пальцы пабялелі. І доўга цялёпкаўся на сваёй галіне, а імклівая плынь абмывала мяне. Ніколі раней у мяне не было такога небяспечнага, але ж і такога цікавага купання.

Потым з дапамогай Джанатана я вылез на ствол, і мы з ім сядзелі на вярбе, нібы ў зялёным будане, які гайдаўся над вадой. Пад намі імчалася і пенілася вада, вабячы нас зноў. Збоку рака не здавалася асабліва небяспечнай, але дастаткова было апусціць у яе палец, адзін толькі палец, каб адчуць сілу яе імклівай плыні.

Мы сядзелі на дрэве, і я паглядзеў угору на схіл. І чаго зусім не чакаў — я ўбачыў коннікаў з коп'ямі! Гэта былі салдаты Тэнджыла... Яны скакалі на конях, але мы нічога не чулі з-за шуму вады.

Джанатан убачыў іх таксама, але я не заўважыў, каб ён спалохаўся. Мы ціха сядзелі, чакаючы, што яны праедуць міма. Але яны не праехалі міма. Яны спыніліся і саскочылі з коней, як быццам хацелі адпачыць.

— Джанатан, ці не цябе яны шукаюць? — у трывозе запытаўся я.

— Не, — адказаў ён. — З Карманьякі яны едуць у Даліну Дзікай Ружы. Ля вадаспада Карма ёсць падвесны мост, і Тэнджыл пасылае сваіх салдат па гэтай дарозе.

— Але чаго ім спыняцца якраз тут?

— Не ведаю... Не хацелася б, каб яны бачылі нас, — адказаў Джанатан.

Я налічыў шэсць чалавек. Яны аб нечым размаўлялі, нібы спрачаліся, паказваючы на ваду, але разабраць што-небудзь было немагчыма. Раптам адзін з іх накіраваў свайго каня ўніз па схіле да ракі. Ён ехаў проста да нас, і добра, што мы так удала схаваліся на дрэве.

Астатнія ўслед яму крычалі:

— Не рабі гэтага, Парк! Ты ўтопішся разам з канём.

Але той, каго яны называлі Паркам, толькі смяўся:

— Я дакажу! Калі я не праплыву да той скалы і назад, слова гонару, я стаўлю вам піва!..

Цяпер было ясна, што ён збіраўся рабіць. Непадалёк з вады выступаў камень. Вада шалёна кружыла вакол яго, і толькі невялікая яго частка была бачна на паверхні. Парк павінен быў заўважыць яго, калі пад'язджаў да берага, але цяпер ён, мабыць, толькі думаў пра заклад.

— Дурань! — сказаў Джанатан. — Няўжо ён думае, што конь палыве супраць цячэння ў гэтым месцы.

Парк ужо скінуў шлем, плашч, чаравікі і, застаўшыся толькі ў кашулі і штанах, усё спрабаваў прымусіць каня зайсці ў раку. Гэта быў невялікі вараны сімпатычны конь. Парк крычаў, ляўся, паганяў яго, але той упіраўся і не хацеў ісці ў ваду. Ён баяўся. Парк ударыў каня. Бізуна ў яго не было, таму ён ударыў яго кулаком па галаве. Я пачуў, як Джанатан з сілай увабраў у сябе паветра гэтак жа, як ён рабіў на плошчы.

Нарэшце Парк дамогся свайго: напалоханы конь увайшоў у раку толькі таму, што гэты вар'ят прымусіў яго. Жахліва было глядзець, як ён кідаўся, калі паток падхопліваў яго.

— Ён будзе рухацца проста на нас, — заўважыў Джанатан. — Парк можа рабіць, што хоча, але ён нізавошта не прымусіць каня падысці да гэтага каменя.

Але ён спрабаваў, ён проста высільваўся. О, як ён дрыжаў і як напружваўся, адчуваючы сілу і моц ракі!

Нарэшце Парк таксама адчуў, што яго жыццё ў небяспецы, і паспрабаваў накіраваць каня да берага, але хутка зразумеў, што гэта яму не ўдаецца. Вада прагла свайго, яна хацела аднаго — скінуць яго ў вадаспад Карма, яна падрыхтавала яму лёс, які ён цалкам заслужыў. Мне было шкада каня, ён быў невінаваты і зусім бездапаможны. Цяпер іх гнала плынь акурат на нас, як і прадбачыў Джанатан. Хутка яны пранясуцца міма нас і знікнуць. У ваках Парка застыў жах — ён ужо ведаў, што яго чакала.

Я павярнуў галаву да Джанатана, і ад нечаканасці ў мяне вырваўся крык. Ён звесіўся з галіны да самай вады, вісеў дагары

нагамі, ашчаперыўшы галіну, і як толькі Парк падплыў, Джанатан схапіў яго за валасы і падцягнуў так, што той здолеў схапіцца за галіну.

Потым Джанатан паклікаў каня:

— Ідзі сюды, маленькі. Ідзі сюды...

Каня ўжо праносіла міма, ён рабіў адчайныя намаганні павярнуць на голас. На кані ўжо не было гэтага грузу, Парка, але ўсё роўна ён ужо амаль тапіўся. Джанатану нейкім чынам удалося схапіць яго за павады, і ён пачаў цягнуць за іх. Гэта перайшло ў перацягванне паміж жыццём і смерцю, бо рака не жадала саступаць, ёй патрэбны былі абодва: і конь, і Джанатан. Я, ледзь не вар'яцеючы, закрычаў Парку:

— Дапамажы ім, стары асёл, дапамажы ім!

Ён ужо ўзлез на дрэва і сядзеў там у бяспецы, жывы і цэлы, зусім побач з Джанатанам, але адзінае, чым гэты дурань дапамог Джанатану, дык гэта тым, што нахіліўся і залямантаваў:

— Адпусці каня, там у лесе яшчэ два, я магу ўзяць аднаго з іх замест гэтага. Адпусці яго!

Чалавек становіцца дужэйшым, калі злуецца, я неяк чуў пра гэта. Можа, тым самым Парк дапамог Джанатану выратаваць каня.

Потым, калі ўсё скончылася добра, Джанатан сказаў Парку:

— Дурань, няўжо ты думаеш, што я выратаваў цябе, каб ты потым украў майго каня? І табе не сорамна?

Відаць, Парку стала ўсё-такі сорамна, але ён нічога не сказаў і нават не спытаў, хто мы такія. Ён проста падняўся наверх па схіле са сваім канём і неўзабаве знік разам з астатнімі салдатамі.

У той вечар мы распалілі вогнішча над вадаспадам Карма, і я ўпэўнены, што ніводнае вогнішча ў свеце не гарэла так, як наша.

Гэта было страшнае і разам з тым прыгожае месца, як нідзе ні на зямлі, ні ў сусвеце. І горы, і рака, і вадаспад — усё было такое велічнае, што здавалася, нібыта адбываецца ў сне.

Мы стаялі на тым самым мосце, які пабудавалі па загадзе Тэнджыла над глыбокай цяснінай, што раздзяляе дзве краіны: Карманьяку і Наджыялу, размешчаныя па абодва бакі Старажытнай Ракі. Рака, глыбокая пад мостам, несла сябе далей да вадаспада і з гулкім ровам кідалася з яго.

— Як можна было пабудаваць мост над такой страшнай цяснінай? — запытаў я ў Джанатана.

— Мне таксама хацелася б даведацца пра гэта, — адказаў ён. — Колькі жыццяў загінула, пакуль ён будаваўся? Колькі людзей

зрывалася ўніз і знікала з крыкам у вадаспадзе Карма? Як бы мне хацелася ведаць пра ўсё гэта.

Мяне скаланула, нібы пачуў я развітальны крык людзей, які ўсё яшчэ аддаецца рэхам у гарах.

Цяпер мы знаходзіліся вельмі блізка ад замка Тэнджыла. Па другі бок моста бачылася дарога, якая вядзе ў горы, у Старажытныя Горы Карманьякі.

— Калі ісці па гэтай дарозе, то прыйдзеш да сцен замка Тэнджыла, — сказаў Джанатан.

Мы распалілі вогнішча на выступе скалы, высока над вадаспадам. Я сеў да вадаспада спіной, каб не бачыць мост, які вядзе да замка Тэнджыла. Я бачыў толькі вогнішча, якое мігцела на фоне гор, і добры прыгожы твар Джанатана ў водблісках агню, а таксама коней, якія адпачывалі воддаль.

— Гэта вогнішча самае лепшае за ўсе, каля якіх даводзілася сядзець, — прызнаўся я. — Бо тут я побач з табой, Джанатан.

Дзе б я ні быў, я адчуваў сябе ўпэўнена да таго часу, пакуль Джанатан быў са мной. І цяпер я быў шчаслівы, таму што я сядзеў каля вогнішча побач з ім, а гэта якраз тое, пра што мы так часта гаварылі, калі яшчэ жылі на зямлі.

— Дні вогнішчаў і легенд — памятаеш, як ты расказваў мне пра гэта?

— Так, памятаю, — адказаў Джанатан. — Але тады я не ведаў, што тут, у Наджыяле, такія жорсткія легенды.

— А ці гэта павінна быць так? — запытаўся я.

Нейкі час ён, глядзячы на агонь, сядзеў моўчкі, потым загаварыў:

— Не, калі апошняя бітва закончыцца, Наджыяла зноў, магчыма, будзе краінай, дзе ўсе казкі стануць добрымі, а жыццё будзе лёгкім, як раней.

Успыхнула полымя, і ў яго водблісках я ўбачыў, які сумны і стомлены быў Джанатан.

— Апошняя бітва, Сухарык, будзе страшнай казкай пра смерць і толькі пра смерць. Таму Орвар павінен узначаліць бітву. Я не магу забіваць...

«Я гэта ведаю», — падумалася мне, і я запытаўся ў яго:

— Навошта ты выратаваў жыццё таму чалавеку, Парку? Ці ж гэта добра?

— Я не ведаю, ці правільна зрабіў, — адказаў Джанатан. — Але ёсць рэчы, якія трэба рабіць не разважаючы, інакш ты не чалавек, а дрэнь, — я казаў табе пра гэта раней.

— А вось, скажам, яны здагадаліся б, хто ты, — працягваў я, — і схапілі б цябе...

— Ну што ж, яны схапілі б Львінае Сэрца, а не кавалак дрэні, — адказаў Джанатан.

Наша вогнішча паступова затухала, і цемра апускалася на горы. Спачатку толькі мяккае сутонне ахінула наваколле, а потым найшоў чорны змрок, які засланіў сабою ўсё, і можна было чуць толькі гул вадаспада Карма.

Я яшчэ бліжэй прытуліўся да Джанатана, мы сядзелі, прыпёршыся спінамі да скалы, і ў цемры размаўлялі адзін з адным. Я зусім не баяўся, але мне было неяк не па сабе. Я павінен быў заснуць, як сказаў мне Джанатан, але я ведаў, што не змагу. Я і размаўляць не мог з-за таго пачуцця неспакою, якое ў мяне з'явілася не ад цемры, а па нейкай іншай прычыне, не ведаю чаму. І ўсё ж побач са мной быў Джанатан.

Успыхнула маланка, і прагрымеў гром. Аглушальны грукат пранёсся па гарах, а потым абрынуўся на нас. Гэта была навальніца, якую цяжка ўявіць: раскаты грому несліся па гарах так аглушальна, што перакрывалі гул вадаспада Кармы, а ўспышкі мала-нак спяшаліся адна за адной. Маланка то асляпляла нас, то зноў наставала непраглядная цемра.

Потым яшчэ раз успыхнула маланка, больш жахлівая, чым усе папярэднія, на імгненне асвятліўшы ўсё навокал.

І ў гэтае імгненне, у гэтым святле я ўбачыў Катлу. Я ўбачыў Катлу.

Глава 13

Так, я ўбачыў Катлу, але што адбылося потым, не памятаю. Я проста праваліўся ў нейкую цемру і не прачынаўся да таго часу, пакуль не прайшла навальніца і пакуль світанак не ўзяўся над вершалінамі гор. Галава мая ляжала на каленях у Джанатана, і як толькі я згадваў, што далёка, на тым беразе ракі, на строме над вадаспадам паявілася Катла, мяне ахопліваў жах. Я пачынаў ускрыкваць, калі згадваў пра гэта, і Джанатан спрабаваў супакоіць мяне:

— Яе ўжо тут няма, яна пайшла.

А я ўсё енчыў і енчыў:

— Як жа такое стварэнне, як Катла, можа існаваць? Гэт страшыдла, праўда?

— Так, гэта страшыдла, — адказваў Джанатан. — Гэта драконіха, якая захавалася са старадаўніх часоў, і яна такая ж жорсткая, як Тэнджыл.

— Дзе ж ён яе ўзяў? — не сунімаўся я.

— Яна паявілася з пячоры Катлы, так думаюць людзі, — адказаў Джанатан. — Яна заснула калісьці ў старажытныя часы і праспала тысячы год, і ніхто не ведаў, што яна існуе. Але аднойчы раніцой яна прачнулася, і той страшнай раніцой яна папаўзла да замка Тэнджыла, выпускаючы смертаносны агонь на кожнага, хто ёй трапляўся. І ўсе на яе шляху паміралі.

— Чаму ж яна не забіла Тэнджыла? — запытаў я.

— Тэнджыл схаваўся ў пакоях свайго замка. Калі яна наблізілася да яго, ён схапіў вялізны рог, якім склікаюць салдат, і затрубіў у яго.

— І што з таго? — здзівіўся я.

— Катла падпаўзла да яго, як сабака, і з таго часу яна падпарадкоўваецца Тэнджылу і толькі Тэнджылу, яна баіцца гуку гэтага рога. Калі ён дзьме ў яго, яна падпарадкоўваецца яму без прэрэчання.

Станавілася ўсё святлей і святлей. Вяршыні гор у Карманьяцы паблісквалі, як агонь Катлы, а мы якраз збіраліся ў Карманьяку! Як я баяўся, о, як страшэнна я баяўся! Хто ведае, дзе падпільноўвае Катла? Дзе яна сядзіць, дзе яна жыве? Ці мо і жыве ў пячоры Катлы? А як Орвар трапіў туды? Я і запытаў у Джанатана пра гэта.

Ён пачаў расказаць, што Катла не жыве ў пячоры Катлы пасля таго, як прачнулася. Яна ніколі не вярталася туды. Тэнджыл трымае яе на прывязі каля вадаспада Карма ў пячоры. Яна нібы сядзіць на залатым ланцугу і будзе датуль там заставацца, пакуль Тэнджыл не возьме яе з сабой, каб навесці жах на людзей, якіх ён катуе.

— Аднаго разу мне давалося бачыць яе ў Даліне Дзікай Ружы, — сказаў Джанатан.

— І ты не спалохаўся?

— Спалохаўся, — прызнаўся ён.

Жах ахапіў мяне.

— Я так баюся, Джанатан. Катла заб'е нас.

Ён паспрабаваў зноў супакоіць мяне:

— Але ж яна на ланцугу. Яна можа рухацца толькі на даўжыню ланцуга. Не далей, як да стромы, на якой ты яе бачыў. Яна амаль увесь час стаіць на гэтай строме і глядзіць на вадаспад Карма.

— Навошта яна робіць гэта? — дзіўлюся я.

— Не ведаю, — кажа Джанатан. — Магчыма, яна шукае Карму.

— А хто такі Карм? — дапытваюся я.

— О, гэта балбатня Эльфрыды, — кажа Джанатан. — Ніхто ніколі не бачыў Карма. Яго наогул няма. Але Эльфрыда сцвярджае, што калісьці, даўным-даўно, ён жыў у вадаспадзе Карма і што Катла ненавідзела яго. І ніяк не можа пра гэта забыць. Таму яна і стаіць тут і ўглядаецца.

— Але хто ж ён такі? Як ён мог жыць у вадаспадзе?

— Гэта таксама страшыдла, — адказаў Джанатан. — Марскі змей даўжынёй, як гэта рака ўшыркі. Але, магчыма, гэта адна са старадаўніх легенд.

— А можа, ён такая ж выдумка, як Катла? — прыйшла мне ў галаву нечаканая думка.

Джанатан як не пачуў майго пытання і загаварыў пра іншае:

— Ведаеш, што мне сказала Эльфрыда, калі ты збіраў у лесе суніцы? Яна сказала, што калі яна была маленькай, то дзяцей часта палохалі Кармам і Катлай. Сагі пра дракона ў пячоры Катлы і пра марскога змея ў вадаспадзе Карма ў дзяцінстве яна чула шмат разоў. Дык, можа, гэта сапраўды адна са старадаўніх саг, якой людзі палохаюць дзяцей...

— А ці не магло стацца так, што Катла жыве ў сваёй пячоры і адначасова існуе як сага?

— Так, гэта якраз тое, пра што гаварыла Эльфрыда, — згадзіўся Джанатан.

З заміраннем сэрца я думаў, што ў Карманьяцы поўна страшыдлаў. Мне не хацелася туды ісці, але трэба было. Мы падмацаваліся з торбы ядой, пакінуўшы сёе-тое і для Орвара — Джанатан папярэдзіў, што ў пячоры Катлы страшэнны голад.

Грым і Ф'ялар пілі дажджавую ваду, якая сабралася ў трэшчынах. Тут, у гарах, ім не было дзе пасвіцца, толькі каля моста сямтам прабілася трава, так што і яны падсілкаваліся перад дарогай.

І вось мы праязджаем па мосце ў Карманьяку, у краіну Тэнджыла, у краіну страшыдлаў. Я быў такі напалоханы, што ўвесь калаціўся. Хоць і не надта верыў, што змей існуе, тым не менш думалася: а раптам ён выскачыць з глыбіні, схопіць і пацягне нас з Джанатанам у вадаспад Карма? А яшчэ ж Катла... Я баяўся яе больш за ўсё на свеце. Можа, яна чакае нас там, на Тэнджылавым беразе, са сваёй зубастай пашчай і агнём з яе, які нясе смерць? О, як я быў напалоханы!..

Але мы пераехалі мост, і я не ўбачыў ніякай Катлы — на стро-ме, прынамсі, яе не было.

— Не, яе тут няма, — сказаў я Джанатану.

Але яна была. Не на стро-ме — яе пачварная галава высоўвалася з-за агромністай глыбы каменя па дарозе да замка Тэнджыла.

Мы ўбачылі яе там. І яна заўважыла нас, і пачуўся рык, ад якога, здавалася, могуць абрушыцца горы. З яе храпы, калі яна, задыхаючыся ад злосці, ірвалася з ланцуга, вывяргаліся струмені агню і дыму. Грым і Ф'ялар шалелі ад перапуду, і мы ледзь стрымлівалі іх, ды і сам я быў напалоханы да смерці. Я ўгаворваў Джанатана вярнуцца дадому ў Наджыялу, але ён не згаджаўся.

— Мы не можам пакінуць Орвара, — гаварыў ён. — Не бойся. Катла не дастане нас, як бы яна ні рвалася з ланцуга. Але нам трэба спяшацца — Катлу могуць пачуць у замку Тэнджыла, успрыняць гэта як сігнал небяспекі, і тады на нас нападзе зграя Тэнджылавых салдат. Трэба ўцякаць і схвацца дзе-небудзь у гарах.

Мы доўга ехалі па неймаверна вузкіх, крутых горных сцежках, з-пад капытоў нашых коней ляцелі іскры. Каб заблытаць сляды, мы кружылі петлямі вакол скал. Кожную хвіліну я чакаў, што вось-вось пачуюцца тупат коней і крыкі салдат Тэнджыла, якія пачнуць страляць па нас з лукаў, пагражаць коп'ямі і мячамі. Але нічога такога не чулася. Відаць, няпроста было высачыць каго-небудзь у нетрах гор Карманьякі, а ўцекачам лёгка пазбегнуць сваіх ворагаў.

— Куды мы едзем? — запытаўся я ў Джанатана, калі мы заглыбіліся ў горы.

— У пячору Катлы, канечне, — адказаў ён. — Мы ўжо амаль на месцы. Вось перад намі гара Катлы...

Ага, дык вось, значыцца, якая яна... Перад намі шырокае плато з крутымі схіламі, якія рэзка абрываюцца ўніз. З нашага боку схілы не такія крутыя, па іх, калі трэба, лёгка падняцца наверх, што мы ўрэшце і зрабілі, таму што нам проста неабходна прайсці праз гэтую гару, — так вырашыў Джанатан.

— Уваход у пячору знаходзіцца з другога боку ад ракі, — растлумачыў ён. — І мне трэба паглядзець, як там што...

— Джанатан, няўжо ты думаеш, што мы можам трапіць у пячору Катлы? — пытаюся я.

Неяк ён расказваў мне пра вялізныя медныя вароты — уваход у пячору — і пра Тэнджылавых салдат, якія ўдзень і ўначы стаяць там на варце. Дык якім чынам мы можам трапіць туды?

Джанатан не адказаў, толькі папярэдзіў, што нам неабходна будзе схваць коней, каб яны не сышлі ў горы.

Мы завялі іх у глыбокую цясніну — пад самай гарой Катлы — і пакінулі іх там разам са зброяй. Джанатан паглядзіў Грыма, сказаў яму:

— Пачакай тут, мы толькі сходзім у разведку...

Усё гэта мне не вельмі падабалася, бо не хацелася разлучацца з Ф'яларам, але іншага выйсця не было.

Мы даволі доўга падымаліся на ўзвышша, і, нарэшце, калі падняліся, я адчуў сябе вельмі стомленым. Джанатан заўважыў гэта і сказаў, што можна крыху адпачыць, і я першы кінуўся на зямлю. Мы ляжалі на вяршыні гары, над намі распасцёрлася вялізнае неба, а якраз пад намі была пячора Катлы. І дзіўна было думаць, што недзе ў гэтай гары, дзесьці пад намі, ёсць жажлівая пячора з усімі пераходамі і закуткамі, дзе пакутавала і гінула столькі людзей. А тут, пад сонцам, лёталі матылькі, паўсюдна раслі кветкі і трава — было дзіўна, што кветкі і трава растуць на покрыве пячоры Катлы.

Я задумаўся — колькі ж людзей загінула ў гэтай пячоры? Ці жывы яшчэ Орвар? Я запытаўся пра гэта ў Джанатана, але ён не адказаў. Ён ляжаў, угледзеўшыся ў неба, і думаў пра штосьці сваё. Нарэшце ён загаварыў:

— Калі праўда, што Катла спала ў гэтай пячоры, то як жа яна выйшла, калі прачнулася? Медныя вароты былі тут і раней, Тэнджыл заўсёды выкарыстоўваў пячору Катлы як турму.

— І калі Катла спала тут? — не паверыў я.

— Так, і калі Катла спала тут, — пацвердзіў Джанатан. — І ніхто не ведаў пра гэта.

Мяне ажно скаланула. Я не мог уявіць нічога горшага, як сядзець зачыненым у пячоры Катлы і бачыць дракона, які поўзае вакол цябе.

Джанатан жа думаў пра іншае.

— Яна, відаць, выбралася іншым шляхам, — сказаў ён. — І я павінен знайсці той выхад, нават калі для гэтага спатрэбіцца год.

Мы не маглі больш заставацца тут, бо Джанатан быў такі няўрымслівы. Мы накіраваліся да пячоры Катлы. Мы ўжо маглі бачыць раку пад намі і Наджыялу па той бок яе — о, як бы мне хацелася быць там!

— Паглядзі, Джанатан, — усклікнуў я. — Вунь тое дрэва, дзе мы купаліся, вунь там, на тым баку ракі.

Але Джанатан зрабіў мне знак памаўчаць, баючыся, што хто-небудзь пачуе нас, бо мы былі ўжо дастаткова блізка да мэты. Гара Катлы заканчвалася крутой стромай, і пад намі былі медныя вароты ў пячору, якіх мы адсюль не бачылі.

Але мы заўважылі вартавых — трох салдат Тэнджыла. Мне дастаткова было ўбачыць іх чорныя шаломы, каб сэрца маё закалацілася.

Паўзком мы дабраліся да краю стромы, каб паглядзець на іх зверху. Калі б яны здагадаліся паглядзець угору, дык маглі б заўважыць нас, але цяжка было знайсці больш дурную варту, бо салдаты нікуды не глядзелі, а проста гулялі ў косці, ні пра што не клапацячыся. Хаця які вораг мог прабрацца праз медныя вароты? А раз так, то навошта іх ахоўваць?

Раптам мы ўбачылі, што вароты адчыніліся, хтосьці выйшаў з пячоры — яшчэ адзін ахоўнік. Ён вынес пустую міску з-пад ежы, паклаў яе на зямлю. Вароты за ім зачыніліся, і мы пачулі, як шчоўкнулі засаўкі.

— Ну вось, мы гэтую свінню накармілі апошні раз, — пачулі мы словы ахоўніка.

Астатнія ахоўнікі засмяяліся, і адзін з іх пытаецца:

— Ці сказаў ты яму, што сёння асаблівы дзень — апошні дзень яго жыцця? Спадзяюся, ты нагадаў, што Катла чакае яго ўвечары, як толькі сцямнее?

— Так, я ўсё сказаў яму. І ведаеце, што ён адказаў? «Ну, нарэшце...» Потым папрасіў, каб яму дазволілі паслаць запіску ў Даліну Дзікай Ружы. І ведаеш, што ў ёй? «Орвар можа памерці, але свабода ніколі!»

— Ого, — азваўся другі вартавы. — Ён можа сказаць гэта сёння вечарам Катле і паслухаць, што яна адкажа на гэта.

Я паглядзеў на Джанатана — ён збялеў.

— Хадзем, — сказаў ён. — Нам трэба ўцякаць адсюль.

Мы адпаўзлі ад краю стромы хутка і непрыкметна, а калі апынуліся па-за полем зроку салдат, то пабеглі. Увесь зваротны шлях мы беглі без перадыху, пакуль не дабраліся да Грыма і Ф'ялара.

Мы сядзелі ў цясніне каля коней і не ведалі, што рабіць. Джанатан быў зусім разгублены. Я пакутаваў — чым яго супакоіць? Яму вельмі было шкада Орвара, ён разлічваў, што зможа выбавіць яго, а цяпер ужо не спадзяваўся на гэта.

— Орвар, сябра мой, якога я ніколі не бачыў, — са смуткам загаварыў ён. — Сёння ты памрэш, а што будзе з зялёнымі далінамі Наджыялы?

Мы падсілкаваліся хлебам, якім падзяліліся з Грымам і Ф'яларам. Канечне, я з задавальненнем выпіў бы некалькі глыткоў казінага малака, у нас яго яшчэ было крыху.

— Не цяпер, Сухарык, — перапыніў мяне Джанатан. — Сёння, як сцямнее, я аддам табе ўсё да апошняй кроплі, але не раней.

Ён яшчэ доўга сядзеў нерухома.

— Гэта будзе ўсё роўна, што шукаць іголку ў стоце сена, — сказаў ён нарэшце, — але мы павінны паспрабаваць.

— Паспрабаваць — што? — не зразумеў я.

— Знайсці выхад, праз які выйшла Катла. — Было відаць, што і сам ён не вельмі верыў у поспех. — Калі б у нас быў наперадзе год, — разважаў ён, — тады б мы знайшлі, а ў нас толькі адзін дзень.

Пакуль ён гэтак гаварыў, адбылося штосьці дзіўнае. У вузкай цясніне, дзе мы сядзелі, расло некалькі кустоў, і з-за аднаго з іх раптам выскачыла напалоханая лісіца, прамчалася каля нас і знікла, перш чым мы разгледзелі яе.

— Адкуль, чорт бы яе ўзяў, яна магла выскачыць? — здзівіўся Джанатан. — Я павінен высветліць.

Ён знік за кустамі. Я застаўся адзін, чакаю. Джанатана так доўга не было, што я пачаў ужо непакоіцца.

— Джанатан, дзе ты? — гукнуў я, не вытрымаўшы.

І зусім рэальна пачуў адказ. Голас яго быў узбуджаны.

— Як ты мяркуеш, адкуль з'явілася лісіца? З самой гары! Ты ўяўляеш, Сухарык, з гары Катлы! Тут ёсць невялікая пячора.

Магчыма, у сагах усё было вядома загадзя. Магчыма, Джанатан быў названы выратавальнікам Орвара ў імя Даліны Дзікай Ружы. Магчыма, існавалі нейкія таемныя сілы ў сагах, якія накіроўвалі нас, і мы пра гэта нават не здагадваліся. Бо ў іншым выпадку як бы мог Джанатан знайсці ўваход у пячору Катлы менавіта там, дзе мы пакінулі сваіх коней? Гэта было вельмі дзіўна, як і тое, што з усіх дамоў у Даліне Дзікай Ружы я выбраў дом Маціяса, а не які-небудзь іншы.

Джанатан знайшоў-такі выйсце, якім Катла выбралася з пячоры. З пячоры быў ход у глыбіню гары — не вельмі шырокі, але дастаткова прасторны, каб галодная драконіха магла па ім прапаўці, як лічыў Джанатан, калі яна прачнулася пасля тысячагадовай спячкі і высветліла, што яе звычайны шлях зачынены меднымі варотамі.

Для нас гэты праход быў дастаткова свабодны. Я ўглядаўся ў цемру. Колькі спячых драконаў можа быць там, у глыбіні? А як прачнецца каторы, калі незнарок наткнуцца ды наступіць? Вось пра што я думаў.

Я адчуў Джанатанавы рукі на сваіх плячах.

— Сухарык, — сказаў ён, — я не ведаю, што чакае нас там, у цемры, але я іду туды зараз жа.

— І я з табой, — усклікнуў я, не пазнаючы свайго голасу.

Джанатан ласкава патузаў мяне за шчаку, як ён гэта звычайна рабіў.

— Ты ўпэўнены, што табе не хочацца пачакаць мяне тут, з коньмі?

— Хіба я не казаў табе, што я пайду з табой усюды? — пакрыўдзіўся я.

— Але, ты гэта казаў, — згадзіўся Джанатан з радасцю.

— Бо я заўсёды хачу быць з табой, — дадаў я. — Нават у падземным царстве.

Пячора Катлы і была падземным царствам. Прабірацца гэтым падземным ходам было ўсё роўна, што прабірацца пеклам, гэта было як жахлівы сон, ад якога ты ніяк не можаш прачнуцца, гэта было як пераход ад сонечнага святла ў вечную ноч.

Уся пячора Катлы была нічым іншым, як апусцелым гняздом дракона, што патыхала злавеснасцю яшчэ тых даўніх часоў. Без сумнення тысячы яек драконаў былі выведзены менавіта тут, і жорсткія драконы выпаўзалі зграямі, каб знішчаць усё на сваім шляху.

Па задуме Тэнджыла, менавіта старое гняздо дракона было самым прыдатным месцам для турмы. Я скаланаўся пры думцы, што адбывалася з людзьмі, якія траплялі сюды.

Здавалася, паветра напоўнена жорсткасцю, з усіх куткоў пячоры мне чуліся стогны і крыкі, праклёны і слёзы, тут панавалі смерць і пакуты — усё гэта бачыла пячора Катлы за час уладарання Тэнджыла. Я хацеў запытацца ў Джанатана, ці чуе ён гэтыя стогны, але наўрад ці ён чуў, таму што мне ўсё гэта, мабыць, проста ўяўлялася.

— Ну вось, Сухарык, мы з табою на такой прагулцы, якую ты ніколі не забудзеш, — парушыў маўчанне Джанатан.

І гэта была праўда. Мы павінны былі прайсці падземнымі хадамі ўсю гару, дабрацца з другога боку да самой турмы, дзе быў зняволены Орвар за меднымі варотамі. Гэта была тая самая пячора, якую людзі называлі пячорай Катлы, бо ніякай іншай пячоры яны проста не ведалі. Мы нават не ўяўлялі сабе, ці здолеем мы дабрацца да таго падзямелля. Але ведалі, што шлях будзе вельмі доўгі — мы ўжо прайшлі яго на паверхні гары, і нам будзе ў сем разоў цяжэй прарабіць гэты шлях тут, унізе, па гэтых мудрагелістых, як петлі, пераходах, асвятляючы свой шлях толькі паходнямі.

Страшна было бачыць асветленыя паходнямі сцены пячоры. Полымя выхоплівала толькі маленькую частачку той вялізнай цемры, якая акружала нас, і ўсё па-за святлом здавалася пагрозлівым. «Хто ведае, — думаў я, — можа, у гэтых цёмных пячорах ляжаць драконы, змеі і страшыдлы і чакаюць нас». Было бязна, што мы згубім дарогу. Але Джанатан рабіў адзнакі сажай ад паходні, каб мы маглі знайсці дарогу назад.

«Прагулка», – жартаваў Джанатан, але гэта была зусім не прагулка. Мы прасоўваліся, пралазілі, узбіраліся ўгору, пераскоквалі, спаўзалі на выступы, стараючыся з усіх сіл, нечакана падалі – чаго толькі не было з намі ў час той прагулкі. Што за прагулка! Што за пячора! Зрэдку мы падыходзілі да вялікіх трэшчын і ледзь маглі ўбачыць іх глыбіню, адно толькі рэха падказвала нам, якімі глыбокімі яны былі. Зрэдку нам выпадала прабірацца мясцінамі, дзе нельга было стаць у поўны рост. Тады даводзілася паўзіці на жываце, як таму дракону. Калі-нікалі шлях перакрываўся падземнай рэчкай, якую трэба было пераплываць. Але горш за ўсё было тады, калі пад нагамі з’яўляліся глыбокія шчыліны. Я ледзь не праваліўся ў адну з іх. Спатыкнуўшыся, я ўпаў і выпусціў з рук паходню. Потым з жахам глядзеў, як яна падала ўніз усё далей і далей, да таго часу, пакуль не знікла, і мы засталіся ў цемры. Гэта было самай горшай і самай цёмнай цемрай у свеце. Я не асмельваўся ні варухнуцца, ні загаварыць, ні нават думаць. Стоячы так у цемры, на краі трэшчыны, я нават спрабаваў забыць, што існую. Але я пачуў побач голас Джанатана. Ён запаліў другую паходню, увесь час размаўляючы са мной, каб я не звар’яцеў ад страху.

Так мы прабіраліся вельмі доўга, проста бясконца, таму што ў глыбінях пячоры Катлы часу не існавала. Мне здавалася, што мы ішлі адвеку, і я пачаў баяцца, што ніколі адтуль не выберамся, што будзе вельмі позна. Пэўна, ужо і было позна, Орвар... магчыма, ён быў ужо ў Катлы.

Я запытаўся ў Джанатана, што ён пра гэта думае.

– Не ведаю, – адказаў ён. – Але паспрабуй не думаць пра гэта, калі не хочаш звар’яцець.

Мы падышлі да вузкага выгінастага праходу, якому, здавалася, ніколі не будзе канца, які крок за крокам становіўся ўсё ніжэй і ніжэй, вузей і вузей, і мы ўжо ледзь маглі па ім прабірацца. Нарэшце ён пераўтварыўся ў дзірку, праз якую можна было сяк-так праціснуцца. Але па другі бок гэтай дзіркі мы ўбачылі, нарэшце, вялізную пячору. Такую вялізную, што нават цяжка было вызначыць яе памеры, бо святло паходні асвятляла вельмі невялікую яе частку. Джанатан паспрабаваў вызначыць яе памеры з дапамогай рэха.

– Хо-хо-хо, – крыкнуў ён. І мы пачулі рэха, якое шматразова адказала з усіх бакоў: «Хо-хо-хо!»

І раптам у цемры пачуўся жывы голас...

– Хо-хо-хо, – перадражніў хтосьці. – Хто вы і чаго вы хочаце? Чаго вы прыйшлі сюды такім нязвычайным шляхам са святлом і паходнямі?

— Я шукаю Орвара, — адказаў Джанатан.

— Орвар тут, — азваўся голас. — А вы хто?

— Я — Джанатан Львінае Сэрца, — сказаў Джанатан. — А гэта мой брат Карл Львінае Сэрца. Мы прыйшлі выратаваць цябе, Орвар.

— Надта позна, — азваўся голас. — Надта позна, але тым не менш дзякуй.

Ледзьве прагучалі гэтыя словы, як мы пачулі, што з рышам адчыняюцца медныя вароты. Джанатан кінуў паходню, ступіў на яе нагой і затушыў. Мы ўсе замерлі ў чаканні.

Праз вароты ўвайшоў салдат з ліхтаром у руцэ. Я пачаў ціха плакаць — не таму, што спалохаўся, а шкадуючы Орвара. Якім жорсткім будзе яго лёс, калі яны прыйшлі за ім менавіта ў гэты момант.

— Орвар з Даліны Дзікай Ружы, падрыхтуйся, — сказаў салдат. — Праз хвіліну цябе павядуць да Катлы. Чорная ахова набліжаецца сюды.

Пры святле лямпы мы ўбачылі вялізную драўляную клетку, змайстраваную з грубых пругоў, і зразумелі, што ўсярэдзіне гэтай клеткі трымалі Орвара, як жывёліну.

Салдат паставіў лямпу на падлогу каля клеткі.

— У твой апошні час лямпа можа быць з табой, Тэнджыл літа-сціва дазволіў гэта, каб ты зноў прывык да святла і здолеў убачыць Катлу, калі ты трапіш да яе, чаго, я ўпэўнены, ты вельмі хочаш.

Ён зарагатаў і знік, і вароты з грукатам апусціліся за ім.

Мы тут жа падскочылі да клеткі з Орварам і пры святле лямпы ўбачылі, якое жаклівае відовішча ён уяўляў сабою: ён ледзьве мог рухацца, але сяк-так падпоўз да краю клеткі і працягнуў нам паміж пругоў рукі.

— Джанатан Львінае Сэрца, — сказаў ён, — чуў пра цябе дома, у Даліне Дзікай Ружы, і вось ты прыйшоў сюды.

— Так, я прыйшоў сюды, — прамовіў Джанатан дрыготкім голасам. Ён тут жа выцягнуў ножык, які быў прывязаны ў яго да пояса, і пачаў рэзаць пругты.

— Давай, Сухарык, дапамагай, — загадаў ён, і я пачаў рэзаць сваім ножыкам таксама, ды што мы маглі зрабіць сваімі ножыкамі? Тут патрэбны былі сякера і піла.

Мы працавалі да таго часу, пакуль на руках не паявілася кроў. Мы рэзалі і стагналі, усведамляючы, што прыйшлі надта позна. Орвар гэта ведаў таксама, ды ён і не хацеў верыць, што гэта праўда. І ўсё-такі мітусіўся па клетцы ў хваляванні, паўтараючы зноў і зноў: «Хутчэй! Хутчэй!»

Мы рэзалі, укладваючы ў справу ўсю злосць. Бо кожны момант чакалі, што вось-вось адчыняцца вароты і ўвойдзе чорны канвой. «Тады будзе канец і Орвару, і нам, і ўсёй Даліне Дзікай Ружы, тады ўжо забяруць не толькі яго аднаго, — падумаў я, — да Катлы трапяць усе трое».

Я адчуў, што не магу больш трымацца. Мае рукі трэсліся так, што я ледзьве трымаў ножык. А Джанатан крычаў і злаваўся на гэтыя пруты, на гэтыя пераборкі, якія не падаваліся ніяк, хоць мы рэзалі іх так настойліва. Ён грукаў па іх, крычаў і рэзаў зноў, і нарэшце адна пераборка трэснула, а потым другая. Гэтага было дастаткова.

— Зараз, Орвар, зараз, — казаў Джанатан. Але ў адказ прагучаў толькі стогн. Джанатан прасунуўся ў клетку і выцягнуў Орвара, які не мог ні стаяць, ні ісці. Ды і я таксама не мог ужо рухацца, але ўсё ж ішоў паперадзе з ліхтаром, а Джанатан пачаў цягнуць Орвара да нашай выратавальнай дзіркі. Ён, вядома, вельмі стаміўся і ажно задыхаўся, мы ўсе задыхаліся, як загнанія жывёліны.

Нарэшце Джанатану ўдалося перацягнуць Орвара ў пячору, праціснуўшыся праз дзірку. Орвар быў ні жывы ні мёртвы — як і я, дарэчы. Настала мая чарга ўпаўзаць у дзірку, але я не паспеў, бо пачулася рышенне варот, і ўся энергія пакінула мяне, я не мог нават варухнуцца.

— Хутчэй, хутчэй, дай ліхтар, — прашаптаў Джанатан. Я перадаў яму ліхтар, хоць рукі ў мяне дрыжалі. Трэба было схаваць ліхтар, бо нават маленькае святло магло выкрыць нас.

Чорная ахова была ўжо ў пячоры, а з ёю яшчэ і салдаты Тэнджыла з ліхтарамі ў руках. У пячоры разлілося святло, але ў нашым кутку было цёмна, і Джанатан нахіліўся, схапіў мяне за рукі і ўцягнуў у дзірку, у чорны праход. І вось мы ўтрох ляжым, задыхаючыся і слухаючы крыкі:

— Ён знік! Ён знік!

Глава 14

Усю ноч мы цягнулі Орвара падземнымі галерэямі. Дакладней, цягнуў Джанатан. Гэта было суцэльнае пекла, іначай такое не назавеш і не апішаш. Я мог цягнуць толькі сам сябе.

«Ён знік! Ён знік!» — крычалі яны. Калі ўсё аціхла, мы чакалі, што будзе пагоня, але яны чамусьці не гналіся. Бо нават салдаты

Тэнджыла, пэўна, разумелі, што ёсць другое выйсце з пячоры Катлы, праз якое мы праніклі сюды, і таму нас будзе не так цяжка знайсці. Але яны былі палахліўцамі, нават калі іх было многа, тым больш яны не адважваліся сустрэцца з незнаёмым ворагам, які мог чакаць іх у цёмных закутках пячоры. Так, пэўна ж, яны былі вельмі палахлівымі, бо чаму дазволілі нам так лёгка знікнуць? Ніхто ж раней не знікаў з пячоры Катлы, і як яны растлумачаць знікненне Орвара Тэнджылу? Але гэта быў ужо іх клопат, у нас было дастаткова сваіх турбот.

Пакуль не прайшлі ўвесь гэты доўгі, вузкі ход, мы не рызыкнулі спыніцца, каб адпачыць. Толькі ў самым канцы крыху перадыхнулі, і то дзеля Орвара. Джанатан даў яму казінага малака — яно было ўжо кіслае, і хлеба, які быў мокры, але, нягледзячы на тое, Орвар сказаў: «Я ніколі не еў нічога лепшага».

Джанатан расцёр доўгія ногі Орвара, каб хоць крыху ажывіць іх, і Орвар пачаў акрыываць, хоць ісці яшчэ не мог, а мог толькі паўзці.

Джанатан растлумачыў яму, як мы пойдзем, і пацікавіўся, ці зможа ён рухацца гэтай ноччу.

— Змагу, змагу! — усклікнуў Орвар. — Калі трэба, я папаўзу да самага дому, да самай Даліны Дзікай Ружы... Я не хачу ляжаць тут і чакаць, пакуль Тэнджылавы салдаты прыйдуць сюды шукаць нас.

Мы разглядвалі, які ён, нязломлены палоннік, мяцежнік і змагар за свабоду, гэты Орвар з Даліны Дзікай Ружы. Калі я ўбачыў яго вочы ў святле ліхтара, я зразумеў, чаму Тэнджыл баяўся яго. Хоць быў ён слабы целам, унутры ў яго гарэў агонь, і, магчыма, гэты агонь дапамог яму прайсці пекла гэтай ночы.

Усё здавалася вечнасцю, вакол столькі жаху, але калі вы змучаны, то не звяртаеце ўвагі нават на тое, што за вамі ідзе пагоня. Так, вы чуеце, як яна ідзе, вые і брэша, але ў вас няма сілы нават спалохацца. Проста вы спадзеяецеся, што яны хутка змоўкнуць, таму што нават салдаты не асмеляцца прабрацца туды, куды мы запаўзлі.

Мы доўга паўзлі і нарэшце выбраліся на святло недалёка ад Грыма і Ф'ялара, падрапаня і змучаня, акрываўленыя і прамоклыя да касцей, стомленыя да смерці. Ноч мінула, і ўжо надыходзіла раница. Орвар працягнуў рукі, быццам абдымаючы зямлю, і неба, і ўсё, што ён мог бачыць, але нечакана рукі яго апусціліся, і ён заснуў. Мы былі ў непрытомнасці — усе ўтрох. І знаходзіліся ў такім стане да самага вечара. Потым я прагнуўся.

Ф'ялар штурхаў мяне сваёй пысай, ён, несумненна, вырашыў, што я надта доўга сплю.

Джанатан таксама прачнуўся.

— Мы павінны з'ехаць з Карманьякі, пакуль не сцямнела, — прапанаваў ён. — Калі сцямнее, мы не зможам знайсці дарогі.

Ён пачаў будзіць Орвара. Нарэшце Орвар прачнуўся, сеў, паглядзеў вакол сябе і тады толькі зразумеў, што ён ужо не ў пячоры Катлы. На яго вачах паявіліся слёзы.

— Свабода, — прашаптаў ён. — Я вольны, вольны...

Ён узяў Джанатана за рукі і доўга трымаў іх.

— Маё жыццё і мая свабода — ты даў мне іх зноў, — сказаў ён. — Дзякуй...

Орвар падзякаваў і мне, хоць я нічога не зрабіў, хутчэй толькі замінаў Джанатану.

Орвар, пэўна, адчуў, як многа перажыў я за той час, як вызваліўся ад усіх хвароб і прыйшоў у Вішнёвую Даліну. Мне вельмі хацелася, каб ён таксама дасягнуў сваёй даліны, але мы пакуль яшчэ туды не прыйшлі. Мы ўсё яшчэ былі ў гарах Карманьякі, дзе цяпер, магчыма, поўна салдат Тэнджыла, якія гойсаюць у пошуках Орвара. На щчасце, яны не знайшлі нас у нашай цясніне, пакуль мы спалі.

Мы сядзелі ў цясніне, даядаючы апошнія крошкі хлеба.

— Падумаць толькі, я жывы, я жывы і свабодны! — усё не мог супакоіцца Орвар.

Ён толькі адзін з усіх вязняў пячоры Катлы застаўся жывы. Усіх астатніх прынеслі ў ахвяру Катле.

— Будзьце ўпэўнены, Тэнджыл пастараецца, каб пячора Катлы не была пустой, — і слёзы зноў паявіліся ў яго на вачах. — О, мая Даліна Дзікай Ружы, як доўга табе прыйдзеца стагнаць пад прыгнётам Тэнджыла.

Орвар хацеў ведаць усё, што адбылося ў далінах Наджыялы за час яго зняволення. Ён пытаўся пра Сафію, пра Маціяса і пра ўсё, што ўдалося здзейсніць Джанатану. Джанатан расказаў яму і пра здрадніцтва Джосі. Я думаў, што Орвар, калі даведаецца, што пакутаваў так доўга з-за здрадніка Джосі, памрэ проста ў нас на вачах. Праўда, ён доўга маўчаў, не мог засяродзіцца, пакуль, нарэшце, загаварыў:

— Маё жыццё нічога не значыць. Але тое, што Джосі зрабіў для Даліны Дзікай Ружы, нельга дараваць і нельга апраўдаць.

— Дараваць ці не — ужо не мае значэння, магчыма, ужо ён пакараны. Я не думаю, што ты ўбачыш яго зноў.

Але нянавісьць ахапіла Орвара. Ён хацеў ехаць неадкладна. Здавалася, што ён хоча распачаць барацьбу адразу ж, гэтым вечарам. Орвар праклінаў свае ногі, якія так дрэнна слухаліся яго, хаця ён вельмі стараўся ўстаць на іх. Ён вельмі ганарыўся, калі нарэшце гэта яму ўдалося. Што гэта было за відовішча, калі ён стаяў, а яго хістала ўзад і ўперад, здавалася, яго можна ў любы момант здзьмухнуць. І мы, вядома, гледзячы на яго, усміхаліся.

— Орвар, — заўважыў Джанатан, — кожнаму здаля бачна, што ты вязень пячоры Катлы.

Гэта было сапраўды так. Мы ўсе ўтрох былі акрываўленыя і брудныя, але Орвар выглядаў горш за ўсіх, яго адзенне было сцэльным рыззём, а твар ледзь праглядваўся з-за барады і валасоў. Толькі вочы былі прыкметныя — яго дзіўныя палаючыя вочы.

У нашай цясніне працякаў ручай, і мы змылі з сябе ўвесь бруд і кроў. Зноў і зноў я апускаў твар у халодную ваду. Было цудоўна, здавалася, быццам мы змывалі з сябе ўсю пячору Катлы.

Потым Орвар узяў мой ножык і падрэзаў сабе бараду і валасы, каб не выглядаць як вязень-уцякач, а Джанатан выцягнуў з нашых рэчаў шлем і плашч салдат Тэнджыла, з дапамогай якіх яму ўдалося пакінуць Даліну Дзікай Ружы.

— Вось, Орвар, надзень, — прапанаваў ён Орвару. — Ты будзеш падобны на салдата Тэнджыла, які захапіў двух падарожнікаў і кудысьці іх вядзе.

Орвар надзеў шлем і плашч, але пераапрапананне яму не спадалася.

— Першы і апошні раз я апранаю гэта адзенне, — заявіў ён. — Ад яго патыхае прыгнётам і жорсткасцю.

— Не зважай на гэта, — параіў Джанатан. — Яно ўсё-такі дапаможа табе вярнуцца ў Даліну Дзікай Ружы.

Нарэшце прыйшоў час ехаць. Праз гадзіну ці дзве схаваецца сонца, згусціцца змрок, і ў цемры ніхто не зможа знайсці дарогу ў гарах — патрэбную небяспечную сцяжынку. Джанатан быў вельмі сур'ёзны, ён ведаў, якая дарога нас чакае, і я чуў, як ён кажаў Орвару:

— Наступныя дзве гадзіны вырашаць лёс Даліны Дзікай Ружы. Ты зможаш доўга ехаць вярхом?

— Змагу, змагу, — адказаў Орвар. — Хоць дзесяць гадзін...

Вырашылі, што Орвар паедзе на Ф'ялары. Джанатан дапамог яму сесці ў сядло, і ён адразу ж перайначыўся, нібыта вырас у сядле і стаў дужэйшым. Так, Орвар быў з пароды смелых людзей,

як і Джанатан. Толькі я не мог лічыць сябе смелым. Але калі мы селі на каня і я абхапіў рукамі Джанатана за пояс, мой лоб прыціснуўся да яго спіны, мне здалося, што яго сіла перайшла да мяне. І я не так ужо баяўся. І ўсё ж я думаў, як было б добра, каб людзям не вымагалася быць такімі дужымі і смелымі. Толькі каб мы маглі быць зноў разам, як у твая першыя некалькі дзён у Вішнёвай Даліне — о, як даўно, здаецца, усё гэта было!

Потым мы выправіліся ў сваё падарожжа. Ехалі, кіруючыся на захад сонца, бо мост быў недзе ў тым напрамку. Сцяжынак у гарах Карманьякі было шмат, і яны так перапляталіся, што ніхто, акрамя Джанатана, не змог бы адшукаць патрэбную ў такой блытаніне, але ён, на наша шчасце, змог, хоць незразумела — як. Ажно да болю ў вачах я сачыў, ці не паявяцца салдаты Тэнджыла, але ніхто не паяўляўся, акрамя Орвара, які ехаў за намі ў сваім жудасным шлеме і чорным плашчы. Кожны раз, калі паварочваў галаву і бачыў яго, я палохаўся — так напалоханы быў гэтымі шлемамі і плашчамі і тымі, хто насіў іх.

Мы доўга ехалі без ніякіх здарэнняў. Было спакойна, ціха і вельмі прыгожа. Ціхі вечар у гарах... Калі б так усё было на самай справе... У гэтай зманлівай цішыні трэба было чакаць чаго хочаш, і нас не пакідала пачуццё насцярожанасці, нават Джанатан быў увесь час напуганым.

— Як толькі даедзем да моста, — сказаў ён, — горшае, можна лічыць, засталася ззаду.

— А ці хутка мы дабяромся да яго? — пацікавіўся я.

— Калі ўсё будзе добра — праз паўгадзіны, — адказаў Джанатан.

І раптам мы ўбачылі іх, групу салдат Тэнджыла — шэсць чалавек са шпагамі на чорных конях. Яны паявіліся на сцяжынцы, якая агінала гару, і кіраваліся да нас.

— Наша жыццё ў небяспецы, — прамовіў Джанатан. — Орвар, едзь наперад.

Орвар хутка праехаў каля нас, а Джанатан кінуў яму свае павады, каб мы выглядалі палоннымі.

Салдаты нас яшчэ не бачылі, але ўцякаць ужо было позна, ды і не было куды. Усё, што мы маглі, — гэта ехаць як ехалі, у надзеі, што шлем і плашч Орвара падмануць іх.

— Я ніколі не здамся жывым, — павярнуў галаву Орвар. — Я хачу, каб ты ведаў гэта, Львінае Сэрца.

Мы ехалі насустрач нашым ворагам усё бліжэй і бліжэй, з выглядам поўнага спакою, наколькі нам удавалася захоўваць спакой. Па маім целе прабягалі мурашкі, і я паспеў падумаць,

што калі нас схопяць, то лепш бы нам было заставацца ў пячоры Катлы і не пакутаваць усю гэтую страшную ноч.

І вось мы з'ехаліся на вузкай сцяжыне — але не настолькі вузкай, каб не размінуцца. Я пазнаў, што першы з іх быў не хто іншы, як Парк.

Але Парк не глядзеў на нас, ён глядзеў на Орвара, і калі яны праязджалі міма адзін аднаго, гукнуў:

— Вы чулі, знайшлі яны яго ці не?

— Не, я нічога не чуў, — адказаў Орвар.

— Куды вы едзеце? — пацікавіўся Парк.

— Ды вось, пару палонных вязу, — кінуў Орвар на нас.

Больш ніякай інфармацыі Парк не атрымаў, і мы паехалі хутка, як толькі маглі.

— Сухарык, асцярожна азірніся і паглядзі, што яны робяць.

— Яны паехалі далей, — азірнуўшыся, паведаміў я Джанатану.

— Ну, дзякуй богу.

Але Джанатан паспяшаўся сказаць гэта, бо, зірнуўшы яшчэ раз, я ўбачыў, што яны спыніліся і глядзяць нам услед.

— Яны штосьці западозрылі, — сказаў Джанатан.

Ужо было ясна, што здарылася.

— Спыніцеся на хвіліну, — закрычаў Парк. — Я хачу паглядзець бліжэй на тваіх палонных.

Орвар сціснуў зубы.

— Едзьце, Джанатан, — сказаў ён. — Інакш усе мы нябожчыкі.

І мы паехалі.

Парк і ўвесь яго атрад павярнулі назад, так, яны павярнулі назад і імчаліся за намі, ажно грывы іх коней развяваліся на ветры.

— Ну, Грым, пакажы, на што ты здатны, — гукнуў Джанатан.

«І ты таксама, мой Ф'ялар», — падумаў я, уяўляючы, што я сам сяджу на ім зараз.

Ні ў кога не было лепшых коней, чым Грым і Ф'ялар, якія ляцелі па дарозе, ведаючы, што вырашаецца пытанне аб жыцці і смерці. Нашы ворагі імчаліся за намі, мы чулі стук капытоў. Гэты тупат то набліжаўся, то аддаляўся. Яны не збіраліся адставаць, бо Парк цяпер ведаў, на каго ён палюе. Ніводзін салдат Тэнджыла не дазволіў бы, каб такая здабычча выслізнула. Калі вернуць нас у замак Тэнджыла, яны атрымаюць вялікую ўзнагароду.

Яны проста наступалі нам на пяты. І калі мы скакалі па мосце, дзве стралы прасвіталі каля нас, але не закрулілі.

Цяпер мы ўжо былі на баку Наджыялы, і самае горшае, як сцвярджаў Джанатан, павінна было б застацца ззаду, але, наадва-

рот, я не бачыў, каб так яно было. Паляванне працягвалася ўздоўж ракі. Вышэй па беразе дарога, якая вяла ў Даліну Дзікай Ружы, выгіналася, паварочвала, а мы ўсё імчалі па ёй. Гэта была тая самая дарога, якою мы ехалі ўчора вечарам, хоць здавалася, што гэта было тысячу год таму, калі мы з Джанатанам ехалі ў прыцемках. Так і трэба ездзіць уздоўж ракі, а не гэтак, як зараз, — так хутка, ажно коні падаюць.

Орвар імчаў проста адчайна, таму што ён вяртаўся дадому, у Даліну Дзікай Ружы. Джанатан не мог угнацца за ім, і Парк ужо даганяў нас. Я не разумеў, у чым справа, потым здагадаўся, што гэта з-за мяне. Больш умелага конніка, чым Джанатан, я не ведаў, і нікому не ўдалося б дагнаць яго, калі б ён быў адзін на кані, але цяпер разам з ім сядзеў я, і гэта затрымлівала яго.

Гэта паездка павінна вырашыць лёс Даліны Дзікай Ружы, як казаў Джанатан. І я быў тым, ад каго залежала, як яна закончыцца. Закончыцца яна дрэнна. Я ўсё больш і больш пераконваўся ў гэтым. Кожны раз, азірнуўшыся, я бачыў, што гэтыя чорныя шлемы ўсё бліжэй і бліжэй, зрэдку яны хаваліся за пагоркам, часам за дрэвамі, але, несумненна, яны даганялі нас.

Джанатан ведаў гэтак жа, як і я, што мы не можам выратавацца абодва, і было неабходна, каб Джанатан застаўся на кані адзін: я не мог дазволіць, каб яго схапілі з-за мяне. Я закрычаў на хаду:

— Джанатан, зараз зрабі так, як я скажу. Пакінь мяне дзе-небудзь там, за паваротам, дзе мяне не змогуць убачыць, і даганяй Орвара!..

І я заўважыў, што спачатку ён здзівіўся, але не так, як я чакаў.

— А ты зможаш? — запытаўся Джанатан у мяне.

— Не ведаю, але я б хацеў! — адказаў я.

— Мой смелы маленькі Сухарык, — гукнуў ён. — Я вярнуся па цябе! Як толькі Орвар будзе ў бяспецы ў Маціяса, я вярнуся па цябе.

— Абяцаеш? — запытаў я.

— Ну, а як жа ты думаеш? — крыкнуў Джанатан.

Мы даехалі да вярбы, дзе мы купаліся.

— Я схаваюся ў гэтым дрэве, — кажу. — Ты знойдзеш потым мяне тут.

Часу не было, каб штосьці сказаць яшчэ. Цяпер нас не бачылі з-за пагорка. Джанатан прытрымаў каня, каб я змог саскочыць. Потым ён зноў памчаўся галопам у лагчыну. А я прыціх, слухаючы, як міма праскакалі коннікі. У нейкі момант я ўбачыў неразумны твар Парка. Ён ашчэрыўся, нібыта гатовы быў укусіць, — і гэтаму чалавеку Джанатан выратаваў жыццё!

Джанатан ужо дагнаў Орвара, я бачыў, як яны зніклі разам, і я быў задаволены. А ты, стары Парк, скачы, калі думаеш, што табе гэта дапаможа. Больш табе не ўбачыць ні Джанатана, ні Орвара.

Я заставаўся ў лагчыне, пакуль Парк і яго людзі не зніклі з поля зроку, потым апусціўся да ракі, да майго дрэва. Як было прыемна залезці ў зялёную крону і ўладкавацца на шырокай галіне, бо я так стаміўся. Да берага, каля самага дрэва, прыбіла лодку, яна, пэўна, адарвалася недзе і зараз не была прывязана. «Як засмучаўся той, хто яе страціў», — падумаў я і сеў у яе, азіраючыся па баках. Я глядзеў на бурліваю ваду, на камень Парка і думаў, што гэта якраз тое месца, дзе ён павінен быў быць. Потым я ўбачыў па той бок ракі гару Катлы і падзівіўся, як можна трымаць у палоне людзей у яе жахлівых пячорах. Я ўспомніў пра Орвара і Джанатана, мне так хацелася, каб яны выратаваліся ў падземным праходзе, перш чым іх дагоніць Парк. Я думаў, вядома, і пра тое, што скажа Маціяс, калі сустрэне Орвара ў сваім сховішчы. Як ён будзе рады! Я сядзеў і думаў пра ўсё гэта.

Пачало цямнець, і я зразумеў, што мне, пэўна, давядзецца правесці тут усю ноч. У Джанатана не будзе часу вярнуцца да цемнаты. І калі сцямнела, мне зноў стала вусцішна. Я адчуваў сябе вельмі адзінока.

І раптам я ўбачыў жанчыну, якая ехала на кані ўздоўж берага ракі. Гэта была не хто іншая, як Сафія. Я ніколі не быў так рады бачыць яе, як у гэты момант.

— Сафія! — закрычаў я. — Сафія, я тут.

Я выбраўся з гушчыні дрэва і замахаву рукамі, і спатрэбілася шмат часу, пакуль яна пераканалася, што гэта быў я.

— Але, Карл, — сказала яна. — Як трапіў ты сюды? А дзе Джанатан? Пачакай, зараз мы да цябе спусцімся, мы толькі напоім коней.

Затым я ўбачыў за ёй двух мужчын, якія таксама былі вярхом на конях. Я пазнаў першага — Губерт. Другога не было бачна, але, калі ён пад'ехаў, пазнаў і яго. Гэта быў Джосі.

Але гэта не мог быць Джосі — ці я з'ехаў з глузду і трызніў? Сафія не магла прыехаць сюды з Джосі, што ж здарылася? Можа, Сафія таксама з'ехала з глузду ці мне пачулася, што Джосі здраднік? Не, мне гэта не здалося, ён быў здраднікам. Я не трызніў — вось ён перада мной, дык што ж цяпер будзе?

Ён пад'ехаў да ракі, напалову асветлены, і закрычаў:

— Каго мы бачым, маленькі Карл Львінае Сэрца! Вось мы і зноў сустрэліся.

Усе трое спусціліся ўніз. Я стаяў, чакаючы іх, і толькі адна думка была ў маёй галаве. Божа мой, што зараз будзе!

Яны саскочылі з коней, і Сафія падбегла да мяне, абняла, вочы яе ззялі ад радасці.

— Ты зноў палюеш на ваўкоў? — спытаў, смеючыся, Губерт. Але я стаяў, нічога не кажучы, проста ўглядаючыся ў іх.

— Што вы тут робіце? — нарэшце я выціснуў з сябе.

— Джосі збіраецца паказаць нам, дзе мы можам лаўчэй пераскочыць сцяну, — сказала Сафія. — Нам трэба гэта ведаць на той выпадак, калі пачнецца бітва.

— Так, мы павінны мець план, перш чым атакаваць, — сказаў Джосі.

Усярэдзіне ў мяне ўсё кіпела. «Няма ніякага сумнення, што твой план ужо гатовы», — падумаў я. Я ведаў, чаго ён тут. Ён збіраўся заманіць Сафію і Губерта ў пастку, калі ніхто не спыніць яго. Затым я зразумеў — божа мой, я адзіны, хто павінен гэта зрабіць, чакаць больш было нельга. Гэта павінна было здарыцца цяпер. Як бы ўсё гэта мне не падабалася, гэта павінна было адбыцца зараз. Але як жа пачаць?

— Як Б'янка, Сафія? — запытаўся, нарэшце, я ў яе.

Сафія стала сумнай.

— Б'янка не вярнулася з Даліны Дзікай Ружы, — адказала яна. — А ты што-небудзь ведаеш пра Джанатана?

Яна не хацела гаварыць пра Б'янку, але я пачуў тое, што і хацеў даведацца: Б'янка была мёртвая. Вось чаму Сафія прыйшла сюды разам з Джосі. Яна не атрымала нашага пісьма.

Джосі таксама вельмі цікавіла, ці ведаю я што-небудзь пра Джанатана.

— Яго, канечне ж, не злавлі? — запытаў ён.

— Не, — адказаў я і паглядзеў у вочы Джосі. — Ён толькі што вызваліў Орвара з пячоры Катлы.

Чырвоны твар Джосі пабялеў, і ён змоўк. Але Сафія і Губерт былі так рады, так рады, што Сафія зноў абняла мяне, а Губерт сказаў:

— Гэта — самая лепшая навіна, якую ты мог прынесці нам.

Ім хацелася даведацца, як усё адбылося. Акрамя Джосі: ён раптам заспяшаўся.

— Мы зможам даведацца пра гэта пазней, — сказаў ён. — Мы павінны дабрацца туды, куды накіроўваемся, да цёмнаты.

«Так, таму што салдаты Тэнджыла, несумненна, дзесьці чакаюць», — падумаў я.

— Паедзем, Карл, — прапанавала Сафія. — Мы можам ехаць разам на маім кані.

— Не, — сказаў я. — Вы нікуды не павінны ехаць з гэтым здраднікам.

Я паказаў на Джосі і падумаў, што зараз ён мяне заб'е. Ён схапіў мяне за шыю сваімі вялізнымі рукамі і зароў:

— Што ты сказаў? Яшчэ адно слова, і я цябе прыкончу!

Сафія прымусіла яго адпусціць мяне, але яна была мной вельмі незадаволеная.

— Карл, проста жакліва назваць чалавека здраднікам, калі гэта не так. Ты вельмі малады, каб адказваць за свае словы.

Губерт ціха засмяўся.

— Я думаў, што здраднік — гэта я. Хто надта многа ведае і каму падабаюцца белыя коні і штосьці ў гэтым родзе, пра што ты пісаў на кухоннай сцяне дома.

— Так, Карл, ты раскідваеш свае абвінавачванні паўсюдна, — сказала строга Сафія. — Ты павінен падумаць пра гэта.

— Прабач, Губерт, — сказаў я.

— А як наконт Джосі? — запытала Сафія.

— Я не гавару, што прашу прабачэння, назваўшы здрадніка здраднікам.

Але я не мог прымусіць іх паверыць мне. Стала жакліва, калі я зразумеў гэта. Яны збіраліся ісці з Джосі, яны самі ішлі насустрач сваёй смерці, як ні імкнуўся я іх пераканаць.

— Ён вядзе вас у пастку, — гаварыў я. — Я ведаю гэта, ведаю... Спытайце яго пра Ведэра і Кадэра, якіх ён сустракаў у гарах, і спытайцеся ў яго, як ён здрадзіў Орвару.

Здавалася, Джосі зноў збіраецца кінуцца на мяне, але ён неяк стрымаў сябе.

— Ці ж мы не можам пайсці, як дамовіліся? — настойваў ён. — Ці мы рызыкуем з-за выдуманых гэтага хлапчука?

Ён паглядзеў на мяне з нянавісцю.

— А я любіў цябе калісьці, — паківаў ён галавой.

— Я таксама любіў вас, — адказаў я.

Я бачыў, які ён быў разгублены, хаваючы гэта пад гневамі. Ён сапраўды спяшаўся цяпер, таму што яму трэба было, каб Сафію схапілі, перш чым яна зразумее праўду, інакш яго ўласнае жыццё апынецца ў небяспецы.

Якой палёгкай было для яго тое, што Сафія не хацела ведаць праўду. Яна верыла Джосі, яна заўсёды верыла яму, а мне, які спачатку абвінаваціў аднаго чалавека, потым другога, — як яна магла мне паверыць?

— Паедзем, Карл, я высветлю ўсё пазней.

— Не будзе нікага «пазней», калі паедзеш зараз з Джосі.

Я заплакаў. Наджыяла не перажыве страты Сафіі. А я не мог выратаваць яе, таму што яна не хацела сама ратавацца.

— Паехалі, Карл, — паўтарыла яна ўпарта.

Але потым я нешта ўспомніў.

— Джосі, — сказаў я. — Расшпілі кашулю і пакажы, што ў цябе на грудзях.

Джосі смяротна пабялеў, так, што нават Сафія і Губерт заўважылі гэта. Ён прытуліў руку да грудзей, нібы прыкрываючы там штосьці.

Настала кароткае маўчанне. Потым Губерт сказаў даволі настойліва:

— Джосі, зрабі тое, што просіць хлопчык.

— Мы павінны спяшацца, — адказаў ён, падсоўваючыся да свайго каня.

Сафія насцярожылася.

— Не так ужо і спяшаемся, — сказала яна. — Я тут галоўная, Джосі. Пакажы мне свае грудзі.

Было жахліва бачыць, як Джосі стаіць, задыхаючыся, напалоханы і паралізаваны, не ведаючы, уцякаць ці заставацца. Сафія падышла да яго, але ён адштурхнуў яе локцем, чаго не павінен быў рабіць.

Яна схапіла яго і рэзка расшпіліла кашулю.

А там, на грудзях, было кляймо Катлы: галава дракона, якая іскрылася, нібы кроў.

Сафія пабялела яшчэ горш, чым Джосі.

— Зраднак, — сказала яна. — Пракляцеце на тваю галаву за ўсё, што ты зрабіў для далін Наджыялы.

Нарэшце Джосі апамятаўся. Ён вылаяўся і кінуўся да свайго каня, але каля яго ўжо быў Губерт. Тады ён азірнуўся, стараючыся знайсці магчымасць знікнуць, і ўбачыў лодку. Адным скачком ён апынуўся ў ёй, і, перш чым Сафія і Губерт падбеглі да берага, цяжанне аднесла яго.

Ён засмяўся. І гэта быў жахлівы смех.

— Я пакараю цябе, Сафія, — закрычаў ён. — Калі прыйду галоўным правіцелем у Вішнёвую Даліну. Я пакараю цябе!

«Ты, дурань, ты ніколі не вернешся ў Вішнёвую Даліну, ты трапіш у вадаспад Карма і нікуды больш», — прамільгнула ў мяне ў галаве.

Ён стараўся грэбці, але моцная плынь падхапіла лодку і закруціла яе, імкнучыся разбіць, вырываючы вёслы з яго рук. Потым вялізная хваля накрыла яго. Я ўскрыкнуў, хацеў дапамагчы яму,

хоць ён быў здраднік, але я разумеў, што ніякай магчымасці выратаваць Джосі няма. Было вусцішна і сумна стаяць у цемры, нічога не бачыць, але ведаць, што подлы Джосі там зусім адзін і безабаронны ў вірлівай вадзе. Мы заўважылі яго на грэбені хвалі, потым ён зноў апусціўся, і больш мы яго не бачылі.

Было амаль цёмна, калі рака праглынула Джосі і панесла яго да вадаспада Карма.

Глава 15

Нарэшце надыйшоў дзень, якога чакалі ўсе, — дзень бітвы. Над Далінай Дзікай Ружы пранеслася бура, усе дрэвы паваляліся, а многія з іх нават паламала. Але не такую буру меў на ўвазе Орвар, калі гаварыў:

— Прыйдзе бура вызвалення, яна знішчыць заваёўнікаў, падобна віхуры, якая валіць і ламае дрэвы. Яна прамчыць паўсюдына з гулам і ровам, знішчаючы рабства і зноў вызваляючы нас!

Так гаварыў ён на кухні ў Маціяса, дзе ўпотаі сабраліся людзі, каб убачыць і паслухаць яго, — так, яны прыйшлі ўбачыць яго і Джанатана.

— Вы абодва — наша надзея і сучышэнне, вы — усё, што ў нас ёсць, — гаварылі тыя, хто ўпотаі прыйшоў у дом Маціяса, добра ведаючы, чым гэта ім пагражае.

— Яны жадаюць пачуць пра буру вызвалення, як дзеці жадаюць пачуць казку, — зазначыў Маціяс.

Дзень бітвы — вось пра што яны марылі, чаго яны так чакалі. Не дзіўна, што пасля ўцёкаў Орвара Тэнджыл стаў яшчэ больш жорсткім, ён шукаў новыя спосабы, каб мучыць і катаваць Даліну Дзікай Ружы, таму людзі ўзненавідзелі яго яшчэ больш, таму ў Даліне кавалася зброя.

Усё больш і больш добраахвотнікаў прыбывала з Вішнёвай Даліны.

У глыбіні лесу, непадалёку ад сядзібы Эльфрыды, Сафія і Губерт арганізавалі ваенны лагер. Зрэдку Сафія карысталася падземным ходам і прыходзіла да Маціяса, каб разам з Орварам і Джанатанам абмеркаваць план бітвы.

Я ляжаў на кухні, таму што патаемны пакойчык займаў Орвар, якому неабходна было хавацца.

Калі прыходзіла Сафія, кожны раз яна бянтэжыла мяне.

— Вось мой выратавальнік! — гаварыла яна, убачыўшы мяне. — Як гэта я забылася падзякаваць табе, Карл?

Потым пачынаў гаварыць Орвар, што я герой Даліны Дзікай Ружы, а я ўвесь час думаў пра Джосі, якога паглынула бурная рака, і мне станавілася сумна.

Сафія дапамагла жыхарам Даліны хлебам. Яго перапраўлялі з Вішнёвай Даліны горамаі, а потым перацягвалі падземным ходам. Маціяс хадзіў па Даліне з торбай і ўпотаі раздаваў людзям хлеб. Да гэтага я ніколі не бачыў, каб людзі так радаліся хлебу. Ходзячы з Маціясам, я зразумеў, як пакутавалі людзі Даліны Дзікай Ружы, з якой надзеяй яны чакалі бітву за вызваленне.

Сам я баяўся гэтага дня, але ў рэшце рэшт пачаў ім жыць — гэтак, як і астатнія, таму што чакаць было ўжо невыносна, ды і небяспечна, як лічыў Орвар.

— Доўга трымаць усё ў сакрэце вельмі цяжка, — гаварыў Орвар. — Наша мара аб вызваленні можа быць лёгка разбурана.

Пэўна ж, ён меў рацыю. Дастаткова было якому-небудзь салдату Тэнджыла выявіць патаемны ход або распачаць новыя вобыскі ў дамах, і могуць быць выяўлены Орвар і Джанатан. Пры думцы пра гэта я ажно халадзеў.

Аднак салдаты Тэнджыла былі нібы сляпыя і глухія, інакш яны што-небудзь ды заўважылі б. Калі б яны хоць крыху прыслухаліся, то пачулі б раскаты грому вызвалення, навальніцы, якая ачысціць усю Даліну Дзікай Ружы. Але яны нічога не чулі.

Ноччу напярэдадні бітвы я не мог заснуць, па-першае, з-за навальніцы ў небе, а па-другое, вельмі хваляваўся. Было вырашана, што паўстанне пачнецца на досвітку. Орвар, Маціяс і Джанатан сядзелі і гаварылі пра гэта, а я ляжаў і слухаў. Орвар гаварыў больш за ўсіх; ён увесь час гаварыў, і вочы яго зіхацелі.

Наколькі я зразумеў з іх размовы, план быў такі. У першую чаргу будзе знішчана ахова ля галоўных варот і ля рачных варот, з тым каб яны былі адчынены для войска Сафіі і Губерта. Сафія ўвойдзе са сваім войскам праз галоўныя вароты, а Губерт — праз рачныя.

— Мы павінны перамагчы або памерці, — казаў Орвар. — Усё павінна адбыцца вельмі хутка, — даводзіў ён. — Даліна павінна быць вызвалена ад усіх салдат Тэнджыла, і ўсе вароты павінны быць зачынены, перш чым Тэнджыл збярэцца прывесці Катлу, таму што зброі супраць Катлы няма. Яе нічым нельга знішчыць, акрамя як голадам, — тлумачыў Орвар.

— Ні коп'і, ні стрэлы, ні мячы яе не бяруць, — казаў ён, — але дастаткова маленькага язычка яе полымя, каб паралізаваць або забіць любога.

— Але ж Тэнджыл трымае Катлу ў гарах, дык навошта тады вызваляць Даліну? — не разумеў я. — З яе дапамогай ён зможа падавіць нас зноў, як гэта было першы раз.

— Ён сам пабудоваў сцяну, яна і выратуе нас, не забывай гэта, — адказаў Орвар. — Перад страхыдламі можна зачыніць вароты...

З Тэнджылам турбот асаблівых не будзе, усё прадумана. Як сказаў Орвар, ён, Джанатан, Сафія і яшчэ некалькі воінаў прабяруцца ў Тэнджылаў замак, знімуць ахову і пакончаць з ім, перш чым яму стане вядома пра паўстанне ў Даліне. Потым Катлу пасадзяць у пячоры на ланцуг да таго часу, пакуль яна не аслабее ад голады, — тады можна будзе развітацца і з ёй.

— Інакш мы ніяк не зможам ад яе пазбавіцца, — сказаў нарэшце Орвар.

Потым ён зноў пачаў гаварыць пра тое, што трэба вельмі хутка расправіцца з салдатамі Тэнджыла.

— Расправіцца? Ты маеш на ўвазе забіць? — насцярожыўся Джанатан.

— Вядома, а што яшчэ я магу мець на ўвазе?

— Але я нікога не магу забіваць, — запярэчыў Джанатан. — І ты ведаеш пра гэта, Орвар.

— Нават калі ад гэтага залежыць тваё жыццё?

— Так, нават у гэтым выпадку, — адказаў Джанатан.

Орвар не мог зразумець гэтага, наўрад ці разумеў і Маціяс.

— Калі б усе былі такія, як ты, — сказаў Орвар, — тады зло панавала б заўжды.

Але тут умяшаўся я. Маўляў, калі б усе былі такімі, як Джанатан, то зла наогул не было б на свеце. Пасля гэтага я ні слова не сказаў за ўвесь вечар, і толькі, калі прыйшоў Маціяс, каб падаткнуць пада мной коўдру, я прашаптаў яму:

— Мне страшна, Маціяс.

Маціяс паглядзіў мяне па галаве.

— Мне таксама, — прызнаўся ён.

Джанатан, аднак, папярэдзіў Орвара, што не будзе знаходзіцца ў гушчыні бітвы і падбадзёрваць людзей — рабіць тое, чаго сам ён не можа.

— Народ Даліны Дзікай Ружы павінен бачыць нас абодвух, — настойваў Орвар. — Ён павінен бачыць нас абодвух.

— Што ж, раз трэба, значыць трэба, — згадзіўся нарэшце Джанатан.

І нават пры святле адной свечкі я заўважыў, як ён пабялеў.

Грыма і Ф'ялара нам давялося пакінуць у лесе з Эльфрыдай, калі мы вярталіся з пячоры Катлы. Але было вырашана, што Сафія прывядзе коней у дзень бітвы, калі пойдзе разам з усімі праз галоўныя вароты.

Гаварылі і пра тое, што павінен рабіць я. Я нічога не павінен быў рабіць, толькі чакаць, пакуль усё скончыцца. Сядзець і чакаць у кухні.

Ніхто не спаў гэтай ноччу.

І надышло нарэшце світанне.

Так, надышоў світанак і разам з ім дзень паўстання. О, як у мяне балела сэрца ў гэты дзень! Мне былі чутны крыкі, я бачыў кроў, таму што бітва ішла на схілах ніжэй Маціясавага дома. У гушчыні бою вярхом скакаў Джанатан, вецер ускалмаціў валасы, а вакол яго — бой, зіхценне мячоў, коп'яў, свіст стрэл і крыкі, крыкі, крыкі... Я прызнаўся Ф'ялару, што калі Джанатан памрэ, то я тады таксама хачу памерці.

Так, Ф'ялар быў са мной у кухні. Я не хацеў нікому гаварыць пра гэта, але ён мне быў вельмі патрэбны менавіта тут. Я не мог быць адзін, проста не мог. Ф'ялар таксама выглядваў з акна, ён назіраў, што там адбываецца. Раптам ён заржаў. Не ведаю чаму — ці то хацеў быць побач з Грымам, ці то быў напалоханы гэтак жа, як я.

Мне было страшна... страшна... страшна...

Я бачыў, як ад кап'я Сафіі зваліўся Ведэр, як загінуў Кадэр ад мяча Орвара, а за ім і Додзік, а потым яшчэ некалькі салдат; яны падалі справа і злева. Джанатана можна было заўважыць у самай гушчыні бою, яго твар усё больш бляднеў, і сэрца ў мяне сціскалася ўсё больш і больш.

І настаў нарэшце бітве канец!

Шмат крыку было ў гэты дзень у Даліне Дзікай Ружы, але ў нейкі момант узняўся крык незвычайны. У разгар бітвы раптам пачуўся гук баявога рога, і хтосьці пранізліва закрычаў:

— Катла ідзе!

І адразу ж пачуўся рык, галодны рык Катлы, які ўсе так добра ведалі. Воіны пачалі кідаць на зямлю мячы, стрэлы, коп'і, таму што не мела сэнсу змагацца далей — ад Катлы паратунку не было. Усё змяшалася ў суцэльны голас — гром навалініцы, гукі баявога рога Тэнджыла, аглушальны роў Катлы... З храпаў Катлы вырываўся смертаносны агонь, забіваючы кожнага, на каго паказваў Тэнджыл. А ён усё паказваў і паказваў, і яго жорсткі твар цягнуў ад лютасці. Цяпер я ўжо не сумняваўся, што надышоў канец Даліне Дзікай Ружы.

Я не хацеў глядзець, я не хацеў бачыць... усё гэта. Але ж Джанатан!.. Мне трэба было ведаць, дзе ён, і я ўбачыў яго якраз каля Маціясавага дома — ён сядзеў на Грыме, збялелы і спакойны.

— Джанатан, — закрычаў я. — Джанатан, ты чуеш мяне?

Але ён не чуў, і я заўважыў, як ён прышпорыў каня і паляцеў уніз па схіле, як страла, імчаў хутчэй, чым хто калі-небудзь мог імчацца. Ён імчаўся да Тэнджыла... І вось ён ужо ў яго ззаду.

Вось баявы рог загучаў зноў, але цяпер ужо трубіў Джанатан. Ён выхачіў рог з рук Тэнджыла і трубіў, што было сілы, каб Катла магла зразумець, што ў яе цяпер новы гаспадар.

Потым усё раптам супакоілася, здаецца, нават прайшла навальніца. Усе замерлі ў чаканні. Тэнджыл сядзеў на сваім кані напалоханы і чакаў таксама. Чакала і Катла.

Джанатан падзьмуў у рог яшчэ раз.

Раптам Катла зараўла і, злосная, павярнулася да чалавека, якому калісьці яна так слепа падпарадкоўвалася.

І я прыгадаў, як Джанатан сказаў аднойчы:

— Калі-небудзь адплата знойдзе Тэнджыла!

І вось гэты дзень настаў!

Гэта быў канец бітвы ў Даліне Дзікай Ружы. Многія аддалі свае жыцці за свабоду. Так, Даліна была свабодная, але вакол ляжалі забітыя, і яны ўжо ніколі не даведаюцца аб свабодзе.

Маціяс быў мёртвы, у мяне ўжо не было дзядулі. Губерт таксама быў мёртвы, ён загінуў у ліку першых. Яму не давялося прайсці праз рачныя вароты, таму што ён сустрэў салдат Тэнджыла раней, і самае страшнае — ён сустрэў Катлу. Тэнджыл узяў яе з сабой у той дзень, каб жорстка пакараць Даліну Дзікай Ружы за ўцёкі Орвара.

Тады ён не ведаў, што гэта будзе Днём Бітвы, а калі даведаўся пра гэта, дык, пэўна ж, быў рады, што ўзяў з сабой Катлу.

Але цяпер ён быў мёртвы, як і многія іншыя.

— Нашым пакутам прыйшоў канец! — гукнуў Орвар. — Нашы дзеці будуць расці свабоднымі і шчаслівымі. Мы зробім Даліну Дзікай Ружы такой жа, якой яна была раней.

Але я падумаў, што без Маціяса Даліна ніколі не будзе такой, якой яна была раней.

Орвара паранілі мячом у спіну, але здавалася, што ён не адчуваў болю і наогул не турбаваўся пра гэта. Вочы яго ззялі, калі ён гаварыў з народамі Даліны.

— Мы будзем шчаслівымі зноў, — як клятву, паўтараў ён перад народамі.

Многія плакалі ў той дзень — многія, але толькі не Орвар.

Сафія таксама засталася жывой, яе нават не параніла, і ёй трэба было разам з воінамі, якім пашчасціла ўдалець, вярнуцца ў Вішнёвую Даліну.

Яна падышла да нас развітацца.

— Так, вось тут жыў Маціяс, — сказала яна, заплакаўшы. Потым абняла Джанатана. — Вяртайцеся ў Сядзібу Рыцараў. Я буду ўвесь час думаць пра вас, пакуль мы не сустрэнемся зноў.

Потым яна паглядзела на мяне.

— Карл, ты ж паедзеш са мной?

— Не, — адказаў я. — Я паеду з Джанатанам.

Я вельмі баяўся, што Джанатан пашле мяне разам з Сафіяй, мне так гэтага не хацелася.

— Я хачу, каб Карл застаўся са мной, — сказаў ён.

На схіле за домам Маціяса ляжала Катла. Гэта была страшэнная, маўклівая, налітая крывёю глыба. Вось і цяпер яна зноў паглядзела на Джанатана, як сабака, які хоча ўгадаць, чаго жадае гаспадар. Цяпер яна ўжо нікога не чапала, але да таго часу, пакуль яна ляжала тут, жах напаўняў Даліну і ніхто не адважваўся быць шчаслівым. Даліна Дзікай Ружы не рашалася ні святкаваць вызваленне, ні смуткаваць у жалобе па загінуўшых да таго часу, пакуль існавала драконіха Катла. Адзіным чалавекам, які мог прымусіць яе вярнуцца ў пячору, быў Джанатан.

— Выручы Даліну Дзікай Ружы яшчэ раз, — звярнуўся да яго Орвар. — Калі ты завядзеш яе туды і пасадзіш на ланцуг, то ўсё астатняе, як прыйдзе час, зраблю я сам.

— Добра, — згадзіўся Джанатан. — Гэта апошні раз, калі я магу паслухаць цябе.

Я ўявіў сабе, як можна падарожнічаць уздоўж ракі. Ты павольна ідзеш і назіраеш, як цячэ рака, блішчыць вада, як трапечуцца пад ветрам галінкі лазы. Але я ніяк не мог уявіць падарожжа ўздоўж ракі, калі ў цябе па пятах ідзе драконіха.

А гэта было менавіта так. Мы ехалі, прыслухоўваючыся да цяжкага тупацення яе лап: «Туп, туп, туп, туп...» Было вельмі трывожна чуць гэта, нашы коні Грым і Ф'ялар як не шалелі, і мы ледзьве стрымлівалі іх. Час ад часу Джанатан дзьмуў у рог, і ён выдаваў жахлівы гук, які Катле, натуральна, не падабаўся. Але яна павінна была падпарадкоўвацца, калі чула яго. Гэта было адзінае, што супакойвала мяне ў нашай паездцы.

Мы не сказалі адзін аднаму ні слова, мы проста ехалі і ехалі. Джанатану трэба было пасадзіць Катлу на ланцуг у яе пячоры

перш, чым настане ноч, і там ёй будзе наканавана памерці. Мы ніколі яе больш не ўбачым і забудзем, што была такая краіна — Карманьяка. Старажытныя горы будуць стаяць тут вечна, але мы больш ніколі не будзем пераходзіць іх.

Чым бліжэй да вечара, тым спакайней вакол. Вечар быў цёплы, навальніца пайшла далей, і было так прыгожа, калі сонца пачало апускацца за гарызонт, ажно захацелася ў такі вечар ехаць уздоўж ракі і нікога не баяцца.

Але мне было вельмі страшна, і я баяўся, каб гэта не заўважыў Джанатан.

Нарэшце мы даехалі да вадаспада Карма.

— Карманьяка, тут мы ўжо апошні раз, — усклікнуў Джанатан, калі мы мінулі мост.

І ён затрубіў у рог.

Катла ўбачыла сваю строму на тым баку ракі. Адчувалася, што ёй хацелася трапіць туды — яна гэтак задаволена зашыпела проста пад ногі Грыму. Ох, навошта яна гэта зрабіла!

Бо тут здарылася вось што. Грым ад спуду адхіснуўся і ўдарыўся аб парэнчы моста. Я ажно ўскрыкнуў, спалохаўшыся, што Джанатан зваліцца ў вадаспад Карма. Але ён не зваліўся, затое рог выпаў у яго з рук і знік у вірлівай вадзе.

Жорсткія вочы Катлы бачылі ўсё гэта, і цяпер яна ўжо ведала, што ў яе няма гаспадара. Яна зараўла, і полымя пачало струменіць з яе пашчы.

О, як жа хутка мы памчаліся, каб выратаваць нашы няшчасныя жыцці! Мы гналі і гналі коней, спачатку па мосце, потым угору па дарозе, да замка Тэнджыла, а ўслед нам неслася пыпенне Катлы.

Наш шлях пралягаў петлямі сярод Старажытных гор, і нават у сне цяжка было сабе ўявіць што-небудзь больш жахлівае, чым нашу мітусню ад скалы да скалы, ад выступу да выступу, калі за намі імчала Катла, а яе полымя амаль лізала ногі коней. Яе агонь даставаў жахліва блізка да Джанатана, мне падалося, што брат вось-вось загарыцца, і я закрычаў:

— Не спыняйся! Не спыняйся!

Бедныя Грым і Ф'ялар, Катла так іх напалохала, што яны спрабавалі ўзляцець, каб выратавацца ад яе, яны пакрыліся пенай і імчалі ўсё хутчэй і хутчэй, спрабуючы зрабіць немагчымае, а Катла не адставала і гыркала ад злосці. Яна была ўжо на сваёй зямлі, і ніхто не мог прагнаць яе адсюль. Яе скачкі ўсё павялічваліся, і я ведаў, што яна са сваёй тупой жорсткасцю ўрэшце рэшт пераможа.

Мы гналі і гналі коней, і я ўжо страціў надзею на выратаванне.

Мы ўжо звярнулі далёка ў горы, але пакуль яшчэ былі ўперадзе Катлы. А яна гналася за намі. І вось мы пад вадаспадам Карма. На нейкае імгненне Катла спынілася, таму што гэта была менавіта яе строма, менавіта тут яна звычайна стаяла, углядаючыся ўніз. Яна спынілася і ўгледзелася на вадаспад, дым і агонь усё яшчэ вырываліся з яе храпы. Але вось яна ўспомніла пра нас, паглядзела на нас нерухомым паглядом.

«Ты, жорсткае стварэнне, — падумаў я, — чаму б табе не застацца тут, на сваёй скале?»

Але я ведаў, што яна пойдзе далей.

Мы дайшлі да той скалы, адкуль убачылі яе страшэнную галаву, калі першы раз трапілі ў Карманьяку. Раптам нашы коні спыніліся. Жахліва, калі конь падае пад табой, але менавіта гэта і адбылося. Грым і Ф'ялар проста паваліліся на дарогу, а мы ж так спадзяваліся на дзіва, што яны выратуюць нас. І вось не ставалася нічога іншага, як адмовіцца ад гэтай надзеі.

Мы прапалі, і мы гэта ведалі. Катла ведала гэта таксама, і агонь д'ябальскай радасці паявіўся ў яе вачах. Яна нерухома стала на сваёй строме і жэрла нас сваімі вачыма. Я быў упэўнены, што яна смяялася з нас. Цяпер ёй не трэба было спяшацца. Здавалася, нібыта яна думае: «Я прыйду ў патрэбны час, вы мяне дачакаецеся, не турбуйцеся!»

Джанатан паглядзеў на мяне так, як мог паглядзець толькі ён.

— Даруй мне, Сухарык, за тое, што я згубіў рог, але я невінаваты.

Я хацеў сказаць Джанатану, што ў мяне ніколі-ніколі не было таго, за што б яму трэба было дараваць, я проста анямеў ад страху.

Катла стаяла ўнізе, агонь і дым працягвалі струменіць з яе храпы, ногі рыхтаваліся да скачка. А мы стаялі, схаваўшыся за вялізным каменем так, што яе полымя не магло дастаць нас. Я моцна ўчапіўся ў Джанатана, а ён глядзеў на мяне, і з вачэй яго ліліся слёзы.

Але хутка гнеў ахапіў яго, і ён, нахіліўшыся наперад, крыкнуў Катле:

— Не надумай чапаць Сухарыка, чуеш ты, страшыдла! Ты не можаш яго чапаць!

Ён ашчаперыў гэтую глыбу, як быццам быў волатам і як быццам хацеў напалохаць яе. Ён не быў волатам і не мог напалохаць Катлу, але глыба на краі стромы была рухомай. «Ні стрэлы, ні коп'і, ні мячы не могуць забіць Катлу, — успомніліся мне словы Орвара. — Яе не зможа забіць нават самая вялізная глыба».

Сапраўды, Катлу не забіла глыба, якую Джанатан штурхнуў на яе, але калі глыба пацэліла ў Катлу, тая з рычаннем, якое магло б разбурыць горы, звалілася ўніз у вадаспад Карма.

Глава 16

Так, Джанатан не забіў Катлу. Яе забіў Карм. А Катла ў сваю чаргу забіла Карма. Прама перад нашымі вачыма. Мы ўсё гэта бачылі. Ніхто, акрамя нас, не бачыў, як два страшыдлы са старадаўніх часоў нішчылі адно аднаго. Мы бачылі, як яны змагаліся ў вадаспадзе.

Калі Катла зараўла і знікла, мы спачатку не паверылі сваім вачам, — цяжка было паверыць, што яе ўжо няма. Дзе яна ўтапілася, мы не бачылі, бачылі толькі, як пена ў рацэ стала дыбам. Нічога больш. Катлы не было.

Але затым мы ўбачылі змея. Ён высунуў сваю зялёную галаву з пены, яго хвост біў па вадзе. О, ён быў жахлівы, гэты гіганцкі змей, даўжынёй ва ўсю шырыню ракі — такі, якім яго апісвала Эльфрыда.

Змей, пра якога яна чула ў сагах, калі была маленькай, быў не толькі сагай, як і Катла. Ён існаваў, і гэта было такое ж страшыдла, як і Катла, яго галава хісталася ва ўсе бакі ў пошуках... І раптам ён убачыў Катлу. Яна вынырнула з вады і апынулася ў віры, і змей кінуўся наперад і абвіў яе. Яна дыхнула на яго сваім смертаносным агнём, але ён схапіў яе так моцна, што выціснуў агонь з яе грудзей. Яны кусалі і ламалі адно аднаго, імкнучыся забіць. Мяркую, што яны чакалі гэтай сустрэчы яшчэ са старадаўніх часоў, цяпер біліся, як дзве звар'яцелыя істоты, кідаючыся і сплятаючыся ў пенным патоку ў адзін жахлівы клубок. Катла ўвесь час раўла, а Карм змагаўся бязгучна, чорная кроў чорнай крыважэрнай драконіхі і крыважэрнага змея афарбавала белую пену, якая стала чорнай і брыдкай.

Як доўга ўсё гэта працягвалася? Мне здавалася, што я стаяў на гэтай сцяжыне тысячу год і не бачыў нічога, акрамя гэтых страшыдлаў у іх апошняй бітве.

Гэта была доўгая і жахлівая бітва. Нарэшце яна закончылася. Катла выдала свой апошні невыроў, перадсмяротны, і сціхла. У Карма не было ўжо галавы, і яны ўтапіліся разам, абвіўшы адно аднаго. І вось, ні Карма, ні Катлы ўжо не было, яны зніклі, як быццам ніколі не існавалі. Пена зноў стала белаю, мязотная кроў страшыдлаў была аднесена магутнай плыню вадаспада. Усё стала як і раней, як і было ў старажытныя часы.

Мы стаялі на сцяжынцы і глядзелі, хаця ўсё ўжо мінулася. Мы доўга не маглі сказаць ні слова. Нарэшце Джанатан спаханаўся:

— Мы павінны з'ехаць адсюль хутчэй, хутка стане цёмна, а я не хачу, каб ноччу мы заставаліся ў Карманьяцы.

Бедныя Грым і Ф'ялар! Не ведаю, як мы змаглі падняць іх і як паехалі. Яны былі такія стомленыя, што ледзьве цягнулі ногі.

Але мы паехалі з Карманьякі і апошні раз перасеклі мост. Коні больш ісці не маглі. Як толькі мы даехалі да канца моста, яны паваліліся і засталіся ляжаць, нібы думаючы, што яны зрабілі ўсё, што маглі, — дапамаглі нам дабрацца да Наджыялы, і гэтага было дастаткова.

— Мы на старым месцы распалім касцёр, — сказаў Джанатан, маючы на ўвазе строму, дзе мы правялі тую навальнічную ноч, калі я ўпершыню ўбачыў Катлу. Я схамянуўся, калі прыгадаў гэта, таму што мне не хацелася б спыняцца ў іншым месцы. Але далей мы нікуды не маглі пайсці.

Перад тым як уладкавацца нанач, трэба было напаіць коней. Мы далі ім крыху вады, але яны не хацелі піць. Яны ператаміліся, і я непакоіўся за іх.

— Джанатан, яны нейкія дзіўныя, — усё больш трывожыўся я. — Як думаеш, ім будзе лепш пасля сну?

— Так, усё будзе добра, калі яны паспяць, — супакоіў мяне Джанатан.

Я паглядзіў Ф'ялара, які ляжаў з заплюшчанымі вачыма.

— Які ў цябе быў цяжкі дзень, — сказаў я. — Але заўтра ўсё будзе добра...

Мы распалілі касцёр якраз на тым месцы, дзе і раней. Гэта строма была самым лепшым месцам для прывалу, калі не думаць пры гэтым, што побач Карманьяка. За намі сцяной стаялі горы, яны былі цёплыя ад сонца і прыкрывалі нас ад ветру. Перад намі цясніна абрывалася да вадаспада Карма, а ад моста да зялёнага лужка таксама быў круты схіл, і лужок адсюль выглядаў маленькім зялёным лапікам далёка-далёка ўнізе.

Мы сядзелі ля кастра і глядзелі, як цемра ахутвае горы і раку.

Я быў вельмі стомлены і думаў пра тое, што ніколі ў маім жыцці я не перажываў такіх цяжкіх дзён. Ад світанна да вечара я нічога не бачыў, акрамя крыві, страху і смерці. «Ёсць прыгоды, якіх лепш бы і не было», — казаў неяк Джанатан. А сёння ў нас было якраз дастаткова такіх прыгод. Дзень бітвы, ён быў доўгі і цяжкі, але цяпер ён, нарэшце, закончыўся.

Але нашаму гору не было канца. Я прыгадаў Маціяса і вельмі смуткаваў ля кастра. Таму запытаў у Джанатана:

— Як ты думаеш, дзе цяпер Маціяс?

— Ён у Наджыліме, — упэўнена адказаў Джанатан.

— У Наджыліме? Я ніколі не чуў пра яе, — паціснуў плячамі я.

— Не, ты чуў, — сказаў Джанатан. — Ці ж ты не памятаеш туую раніцу, калі я пакідаў Вішнёвую Даліну, а ты так баяўся? Ці ж ты не памятаеш, што я сказаў тады? «Калі я не вярнуся, мы сустрэнемся ў Наджыліме». Вось там цяпер Маціяс.

Потым ён расказаў мне пра Наджыліму. Ён не расказаў мне гісторый вельмі даўно, у нас не было часу. Але цяпер, калі мы сядзелі каля кастра і размаўлялі пра Наджыліму, усё было дакладна так, як бы мы сядзелі на ўскрайку майго ложка дома ў горадзе.

— У Наджыліме... У Наджыліме... — сказаў Джанатан такім голасам, якім ён звычайна расказваў казкі. — У ёй яшчэ жывуць казкі, і легенды, і кастры.

— Бедны Маціяс, і там, значыцца, таксама ёсць прыгоды, якіх лепш бы і не было.

Але Джанатан адказаў, што там няма дрэнных казак, а якраз наадварот, там вельмі добра.

«Людзі там шчаслівыя, так, яны працуюць, вядома, дапамагаюць адзін аднаму ва ўсім, але яны і спяваюць, гуляюць, расказваюць казкі, — гаварыў ён. — Зрэдку яны палохаюць дзяцей жахлівымі, жорсткімі сагамі пра страшыдлаў, такіх як Карм і Катла, і пра такіх жорсткіх людзей, як Тэнджыл. Але потым яны смяюцца над усім гэтым».

— Вам было страшна? — пытаюцца яны ў дзяцей. — Дык гэта ж толькі сагі. Гэта тое, што ніколі не існавала, ва ўсякім разе тут, у нашых далінах.

— Маціяс шчаслівы ў Наджыліме, — сказаў Джанатан. — Там у яго старая ферма ў Яблыневай Даліне, самая прыгожая ферма ў самай прыгожай і самай зялёнай даліне Наджылімы.

— Неўзабаве трэба будзе збіраць яблыкі ў яго садзе, — сказаў Джанатан. — І мы будзем там, каб дапамагчы яму. Ён жа зусім старэнькі, каб узлазіць на лесвіцу.

— Я вельмі хачу трапіць туды, — сказаў я. І падумаў, што ў Наджыліме павінна быць вельмі добра, і акрамя таго, я вельмі хацеў пабачыць Маціяса зноў.

— Ты сапраўды гэтага хочаш? — спытаў Джанатан. — Мы маглі б жыць разам з Маціясам. На ферме Маціяса ў Яблыневай Даліне ў Наджыліме...

— А як гэта ўсё будзе?

— О, гэта будзе цудоўна, — адказаў Джанатан. — Мы зможам ездзіць на конях па лясах, распальваць кастры — калі б ты толькі

ведаў, якія лясы ў Наджыліме! А ў глыбіні лясоў ёсць маленькія чыстыя азёры. Мы маглі б распальваць кастры кожны вечар каля якога-небудзь возера і праводзіць там некалькі дзён і начэй. А потым вяртацца да Маціяса.

— І дапамагаць яму збіраць яблыкі? — падказаў я. — Але тады Сафіі і Орвару давядзецца клапаціцца аб Вішнёвай Даліне і Даліне Дзікай Ружы без тваёй дапамогі, Джанатан?

— Ну і што ж, — адказаў Джанатан. — Я не патрэбен больш Сафіі і Орвару. Яны самі цудоўна справяцца ў сваіх далінах.

Але потым ён замоўк і больш нічога не расказваў. Мы абодва маўчалі, бо я быў вельмі стомлены і не вельмі шчаслівы. Не такое ўжо гэта сучашэнне — слухаць пра Наджыліму, калі яна ад нас так далёка.

Цемра станавілася ўсё гусцей і гусцей, а горы цямней і цямней. Вялізныя птушкі лёталі над намі і крычалі так сумна, што ўсё здавалася надта змрочным. Вадаспад Карма грымеў удалечыні, і мне ўжо надакучыла слухаць яго. Шум вадаспада нагадваў мне пра тое, пра што хацелася б забыць. Усё было такое сумнае, што падумалася — я ніколі не буду шчаслівы.

Я падсунуўся бліжэй да Джанатана, ён спакойна сядзеў, прытуліўшыся да выступу скалы, твар яго быў бледны. Ён выглядаў, як казачны прынц, але збляднелы і змучаны прынц. «Бедны Джанатан, ты ж таксама нешчаслівы, — падумаў я. — Каб жа я мог зрабіць цябе крыху шчаслівейшым...»

І вось, калі мы сядзелі тут у цішыні, Джанатан загаварыў:

— Сухарык, я павінен штосьці сказаць табе.

Спачатку я спалохаўся, таму што калі ён так гаварыў, то гэта заўсёды было штосьці журботнае.

— Што ты павінен мне сказаць? — запытаўся я.

Ён паглядзіў мяне па шчацэ.

— Не палохайся, Сухарык... Але памятаеш, што гаварыў Орвар? «Нават маленькі язычок полымя Катлы мог забіць або паралізаваць любога», — ты памятаеш, як ён гаварыў гэта?

— Так, але чаму ты ўспомніў пра гэта?

— Таму што... — адказаў Джанатан, — таму што маленькі язычок полымя Катлы ўсё-такі датыкнуўся да мяне, калі мы ўцякалі ад яе.

Цэлы дзень балела маё сэрца ад гора і страху, але я не плакаў. А цяпер слёзы пакаціліся градам.

— Ты што, збіраешся памерці зноў, Джанатан? — закрычаў я.

Але Джанатан сказаў:

— Не, але я б хацеў, таму што я ніколі не змагу рухацца.

Ён растлумачыў, якім жорсткім было полымя Катлы. Калі яно не забівала, то прыносіла яшчэ горшае зло, яно разбурала штосьці ўсярэдзіне, і чалавек станавіўся паралізаваным. Спачатку ты гэтага не заўважаеш, але потым яно павольна і няўмольна падпаўзае да цябе.

— Цяпер я магу яшчэ рухаць рукамі, — сказаў ён. — Але неўзабаве я не змагу рабіць і гэтага.

— А ці ж гэта не пройдзе? — я яшчэ на нешта спадзяваўся.

— Не, Сухарык, гэта пройдзе, калі толькі я траплю ў Наджыліму.

«Толькі калі ён трапіць у Наджыліму...» — нарэшце я зразумеў! Ён збіраецца зноў мяне пакінуць, я ведаў гэта. Усё-такі калі-небудзь ён пойдзе ў Наджыліму без мяне...

— Не ідзі, — заплакаў я. — Не пакідай мяне, ты не павінен сыходзіць у Наджыліму без мяне.

— Ты хочаш туды са мной? — запытаў ён.

— Так, а як жа інакш! — усклікнуў я. — Ці ж я табе не казаў, што дзе будзеш ты, там буду і я.

— Так, ты гаварыў, і гэта мяне суцяшае, — сказаў Джанатан. — Але туды цяжка трапіць.

Нейкі час ён маўчаў, а потым кажа:

— Ці памятаеш той выпадак, калі мы выскачылі з акна? Той жахлівы час, пажар, а мы скочылі ўніз у двор? І тады я трапіў у Наджыялу, ты помніш?

— Вядома, помню, — сказаў я, плачучы яшчэ больш. — Як ты можаш пытацца пра гэта? Ці ж ты можаш падумаць, што я хоць пра што-небудзь забыўся?

— Так, я ведаю, — сказаў Джанатан, паглядзіўшы мяне зноў па шчацэ.

Потым ён сказаў:

— Дык, можа быць, мы скочым яшчэ раз. Уніз, у цясніну, вунь на той лужок.

— Але тады мы памром, — сказаў я. — А мы трапім у Наджыліму?

— Так, ты можаш быць у гэтым упэўнены, — адказаў Джанатан. — Як толькі мы прыямлімся, мы ўбачым святло Наджылімы. Мы ўбачым ранішняе святло над далінамі Наджылімы. Так, таму што там зараз раніца.

— Ха, ха, мы можам скочыць адразу ў Наджыліму, — засмяўся я. Упершыню за доўгі час засмяўся.

— Так, адразу ў Наджыліму, — сказаў Джанатан. — Як толькі мы прызямлімся, мы ўбачым сцяжынку ў Яблыневую Даліну якраз перад намі. Грым і Ф’ялар будуць чакаць нас там. Нам застанецца толькі сесці на іх і ехаць.

— І ты не будзеш паралізаваны? — усё не верыў я.

— Не, я буду свабодны ад варажбіцтва і шчаслівы, як ніхто на свеце. І ты, Сухарык, ты таксама будзеш шчаслівы. Сцяжынка ў Яблыневую Даліну вядзе праз лес. Уяўляеш, як будзе здорава ехаць праз лес у промнях ранішняга сонца?

— Добра, — я зноў засмяяўся.

— І мы не будзем спяшацца, — працягваў Джанатан. — Мы зможам пакупацца ў якім-небудзь маленькім возеры, калі захочам. Але ўсё-такі мы трапім да Маціяса к таму часу, як ён згатуе суп.

— Як рады ён будзе, што мы з’явімся, — сказаў я. Але раптам мне як ударыла ў галаву. Грым і Ф’ялар — як мог падумаць Джанатан, што мы зможам узяць іх з сабой у Наджыліму!

— Чаму ты гаворыш, што яны нас чакаюць? Яны ж спяць тут?

— Яны не спяць, Сухарык. Яны мёртвыя. Ад агню Катлы. А тое, што ты бачыш тут, гэта толькі іх абалонкі. Павер мне, Грым і Ф’ялар ужо ўнізе на сцяжынцы ў Наджыліме і чакаюць нас.

— Тады давай спяшацца, — сказаў я. — Каб яны не чакалі так доўга...

Але Джанатан паглядзеў на мяне і ўсміхнуўся.

— Я зусім не магу спяшацца, — сказаў ён. — Я ж не магу зрушыцца з месца.

І тады я зразумеў, што я павінен зрабіць.

— Джанатан, — сказаў я. — Я пасаджу цябе на спіну. Калісьці ты гэта рабіў для мяне, цяпер я гэта зраблю для цябе. Гэта будзе справядліва!

— Так, гэта справядліва, — згадзіўся Джанатан. — Але ці хопіць у цябе смеласці, Сухарык Львінае Сэрца?

Я падышоў да краю стромы і паглядзеў уніз. Было ўжо вельмі цёмна, і я ледзь-ледзь разгледзеў лужок. Ён быў так далёка, што ў мяне перахапіла дыханне. Калі мы скочым туды, то мы дакладна трапім у Наджыліму — абодва. Нікому не трэба будзе заставацца тут, каб тужыць, плакаць і баяцца ўсяго.

Але гэта не нам трэба было скакаць. Скакаць трэба было мне. Джанатан гаварыў, што ў Наджыліму цяжка трапіць. Як я адважуся, як я пераадолею свой страх?

«Калі я не асмелюся зараз, — падумаў я, — я проста маленькая дрэнь, і я заўсёды не буду нічым, акрамя як маленькая дрэнь, убобства».

— Я гатовы, — сказаў я Джанатану.

— Смялей, маленькі Сухарык, — падбэдзёрыў мяне ён. — Што ж, давай паспрабуем.

— Давай, толькі яшчэ крыху пасядзім тут з табой, — прапанаваў я яму.

— Толькі нядоўга, — згадзіўся Джанатан.

— Пакуль не стане зусім цёмна, каб я нічога не бачыў, — сказаў я.

І так я сядзеў побач з ім, трымаючы яго руку, і адчуваў, які ён дужы і добры і што нічога страшнага не будзе, пакуль ён побач са мной.

Потым ноч і непраглядная цемра апусціліся на Наджыялу, на горы, схавалі раку і зямлю, а я стаяў на краю цясніны з Джанатанам, які моцна абняў мяне за шыю, і адчуваў, як ён дышае мне ў вуха. Ён дыхаў зусім спакойна, ён не быў падобны на мяне... Джанатан, мой брат, чаму я не такі смелы, як ты?

Унізе ўжо нічога не было відно, але я ведаў, што там; мне неабходна было зрабіць адзін толькі крок у цемру, і ўсё скончыцца. Усё скончыцца вельмі хутка.

— Сухарык Львінае Сэрца, — загаварыў Джанатан. — Ты баішся?

— Не... Так, я баюся. Але я гэта зраблю, Джанатан. Я скочу зараз... зараз... Я ніколі не буду баяцца. Ніколі не буду ба...

О, Наджыліма! Так, Джанатан, так, я бачу святло! Я бачу святло!

Перакладчыкі: С. Лузгіна, Т. Лукша

ПРЫГОДЫ БАРОНА МЮНХАЎЗЕНА¹

Самы праўдзівы чалавек на зямлі

Маленькі дзядок з вялікім носам сядзіць ля каміна і расказвае пра свае прыгоды. Усе, хто слухае яго, смяюцца яму проста ў вочы:

— Вось дык Мюнхаўзен! Вось дык барон!

Але ён нават не глядзіць на іх.

Дзядок спакойна працягвае расказаць, як ён лятаў на месяц, як жыў сярод трохногіх людзей, як яго праглынула вялізная рыба, як у яго адарвалася галава.

Аднойчы нейкі праезджы слухаў, слухаў яго і раптам закрычаў:

— Усё гэта выдумкі! Нічога гэтага не было, пра што ты расказваеш.

Стары насупіўся і важна адказваў:

— Тыя графы, бароны, князі і султаны, якіх я меў гонар называць лепшымі сваімі сябрамі, заўсёды казалі, што я самы праўдзівы чалавек на зямлі.

Наўкол зарагаталі яшчэ мацней.

— Мюнхаўзен — праўдзівы чалавек! Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!

А Мюнхаўзен, нібы нічога і не было, расказваў далей аб тым, якое на галаве ў аленя вырасла цудоўнае дрэва.

— Дрэва?.. На галаве ў аленя?!

— Але. Вішнёвае. І на дрэве вішні. Такія сакавітыя, салодкія...

Усе гэтыя апавяданні надрукаваны тут, у гэтай кнізе. Прачытайце іх і мяркуйце самі, ці быў на зямлі чалавек праўдзівейшы за барона Мюнхаўзена.

¹ Тэкст чытае Андрэй Ясюкевіч.

Я выехаў у Расію верхам на кані. Было гэта зімою. Ішоў снег. Конь змарыўся і пачаў спатыкацца. Мне вельмі хацелася спаць. Я ледзь не падаў з сядла ад стомы. Але дарэмна шукаў я начлегу: па дарозе не трапілася мне ніводнай вёскі.

Што было рабіць?

Давялося начаваць у адкрытым полі.

Наўкол ні куста, ні дрэва. Толькі маленькі слупок тырчаў з-пад снегу.

Да гэтага слупка я сяк-так прывязаў свайго азяблага каня, а сам улёгся тут жа на снезе і заснуў.

Спаў я доўга, а калі прачнуўся, то ўбачыў, што ляжу не ў полі, а ў вёсцы, або, праўдзівей, у невялікім гарадку: з усіх бакоў мяне акружаюць дамы.

Што такое? Куды я трапіў? Як маглі гэтыя дамы вырасці тут за адну ноч?

І куды знік мой конь?

Доўга я не разумеў, што здарылася. Раптам чую знаёмае ржанне. Гэта ржэ мой конь.

Але дзе ж ён?

Іржанне даносіцца аднекуль зверху.

Я ўзнямаю галаву — і што ж?

Мой конь вісіць на даху званіцы! Ён прывязаны да самага крыжа.

Я не ведаў, што гэта крыж, мне здалася, што гэта маленькі слупок, і я прывязаў да яго свайго каня! А ноччу, пакуль я спаў, пачалася моцная адліга, снег растаяў, і я непрыкметна апусціўся на зямлю.

Але бедны мой конь так і застаўся там, уверсе, на даху. Прывязаны да крыжа званіцы, ён не мог апусціцца на зямлю.

Што было рабіць?

Доўга не думаючы, я схапіў пісталет, метка нацэліўся і трапіў проста ў вуздэчку, бо я заўсёды быў выдатным стралком.

Вуздэчка разарвалася напалам.

Конь хутка апусціўся да мяне.

Я ўскочыў на яго і, як вецер, памчаўся наперад.

Воўк, запрэжаны ў сані

Але хутка я пераканаўся, што зімою ехаць на кані нявыгадна, — значна лепш падарожнічаць у санях. Я купіў сабе вельмі добрыя сані і шпарка памчаўся па мяккім снезе.

Надвячоркам заехаў я ў лес. Я пачаў ужо драмаць, як раптам пачуў трывожнае ржанне каня. Я азірнуўся і пры святле месяца ўбачыў страшэннага ваўка, які, ашчэрыўшы зубастую пашчу, бег за маімі санямі.

Надзеі на выратаванне не было.

Я лёг на дно саней і ад жаху заплюшчыў вочы.

Конь мой ляцеў як шалёны. Воўк ляскаў зубамі ў мяне над самым вухам.

Але, на шчасце, воўк не звярнуў на мяне ніякай увагі.

Ён пераскочыў цераз сані — проста ў мяне над галавой — і накінуўся на майго беднага каня.

У адну хвіліну задняя частка майго каня знікла ў яго пражэрлівай пашчы.

Пярэдня частка ад жаху і болю скакала далей наперад.

Воўк уядаўся ў майго каня ўсё глыбей і глыбей.

Калі я апамятаўся, схпіў пугу і, не трацячы ні хвіліны, пачаў лупцаваць ненажэрнага звера.

Ён завыў і рвануўся наперад.

Пярэдня частка каня, яшчэ не з'едзеная ваўком, выпала з вупражы ў снег, і воўк апынуўся на яе месцы — у аглоблях і конскай збруі.

Вырвацца з гэтай збруі ён не мог: ён быў запрэжаны, як конь.

Я лупцаваў і лупцаваў яго з усяе сілы. Ён імчаўся наперад і наперад, цягнучы за сабой мае сані.

Мы ляцелі так шпарка, што праз дзве-тры гадзіны ўжо ўехалі галопам у Пецярбург.

Здзіўленыя пецярбургскія жыхары натоўпам выбягалі глядзець на героя, які замест каня запрог у свае сані лютага ваўка.

Іскры з вачэй

У Пецярбургу мне жылося вельмі добра.

Я часта хадзіў на паляванне, і зараз з прыемнасцю ўспамінаю той вясёлы час, калі са мною ледзь не кожны дзень здарала столькі цудоўных гісторый.

Адна гісторыя была забаўная.

Справа ў тым, што з акна маёй спальні была відаць шырокая сажалка, дзе вялося шмат усякай дзічыны.

Аднойчы раніцай, падышоўшы да акна, я заўважыў на сажалцы дзікіх качак.

У момант схапіў я стрэльбу і стрымгалоў выбег з дому.

Але ў спешцы, збягаючы з лесвіцы, я ўдарыўся галавой аб дзверы, ды так моцна, што з вачэй у мяне пасыпаліся іскры.

Гэта не спыніла мяне. Я багет далей. Вось, нарэшце, і сажалка. Нацэльваюся ў самую тлустую качку, хачу стрэліць – і, як на тую бяду, заўважаю, што ў стрэльбе няма крэменю. А без крэменю немагчыма страляць.

Бегчы дадому па крэмень?

Але ж качкі могуць паляцець.

Я засмучана апусціў стрэльбу, клянучы свой лёс, і раптам мне прыйшла ў галаву бліскучая думка.

З усяе сілы я выцяў сябе кулаком па правым воку. З вока, вядома, так і пасыпаліся іскры, і порах у той самы момант успыхнуў.

Так! Порах успыхнуў, прагучаў стрэл, і я забіў адным стрэлам дзесяць найвыдатнейшых качак.

Раю вам кожны раз, калі вы надумаеце раскласці вогнішча, здабываць з правага вока гэткія ж іскры.

Цудоўнае паляванне

Зрэшты, са мною здараліся і больш цікавыя выпадкі.

Неяк аднойчы я прабыў на паляванні ўвесь дзень і пад вечар натрапіў у глухім лесе на нейкае шырокае возера, якое так і кішэла дзікімі качкамі. У жыцці сваім не бачыў такога мноства качак!

На жаль, у мяне не засталася ніводнай кулі.

А я якраз у гэты вечар чакаў да сябе вялікую кампанію сяброў, і мне хацелася пачаставаць іх дзічынай. Я наогул чалавек гасцінны і шчодры. Мае абеды і вячэры славіліся на ўвесь Пецярбург. Як я вярнуся дадому без качак?

Доўга я стаяў у разгубленасці і раптам успомніў, што ў маёй паляўнічай сумцы застаўся кавалачак сала.

Ура! Гэтае сала будзе выдатнай прынадай!

Дастаўшы яго з сумкі, я хутка прывязаў яго да доўгай і тонкай вяровачкі і кінуў у ваду.

Качкі, убачыўшы спажыву, адразу ж падплылі да сала.

Адна з іх прагна праглынула яго.

Але сала было слізкае і, хутка прайшоўшы скрозь качку, выскачыла ў яе ззаду!

Такім чынам качка апынулася ў мяне на вяровачцы.

Тады да сала падплыла другая качка, і з ёй адбылося тое ж самае.

Качка за качкай глыталі сала і ўздзяваліся на маю вяровачку, як на нітку. Не прайшло і дзесяці хвілін, як усе качкі былі нанізаны на яе, быццам пацеркі.

Можаце сабе ўявіць, як весела было мне глядзець на такую багатую здабычу! Мне засталася толькі выцягнуць злоўленых качак і занесці да майго кухара на кухню.

Вось дык банкет будзе для маіх сяброў!

Але цягнуць такое мноства качак аказалася не так лёгка.

Я зрабіў некалькі крокаў і страшэнна стаміўся. Раптам — можаце ўявіць сабе маё здзіўленне! — качкі ўзляцелі ў паветра і паднялі мяне да воблакаў.

Іншы на маім месцы разгубіўся б, але я чалавек смелы і кемлівы.

Я зрабіў руль з майго сурдута і, кіруючы качкамі, шпарка паляцеў дадому.

Але як апусціцца ўніз?

Вельмі проста! Мая кемліvasць дапамагла мне і тут. Я скруціў некалькім качкам галовы, і мы пачалі павольна апускацца на зямлю.

Я трапіў якраз у комін маёй уласнай кухні! Каб вы толькі бачылі, як быў здзіўлены мой кухар, калі я з'явіўся перад ім у ачагу!

На шчасце, кухар яшчэ не паспеў раскласці агонь.

Курапаткі на шомпале

О, кемліvasць — вялікая справа! Неяк мне давялося адным стрэлам падстрэліць сем курапатак. Пасля гэтага нават ворагі мае не маглі не прызнаць, што я — першы стралок ва ўсім свеце, што такога стралка, як Мюнхаўзен, яшчэ ніколі не было!

Вось як гэта здарылася.

Я вяртаўся з палявання, патраціўшы ўсе свае кулі. Раптам у мяне з-пад ног выпыхнула сем курапатак. Вядома, я не мог дапусціць, каб ад мяне ўцякла такая выдатная дзічына.

Я зарадзіў маю стрэльбу — чым бы вы думалі? — шомпалам! Так, звычайным шомпалам, той самай жалезнай круглай палачкай, якой прачышчаюць стрэльбу!

Потым я падбег да курапатак, успудзіў іх і стрэліў.

Курапаткі ўзляцелі адна за другой, і мой шомпал праткнуў адразу семярых. Усе сем курапатак зваліліся да маіх ног!

Я падняў іх і са здзіўленнем убачыў, што яны — смажаныя! Так, яны былі смажаныя!

Зрэшты, інакш быць і не магло, бо мой шомпал моцна нагрэўся ад стрэлу, і курапаткі, трапіўшы на яго, не маглі не засмажыцца.

Я сеў на траву і тут жа паабедаў з вялікім апетытам.

Ліс на ігольцы

Так, кемлівасць — самае галоўнае ў жыцці, і не было на свеце чалавека больш кемлівага, чым барон Мюнхаўзен.

Аднойчы ў рускім дрымучым лесе мне трапіўся чорна-буры ліс.

Шкура гэтага ліса была такая прыгожая, што мне шкада было псаваць яе куляй або шротам.

Не марудзячы ні хвіліны, я выцягнуў кулю са стрэльбы і, зарадзіўшы яе доўгай шавецкай іголкай, стрэліў у гэтага ліса. Ліс стаяў якраз пад дрэвам, таму іголка моцна прыбіла яго хвост да самага ствала.

Я, не спяшаючыся, падышоў да ліса і пачаў яго хвастаць бізуном.

Ён так ашалеў ад болю, што — ці дасце веры? — вылузаўся са сваёй шкуры і пабег ад мяне гальшом. А шкура дасталася мне цэлая, не папсаваная ні куляй, ні шротам.

Сляпая свіння

Так, шмат здаралася са мною ўсякіх дзівосных выпадкаў!

Прабіраюся я неяк праз гушчар дрымучага лесу і бачу: бяжыць дзікае парася зусім яшчэ маленькае, а за парасём — вялікая свіння.

Я стрэліў, але — на жаль — прамахнуўся.

Куля мая праляцела якраз паміж парасём і свіннёй.

Парася завішчала і шмыгнула ў лес, а свіння засталася на месцы як укопаная.

Я здзівіўся: чаму і яна не бяжыць ад мяне? Але, падышоўшы бліжэй, я зразумеў, у чым справа. Свіння была сляпая і не разбірала

дарогі. Яна магла хадзіць па лясх толькі трымаючыся за хвосцік свайго парасяці.

Мая куля разарвала гэты хвосцік. Парася пабегла, а свіння, застаўшыся без яго, не ведала, куды ёй падацца. Бездапаможна стаяла яна, трымаючы ў зубах абрываек яго хвосціка. Тут мне прыйшла ў галаву бліскучая думка. Я схпіў гэты хвосцік і павёў свінню да сябе на кухню. Бедная сляпая паслухмяна плялася следам за мною, думаючы, што яе па-ранейшаму вядзе парася!

Так, я павінен паўтарыць яшчэ раз, што кемлівасць — вялікая справа!

Як я злавіў дзіка

Другі раз мне трапіўся ў лесе дзік.

Адолець яго было значна цяжэй. У мяне нават стрэльбы з сабой не было.

Я кінуўся наўцёкі, але ён памчаўся за мною як шалёны, і абавязкова пранізаў бы мяне сваімі ікламі, калі б я не схаваўся за першым дубам, які трапіўся на маёй дарозе.

Дзік з разгону наляцеў на дуб, і яго іклы так глыбока ўсадзіліся ў ствол дрэва, што ён не мог выцягнуць іх адтуль.

— Ага, папаўся, галубок! — сказаў я, выходзячы з-за дуба. — Пачакай! Зараз ты ад мяне не ўцячэш!

І, узіўшы камень, я пачаў яшчэ глыбей забіваць у дрэва вострыя іклы, каб дзік не мог вызваліцца, а потым звязаў яго моцнай вяроўкай і, узваліўшы на калёсы, урачыста павёз да сябе дамоў.

Вось дык дзіву даваліся ўсе паляўнічыя! Яны і ўявіць сабе не маглі, што такога лютага звера можна злавіць жывцом, не патраціўшы ніводнага зарада.

Незвычайны алень

Зрэшты, са мной здараліся яшчэ і не гэтакія цуды.

Іду я неяк лесам і частуюся салодкімі, сакавітымі вішнямі, купленымі па дарозе.

І раптам проста перада мною — алень! Стройны, прыгожы, з вялізнымі галінастымі рагамі!

А ў мяне, як на тое ліха, аніводнае кулі!

Алень стаіць і зусім спакойна пазірае на мяне, быццам ведае, што ў мяне стрэльба не зараджаная.

На шчасце, у мяне засталася яшчэ некалькі вішань, і я зарадзіў стрэльбу замест кулі вішнёвай костачкай.

Так, так, не трэба смяяцца, звычайнай костачкай.

Грымнуў стрэл, але алень толькі галавой паматаў. Костачка трапіла яму ў лоб і не зрабіла ніякай шкоды. У адно імгненне ён схавалася ў лясным гушчары.

Я вельмі шкадаваў, што даў уцячы такому цудоўнаму зверу.

Мінуў год, і я зноў паляваў у гэтым самым лесе. Вядома, да таго часу я зусім забыў пра гісторыю з вішнёвай костачкай.

Я аж здіву даўся, калі з ляснога гушчару проста на мяне выскачыў незвычайны алень, у якога паміж рагамі расло высокае, разгалістае, вішнёвае дрэва! Ах, паверце, гэта было вельмі прыгожа: стройны алень, а на галаве ў яго стройнае дрэва! Я адразу здагадаўся, што гэтае дрэва вырасла з тае маленькае костачкі, якая ў мінулым годзе паслужыла мне куляй. На гэты раз у мяне не было недахопу ў зарадах. Я нацэліўся, стрэліў, і алень мёртвы грымнуўся на зямлю. Такім чынам, з аднаго стрэлу я адразу атрымаў і смажаніну і вішнёвы кампот, бо дрэва было пакрыта буйнымі спелымі вішнямі.

Павінен прызнацца, што больш смачных вішань я не каштаваў за ўсё сваё жыццё.

Воўк навыварат

Не ведаю чаму, але са мною часта здаралася, што самых лютых і небяспечных звяроў я сустракаў у такую хвіліну, калі быў не ўзброены і бездапаможны.

Іду неяк лесам, а насустрач мне — ваўчына. Разявіў пашчу — і проста на мяне.

Што рабіць? Бегчы? Але воўк ужо накінуўся на мяне, паваліў і зараз перагрызе мне горла. Іншы б на маім месцы разгубіўся, але вы ведаеце барона Мюнхаўзена! Я рашучы, кемлівы, смелы. Ні хвіліны не марудзячы, я засунуў кулак воўку ў пашчу і, каб ён не адкусіў мне руку, засоўваў яе ўсё глыбей і глыбей. Воўк люта глядзеў на мяне. Вочы яго блішчалі ад злосці. Але я ведаў, што калі я выхаплю руку, ён адразу разарве мяне на кавалкі, і таму адважна засоўваў яе далей і далей. І раптам мне прыйшла ў галаву цудоўная думка: я схашу яго за вантробы, моцна рвануў і вывернуў яго, як рукавіцу!

Зразумела, што пасля такой аперацыі ён мёртвы паваліўся да маіх ног.

Я пашыў з яго шкуры выдатную цёплую куртку. І, калі вы не верыце мне, ахвотна пакажу яе вам.

Шалёнае футра

Зрэшты, у маім жыцці здараліся падзеі і больш страшныя за сустрэчу з ваўкамі.

Неяк аднойчы за мной пагнаўся шалёны сабака.

Я кінуўся ад яго з усіх ног.

Але на плячах у мяне было цяжкае футра, якое перашкаджала мне бегчы.

Не спыняючыся, я скінуў яго, убег у дом і зачыніў за сабой дзверы. Футра так і засталася на вуліцы. Шалёны сабака накінуўся на футра і пачаў раз'юшана кусаць яго. Мой слуга выбег з дому, падняў футра і павесіў яго ў тую шафу, дзе вісела маё адзенне.

На другі дзень раніцай ён прыбег у маю спальню і крычыць спалоханым голасам:

— Уставайце! Уставайце! Ваша футра ашалела!

Я ўсхапіўся з ложка, адчыніў шафу і што ж бачу?! Усё маё адзенне парвана на шматкі!

Слуга казаў праўду: маё беднае футра звар'яцела, бо ўчора яго пакусаў шалёны сабака.

Футра раз'юшана накінулася на мой новы мундзір, і ад яго толькі шматкі паляцелі.

Я схапіў пісталет і стрэліў.

Шалёнае футра імгненна заціхла. Тады я загадаў маім людзям звязаць яго і павесіць у асобнай шафе.

З таго часу яно ўжо нікога не кусала, і я апранаў яго, не баючыся.

Васьміногі заяц

Так, нямала цудоўных гісторый здарылася са мною ў Расіі. Аднаго разу я гнаў незвычайнага зайца.

Зяец быў на дзіва хутканогі. Скача ўсё наперад і наперад — хоць бы прысеў адпачыць.

Два дні я гнаўся за ім, не злазячы з сядла, і ніяк не мог дагнаць яго.

Мой верны сабака Дзіянка не адставаў ад яго ні на крок, але я ніяк не мог наблізіцца да яго на адлегласць стрэлу.

На трэці дзень мне ўсё ж такі ўдалося падстрэліць гэтага праклятага зайца.

Ледзь толькі ён упаў на траву, я саскочыў з каня і кінуўся разглядаць яго.

Уявіце сабе маё здзіўленне, калі я ўбачыў, што ў гэтага зайца акрамя яго звычайных ног былі яшчэ запасныя. У яго было чатыры нагі на жываце і чатыры на спіне!

Так, на спіне ў яго былі выдатныя, дужыя ногі! Калі ніжнія ногі ў яго стамляліся, ён пераварочваўся на спіну, брухам уверх, і бег далей на запасных нагах.

Не дзіва, што я як апантаны трое сутак ганяўся за ім!

Цудоўная куртка

На жаль, даганяючы васьміногага зайца, мой верны сабака так стаміўся ад трохдзённай пагоні, што зваліўся на зямлю і праз гадзіну памёр.

Я ледзь не заплакаў ад гора і, каб захаваць успамін аб сваім памерлым любімцу, загадаў пашыць сабе з яго шкуры паляўнічую куртку.

З таго часу мне ўжо не трэба было ні стрэльбы, ні сабакі.

Кожны раз, калі я бываю ў лесе, мая куртка, так і цягне мяне туды, дзе хаваецца воўк ці заяц.

Калі я набліжаюся да дзічыны на адлегласць стрэлу, ад курткі адрываецца гузік і, як куля, ляціць проста ў звера!

Звер падае на месцы, забіты дзіўным гузікам!

Гэтая куртка і зараз на мне.

Вы, здаецца, не верыце мне, вы ўсміхаецеся? Але паглядзіце сюды і вы пераканаецеся, што я расказваю вам чысцютку праўду: ці ж вы не бачыце сваімі вачыма, што цяпер на маёй куртцы засталася толькі два гузікі? Калі я зноў пайду на паляванне, я прышыю да яе не менш трох тузінаў¹ гузікаў.

Вось будуць зайздросціць мне ўсе паляўнічыя!

Конь на стале

Я, здаецца, яшчэ нічога не расказваў вам пра сваіх коней? Між тым у мяне і з імі здарылася нямала цудоўных гісторый.

Было гэта ў Літве. Я гасцяваў у аднаго сябра, які вельмі любіў коней.

¹ Тузін — мера паштучнага ліку аднародных прадметаў, раўняецца 12.

І вось, калі ён паказаў гасцям лепшага свайго каня, якім асабліва ганарыўся, конь сарваўся з аброці, паваліў чатырох конюхаў і памчаўся па двары як ашалелы.

Усе ў жаху разбегліся.

Не знайшлося ніводнага смельчака, які б рызыкнуў наблізіцца да раз'юшанай жывёліны.

Толькі я адзін не разгубіўся, бо, валодаючы надзвычайнай смеласцю, я з дзяцінства ўмею ўтаймоўваць самых дзікіх коней.

Я ўскочыў каню на хрыбет і мігам уціхамірыў яго. Ён адразу адчуў маю дужую руку і скарыўся мне, нібы маленькае дзіцятка. Урачыста аб'ехаў я ўвесь двор, і раптам мне захацелася паказаць сваё майстэрства дамам, што сядзелі за чайным сталом.

Як жа гэта зрабіць?

Вельмі проста! Я накіраваў каня да акна і як вихор уляцеў у сталовую.

Дамы спачатку вельмі спалохаліся. Але я прымусіў жарабка ўскочыць на чайны стол і так лоўка прагарцаваў сярод кілішкаў і кубкаў, што не пабіў ніводнага кілішка, ніводнага самага маленькага сподка.

Гэта вельмі спадабалася дамам, яны пачалі смяяцца і пляскаць у далоні, а мой сябра, зачараваны маёй надзвычайнай спрытнасцю, прасіў мяне прыняць гэтага цудоўнага каня ў падарунак. Я быў вельмі рады яго падарунку, бо збіраўся на вайну і даўно шукаў сабе скакуна.

Праз гадзіну я ўжо імчаўся на новым кані ў напрамку да Турцыі, дзе ў той час ішлі жорсткія баі.

Паўканя

Убаях я, вядома, вылучаўся адчайнаю смеласцю і наперадзе ўсіх налятаў на ворага.

Аднойчы пасля гарачай бітвы з туркамі мы захапілі варожую крэпасць. Я першы ўварваўся ў яе і, прагнаўшы з крэпасці ўсіх туркаў, падскакаў да калодзежа — напайць разгарачанага каня. Конь піў і ніяк не мог наталіць смагі. Прайшло некалькі гадзін, а ён усё не адрываўся ад калодзежа. Што такое? Я дзіву даўся. Але раптам ззаду мяне пачуўся нейкі плёскат.

Я паглядзеў назад і ад здзіўлення ледзь не зваліўся з сядла.

Аказалася, што ўся задняя частка майго каня была адсечана начыста, і вада, якую ён піў, адразу ж вылівалася ззаду, не затрымліваючыся ў яго жываце! Ад гэтага за маёй спіной утварылася шырокае возера. Я быў ашаломлены.

Што за дзіва?

Але вось прымчаўся да мяне адзін з маіх салдат, і загадка адразу стала зразумелай.

Калі я гнаўся за ворагамі і ўварваўся ў вароты непрыяцельскай крэпасці, туркі якраз у тую хвіліну зачынілі вароты і адрэзалі заднюю палову майго каня. Нібы рассеклі яго напалам! Гэтая задняя палова некаторы час заставалася непадалёку ад варот, брыкаючыся і разганяючы туркаў ударамі капытоў, а потым паскакала на суседні луг.

— Яна там пасецца і зараз! — паведаміў мне салдат.

— Пасецца? Не можа быць!

— Паглядзіце самі.

Я памчаўся на пярэдняй палове каня на луг. Там я сапраўды знайшоў заднюю палову каня. Яна мірна пасвілася на зялёнай паляне.

Я адразу ж паслаў па ваеннага ўрача, і ён, доўга не думаючы, сшыў абедзве паловы майго каня тонкімі лаўровымі пруточкамі, бо нітак у яго пад рукой не было.

Абедзве паловы добра зрасліся, а лаўровае вецце пусціла карэнні ў цэле майго каня, і праз месяц у мяне над сядлом вырасла альтанка з лаўровага вецця.

Сядзячы ў гэтай утульнай альтанцы, я зрабіў нямала незвычайных падзвігаў.

Верхам на ядра

Зрэшты, у час вайны мне давялося ездзіць не толькі на конях, але і на гарматных ядрах.

Здарылася гэта вось як.

Мы аблажылі нейкі турэцкі горад, і спатрэбілася нашаму камандзіру даведацца, ці многа ў тым горадзе гармат.

Але ва ўсёй нашай арміі не знайшлося смельчака, які б згадзіўся непрыкметна прабрацца ў варажы лагер.

Самым смелым аказаўся я.

Я стаў побач з велізарнай гарматай, якая біла па турэцкім горадзе, і калі з гарматы вылецела ядро, я ўскочыў на яго і хвацка памчаўся наперад. Усе ў адзін голас усклікнулі:

— Брава, брава, барон Мюнхаўзен!

Спачатку ляцець было прыемна, але калі воддаль паказаўся варажы горад, мяне ахапілі трывожныя думкі:

«Гм! — сказаў я сабе. — Заляцець ты, бадай, заляціш, але ці ўдацца табе адтуль выбрацца? Ворагі не будуць цацкацца з табою, яны схопяць цябе, як шпіёна, і павесяць на бліжэйшай шыбеніцы. Не, даражэнькі Мюнхаўзен, трэба вяртацца, пакуль не позна!»

У гэтую хвіліну міма мяне пралятала сустрэчнае ядро, пушчанае туркамі ў наш лагер.

Доўга не думаючы я перасеў на яго і, як нічога і не было, памчаўся назад.

Вядома, у час палёту я старанна пералічыў усе турэцкія гарматы і прывёз свайму камандзіру самыя дакладныя звесткі аб артылерыі ворага.

За валасы

Наогул за час гэтай вайны са мною было шмат прыгод. Аднойчы, ратуючыся ад туркаў, паспрабаваў я пераскочыць балота верхам на кані. Але конь не дасягнуў берага, і мы з разгону пляснуліся ў вадкую грязь.

Пляснуліся — і пачалі тапіцца. Ратунку не было.

Балота з жахлівай хуткасцю засмоктвала нас глыбей і глыбей. Вось ужо ўсё тулава майго каня схавалася ў смярдзючай гразі, вось ужо і мая галава пачала апускацца ў балота, і адтуль тырчыць толькі пасма ад майго парыка.

Што было рабіць? Мы абавязкова загінулі б, калі б не надзвычайная дужасць маіх рук. Я страшэнны асілак. Схапіўшы сябе за гэтую пасму, я з усяе сілы тузануў уверх і без вялікай цяжкасці выцягнуў з балота і сябе, і свайго каня, якога моцна сціснуў абедзвюма нагамі, як абцугамі.

Так, я прыўзняў у паветра і сябе, і свайго каня, і калі вы думаеце, што гэта лёгка, паспрабуйце зрабіць гэта самі.

Пчаліны пастух і мядзведзі

Але ні сіла, ні смеласць не выратавалі мяне ад страшэннай бяды.

Аднаго разу ў час бою туркі акружылі мяне. Хаця я біўся, як тыгр, я ўсё ж трапіў да іх у палон.

Яны звязалі мяне і прадалі ў няволю.

Для мяне пачаліся чорныя дні. Праўда, работу мне давалі не цяжкую, але даволі сумную і надакучлівую: мяне прызначылі пчаліным пастухом. Кожную раніцу я павінен быў выганяць сультанавых пчол на лужок, пасвіць іх увесь дзень, а ўвечары заганяць у вуллі.

Спачатку ўсё ішло добра, але вось неяк аднойчы, пералічыўшы ўсіх пчол, я заўважыў, што аднае не хапае.

Я пайшоў шукаць яе і хутка ўбачыў, што на яе накінуліся два вялізныя мядзведзі, якія, відаць, хацелі разарваць яе напалам і паласавацца яе салодкім мёдам.

У мяне не было з сабой аніякай зброі — толькі маленькая сярэбраная сякерка.

Я размахнуўся і запусціў гэтай сякеркай у прагных звяроў, каб напалохаць іх і вызваліць бедную пчолку. Мядзведзі кінуліся наўцёкі, і пчолка была выратавана. Але, на жаль, я не разлічыў размаху сваёй магутнай рукі і шпурнуў сякерку з такой сілай, што яна заляцела на месяц. Так, на месяц. Вы ківаеце галавой і смеяцеся, а мне ў той час было не да смеху.

Я задумаўся.

Што было рабіць? Дзе знайсці такія доўгія драбіны, каб узлезці на самы месяц?

Першае падарожжа на месяц

На шчасце, я ўспомніў, што ў Турцыі ёсць такая агародная расліна, якая расце вельмі хутка і часам дасягае да самага неба.

Гэта — фасоля. Ні хвіліны не марудзячы, я пасадзіў у зямлю адну з такіх фасолін, і яна адразу ж пачала расці.

Яна расла ўсё вышэй і вышэй і хутка дацягнулася да месяца!

— Ура! — усклікнуў я і палез па сцябле ўгору.

Праз гадзіну я апынуўся на месяцы.

Нялёгка мне было знайсці на месяцы сярэбраную сваю сякерку. Месяц сярэбраны, і сякера сярэбраная — серабра на серабры не відаць. Але, нарэшце, я ўсё ж знайшоў сваю сякерку на кучы гнілой саломы.

Я з радасцю засунуў яе за пояс і хацеў быў спусціцца ўніз на зямлю.

Ды дзе там: сонца высушыла маю фасолевую сцябліну, і яна рассыпалася на дробныя кавалачкі!

Убачыўшы гэта, я ледзь не заплакаў у роспачы.

Што рабіць? Што рабіць? Няўжо мне ніколі не вярнуцца на зямлю? Няўжо я так і застануся на ўсё жыццё на гэтым абрыдлым месяцы? О не! Нізавошта! Я падбег да саломы і пачаў віць з яе вяроўку. Вяроўка выйшла нядоўгая, але толькі тае бяды! Я пачаў спускацца па ёй. Адною рукою я ссоўваўся ўніз па вяроўцы, а ў другой трымаў сякерку.

Але хутка вяроўка скончылася, і я павіс у паветры, паміж небам і зямлёй. Гэта было жахліва, але я не разгубіўся. Нядоўга думаючы я схапіў сякеру і, моцна ўхапіўшыся за ніжні канец вяроўкі, адсек яе верхні канец і прывязаў яго да ніжняга. Гэта дало мне магчымасць спусціцца ніжэй да зямлі.

Але ўсё ж да зямлі было далёка. Шмат разоў даводзілася мне адсякаць верхнюю палову вяроўкі і прывязваць яе да ніжняй. Нарэшце, я спусціўся так нізка, што мог разгледзець гарадскія дамы і палацы. Да зямлі заставалася ўсяго тры ці чатыры мілі.

І раптам — о жах! — вяроўка парвалася. Я грывнуўся вобземлю так моцна, што прабіў яміну глыбінёй з паўмілі.

Ачуняўшы, я доўга не ведаў, як мне выбрацца з гэтай глыбокай яміны. Цэлы дзень я не еў, не піў, а ўсё думаў і думаў. І нарэшце прыдумаў: выкапаў пазногцямі прыступкі і па гэтай лесвіцы вылез на паверхню зямлі.

О, Мюнхаўзен нідзе не загіне!

Пакараная прагнасць

Вопыт, набыты такой цяжкай працай, робіць чалавека разумнейшым.

Пасля падарожжа на месяц я вынайшаў больш зручны спосаб ратаваць сваіх пчол ад мядзведзяў.

Увечары я вымазаў мёдам аглоблю калёс і схаваўся непадалёку ад іх.

Як толькі сцямнела, да калёс падкраўся вялізны мядзведзь і пачаў прагна вылізваць мёд, якім была пакрыта аглобля. Абжора так захапіўся гэтым ласункам, што і не заўважыў, як аглобля ўвайшла яму ў горла, а потым у страўнік і, нарэшце, вылезла ў яго ззаду.

Гэтага я толькі і чакаў.

Я падбег да калёс і забіў у аглоблю ззаду мядзведзя тоўсты і доўгі цвік! Мядзведзь аказаўся ўздзетым на аглоблю. Цяпер яму ўжо не саслізнуць ні туды ні сюды. У такім стане я пакінуў яго да раніцы.

Раніцай пачуў пра гэтую штуку сам турэцкі султан і прыйшоў зірнуць на мядзведзя, злоўленага з такой незвычайнай хітрасцю. Ён доўга глядзеў на яго і рагатаў да ўпаду.

Кони пад пахамі, карэта на плячах

Неўзабаве туркі адпусцілі мяне на волю і разам з іншымі палоннымі накіравалі назад у Пецярбург.

Але я вырашыў паехаць з Расіі, сеў у карэту і пакаціў на радзіму. Зіма ў тым годзе была вельмі халодная. Нават сонца схпіла прастуду, адмарозіла шчокі і ў яго з'явіўся насмарк. А калі сонца прастуджана, ад яго замест цяпла ідзе холад. Можаце сабе ўявіць, як моцна я праяб.

Дарога была вузкая. Абапал яе стаялі парканы. Я загадаў майму фурману пратрубіць у ражок, каб сустрэчныя экіпажы пачакалі, пакуль мы праедзем, бо на такой вузкай дарозе мы не маглі б размінуцца.

Фурман выканаў мой загад. Ён узяў ражок і пачаў дзьмуць. Дзьмуў, дзьмуў, дзьмуў, але з ражка не вылятала аніводнага гуку! А між тым насустрач нам ехаў вялікі экіпаж.

Нічога не зробіш, я вылажу з карэты і выпрагаю маіх коней. Потым узвальваю карэту на плечы — а карэта цяжка нагружаная! — і адным скачком пераскакваю цераз паркан. Яшчэ адзін скачок — і я пераношу карэту зноў на дарогу, але ўжо ззаду экіпажа.

Гэта было нялёгка нават мне, а вы ведаеце, які я асілак.

Крыху адпачыўшы, я вяртаюся да маіх коней, бяру іх пад пахі і такімі ж двума скачкамі пераношу да карэты. У час гэтых скачкоў адзін з маіх коней пачаў моцна брыкацца. Я засунуў яго заднія ногі ў кішэню майго сурдута, хаця гэта было нязручна, і яму нехаця прыйшлося супакоіцца.

Потым я запрог коней у карэту і спакойна даехаў да бліжэйшай гасцініцы.

Прыемна было сагрэцца пасля такога лютага марозу і адпачыць пасля такой цяжкай працы!

Адталыя гукі

Мой фурман павесіў ражок недалёка ад печы, а сам падышоў да мяне. Мы пачалі спакойна гутарыць.

І раптам ражок зайграў:

«Тру-туту! Тра-тата! Ра-рара!»

Мы вельмі здзівіліся, але ў тую ж хвіліну я зразумеў, чаму на марозе гэты ражок зусім не трубіў, а ў цяпле зайграў сам па сабе.

На марозе гукі замёрзлі ў ражку, а зараз, адагрэўшыся ля печы, адтаялі і пачалі самі вылітаць з ражка.

Мы з фурманам на працягу ўсяго вечара з асалодай слухалі гэтую чароўную музыку.

Частка другая

Бура

Але не падумайце, калі ласка, што я падарожнічаў толькі па лясах і палях. Не, мне выпадала неаднойчы пераплываць моры і акіяны, і там здараліся са мною прыгоды, якія не здараліся ні з кім.

Ішлі мы неяк у Індыю на вялікім караблі. Надвор'е было выдатнае. Але, калі мы стаялі на якары каля нейкага вострава, узняўся страшэнны ўраган. Бура наляцела з такой сілай, што вырвала на востраве некалькі тысяч (так, так, некалькі тысяч!) дрэў і панесла іх проста да воблакаў.

Вялізныя дрэвы, што важкі сотні пудоў, ляцелі так высока над зямлёй, што знізу здаваліся нейкімі пёркамі.

А ледзь толькі бура скончылася, кожнае дрэва ўпала на сваё ранейшае месца і адразу пусціла карэнні. Такім чынам, на востраве не засталася ніякіх слядоў урагану. Дзіўныя дрэвы, ці не праўда?

Аднак адно дрэва так і не вярнулася на месца.

Справа ў тым, што, калі яно ўзляцела ў паветра, на яго галінах знаходзіўся адзін бедны селянін з жонкай. Навошта яны ўзлезлі туды? Вельмі проста: каб нарваць агуркоў, бо ў той мясцовасці агуркі растуць на дрэвах. Жыхары вострава любяць агуркі больш за ўсё на свеце і нічога іншага не ядуць. Гэта іх адзіная ежа.

Бедным сялянам, падхопленым бурай, мімаволі давялося зрабіць паветранае падарожжа пад воблакамі.

Калі бура сунялася, дрэва пачало апускацца на зямлю. Селянін і сялянка былі, як знарок, вельмі тоўстыя, яны нахілілі яго сваім цяжарам, і дрэва ўпала не туды, дзе расло раней, а ўбаку, прычым наляцела на тамашняга караля і, на шчасце, расплюшчыла яго, як кузурку.

— На шчасце? — спытаеце вы. — Чаму ж на шчасце?

Таму што гэты кароль быў жорсткі і бязлітасна мучыў усіх жыхароў вострава.

Жыхары былі вельмі рады, што іх мучыцель загінуў, і прапанавалі карону мне:

— Калі ласка, добры Мюнхаўзен, будзь нашым каралём. Зрабі нам паслугу, царуй над намі. Ты такі мудры і смелы.

Але я наадрэз адмовіўся, бо я не люблю агуркоў.

Паміж кракадзілам і львом

Калі бура скончылася, мы паднялі якар і тыдні праз два шчасліва прыбылі на востраў Цэйлон.

Старэйшы сын цэйлонскага губернатара прапанаваў мне пайсці разам з ім на паляванне.

Я згадзіўся з вялікай прыемнасцю. Мы накіраваліся ў бліжэйшы лясок. Спёка стаяла страшэнная, і я павінен прызнацца, што без прывычкі вельмі хутка стаміўся.

А сын губернатара, дужа малады чалавек, адчуваў сябе на гэтай спёцы цудоўна. Ён жыў на Цэйлоне з дзяцінства.

Цэйлонскае сонца было яму хоць бы што, і ён бадзёра крочыў па гарачых пясках.

Я адстаў ад яго і хутка заблудзіўся ў гушчары незнаёмага лесу. Іду і чую шорах. Азіраюся: перада мною велізарнейшы леў, які разявіў пашчу і хоча мяне разарваць. Што тут рабіць? Стрэльба мая была зараджана дробным шротам, якім не заб'еш нават курапатку. Я стрэліў, але шрот толькі раз'юшыў лютага звера, і ён накінуўся на мяне з падвоенай злосцю.

У жаху я кінуўся бегчы, ведаючы, што гэта дарэмна, што страшыдла адным скачком дагоніць мяне і разарве. Але куды я бягу? Спераду перада мной разявіў пашчу велізарны кракадзіл, гатовы праглынуць мяне ў тую ж хвіліну.

Што рабіць? Што рабіць?

Ззаду — леў, наперадзе — кракадзіл, злева — возера, справа — балота, якое кішыць ядавітымі змеямі.

У смяротным страху я ўпаў на траву і, заплюшчыўшы вочы, чакаў немінучай пагібелі. І раптам у мяне над галавой нешта пракацілася і чмякнула. Я расплюшчыў вочы і ўбачыў цудоўнае відовішча, якое прынесла мне вялікую радасць: аказваецца, леў, кінуўшыся на мяне ў той самы момант, калі я падаў на зямлю, пераляцеў цераз мяне і трапіў проста ў пашчу кракадзіла!

Галава аднаго страшыдлы знаходзілася ў глотцы другога, і абодва з усіх сіл намагаліся вызваліцца адзін ад аднаго.

Я ўсхапіўся на ногі, выхапіў паляўнічы нож і адным ударам адсек галаву льву. Да маіх ног звалілася мёртвае цела.

Потым, не трацячы часу, я схапіў стрэльбу і прыкладам пачаў заганяць галаву льва яшчэ глыбей у пашчу кракадзіла, так што, нарэшце, ён задыхнуўся.

Сын губернатара, які вярнуўся ў гэты час, павіншаваў мяне з перамогай над двума ляснымі волатамі.

Сустрэча з кітам

Вы можаце зразумець, што пасля гэтага на Цэйлоне мне не надта спадабалася.

Я сеў на ваенны карабель і накіраваўся ў Амерыку, дзе няма ні кракадзілаў, ні львоў.

Мы плылі дзесяць дзён без прыгод, але раптам недалёка ад Амерыкі нас напаткала бяда: мы наляцелі на падводную скалу.

Удар быў такі моцны, што матроса, які сядзеў на мачце, адкінула ў мора на тры мілі.

На шчасце, падаючы ў ваду, ён паспеў ухапіцца за дзюбу чырвонай чаплі, што пралятала міма, і чапля дапамагла яму пратрымацца на паверхні мора, пакуль мы не падабралі яго.

Мы наляцелі на скалу так нечакана, што я не ўтрымаўся на нагах: мяне падкінула ўверх і я бразнуўся галавой аб столь сваёй каюты.

Ад гэтага мая галава правалілася да мяне ў страўнік, і толькі ажно за некалькі месяцаў мне ўдалося пакрысе выцягнуць яе адтуль за валасы.

Скала, на якую мы наляцелі, аказалася зусім не скалой.

Гэта быў кіт велізарных памераў, які мірна драмаў на вадзе.

Наляцеўшы на кіта, мы разбудзілі яго, і ён так раззлаваўся, што схапіў наш карабель зубамі за якар і цэлы дзень, ад рання да ночы, цягаў нас па ўсім акіяне.

На шчасце, якарны ланцуг, нарэшце, парваўся, і мы вызваліліся ад кіта.

На зваротным шляху з Амерыкі мы зноў сустрэліся з гэтым кітам. Ён быў мёртвы і ляжаў на вадзе, займаючы сваёй тушай паўмілі. Не было чаго і думаць, каб выцягнуць гэту аграмадзіну на карабель. Таму мы адрэзалі ад кіта толькі галаву. Як жа мы ўзрадаваліся, калі, усцягнуўшы яе на палубу, знайшлі ў пашчы страшыдлы і наш якар, і сорак метраў карабельнага ланцуга, які ўвесь змяшчаўся ў адной дзірцы гнілога зуба!

Але нядоўга цягнулася наша радасць. Мы выявілі, што ў нашым караблі вялікая прабоіна. Вада адразу палілася ў трум.

Карабель пачаў тануць.

Усе разгубіліся, закрычалі, заплакалі, але я хутка прыдумаў, што рабіць. Нават не скідаючы штаноў, я сеў проста ў дзірку і заткнуў яе сваёю задняй часткаю.

Цеча спынілася.

Карабель быў выратаваны.

У страўніку ў рыбы

Праз тыдзень мы прыехалі ў Італію.

Быў сонечны, ясны дзень, і я пайшоў на бераг Міжземнага мора купацца. Вада была цёплая. Я выдатны плывец і заплыву далёка ад берага.

Раптам бачу — проста на мяне плыве вялізная рыба з шырока разяўленай пашчай! Што было рабіць? Уцячы ад яе немагчыма, таму я сціснуўся ў камяк і кінуўся ў яе разяўленую пашчу, каб хутчэй праслізнуць міма вострых зубоў і адразу апынуцца ў страўніку.

Не кожнаму прыйшла б у галаву такая дасціпная хітрасць, але я чалавек дасціпны і, як вы ведаеце, вельмі кемлівы.

У страўніку ў рыбы было цёмна, але затое цёпла і ўтульна.

Я пачаў хадзіць па гэтай цемры, прагульвацца ўзад і ўперад і хутка заўважыў, што гэта вельмі не падабаецца рыбе. Тады я пачаў наўмысна тупаць нагамі, скакаць і танцаваць як вар'ят, каб добра памучыць яе.

Рыба залемантавала ад болю і высунула з вады сваю вялізную морду.

Хутка яе заўважылі з італьянскага карабля, што праходзіў міма.

Вось гэтага я і хацеў! Маракі забілі яе гарпуном, а потым усягнулі да сябе на палубу і пачалі раіцца, як лепш ім рассекчы незвычайную рыбіну.

Я сядзеў усярэдзіне і, прызнацца, дрыжаў ад страху: я баяўся, каб гэтыя людзі не рассеклі і мяне разам з рыбай.

Гэта было б жахліва!

Але, на шчасце, іх сякеры не закранулі мяне. Ледзь толькі бліснула першае святло, я пачаў крычаць гучным голасам на чысцюткай італьянскай мове (о, я ведаю італьянскую мову выдатна!), што я рады бачыць гэтых добрых людзей, якія вызвалілі мяне з маёй душнай турмы.

Пачуўшы чалавечы голас з рыбінага бруха, матросы застылі ад жаху.

Іх здзіўленне стала яшчэ большым, калі з рыбінай пашчы выскачыў я і прывітаў іх ветлівым паклонам.

Мае цудоўныя слугі

Карабель, што выратаваў мяне, накіраваўся ў сталіцу Турцыі. Італьянцы, сярод якіх я цяпер апынуўся, адразу ўбачылі, што я чалавек надзвычайны, і прапанавалі мне застацца на караблі разам з імі. Я згадзіўся, і праз тыдзень мы прычалілі да турэцкага берага.

Турэцкі султан, даведаўшыся аб маім прыездзе, вядома, запрасіў мяне абедаць. Ён сустрэў мяне на парозе свайго палаца і сказаў:

— Я шчаслівы, што магу вітаць вас у сваёй старажытнай сталіцы. Спадзяюся, што вы ў добрым здароўі? Я ведаю ўсе вашы вялікія подзвігі, і мне хацелася б даручыць вам адну цяжкую справу, якую не выканае ніхто, акрамя вас, бо вы самы разумны і кемлівы чалавек на зямлі. Ці не маглі б вы неадкладна паехаць у Егіпет?

— З радасцю! — адказаў я. — Я так люблю падарожнічаць, што гатовы хоць зараз на край свету!

Султану мой адказ вельмі спадабаўся, і ён даў мне даручэнне, якое на векі вечныя павінна застацца тайнай для ўсіх, і таму я не магу расказаць, у чым яно заключалася. Так, так, султан даверыў мне вялікую тайну, бо ён ведаў, што я самы надзейны чалавек ва ўсім свеце. Я пакланіўся і неадкладна рушыў у дарогу.

Толькі я ад'ехаў ад турэцкай сталіцы, як мне трапіўся насустрач маленькі чалавек, які бег з незвычайнай хуткасцю. Да кожнай яго нагі была прывязана цяжкая гіра, і ўсё ж ён ляцеў, як страла.

— Куды ты? — спытаў я ў яго. — І навошта ты прывязаў да ног гэтыя гіры? Яны ж перашкаджаюць бегчы!

— Тры хвіліны назад я быў у Вене, — адказаў на бягу чалавек, — а цяпер іду ў Канстанцінопаль пашукаць сабе якой-небудзь работы. Гіры ж павесіў да ног, каб не бегчы занадта хутка, бо спяшацца мне няма куды.

Вельмі спадабаўся мне гэты незвычайны скараход, і я ўзяў яго да сябе на службу. Ён ахвотна пайшоў следам за мной.

На другі дзень пры самай дарозе заўважылі мы чалавека, які ляжаў ніцма, прыклаўшы вуха да зямлі.

— Што ты тут робіш? — спытаў я ў яго.
— Слухаю, як у полі расце трава! — адказаў ён.
— І чуеш?
— Вельмі добра чую. Для мяне гэта проста дробязь!
— У такім выпадку ідзі, калі ласка, да мяне на службу. Твае чуйныя вушы могуць спатрэбіцца мне ў дарозе.

Ён згадзіўся, і мы рушылі далей.

Хутка я ўбачыў паляўнічага, у якога ў руках была стрэльба.

— Паслухай, — звярнуўся я да яго. — У каго гэта ты страляеш? Нідзе не відаць ні звера, ні птушкі.

— На даху званіцы ў Берліне сядзеў верабей, і я трапіў яму проста ў вока.

Вы ведаеце, як я люблю паляванне. Я абняў трапнага стралка і запрасіў яго да сябе на службу. Ён з радасцю пайшоў за мной.

Праехаўшы шмат краін і гарадоў, мы наблізіліся да вялікага лесу. Глядзім — пры дарозе стаіць чалавек велізарнейшага росту і трымае ў руках вяроўку, якую ён накінуў пятлёю вакол усяго лесу.

— Што гэта ты цягнеш? — спытаў я ў яго.

— Дык вось спатрэбілася дроў насекчы, а сякера ў мяне дома засталася, — адказаў ён. — Я і хачу злаўчыцца, каб абысціся без сякеры.

Ён шмаргануў за вяроўку, і вялізныя дубы, як тонкія былінкі, узляцелі ў паветра і ўпалі на зямлю.

Я, вядома, не пашкадаваў грошай і адразу ж запрасіў гэтага асілка да сябе на службу.

Калі мы прыехалі ў Егіпет, узнялася такая страшэнная бура, што ўсе нашы карэты і коні кулём паляцелі па дарозе.

Удалечыні мы ўбачылі сем ветракоў, крылі якіх круціліся як шалёныя. А на пагорку ляжаў чалавек і заціскаў сваю левую ноздру пальцам. Ubачыўшы нас, ён пачціва мяне прывітаў, і бура ў той жа момант сунялася.

— Што ты тут робіш? — запытаў я.

— Я кручу ветракі свайго гаспадара, — адказаў ён. — А каб яны не паламаліся, я дзьму не надта моцна: толькі з аднае ноздры.

«Гэты чалавек мне спатрэбіцца», — падумаў я і прапанаваў яму ехаць са мною.

Кітайскае віно

У Егіпце я хутка выканаў усе даручэнні султана. Мая кемлівасць дапамагла мне і тут. Праз тыдзень я разам са сваімі незвычайнымі слугамі вярнуўся ў сталіцу Турцыі.

Султан быў рады, што я вярнуўся, і вельмі хваліў мяне за мае ўдалыя дзеянні ў Егіпце.

— Вы разумнейшы за ўсіх маіх міністраў, любы Мюнхаўзен! — сказаў ён, моцна паціснуўшы мне руку. — Прыходзьце да мяне сёння абедаць!

Абед быў вельмі смачны, але — вось бяда! — на стале не стаяла віна, бо туркам па закону забаронена піць віно. Я быў вельмі засмучоны, і султан, каб усцешыць мяне, павёў пасля абеду ў свой кабінет, адчыніў патайную шафу і дастаў адтуль бутэлечку.

— Такого цудоўнага віна вы не спрабавалі за ўсё сваё жыццё, мой любы Мюнхаўзен! — сказаў ён, наліваючы мне поўную шклянку.

Віно сапраўды было добрае. Але пасля першага ж глытка я завіў, што ў Кітаі ў кітайскага багдыхана Фу Чана віно яшчэ лепшае за гэтае.

— Мой любы Мюнхаўзен! — усклікнуў султан. — Я прывык верыць кожнаму вашаму слову, бо вы самы праўдзівы чалавек на зямлі, але клянуся, што зараз вы гаворыце няпраўду: лепшага за гэтае віно не бывае!

— А я вам дакажу, што бывае!

— Мюнхаўзен, вы хлусіце!

— Не, я кажу чыстую праўду і бяруся роўна праз гадзіну прынесці вам бутэлечку такога віна, у параўнанні з якім ваша — нікчэмная кісляціна.

— Мюнхаўзен, вы забываецеся! Я заўсёды лічыў вас адным з самых праўдзівых людзей на зямлі, а цяпер бачу, што вы бессаромны хлус.

— У такім разе я патрабую, каб вы ўпэўніліся неадкладна, ці праўду я кажу!

— Згодзен! — адказаў султан. — Калі да чатырох гадзін вы не даставіце мне з Кітая бутэлечку лепшага ў свеце віна, я загадаю вам адсячы галаву.

— Цудоўна! — усклікнуў я. — Я згодзен на вашы ўмовы. Але калі да чатырох гадзін гэтае віно будзе ў вас на стале, вы аддасце мне столькі золата з вашай кладоўкі, колькі за адзін раз можа панесці адзін чалавек.

Султан згадзіўся. Я напісаў кітайскаму багдыхану пісьмо і папрасіў яго падарыць мне бутэлечку таго самага віна, якім ён частаваў мяне тры гады назад.

«Калі вы адмовіце мне ў маёй просьбе, — пісаў я, — ваш сябра Мюнхаўзен загіне ад рукі ката».

Калі я скончыў пісаць, было ўжо пяць хвілін на чацвёртую.

Я паклікаў свайго скарахода і паслаў яго ў кітайскую сталіцу. Ён адвязаў гіры, што віселі ў яго на нагах, узяў пісьмо і ў адзін момант знік з вачэй.

Я вярнуўся ў кабінет султана. У чаканні скарахода мы асушылі да дна пачатую намі бутэльку.

Прабіла чвэртку на чацвёртую, потым палову на чацвёртую, потым тры чвэрткі на чацвёртую, а мой скараход не паказваўся.

Мне зрабілася неяк нядобра, асабліва калі я заўважыў, што султан трымае ў руках званочак, каб пазваніць і паклікаць ката.

— Дазвольце мне выйсці ў сад падыхаць свежым паветрам! — сказаў я султану.

— Калі ласка! — адказаў султан з самай прыязнай усмешкай.

Але, выходзячы ў сад, я ўбачыў, што за мною следам ідуць нейкія людзі, не адступаючы ад мяне ні на крок.

Гэта былі султаны каты, гатовыя кожную хвіліну накінуцца на мяне і адсячы маю бедную галаву.

У распачы я зірнуў на гадзіннік. Без пяці чатыры! Няўжо мне засталася жыць усяго толькі пяць хвілін? О, гэта занадта жахліва! Я паклікаў свайго слугу — таго самага, што чуе, як расце ў полі трава, — і спытаў яго, ці не чуе ён тупату майго скарахода. Ён прыклаў вуха да зямлі і паведаміў мне, на маё вялікае гора, што скараход заснуў!

— Заснуў?!

— Так, заснуў. Я чую, як ён храпе далёка-далёка.

У мяне ногі падкасіліся ад жаху. Яшчэ хвіліна — і я загіну бяслаўнай смерцю.

Я паклікаў другога слугу — таго самага, які цэліўся ў вераб'я, — і ён адразу ж узлез на самую высокую вежу і, прыўзняўшыся на дыбачкі, пачаў узірацца ўдаль.

— Ну, што, ці бачыш ты нягодніка? — запытаў я, задыхаючыся ад злосці.

— Бачу, бачу! Ён разлэгся на лужку пад дубам, недалёка ад Пекіна і храпе. А побач з ім бутэлька... Але пачакай, я цябе пабуджу.

Ён стрэліў у вершаліну таго дуба, пад якім спаў скараход.

Жалуды, лісце і галінкі пасыпаліся на скарахода і пабудзілі яго.

Скараход усхапіўся, працёр вочы і кінуўся бегчы як апантаны.

Да чатырох гадзін заставалася ўсяго толькі паўхвіліны, калі ён уляцеў у палац з бутэлькай кітайскага віна.

Можаце сабе ўявіць, якая вялікая была мая радасць! Паспытаўшы віна, султан прыйшоў у захапленне і ўсклікнуў:

— Любы Мюнхаўзен! Дазвольце мне схаваць гэтую бутэлекку як мага далей ад вас. Я хачу распіць яе адзін. Я і не думаў, што на свеце бывае такое салодкае і смачнае віно.

Ён замкнуў бутэльку ў шафе, а ключы ад шафы паклаў сабе ў кішэню і загадаў неадкладна паклікаць скарбніка.

— Я дазваляю майму сябру Мюнхаўзену ўзяць з маіх кладовак столькі золата, колькі яго можа панесці за адзін раз адзін чалавек, — сказаў султан.

Скарбнік нізка схіліўся перад султанам і павёў мяне ў падземеллі палаца, даверху набітыя скарбамі.

Я паклікаў свайго асілка. Ён узваліў сабе на плечы ўсё золата, што было ў кладоўках султана, і мы пабеглі да мора. Там я наняў велізарны карабель і даверху нагрузіў яго золатам.

Падняўшы парусы, мы паспяшаліся выйсці ў адкрытае мора, пакуль султан не апамятаўся і не адабраў у мяне сваіх скарбаў.

Пагоня

Але здарылася тое, чаго я так баяўся.

Ледзь толькі мы ад'ехалі ад берага, скарбнік пабег да свайго ўладара і сказаў яму, што я дарэшты абрабаваў кладоўкі. Султан раз'юшыўся і паслаў мне наўздагон увесь свой ваенны флот.

Убачыўшы мноства баявых караблёў, я, прызнацца, не на жарты спалохаўся.

«Ну, Мюнхаўзен, — сказаў я сабе, — настала твая апошняя хвіліна. Цяпер ужо табе не будзе ратунку. Уся твая хітрасць не дапаможа табе».

Я адчуў, што мая галава, якая толькі што ўмацавалася ў мяне на плячах, зноў нібыта аддзяляецца ад тулава.

Раптам да мяне падышоў мой слуга, той, які меў магутныя ноздры.

— Не бойцеся, яны нас не дагоняць! — сказаў ён, смеючыся, пабег на карму і, накіраваўшы адну ноздру супроць турэцкага флоту, а другую супроць нашых парусоў, падняў такі страшэнны вецер, што ўвесь турэцкі флот у адну хвіліну адляцеў ад нас назад у гавань.

А наш карабель, падганяемы маім магутным слугой, шпарка памчаўся наперад і праз дзень дабраўся да Італіі.

У Італіі я зажыў, як багацей, але спакойнае, мірнае жыццё мне не падабалася.

Я прагнуў новых прыгод і подзвігаў.

Таму я вельмі ўзрадаваўся, калі пачуў, што недалёка ад Італіі распачалася новая вайна: англічане ваявалі з іспанцамі.

Ні хвіліны не марудзячы, ускочыў я на каня і памчаўся на поле бітвы.

Іспанцы аблажылі тады англійскую крэпасць Гібралтар, таму я адразу ж прабраўся да акружаных.

Генерал, які камандаваў крэпасцю, быў мой добры прыяцель. Ён радасна сустрэў мяне і пачаў паказваць мне ўзвядзеныя ім умацаванні, бо ён ведаў, што я магу даць яму слушную і карысную параду.

Стоячы на сцяне Гібралтара, я ўбачыў праз падзорную трубу, што іспанцы накіроўваюць дула сваёй гарматы якраз у тое месца, дзе стаялі мы абодва.

Ні хвіліны не марудзячы, я загадаў, каб на гэтае самае месца была пастаўлена вялізная гармата.

— Навошта? — запытаў генерал.

— Вось убачыш! — адказаў я.

Ледзь толькі гармату падкацілі да мяне, я накіраваў яе дула дакладна ў дула варожай гарматы, і, калі іспанскі пушкар паднёс да сваёй гарматы knot, я гучна скамандаваў:

— Плі!

Абедзве гарматы грывнулі ў адзін і той жа момант.

Здарылася тое, чаго я чакаў: у вызначаным мною пункце два ядры — наша і варожае — стукнуліся са страшэннай сілай, і варожае ядро паляцела назад.

Вы разумееце: яно паляцела назад да іспанцаў.

Яно адарвала галаву іспанскаму пушкарку і шаснаццаці іспанскім салдатам.

Яно збіла мачты ў трох караблёў, што стаялі ў іспанскай гавані, і паляцела проста ў Афрыку.

Праляцеўшы яшчэ дзвесце чатырнаццаць міль, яно ўпала на страху ўбогай сялянскай хаціны, дзе жыла нейкая старая. Старая ляжала на спіне і спала, а рот у яе быў адкрыты. Ядро прадзіравіла страху, трапіла старой проста ў рот, выбіла ў яе апошнія зубы і засела ў горле — ні туды ні сюды!

У хаціну ўбег яе муж, чалавек гарачы і кемлівы.

Ён засунуў руку ёй у горла і паспрабаваў выцягнуць адтуль ядро, але яно не зрушылася з месца.

Тады, ні хвіліны не марудзячы, ён паднёс да яе носа добрую панюшку табакі: яна чыхнула, ды так моцна, што ядро вылецела праз акно на вуліцу!

Вось колькі бяды нарабіла іспанцам іх уласнае ядро, якое я паслаў да іх назад.

Наша ядро таксама не прынесла ім нічога прыемнага: яно трапіла ў іх ваенны карабель і пусціла яго на дно, а на караблі было дзвесце матросаў!

Дык вось, англічане выйгралі гэтую вайну галоўным чынам дзякуючы маёй кемлівасці.

— Дзякуй табе, дарагі Мюнхаўзен, — сказаў мой сябра генерал, моцна паціскаючы мне рукі. — Калі б не ты, мы загінулі б. Нашай бліскучай перамогай мы абавязаны толькі табе.

— Дробязь, — сказаў я. — Я заўжды гатовы служыць сваім сябрам.

У падзяку за маю паслугу англійскі генерал хацеў надаць мне чын палкоўніка, але я, як чалавек надзвычай сціплы, адмовіўся ад такога высокага гонару.

Адзін супроць тысячы

Я так і заявіў генералу:

— Не трэба мне ні ордэнаў, ні чыноў! Я дапамагаю вам па дружбе, бескарысліва. Проста таму, што я вельмі люблю англічан.

— Дзякуй табе, дружа Мюнхаўзен! — сказаў генерал, яшчэ раз паціскаючы мне рукі. — Дапамагай нам, калі ласка, і далей.

— З вялікай прыемнасцю, — адказаў я і папляскаў старога па плячы. — Я рады служыць брытанскаму народу.

Хутка мне выдаўся выпадак зноў дапамагчы маім сябрам англічанам.

Я пераапануўся іспанскім свяшчэннікам і, калі надышла ноч, пракраўся ў варожы лагер.

Іспанцы спалі непрабудным сном, і ніхто не ўбачыў мяне. Я ціхенька ўзяўся за работу: пайшоў туды, дзе стаялі іх страшныя гарматы, і хутка-хутка пачаў кідаць гэтыя гарматы ў мора — адну за адной — як мага далей ад берага.

Гэта было не надта лёгка, бо ўсіх гармат было больш за трыста.

Скончыўшы з гарматамі, я выцягнуў на сярэдзіну лагера ўсе драўляныя тачкі, дрожкі, калёсы, вазы, якія толькі былі ў гэтым лагерах, зваліў іх у адну кучу і падпаліў.

Яны ўспыхнулі, як порах. Пачаўся страшэнны пажар.

Іспанцы прачнуліся і ў роспачы пачалі бегаць па лагерах.

Ім здалося з перапуду, што ноччу ў іх лагерах пабывала сем або восем англійскіх палкоў.

Яны не маглі нават і падумаць, каб гэты разгром мог зрабіць адзін чалавек!

Іспанскі галоўнакамандуючы ў жаху кінуўся наўцёкі і не спыняючыся бег два тыдні, пакуль не прыбег у Мадрыд.

Усё яго войска пусцілася за ім, баючыся нават азірнуцца назад.

Такім чынам, дзякуючы маёй смеласці англічане канчаткова разбілі ворага.

— Што б рабілі мы без Мюнхаўзена? — казалі яны і, паціскаючы мне рукі, называлі мяне выратавальнікам англійскай арміі.

Англічане былі так удзячны мне за аказаную дапамогу, што запрасілі мяне ў Лондан пагасцяваць.

Я з прыемнасцю пасяліўся ў Англіі, не прадбачачы, якія прыгоды чакаюць мяне ў гэтай краіне.

Чалавек-ядро

А прыгоды былі жахлівыя.

Гуляючы неяк па ваколіцах Лондана, я вельмі стаміўся, і мне захацелася прылегчы адпачыць.

Дзень быў летні, сонца пякло бязлітасна; я марыў аб цяньку дзе-небудзь пад разгалістым дрэвам. Але дрэва паблізу не было, і вось у пошуках прахалоды я забраўся ў жарало старой гарматы і адразу заснуў моцным сном.

А трэба вам сказаць, што якраз у гэты дзень англічане святкавалі маю перамогу над іспанскай арміяй і ад радасці стралялі з усіх гармат.

Да гарматы, у якой я спаў, падышоў пушкар і стрэліў.

Я вылецеў з гарматы, як добрае ядро, і, пералецеўшы на другі бераг ракі, трапіў у двор нейкага селяніна. На маё шчасце, там было складзена мяккае сена. Я ўваткнуўся ў яго галавой — у самую сярэдзіну вялікага стога. Гэта выратавала мне жыццё, але, вядома, я страціў прытомнасць.

Так у непрытомнасці праляжаў я тры месяцы.

Восенню сена падаражала, і гаспадар захацеў прадаць яго. Парабкі акружылі мой стог і ўзяліся варушыць яго віламі. Ад іх гучных галасоў я прачнуўся. Сяк-так узлезшы на верхавіну стога, я спрасонку пакаціўся ўніз, і упаўшы гаспадару проста на галаву, нездарок зламаў яму шыю, ад чаго ён адразу сканаў.

Аднак ніхто асабліва не плакаў па ім. Ён быў бессаромны скнара і не плаціў сваім работнікам грошай. Да таго ж ён быў пражны гандляр: прадаваў сена толькі тады, калі цана на яго ўзнімалася высока.

Сярод белых мядзведзяў

Мае сябры былі вельмі рады, што я застаўся жывы. Наогул у мяне было шмат сяброў, і ўсе яны пяшчотна любілі мяне. Можце сабе ўявіць, як яны ўзрадаваліся, калі даведліся, што я не забіты. Яны даўно лічылі мяне нябожчыкам.

Асабліва ўзрадаваўся вядомы падарожнік Фіпс, які якраз у гэты час збіраўся зрабіць экспедыцыю да Паўночнага полюса.

— Дарагі Мюнхаўзен, я ў захапленні, што магу вас абняць! — усклікнуў Фіпс, як толькі я паказаўся на парозе яго кабінета.

— Вы павінны неадкладна ехаць са мною ў якасці майго самага блізкага сябра! Я ведаю, што без вашых мудрых парадаў у мяне не будзе поспеху!

Я, вядома, адразу згадзіўся, і праз месяц мы ўжо былі недалёка ад полюса.

Аднаго разу, стоячы на палубе, я заўважыў удалечыні высокую ледзяную гару, на якой валтузіліся два белыя мядзведзі.

Я схопіў стрэльбу і скокнуў з карабля проста на плавучую крыгу.

Цяжка было мне караскацца па гладкіх, як люстэрка, ледзяных кручах і скалах, штохвіліны скочваючыся ўніз і рызыкуючы праваліцца ў бездань, але, нягледзячы на перашкоды, я дабраўся да вяршыні гары і падышоў амаль да самых мядзведзяў.

І раптам мяне напаткала няшчасце: збіраючыся стрэліць, я паслізнуўся на лёдзе і ўпаў, прычым бразнуўся галавой аб лёд і ў той жа момант страціў прытомнасць.

Калі праз паўгадзіны я ачуняў, то ледзь не закрычаў ад жаху: вярзны белы мядзведзь падмяў мяне пад сябе і, разавіўшы пашчу, збіраўся павячэраць мною.

Стрэльба мая ляжала далёка ў снезе.

Зрэшты, стрэльба была тут бескарыснай, бо мядзведзь усім сваім цяжарам наваліўся мне на спіну і не даваў паварушыцца.

З вялікай цяжкасцю я выцягнуў з кішэні мой маленькі сцізорык і нядоўга думваючы адсек мядзведзю тры пальцы на задняй назе.

Ён зароў ад болю і на хвіліну выпусціў мяне са сваіх жудасных абдымкаў.

Выкарыстаўшы гэта, я са сваёй звычайнай смеласцю падбег да стрэльбы і пальнуў у лютага звера. Звер так і асунуўся ў снег.

Але гэтым не скончыліся мае няшчасці: стрэл пабудзіў некалькі тысяч мядзведзяў, што спалі на лёдзе недалёка ад мяне.

Вы толькі ўявіце сабе: некалькі тысяч мядзведзяў! Яны ўсёй зграяй рушылі проста да мяне. Што мне было рабіць? Яшчэ хвіліна — і я буду разарваны бязлітаснымі драпежнікамі. І раптам мне прыйшла бліскучая думка. Я схпіў нож, падбег да забітага мядзведзя, садраў з яго шкуру і напяў яе на сябе. Так, я напяў на сябе шкуру мядзведзя! Мядзведзі абступілі мяне. Я быў упэўнены, што яны выцягнуць мяне з маёй шкуры і раздзяруць на шматкі. Але яны абнюхвалі мяне і, прыняўшы за мядзведзя, мірна адыходзілі адзін за адным.

Хутка я навучыўся раўці па-мядзведжаму і смактаў сваю лапу, зусім як мядзведзь.

Звяры аднесліся да мяне вельмі даверліва, і я вырашыў выкарыстаць гэта.

Адзін доктар расказваў мне, што рана, нанесеная ў патыліцу, выклікае імгненную смерць. Я падышоў да бліжэйшага мядзведзя і ўсадзіў яму свой нож проста ў патыліцу! Я не сумняваўся, што, калі звер уцалее, ён неадкладна разарве мяне. На шчасце, мая першая спроба ўдалася. Мядзведзь паваліўся мёртвы, не паспеўшы нават ускрыкнуць.

Тады я парашыў гэтакім самым спосабам управіцца і з астатнімі мядзведзямі. Гэта мне ўдалося даволі лёгка. Хоць яны бачылі, як падалі іх таварышы, але, прымаючы мяне за мядзведзя, ніяк не маглі здагадацца, што іх забіваю я.

За нейкую гадзіну я паклаў некалькі тысяч мядзведзяў.

Зрабіўшы гэты подзвіг, я вярнуўся на карабель да майго сябра Фіпса і расказаў яму ўсё.

Ён даў мне сотню самых дужых матросаў, і я павёў іх на крыгу. Яны садралі шкуры з забітых мядзведзяў і перацягнулі мядзведжыя кумпякі на карабель.

Кумпякоў было так многа, што карабель не мог рушыць далей. Нам давялося вярнуцца дадому, хоць мы не даехалі да месца свайго прызначэння.

Вось чаму капітан Фіпс так і не адкрыў Паўночны полюс.

Зрэшты, мы не шкадавалі аб гэтым, бо мядзведжае мяса, прывезенае намі, аказалася надзвычай смачным.

Другое падарожжа на месяц

Вярнуўшыся ў Англію, я даў сабе слова ніколі больш не рабіць ніякіх падарожжаў, але не прайшло і тыдня, як мне прыйшлося зноў рушыць у дарогу.

Справа ў тым, што адзін мой сваяк, чалавек немалады і багаты, убіў сабе чамусьці ў галаву, быццам на свеце існуе краіна, у якой жывуць волаты.

Ён прасіў мяне абавязкова адшукаць для яго гэтую краіну і ва ўзнагароду абяцаў пакінуць мне вялікую спадчыну. Вельмі ўжо ён хацеў пабачыць волатаў!

Я згадзіўся, падрыхтаваў карабель, і мы накіраваліся ў Паўднёвы акіян.

У дарозе мы не сустрэлі нічога цікавага, акрамя некалькіх лягаючых жанчын, што пырхалі ў паветры, як матылькі. Надвор'е было цудоўнае.

Але на васьмнаццаты дзень пачалася страшэнная бура.

Вецер быў такі моцны, што падняў наш карабель над вадой і панёс яго, як пушынку, у паветры. Усё вышэй, і вышэй, і вышэй! Шэсць тыдняў насіліся мы над самымі высокімі хмарамі. Нарэшце, убачылі круглы бліскучы востраў. Гэта, вядома, быў месяц.

Мы знайшлі зручную гавань і выйшлі на месячны бераг. Унізе, далёка-далёка, мы ўбачылі другую планету — з гарадамі, лясамі, гарамі, морамі і рэкамі. Мы здагадаліся, што гэта — пакінутая намі зямля.

На месяцы нас акружылі нейкія велізарныя страшыдлы, што сядзелі верхам на трохгаловых арлах. Гэтыя птушкі замяняюць жыхарам месяца коней.

Якраз у той час месячны цар веў вайну з імператарам сонца. Ён адразу ж прапанаваў мне стаць на чале яго арміі і павесці яе ў бой, але я, вядома, наадрэз адмовіўся.

На месяцы ўсё значна большае, чым у нас на зямлі.

Мухі там велічынёю з авечку, кожны яблык не менш за кавун.

Замест зброі жыхары месяца ўжываюць рэдзьку. Яна замяняе ім коп'і, а калі няма рэдзькі, яны б'юцца галубінымі яйкамі. Замест шчытоў яны ўжываюць грыбы мухаморы.

Бачыў я там некалькі жыхароў адной далёкай зоркі. Яны прыязджалі на месяц гандляваць. Іх твары былі падобныя да сабачых морд, а вочы знаходзіліся ці на кончыку носа, ці ўнізе пад ноздрамі. У іх не было ні павек, ні веек, і, кладучыся спаць, яны закрывалі вочы языком.

Траціць час на яду месячным жыхарам ніколі не даводзіцца. У левым баку жывата ёсць у іх спецыяльныя дзверцы: яны адчыняюць іх і кладуць туды страву. Потым зачыняюць дзверцы да другога абеду, які ў іх бывае раз у месяц. Яны абедуюць усяго дванаццаць разоў на год! Гэта вельмі зручна, але наўрад ці зямныя абжоры і ласуны згадзіліся б абедать так рэдка.

Месячныя жыхары вырастаюць проста на дрэвах. Гэтыя дрэвы вельмі прыгожыя, у іх ярка-пунсовыя галіны. На галінах растуць вялізныя арэхі з надзвычай моцнай шкарлупінай.

Калі арэхі паспеюць, іх асцярожна здымаюць з дрэў і кладуць на захоўванне ў склеп.

Як толькі цару месяца спатрэбіцца новыя людзі, ён загадвае кінуць гэтыя арэхі ў вар.

Праз гадзіну арэхі лопаюцца, і з іх выскакваюць зусім гатовыя месячныя людзі. Гэтым людзям не трэба вучыцца. Яны адразу нараджаюцца дарослымі і ўжо ведаюць сваё рамяство. З аднаго арэха выскак вае камінар¹, з другога — катрыншчык, з трэцяга — марожаншчык, з чацвёртага — салдат, з пятага — кухар, з шостага — кравец.

І кожны неадкладна бярэцца за сваю справу. Камінар узлазіць на дах, катрыншчык пачынае граць, марожаншчык крычыць: «Гарачае марожанае!» (бо на месяцы лёд гарачэйшы за агонь), кухар бяжыць на кухню, а салдат страляе ў ворага. Пастарэўшы, месячныя людзі не паміраюць, але растуць у паветры, як дым ці пара.

На кожнай руцэ ў іх толькі па аднаму пальцу, але працуюць яны ім так спрытна, як мы пяцярнёй.

Галаву сваю яны носяць пад пахай і, збіраючыся ў падарожжа, пакідаюць яе дома, каб яна не сапсавалася ў дарозе.

Яны могуць раіцца са сваёй галавой, нават калі знаходзяцца далёка ад яе! Гэта вельмі зручна.

Калі цар пажадае даведацца, што думае аб ім яго народ, ён застаецца дома і ляжыць на канапе, а яго галава непрыкметна прабіраецца ў чужыя дамы і падслухвае размовы.

Вінаград на месяцы нічым не адрозніваецца ад нашага граду.

Я зусім не сумняваюся, што град, які падае часам на зямлю, гэта і ёсць той самы месячны вінаград, сарваны ветрам на месячных палях.

¹ Камінар — чысцільшчык комінаў, трубачыст.

Калі вы хочаце паспрабаваць месячнага віна, збярыце некалькі градзін і дайце ім добра растаць.

Месячным жыхарам жывот служыць замест чамадана. Яны могуць зачыняць і адчыняць яго, калі ім уздумаецца, і класці ў яго ўсё, што захочуць. У іх няма ні страўніка, ні печані, ні сэрца; яны ўсярэдзіне зусім пустыя.

Вочы свае яны могуць вымаць і ўстаўляць. Трымаючы вока, яны бачаць ім так добра, як быццам яно ў іх у галаве. Калі вока сапсуецца ці згубіцца, яны ідуць на рынак і купляюць сабе новае. Таму на месяцы вельмі шмат людзей, якія гандлююць вачыма. Там на кожным кроку чытаеш на шыльдах: «Танна прадаюцца вочы. Вялікі выбар аранжавых, чырвоных, ліловых і сініх».

Кожны год у месячных жыхароў новая мода на колер вачэй.

У той год, калі я быў на месяцы, моднымі лічыліся зялёныя і жоўтыя вочы.

Але чаму вы смеяцеся? Няўжо вы думаеце, што я вам хлушу? Не, кожнае маё слова — гэта самая чыстая праўда, а калі вы не верыце мне, адпраўляйцеся самі на месяц. Там вы ўбачыце, што я нічога не выдумляю і расказваю вам толькі праўду.

Сырны востраў

Не я вінаваты, калі са мною здараюцца такія дзіўныя дзівы, якія яшчэ не здараліся ні з кім.

Гэта таму, што я люблю падарожнічаць і заўсёды шукаю прыгод, а вы сядзіце дома і нічога не бачыце, акрамя чатырох сцен свайго пакоя.

Аднойчы, напрыклад, я накіраваўся ў далёкае плаванне на вялікім галандскім караблі. Раптам у адкрытым акіяне на нас наляцеў ураган, які ў адзін момант сарваў у нас усе парусы і паламаў усе мачты.

Адна мачта павалілася на компас і разбіла яго ўшчэнт.

Усім вядома, як цяжка кіраваць караблём без компаса. Мы збіліся з дарогі і не ведалі, куды мы плывём.

Тры месяцы нас кідала па хвалях акіяна з боку ў бок, а потым занесла невядома куды, і вось аднойчы раніцай мы заўважылі незвычайную перамену ва ўсім. Мора з зялёнага зрабілася белым. Ветрык даносіў нейкі пяшчотны, лагодны пах. Нам зрабілася вельмі прыемна і весела.

Хутка мы ўбачылі прыстань і праз гадзіну ўвайшлі ў прасторную глыбокую гавань. Замест вады ў ёй было малако! Мы паспешаліся высадзіцца на бераг і пачалі прагна піць з малочнага мора.

Між нас быў адзін матрос, які не вытрымліваў паху сыру. Калі яму паказвалі сыр, яго пачынала нудзіць. І вось толькі мы высадзіліся на бераг, як яму зрабілася дрэнна.

— Забярыце ў мяне з-пад ног гэты сыр! — крычаў ён. — Я не хачу, я не магу хадзіць па сыры!

Я нахіліўся да зямлі і ўсё зразумеў.

Востраў, да якога прыстаў наш карабель, быў зроблены з выдатнага галандскага сыру!

Так, так, не смейцеся, я раскажваю вам чыстую праўду: замест гліны ў нас пад нагамі быў сыр.

Няма нічога дзіўнага, што жыхары гэтага вострава харчаваліся выключна сырам! Але сыру гэтага не рабілася меней, бо за ноч яго вырастала роўна столькі, колькі было з'едзена на працягу дня.

Увесь востраў быў пакрыты вінаграднікамі, але вінаград там быў асаблівы: спіснеш яго ў кулаку — з яго замест соку цячэ малако.

Жыхары вострава высокія, прыгожыя людзі. У кожнага з іх па тры нагі. Дзякуючы тром нагам яны свабодна могуць трымацца на паверхні малочнага мора.

Хлеб тут расце печаны, проста ў гатовым выглядзе, таму жыхарам не даводзіцца ні сеяць, ні араць. Я бачыў шмат дрэў, увешаных салодкімі мядовымі пернікамі.

У час нашых пагулянак па Сырным востраве мы адкрылі сем рэк, што плывуць малаком, і дзве ракі, што плывуць густым і смачным півам.

Прызнаюся, гэтыя піўныя рэкі спадабаліся мне больш за малочныя.

Наогул, гуляючы па востраве, мы бачылі шмат цудаў. Асабліва ўразілі нас птушыныя гнёзды.

Яны былі наймаверна велізарныя. Адно арлінае гняздо, напрыклад, было вышэй за самы вялікі дом. Яно было ўсё сплечена з гіганцкіх дубовых ствалоў. У ім мы знайшлі пяць соцень яек, кожнае яйка велічынёю з добрую бочку.

Мы разбілі адно яйка, і з яго вылезла птушаня, разоў у дваццаць большае за дарослага арла.

Птушаня запішчала. Да яго на дапамогу прыляцела арліца. Яна схапіла нашага капітана, падняла яго да бліжэйшага воблака і адтуль шпурнула ў мора.

На шчасце, ён выдатны плывец, і праз некалькі гадзін дабраўся да Сырнага вострава.

У адным лесе я быў сведкам пакарання смерцю.

Астраўляне павесілі на дрэве трох чалавек дагары нагамі. Няшчасныя стагналі і плакалі. Я спытаўся, за што іх так жорстка караюць.

Мне адказалі, што яны — падарожнікі, якія толькі што вярнуліся з далёкага вандравання і бессаромна лгуць пра свае прыгоды.

Я пахваліў астраўлян за такую разумную расправу з хлусамі, бо не выношу ніякай хлусні і заўсёды расказваю адну толькі чыстую праўду.

Зрэшты, вы, мабыць, і самі заўважылі, што ва ўсіх маіх расказах няма аніводнага слова хлусні. Хлусня мне агідна, і я шчаслівы, што ўсе мае блізкія заўсёды лічылі мяне самым праўдзівым на зямлі чалавекам.

Вярнуўшыся на карабель, мы адразу ж паднялі якар і адплылі ад цудоўнага вострава.

Усе дрэвы, што раслі на беразе, быццам па нейкаму знаку, двойчы пакланіліся нам у пояс і зноў выпрасталіся, як нічога і не было.

Расчулены іх надзвычайнай прыязнасцю, я зняў капялюш і памахаў ім на развітанне.

Надзіва ветлівых дрэвы, ці не праўда?

Караблі, праглынутыя рыбай

У нас не было компаса, і таму мы доўга блукалі па незнаёмых морах.

Наш карабель раз-пораз акружалі жудасныя акулы, кіты і іншыя марскія страшыдлы.

Нарэшце мы напаткалі рыбу, якая была такая вялікая, што, стоячы каля яе галавы, мы не маглі ўбачыць яе хваста.

Калі рыба захацела піць, яна разявіла пашчу, і вада ракой палілася ў яе глотку, цягнучы за сабой наш карабель. Можаце сабе ўявіць, як мы ўстрывожыліся! Нават я, нашто ўжо смелы, і то задрыжаў ад страху.

Але ў жываце рыбы аказалася ціха, як у гавані. Увесь живот рыбіны быў набіты караблямі, ужо даўно праглынутымі прагным страшыдлам. О, каб вы ведалі, як там цёмна! Мы ж не бачылі ні сонца, ні зорак, ні месяца.

Рыба піла ваду двойчы на дзень, і кожны раз, калі вада ўлівалася ў яе глотку, наш карабель узнімаўся на высокіх хвалях.

У астатні час у жываце было суха.

Дачакаўшыся, пакуль вада апала, мы з капітанам сышлі з карабля пагуляць. Тут мы сустрэлі маракоў з усяго свету: шведаў, англічан, партугальцаў... У рыбіным жываце іх было дзесяць тысяч. Многія з іх жылі там ужо некалькі год. Я прапанаваў сабрацца разам і абмеркаваць план вызвалення з гэтай душнай турмы.

Мяне абралі старшынёй, але якраз у тую хвіліну, калі я адкрыў сход, праклятая рыба пачала зноў піць, і мы ўсе разбегліся па сваіх караблях.

На другі дзень мы зноў сабраліся, і я зрабіў такую прапанову: звязаць дзве самыя высокія мачты і адразу, як толькі рыба адкрые рот, паставіць іх тырчма, каб яна не магла сціснуць сківіцы. Тады яна так і застанецца з разяўленай пашчай, і мы свабодна выплывем на волю.

Мая прапанова была прынята аднагалосна.

Дзвесце самых дужых матросаў паставілі ў роце ў страшыдла дзве найвышэйшыя мачты, і яно не здолела закрыць рот. Аказалася, што ў бруху гэтай аграмадзіны было семдзсят пяць караблёў. Можаце сабе ўявіць, якой велічыні было тулава!

Мачты мы, вядома, так і пакінулі ў разяўленай пашчы рыбы, каб яна больш нікога не магла праглынуць.

Вызваліўшыся з палону, мы, зразумела, захацелі даведацца, дзе мы знаходзімся. Аказалася — у Каспійскім моры. Гэта вельмі здзівіла нас усіх, бо Каспійскае мора закрытае: яно не злучаецца ні з якімі іншымі морамі.

Але трохногі вучоны, якога я захапіў на Сырным востраве, растлумачыў мне, што рыба трапіла ў Каспійскае мора праз які-небудзь падземны канал.

Мы накіраваліся да берага, і я паспяшаўся на сушу, заявіўшы сваім спадарожнікам, што больш ніколі і нікуды не паеду, што з мяне хопіць і таго, што я перажыў за гэтыя гады, а цяпер я хачу адпачыць.

Мае прыгоды даволі-такі стамілі мяне, і я вырашыў зажыць спакойным жыццём.

Сутычка з мядзведзем

Але як толькі я вылез з лодкі, на мяне накінуўся вялізны мядзведзь. Гэта быў страшэнны звер незвычайных памераў.

Ён разарваў бы мяне ў адно імгненне, але я схапіў яго за пярэдня лапы і так моцна сціснуў іх, што мядзведзь зароў ад болю.

Я ведаў, што, калі я адпушчу яго, ён адразу ж разарве мяне, і таму трымаў яго лапы тры дні і тры ночы, пакуль ён не памёр ад голаду. Так, ён памёр ад голаду, бо мядзведзі наталяюць свой голад толькі тым, што смокчуць свае лапы. А гэты мядзведзь ніяк не мог пасмактаць сваіх лап і таму загінуў галоднай смерцю.

З таго часу ніводзін мядзведзь не асмельваецца напасці на мяне.

Перакладчык В. Вольскі

ДЗІНТРА ШУЛЦЭ

РОБЕРЦІК¹

Фаіс была проста дзівосная планета. Яе аранжавыя даліны, змрочныя цясніны і беласнежныя вяршыні гор то цямнелі, то святлелі, таму што планета была зусім невялічкая і час на ёй імчаў вельмі хутка. Нязвыклыя зямлянам суткі на Фаіс здаваліся вельмі кароткімі.

На Фаіс не было ні палёў, ні садоў, і калі на ёй высадзіліся людзі з Зямлі, яны прывезлі з сабою ўсё патрэбнае для жыцця. На аранжавых раўнінах пабудавалі касмадромы, на высокіх гарах паставілі антэны, а цяністыя цясніны пакрылі лустэркавым рэчывам, каб выкарыстаць адлюстраваную энергію белага сонца Фаіс.

Чым больш людзі абжывалі Фаіс, тым часцей іх караблі выкарыстоўвалі яе як прамежжавую станцыю ў космасе, тым больш планета беззваротна траціла сваю яркую прыгажосць.

Аранжавыя даліны зніклі пад пластыкам, з цяснін павылазілі і распаўзліся ў розныя бакі тоўстыя і тонкія кабелі, а горныя вяршыні больш нельга было ўбачыць за густымі кратамі лакацыйных антэн.

Шасцёра астранаўтаў, якія жылі на Фаіс, пакрысе асвойталіся на планеце, ранкам з асалодай любаваліся ўзыходам сонца, а ў тыя ночы, калі не ўдавалася заснуць, садзіліся ў свой старэнькі ўсюдыход і кіраваліся на другое паўшар'е – пазагараць у адной з яшчэ не цывілізаваных далін.

Акрамя людзей на Фаіс жыву робат. Называлі яго Роберцік. Ён не толькі забаўляў людзей – ён правяраў яшчэ лініі напружання, што цягнуліся ад назапашвальнікаў энергіі. Роберцік рабіў гэта дзіўным чынам: ішоў уздоўж лініі, не выпускаючы правядоў з жалезных пальцаў, і пасвітваў; і чым вышэйшае было напружанне на лініі, тым весялей гучала яго песенька.

Ва ўсім астатнім Роберцік быў проста маленькі дураслівец, які пацяшаў астранаўтаў сваёй балбатнёй, часам нечым памагаў,

¹ Тэкст чытае Андрэй Ясюкевіч.

але часцей замінаў. Начамаі, калі людзі засыналі, Роберцік, якому не патрэбны быў адпачынак, блукаў па маленькай планеце, забаўляючыся тым, што прымушаў правяды іскрыцца, перасоўваў з месца на месца ракеты, ездзіў на старым усюдыходзе, а з набліжэннем раніцы старанна гатаваў сняданак.

Будзіць людзей і гатаваць ім раніцаю каву прыносіла Роберціку велізарнае задавальненне. Ён, усміхаючыся, сядзеў у канцы стала і ўважліва сачыў за людзьмі.

Роберт адрозніваўся ад тых серыйных робатаў, якія калісьці выкарыстоўваліся экспедыцыямі пры асваенні планет. Ён насіў кароткія штонікі. Праўда, спачатку ён патрабаваў надзець яму такія самы касцюм, які насілі ўсе астранаўты. Аднак такі касцюм закрыў бы мноства індыкатараў і кнопак кіравання ў розных месцах яго корпуса, якія павінны былі заўсёды быць на вачах. Так што давлялося яму згадзіцца на спецыяльна яму пашытыя кароткія штонікі.

З усіх астранаўтаў, якія працавалі на Фаіс, Роберцік больш за ўсё пасябраваў з Увальдам, якога тады называлі проста Увіс. Ён быў самы малады ў экіпажы, і маленькая планета стала першым месцам работы ў яго жыцці.

Увіс добраахвотна ўзяў на сябе ўвесь клопат пра Роберціка. Чысціў, змазваў, правяраў рэжымы і ніколі не пакідаў па-за ўвагай ніводнай Роберцікавай скаргі на кантакты, што пачыналі іскрыцца, на суставы, якія парыпвалі, ці на зменлівае напружанне. Псаваўся Роберцік рэдка, у яго былі трывалая канструкцыя, мозг сярэдняга аб'ёму і павялічаны блок запісу інфармацыі. Увісу часам здавалася, што Роберцік запамінае мноства ўсялякай лухты замест таго, каб запіняць блокі памяці якімі-небудзь карыснымі звесткамі.

У кароткія і бясконца цудоўныя на Фаіс святальныя часіны Увіс з Роберцікам нярэдка любаваліся ўзыходам сонца з-за найбліжэйшага пагорка. Аднак Роберцік і тады больш глядзеў не на сонца, а на Увіса, таму што відовішча ўсходу, аднойчы зафіксаванае ў памяці робата, больш не цікавіла яго. А Увіс кожны раз адметна выказваў сваю радасць і захапленне.

Калі яны вярталіся ў лагер, Увіс звычайна задаваў Роберціку пытанні; яму было цікава, як робат уяўляе сабе розныя жыццёвыя з'явы.

— Роберцік, што такое кветкі?

— Рэдкі ў Сусвеце працэс, калі неарганічныя злучэнні ператвараюцца ў арганічныя.

— А дождж?

— Кругазварот вадароду і кіслароду, — адразу ж адказваў Роберцік.

Тут Увіс пачынаў расказаць пра Зямлю. Роберцік слухаў яго ўважліва: у такія хвіліны ён уяўляў сябе амаль чалавекам і адчуваў, што ў яго жалезным целе адбываюцца нейкія незапраграмаваныя працэсы і змены; яму хацелася кудысьці ляцець, чамусьці спяшацца, яго хваляваў ветрык, што дзьмуў на Фаіс і звычайна адзначаўся толькі барометрам-індыкатарам. Роберціку здавалася, што ён улоўлівае водар кветак, які далятае з сенажацяў Зямлі, што высока ў небе павольна лунаюць птушкі (а птушак на Фаіс ніколі не было) і што голыя схілы гор акрываюцца злёным дываном.

Дзень мінаў за днём, і вось надышоў час чарговага палёту на Зямлю, каб папоўніць запасы харчавання, вады і тэхнічных матэрыялаў. Палёт лічыўся нескладаным, і звычайна яго выконваў адзін чалавек. Зразумела, кожнаму астранаўту карцела пабываць дома, таму ляталі ўсе па чарзе.

На гэты раз павінен быў ляцець Увіс. Ён папрасіў дазволу ўзяць з сабою Роберціка. Яму дазволілі, бо пэўны час можна было абысціся і без робата.

Так Роберцік убачыў Зямлю, сапраўдную жывую планету. Дагэтуль ён ведаў толькі Фаіс. Але што такое Фаіс у параўнанні з Зямлёй! Яркая паверхня Фаіс нагадвала ўбранне, пашытае з мноства лапікаў аднаго колеру, Зямля ж была шматфарбная, гарманічная і, галоўнае, жывая.

Вярнуліся яны ў дакладны час. Увіс, поўны новых уражанняў, з падвойнай сілай узяўся за работу, не перастаючы паўтараць, як добра і спакойна дома.

Гледзячы на яго, астранаўты прыгадвалі свае першыя палёты і першыя вяртанні і толькі ўсміхаліся. Аднак даволі хутка іх увага пераклучылася з Увіса на Роберціка. Бо з робатам відавочна рабілася нешта незразумелае.

Пачалося гэта адразу пасля палёту.

Калі карабель толькі сеў на Фаіс, Роберцік адмовіўся пакінуць яго. Дарэчы, пра гэта ведаў тады толькі Увіс. Замест таго каб выйсці, Роберцік спыніўся каля адчыненага люка, і Увісу нават здалося, што ў звычайна абыякавым робатавым позірку на гэты раз прамільгнуў страх.

— Што здарылася, Роберцік? — папытаўся Увіс.

— Нічога, — адказаў робат. — Проста я не хачу на Фаіс.

Увіс устрывожыўся. Робат не павінен гаварыць «не хачу». Роберцік мог бы сказаць «не магу», «не ўмею», «не маю права» альбо «не ведаю».

— Чаму? — запытаўся Увіс, зусім як у чалавека.

Роберцік не адказаў. У тое імгненне ён быў падобны на маленькага капрызнага хлапчука ў кароткіх штоніках. Так што Увіс проста ўзяў яго за руку і вывеў з карабля.

Але з таго выпадку ўсё і пачалося.

Вясёлы і жыццярэдасны Роберцік зрабіўся маўклівы і сумны. Ён часта доўга сядзеў адзін на пагорку, нешта ціхенька спяваючы, і адзінае, што ён яшчэ рабіў з задавальненнем, быў кантроль электрычных ліній.

Штовечар Увіс дбайна правяраў тэхнічны стан Роберціка. Але ніякіх адхіленняў у ім не было, усе вузлы, блокі і ячэйкі працавалі нармальна.

Раніцамі Роберцік больш не гатаваў.

— На кухні занадта гарача, — тлумачыў ён Увісу, седзячы на касмадроме ў цяньку вежы кіравання. Увіс тым жа вечарам праверыў тэрмастаты. Не, усё было спраўнае.

Усходы яны, як і раней, сустракалі ўдвух, але Увіс больш не задаваў пытанняў, баючыся пачуць у адказ што-небудзь зусім незвычайнае. Увіс разумеў, што пагражае робату, калі і іншыя заўважаць яго дзівацтвы. Пакуль яшчэ ўдавалася выкруціцца, спасылаючыся то на сапсаваны блок, то на разраджаныя акумулятары альбо разрэгуляваны рэжым, але калі так будзе прадаўжацца, бясконцыя няспраўнасці могуць здацца падазронымі.

Увіс пачаў усё часцей браць Роберціка з сабою ў далёкія выезды, часцей даручаў правяраць лінію, стараючыся не пакідаць робата без працы.

Але хутка перастала дапамагаць і гэта. Роберцікавы капрызы станавіліся ўсё больш відавочныя. То ён адмаўляўся прабыць ноч на свежым паветры, заяўляючы, што ночы на Фаіс занадта халодныя, то патрабаваў узмацніць яго ахоўныя схемы, каб паменшыць напругу, якая праходзіла праз яго пры праверцы ліній... Пад час прагулак Увіс пачаў сур'ёзна гаварыць з Роберцікам, тлумачачы яму, што ў людзей і робатаў — розныя правілы жыцця, што робатаў, калі яны не выконваюць загадаў, можна караць, аддаваць у рамонт, замяняць альбо наогул разбіраць на часткі.

— Ну і няхай, — адказаў Роберцік, нават не глядзячы на Увіса.

І настаў дзень, калі Роберцік зусім адмовіўся працаваць. Ток высокага напружання, па яго словах, быў яму небяспечны, а на лініі можна абысціся і без робата — можна ўключыць у ланцуг звычайныя індыкатары, а таксама аўтатрансфарматыры, якія дарэмна пакрываюцца пылам дзесьці ў далёкім кутку склада.

Не дапамагалі ні ўтавары, ні пагрозы. Спакойны і абьякавы, Роберцік стаяў перад шасцю астранаўтамі.

— Дык ты будзеш працаваць?

— Не.

— Цябе адправяць у разборку.

— Няхай.

— Можа, ты скажаш — чаму?

— Я не хачу заставацца на Фаіс.

— Ды чаму ж?

— Фаіс — нежывая планета.

Ён казаў праўду.

Сход вырашыў паведаміць пра няспраўнасць робата на базу. Па хуткім часе ім адказалі, што новы робат высланы, а Роберціка трэба разабраць на часткі.

Выканаць гэта, аднак, аказалася вельмі цяжка. Усе згаджаліся трываць Роберцікавы капрызы, рамантаваць яго, наладжваць і ўтаварваць, але разабраць?.. Гэта было амаль тое самае, што забіць.

Насуперак усім інструкцыям людзі вырашылі даць Роберціку поўную свабоду дзеянняў. Ён жа не рабіў нічога дрэннага. Трэба было хіба што пільней сачыць за ім, але меры прымаць толькі ў выпадку крайняй патрэбы.

Вестку пра тое, што хутка на Фаіс з'явіцца яшчэ адзін робат, Роберцік сустрэў зусім спакойна. Некалькі сутак ён нерухома сядзеў у цеснай аранжарэі, дзе клімат нагадваў зямны і дзе астранаўты ў вольны час саджалі, палівалі і палолі прывезеныя імі расліны.

— Не сядзі тут, — папярэдзіў Увіс. — Вельмі сыра, і шмат азоту ў паветры, табе гэта шкодзіць.

— Ведаю, — адказаў Роберцік. — Але я павінен быць тут.

Дарэмна спрабаваў Увіс забавіць Роберціка якой-небудзь работай. Роберцік нікуды не выходзіў. А ў тую раніцу, калі Увіс першы раз сустрэў усход сонца адзін, астатнія астранаўты рыхтаваліся прыняць карабель з новымі робатам.

— Роберцік, цяпер у цябе будзе сябра, — сказаў Увіс, зазірнуўшы ўвечары ў аранжарэю.

— Мне ўсё роўна.

Увіс хацеў, як заўсёды, праверыць і змазаць робата, але той адмовіўся:

— Не трэба. Табе цяпер хопіць работы з новым. Раскажы лепш яшчэ пра Зямлю. Я паспеў там убачыць так мала... Там шмат такіх вялікіх дрэў, як тыя, што растуць каля касмадрома?

Помніш, як я ішоў па сцежцы і ўвесь час спатыкаўся аб карані? Памятаеш? А чаму ты не спатыкаўся і не падаў? Я ўвесь час думаў пра гэта і вось нарэшце зразумеў. Гэта таму, што ты нарадзіўся на Зямлі і ўсё ведаеш загадзя...

Увіс разгубіўся. Каб такое сказаў чалавек — яшчэ зразумела, але робат...

— Праўда, — сказаў ён. — На Зямлі шмат лясоў.

— Чаму ты не жывеш там?

— На Фаіс у мяне работа.

— Хіба на Зямлі яе няма?

— Знайшлася б...

— Тады чаму ты тут?

— Я люблю лётаць, падарожнічаць, бачыць новыя планеты...

— Нават непрыгожыя? Нежывыя?

— Усялякія.

— Не разумею, — сказаў Роберцік і адварнуўся.

Увіс пайшоў. Калі назаўтра раніцай ён убачыў робата, той сядзеў нерухома. Агеньчыкі, што асвятлялі яго твар, патухлі, стрэлкі прыбораў стаялі на нулі, хоць акумулятары, як аказалася, былі зараджаныя. Правая Роберцікава рука была выцягнута да абагравальніка. Увіс нагнуўся і ў жалезнай далоні ўбачыў маленькі злёны парастак, малюпасенькую елачку з светлымі, аксамітнымі іголкамі. У жмені быў пясок, і парастак трымаўся ў ім, чапляючыся ледзь бачнымі карэньчыкамі.

* * *

Самым дарагім талісманам, што прывёз на Зямлю доктар трох касмічных навук Увальд, быў невялічкі крышталёвы блок.

Усе дваццаць гадоў, якія прабыў вучоны на розных планетах, станцыях, касмадромах, а потым і ў навуковай групе Цэнтра, Увальд бярог і ўсюды вазіў з сабою гэтую цацку.

Вярнуўшыся на Зямлю, ён пасяліўся ў сваёй лясной хатцы і часта цэлымі днямі блукаў сярод маладых елачак, а вечары бавіў каля каміна. Зрэдку, у нейкія яму аднаму вядомыя дні, Увальд уключаў тэлевізійны запіс.

Крыніцай запісу быў маленькі крышталёвы блок.

Мала хто бачыў гэты запіс.

Сярод астранаўтаў хадзілі чуткі, што ён паказвае нейкую аранжавую планету, вельмі прыгожую і маленькую.

Яе акрывалі злёненыя лясы і квітучыя сады.

Птушкі, звяры і насякомыя на гэтай планеце вельмі нагадвалі зямных.

Рэкі і азёры былі таксама, як зямныя.

І ўсяго гэтага там было шмат.

Але больш за ўсё на планеце расло елак.

Увальд нічога не расказваў пра паходжанне гэтага запісу. Аднак яго былыя калегі запэўнівалі, што крышталь — гэта ўсё, што засталася ад блока памяці нейкага разабранага калісьці робата.

Праўда, спецыялісты лічаць, што такой планеты няма і быць не можа. Але іншыя прэчаць, што ў блоку памяці не можа фіксавацца тое, чаго не існуе ў рэчаіснасці, бо роботы не здольныя ні фантазіраваць, ні марыць.

Нядаўна Увальд завяршыў даследаванне пра здольнасць электроннага мозгу да творчай дзейнасці. Аднак яго высновы пакуль прыняты толькі як гіпотэзы, бо кожны ведае, што ў роботаў няма ўяўлення.

Перакладчык Э.Садоўнічы

ДЖЭК ЛОНДАН

БЕЛЫ КЛЫК¹

Частка першая

Раздзел першы

Па слядах здабычы

Цёмны хваёвы лес стаяў, нахмурыўшыся, па абодвух берагах замёрзлай ракі. Вецер, які пранёсся нядаўна, сарваў з дрэў белую намаразь, і ў надыходзячым зроку яны хіліліся адно да аднаго, чорныя і злавесныя. Глыбокая цішыня панавала навокал. Гэта была Глуш — дзікая Паўночная Глуш з абледзянелым сэрцам. І ўсё ж штосьці жывое рухалася ў ёй і кідала ёй выклік. Па замёрзлай рацэ прабіралася запрэжка ездавых сабак. Ускудлачаная шэрсьць іх займала на марозе, дыханне застывала ў паветры, і клубы пары асядалі ў сабак на скуры, пакрываючы яе крышталямі намаразі. Сабакі былі ў скураной вупражцы, і скураныя пастронкі ішлі ад яе да саней, якія цягнуліся ззаду. Сані без палазоў, з моцнай бярозавай кары, усёй паверхняй ляжалі на снезе. Пярэдняя частка іх была загнута угору, як скрутак, каб прымінаць мяккі снег, які хваляй узнімаўся перад санямі. На санях стаяла моцна прывязаная доўгая, вузкая скрыня. Былі там і іншыя рэчы: коўдры, сякера, кафеянік, патэльня; але перш за ўсё звяртала на сябе ўвагу доўгая, вузкая скрыня, якая займала большую частку саней.

Наперадзе сабак на шырокіх лыжах з цяжкасцю рухаўся чалавек. За санямі цягнуўся другі. На санях, у скрыні, ляжаў трэці, для якога ўсякая праца была скончана, якога перамагла і знішчыла Паўночная Пустыня, — трэці быў ужо няздольны ні рухацца, ні змагацца. Паўночная Пустыня не любіць руху. Яна замаражвае ваду, каб спыніць яе бег да мора; яна высмоктвае сокі

¹ Тэкст чытае Андрэй Каляда.

з дрэва, і яго магутнае сэрца дубее ад сцюжы; але з асаблівай раз'юшанасцю і лютасцю Паўночная Пустыня ламае ўпартасць чалавека, таму што чалавек — самая мяцежная істота ў свеце, якая паўстае супраць закона, які гаворыць, што ўсякі рух нарэшце павінен спыніцца.

І вось наперадзе і ззаду саней ледзь ішлі два бястрашныя і непакорлівыя чалавекі, у якіх яшчэ не згасла жыццё. Іх адзенне было зроблена з футры і мяккай дубленай скуры. На вейкі, шчокі і вусны густа наліплі крышталікі намаразі ад замерзлага на паветры дыхання, і твары іх цяжка было разгледзець.

Яны ішлі моўчкі, зберагаючы дыханне для хадзьбы. Незвычайная маўклівасць акружала іх з усіх бакоў.

Мінула гадзіна, мінула другая. Бледнае святло кароткага цёмнага дня пачало гаснуць, калі ў навакольнай цішыні пачулася слабае, аддаленае выццё. Яно імкліва ўзвілася ўгору, дасягнула высокай ноты, затрымалася на ёй, дрыжучы, але не зніжаючы сілы, а потым паступова замерла. У ім чуліся нейкая панурая лютасць і азвярэнне голаду.

Чалавек, які ішоў наперадзе, павярнуўся, злавіў позірк таго, які цераз сілу ішоў ззаду саней, і абодва яны кіўнулі адзін аднаму. І зноў цішыню парушыла прарэзлівае выццё. Яны прыслухаліся, каб вызначыць кірунак гуку. Ён далятаў аднекуль ззаду, з тых снежных прастораў, якія яны толькі што прайшлі.

Неўзабаве пачулася выццё ў адказ, яно таксама даносілася аднекуль ззаду, але на гэты раз лявей.

— За намі гоняцца, Біл, — сказаў той, што ішоў наперадзе. Голас яго прагучаў хрыпла і ненатуральна і гаварыў ён відавочна цераз сілу.

— Дзічыны мала, — адказаў яго таварыш. — Вось ужо колькі дзён я не бачыў ні аднаго трусінага следу.

Яны змоўклі, але ўсё яшчэ напружана прыслухоўваліся да выцця, якое кожную хвіліну чулася ззаду іх.

Як толькі сцімнела, яны павярнулі сабак да невялікай кучкі хвоек на беразе ракі і зрабілі прывал. Труна, пастаўленая ля агню, з'яўлялася для іх сталом і лаўкай. Збіўшыся ў кучу па другі бок агню, сабакі раўлі і грызлі, але не выказвалі ніякага жадання ўцячы ў цемру.

— Нешта яны ўжо вельмі ціснунца да агню, — заўважыў Біл.

Генры, прысеўшы на кукішкі перад агнём, стараючыся прымасціць кафеянік з кавалкам лёду, кіўнуў галавой. Загаварыў ён толькі пасля таго, як сеў на труну і пачаў есці.

— Яны таксама сваю скуру берагуць, — сказаў ён. — Ведаюць, што лепш з'есці, чым яго самога з'ядуць. Сабак не ашукаеш.

Біл паківаў галавой:

— Хто іх ведае!

Таварыш паглядзеў на яго з цікаўнасцю.

— Першы раз чую, каб ты сумняваўся ў іх розуме.

— Генры, а ты не заўважыў, як сабакі грызліся, калі я карміў іх? — сказаў той павольна.

— Так, тузаніны было больш, чым заўсёды.

— Колькі ў нас сабак, Генры?

— Шэсць.

— Дык вось... — Біл зрабіў паузу, каб надаць больш вагі сваім словам. — Я таксама кажу, што ў нас шэсць сабак. Я ўзяў шэсць рыб з мяшка. Даў кожнаму сабаку па рыбіне, і аднаму нехапіла, Генры.

— Няправільна падлічыў.

— У нас шэсць сабак, — абьякава паўтарыў той. — Я дастаў шэсць рыб. Аднавухаму рыбы нехапіла. Мне прышлося дастаць яшчэ адну рыбу.

— У нас толькі шэсць сабак, — сказаў Генры.

— Генры, — казаў далей Біл, — я не кажу, што ўсе былі сабакі, але толькі іх было сем.

Генры перастаў жаваць, паглядзеў праз агонь на сабак і пералічыў іх.

— Зараз там толькі шэсць, — сказаў ён.

— Я бачыў, як адзін уцёк па снезе, — са спакойнай настойліва-сцю адказаў Біл. — А было іх сем.

Генры зірнуў на яго са спачуваннем і сказаў:

— Хутчэй бы нам з табой дабрацца да месца.

— Гэта як разуменьце?

— А так, што ад гэтай паклажы, якую мы возьмем, ты сам не свой зрабіўся, вось табе і здаецца бог ведае што.

— Я пра гэта ўжо думаў, — адказаў Біл. — Як толькі ён пабег, я адразу зірнуў на снег і ўбачыў сляды. Потым падлічыў сабак — іх было шэсць. Сляды засталіся на снезе. Хочаш глянуць? Пойдем — пакажу.

Генры нічога не адказаў і моўчкі жаваў. З'еўшы боб, ён запіў яго кубкам кавы, выцер рот тыльным бокам рукі і сказаў:

— Значыць, ты думаеш, што гэта...

Працяглае, тужлівае выццё, — дзікае і сумнае, якое данеслася аднекуль з цемнаты, — перарвала яго словы. Ён моўчкі прыслу-

хаўся і потым закончыў пачатую фразу, махнуўшы рукой у тым кірунку, адкуль чулася выццё.

— ... гэта адтуль?

Біл кіўнуў галавой.

— Як ні круціся, больш нічога не прыдумаеш. Ты ж сам чуў, якую грызню ўзнялі сабакі.

Працяглае выццё чулася ўсё часцей і часцей, здалёк даносіліся скавытанні ў адказ, і цішыня ператварылася ў сапраўднае пекла. Выццё неслася з усіх бакоў, і сабакі ад страху збіліся ў кучу так блізка да агню, што агонь падпальваў ім поўсць. Біл падкінуў у агонь дроў і закурыў люльку.

— Я бачу, ты зусім засумаваў, — сказаў Генры.

— Генры...

Біл задумліва пасмактаў люльку, а потым зноў загаварыў:

— Я ўсё думаю, Генры: ён куды шчаслівейшы за нас з табой, — і Біл паказаў на трэцяга чалавека, ткнуўшы пальцам у труну, на якой яны сядзелі.

— Калі мы з табой памром, Генры, — добра, калі хоць кучка каменняў будзе ляжаць над нашымі целамі, каб іх не зжэрлі сабакі.

— У нас няма ні сваякоў, ні грошай, — дадаў Генры. — Наўрад ці нас з табой павязуць хаваць у такую далечыню.

— Чаго я ніяк не магу зразумець, Генры, навошта такому чалавеку, які быў у сябе на радзіме не то лордам, не то чымсьці накштальт гэтага, і не клапаціўся ні аб ядзе, ні аб цёплых коўдрах, — навошта такому чалавеку спатрэбілася шнарыць на краі свету, па гэтай усімі забыггай краіне?..

— Так. Калі б ён застаўся дома, ён дажыў бы да пачцівай старасці, — згадзіўся Генры.

Яго таварыш хацеў было адказаць, але раздумаў і нічога не сказаў. Замест гэтага ён працягнуў руку ў цемру, якая сцяной насаўвалася на іх з усіх бакоў. У цемры нельга было разгледзець выраза абрысаў; была відаць толькі пара вачэй, якія гарэлі як вуголле.

Кіўком галавы Генры паказаў на другую пару вачэй і на трэцюю. Кола вогненных вачэй звужалася каля іх стаянкі. Час ад часу якая-небудзь пара вачэй рухалася альбо знікала, каб зноў з'явіцца праз секунду.

Трывога сабак расла; раптам, ахопленыя страхам, яны збіліся ў кучу амаль ля самага агню, падпаўзлі да ног людзей і прыціснуліся да іх. У штурханіне адзін з сабак трапіў у агонь; ён завішчэў ад болю і страху, і ў паветры запахла паленай поўсцю.

Ад гэтай мітусні кола вачэй на хвіліну трывожна зарухалася і нават крыху адступіла назад, але як толькі сабакі супакоіліся, яно зноў апынулася на ранейшым месцы.

— Вось няшчасце, у нас няма патронаў!

Дакурыўшы люльку, Біл дапамог свайму спадарожніку раскла-сці футравую пасцель і коўдру паверх хваёвага галля, якое ён яшчэ да вячэры накідаў на снег. Генры прамармытаў нешта і пачаў развязваць макасіны.

— Колькі ў цябе засталася патронаў? — запытаў ён.

— Тры, — пачулася ў адказ. — А трэба было б трыста. Я б ім паказаў, д'яблам.

Ён злосна пагразіў кулаком у бок вогненных вачэй і пачаў клапатліва ўладжваць перад агнём макасіны.

— Калі толькі гэтыя халады мінуць! — казаў далей. Біл. — Вось ужо два тыдні, як стаяць маразы ў пяцьдзясят градусаў. Не трэба было пускацца ў гэтае падарожжа, Генры. Не падабаецца яно мне. Мне неяк не па сабе. Прыехаць бы ўжо хутчэй, і справе канец! Апынуцца б нам з табой зараз ля каміна ў форце Мак-Гэры, пагуляць у крыбэдж... Шмат бы я даў за гэта!

Генры прабурчаў нешта і пачаў класціся спаць. Ён ужо пачаў драмаць, але голас таварыша разбудзіў яго.

— Паслухай, Генры, чаму сабакі не накінуліся на таго — прышлага, якому таксама дасталася рыбіна? Вось што мяне непакоіць.

— Ты занадта ўжо непакоішся, Біл, — пачуўся сонны адказ. — Раней з табой гэтага не было. Пакінь балбатаць, засні, а раніцай устанеш як ні ў чым не бывала. Пякотка ў цябе, таму ты і непакоішся.

Яны спалі, адзін каля аднаго, пад агульнай коўдрай, цяжка дыхаючы. Агонь патух, і кола вогненных вачэй, якое ачапіла стаянку, змыкалася ўсё цясней і цясней.

Сабакі са страху збіліся кучай і раз-пораз пагражаюча раўлі, калі якая-небудзь пара вачэй падбіралася занадта блізка. Аднаго разу яны зарыкалі так моцна, што Біл прачнуўся. Ён асцярожна вылез з-пад коўдры, каб не разбудзіць таварыша, і падкінуў у агонь галля. Агонь шугануў, і кола вачэй падалося назад.

Выпадкова Біл зірнуў на сабак, якія збіліся ў кучу. Ён працёр вочы і ўгледзеўся больш уважліва. Потым зноў палез пад коўдру.

— Генры! — паклікаў ён таварыша. — Генры!

Генры застагнаў, прачынаючыся, і запытаў:

— Што здарылася?

— Нічога, — пачуў ён, — толькі іх зноў сем. Я зараз пералічыў.

Генры сустрэў гэтае паведамленне бурчаннем, якое зараз жа перайшло ў храпенне, — ён зноў заснуў.

Раніцай Генры прачнуўся першы і падняў таварыша з пасцелі. Да світання заставалася яшчэ гадзіны тры, хоць было ўжо шэсць гадзін раніцы. Генры ў цемнаце пачаў гатаваць сьнеданне, а Біл скруціў коўдры і пачаў укладваць сані.

— Паслухай, Генры, — запытаў ён раптам, — колькі, ты гаворыш, у нас было сабак?

— Шэсць.

— Няправільна! — заявіў ён радасна.

— Зноў сем? — запытаў Генры.

— Не, пяць. Адзін знік.

— Што за д'ябал! — крыкнуў разлютаваны Генры і, кінуўшы гатаваць, падышоў пералічыць сабак. — Правільна, Біл, — сказаў ён. — Фэці ўцёк.

— Кулай паімчаўся. Ідзі, знайдзі яго цяпер.

— Дрэнные справы, — сказаў Генры. — Жыўцом з'елі. Ён, напэўна, не адзін раз цяўкнуў, калі гэтыя чэрці пачалі яго рваць.

— Фэці заўсёды быў дурнаваты, — сказаў Біл.

— У самага дурнога сабакі ўсё ж хопіць розуму не ісці на верную смерць.

Ён агледзеў астатніх сабак, хутка ацэньваючы ў галаве вартасці кожнага.

— Наўрад ці хто-небудзь з іх зробіць такую штуку.

— Іх ад агню і палкай не адгоніш, — згадзіўся Біл. — Я заўсёды лічыў, што ў Фэці не ўсё ў парадку.

Такім было надмагільнае слова, прысвечанае сабаку, які загінуў на Паўночным шляху, — і яно было ніколькі не горш за іншыя эпітафіі сабакам, ды часта і людзям.

Раздзел другі

Ваўчыца

Паснедаўшы і паклаўшы ў сані свае мізэрныя пажыткі, падарожнікі пакінулі ветлівы агонь і рушылі ў цемнату. І зараз жа пачулася выццё — дзікае і сумнае выццё; ваўкі пераклікаліся адзін з адным скрозь змрок і холад. Развіднела ў дзевяць гадзін.

Апоўдні неба паружавела, у тым месцы, дзе крывізна зямлі ўстае загародай паміж паўдзённым сонцам і краінай поўначы. Але ружовы водбліск хутка згас. Шэрае дзённае святло, якое

засталося пасля яго, пратрымалася да трох гадзін, потым і яно пагасла, і над бязлюднай і застылай краінай апусцілася завеса арктычнай ночы.

Як толькі надышла цемната, выщцё, якое праследавала пада-рожнікаў і справа, і злева, і ззаду, пачулася бліжэй; часамі яно чулася так блізка, што сабак апаноўваў страх, і яны кідаліся, ахопленыя панікай.

Пасля аднаго з такіх прыпадкаў панічнага страху, калі Біл і Генры зноў упарадкавалі запрэжку, Біл сказаў:

— Хоць бы яны на якую-небудзь дзічыну напалі і пакінулі нас у спакоі!

— Так, гэта вельмі перашкаджае, — згадзіўся Генры.

І яны змоўклі да наступнай стаянкі.

Генры нахіліўся над закіпаючым кацялком з бобам, падкладаючы туды колаты лёд, і тут яго ўвагу раптам прыцягнулі да сябе гук удару, выгук Біла і прарэзлівы віск сабак. Ён выпрастаўся і паспеў толькі разгледзець няясныя абрысы звера, які праімчаўся па снезе і знік у цемры. Потым Генры заўважыў Біла, які стаяў ні то з урачыстым, ні то з прыгнечаным выглядам сярод сабак, з палкай у адной руцэ і з хвастом вяленага лося ў другой.

— Палову ўсё ж сцягнуў, — сказаў ён. — Затое я ўсыпаў яму як належыць! Чуў, як заскавытаў?

— А хто гэта быў? — запытаў Генры.

— Не разабраў. Магу толькі сказаць, што ногі і пашча, і скура ў яго ёсць, як ва ўсякага сабакі.

— Ручны воўк, ці што?

— Воўк ці не воўк, толькі, напэўна, здорава ручны, калі з'яўляецца проста да кармлення і хапае рыбу.

Гэтай ноччу, пасля вячэры, калі яны сядзелі на доўгай скрыні, курачы люльку, кола вогненных вачэй звузілася яшчэ больш.

— Хоць бы яны стада ласёў дзе-небудзь ўзагналі, пакінулі б нас у спакоі, — сказаў Біл.

Генры прамармытаў штосьці не зусім ветлівае, і хвілін пятнаццаць яны сядзелі моўчкі: Генры — утаропіўшы вочы на агонь, а Біл — на кола вогненных вачэй, якія свяціліся ў цемнаце зусім блізка ад агню.

— Добра было б зараз падкаціць да Мак-Гэры... — зноў пачаў Біл.

— Ды кінь ты сваё «добра было б», пакінь каркаць, — не вытрымаў Генры. — Пякотка ў цябе, вось ты і скуголіш. Выпі соды — адразу палягчэе, і мне з табой весялей будзе.

Раніцай Генры разбудзіла страшэнная лаянка. Ён падняўся на локці і ўбачыў Біла, які стаяў сярод сабак ля запаленага кастра. Ён шалёна махаў рукамі са скажоным ад лютага злосці тварам.

— Хэло! — крыкнуў Генры. — Што здарылася?

— Фрог уцёк, — пачуў ён у адказ.

— Быць не можа!

— Кажу табе ўцёк.

Генры выскачыў з-пад коўдры і кінуўся да сабак. Уважліва пералічыўшы іх, ён далучыў свой голас да праклёнаў, якія яго таварыш пасылаў па адрасу ўсемагутнай Паўночнай Пустыні, якая адабрала ў іх яшчэ аднаго сабаку.

— Самы дужы сабака быў ва ўсёй запрэжцы, — закончыў сваю гутарку Біл.

— І кемлівы ж, — дадаў Генры.

Такой была другая эпітафія за гэтыя два дні.

Снеданне прайшло нявесела; чацвёрку сабак, якая засталася, запрэглі ў сані. Дзень гэты прайшоў таксама, як і шмат іншых папярэдніх дзён. Падарожныя моўчкі ішлі па абледзянелай прас-торы. Цішыня парушалася толькі выццём праследавальнікаў, якія гналіся за імі па слядах, не паказваючыся на вочы. З надыходам цемнаты, калі праследавальнікі на гэты раз падышлі бліжэй, выццё пачулася амаль побач; сабакі трывожыліся, дрыжэлі ад страху і ў паніцы зноў блыталі пастронкі, прыгнятаючы гэтым і без таго падаўленых людзей.

— Ну, бязмозгляя стварэнні, цяпер ужо нікуды не дзенецеся, — з задаволеным выглядам сказаў Біл.

Генры кінуў гатаваць і падышоў паглядзець. Яго таварыш не толькі прывязаў сабак, але прымацаваў іх па індзейскаму спосабу да палак. На шыю кожнаму сабаку ён надзеў скураную пятлю. Да пятлі, каб сабака не мог дастаць яе зубамі, шчыльна да шыі прывязаў тоўстую палку ў чатыры-пяць футаў даўжынёй. Другі канец быў прымацаваны скураным рэменем да загнанага ў зямлю кала. Сабакі не маглі перагрызці рэмень каля шыі, а палкі перашкаджалі ім дастаць зубамі рэмень ля кала.

Генры ўхвальна кінуў галавой.

— Аднавухага толькі такім чынам і можна стрымаць, — сказаў ён. — Ён, як нажом, скуру зубамі рэжа, і амаль з такой жа быстрынёй. А так да раніцы ўсе цэлыя будуць.

— Ну яшчэ б! — сказаў Біл. — Калі хоць адзін прападзе, я заўтра ад кавы адмоўлюся.

— А яны ж ведаюць, што ў нас няма чым іх пастрашыць, — заўважыў Генры, кладучыся спаць і паказваючы на мігатлівае

кола, якое ачапіла стаянку. — Пальнучь бы ў іх разок-другі — хутка б пашану да нас адчулі. З кожнай ноччу ўсё бліжэй і бліжэй падбіраюцца. Адвядзі вочы ад агню, угледзься вунь у той бок. Ну? Бачыў вунь таго?

Абодва пачалі з цікавасцю сачыць за няяснымі сілуэтамі, якія рухаліся ззаду агню. Пільна ўглядаючыся ў тое месца, дзе ў цемнаце блішчэла пара вачэй, можна было разгледзець, хоць і не адразу, абрысы жывёл. Часамі ўдавалася нават заўважаць, як жывёлы пераходзяць з месца на месца.

Валтузня сярод сабак прыцягнула ўвагу Біла і Генры. Нецярпліва скавычачы, Аднавухі то ірваўся з прывязі ў цемнату, то адступаў назад, з азвярэннем грызучы палку.

— Глядзі, Біл! — прашаптаў Генры.

У кола, асветленае агнём, ціхенька, шмыгнуў звер, падобны да сабакі. Ён падыходзіў пужліва і ў той жа час нахабна, звярнуўшы ўсю ўвагу на сабак, але не выпускаючы з пад увагі і людзей.

Аднавухі кінуўся да прышэльца, наколькі дазваляла палка, і нецярпліва заскавытаў.

— Гэты дурань, здаецца, нікольні не баіцца, — ціха сказаў Біл.

— Ваўчыца, — шапнуў Генры. — Цяпер я разумею, што здарылася з Фэці і з Фрогам. Зграя выпускае яе, як прынаду. Яна прываблівае сабак, а астатнія накідаюцца і пажыраюць іх.

У агні нешта затрашчала. Палена адкацілася ўбок з моцным сіпеннем. Спалоханы звер адным прыжком знік у цемры.

— Ведаеш, што я думаю, Генры? — сказаў Біл.

— Што?

— Гэта — той самы звер, якога я агрэў палкай.

— Тут і думаць няма чаго, — адказаў Генры.

— Я вось што хачу сказаць, — казаў далей Біл, — відаць, што ён прызвычайіўся да агню, і гэта мне здаецца падазроным.

— Ён ведае больш, чым належыць ведаць паважаючаму сябе ваўку, — згадзіўся Генры. — Воўк, які з'яўляецца да харчавання сабак, — бывалы звер.

— У старога Вілэна быў калісьці сабака, які пайшоў разам з ваўкамі, — разважаў уголас Біл. — Добра гэта памятаю. Я яшчэ падстрэліў яго ў зграі ваўкоў на ласінай пашы ля Літл-Стыка. Стары Вілэн плакаў, як дзіця. Гаварыў, што цэлыя тры гады яго не бачыў. Ён усё з ваўкамі бегаў.

— Я думаю, што правільна разважаеш, — гэтаму не адзін раз даводзілася есці рыбу з рук чалавека.

— Калі мне толькі ўдасца, я яго заб'ю, няхай сабе ён будзе воўк ці не воўк! Нам больш нельга сабак губляць.

— Ды ў цябе ж толькі тры патроны, — запярэчыў Генры.

— А я буду цэліцца без промаху, — адказаў Біл.

Раніцай Генры зноў расклаў агонь і заняўся гатаваннем снедання пад храпенне таварыша.

— Ужо вельмі ты добра спаў, — сказаў Генры, падымаючы Біла снедаць. — Будзіць цябе не хацелася.

Не прачнуўшыся яшчэ як трэба, Біл пачаў есці. Заўважыўшы, што кубак яго пусты, ён нагнуўся за кафеянікам. Але кафеянік стаяў каля Генры.

— Слухай, Генры, — сказаў ён з мяккім дакорам, — ты нічога не забыў?

Генры ўважліва азірнуўся вакол і паківаў галавой. Біл падаў яму пусты кубак.

— Ты не атрымаеш каву, — абвясціў Генры.

— Няўжо ўся выйшла? — спалохана спытаў той.

— Не.

— Баішся, што ў мяне страваванне сапсуецца?

— Не.

Твар Біла пачырваневу ад гневу.

— Тады, можа быць, ты патурбуешся растлумачыць мне, у чым справа? — сказаў ён.

— Спэнкер упёк, — адказаў Генры.

Павольна, з выглядам паўнейшай пакорлівасці Біл павярнуў галаву і, не крануўшыся з месца, пералічыў сабак.

— Як гэта здарылася? — абьякава запытаў ён.

Генры паціснуў плячыма.

— Не ведаю. Мабыць, Аднавухі перагрыз яму рэмень. Сам ён, вядома, не мог гэтага зрабіць.

— Праклятае стварэнне! — павольна і сур'ёзна сказаў Біл, нічым не выказваючы кіпеўшага ў ім гневу. — У сябе рэмень перагрызці не мог, дык ён у Спэнкера перагрыз.

— Ну, для Спэнкера цяпер усе трылогі скончыліся. Ён зараз, напэўна, ужо перастрававаўся і імчыцца ў кішках дваццаці ваўкоў, — такую эпітафію прачытаў Генры гэтаму сабаку. — Выпі кавы, Біл.

Але Біл паківаў галавой.

— Ну, выпі, — настойваў Генры, падняўшы кафеянік.

Біл адсунуў свой кубак.

— Няхай я буду прокляты, калі вып'ю! Сказаў, што не буду, калі сабака прападзе, — значыць не буду.

— Вельмі добрая кава! — спакушаў яго Генры.

Але Біл паставіў на сваім і паснедаў усухамятку, запраўляючы яду нечленапападзельнымі праклёнамі па адрасу Аднавухага, які выкінуў ім такую брыдкую штуку.

— Сёння ноччу я прывяжу іх усіх па аднаму, — сказаў Біл, калі яны рушылі ў дарогу.

Прайшоўшы не больш за сто ярдаў, Генры, які ішоў уперадзе, нахіліўся і падняў нейкую рэч, якая папала яму пад лыжы. Было цёмна, ён не мог разгледзець, што гэта такое, але пазнаў навобмацак. Генры шпурнуў яе назад, так што рэч гэтая, стукнуўшыся аб сані, адскочыла прама да лыж Біла.

— Можа быць, табе гэта яшчэ спатрэбіцца, — сказаў Генры.

Біл ахнуў. Усё, што засталася ад Спэнкера, — палка, якая была прывязана яму да шыі.

— Начыста з'елі, — сказаў Біл. — І рамянёў на палцы не пакінулі. Добра ж яны прагаладаліся, Генры... Хто ведае, як яшчэ скончыцца наша паездка?..

Генры задзірыста расмяяўся.

— Хоць ваўкі ніколі за мной не ганяліся, але мне прыходзілася і горш гэтага, а ўсё ж жывы застаўся. Адной жменькі дакучлівых стварэнняў яшчэ мала, каб даканаць твайго пакорлівага слугу, дружа Біл!

— Не ведаю, не ведаю, — прамармытаў той.

— Ну вось, калі будзем пад'язджаць да Мак-Гэры, тады даведася.

— Не вельмі я на гэта спадзяюся, — настойваў на сваім Біл.

— У цябе проста дрэнны настрой, і больш нічога, — безапеляцыйна заявіў Генры. — Табе трэба хіны прыняць. Вось, дай толькі да Мак-Гэры дабрацца, я табе дам порцыю.

Біл прабурчаў нешта, выказаўшы яго нязгоду з такім дыягназам, і змоўк.

Дзень прайшоў, як і ўсе папярэднія.

Рассвітала ў дзевяць гадзін. У дванаццаць гарызонт на поўдні паружавеў ад нябачнага ў гэтую пару года сонца і настаў пахмурны дзень, які праз тры гадзіны павінна была паглынуць ноч.

Якраз у той момант, калі сонца зрабіла слабую спробу выглянуць з-за гарызонту, Біл дастаў з саней стрэльбу і сказаў Генры:

— Ты не спыняйся, Генры. Я пайду глянуць, што там робіцца.

— Трымаўся б ты лепш каля саней, — параіў яму Генры. — У цябе ж усяго тры патроны. Хто яго ведае, што можа здарыцца?..

— Ну, хто цяпер каркае? — урачыстым тонам запытаў той.

Генры змаўчаў і пайшоў далей адзін, увесь час трывожна азіраючыся ў пустынную імглу, у якой знік Біл.

Праз гадзіну Біл дагнаў сані.

— Яны разышліся ва ўсе бакі, і досыць далёка адзін ад аднаго, — сказаў ён, — але ад нас не адстаюць, хоць палююць за здабычай. Яны ўпэўнены, што мы не ўцячом ад іх, толькі ведаюць, што прыйдзеца пацярапець крыху, і тым часам не хочучь выпускаць нічога ядомага.

— Гэта значыць, ім здаецца, што мы не ўцячом ад іх, — падкрэсліў Генры.

Але Біл пакінуў гэтыя словы без увагі.

— Я некаторых бачыў. Вельмі худыя! Напэўна, ім даўно нічога не перападала, калі не лічыць Фэці, Фрога і Спэнкера. А іх так шмат, што яны з'елі і не пачулі. Здрава схудалі. Рэбры — як пральная дошка, і жываты зусім падцягнула. Адным словам, дрэнныя іх справы. Таго і глядзі, ашалеюць, а тады трымай вуха востра!

Праз некалькі хвілін Генры, які ішоў цяпер за санямі, ціха, зацерагаючы, свіснуў.

Біл азірнуўся і спакойна спыніў сабак. За паваротам, які яны толькі што прайшлі, адкрыта па іх свежых слядах бег пушысты звер. Прынюхваючыся да слядоў, ён бег лёгкай, плаўнай рысцою. Калі людзі спыніліся, спыніўся і ён, выцягнуўшы да іх морду і ўцягваючы ўздрыгваюшымі ноздрамі пах людзей, які да яго далятаў.

— Ваўчыца, — сказаў Біл.

Сабакі ляглі на снег. Ён прайшоў міма іх да таварыша, што стаяў каля саней. Абодва пачалі разглядаць дзіўнага звера, які ўжо некалькі дзён праследаваў іх і знішчыў палову сабачай запрэжкі.

Пачакаўшы і азірнуўшыся, звер зрабіў некалькі крокаў уперад. Ён паўтараў гэты манеўр да таго часу, пакуль не падышоў да саней ярдаў на сто. Потым спыніўся каля кучкі хвоек, падняў морду і, павадзіўшы носам, пачаў уважліва сачыць за людзьмі, якія за ім назіралі. У гэтым позірку было штосьці сумнае, нагадвала позірк сабакі, але без ценю сабачай адданасці. Гэта быў сум, народжаны голадам, лютым, як воўчыя клыкі, бязлітасным, як сцюжа.

Для ваўка звер быў вялікі, і, нягледзячы на яго худобу, відаць было, што ён належыць да самых буйных прадстаўнікоў сваёй пароды.

— Ростам футы ў два з паловай, — вызначыў Генры. — І ў даўжыню, напэўна, каля пяці будзе.

— Не зусім звычайная масць для ваўка, — заўважыў Біл. — Я ніколі рыжых не бачыў. А гэты амаль карычневы.

Вядома, звер быў зусім не карычневай масці. Поўсць у яго была зусім як у ваўка. Пераважаў у яе шэры волас, але лёгкае чырванатае адценне, якое то знікала, то з'яўлялася зноў, стварала падманлівае ўражанне, — поўсць здавалася то шэрай, то раптам пералівалася рыжаватай фарбай, якая цяжка падыходзіла пад звычайнае азначэнне гэтага колеру.

— Самы сапраўдны эскімоскі сабака, — сказаў Біл. — Таго і глядзі, хвостом завіляе.

— Гэй, ты, эскімос! — паклікаў ён. — Падыдзі сюды... як там цябе называюць!

— Ды ён ані не баіцца, — засмяяўся Генры.

Яго таварыш голасна крыкнуў і пагразіў зверу кулаком, аднак той не выказаў ніякага страху. Можна было заўважыць толькі, што ваўчыца яшчэ больш насцярожылася. Яна працягвала глядзець на іх усё з той жа бязлітаснай галоднай тугой. Перад ёй было мяса, а ваўчыца галадала. І калі б у яе толькі хапіла сме-ласці яна кінулася б на людзей і зжэрла іх.

— Слухай, Генры, — сказаў Біл, несвядома панізіўшы голас да шэпту пад уплывам сваіх думак. — У нас тры патроны. Але ж яе можна напавал забіць. Тут не прамахнешся. Трох сабак як і не было — трэба ж пакласці канец гэтаму. Што ты на гэта скажаш?

Генры кіўнуў галавой у знак згоды.

Біл непрыкметна выцягнуў стрэльбу з саней, падняў быў яе, але так і не данёс да пляча. Якраз у гэты момант ваўчыца скокнула са сцежкі ўбок і схавалася сярод хвоек. Яны паглядзелі адзін на аднаго. Генры мнагазначна засвістаў.

— Ну, як жа я не здагадаўся! — вылаяў сябе Біл, кладучы стрэльбу на месца. — Як жа такому ваўку не ведаць стрэльбы, калі ён ведае час кармлення сабак! Кажу табе, Генры, ва ўсіх нашых няшчасцях яна вінавата. Калі б не гэтае стварэнне, у нас зараз было б шэсць сабак, а не тры. Успомні маё слова, Генры, — я да яе дабяруся. На адкрытым месцы яе не заб'еш — надта разумная. Але я яе высачу. Я падстрэлю гэтае стварэнне з засады.

— Толькі далёка не адыходзь, — папярэдзіў яго спадарожнік. — Калі стая накінецца, тры патроны табе не дапамогуць. Гэтае звяр'ё надзвычай прагаладалася, а раз яны ўжо адважацца напа-сці, табе не здабраваць, Біл.

У гэтую ноч прывал быў зроблены рана. Тры сабакі не маглі цягнуць сані ні так хутка, ні так доўга, як гэта рабілі шэсць; яны

прыкметна выбіліся з сіл. Абодва спадарожнікі хутка ляглі спаць, пасля таго як Біл прывязаў сабак як мага далей адзін ад аднаго, каб яны не перагрызлі рамянёў. Але ваўкі зрабіліся больш смелымі і ўначы не адзін раз будзілі людзей. Яны падыходзілі так блізка, што сабакі пачыналі шалець ад страху, а каб стрымліваць асмалеўшых драпежнікаў на адлегласці, прыходзілася ўвесь час падкідаць галлё ў агонь.

— Я чуў ад маракоў, што акулы часам плаваюць за караблямі, — сказаў Біл, залазячы пад коўдру пасля адной з такіх прагулак да агню. — Дык вось, ваўкі — гэта сухаземныя акулы. Яны сваю справу лепш за нас з табой ведаюць і бягуць за намі зусім не для мацыёна. Пападзёмся мы ім, Генры. Вось убачыш, пападзёмся.

— Ты ўжо напалову папаўся, калі столькі гаворыш пра гэта, — адрэзаў Генры. — Хто баіцца лупцоўкі, той ужо напалову адлупцаваны. Можна падумаць, што ты ўжо напалову з’едзены.

— Яны прыкончвалі людзей і лепшых, чым мы з табой, — адказаў Біл.

— Ды кінь ты каркаць! Цярплінасці не хапае слухаць!

Генры сярдзіта перавярнуўся на другі бок, здзіўляючыся таму, што Біл змаўчаў. Гэта на яго не было падобна, таму што рэзкі тон лёгка выводзіў яго з цярдзення. Генры доўга думаў аб гэтым, перш чым заснуць, але нарэшце павекі яго пачалі зліпацца, і ён заснуў з такой думкай: «Хандрыць Біл. Трэба будзе яго падбадзёрыць заўтра».

Раздзел трэці

Песня голаду

Гпачатку дзень абяцаў удачу. За ноч не прапала ні аднаго сабакі, і спадарожнікі бадзёра рушылі ў дарогу сярод цішыні, цемры і холаду. Біл як быццам не ўспамінаў аб змрочных прадчуваннях, якія трывожылі яго мінулай ноччу, і нават жартаваў з сабак, калі на адным з паваротаў яны перакулілі сані. Усё змяшалася ў кучу. Перакуліўшыся, сані захраслі паміж дрэвам і велізарным валуном, і каб разабрацца ва ўсёй гэтай блытаніне, прыйшлося распрэгчы сабак. Абодва нагнуліся над санямі, стараючыся падняць іх, як раптам Генры ўбачыў, што Аднавухі ўцякае ўбок.

— Назад, Аднавухі! — крыкнуў ён.

Але Аднавухі кінуўся бегчы, цягнучы па снезе пастронкі. А там, на толькі што пройдзенай імі дарозе, яго чакала ваўчыца.

Падбегшы да яе бліжэй, Аднавухі натапырыў вушы, перайшоў на лёгкі дробны крок і спыніўся. Ён глядзеў на яе ўважліва і недаверліва, але па ўсяму было відаць, што яго цягне да ваўчыцы. А яна як быццам усміхалася яму, хутчэй спачувальна, чым пагрозліва, скаліла зубы. Ваўчыца некалькі разоў гуліва падскочыла і спынілася. Аднавухі пайшоў да яе, усё яшчэ баючыся, нацяжэна, задраўшы хвост, натапырыўшы вушы і высока падняўшы галаву.

Ён паспрабаваў абнюхаць яе, але ваўчыца адступіла назад, хітра заігрываючы з ім. Кожны раз, калі ён рабіў крок уперад, яна адступала назад. І так, крок за крокам, ваўчыца вабіла Аднавухага за сабой, усё далей ад абароны людзей. Раз як быццам няясная падазронасць пранеслася ў яго ў галаве. Аднавухі павярнуў галаву і паглядзеў на перакуленыя сані, на сваіх таварышаў пазапрэжцы і на клікаўшых яго людзей. Але калі што-небудзь падобнае і мільганула ў галаве ў сабакі, ваўчыца ўмомант развеела ўсе яго падазрэнні; яна падышла, на адзін момант дакранулася да яго носам, а потым зноў пачала, гуляючы, адыходзіць усё далей і далей ад наступаўшага на яе Аднавухага.

Тым часам Біл успомніў аб стрэльбе. Але яна ляжала пад санямі, і пакуль Генры дапамог яму разабраць паклажу, Аднавухі і ваўчыца так блізка падышлі адзін да аднаго, што страляць на такой адлегласці было рызыкаўна.

Надта позна зразумеў Аднавухі сваю памылку. Яшчэ не дагадваючыся, у чым справа, Біл і Генры бачылі, як ён павярнуў і кінуўся бегчы ў кірунку да іх. Яны ўбачылі штук дванаццаць схудзельх шэрых ваўкоў, якія імчаліся пад прамым вуглом да дарогі, наперарэз Аднавухаму. У адзін момант ваўчыца пакінула ўсю сваю гулінасць і здрадлівасць. З ровам кінулася яна на Аднавухага. Той адкінуў яе плячом, пераканаўся, што зваротны шлях адрэзаны, і, усё яшчэ спадзеючыся дабегчы да саней, змяніў кірунак і кінуўся да іх па колу. З кожнай хвілінай ваўкоў рабілася ўсё больш і больш. Ваўчыца, не адстаючы, неслася за сабакам, трымаючыся на адлегласці аднаго скачка ад яго.

— Куды ты? — раптам крыкнуў Генры, схопіўшы таварыша за плячо.

Біл скінуў яго руку.

— Досьць! — сказаў ён. — Больш яны ніводнага сабакі не атрымаюць!

Са стрэльбай у руцэ ён кінуўся ў хмызняк, што рос абাপал дарогі. Яго намеры былі зусім ясныя. Прыняўшы сані за цэнтр

кола, па якім бег сабака, Біл разлічваў перасячы яго паміж Аднавухім і яго праследавальнікамі. Сярод белага дня, маючы ў руках стрэльбу, адагнаць ваўкоў і выратаваць сабаку было магчыма.

— Асцярожней, Біл! — крыкнуў яму наўздагон Генры. — Не рызыкуй дарэмна!

Генры сеў на сані і вырашыў чакаць. Больш яму нічога не аставалася рабіць. Біл ужо знік з вачэй; у кустах і сярод растучых кучкамі хвоек то з'яўляўся, то зноў знікаў Аднавухі. Генры зразумеў, што становішча сабакі безнадзейнае. Ён вельмі добра разумеў небяспеку, але яму прыходзілася бегчы па знешнім коле, тады як зграя ваўкоў імчалася па ўнутраным і больш вузкім. Нельга было і думаць, што Аднавухі здолее настолькі выперадзіць сваіх праследавальнікаў, каб перасячы іх дарогу і дабрацца да саней. Абе-дзве лініі кожную хвіліну маглі сустрэцца. Генры ведаў, што дзесьці там, у снягах, заслоненыя ад яго дрэвамі і зараснікамі, у адным пункце павінны сыйсціся зграя ваўкоў, Аднавухі і Біл.

Усё адбылося хутка, значна хутчэй, чым ён чакаў. Пачуўся стрэл, потым яшчэ два, адзін за адным, — Генры зразумеў, што зарады ў Біла вышлі. Услед за гэтым даляцелі моцны роў і віск. Генры адрозніў голас сабакі, якая завывала ад болю і жаху, і выццё раненага, як відаць, ваўка.

І ўсё. Выццё сціхла. Віск спыніўся. Над пустыняй зноў навісла цішыня.

Генры доўга сядзеў на санях. Яму не было чаго ісці туды. Усё было ясна, як быццам сустрэча Біла са зграйай адбылася ў яго на вачах. Толькі адзін раз ён ускочыў з месца і таропка выцягнуў з-пад саней сякеру; але затым зноў апусціўся на сані і доўга сядзеў, нахмурыўшыся, а два ўцалелыя сабакі ціснуліся да яго ног і дрыжэлі ад страху.

Нарэшце ён падняўся — так стомлена, нібы мускулы яго страцілі ўсякую пругкасць, і пачаў запрагаць сабак. Адзін пастронак ён надзеў сабе на плечы і разам з імі пацягнуў сані. Але ішоў ён нядоўга, і як толькі пачало цягнуцца, зрабіў прывал і прыгатаваў як мага больш галля. Потым накарміў сабак, павячэраў і прыма-сіў сабе пасцель каля агню.

Але Генры не суджана было заснуць. Не паспеў ён заплюшчыць вочы, як ваўкі падышлі ледзь не да самага агню. Каб разгледзець іх, ужо не трэба было напружваць зрок. Цесным кальцом акружалі яны агонь, і Генры зусім ясна бачыў, як адны з іх ляжалі, другія сядзелі, трэція падпаўзалі на бруху бліжэй да агню або блукалі вакол яго. Некаторыя нават спалі. Яны скручваліся на снезе клубком, пасабачаму, і спалі моцным сном, які цяпер быў яму недаступны.

Генры расклаў вялікі агонь, таму што ведаў, што толькі агонь з'яўляецца перашкодай паміж яго цэлам і клыкамі галодных ваўкоў. Абодва сабакі не адыходзілі ад чалавека, цягнуліся да яго, просячы аховы, вылі, вішчэлі і пачыналі шалёна раўці, калі які-небудзь воўк падбіраўся бліжэй астатніх. Пачуўшы роў сабак, усё кола прыходзіла ў рух, ваўкі ўскаквалі са сваіх месц і імкнуліся ўперад, нецяярпліва выючы і равучы. Потым зноў клаліся на снезе і адзін за адным пачыналі засынаць.

Кола звужалася ўсё цясней і цясней. Паволі, дзюйм за дзюймам, то адзін, то другі воўк паўзком падкрадваўся ўперад, пакуль усе яны не былі на адлегласці амаль аднаго скачка ад Генры. Тады ён хапаў з агню галавешкі і кідаў імі ў зграю. Гэта выклікала хуткае адступленне, якое суправаджалася раз'юшаным выццём і спалоханым ровам, калі пушчаная трапнай рукой галавешка пападала ў якога-небудзь вельмі смелага ваўка.

Раніца застала Генры асунуўшымся і змучаным, вочы ў яго запалі ад бяссоннай ночы. У цемнаце ён зварыў сабе сьнеданне, а ў дзевяць гадзін, калі дзённае святло разагнала ваўкоў, узяўся за справу, якую абдумаў за доўгія начныя гадзіны. Ссекшы некалькі маладых хвоек, ён зрабіў з іх памост і прывязаў яго высока да дрэў. Затым, пры дапамозе сабак, падняў на канаце труну і паставіў яе на гэтым памосце.

— Да Біла дабраліся, і да мяне, можа быць, таксама дабяруцца, але вас, малады чалавек, яны не дастануць, — сказаў ён, звяртаючыся да нябожчыка, пахаванага высока на дрэвах.

Пасля гэтага Генры рушыў у дарогу. Пустыя сані лёгка падскоквалі за прыбавіўшымі ходу сабакамі, якія таксама ведалі, што небяспека міне іх толькі тады, калі яны дабяруцца да форта Мак-Гэры.

Цяпер ваўкі праследавалі яго яшчэ больш адкрыта, спакойнай рыссю беглі яны ззаду саней і побач, высунуўшы языкі, варушачы худымі бакамі. Ваўкі былі да таго худыя, — скуры ды косці, толькі мускулы выступалі, як вяроўкі, — Генры здзіўляўся, як яны трымаюцца на нагах і не валяцца ў снег.

Ён баяўся, што цёмната насцігне яго ў дарозе. У поўдзень сонца не толькі сагрэла паўднёвую частку неба, але нават бледны залацісты абадок паказаўся над гарызонтам. Генры прыняў гэта як добрую адзнаку. Дні рабіліся даўжэйшымі. Сонца даўжэй заставалася на небе. Але як толькі ветлівыя праменні яго змерклі, Генры зрабіў прывал. Да поўнай цёмнаты заставалася яшчэ некалькі гадзін шэрага дзённага святла і сумнага змяркання, і ён ужыў іх на тое, каб назапасіць як мага больш галля.

Разам з ноччу да яго прыйшоў жах. Ваўкі асмялелі, ды і праведзеная без сну ноч зрабіла свой уплыў на Генры. Захутаўшыся ў коўдру, паклаўшы сякеру паміж кален, ён скурчыўся каля агню і ніяк не мог перамагчы сон. Абодва сабакі шчыльна ціснуліся да яго. Адзін раз ён прачнуўся і на адлегласці якіх-небудзь дванаццаці футаў ад сябе ўбачыў вялікага шэрага ваўка — аднаго з самых буйных ва ўсёй зграі. Звер павольна пацягнуўся, як лянiвы сабака, усёй пашчай пазяхнуў Генры прама ў твар, пазіраючы на яго, як на сваю ўласнасць, нібы чалавек быў усяго толькі здабычай, якая рана ці позна, а дастанецца яму.

Такая ўпэўненасць адчувалася ў паводзінах усёй зграі. Генры налічыў штук дваццаць ваўкоў, якія ўтаропіліся на яго галоднымі вачыма або спакойна спалі на снезе. Яны нагадвалі яму дзяцей, якія сабраліся вакол накрытага стала і чакаюць толькі дазволу, каб пачаць есці. І гэтай ядой суджана стаць яму! Ён задаваў сабе пытанне: калі ж ваўкі пачнуць свой баль?

Падкладаючы сучча ў агонь, Генры заўважыў, што цяпер ён зусім па-новаму адносіцца да свайго цела. Ён назіраў за работай мускулаў і з цікавасцю разглядаў хітры механізм пальцаў. Пры святле агню ён некалькі разоў згінаў іх, то па-аднаму, то ўсе адразу, то растапырваў, то хутка сціскаў у кулак. Ён вывучаў будову пазногцяў, пастукваў кончыкамі пальцаў то мацней, то больш мякка, правяраючы чулінасць сваёй нервовай сістэмы. Усё гэта захапляла Генры, і ён раптам адчуў вялікае замілаванне да свайго цела, якое працавала так лёгка, так дакладна і дасканала. Потым ён кідаў баязлівы позірк на ваўкоў, якія змыкаліся вакол яго ўсё цясней, і яго, быццам громам, уразіла раптам думка, што гэтае цудоўнае цела, гэтая жывая плоць ёсць не што іншае, як мяса — прадмет прагнасці пражорлівых звяроў, якія разарвуць, раздзяруць яго сваімі клыкамі, заспакояць ім голад таксама, як ён сам не раз заспакойваў свой голад мясам лася і труса. Ён прачнуўся ад дрымоты, якая межавалася з кашмарам, і ўбачыў перад сабой рыжую ваўчыцу. Яна сядзела на адлегласці якіх-небудзь шасці футаў ад агню і тужліва пазірала на чалавека. Абодва сабакі скуголілі і раўлі ля яго ног, але ваўчыца не звяртала на іх ніякай увагі. Яна глядзела на чалавека, і на працягу некалькіх хвілін ён адказваў ёй тым жа. У ваўчыцы не было нічога страшнага. У вачах яе свяціўся вялікі сум, але Генры ведаў, што сум гэты народжаны страшэнным голадам. Ён быў стравай, а пры позірку на гэтую страву ў ваўчыцы ўзбуджаліся смакавыя адчуванні. Пашча яе была разяўлена, сліна капала на снег, і ваўчыца аблізвалася, прадчуваючы асалоду.

Шалёны страх апанаваў Генры. Ён хутка працягнуў руку за галавешкай, каб кінуць ёю ў ваўчыцу. Але не паспеў ён і дакрануцца да галавешкі, як ваўчыца адскочыла назад, і ён здагадаўся, што звер гэты прывык да таго, каб у яго кідалі чым папала. Адскокваючы назад, ваўчыца агрызнулася, вышчарыўшы белыя клыккі да самых дзяснаў; вочы яе страцілі ўсю сваю тугу і засвяціліся такой крыважэрнай злосцю, што Генры ўздрыгануўся. Ён зірнуў на сваю руку, заўважыў, з якой спрытнасцю палыцы трымалі галавешку, як яны прыладжваліся да ўсіх яе няроўнасцей, ахопліваючы з усіх бакоў грубае дрэва, як мезенец міжвольна, сам па сабе, адсунуўся далей ад гарачага месца, — і ў тую ж хвіліну ён ясна ўявіў сабе, як белыя зубы ваўчыцы ўразаюцца ў гэтыя тонкія, далікатныя палыцы і рвуць іх. Ніколі яшчэ Генры не любіў свайго цела так, як цяпер, калі існаванне яго было такім нетрывалым.

Усю ноч Генры адбіваўся ад галоднай зграі палаючымі галавешкамі, а калі змагацца са сном ужо нехапала сілы, яго абуджвалі віск і выццё сабак. Надышла раніца, але ўпершыню за ўвесь час ваўкі не разбегліся ад дзённага святла. Чалавек дарэмна чакаў гэтага. Яны па-ранейшаму акружалі агонь кальцом і глядзелі на Генры з такой нахабнай упэўненасцю, што ён зноў страціў мужнасць, якая вярнулася была да яго разам з дзённым святлом.

Генры зрабіў смелую спробу рушыць у дарогу, але як толькі ён выйшаў з-пад аховы агню, як на яго кінуўся самы смелы воўк; аднак скачок быў дрэнна разлічаны, і воўк прамахнуўся. Генры выратаваўся толькі тым, што адскочыў назад, і зубы ваўка лягнулі ў якіх-небудзь шасці дзюймах ад яго бядра.

Уся зграя, ускочыўшы на ногі, кінулася да яго, і толькі палаючыя галавешкі адагналі яе на значную адлегласць.

Нават удзень Генры не адважваўся адыйсці ад агню, каб насекчы сукоў. Футаў за дваццаць ад стаянкі стаяла велізарная засохлая хвоя. Ён патраціў палову дня, каб расцягнуць да яе ланцуг агню, увесь час трымаючы нападатове для сваіх ворагаў некалькі палаючых галінак. Дабраўшыся да дрэва, ён азірнуўся вакол, выглядаючы, дзе больш галля, каб зваліць хвою ў тым кірунку.

Гэтая ноч прайшла таксама, як і папярэдня, з той толькі розніцай, што Генры амаль не мог змагацца са сном. Ён ужо не прачынаўся ад рову сабак. Да таго ж яны рыкалі, не сціхаючы, — і яго стомлены, ахоплены дрымотай мозг ужо не разбіраўся ў адценнях рыку.

Раптам ён прачнуўся, як быццам ад штуршка. Ваўчыца стаяла на адлегласці якога-небудзь кроку ад яго. Машынальна, не выпускаючы галавешкі з рук, ён ткнуў ёю ў вышчараную пашчу

ваўчыцы. Яна адскочыла назад, выючы ад болю, а Генры з асалодай удыхаў пах смаленай поўсці і гарэлага мяса, гледзячы, як звер трасе галавой і злосна рыкае ўжо ў некалькіх футах ад яго.

Але на гэты раз, перш чым заснуць, ён прывязаў да правай рукі тлеючы хваёвы сучок. Ледзь толькі Генры заплюшчыў вочы, як боль ад апечаных месц прымушаў яго прачнуцца. Так працягвалася некалькі гадзін. Прачынаючыся, ён адганяў ваўкоў палаючымі галавешкамі, падкідаў у агонь галля і зноў прыладжваў сучок да рукі. Усё ішло добра; але ў адно з такіх прачынанняў Генры дрэнна прывязаў сучок, і як толькі вочы яго заплюшчыліся, ён выпаў у яго з рукі.

Яму сніўся сон. Форт Мак-Гэры. Цёпла. Утульна. Ён гуляе ў крыбэдж з начальнікам факторыі. І яму сніцца, што ваўкі асджаюць форт. Ваўкі выюць ля самых варот, і яны з начальнікам часам адрываюцца ад гульні, каб прыслухацца да выцця і пасмяяцца над дарэмнымі намаганнямі ваўкоў пранікнуць унутр форта. Потым — які дзіўны сон яму сніўся! — пачуўся трэск. Дзверы расчыніліся насцеж. Ваўкі ўбеглі ў пакой. Яны кінуліся на яго і на начальніка. Як толькі дзверы расчыніліся, выццё стала нясцерпна моцным і трывожыла яго. Сон прымаў нейкія іншыя абрысы, Генры не мог яшчэ зразумець — якія, але выццё не спынялася ні на адну хвіліну.

А потым ён прачнуўся і пачуў выццё ўжо наяве. Навокал панаваў аглушальны рык і брэх. Ваўкі кінуліся на Генры. Усе яны былі тут — каля яго, над ім. Нечыя зубы ўеліся яму ў руку. Інстыктыўна ён ускочыў у агонь і, прыгаючы, адчуў, як вострыя зубы разанулі яго па назе. І вось пачалася барацьба агнём. Тоўстыя рукавіцы абаранялі яго рукі ад агню, ён поўнымі жменямі раскідваў ва ўсе бакі палаючае вуголле, і касцёр стаў пад канец чымсьці накішталт вулкана.

Але гэта не магло працягвацца доўга. Твар у Генры пакрыўся пузырамі, бровы і вейкі былі абсмаленыя, і гарачыня рабілася нясцерпнай. Схапіўшы ў кожную руку па галавешцы, ён скочыў бліжэй да краю агню. Ваўкі адступілі. Па абодвух баках, усюды, куды толькі падала палаючае вуголле, сіпеў снег, і па велізарных скачках, фырканню і рыку якога-небудзь адступаючага ваўка можна было здагадацца, што ён наступіў на вугаль.

Раскідаўшы галавешкі, чалавек скінуў тлеючыя рукавіцы і пачаў таптаць па снезе нагамі, каб ахаладзіць іх. Абодва сабакі зніклі, і ён вельмі добра ведаў, што яны з'явіліся чарговай стравай на тым прыпозненым балю, які пачаўся з Фэці і ў адзін з бліжэйшых дзён, можа быць, закончыцца ім самім.

— А ўсё ж вы яшчэ не дабраліся да мяне! — крыкнуў ён, з лютай злосцю пагразіўшы кулаком галодным звярам.

Пачуўшы яго голас, уся зграя ўстрывожылася, зарыкала, а ваўчыца падкралася яшчэ бліжэй і ўтаропіла на яго тужлівыя, галодныя вочы.

Генры пачаў абдумваць новую думку, якая прыйшла яму ў галаву. Расклаўшы агонь шырокім колам, ён кінуў на талы снег сваю пасцель і сеў на ёй унутры гэтага кола. Як толькі чалавек схаваўся за вогненнай агарожай, уся зграя з цікаўнасцю акружыла агонь, каб паглядзець, куды ён дзеўся. Да гэтага часу ім не было доступу да агню, а цяпер яны ўселіся вакол яго цесным кругам і, як сабакі, жмурыліся, пазяхалі і пацягваліся ў непрывычным для іх цяпле. Потым ваўчыца села, узняла морду да зорак і пачала выць. Ваўкі адзін за адным падцягвалі ёй, і, нарэшце, уся зграя села на заднія лапы і, узняўшы морды да неба, зацягнула песню голаду.

Пачало світаць, потым надышоў дзень. Агонь дагараў. Галлё ўсё выходзіла, трэба было аднавіць запас. Чалавек паспрабаваў выйсці за межы вогненнага кола, але ваўкі кінуліся яму насустрач. Палаючыя галавешкі прымушалі іх адскокваць у бакі, але назад яны ўжо не ўцякалі. Дарэмна стараўся Генры прагнаць іх. Пераканаўшыся, нарэшце, у безнадзейнасці гэтай спробы, ён адступіў унутр палаючага кола, і ў гэты час воўк скокнуў на яго, але прамахнуўся і ўсімі чатырма лапамі папаў у агонь. Выпучы і рыкаючы ад страху, звер адпоўз ад агню, каб астудзіць на снезе апечаныя лапы.

Генры, згорбіўшыся, сядзеў на коўдры, уткнуўшы ў калені галаву. Па бязвольна апушчаных плячах і паніклай галаве можна было зразумець, што чалавек адмовіўся ад барацьбы. Час ад часу ён падымаў галаву і глядзеў на агонь, які дагараў. Кола агню і гарачых вуголляў ужо дзе-нідзе разамкнулася, распалася на асобныя агні. Вольны праход між імі ўсё павялічваўся, а агні памяншаліся.

— Ну, цяпер вы, здаецца, можаце мяне сажраць, — прамармытаў Генры. — Мне ўсё роўна, я хачу спаць...

Прачнуўшыся на секунду, ён убачыў паміж двума агнямі прама перад сабой ваўчыцу, якая глядзела на яго праніклівым позіркам.

Праз некалькі хвілін, якія здаліся яму гадзінамі, ён зноў прачнуўся. Адбылася нейкая незразумелая перамена — настолькі незразумелая для яго, што ён адразу прачнуўся. Нешта здарылася. Спачатку ён не мог зразумець, што гэта. Потым здагадаўся.

Ваўкі зніклі. Толькі па вытаптаным навокал снезе можна было меркаваць, на колькі блізка яны падабраліся да яго.

Хваля дрымоты зноў ахапіла Генры, галава яго схілілася на калені, але раптам ён уздрыгануўся і прагнуўся.

Аднекуль даляталі людскія галасы, скрып саней, нецярплівае скавытанне сабак. З боку ракі да стаянкі між дрэвамі пад'язджалі чацвёрта саней. Шэсць чалавек акружылі Генры, які скурчыўся ў коле патухаючага агню. Яны расштурхвалі і трэслі яго, стараючыся вярнуць яго да прытомнасці. Ён паглядзеў на іх, як п'яны, і прамармытаў дзіўным, вялым голасам:

— Рыжая ваўчыца... прыходзіла да кармёжкі сабак... Спачатку зжэрла сабачы корм... потым сабак... А потым зжэрла і Біла...

— Дзе лорд Альфрэд? — крыкнуў яму ў самае вуха адзін з прыехаўшых, груба трасануўшы яго за плячо.

Ён павольна паківаў галавой.

— Яго яна не зжэрла... Ён там, на дрэвах... ля апошняй стаянкі.

— Памёр? — крыкнуў той.

— Так. У труне, — адказаў Генры.

Ён сярдзіта тузануў плячом, вызваляючыся ад чалавека, які нахіліўся над ім.

— Пакіньце мяне ў спакоі, я ні на што не прыгодны. Добрай ночы...

Павекі яго задрыжэлі і заплюшчыліся, галава схілілася на грудзі. І як толькі ён лёг на коўдры, у марозным паветры пачулася моцнае храпленне.

Але апрача храплення чуліся і іншыя гукі. Здалёк, ледзь улоўнае на такой адлегласці, даносілася выццё галоднай зграі, якая пагналася за другой здабычай узамен толькі што ўдэдкага чалавека.

Частка другая

Раздзел першы

Бітва клькоў

Ваўчыца першая пачула гукі чалавечых галасоў і скавытанне ездавых сабак, і яна ж першая адскочыла ад чалавека, загнаннага ў кола патухаючага агню. Неахвотна расстаючыся з ужо злоўленай здабычай, зграя памарудзіла некалькі хвілін, прыслухоўваючыся, а потым кінулася па следу ваўчыцы.

На чале зграі бег вялікі шэры воўк, адзін з яе важакоў. Ён і накіраваў зграю па пятах ваўчыцы, засцерагаючы выскаляючыся на больш маладых членаў зграі і адганяючы іх ударамі клыкоў, калі тыя асмельваліся забягаць наперад. І гэта ён прыбавіў ходу, угледзеўшы ўперадзе ваўчыцу, якая павольнай рысцою бегла па снезе.

Ваўчыца пабегла побач з ім, як быццам месца гэтае было прызначана для яе, і ўжо больш не аддалялася ад зграі. Важак не рыкаў і не вышчараў зубы на ваўчыцу, калі выпадковы скачок выносіў яе наперад. Наадварот, ён, як відаць, быў вельмі прыхільны да яе, — з яе пункту гледжання нават вельмі прыхільны, таму што стараўся ўвесь час бегчы побач, і калі ён падбягаў вельмі блізка, то сама ваўчыца рыкала і вышчарала зубы. Часам яна не спынялася нават і перад тым, каб куснуць яго за плячо. У такіх выпадках важак зусім не выказваў злосці, а толькі адскок-ваў убок і рабіў некалькі нязграбных скачкоў уперад, усім сваім выглядам і паводзінамі нагадваючы збянтэжанага вясковага хлопца. Гэта было адзіным, што перашкаджала яму кіраваць зграяй, але ваўчыцу непакоілі іншыя непрыемнасці. З правага боку ад яе бег худы вялікі воўк, на шэрай скуры якога былі сляды многіх бітваў. Ён увесь час трымаўся з правага боку ад ваўчыцы. Глу-мачылася гэта тым, што ў яго было толькі адно вока, левае. Стары воўк увесь час цясніў яе, тыкаючыся сваёй, пакрытай рубцамі мордай то ў бок ваўчыцы, то ў плячо, то ў шыю. Яна сустракала яго ўвіванні лясканнем зубоў, таксама як і ўвіванні самца, што бег злева, і калі абодва яны пачыналі чапляцца да яе адначасова, ваўчыцы прыходзілася туга, — трэба было рвануць зубамі абодвух, у той жа час не адставаць ад зграі і глядзець сабе пад ногі. У такія хвіліны абодва самцы пагражаюча рыкалі і вышчаралі адзін на аднаго зубы. У другі час яны б пабіліся, але зараз нават заляцанне і суперніцтва ўступалі месца больш моцнаму пачуццю, пачуццю голаду, які мучыў усю зграю.

Пасля кожнага адпору стары воўк адскокваў ад востразубай ваўчыцы і сутыкаўся з маладым трохгодкам, які бег справа, з боку яго сляпога вока. Малады воўк быў не меншы за старых і, калі прыняць пад увагу слабасць і схудаласць астатніх ваўкоў, вылучаўся з усёй зграі сваёй сілай і смеласцю. І ўсё ж ён бег так, што галава яго была роўная з плячом аднавокага ваўка. Як толькі ён адважваўся параўняцца з ім (што здаралася досыць рэдка), стары рыкам і ўдарамі клыкоў зараз жа асаджваў яго на ранейшае месца.

Аднак, часам малады адставаў і ўпотай праціскаўся паміж старым важаком і ваўчыцай. Гэты манеўр сустракаў падвойны, нават трайны адпор. Як толькі ваўчыца пачынала незадаволена рыкаць, стары вожак рабіў круты паварот і накідваўся на трохгодка. Часам разам са старым на яго накідвалася і ваўчыца, а часам да іх далучаўся і малады вожак, які бег злева.

У такіх выпадках, сустрэўшы тры раз'юшаныя пашчы, малады воўк спыняўся, як укопаны, асядаў на заднія лапы і, увесь натапырыўшыся, шчэрыў зубы. Замяшанне на чале зграі нязменна суправаджалася замяшаннем у задніх яе радах. Ваўкі, якія беглі ззаду, натыкаліся на маладога ваўка і выказвалі сваё незадавальненне, злосна кусалі яго за заднія лапы і за бакі. Яго становішча было небяспечнае, таму што недахоп ежы і злосць звычайна падарожнічаюць адно з другім. Але бязмежная самаўпэўненасць маладосці штурхала яго на паўтарэнне гэтых спроб, хоць яны не мелі ніякага поспеху і прыносілі яму толькі адны непрыемнасці.

Калі б папалася ваўкам ежа — любоў і барацьба зараз жа авалодалі б зграяй, і яна разбеглася б. Але становішча яе было жудаснае. Ваўкі аслабелі ад доўгай галадоўкі і рухаліся ўперад больш павольна, чым звычайна. У хвасце пляліся самыя слабыя — маладняк і старыя ваўкі. Наперадзе ішлі самыя дужыя. Усе яны падобны былі хутчэй на шкілеты, чым на сапраўдных ваўкоў. І ўсё ж у рухах ваўкоў, за выключэннем самых слабых, не было відаць ні зморанасці, ні самага малога напружання. Здавалася, што ў іх мускулах, выступаўшых на целе, як вярхоўкі, хаваецца невычарпальны запас энергіі. За кожным рухам стальнога мускула наступалі другі рух, за ім — трэці, чацвёрты, — і так без канца.

У гэты дзень ваўкі прабеглі шмат міль. Яны беглі ўсю ноч. Надшыоў наступны дзень, а яны ўсё яшчэ беглі. Беглі па абледзянелай, мёртвай прасторы. Нідзе ніякіх адзнак жыцця. Толькі яны адны рухаліся ў гэтай застылай пустыні. Толькі ў іх адных было жыццё, і яны ганяліся ў пошуках за іншымі жывымі істотамі, каб разарваць іх і прадоўжыць сваё жыццё.

Ваўкам прыйшлося перайсці не адзін водападзел і абагнуць не адзін ручай у нізінах, перш чым пошукі іх скончыліся поспехам. Нарэшце, яны сустрэлі лася. Першай іх здабычай быў вялікі лось-самец. Тут было жыццё, было мяса, і яго не ахоўвалі ні таямнічы агонь, ні галавешкі, якія лёталі ў паветры. Раздвоенныя капыты і галіністыя рогі былі знаёмы ваўкам, і яны адкінулі сваё звычайнае цяжарнае і асцярожнае. Бітва была кароткай і заўзяттай. Лася акружылі з усіх бакоў. Спрытнымі ўдарамі цяжкіх

капытоў ён распорваў ваўкам жываты, праломліваў чэрапы, ламаў ім косці велізарнымі рагамі. Лось падмінаў іх пад сябе, качаючыся па снезе, але ён быў асуджаны на пагібель і нарэшце паваліўся. Ваўчыца з разлютаванасцю ўпілася яму ў горла, а зубы астатніх ваўкоў рвалі жывёліну на часткі — жыўцом, не чакаючы, пакуль ён перастане змагацца.

Ежы было ўдосталь. Лось важыў звыш васьмісот фунтаў — па дваццаць фунтаў на кожную глотку зграі. Калі ваўкі са здзіўляючай вытрымкай маглі пасціцца, то хуткасць, з якой яны пажыралі ежу, была не менш дзіўнай, і неўзабаве ад прыгожай, поўнай сіл жывёліны, якая сустрэлася некалькі гадзін таму назад са зграяй, засталася толькі некалькі раскіданых па снезе касцей.

Цяпер ваўкі падоўгу адпачывалі і спалі. Насыціўшыся, маладзейшыя самцы пачалі сварыцца і біцца, і гэта не спынялася на працягу ўсіх астатніх дзён, якія надышлі перад распадам зграі. Голад скончыўся. Ваўкі дайшлі да багатых дзічынай месц, і хоць яны ўсё яшчэ палявалі зграяй, але дзейнічалі ўжо з вялікай асяржонасцю, адразаючы ад невялікіх ласіных стадаў, якія пападаліся ім па дарозе, цільных самак або старых хворых ласёў.

І вось надышоў дзень, калі ў гэтай краіне, багатай дзічынай, воўчая зграя разбілася на дзве. Ваўчыца, малады ваяк, які бег злева ад яе, і Аднавокі, што бег справа, павялі сваю палову зграі на ўсход, у кірунку да ракі Макензі, праз мясцовасць, дзе было шмат азёр. Палова зграі, якая засталася з імі, памяншалася з кожным днём. Ваўкі разбіліся на пары — самец з самкай. Часам вострыя зубы саперніка адганялі прэч якога-небудзь адзінокага ваўка. І, нарэшце, яны засталіся ўчатырох — ваўчыца, малады ваяк, Аднавокі і дзёрзкі трохгодак.

Ваўчыца проста разлютавала. Сляды яе зубоў былі ва ўсіх трох кавалераў. Але ваўкі ні разу не адказалі ёй тым жа, ні разу не паспрабавалі абараняцца. Яны толькі падстаўлялі плечы пад яе самыя лютыя ўкусы і, круцячы хвастамі, стараліся ўціхамірыць яе гнеў. Але калі ў адносінах да самкі ваўкі здаваліся ўвасабленнем лагоднасці, то ў адносінах адзін да аднаго яны былі ўвасабленая злосць. Лютасць трохгодка перайшла ўсё межы. Ён падляцеў да старога ваўка з боку яго сляпога вока і на кавалачкі разарваў яму вуха. Але сівы стары, які бачыў толькі адным вокам, заклікаў на дапамогу супраць маладосці і сілы ўсю сваю шматгадовую мудрасць і ўвесь свой вопыт. Яго крывое вока і спаласаваная рубцамі морда досыць красамоўна казалі пра тое, якога роду быў гэты вопыт. Вельмі шмат бітваў прыйшлося яму

перажыць на сваім вяку, каб хоць на адну хвіліну задумацца над тым, што яму трэба зрабіць.

Бітва пачалася сумленна, але несумленна скончылася. Цяжка было загадзя меркаваць аб яе выніку, але да старэйшага ваўка далучыўся трэці, і стары і малады важакі разам накінуліся на дзёрзкага трохгодка, вырашыўшы расправіцца з ім. Бязлітасныя клькі былых таварышоў удаліся ў яго з усіх бакоў. Забыліся тыя дні, калі ваўкі разам палявалі, здабыча, якую яны разам забівалі, голад, які аднолькава мучыў іх усіх. Усё гэта было мінулай справай. Зараз перад імі стаяла каханне, яшчэ больш жорсткае і безлітаснае, чым голад.

Тым чысам ваўчыца — прычына ўсіх разладаў — села з задаволеным выглядам на снезе і пачала сачыць за бітвай. Ёй гэта нават спадабалася. Надышла яе гадзіна, — а гэта здараецца рэдка, — калі поўсць устае дыбам, клык удараецца аб клык, рве, паласуе падатлівае цела, — і ўсё гэта толькі дзеля таго, каб авалодаць ёю.

І малады воўк, які ўпершыню ў сваім жыцці сутыкнуўся з каханнем, аддаў з-за яго сваё жыццё. Абодва супернікі стаялі над яго целам. Яны глядзелі на ваўчыцу, якая сядзела на снезе і ўсміхалася ім. Але старэйшы важак быў вельмі мудры — мудры ў справах кахання не менш, чым у бітвах. Малады важак павярнуў галаву, каб залізаць рану на плячы. Загрывак яго быў звернуты прама да суперніка. Сваім адзіным вокам старэйшы ўбачыў, што яму надарыўся зручны выпадак. Кінуўшыся стралой на маладога ваўка, ён разануў яго клыкамі па шыі, пакінуўшы на ёй велізарную глыбокую рану і ўспароўшы вену. Потым ён адскочыў назад.

Малады важак зароў, але яго страшны рык зараз жа перайшоў у таргавы кашаль, зыходзячы крывёй, ён кінуўся на старэйшага важака, але жыццё ўжо пакідала яго, ногі падкошваліся, вочы зацілаў туман, удары і скачкі рабіліся ўсё слабей і слабей.

А ваўчыца сядзела ўбаку і ўсміхалася. Відовішча бітвы выклікала ў яе нейкае невыразнае пачуццё радасці.

Калі малады воўк ляжаў на снезе, ужо не рухаючыся, Аднавокі гордым поступам накіраваўся да ваўчыцы. Урачыстасць пераможцы змешвалася ў ім з асцярожнасцю. Ён прастадушна чакаў рэзкага прыёму і таксама прастадушна здзівіўся, калі ваўчыца не ашчэрыла на яго зубоў. Упершыню за ўвесь час яго сустрэлі так ласкава. Яна абнюхалася з ім і нават пачала скакаць і гуляць, зусім як шчанё. І Аднавокі, забыўшы свой стары ўзрост і ўмудранасць вопытам, таксама ператварыўся ў шчаня, бадай, нават яшчэ больш дурнога, чым ваўчыца.

Забыты былі і пераможаныя супернікі, і аповесць аб каханні, крывёю напісаная на снезе. Толькі аднаго разу напамнілі яны аб сабе, калі Аднавокі спыніўся на хвіліну, каб залізаць раны. І тады губы яго злосна задрыжэлі, поўсць на шыі і на плячах паднялася дыбам, кіпцюры сутаргава ўеліся ў снег, цела выгнулася, прыгатаваўшыся да скачка. Але ў наступную ж хвіліну ўсё было забыта, і ён кінуўся ўслед за ваўчыцай, якая чуліва вабіла яго ў лес.

А затым яны пабеглі побач, як добрыя сябры, якія прыйшлі, нарэшце, да ўзаемнага пагаднення. Дні ішлі, а яны не разлучаліся адно з адным, — разам гналіся за здабычай, разам забівалі яе, разам з'ядалі. Але праз некаторы час ваўчыцай авалодала трывога. Здавалася, яна штосьці шукае і ніяк не можа знайсці. Яе вабілі да сябе зацішныя месцейкі пад зваліўшыміся дрэвамі, і яна праводзіла цэлыя гадзіны, абнюхваючы зацярушаныя снегам расколіны ў кручах і пячоры пад навіслымі берагамі ракі. Старога ваўка ўсё гэта нікольні не цікавіла, але ён дабрадушна ішоў за ёй, а калі ў некаторых месцах пошукі ваўчыцы зацягваліся больш звычайнага, Аднавокі клаўся на снег і чакаў яе звароту.

Не затрымліваючыся доўга на адным месцы, яны прабеглі ўсю краіну і, дайшоўшы да ракі Макензі, адправіліся ўздоўж берага, час ад часу зварочваючы ў пошуках здабычы на невялікія прытокі, але нязменна варочаючыся да ракі. Часам ім пападаліся другія ваўкі, якія таксама хадзілі парамі; але ні той, ні другі бок не выказваў ні радасці пры сустрэчы, ні прыязных пачуццяў, ні жадання зноў сабрацца ў зграю. Сустрэкаліся ім і адзінокія ваўкі. Гэта заўсёды бывалі самцы, якія стараліся як-небудзь далучыцца да Аднавокага і яго сяброўкі. Але Аднавокі не дапускаў гэтага, і варта было толькі ваўчыцы стаць побач з ім, натапырыцца і ашчэрыць зубы, як назойлівыя ваўкі адыходзілі, адступалі і зноў пускаліся ў свой адзінокі шлях.

Неяк аднаго разу, калі яны беглі месячнай ноччу па заціхлым лесе, Аднавокі раптам спыніўся. Ён узняў угору морду, выпраміў хвост і, раздуўшы ноздры, пачаў нюхаць паветра. Потым падняў пярэдняю лапу, як сабака на стойцы. Ён быў устрыжаны і не спыняў унюхацца, стараючыся разгадаць вестку, якая неслася ў паветры. Ваўчыцы досыць было толькі раз пацягнуць носам, і яна пабегла далей, падбадзёрваючы свайго спадарожніка. Устрыжаны, ён усё ж пайшоў за ваўчыцай, але ўвесь час спыняўся, каб распазнаць засцярогу, якая неслася ў паветры.

Асцярожна ступаючы, ваўчыца выйшла з-за дрэў на вялікую паляну. Некалькі хвілін яна стаяла там адна. Потым, увесь наста-

ражыўшыся, кожным сваім валаском выдзяляючы бязмежны недавер, да яе падпоўз Аднавокі. Яны сталі побач, не спыняючы прыслухоўвацца, узірацца, нюхаць паветра.

Да іх вушэй данесліся гукі сабачай грызні і бойкі, гартанныя крыкі мужчын, прарэзлівыя галасы жанчын, якія ляліся, і нават тонкі жаласны плач дзіцяці. За выключэннем вялікіх, абцягнутых скурай палатак, цяжка было разгледзець што-небудзь, апрача полымя агню, якое ўвесь час засланялі чалавечыя фігуры, і дыму, які павольна паднімаўся ў спакойным паветры. Але да ноздраў ваўкоў даносіліся тысячы пахаў індзейскага пасёлка, якія гаварылі аб рэчах, зусім незразумелых Аднавокаму і знаёмых ваўчыцы да падрабязнасцей. Ваўчыцу ахапіў дзіўны непакой, і яна ўвесь час прынохвалася ўсё з большай і большай асалодай. Але Аднавокі ўсё яшчэ сумняваўся. Ён пусціўся было бегчы і выдаў гэтым сваю баязлівасць. Ваўчыца павярнулася, ткнула яго мордай у шыю, нібы супакойваючы, потым зноў пачала глядзець на пасёлак. У вачах яе засвяціўся сум, але гэта ўжо не быў сум, народжаны голадам. Яна дрыжэла ад жадання спусціцца туды, падыйсці бліжэй да агню, умяшацца ў сабачую тузаніну, увінацца і адскокваць ад неасцярожных крокаў людзей.

Аднавокі нецярпліва таптаўся каля яе; ранейшы непакой вярнуўся да ваўчыцы, яна зноў адчула непераможную патрэбу знайсці тое, што так доўга шукала. Яна павярнулася і, на вялікую радасць Аднавокага, які бег крыху наперадзе яе, накіравалася ў лес, пад прыкрыццё дрэў. Бясшумна, як цені, плывучы ў асветленым месцам лесе, яны натрапілі на след. Абодва ваўкі ўткнуліся насамі ў снег. Сляды былі зусім свежыя. Аднавокі асцярожна рухаўся наперад, а яго таварышка ішла за ім па пятах. Іх шырокія лапы з мяккімі, як аксаміт, падушкамі слізгалі па снезе. Раптам Аднавокі ўбачыў нейкую рэч, якая невыразна бялела на белай снежнай прасторы. Лёгкі слізгаючы поступ Аднавокага і раней здаваўся хуткім, але яго нельга было і параўноўваць з той хуткасцю, з якой ён імчаўся цяпер. Наперадзе яго скакала нейкая няясная белая пляма. Ваўкі беглі па вузкай прагаліне, акружанай па абодвух баках зараснікам маладых хвоек. Праз дрэвы быў відаць канец прагаліны, якая выходзіла на залітую месяцам паляну. Стары воўк наганяў мільгаючую перад ім белую плямку. Кожны яго скачок скарачаў адлегласць паміж імі. Вось яна ўжо зусім блізка. Яшчэ адзін скачок — і зубы ваўка ўчэпяцца ў яе. Але скачок гэты так і не адбыўся. Белая плямка, якая аказалася трусом,

узнялася высока ў паветры прама над галавой Аднавокага і пачала падскокваць і гойдацца там наверх, не датыкаючыся зямлі, як быццам танцуючы нейкі фантастычны танец.

Палахліва фыркнуўшы, Аднавокі адскочыў назад і, прыпаўшы на снег, грозна зарыкаў на гэтую страшную і незразумелую рэч. Але ваўчыца зусім спакойна абышла яе, з хвіліну прымервалася да скачка, а потым падскочыла, каб схопіць танцуючага труса. Яна высока ўзнялася ў паветры, але не даскочыла да дзічыны і толькі ляснула зубамі. Ваўчыца падскочыла другі і трэці раз. Аднавокі, павольна выпрастаўшыся, назіраў за ваўчыцай. Нарэшце, яе промахі раззлавалі ваўка, ён сам зрабіў магутны прыжок і, ухапіўшы труса зубамі, апусціўся на зямлю разам з ім.

Але ў тую ж хвіліну пачуўся нейкі падазроны трэск, і Аднавокі са здзіўленнем убачыў маладую хвою, якая нахілілася і была гатова вось-вось ударыць яго. Пашчэнкі ваўка разняліся, ён кінуўся ад гэтай незразумелай небяспекі назад, вышчараўшы зубы, у горле яго закляктаў рык, поўсць стала дыбам ад лютасці і страху. А стройнае дрэўца выпрасталася, і трусік зноў заскакаў высока ў паветры. Ваўчыца раззлавалася. У пакаранне, яна ўелася клькамі ў плячо Аднавокага, а ён, спалоханы гэтым нечаканым нападам, з разлютаванасцю рвануў ваўчыцу за морду. Такі адказ у сваю чаргу з'явіўся для ваўчыцы нечаканасцю, і яна наскочыла на Аднавокага, рыкаючы ад абурэння. Аднавокі ўжо зразумеў сваю памылку і паспрабаваў уласкавіць ваўчыцу, але яна не спыняла кусаць яго; тады, пакінуўшы ўсе свае спробы да прымірэння, воўк пачаў выкручвацца ад яе ўкусаў, хаваючы галаву і падстаўляючы пад яе зубы то адно плячо, то другое.

Тым часам трус працягваў свой танец у паветры, Ваўчыца ўселася на снег, і Аднавокі стары, баючыся цяпер сваёй таварышкі яшчэ больш, чым таяімнічай хвоі, зноў скокнуў. Схапіўшы труса і апусціўшыся з ім на зямлю, ён не зводзіў свайго адзінага вока з дрэўца. Як і раней, яно сагнулася да самай зямлі. Воўк скурчыўся, чакаючы немінучага ўдару, поўсць на ім стала дыбам, але зубы не выпускалі здабычы. Аднак, удару не было. Дрэўца так і асталося схіленым над ім. Як толькі воўк пачынаў рухацца, хвоя таксама рухалася, і ён бурчэў на яе праз сціснутыя пашчэнкі; калі ён стаяў спакойна, дрэўца таксама не варушылася, і воўк вырашыў, што так больш бяспечна. Аднак, цёплая кроў труса здавалася яму вельмі смачнай. З гэтага цяжкага становішча яго вывела ваўчыца. Яна адабрала ў яго труса, і пакуль хвоя пагражаюча гойдалася і калыхалася над ёй, спакойна адгрызла

яму галаву. Хвоя зараз жа выпрасталася і больш не трывожыла іх, заняўшы належнае ёй вертыкальнае палажэнне, у якім дрэва расце ад прыроды. А ваўчыца з Аднавокім падзялілі паміж сабой здабычу, незразумелым чынам злоўленую для іх хвойі.

Шмат траплялася ім такіх слядоў і прагалін, дзе трусy гойдаліся высока ў паветры, і воўчая пара абследавала іх усё; ваўчыца заўсёды была першай, а Аднавокі ішоў за ёй следам, назіраючы і вучачыся, як трэба абкрадваць пасткі, і гэтае веданне пазней са-служыла яму добрую службу.

Раздзел другі

Логава

Цэлыя два дні блукалі ваўчыца і Аднавокі каля індзейскага пасёлка. Аднавокі непакоіўся і палохаўся, а ваўчыцу лагер нечым вабіў, і яна ніяк не хацела адыходзіць. Але аднойчы раніцай, калі ў паветры, зусім недалёка ад іх, пачуўся стрэл і куля стукнулася ў дрэва ўсяго за некалькі дзюймаў ад галавы Аднавокага, ваўкі ўжо больш не вагаліся і пусціліся ў дарогу доўгімі роўнымі скокамі, хутка павялічваючы адлегласць паміж сабой і небяспекай.

Яны беглі нядоўга — усяго два дні. Ваўчыца ўсё больш настойліва штосьці шукала. Яна моцна абцяжэла за гэтыя дні і не магла хутка бегаць. Аднойчы, пагнаўшыся за трусом, якога ў звычайны час яна б вельмі лёгка злавіла, цяпер жа раптам кінула пагно і прылягла на снег адпачыць. Аднавокі падышоў да яе, але не паспеў ён ціхенька дакрануцца мордай да яе шыі, як ваўчыца з такой лютасцю рванула яго зубамі, што ён паваліўся на спіну і, выкручваючыся ад яе пашчы, меў досыць смешны выгляд. Ваўчыца зрабілася яшчэ больш злоснай, чым раней, але Аднавокі быў цярплівы і клапацлівы, як ніколі.

І вось, нарэшце, ваўчыца знайшла тое, што шукала. Знайшла за некалькі міль уверх па цячэнню невялікага ручая, які летам упадаў у Макензі; цяпер, прамерзнуўшы да камяністага дна, ручай заціх, ператварыўшыся ад вытокаў да вусця ў адну суцэльную белую масу. Ваўчыца зморанай рыссю бегла ззаду Аднавокага, які адышоў далёка наперад, і раптам заўважыла, што ў адным месцы высокі бераг нависае над ручаём. Яна звярнула ўбок і падбегла туды. Буйныя вясеннія ліўні і талыя снягі размылі вузкую шчыліну ў беразе і ўтварылі там невялікую пячору. Ваўчыца

спынілася ля ўваходу, уважліва аглядзела сцяну пячоры. Затым абегла яе з абодвух бакоў, пачынаючы з асновы і да таго месца, дзе круча пераходзіла ў адхонны спад. Вярнуўшыся да пячоры, яна ўвайшла ўнутр праз вузкую адтуліну. Першыя футы тры ёй прышлося прапаўзці, потым сцены раздаліся ўшыр і ўвышыню, і ваўчыца выйшла на невялікую круглую пляцоўку, футаў шасці ў дыяметры. Галавой яна амаль дакраналася столі. Унутры было суха і ўтульна. Ваўчыца пачала ўважліва аглядаць усю пячору, а Аднавокі, які вярнуўся да гэтага часу, стаяў ля ўваходу і цярдліва назіраў за ёй. Апусціўшы галаву і амаль закранаючы носам блізка састаўленыя лапы, ваўчыца перакруцілася некалькі разоў вакол сябе, не то са змораным уздыхам, не то з бурчаннем, падагнула ногі і расцягнулася на зямлі, галавой да ўваходу. Аднавокі, натапырыўшы вушы ад цікавасці, падсмейваўся над ёй, і ваўчыцы было відаць, як кончык яго хваста дабрадушна ходзіць узад і ўперад на фоне светлай плямкі ля ўваходу ў пячору. Мяккім рухам яна на адну секунду прыціснула свае вострыя вушы да галавы, адкрыла пашчу і высунула язык, усім сваім выглядам выказваючы поўнае задавальненне і спакой.

Аднавокі быў галодны. Хоць, лежачы ля ўваходу ў пячору, ён спаў, але сон яго быў трывожны. Ён увесь час прачынаўся і, натапырыўшы вушы, прыслухоўваўся да навакольнага свету, залітым яркім красавіцкім сонцам, якое іграла на снезе. Як толькі Аднавокі пачынаў драмаць да вушэй яго далятаў ледзь улоўны шэпт нябачных ручайкоў, ён ускокваў і напружана ўслухоўваўся. Сонца вярнулася, і абуджаная Поўнач пасылала свой заклік ваўку. Усё навокал ажывала. У паветры адчувалася вясна, пад снегам зараджалася жыццё, дрэвы набрынялі сокам, пупышкі скідалі з сябе ледзяныя аковы.

Аднавокі трывожна пазіраў на сваю сяброўку, але яна не выказвала ніякага жадання падняцца з месца. Ён выглянуў з пячоры і ўбачыў чародку снегіроў, што ўзляцелі недалёка ад яго. Аднавокі прыўзняўся, але, зірнуўшы яшчэ раз на сваю сяброўку, лёг і зноў задрамаў. Да яго вуха данеслася слабае гудзенне. Скрозь дрымоту ён некалькі разоў абмахнуў лапай морду. Потым прагнуўся. Ля кончыка яго носа з гудзеннем віўся камар. Камар быў вялікі; мабыць, ён правёў усю зіму ў сухім пні, а цяпер сонца вывела яго з дранцвення. Воўк не мог працівіцца закліку навакольнага свету. Апрача таго, ён быў галодны.

Аднавокі падпоўз да сваёй сяброўкі і паспрабаваў пераканаць яе падняцца. Але яна толькі грозна зарыкала на яго. Воўк выра-

шыў адправіцца адзін і, выйшаўшы на яркае сонечнае святло, убачыў, што снег пад нагамі правальваецца і падарожжа будзе справай нялёгкай. Ён пабег уверх па замёрзлым ручаі, дзе снег, у ценю дрэў, быў усё яшчэ цвёрды і чысты. Праблукаўшы гадзін восем, Аднавокі вярнуўся, калі ўжо сцямнела, яшчэ больш галодным. Ён не раз бачыў дзічыну, але не мог зловіць яе. Трусы ўсё лёгка скакалі па таламу насту, а ён правальваўся і боўтаўся ў снезе.

Нейкае няяснае падазрэнне прымусіла яго спыніцца ля ўваходу ў пячору. Адтуль даляталі слабыя, чужыя яму гукі. Яны не былі падобныя на голас ваўчыцы, але разам з тым у іх чулася нешта знаёмае. Ён асцярожна папоўз у пячору і яго засцерагаючым рыкам сустрэла ваўчыца. Яе рыканне не збянтэжыла Аднавокага, але прымусіла ўсё ж трымацца воддаль; яго цікавілі другія гукі — слабое, прыглушанае павіскванне і плач. Ваўчыца зноў сярдзіта забурчала на яго; ён скруціўся клубком ля ўваходу ў пячору і заснуў. Калі настала раніца і ў логава пранікла цьмянае святло, воўк зноў пачаў шукаць крыніцу гэтых невыразна знаёмых гукаў. У засцерагаючым рыканні ваўчыцы з'явіліся новыя ноткі. У ім гучэла рэўнасць, і гэта прымусіла ваўка трымацца на досыць вялікай адлегласці. І ўсё ж яму ўдалося разгледзець, што паміж нагамі ваўчыцы, прытуліўшыся да яе жывата, варушацца пяць маленькіх жывых клубочкаў; слабыя, бездапаможныя, яны ціха вішчэлі і не расплюшчвалі вачэй на святло. Воўк быў здзіўлены. Гэта здаралася не ў першы раз у яго доўгім і шчаслівым жыцці, здаралася часта, і ўсё ж кожны раз ён нанова здзіўляўся. Яго сяброўка глядзела на яго з трывогай. Час ад часу яна ціха бурчала, а калі воўк, як ёй здавалася, падыходзіў надта блізка, то бурчанне яе пераходзіла ў пагрозу. Яе вопыт нічога ёй аб гэтым не гаварыў, але інстынкт, які замяняў усім маткам-ваўчыцам вопыт, невыразна падказваў ёй, што бацькі паядаюць сваё бездапаможнае патомства. Гэты інстынкт выражаўся ў страху, які прымусаў яе гнаць Аднавокага ад вытвараных ім ваўчанят.

Між іншым, ніякай небяспекі і не было. Стары воўк у сваю чаргу адчуў загад інстыНКта, які перайшоў да яго ад бацькоў. Не задумваючыся над ім, не стараючыся даць яму якое-небудзь тлумачэнне, ён адчуваў яго ўсёй сваёй істотай і, паслухаўшы голасу інстыНКта, папросту павярнуўся спінай да свайго нованароджанага сямейства і адправіўся на пошукі ежы.

За пяць-шэсць міль ад логава ручай разгаліноўваўся, і абодва яго рукавы пад прамым вуглом паварочвалі да гор. Воўк пайшоў уздоўж левага рукава і натрапіў на след. Абнюхаўшы след і пераканаўшыся, што сляды зусім свежыя, ён прытуліўся да зямлі

і зірнуў у тым кірунку, куды яны вялі. Потым ён асцярожна павярнуўся і пабег уздоўж правага рукава. Сляды былі значна большыя, чым яго ўласныя, і ён ведаў, што там, куды яны прывядуць, надзея на здабычу малая.

Прабегшы з паўмілі ўздоўж правага рукава, ён злавіў сваім чулівым вухам, як нечыя зубы грызучь дрэвы. Падкраўшыся бліжэй, ён убачыў, што гэта быў дзікабраз, які тачыў зубы аб кару, стаўшы перад дрэвам на заднія лапы. Аднавокі асцярожна падкраўся да яго, не спадзяючыся, між іншым, на ўдачу. Ён ведаў гэтага зверга, хоць так далёка на поўначы дзікабразы яму не трапляліся, і за ўсё сваё жыццё ён ні разу не пакаштаваў іх мяса. Але вопыт навучыў ваўка, што бывае ў жыцці шчасце або ўдача, і ён прадаўжаў падбірацца да дзікабраза. Цяжка ўгадаць, чым скончыцца гэтая сустрэча, бо зыход барацьбы ніколі нельга ведаць загадзя.

Дзікабраз скруціўся клубком, яго доўгія вострыя іголки тырчэлі ва ўсе бакі, і нападзенне было цяпер немагчымым. У маладосці Аднавокі ткнуўся аднойчы ў такі ж самы безжыццёвы са знешняга выгляду клубок іголак і нечакана атрымаў удар хвастом па носе. Адна іголка так і асталася тырчэць у яго ў мордзе, прыносячы пякучы боль, і вышла з раны толькі праз некалькі тыдняў. Таму ён лёг, уладзіўшыся больш зручна на адлегласці цэлага футга ад хваста дзікабраза. Замёршы ў такім стане, ён прыгатаваўся чакаць. Хто ведае? Усё можа здарыцца. Раптам дзікабраз раскруціцца. Раптам выпадзе магчымасць спрытным ударам лапы распароць далікатнае, нічым не ахаванае бруха.

Але праз паўгадзіны воўк падняўся, злосна зарыкаў на нерухомы клубок і пабег далей. Вельмі часта даводзілася яму ў мінулым пільнаваць дзікабразаў без усякага выніку, каб зараз траціць на гэта час. І ён пабег далей па праваму рукаву ручая. Дзень заканчваўся, а яго пошукі ўсё яшчэ не мелі поспеху.

Абуджаны інстынкт бацькоўства кіраваў воўкам. Ежу трэба знайсці ў што б там не было. У поўдзень Аднавокі наткнуўся на белую курапатку. Ён выбег з зарасніку хмызняка і апынуўся нос у нос з дурной птушкай. Яна сядзела на пні, на адлегласці якога-небудзь футга ад яго морды. Яны ўбачылі адзін аднаго адначасова. Птушка спалохана ўзмахнула крыллямі, але воўк ударыў яе лапай, зваліў на зямлю, кінуўся і схпіў курапатку зубамі якраз у той момант, калі яна пачала кідацца па снезе, спрабуючы ўзляцець у паветра. Як толькі зубы ваўка ўеліся ў далікатнае мяса, ламаючы крохкія косці, ён пачаў было есці птушку. Потым раптам успомніў нешта, і пусціўся бегчы да пячоры, несучы курапатку ў зубах.

Прабегшы яшчэ з мілю сваім бяшумным поступам, слізгаючы, нібы цень, уважліва прыглядаючыся да кожнага новага павароту дарогі, ён зноў наткнуўся на адбітак тых вялікіх лап, сляды якіх ён яшчэ ўбачыў досвіткам. Сляды ішлі па яго дарозе, і ён прыгатаваўся ў любую хвіліну сустрэць уладальніка гэтых лап.

Аднавокі асцярожна высунуў галаву з-за скалы ў тым месцы, дзе ручай крута паварочваў убок, і яго пільныя вочы заўважылі нешта такое, што прымусіла яго зараз жа прылегчы на зямлю. Гэта быў той звер, якому належалі вялікія сляды, — вялікая самка рысь. Яна ляжала перад дзікабразам, які скруціўся ў шчыльны клубок, у той жа позе, у якой не так даўно ляжаў перад ім і воўк.

Калі раней ваўка можна было параўнаць з плывучым ценем, то цяпер гэта была здань таго ценю, якая асцярожна агінала маўклівую нерухомую пару з падветранага боку. Ён лёг на снег, паклаўшы курапатку побач з сабой, і праз іглы нізкарослай хвой пачаў уважліва сачыць за іграй жыцця, якая разгортвалася ў яго на вачах, — за прытоенай рыссю і прытоеным дзікабразам, — за абодвума звярамі, поўнымі жыцця. І ўся асаблівасць гэтай ігры заключалася для аднаго боку ў тым, каб з'есці другога, а для таго — каб не быць з'едзеным.

І стары воўк, Аднавокі, схваўшыся за дрэвамi, таксама прымаў удзел у гэтай ігры, спадзеючыся, што выпадак дапаможа і ён атрымае ежу, неабходную яму, каб жыць.

Мінула паўгадзіны, мінула гадзіна; усё заставалася па-ранейшаму. Клубок іголак захоўваў поўную нерухомасць, і яго лёгка можна было палічыць за камень; рысь ператварылася ў статую з мармуру; а Аднавокі — той здаваўся мёртвым. Аднак, усе трое жылі такім напружаным жыццём, напружаным амаль да адчування фізічнага болю, што наўрад ці калі-небудзь даводзілася ім адчуваць у сабе столькі жыцця, як зараз, калі целы іх здаваліся скамянелымі.

Аднавокі ледзь паварушыўся і назіраў далей з яшчэ большай цікаўнасцю. Адбыліся нейкія перамены. Дзікабраз нарэшце вырашыў, што вораг яго пакінуў. Павольна, асцярожна пачаў ён раскручваць сваю непранікальную бронь. Яго не трывожыла ніякае падазрэнне. Калючы клубок павольна-павольна раскруціўся і выпрастаўся. Бачачы жывую дзічыну, якая ляжала перад ім, як гатовы пачастунак, Аднавокі адчуў, што рот у яго напаўняецца слінай.

Яшчэ не паспеўшы як належыць раскруціцца, дзікабраз заўважыў свайго ворага. І ў гэты момант рысь ударыла яго.

Удар быў хуткі, як маланка. Лапа з моцнымі кіпцюрамі, сагнутымі, як у драпежнай птушкі, распарола далікатны живот і зараз жа адскочыла назад. Калі б дзікабраз раскруціўся ва ўсю даўжыню або заўважыў ворага на якую-небудзь дзясятую долю секунды пазней, лапа засталася б непашкоджанай; але ў той момант, калі рысь дзёрнула лапу, дзікабраз ударыў яе збоку хвостом і ўсадзіў у яе вострыя іголки.

Усё адбылося адначасова — удар, удар у адказ, перадсмяротны віск дзікабрана і крык параненай вялікай кошкі, ашаламленай болем. Аднавокі прыўзняўся, натапырыў вушы і выцягнуў хвост, які дрыжэў ад узбуджэння. Злосць затуманіла рысі галаву. Яна з ярасцю накінулася на звера, які прычыніў ёй такі боль. Але дзікабраз, скавычачы і рохкаючы, цягнучы за сабой выпаўшыя з распоратага жывата вантробы і спрабуючы скруціцца ў клубок, яшчэ раз махнуў хвостом, і вялікая кошка зноў завыла ад нечаканага болю. Яна пачала адступаць задам, не перастаючы чхаць; нос яе, увесь абтыканы іголкамі, быў падобны да велізарнай падушкі для шпілек. Рысь драпала нос лапамі, стараючыся вызваліцца ад гэтых пякучых, як агонь, стрэл, уткнулася мордай у снег, цёрлася аб галінкі, не спыняючы скакаць ва ўсе бакі — уперад, назад, направа, налева, не памятаючы сябе ад страшэннага болю і страху.

Яна ўвесь час чхала і сутаргава біла сваім кароткім хвостом. Потым скачкі яе спыніліся, і яна заціхла. Аднавокі сачыў за ёй. Ён нават уздрыгануўся і натапырыўся, калі рысь раптам з дзікім выцём узнялася высока ў паветры. Яна кінулася па сцежцы, пры кожным скачку прарэзліва выпучы. І толькі тады, калі рысь, якая ляцела куляй, знікла і выцце яе замерла ўдалечыні, Аднавокі адважыўся выйсці ўперад. Ён ішоў з такой асцярожнасцю, нібы ўвесь снег быў засыпан іголкамі, гатовымі кожную хвіліну ўпіцца ў мяккія падушкі яго лап. Дзікабраз сустрэў з'яўленне ваўка лютым віскам і лясканнем доўгіх зубоў. Ён зноў ухітрыўся скруціцца, але гэта ўжо не быў ранейшы непранікальны клубок; папсаванья мускулы не слухалі яго. Ён быў раздзёрты амаль папалам і сплываў крывёй.

Аднавокі хапаў пашчай і з асалодай глытаў акрываўлены снег. Пасля такога ўзбуджаючага сродку голад ято толькі ўзмацніўся; але ён нездарма пажыў на свеце і заўсёды памятаў аб асцярожнасці. Трэба было чакаць. Ён лёг і пачаў чакаць, а дзікабраз скрыгатаў зубамі, рохкаў, скуголіў і ціха вішчэў. Праз некалькі хвілін Аднавокі заўважыў, што іголки дзікабрана паволі апускаюцца і па ўсім яго целе прабягаюць дрыжыкі. Потым дрыжыкі адразу

спыніліся. Доўгія зубы ляснулі ў апошні раз, іголки апусціліся, цела абмякла і больш ужо не рухалася.

Нясмелым, палахлівым рухам лапы Аднавокі расцягнуў дзікабраз ва ўсю даўжыню і перавярнуў яго на спіну. Нічога не здарылася. Дзікабраз быў мёртвым. Пасля ўважлівага агляду воўк асцярожна ўзяў яго ў зубы і пабег уздоўж ручая, цягнучы дзікабраз за сабой і павярнуўшы галаву ўбок, каб не наступіць на калючыя іголки. Потым Аднавокі ўспомніў нешта, кінуў сваю ношу і вярнуўся да таго месца, дзе ляжала курапатка. Ён не хістаўся ні адной хвіліны. Ён ведаў, што трэба зрабіць: трэба з'есці курапатку. Затым Аднавокі пабег назад і падняў сваю ношу.

Калі ён уцягнуў здабычу ў логава, ваўчыца агледзела яе, павярнула да ваўка галаву і злёгка лізнула яго ў шыю. Але зараз жа ўслед за гэтым яна зарыкала, адганяючы яго ад ваўчанят; праўда, на гэты раз рыканне было ўжо не такім злосным, у ім чулася хутчэй перапрошванне, чым пагроза. Інстынктыўны страх перад бацькам яе патомства паступова прападаў. Аднавокі трымаў сябе, як і належыла ваўку-бацьку, і не выказваў беззаконнага жадання зжэрці малых, выведзеных ёю на свет.

Раздзел трэці

Шэры ваўчок

Ён не быў падобны на сваіх сясцёр і братоў. Іх поўсць ужо набывала рыжаватае адценне, атрыманае ў спадчыну ад маці-ваўчыцы, у той час, як ён увесь удаўся ў бацьку. Ён быў адзіным шэрым ваўчком ва ўсім плодзе. Ён нарадзіўся сапраўдным ваўком і вельмі нагадваў Аднавокага, з той толькі розніцай, што ў яго былі два вокі, а ў бацькі — адно. Вочы ў шэрага ваўчка толькі нядаўна расплюшчыліся, а ён ужо ясна бачыў імі. І нават калі вочы яго былі яшчэ заплюшчаныя, ён адрозніваў рэчы па смаку, паху і навобмацак. Ён вельмі добра ведаў сваіх двух братоў і двух сясцёр. Ён учыняў з імі нязграбную вазьню, якая часамі пераходзіла ў бойку, і злаваў, і яго тонкае горла пачынала дрыжэць ад пацешных хрыплых гукаў, прадвеснікаў рыкання. Задоўга да таго, як у ваўка расплюшчыліся вочы, ён навучыўся па паху, дотыку і смаку пазнаваць ваўчыцу — крыніцу цяпла, вадкай ежы і пяшчотнасці. І калі яна сваім мяккім, пяшчотным языком дакраналася да далікатнага цельца ваўчка, ён супакойваўся, прытуляўся да маткі і спакойна засынаў.

Першы месяц яго жыцця амаль увесь прайшоў у такім сне; але цяпер ён ужо добра бачыў, спаў менш і вельмі добра пазнаёміўся са сваім светам. Свет яго быў цёмны, але ён не падазраваў гэтага, бо не ведаў нічога іншага. Ваўчка акружала паўцемра, але вачам яго не даводзілася прыстасоўвацца да іншага асвятлення. Свет яго быў вельмі малым. Ён абмяжоўваўся сценамі логава; але ваўчок не меў ніякага разумення аб неабсяжнасці знешняга свету, і таму жыццё ў такіх цесных рамках яму не абрыдла. Між іншым, ён вельмі хутка выкрыў, што адна са сцен яго свету адрознівалася ад іншых. Там быў выхад з пячоры, і адтуль ішло святло. Ён выявіў, што гэтая сцяна не падобная на іншыя, яшчэ задоўга да таго, як у яго з'явіліся ўласныя думкі і ўсвядомленыя жаданні. Яна непераможна вабіла да сябе ваўчка яшчэ задоўга да таго, як ён здолеў зірнуць на яе расплюшчанымі вачыма. Святло, якое ішло адтуль, біла яму прыплюснутыя павекі, і зрокавыя нервы запаляліся цёплымі іскрамі, якія прыносілі прыемнае і разам з тым дзіўнае адчуванне. Жыццё яго цела, кожнай яго клетачкі, жыццё, якое складала самую сутнасць арганізма і дзейнічала міма волі ваўчка, рвалася да гэтага святла, штурхала да яго цела, таксама як складаны хімічны састаў расліны штурхае яе да сонца. У самым пачатку, яшчэ задоўга да таго, як у ваўчка пачала прачынацца свядомасць, ён увесь час падпаўзаў да выхаду з пячоры. Сёстры і браты не адставалі ад яго. І ў гэты перыяд іх жыцця ні адно з ваўчанят ні разу не запаўзала ў цёмныя куткі ля задняй сцяны. Святло вабіла іх да сябе, як быццам яны былі раслінамі; хімічны працэс, які называецца іх жыццём, патрабаваў святла, яно было неабходнай умовай існавання; і малюсенькія пчанячыя цельцы паўзлі да яго, як вусікі вінаграднай лазы. Пазней, калі ў кожным з іх пачала выяўляцца індывідуальнасць, з'явіліся жаданні і свядомыя пабуджэнні, цяга да святла толькі ўзмацнілася. Яны безупынна паўзлі і імкнуліся да яго, і маці прыходзілася ўвесь час заганяць іх назад.

Вось тут ваўчок даведаўся і аб іншых уласцівасцях сваёй маткі, апрача мяккага, ласкавага языка.

Настойліва спрабуючы падпаўзці да святла, ён даведаўся, што ў маткі ёсць нос, якім яна ў пакаранне можа адкінуць яго назад; затым ён даведаўся і пра лапу, якая ўмела прытаптаць яго да зямлі і хуткім дакладна разлічаным рухам перакаціць у куток. Так упершыню ён адчуў боль і навучыўся ўнікаць у яго, спачатку баючыся падвяргаць сябе такой небяспецы, а потым, перастаўшы баяцца, навучыўся выкручвацца і ўцякаць ад пакарання. Гэта ўжо

былі свядомыя ўчынкі – вынік здольнасці абагульняць з’явы свету. Да гэтага часу ён унікаў болю несвядома, таксама несвядома, як і лез да святла. Але цяпер ён унікаў болю таму, што ведаў, што такое боль.

Ён быў вельмі лютым ваўчком. І такімі ж былі яго браты і сёстры. Нічога іншага і нельга было чакаць. Бо ён быў драпежнікам і паходзіў з пароды драпежнікаў, якія жывіліся мясам. Малако, якое ён ссаў з першага ж дня ледзь мігцеючага жыцця, перараблялася з мяса; і цяпер, калі яму споўніўся месяц і вочы яго ўжо цэлы тыдзень былі расплюшчанымі, ён таксама пачаў есці мяса, напалову перажаванае ваўчыцай і выплюнутае назад для пці падрослых ваўчанят, якім ужо нехапала малака.

Але ён рабіўся самым лютым ваўчком з усяго вывадка. Рыканне атрымлівалася ў яго больш хрыплае і гучнае. Прыпадкі яго шчанячай злосці былі страшнейшыя, чым у астатніх ваўчанят. Ён першы навучыўся спрытным ударам лапы перакульваць дагары сваіх братоў і сясцёр. І ён жа першы схапіў другое ваўчанё за вуха і пачаў тузаць і цягаць яго ўзад і ўперад, шалёна рыкаючы праз сціснутыя пашчэнкі, і ён больш за ўсіх іншых ваўчанят турбаваў матку, якая старалася адагнаць свой вывадак ад уваходу ў пячору.

Святло з кожным днём усё больш і больш вабіла да сябе шэрага ваўчка. Ён увесь час пускаўся ў падарожжы, накіроўваючыся да ўваходу ў пячору, і ўвесь час яго адцягвалі назад. Праўда, ён не ведаў, што гэта быў уваход. Ён не падазраваў аб існаванні розных уваходаў і выхадаў, якія вядуць з аднаго месца ў другое. Ён наогул не ведаў аб існаванні іншых месц, ужо не кажучы аб спосабах дабрацца туды. Таму ўваход у пячору здаваўся яму сцяной – сцяной святла. Чым сонца было для тых, хто жыве на волі, тым для яго была гэтая сцяна, – сонцам яго свету. Яна вабіла яго да сябе, як агонь вабіць матылька. Ваўчок увесь час імкнуўся дабрацца туды. Жыццё, якое хутка развіталася ў ім, штурхала яго да сцяны святла. Жыццё, якое тоілася ў ім, ведала, што гэта адзіны шлях у свет, – шлях, на які яму суджана ступіць. Але ён нічога не ведаў пра гэта. Ён нічога не ведаў аб існаванні знешняга свету. У гэтай сцяны святла была адна дзіўная ўласцівасць. Яго бацька (а ваўчок ужо прызнаў у ім аднаго з жыхароў свайго свету, падобная на матку істота, якая спіць блізка да святла і прыносіць ежу), – меў звычай праходзіць прама праз гэтую далёкую светлую сцяну і знікаць за ёй. Шэры ваўчок не мог зразумець гэтага. Хоць маці ніколі не дазваляла яму набліжацца да гэтай

сцяны, але ён падыходзіў да іншых, і ўсякі раз яго далікатны нос натыкаўся на цвёрдую перашкоду. Гэта прыносіла боль. І пасля некалькіх такіх падарожжаў ён пакінуў сцены ў спакоі. Не задумваючыся, ён палічыў гэтыя знікненні бацькі за яго адметныя ўласцівасці, таксама як малако і мясная жвачка былі адметнымі ўласцівасцямі маткі.

Па сутнасці кажучы, шэры ваўчок не ўмеў думаць, прынамсі, як думаюць людзі. Мозг яго працаваў у поцемках. І ўсё ж яго вывады былі такія ж ясныя і выразныя, як вывады людзей. Ён прымаў рэчы такімі, якія яны ёсць, але ў гэтым быў свой метаадбору. Ён ніколі не турбаваў сябе пытаннем, чаму здарылася тая або іншая рэч. Дастаткова было ведаць, як гэта здарылася. І таму, уткнуўшыся некалькі разоў запар носам у заднюю сцяну, ваўчок прымірыўся з тым, што не можа знікаць у ёй. Таксама ён прымірыўся з тым фактам, што бацька можа гэта рабіць. Але жаданне разабрацца ў розніцы паміж бацькам і сабой ніколі і не ўзнікала ў ім. Логіка і фізіка не прымалі ўдзелу ў фарміраванні яго мозга.

Як і большасць жыхароў Лясной Глушы, ён рана зазнаў голад. Надыйшлі дні, калі не толькі мяса скончылася, але і саскі яго маткі перасталі даваць малако. Спачатку ваўчаняты вішчэлі і скуголілі, але большую частку часу праводзілі ў сне. Потым на іх напала галоднае здранцвенне. Не было ўжо тузаніны і боек, ніхто з іх не раз'юшваўся, не спрабаваў рыкаць; і падарожжы да далёкай белаі сцяны спыніліся зусім.

Аднавокі быў у распачы, ён шнарыў усюды, дзе толькі было можна, і мала спаў у логаве, якое было цяпер нудным і бязрадасным. Ваўчыца таксама пакінула свой вывадак і вышла на пошукі ежы. У першыя дні пасля нараджэння ваўчанят Аднавокі некалькі разоў рабіў падарожжы да індзейскага пасёлка і абкрадваў трусіныя пасткі; але як толькі снег растаў і рэкі ўзняліся, індзейцы пайшлі далей, і гэтая крыніца ежы знікла.

Калі шэры ваўчок вярнуўся да жыцця і зноў пачаў цікавіцца далёкай белаі сцяной, ён выявіў, што насельніцтва яго свету значна паменшылася. У яго засталася толькі адна сястра. Астатнія зніклі. Калі да яго вярнуліся сілы, ён вымушаны быў гуляць у адзіноцтве, таму што сястра не магла ні падняць галавы, ні крапуцца. Яго маленькае цела акруглялася ад мяса, якое ён еў цяпер; але для яе ежа з'явілася надта позна. Яна ўвесь час спала, і іскра жыцця ў яе маленькім, абцягнутым скурай шкілеце мігцела ўсё слабей і слабей і, нарэшце, патухла.

Потым надышоў час, калі шэры ваўчок ужо не бачыў больш, як яго бацька з'яўляецца і знікае ў сцяне або спіць ля ўваходу ў пячору. Гэта здарылася ў канцы другой, менш лютай галадоўкі. Ваўчыца ведала, чаму Аднавокі не прыйшоў назад, але яна не магла расказаць шэраму ваўчку пра тое, што ёй давялося ўбачыць.

Адправіўшыся на пошукі здабычы уверх па леваму рукаву ручая, туды, дзе жыла рысь, яна натрапіла на след Аднавокага, пакінуты ім напярэдадні. І там, дзе сляды канчаліся, яна знайшла яго самога, вярней тое, што ад яго засталася.

Усё навокал гаварыла аб бітве, якую выйграла рысь, і накіравалася да сябе ў логава.

Перш чым адыйсці, ваўчыца адшукала гэтае логава, але, мяркуючы па ўсіх адзнаках, рысь была дома, і ваўчыца не адважылася ўвайсці туды.

Пасля гэтага ваўчыца ўнікала ў паляванне на левым рукаве ручая. Яна ведала, што ў рысі ў логаве ёсць вывадак і што сама рысь славіцца сварлівым характарам, злосцю і адважнасцю ў бойках. Паўтузіну ваўку нічога не значыць загнаць на дрэва фыркаючую, натапыраную рысь; але зусім іншая справа сустрэцца з ёй вока на вока, асабліва, калі ведаеш, што за спіной у рысі цэлы вывадак галодных дзіцянят.

Але Лясная Глуш застаецца Глушшу, і мацярынства застаецца мацярынствам, яно не спыняецца ні перад чым як у Лясной Глушы, так і па-за ёй; і немінуца павінен быў надыйсці дзень, калі дзеля свайго шэрага ваўчка ваўчыца адважыцца пайсці па левым рукаве, да логавы ў скалах, насустрач раз'юшанай рысі.

Раздзел чацвёрты

Сцяна свету

Ктаму часу, калі маці пачала пакідаць пячору і хадзіць на паляванне, ваўчок ужо зразумеў закон, які забараняў яму набліжацца да выхаду з логавы. Закон гэты шмат разоў унушала яму маці, штурхаючы яго то носам, то лапай, ды і ў ім самім пачынаў развівацца інстынкт страху. За ўсё сваё кароткае жыццё ў пячоры ён ні разу не спаткаў нічога такога, што магло спалохаць яго. І ўсё ж ён ведаў, што такое страх. Страх перайшоў да ваўчка ад аддаленых продкаў, праз тысячу жыццяў. Гэта была спадчына, атрыманая ім непасрэдна ад Аднавокага і ваўчыцы; але і да іх у сваю чаргу праз усё пакаленне ваўкоў, якія былі да іх, перайшоў страх — спадчына Лясной Глушы.

Такім чынам, шэры ваўчок ведаў страх, хоць і не разумеў яго сутнасці. Магчыма, што ён прымірыўся з ім, як з адной з перашкод, якія ставяць жыццё, а яму прыйшлося пераканацца, што такія перашкоды існуюць. Ён зазнаў, што такое голад, і, не маючы магчымасці заспакоіць яго, наткнуўся на перашкоду. Цвёрдыя сцены пячоры, рэзкія штуршкі носам, якімі частавала яго маці, знішчальны ўдар яе лапы, незаспакоены голад выпрацавалі ў ім упэўненасць, што не ўсё на свеце дазволена, што для жыцця існуе вялікая колькасць абмежаванняў і забарон. І гэтыя абмежаванні і забароны былі законам. Пакарыцца ім — значыць унікнуць болю і застацца непашкоджаным.

Ваўчок не разважаў аб усім гэтым так, як разважаюць людзі. Ён проста падзяліў навакольны свет на тое, што выклікае боль, і на тое, што болю не выклікае. І, размежаваўшы, унікаў усяго, што выклікае боль, гэта значыць забарон і перашкод, каб карыстацца ўзнагародамі і радасцямі. Вось чаму, пакараючыся закону, які яму ўнушыла маці, пакараючыся невядомаму і безнайменнаму закону страху, ваўчок трымаўся як мага далей ад уваходу ў пячору. Уваход гэты ўсё яшчэ здаваўся яму белай сцяной святла. Калі маткі ў пячоры не было, ён большай часткай спаў, а прачынаючыся, ляжаў зусім ціха і стрымліваў журботнае вшчэнне, якое ляскатала яму горла і рвалася вонкі.

Прачнуўшыся неяк аднаго разу, ён пачуў ля белай сцяны непрывычныя гукі. Ён не ведаў, што гэта была расамаха, якая спынілася ля ўваходу і, дрыжучы ад уласнай смеласці, асцярожна прынюхвалася да пячоры. Ваўчок ведаў толькі адно: гукі былі непрывычныя, дзіўныя, а значыць, невядомыя і страшныя, — бо невядомае было адным з асноўных элементаў, з якіх складваўся страх.

Поўсць на спіне ў ваўчка стала дыбам, але ён маўчаў. Чаму ён здагадаўся, што ў адказ на гэтыя гукі трэба натапырыцца? У яго не было такога вопыту ў мінулым, і ўсё ж так праяўляўся ў ім страх, якому нельга было знайсці тлумачэння ў пражытым ім жыцці. Але страх суправаджаўся яшчэ адным інстынктыўным жаданнем — жаданнем схавання. Ваўчанё ахапіў жах, але яно ляжала без гуку, без руху, застыўшы, акамянеўшы, ператварыўшыся ў мёртвае цела. Вярнуўшыся дамоў і пачуўшы сляды расамахі, маці яго зарыкала, кінулася ў пячору і з незвычайнай для яе пяшчотнасцю пачала лізаць і лашчыць ваўчка. І ваўчок зразумеў, што яму ўдалося ўнікнуць вялікай бяды.

Але ў ім дзейнічалі і іншыя сілы, галоўнай з якіх быў рост. Інстынкт і закон патрабавалі ад яго пакорлівасці, але рост патра-

баваў непакорліваасці. Маці і страх прымушалі яго трымацца як мага далей ад белай сцяны. Але рост ёсць жыццё, а жыццю суджана вечна імкнуцца да святла. І ніякімі перашкодамі нельга было спыніць хвалю жыцця, якая ўзнімалася ў ім, узнімалася з кожным праглынутым кавалкам мяса, з кожным глытком паветра. І нарэшце, аднойчы страх і паслухмянасць былі адкінуты ўбок напорам жыцця, і ваўчок няпэўнымі, нясмелымі крокамі накіраваўся да выхаду з пячоры.

У процілегласць другім сценам, з якімі яму прыходзілася сутыкацца, гэтая сцяна, здавалася, адступала ўсё далей і далей па меры таго, як ён набліжаўся да яе. Выпрабоўваюча высунуўшы ўперад свой маленькі далікатны нос, ён не наткнуўся ім на цвёрдую паверхню. Сама сцяна, здавалася, была такой жа празрыстай і пранікальнай, як святло. Ваўчок увайшоў у тое, што яму здавалася сцяной, і апусціўся ў яе.

Гэта збівала з панталыку: ён жа поўз праз цвёрдую масу. А святло рабілася ўсё ярчэйшым і ярчэйшым. Страх гнаў ваўчка назад, але мацнеючае жыццё прымушала ісці далей. Раптам ён апынуўся ля выхаду з пячоры. Сцяна, унутры якой, як яму здавалася, ён знаходзіўся, нечакана адышла на невымерна далёкую адлегласць. Ад яркага святла зрабілася балюча вачам. Яно асляпляла ваўчка. Прастора, якая раптам рассунулася, кружыла яму галаву. Вочы самі па сабе прывыкалі да яркага асвятлення і прыстасоўваліся да павялічанай адлегласці паміж прадметамі. Спачатку сцяна адскочыла так далёка, што згубілася з вачэй. Цяпер ён зноў разгледзеў яе, але яна адышла далёка і здавалася ўжо зусім іншай. Сцяна зрабілася стракатай, у яе ўваходзілі дрэвы, якія раслі абапал ручая, і гара, якая ўзвышалася ззаду дрэў, і неба, якое было яшчэ вышэй гары.

Ваўчка апанаваў жах. Страшных і невядомых рэчаў зрабілася яшчэ больш. Ён натапырыўся ля ўваходу ў пячору і пачаў глядзець на свет, які адкрыўся перад ім. Ваўчок быў перапалоханы. Усё невядомае здавалася яму варожым. Поўсць у яго на спіне стала дыбам; ён злёгка вышчарыў зубы, спрабуючы люта, застрашальна зарыкаць. Маленькі спалоханы звярок кідаў выклік і пагражаў усяму свету.

Аднак, нічога не здарылася. Ваўчок не спыняў глядзець і адцікаўнасці нават забыўся зарыкаць. Забыўся нават на свой спалох. На час страх саступіў месца цікаўнасці. Ваўчок пачаў адрозніваць бліжэйшыя прадметы: адкрытую частку ручая, што мігцеў на сонцы, засохшую хвою каля адкос, сам адкос, які

прама ўзнімаўся да неба ў якіх-небудзь двух футах ад пячоры, ля ўваходу ў якую ён прымасціўся. Да гэтага часу шэры ваўчок жыві на роўнай паверхні. Яму яшчэ не даводзілася паспрабаваць сінюкоў ад падзенняў. Ды ён і не ведаў, што такое падзенне. Таму ён смела ступіў прама ў паветра. Заднія ногі яго затрымаліся на выступе ля ўваходу ў пячору, так што ён паваліўся галавой уніз. Зямля моцна стукнула ваўчка па носе, і ён завішчэў, і тут жа ўслед за гэтым пакаціўся кулём уніз па адкосу. Яго ахапіў панічны страх. Невядомае, нарэшце, авалодала ім. Яно не выпускала яго з лап і рыхтавалася зрабіць з ім нешта страшнае. Страх апанаваў ваўчка, і ён завішчэў, як перапалоханае шчанё. Невядомае хацела ўчыніць яму нейкі страшны боль, — ён яшчэ не мог зразумець, які, і выў і вішчэў не сціхаючы. Гэта было куды горш, чым ляжаць, заміраючы ад страху, калі невядомае толькі прамільгнула міма яго. Цяпер яно захапіла яго ў сваю ўладу. Маўчанне нічому не дапаможа. Апрача таго, ваўчком апанаваў ужо не страх, а жах.

Але адкос рабіўся ўсё больш спадзістым, і ля яго падгор'я расла трава. Хуткасць падання зменшылася. Спыніўшыся, нарэшце, ваўчок спачатку страшэнна завывіў, потым працягла і сумна заскавытаў. А затым самым дзелавым чынам, нібы яму ўжо тысячы разоў у жыцці прыходзілася займацца сваім туалетам, пачаў злізваць прыстаўшую да бакоў сухую гліну. Скончыўшы з гэтым, ён сеў і азірнуўся навокал, як гэта зрабіў бы першы чалавек, які папаў з зямлі на Марс. Ваўчок прабіўся праз сцяну свету, невядомае выпусціла яго са сваіх абдымкаў, і ён застаўся непашкоджаным. Але першы чалавек на Марсе сустрэў бы значна менш незвычайнага, чым ваўчок. Без усякага папярэдняга ведання, без усякага папярэджання ён апынуўся ў ролі даследчыка зусім незнаёмага яму свету.

Цяпер, калі страшная невядомасць адпусціла ваўчка на волю, ён забыў аб усіх яе жахах. Ён адчуваў толькі цікаўнасць да ўсяго, што яго акружала. Ён агледзеў траву пад сабой, кусцік бруснічніку трохі далей, ствол засохлай хвоі, якая стаяла з краю палянкі, акружанай дрэвамі. Вавёрка выбегла з-за хвоі прама на ваўчка і страшна напалохала яго. Ён прытуліўся да зямлі і зарыкаў. Але вавёрка перапалохалася не менш яго. Яна хутка ўзлезла на дрэва і, апынуўшыся па-за небяспекай, сярдзіта забарматала.

Гэта надало ваўчку храбрасці, і, хоць дзяцел, з якім яму прыйшлося ўслед за тым сутыкнуцца, прымусіў яго ўздрыгнуць, ён упэўнена ішоў далей. Упэўненасць гэтая ўзрасла да такой ступені, што, калі нейкая птушка задзірыста падскочыла да ваўчка, ён

гулліва працягнуў да яе лапу. У адказ на гэта птушка балюча дзяўбанула яго ў кончык носа; ваўчок прытуліўся да зямлі і завішчэў. Птушка спалохалася яго віску і паспяшалася адляцець.

Ваўчок вучыўся. Яго маленькі, слабы мозг ужо зрабіў несвядомы вывад. Рэчы бываюць жывыя і нежывыя. І жывых рэчаў трэба асцерагацца. Нежывыя заўсёды застаюцца на адным месцы, а жывыя рухаюцца, і ніколі нельга ведаць загадзя, што яны могуць зрабіць. Ад іх трэба чакаць усякіх нечаканасцей і быць да ўсяго гатовым.

Ваўчок рухаўся вельмі нязграбна. Ён натыкаўся на сукі і на іншыя рэчы. Галінка, якая на першы погляд, здавалася, была на вялікай адлегласці ад яго, сцябала яго па носе і абдзірала бакі. Паверхня была няроўная. Часам ён спатыкаўся і збіваў нос. Не менш часта ён аступаўся і біў лапы. Апрача таго, трапляліся дробныя і вялікія каменні, якія пераварочваліся, як толькі ён наступаў на іх; тут ваўчок зразумеў, што не ўсе нежывыя рэчы знаходзяцца ў стане ўстойлівай раўнавагі, як яго пячора; выявілася таксама, што маленькія нежывыя рэчы значна часцей падаюць і пераварочваюцца, чым вялікія. І ваўчок з кожнай памылкай даведваўся ўсё больш і больш. Чым далей ён ішоў, тым лепш у яго гэта атрымлівалася. Ён прыстасоўваўся. Ён вучыўся разлічваць свае рухі, прыладжвацца да сваіх фізічных магчымасцей, вымяраць адлегласць паміж рознымі прадметамі, а таксама паміж імі і сабой.

Шчасце, якое не пакідала навічкоў, не здрадзіла і ваўчку. Народжаны, каб зрабіцца паляўнічым за дзічынай (хоць сам ён і не ведаў гэтага), ваўчок натрапіў на дзічыну адразу каля пячоры ў першую ж сваю вылазку ў свет. Майстэрскі схаванае гняздо курапаткі трапілася ваўчку толькі дзякуючы яго ж уласнай нязграбнасці. Ён паваліўся на яго, ён паспрабаваў прайсціся па ствалу хвоі, якая павалілася. Гнілая кара падалася пад яго нагамі, і ваўчок са страшэнным выцём сарваўся з круглага ствала, зваліўся на куст і, праляцеўшы праз лісце і галінкі, апынуўся прама ў гняздзе, дзе сядзелі сем птушанят курапаткі.

Яны запішчалі, і ваўчок спачатку спалохаўся. Затым, заўважыўшы, што птушаняты зусім маленькія, ён пасмялеў. Птушаняты рухаліся, ён прыціснуў аднаго лапай, і той заварушыўся яшчэ мацней. Ваўчку гэта вельмі спадабалася. Ён абнюхаў птушанё. Узяў яго ў рот. Птушанё білася і ласкатала яму язык. У тую ж хвіліну ваўчок адчуў голад. Пашчэнкі яго сціснуліся. Далікатныя костачкі хруснулі, і цёплая кроў пабегла яму ў рот. Яна аказалася вельмі смачнай. Гэта была дзічына, такая ж дзічына, якую яму

прыносіла маці, толькі значна смачнейшая, таму што яна была жывая. Ваўчок з'еў птушанё і спыніўся толькі тады, калі пакончыў з усім вывадкам. Пасля гэтага ён аблізнуўся, як гэта рабіла яго маці, і пачаў выбірацца з куста.

Яго сустрэў крылаты вяхор. Імклівы націск і лютыя ўдары крылляў асляпілі ашаломленага ваўчка. Ён схваў галаву паміж лапамі і завішчэў. Удары пасыпаліся з новай сілай. Курапатка-маці была ў шаленстве ад ярасці. Тады ваўчок разлаваўся. Ён ускочыў з рыканнем і пачаў адбівацца лапамі. Запусціўшы свае дробныя зубы ў крыло птушкі, ён пачаў, што было сілы, тузаць і цягаць яе з боку ў бок. Курапатка адбівалася, б'ючы яго другім крылом. Гэта была першая бітва ваўчка. Ён не памятаў сябе ад узбуджэння. Ён забыў увесь свой страх перад невядомым і ўжо нічога не баяўся. Ён ірваў і біў жывую істоту, якая наносіла яму ўдары. Апрача таго, гэта было мяса. Ваўчком авалодала прагнасць забойства. Ён толькі што знішчыў сем маленькіх жывых істот. Зараз ён знішчыць вялікую жывую істоту. Ён быў вельмі заняты і вельмі шчаслівы, каб адчуваць сваё шчасце. Ваўчок увесь дрыжэў ад узбуджэння, якога да гэтага часу яму ніколі не даводзілася пераносіць. Ён не выпускаў крыла і рыкаў праз сціснутыя зубы. Курапатка выцягнула яго з куста. Калі ж яна павярнулася, каб зноў зацягнуць яго назад, ваўчок выцягнуў яе на адкрытае месца. Птушка крычала і біла яго свабодным крылом, пер'е яе разляталася па паветры, як снежныя шматкі.

Ваўчок ужо не памятаў сябе ад ярасці. Ваяўнічая кроў яго продкаў узнялася і забушавала ў ім. Сам таго не заўважаючы, ваўчок жыў у гэты момант поўным жыццём. Ён выконваў прызначаную яму ў жыцці ролю, рабіў тую справу, для якой быў народжаны, — забіваў здабычу і біўся, перш чым забіць яе. Ён апраўдваў сваё існаванне, выконваючы вышэйшае прызначэнне жыцця, таму што жыццё дасягае сваіх вяршынь у тых хвіліны, калі ўсе яго сілы накіроўваюцца на выкананне пастаўленых перад ім мэт.

Праз некаторы час птушка перастала змагацца. Ваўчок усё яшчэ трымаў яе за крыло. Яны ляжалі на зямлі і глядзелі адзін на аднаго. Ён паспрабаваў люта і пагражаюча зарыкаць. Курапатка дзеўбанула яго ў нос, які ўжо пачынаў балець ад усякіх папярэдніх прыгод. Ваўчок уздрыгануўся ад болю, але не выпусціў крыла. Птушка дзеўбанула яго яшчэ і яшчэ раз, ён завішчэў і падаўся назад, не ўцяміўшы, што разам з крылом цягне за сабой і ўсю птушку. Град удараў пасыпаўся на яго нос, які нўў ад болю. Ваяўнічы запал ваўчка пагас, ён выпусціў здабычу і з усіх ног

пусціўся на ганебныя ўцёкі. Ён прылёт адпачыць на другім баку палянкі, каля хмызняка, і ляжаў там, высунуўшы язык і цяжка дыхаючы; нос у яго ўсё яшчэ балеў, і ваўчок жаласліва вішчэў. Раптам ён пачуў, што на яго насоўваецца нешта страшнае. Невядомае з усімі сваімі жахамі навалілася на ваўчка, і ён інстынктыўна адскочыў пад абарону куста. У тую ж хвіліну на яго павеяла ветрам, і ён убачыў, як вялікае крылатае цела ў злавесным маўчанні пранеслася міма куста. Ястраб, які кінуўся на ваўчка зверху, прамахнуўся.

Пакуль ваўчок ляжаў пад кустом і пакрыху прыходзіў да памяці ад страху, пачынаў баязліва выглядваць адтуль, на другім баку палянкі са спустошанага гнязда выпархнула курапатка. Гора страты прымусіла яе забыць аб крылатай маланцы нябёс. Але ваўчок усё бачыў, і гэта было для яго засцярогай і ўрокам. Ён бачыў, як ястраб каменем зваліўся ўніз, пранёсся над зямлёй, амаль закранаючы яе целаю, усадзіў кішчоры ў курапатку, якая закрычала ад смяртэльнага болю і жаху, і ўзняўся ўвышыню, уносячы птушку з сабой.

Ваўчок доўга не выходзіў са свайго сховішча. Ён многаму навучыўся. Жывыя істоты — гэта мяса. Яны прыемныя на смак, але вялікія жывыя істоты прычыняюць боль. Лепш за ўсё есці маленькіх, такіх як птушаняты курапаткі, а вялікіх, нахшталт самой курапаткі, трэба пакінуць у спакоі. І ўсё ж ён адчуваў укол самалюбству, у ім таілася жаданне яшчэ раз схопіцца з вялікай птушкай, шкада, што ястраб панёс яе. А можа быць, знойдуцца іншыя курапаткі? Трэба пайсці паглядзець.

Ваўчок спусціўся па спадзістым беразе да ручая. Вады ён да гэтага часу яшчэ не бачыў. Выгляд яна мела нядрэнны. Ніякіх няроўнасцей. Ён смела ступіў у ваду і, скавычачы ад страху, пайшоў на дно, прама ў абдымкі невядомага. Зрабілася холадна, захапіла яму дух. Замест паветра, якім ён прывык дыхаць, у лёгкія хлынула вада. Удушша здавіла яму горла, як смерць. Для яго яно межавалася са смерцю. У ваўчка не было свядомага ўяўлення аб ёй, але, як і ўсе жыхары Лясной Глушы, ён меў інстынктыўны страх смерці. Яна здавалася яму самым страшным болям. У ёй заключалася сама сутнасць невядомага, награвашчванне ўсіх яго жахаў, — апошня, страшная катастрофа, аб якой ён нічога не ведаў, і ўсё ж надзяляла яе ўсімі жахамі, якія жывуць у ім самім.

Ваўчок вынырнуў на паверхню і ўсёй пашчай глынуў свежае паветра. На гэты раз ён не пайшоў на дно. Ён ударыў усімі чатырма лапамі, як быццам гэта было для яго самай прывычнай

справай, і паплыў. Бліжэйшы бераг знаходзіўся ў якім-небудзь ярдзе ад ваўчка, але ён вынырнуў спіной да яго і, убачыўшы перш за ўсё процілеглы бераг, зараз жа накіраваўся туды. Ручай быў вузкі, але якраз у гэтым месцы разліваўся футаў на дваццаць у шырыню.

На самай сярэдзіне ваўчка падхапіла плынь і панесла ўніз па ручаю, прама на маленькія парогі, якія пачыналіся ў тым месцы, дзе берагі зноў звужаліся. Плысці тут было цяжка. Спакойная вада раптам зрабілася бурнай. Ваўчок то выплываў на паверхню, то хаваўся з галавой пад ваду. Увесь гэты час яго кідала з аднаго боку ў другі, пераварочвала то на бок, то на спіну, ударала аб каменне. Пры кожным такім штуршку ён вішчэў, і па гэтым віску можна было падлічыць, колькі разоў ён стукнуўся аб каменне, пакуль нёсся па цячэнню.

Ніжэй парогаў, дзе берагі зноў расшыраліся, ваўчок трапіў у вір, які лёгенька аднёс яго да берага і таксама лёгенька паклаў на дробныя ўзбярэжныя каменьчыкі. Ваўчок вылез хутчэй з вады і лёг. Цяпер ён даведаўся пра свет яшчэ больш. Вада была нежывая і ўсё ж яна рухалася. Апрача таго, яна здавалася такой жа цвёрдай, як зямля, на самай жа справе нічога цвёрдага ў ёй не было. І ён зрабіў вывад, што рэчы не заўсёды такія, якімі здаюцца. Страх перад неведомым, які быў нічым іншым, як недавер'ем, атрыманым у спадчыну ад продкаў, толькі ўзмацніўся пасля сутычкі з рэчаіснасцю. Ад гэтага часу ў ім цвёрда ўкараніцца недавер'е да знадворнага выгляду рэчаў. І перш чым даверыцца ім, ён пастараецца даведацца, што яны ўяўляюць сабой у сапраўднасці.

У гэты дзень ваўчку было суджана адведаць яшчэ адну прыгоду. Ён раптам успомніў, што ў яго ёсць маці, і адчуў, што яна патрэбна яму больш, чым усё астатняе ў свеце. Ад усіх перанесеных ім выпрабаванняў у ваўчка стамілася не толькі цела, але і маленькі мозг. За ўсё папярэдняе жыццё мозгу яго не даводзілася так працаваць, як за адзін гэты дзень. Да таго ж ваўчок захацеў спаць. І ён накіраваўся на пошукі пячоры і маткі, з гнятучым пачуццём адзіноцтва і поўнай бездапаможнасці.

Прабіраючыся праз хмызняк, ён раптам пачуў прарэзлівы, раз'юшаны крык. Перад яго вачыма прамільгнула нешта жоўтае. Ён убачыў ласку, якая кінулася ад яго. Ласка была маленькая, і ваўчок яе не спалохаўся. Затым ля самых сваіх ног ён убачыў жывую істоту, усяго ў некалькі дзюймаў даўжыні, — гэта было дзіцянё ласкі, якое, таксама як і ваўчок, уцёк з дому і адправіўся

падарожніцаць. Маленькая ласка паспрабавала ўцячы ад ваўчка. Ён перавярнуў яе на спіну. Пачуўся дзіўны гук ласкі, падобны на скрып. У тую ж хвіліну перад яго вачыма зноў пранеслася жоўтая пляма. Ваўчок пачуў раз'юшаны крык, нешта моцна ўдарыла яго па шыі, і ён адчуў, як вострыя зубы ласкі-маткі ўпіліся ў яго цела.

Пакуль ён з віскам і выццём адступаў назад, ласка падбегла да свайго дзіцяня і схавалася з ім у гушчары. Боль ад укусу ўсё яшчэ не праходзіў, але боль ад крыўды даваў аб сабе адчуць яшчэ мацней, і ваўчок сеў і ціха заскуголіў. Ласка-матка была такая ж маленькая, а ўсё ж кусалася балюча! Ваўчку трэба было даведацца, што, нягледзячы на свае памеры і сваю маленькую вагу, ласка — адзін з самых лютых, мсцівых і страшных драпежнікаў Лясной Глушы. Ваўчок яшчэ не перастаў скуголіць, калі ласка-маці зноў з'явілася перад ім. Яна не кінулася на яго адразу, таму што дзіцяня было па-за небяспекай. Ласка асцярожна набліжалася да ваўчка, так што ён мог разгледзець яе тонкае, змяінае цела і высокую паднятую галаву, рухомую, як у змяі. Яна падыходзіла ўсё бліжэй і бліжэй. Прыжок, за якім ваўчок не мог прасачыць сваімі неспрактыкаванымі вачыма, — і тонкае жоўтае цела на адну секунду знікла з яго поля зроку.

У наступны момант ласка ўжо ўчапілася яму ў горла, глыбока пракусіўшы скуру.

Ваўчок рычаў і спрабаваў адбівацца, але ён быў вельмі малады, гэта быў яго першы выхад у свет, і таму рык яго перайшоў у віск, а жаданне змагацца змянілася жаданнем уцячы ад небяспекі. Ласка не адпускала яго. Яна ўсё вісела ў яго на горле, стараючыся дабрацца зубамі да вены, дзе пульсавала жыццё ваўчка. Ласка любіла кроў і лічыла за лепшае смактаць яе з горла — крыніцы жыцця.

Шэрага ваўчка чакала верная смерць, і апаবাদанне пра яго засталася б ненапісаным, калі б ваўчыца не выскачыла з-за кустоў. Ласка выпусціла яго і кінулася да горла ваўчыцы, але, прамакнуўшыся, учапілася ёй у пашчэнку. Ваўчыца ўзмахнула галавой, як бічом, зубы ласкі сарваліся, і яна ўзляцела высока ў паветра. Не даўшы тонкаму жоўтаму целу нават апусціцца на зямлю, ваўчыца падхапіла яго наляту, і ласка сустрэла сваю смерць на вострых зубах ваўчыцы.

Ваўчку давялося адчуць новы прыліў пяшчотнасці з боку маці.

Маці радавалася яшчэ больш, чым сын. Яна лёганька падкідвала яго носам, пяшчотна залізвала раны, зробленыя зубамі ласкі. А затым матка і дзіцянё падзялілі паміж сабой крывапіўцу-ласку, з'елі яе, вярнуліся ў пачору і заснулі.

Развіццё ваўчка ішло са здзіўляючай хуткасцю. Дні два ён адпачываў, а затым зноў выйшаў з пячоры. У гэтае сваё падарожжа ён знайшоў маладую ласку, матка якой была з'едзена пры яго дапамозе, і паклапаціўся, каб дзіцяня адправілася ўслед за маткаю. На гэты раз ён ужо не блукаў. Змарыўшыся, ён знайшоў дарогу да пячоры і лёг спаць. Пасля гэтага ваўчок кожны дзень адпраўляўся на прагулку і з кожным разам заходзіў усё далей і далей.

Ён прывык дакладна сувымраць сваю сілу і слабасць, разумеў, калі трэба было выявіць адвагу, а калі — асцярожнасць. Выявілася, што асцярожнасць трэба захоўваць заўсёды, за выключэннем тых рэдкіх момантаў, калі ўпэўненасць ва ўласных сілах дазваляе даць волю злосці і прагнасці.

Варта было ваўчку наскочыць на курапатку, якая зазявалася, і ён рабіўся злосным, як чорт. Таксама не выпускаў ён выпадку злосна зарыкаць на траскатню вавёркі, на якую ён натрапіў упершыню каля засохлай хвоі. І адзін толькі выгляд птушкі, якая дзеўбанула яго тады ў нос, амаль нязменна выклікаў у ім шаленства.

Але былі хвіліны, калі ваўчок не звяртаў увагі нават на гэтую птушку, і гэта здаралася ў той час, калі ён адчуваў, што яму пагражае напад іншых драпежнікаў, якія, таксама як і ён, вышукваюць мяса. Ваўчок не забыў ястраба і, убачыўшы яго цень, што слізгаў па траве, хаваўся як мага далей у кусты. Лапы яго больш не раз'язджаліся нахаду ў розныя бакі, — ваўчок ужо пераняў ад маткі яе лёгкую бяшумную хаду, абманлівая хуткасць якой была непрыкметна для вока!

Што датычыцца дзічыны, то ўдачы яго скончыліся з першым жа днём. Сем птушанят курапаткі і маленькая ласка — вось і ўся здабыча ваўчка. Але жаданне забіваць мацнела ў ім з кожным днём, і ваўчок песціў мару дабрацца калі-небудзь да вавёркі, якая сваёй траскатнёй паведамляла ўсім жыхарам лесу аб яго набліжэнні. Але вавёрка з такой жа лёгкасцю лазіла па дрэвах, з якой птушкі лёталі ў паветры, і ваўчку аставалася толькі адно: паспрабаваць непрыкметна падкрасціся да яе, пакуль яна была на зямлі.

Ваўчок надзвычай паважаў сваю матку. Яна ўмела здабыць мяса і ніколі не забывалася прынесці ваўчку яго долю. Больш

таго, яна нічога не баялася. Ваўчку не прыходзіла ў галаву, што гэтая адвага далася ёй шляхам вопыту і ведання. Ён думаў, што адважнасць ёсць выражэнне сілы. Маці была ўвасабленнем такой сілы; ён падростаў і адчуваў гэтую сілу ў больш рэзкім удары яе лапы; у тым, што штуршкі носам, якімі маці карала яго раней, змяніліся цяпер лютымі ўдарамі яе клыкоў. Гэта таксама ўнушала ваўчку павагу да маткі. Яна патрабавала ад яго паслухмянасці, і чым больш ён падростаў, тым больш сурова яна з ім абыходзілася.

Зноў надышоў галодны час, і ваўчок цяпер ужо зусім свядома пераносіў мукі голаду.

Ваўчыца зусім схуднела ў пошуках ежы. Праводзячы амаль увесь час на паляванні і з большай часткай без усякіх вынікаў, яна рэдка прыходзіла спаць у пячору. На гэты раз галадоўка была нядоўгая, але лютая. Ваўчок не знаходзіў малака ў матчыных сасках і не мог раздабыць ні кавалачка мяса.

Раней ён паляваў дзеля забавы, дзеля той прыемнасці, якую прыносіла яму паляванне; цяпер жа ён узяўся за гэтую справу паспраўднаму, і ўсё ж у яго нічога не атрымлівалася. Але няўдачы толькі спрыялі яго развіццю. Ён з яшчэ большай стараннасцю вывучаў звычаі вавёркі і прыкладаў яшчэ больш намаганняў да таго, каб падкрасціся да яе знянацку. Ён высочваў палявых мышэй і спрабаваў выкопваць іх з норак, даведаўся шмат аб чым новым пра дзятлаў і іншых птушак. І вось надышоў час, калі ваўчок ужо не хаваўся за кусты ўбачыўшы цень ястраба. Ён зрабіўся больш дужым, спрактыкаваным, адчуваў у сабе большую ўпэўненасць. Апрача таго, голад зрабіў яго больш лютым. І аднойчы ваўчок сеў сярод паляны на самым відным месцы і пачаў чакаць, калі ястраб спусціцца да яго. Ён ведаў, што там, над ім, у блакітным небе, лётае ежа – ежа, якой так настойліва патрабуе яго страўнік. Але ястраб адмовіўся прыняць бой, і ваўчок забраўся ў гущар, жаласліва паскугольваючы ад расчаравання і голаду.

Голад скончыўся. Ваўчыца прынесла дамоў мяса. Яно было незвычайнае, зусім не падобнае на тое, якое яна прыносіла раней. Гэта было дзіцяня рысі, якое ўжо падрасло, але не такое вялікае, як ваўчок. І ўсё мяса цалкам прызначалася яму. Ваўчыца ўжо паспела заспакоіць свой голад, хоць ваўчок і не падазраваў, што для гэтага ёй спатрэбіўся ўвесь астатні вывадак рысі. Не падазраваў ён і таго, які смелы ўчынак прыйшлося зрабіць маці. Ваўчок ведаў толькі адно: маладзенькая рысь з аксамітнай скуркай была мясам, і ён еў гэтае мяса і рабіўся шчаслівейшым з кожным праглынутым кавалкам.

Насычанасць выклікае бяздзеянне, і ваўчок прылёт у пячоры побач з маткай і заснуў. Яго разбудзіла яе рыканне. Ніколі яшчэ ваўчок не чуў ад маткі такіх дзіўных гукаў. Магчыма, што за ўсё сваё жыццё яна ніколі не рыкала больш страшна. Але прычына для такога рыкання была, і ніхто не ведаў гэтага лепш, чым сама ваўчыца. Вывадак рысі нельга знішчыць беспакarana.

У яркіх праменнях паўдзённага сонца ваўчок убачыў самку-рысь, якая прыпала да зямлі ля ўваходу ў пячору. Поўсць на спіне ў ваўчка паднялася дыбарам. На яго насоўваўся жах, — гэта было ясна без інстынctu. І калі нават выгляд рысі быў недастаткова страшны, то раз'юшанае выццё, якое пачулася, раптам перайшоўшы ад рыку да хрыплага віску, гаварыла само за сябе.

Жыццё, якое таілася ў ваўчку, узняло галаву; грозна рыкаючы, ён устаў і заняў месца побач з маткаю. Але яна пагардліва адштурхнула яго назад. Нізкі ўваход не дазваляў рысі зрабіць скачок. Яна юркнула ў пячору, але ў гэты момант ваўчыца скочыла і прыціснула яе да зямлі. Мала што ўдалося ваўчку ўбачыць у гэтай бойцы. Ён чуў толькі рык, фырканне рысі і прарэзлівы крык. Абодва звяры качаліся па зямлі; рысь рвала праціўніка зубамі і кіпцюрамі, але ваўчыца магла пускаць у ход толькі клькі.

Адзін раз ваўчок падскочыў да рысі, з раз'юшаным рыкам учапіўся ёй у заднюю лапу і не разнімаў зубоў. Цяжарам свайго цела ваўчок, сам таго не падазраючы, перашкаджаў рухам рысі і дапамагаў матцы. Але хутка барацьба набыла новы абарот, абодва звяры падмялі пад сябе ваўчка, і яму прыйшлося выпусціць лапу рысі. У наступную хвіліну абедзве маткі адскочылі адна ад другой, і, перш чым зноў сашчапіцца з ваўчыцай, рысь ударыла ваўчка сваёй магутнай лапай, разарваўшы яму плячо да самай косці, і адкінула яго да сцяны. Прарэзлівы крык параненага і перапалоханага ваўчка далучыўся да выцця раз'юшаных звяроў. Але барацьба так зацягнулася, што ў ваўчка было дастаткова часу, каб накрычацца ўволю і пачуць новы прыліў мужнасці; пад канец бітвы, ярасна рыкаючы праз сціснутыя пашчэнкі, ён зноў учапіўся ў заднюю лапу рысі.

Рысь была мёртвая. Але і ваўчыца моцна аслабела ад атрыманых ран. Яна пачала было лашчыць ваўчка і залізваць яму рану на плячы, але страта крыві зусім знясіліла яе, і ўвесь гэты дзень і ўсю ноч ваўчыца праляжала каля мёртвага ворага, не кратаючыся і ледзь дыхаючы. Наступны тыдзень, выходзячы з пячоры толькі дзеля таго, каб напіцца, ваўчыца ледзь перастаўляла ногі,

таму што кожны рух учыняў ёй боль. За тыдзень рысь была з'едзена, і раны ваўчыцы ўжо настолькі загаіліся, што яна магла зноў пачаць паляванне.

Плячо ў ваўчка ўсё яшчэ балела, і ён хадзіў пакульгваючы, пакуль страшная рана не загаілася. Але свет за гэты час неяк змяніўся. Ваўчок трымаўся ў ім з большай упэўненасцю, з пачуццём гонару, якога ён не адчуваў да бойкі з рыссю. Яго адносіны да свету былі цяпер больш суровымі: ён удзельнічаў у бойцы; ён усадзіў зубы ў цела ворага і застаўся жывым. Таму ваўчок трымаўся цяпер смела і нават задзёрыста, чаго раней у ім не было. Ён ужо не баяўся дробных звяркоў і амаль перастаў палохацца, хоць невядомае не пераставала прыгнятаць яго.

Ваўчок пачаў хадзіць разам з ваўчыцай на паляванне, шмат разоў бачыў, як яна забівае дзічыну, і сам прымаў удзел у гэтым. Ваўчок няясна пачаў разумець закон з д а б ы ч ы. У жыцці існуюць дзве пароды — яго ўласная і чужая. Да першай належыць ён з маткай, да другой — усе астатнія істоты, якія маюць здольнасць рухацца. Але і яны ў сваю чаргу падзяляюцца на дзве групы. Першую складаюць тыя, каго забівае і есць яго парода, — не драпежнікі і дробныя драпежнікі. Звяры, якія ўваходзяць у другую групу, забіваюць і ядуць яго пароду або яго парода забівае і есць іх. І з гэтага падраздзялення склаўся закон. Мэта жыцця — здабыча. Сутнасць жыцця — здабыча. Жыццё жывіцца жыццём. Усё жывое ў свеце ваўчка падзяляецца на тых, хто есць, і тых, каго ядуць. І закон гэты гаварыў: еш, або цябе з'ядуць. Ваўчок не мог ясна і выразна сфармуляваць закон і не спрабаваў вывесці з яго ніякай маралі. Ён нават не думаў аб гэтым, а проста жыў згодна з гэтым законам.

Дзеянне закона ваўчок бачыў усюды. Ён з'еў птушанят курапаткі. Ястраб з'еў іх матку і хацеў з'есці самога ваўчка. Пазней, калі ваўчок падрас, яму захацелася з'есці ястраба. Ён з'еў маленькую рысь. Маці яе з'ела б ваўчка, калі б сама не была забіта і з'едзена. Так яно і ішло. Усё жывое вакол ваўчка жыло згодна з гэтым законам, малюсенькай частачкай якога з'яўляўся і ён сам. Ён быў драпежнікам, ён жывіўся толькі мясам, жывым мясам, якое ўцякала ад яго, узлятала ў паветра, лазіла па дрэвах, хавалася ў зямлю або ішло да яго насустрач і пачынала бойку, а часам і прымушала яго ўцякаць.

Ваўчок не ўмеў мысліць, як чалавек, і не меў здольнасці да сувязей. Паставіўшы сабе якую-небудзь адну мэту, ён толькі аб ёй і думаў, толькі яе адной і дамагаўся. Апрача закона мяса ў жыцці

ваўчка было мноства іншых, менш важных законаў, якія ён павінен быў вывучыць і, вывучыўшы, пакарацца ім. Свет меў шмат нечаканасцей. Жыццё, якое трапятала ў ваўчка, гульня яго мускулаў з'яўляліся для яго невычарпальнай крыніцай шчасця. Пагоня за мясам прымушала яго дрыжэць ад асалоды. Лютасць і бойка прыносілі з сабой адну прыемнасць. І нават у жаху і таямніцах невядомага было для яго жыццё.

Апрача гэтага, у жыцці было шмат іншых прыемных адчуванняў. Насычанасць, лянівая дрымота на сонцы — усё гэта з'яўлялася для ваўчка ўзнагародай за яго стараннасць і працу, а стараннасць і праца самі па сабе прыносілі яму радасць. Такім чынам, ваўчок жыве ў згодзе з яго варожым асяроддзем. Ён быў вельмі жыццярадасны, шчаслівы і ганарыўся сабой.

Частка трэцяя

Раздзел першы

Тварцы агню

Ваўчок наткнуўся на гэта зусім нечакана. Усё здарылася па яго віне. Ён забыў пра асцярожнасць. Выйшаў з пяхоры і пабег да ручая напіцца. Магчыма, што ваўчок нічога не заўважыў яшчэ таму, што не паспеў канчаткова прачнуцца. (Уся ноч, прайшла на паляванні, і ваўчок толькі што падняўся са сну.) А можа быць, нядбайнасць яго тлумачылася і тым, што дарога да ручая была яму добра знаёмая. Ён часта бегаў па ёй, і да гэтага часу ўсё сходзіла ўдачна.

Ваўчок апусціўся па сцежцы міма засохлай хвоі, перасек паянку і пабег паміж дрэвамі. І раптам ён адначасова ўбачыў і пачуў нешта незнаёмае. Перад ім моўчкі сядзелі на кортачках пяць жывых істот, якіх яму не даводзілася бачыць да гэтага часу. Гэта была першая сустрэча ваўчка з чалавекам. Але людзі не ўскочылі, не вышчарылі зубы, не зарыкалі пры з'яўленні ваўчка. Яны не краталіся і сядзелі на кукішках, маўклівыя і злавесныя.

Не краталіся і ваўчок. Пакараючыся інстынгу, ён, не разважаючы, кінуўся б бегчы ад іх, але ўпершыню за ўсё жыццё ў ім раптоўна ўзнік другі, зусім процілеглы інстынкт. Ваўчка ахапіў страх. Усведамленне ўласнай слабасці і нікчэмнасці пазбавіла ваўчка здольнасці рухацца.

Ваўчок ніколі яшчэ не бачыў чалавека, але інстынктыўна разумеў усю яго сілу. Дзесьці ў глыбіні яго свядомасці жыла ўпэўне-

насць, што гэтая жывёла адваявала сабе першынство над усімі астатнімі жыхарамі Лясной Глушы. На чалавека зараз глядзела не адна пара вачэй, — на яго ўтаропіліся вочы ўсіх продкаў ваўчка, якія блукалі ў цемнаце вакол безлічных зімніх стаянак, прыглядваліся здалёк, з-за густых зараснікаў, да дзіўнай двуногай жывёліны — да чалавека. Ваўчок апынуўся ва ўладзе сваіх продкаў, ва ўладзе страху і павагі, народжаных векавой барацьбой і вопытам, які накоплены пакаленнямі. Гэтая спадчына прыгняла ваўка, які быў усяго толькі ваўчанём. Калі б ваўчок быў больш старэйшым, ён бы ўцёк. Але зараз ён прыпаў да зямлі, паралізаваны страхам, і амаль быў гатовы выказаць тую пакорлівасць, з якой далёкі продак ішоў да чалавека, каб пагрэцца каля агню.

Адзін з індзейцаў устаў, падышоў да ваўчка і нахіліўся над ім. Ваўчок яшчэ ніжэй прыпаў да зямлі. Невядомае набыло нарэшце плоць і кроў, схілілася над ваўчком і працягнула да яго руку, збіраючыся схапіць яго. Поўсць ваўчка паднялася дыбам незалежна ад яго волі, губы задрожэлі, агаліўшы маленькія клькі. Рука, якая навісла над ім, на хвіліну затрымалася, і чалавек сказаў са смехам:

— Вабам вабіска іп пітта. (Глядзіце, белыя клькі!)

Астатнія гучна расмяяліся і пачалі падбухторваць індзейца ўзяць ваўчка ў рукі. Рука апускалася ўсё ніжэй і ніжэй, а ў ваўчка бушавала барацьба двух інстынктаў. Адзін унушаў, што трэба пакарыцца, другі штурхаў на барацьбу. Нарэшце ваўчок пайшоў на згоду з самім з сабою. Ён паслухаўся інстынктаў — пакарыўся да таго часу, пакуль рука не дакранулася да яго, а затым вырашыў змагацца і схапіў яе зубамі. У наступны момант удар па галаве паваліў яго набок. Усякае жаданне змагацца знікла. Ваўчок ператварыўся ў паслухмянага шчанюка. Ён сеў на заднія лапы і заскуголіў. Але чалавек з укушанай рукой разлаваўся. Ваўчок атрымаў яшчэ адзін удар па галаве і, падняўшыся на ногі, заскуголіў яшчэ галасней, чым першы раз.

Чатыры індзейцы зарагаталі, і нават чалавек, якога ўкусіў ваўчок, далучыўся да іх рогату. Усё яшчэ рагочачы, яны абступілі ваўчка, які не спыняў выць ад болю і жаху.

Але вось ён пачуў нешта такое, што пачулі і індзейцы. Ваўчок пазнаў гэтыя гукі і, у апошні раз працягла завывушы (у гэтым вышці хутчэй гучэла радасць, чым гора), змоўк і прыгатаваўся чакаць з'яўлення маткі — сваёй адважнай, лютай маткі, якая ўмела біцца з праціўнікамі, умела забіваць іх і ніколі нічога не баялася. Яна набліжалася са страшэнным рыкам. Маці пачула крыкі свайго ваўчка і кінулася да яго на дапамогу.

Яна кінулася да людзей. Устрывожаная, гатовая рынуцца ў бітву, ваўчыца ўяўляла з сябе мала прыемнае відовішча, але ваўчка гэты ратавальны гнеў толькі ўзрадаваў.

Ён завішчэў ад радасці і кінуўся ёй насустрач, а людзі паспешна адступілі на некалькі крокаў назад. Ваўчыца стала паміж ваўчком і людзьмі, поўсьць на ёй паднялася дыбам, у горле клекатаў рык. Лютасць зусім перакрывіла ваўчыцу, скура ў яе на носе сабралася ў дробныя складкі і ўся зморшчвалася ад аглушальнага рыку.

І раптам адзін індзеец крыкнуў:

— Кіч!

У выгуку яго чулася здзіўленне.

Ваўчок адчуў, што маці натапырылася ад гэтага гуку.

— Кіч! — зноў крыкнуў чалавек, на гэты раз рэзка і загадна.

І тады ваўчок убачыў, як ваўчыца, яго бясстрашная маці, з віскам прыпала да зямлі, дакрануўшыся да яе пузам, і закруціла хвостом, просячы міру. Ваўчок нічога не зразумеў. Яго ахапіў жах. Ён зноў задрыжэў перад чалавекам. Інстынкт гаварыў яму праўду. І маці пацвердзіла гэта. Яна таксама выказвала пакорлівасць людзям.

Чалавек, які сказаў «Кіч», падышоў да ваўчыцы. Ён паклаў ёй руку на галаву, і ваўчыца яшчэ ніжэй прыпала да зямлі. Яна не ўкусіла яго, ды і не збіралася гэтага рабіць. Да ваўчыцы падышлі астатнія людзі і пачалі абмацаваць і гладзіць яе, але яна не пратэставала. Усе яны былі вельмі ўзрушаны, з ратоў іх вырываліся громкія гукі. У гэтых гуках не было нічога пагражаючага, ваўчок прытуліўся да маткі і вырашыў пакарыцца, але час ад часу поўсьць у яго на спіне ўсё ж уставала дыбарам.

— Што ж тут дзіўнага! — сказаў адзін індзеец. — Яе бацька быў воўк. Праўда, яе маці была сабака, але хіба брат мой не прывязаў яе вясной на цэлыя тры ночы ў лесе? Значыць, бацька Кіч быў воўк.

— Ужо год мінуў з таго часу, як яна ўцякла, Шэры Бабёр, — сказаў другі індзеец.

— Што ж тут дзіўнага, Язык Ласося? — адказаў Шэры Бабёр. — Тады быў голад і сабакам не хапала мяса.

— Яна жыла з ваўкамі, — сказаў трэці індзеец.

— Ты праўду кажаш, Тры Арлы, — адказаў Шэры Бобр, паклаўшы руку на ваўчка, — і вось табе доказ.

Ваўчок паціху зарыкаў, адчуўшы дакрананне рукі, і рука адскочыла назад, рыхтуючыся ўдарыць яго. Тады ён схаваў клыкі і па-

корліва прыпаў да зямлі, а рука зноў апусцілася і пачала чухаць яго за вуха і гладзіць па спіне.

— Вось табе доказ, — казаў далей Шэры Бабёр. — Ясна, што Кіч — яго маці. Але бацька яго воўк. Таму ў ім мала сабачага і шмат воўчага. У яго белыя клыккі, і я дам яму мянушку Белы Клык. Я сказаў. Гэта мой сабака. Хіба Кіч не належала майму брату? І хіба брат мой не памёр?

Ваўчок, які атрымаў такім чынам імя, ляжаў і слухаў.

Людзі гаварылі яшчэ некаторы час. Затым Шэры Бабёр выняў нож з ножан, якія віселі ў яго на шыі, пайшоў у хмызняк і выразаў палку. Белы Клык назіраў за ім. Шэры Бабёр зрабіў на абодвух канцах палкі па засечцы і прывязаў да іх рамяні з сурамяці. Адзін рэмень ён абвязаў вакол шыі Кіч. Затым падвёў яе да маленькай хвоі і прывязаў другі рэмень да дрэва. Белы Клык пайшоў за маткай і лёг побач з ёй. Язык Ласося працягнуў да ваўчка руку і перакуліў яго на спіну. Кіч спалохана глядзела на іх. Белы Клык адчуў, як страх зноў ахоплівае яго. Ён не здолеў падавіць у сабе рык, але кусацца ўжо не асмельваўся. Рука з растапыранымі кручкватымі пальцамі пачала чухаць яму жывот і перакочваць з аднаго боку на другі. Ляжаць на спіне з задзёртымі ўверх нагамі было смешна і няёмка. Апрача таго, Белы Клык адчуваў сябе такім бездапаможным, што ўся яго істота абуралася супраць такога становішча. Ён не мог абараніцца. Белы Клык ведаў, што калі гэты чалавек захоча прынесці яму боль, ён не здолее абараніцца. Хіба можна адскочыць убок, калі ўсе чатыры нагі цяляпаюцца ў паветры? І ўсё ж пакорліваць прымусіла ваўчка падавіць пачуццё страху, і ён абмяжоўваўся ціхім бурчаннем. Бурчанне вырывалася міма яго волі, але чалавек не разлаваўся і не ўдарыў яго па галаве. І як гэта ні dziўна, але Белы Клык адчуваў нейкую прыемнасць, калі рука гладзіла яго па поўсці ўзад і ўперад. Пераварнуўшыся на бок, ён перастаў бурчаць; а калі пальцы пачалі скрабсці і чухаць у яго за вухам, прыемнае адчуванне толькі ўзмацнілася. І калі, нарэшце, чалавек пагладзіў яго ў апошні раз і адышоў, страх пакінуў Белага Клыка. Яму яшчэ ўперадзе не адзін раз суджана было адчуць страх перад чалавекам, але пачатак прыяцельскіх адносін паміж імі быў пакладзены ў гэтыя хвіліны.

Праз некаторы час Белы Клык пачуў набліжэнне нейкіх dziўных гукаў. Ён хутка здагадаўся, што гукі гэтыя далятаюць ад людзей. Праз некалькі хвілін на сцежку чарадой выйшла астатняя частка племені, якое перавандроўвала на другое месца. Іх

было чалавек сорак — мужчын, жанчын, дзяцей, якія згіналіся пад цяжарам лагернага скарбу. Апрача таго, з імі ішло шмат сабак; і ўсе сабакі, за выключэннем шчанят, таксама былі нагружаны рознай паклажай. Кожны сабака нёс на спіне мяшок з рэчамі, фунтаў у дваццаць — трыццаць вагой.

Белы Клык ніколі яшчэ не бачыў сабак, але адразу адчуў, што яны мала чым адрозніваюцца ад яго ўласнай пароды. Ubачыўшы ваўчка і яго матку, сабакі зараз жа даказалі, якая малая гэтая розніца. Адбылася бойка. Увесь натапырыўшыся, Белы Клык рыкаў і агрызаўся на абступіўшыя яго з усіх бакоў разіяўленыя сабачыя пашчы; сабакі збілі ваўчка з ног, але ён не перастаў кусаць і рваць іх за лапы і за жываты, адчуваючы ў той жа час, як сабачыя зубы ўядаюцца яму ў цела. Падняўся шум. Ваўчок чуў рык Кіч, якая кінулася яму на падмогу, чуў крыкі людзей, удары палак і віск сабак, якім даставаліся гэтыя ўдары.

Усё гэта заняло толькі некалькі секунд, і ваўчок зноў быў на нагах. Ён убачыў, што людзі адганяюць сабак палкамі і каменнямі і хочучь абараніць і выратаваць яго ад бязлітасных клькоў яго сабратаў, якія ўсё ж чымсьці адрозніваліся ад воўчай пароды. І хоць ваўчок не мог ясна ўразумець такое адцягненае паняцце, як справядлівасць, тым не менш ён па-свойму адчуў справядлівасць чалавека і прызнаў у ім істоту, якая ўстанаўляе закон і сочыць за яго выкананнем. Аданіў ён таксама і сілу, з якой людзі прымушаюць падпарадкоўвацца сваім законам. Яны не кусаліся і не біліся, як усе звяры, якіх сустракаў да гэтага часу ваўчок, а выкарыстоўвалі сілу нежывых рэчаў. Нежывыя рэчы падпарадкоўваліся іх волі. Так, каменні і палкі, кінутыя гэтымі дзіўнымі істотамі, скакалі ў паветры, як жывыя, і наносілі сабакам моцныя ўдары.

Улада гэтая здавалася ваўчку незвычайнай, незразумелай уладай, яна выходзіла за межы ўсяго звычайнага.

Але вось апошні сабака адбегся ўбок; мітусня сунялася, і Белы Клык пачаў залізваць раны, разважаючы аб першым знаёмстве з бязлітаснасцю зграі і аб сваім першым далучэнні да яе. Да гэтага часу ён думаў, што ўся яго парода складаецца з Аднавокага, маці і яго самога. Яны трое стаялі асобна. І раптам, зусім нечакана, яму прыйшлося выявіць, што ёсць яшчэ шмат іншых істот, якія належаць, мабыць, да яго пароды. І дзесьці ў глыбіні свядомасці ў ваўчка з'явілася пачуццё крыўды на сваіх сабратаў, якія хацелі разарваць яго ў бойцы. Апрача таго, ваўчок быў пакрыўджаны тым, што матку прывязалі да палкі, хоць гэта было зроблена ру-

камі вышэйшай істоты. Тут ужо пахла пасткай, няволяй. Але ні аб пастцы, ні аб няволі ваўчок нічога не ведаў. Патрэбнасць свабодна блукаць, бегаць, ляжаць, калі захочацца, перайшла да яго па спадчыне ад продкаў. Зараз рухі ваўчыцы абмяжоўваліся даўжынёй палкі, і тая ж самая палка абмяжоўвала і рухі ваўчка, таму што ён яшчэ не мог абыйсціся без маткі.

Ваўчку гэта не падабалася. І ён канчаткова застаўся незадаволены такімі парадкамі, калі людзі падняліся і рушылі ў дарогу, таму што нейкі маленечкі чалавек узяў у рукі палку, да якой была прывязана Кіч, і павёў яе за сабой, як палонніцу, а за Кіч пацягнуўся і Белы Клык, вельмі збянтэжаны і занепакоены гэтым новым здарэннем.

Яны адправіліся ўніз па рачной даліне, значна далей тых месц, куды заходзіў у сваіх вандраваннях Белы Клык, і дайшлі да самага канца яе, дзе рэчка ўпадала ў Макензі. На беразе на высокіх жэрдаках стаялі пакінутыя раней пірогі, ляжалі рашоткі для сушкі рыбы, і тут індзейцы сталі лагерам. Белы Клык са здзіўленнем азіраўся вакол сябе. Магутнасць людзей расла на яго вачах з кожнай хвілінай. Ён ужо пераканаўся ў іх уладзе над раз'юшанымі сабакамі. Гэтая ўлада гаварыла аб сіле. Але яшчэ больш здзіўляла ваўчка іх улада над нежывымі прадметамі, іх здольнасць змяняць самы твар свету. Гэта здзіўляла ваўчка больш за ўсё. Ён заўважыў, што людзі ўстанаўліваюць жэрдкі для вігвамаў; але тут не было нічога цікавага, — гэта рабілі тыя ж самыя людзі, якія ўмелі кідаць на вялікую адлегласць каменні і палкі. Аднак, калі з жэрдак, абцягнутых скурай і парусінай, атрымаліся вігвамы, Белы Клык здзіўся.

Больш за ўсё яго здзіўлялі велізарныя памеры вігвамаў. Яны раслі ўсюды, як жывыя істоты, з надзвычайнай хуткасцю. Яны займалі амаль усё поле зроку ваўчка. Ён баяўся іх. Яны злавесна маячылі ў вышыні, і калі вецер прабягаў па стаянцы, надзімаючы на вігвамах парусіну і скуру, ваўчок са страху прыпадаў да зямлі, не зводзячы з іх вачэй і рыхтуючыся кожную хвіліну адскочыць убок, як толькі яны пачнуць валіцца на яго.

Але хутка яго страх перад вігвамамі знік. Ваўчок бачыў, як жанчыны і дзеці ўваходзілі і выходзілі з іх без усякай шкоды для сябе, а сабакі часта спрабавалі прайсці туды, але людзі праганялі іх з лаянкай і шпурлялі ў іх каменнямі. Надвяхоркам ваўчок пакінуў Кіч і асцярожна падпоўз да бліжэйшага вігвама. Яго падбухторвала цікаўнасць — патрэбнасць вучыцца жыць, дзейнічаць і набірацца вопыту. Апошнія некалькі дзюймаў, якія аддзялялі яго ад сцяны вігвама, поўз страшэнна доўга і асцярожна. Падзеі

гэтага дня ўжо падрыхтавалі яго да таго, што невядомае мае схільнасць з'яўляцца самым нечаканым, неймаверным чынам. Нарэшце, нос яго дакрануўся парусіны. Ваўчок чакаў... Але нічога не здарылася. Тады ён панюхаў гэтую здзіўную тканіну, насычаную пахам чалавека, потым узяў яе зубамі і злёгка пацягнуў да сябе. Нічога не здарылася, хоць парусінавая сцяна і задрыжэла. Ваўчок пацягнуў мацней. Сцяна захісталася. Ваўчку гэта вельмі спадабалася. Ён цягнуў усё мацней і мацней, пакуль уся сцяна не пачала рухацца. Тады з вігвама данёсся рэзкі вокліч індыянку, і ваўчок кулем пабег да Кіч. Але з гэтага часу ён перастаў баяцца вігвамаў. Праз хвіліну ваўчок зноў адышоў ад маткі. Яе палка была прывязана да калочка, увагнанага ў зямлю, і ваўчыца не магла пайсці за Белым Клыком. Да ваўчка з ваяўнічым выглядам набліжаўся вялікі шчанюк, старэйшы і большы за яго. Шчанюка называлі Ліп-Ліп, як аб гэтым пазней даведаўся Белы Клык. Ён быў ужо спрактыкаваны ў баях і лічыўся сярод сваіх сабратаў забіякам.

Белы Клык прызнаў у шчанюку істоту сваёй пароды і, не чакаючы ад яго ніякіх варожых дзеянняў, прыгатаваўся прызна прыняць яго. Але як толькі незнаёмы ашчэрыў зубы і ўвесь падабраўся для скачка, Белы Клык таксама насцярожыўся і таксама вышчарыў зубы. Натапырыўшыся і пагрозна рыкаючы, ваўчок і шчанюк пачалі кружыць адзін за адным, чакаючы далейшых дзеянняў. Гэта цягнулася некалькі хвілін, і Беламу Клыку такая гульня пачынала падабацца. Раптам Ліп-Ліп зрабіў скачок, рвануў ваўчка зубамі і адскочыў убок. Ён укусіў ваўчка якраз у тое плячо, якое пасля бойкі з рыссю ўсё яшчэ балела, глыбока, каля самай касці. Белы Клык завуў ад здзіўлення і болю, але ў наступны ж момант з лютасцю кінуўся на Ліп-Ліпа і пачаў злобна кусаць яго.

Але Ліп-Ліп нездарма пражыў сваё жыццё ў лагеры і нездарма ўдзельнічаў у столькіх бойках са шчанюкамі. Тры, чатыры, шэсць разоў запар укусіў ён навічка сваімі маленькімі вострымі зубамі, і, нарэшце, Белы Клык з віскам ганебна ўцёк пад абарону маткі. Гэта была яго першая бойка з Ліп-Ліпам, і такіх боек уперадзе было шмат, таму што яны з першай жа сустрэчы адчулі варожасць адзін да аднаго, глыбокую варожасць, якая выклікала ў іх вечныя сутычкі.

Кіч ласкава аблізвала Белуга Клыка, спрабуючы ўтрымаць яго каля сябе, але цікаўнасць ваўчка была ненасытная. Праз некалькі хвілін ён зноў накіраваўся на разведку і натыкнуўся на чалавека, якога называлі Шэрым Бабром. Прысеўшы на кукішкі, Шэры Бабёр рабіў нешта з высахлым мохам і палкамі, якія былі

раскладзены перад ім на зямлі. Белы Клык падышоў бліжэй і пачаў назіраць за ім. З рота Шэрага Бабра вырваліся нейкія гукі, у якіх, як здалося Беламу Клыку, не было нічога варожага, і ён падышоў яшчэ бліжэй.

Жанчыны і дзеці падносілі Шэраму Бабру палкі і галінкі. Як відаць, справа была сур'ёзная. Цікаўнасць Беллага Клыка так разгарэлася, што ён падышоў да Шэрага Бабра ўсутыч, забыўшы, што перад ім знаходзіцца страшная чалавечая істота. Раптам ён убачыў, што з-пад рук Шэрага Бабра над палкамі і мохам пачынае падымацца нешта дзіўнае, што нагадвала туман. Потым паміж палкамі, круцячыся і звываючыся, узнікла штосьці жывое, падобнае па колеру да сонца ў небе. Белы Клык не падазраваў аб існаванні агню. Агонь вабіў яго да сябе, як калісь у пячоры ў дні дзяцінства яго вабіла святло. Ваўчок падпоўз яшчэ бліжэй. Ён пачуў смех Шэрага Бабра і зразумеў, што ў гэтых гуках няма нічога варожага. Затым Белы Клык дакрануўся да полымя носам і высунуў язык.

У першую секунду ён аслупянеў. Прытаіўшыся сярод палак і моху, невядомае з лютасцю ўчапілася яму ў нос. Белы Клык адскочыў ад агню, страшэнна завішчэўшы. Пачуўшы гэты віск, Кіч з рыкам кінулася ўперад, наколькі дазваляла палка, і пачала кідацца ад раз'юшанасці, адчуваючы сябе бяссільнай дапамагчы ваўчку. Але Шэры Бабёр рагатаў, ляскаючы сябе па сцёгнах, і расказваў усяму лагеру аб тым, што здарылася, і ўсе гучна смяяліся. А Белы Клык, які ўсеўся на заднія лапы, вішчэў, вішчэў несціхаючы і здаваўся такой маленькай, вартай жалю фігуркай, якая была непрыкметнай сярод абступіўшых яго людзей.

Гэта быў самы моцны боль, які яму давялося перанесці. Жывая істота, якая ўзнікла пад рукамі Шэрага Бабра і падобная колерам на сонца, апякла яму і нос, і язык. Белы Клык скуголіў, скуголіў, не сціхаючы, і кожнае яго выццё людзі сустракалі новым выбухам смеху. Ён паспрабаваў лізнуць нос, але дотык апечанага языка да апечанага носа толькі ўзмоцніў боль, і ваўчок завуў з яшчэ большай распаччу і сумам.

А потым яму зрабілася сорамна. Ёнразумеў, чаму людзі смяюцца. Нам не дадзена ведаць, якім чынам некаторыя жывёлы разумеюць, што такое смех, і здагадваюцца, што мы смяёмся з іх. Тое ж самае здарылася і з Белым Клыком. Яму зрабілася сорамна, што людзі з яго смяюцца. Ён павярнуўся і ўцёк, але ўцячы яго прымусіў не боль ад апекаў, а смех, таму што смех пранікаў глыбей і раніў мацней, чым агонь. Белы Клык кінуўся да Кіч,

якая шалела на прывязі, — да адзінай у свеце істоты, якая не смяецца з яго.

Змерклася, услед за змрокам надышла ноч, а Белы Клык не адыходзіў ад маткі. Нос і язык усё яшчэ балелі, але яго мучыла іншая, яшчэ больш моцная трывога. Яго ахапіў сум па радзіме. Ён адчуваў нейкую пустату ў сабе, яму не хапала цішыні і спакою, што акружалі ручай і пячору ў скале. Жыццё зрабілася надта шумным. Вакол яго было вельмі многа людзей — мужчын, жанчын, дзяцей, — усе яны шумелі і раздражнялі ваўчка. Сабакі заўсёды лаяліся, грызліся, рыкалі і падымалі мітусню. Спакойнае адзіноцтва, якое ён ведаў раней, скончылася. Тут нават само паветра было насычана жыццём. Яно і гудзела навокал Белага Клыка, не змаўкаючы ні на хвіліну. Новыя гукі трывожылі і раздражнялі Белага Клыка, прымушаючы яго кожную хвіліну чакаць новых здарэнняў.

Ён назіраў, як людзі адыходзяць, прыходзяць і сноўдаюцца па лагеры. Падобна таму, як чалавек глядзіць на ім жа створаных багоў, так і Белы Клык глядзеў на акружаючых яго людзей. Яны былі для яго вышэйшымі істотамі — бажанствам. Яго смутная свядомасць бачыла ва ўсіх іх дзеяннях тую ж чудатворную сілу, якой чалавек надзяляе бога. Яны былі ўладальнікамі незразумелай, бязмежнай магутнасці; уладарамі ўсяго жывога і нежывога свету; яны трымалі ў паслухмянасці ўсё, што здольна рухацца, і надавалі рух нерухомым рэчам; з мёртвага моху і палак яны тварылі жыццё, якое кусалася і колерам сваім нагадвала сонца. Яны тварылі агонь! Яны былі багі!

Раздзел другі

Няволя

Кожны новы дзень прыносіў Белама Клыку новыя перажыванні. Пакуль Кіч сядзела на прывязі, ён бегаў па лагеры, даследваючы, вывучаючы яго і набіраючыся вопыту. Ён хутка пазнаёміўся з прывычкамі і спосабам жыцця людзей, але такое блізкае знаёмства не выклікала ў ім пагарды да іх. Чым больш ён пазнаваў людзей, тым больш пераконваўся ў іх перавазе.

І таксама, як яго маці, Кіч, выказала ім пакорлівасць, калі толькі пачула сваё імя, так і Белы Клык пранікся той жа пакорлівасцю. Калі яны пападаліся яму насустрач, ён уступаў ім дарогу. Калі яны клікалі яго, ён падыходзіў. Калі яны пагражалі, ён пры-

падаў да зямлі. Калі яны праганялі яго, ён хутка ўцякаў. Таму што кожнае іх жаданне пацвярджалася сілай, якая магла прычыніць боль, сілай, якая выяўлялася пры дапамозе кулака альбо палкі, пры дапамозе лётаючых камянёў і апякаючых болем удараў бізуна.

Белы Клык належыў людзям, як належылі ім усе сабакі. Яго ўчынкi залежалі ад іх жаданняў. Яго цела яны маглі замучыць, растаптаць або пашкадаваць. Гэты ўрок Белы Клык запамятаў хутка, але даўся ён яму нялёгка, — надта многае ў прыроды ваўчка абуралася супраць таго, з чым яму прыходзілася сутыкацца на кожным кроку; і разам з тым, непрыкметна для самога сябе, Белы Клык пачынаў разумець характэрнае новага жыцця, хоць прывыкаць да яго было і цяжка, і непрыемна. Яму падабалася аддаваць свой лёс у чужыя рукі і знімаць з сябе ўсюкую адказнасць за ўласнае існаванне. Ужо адно гэта з'яўлялася для яго ўзнагародай, таму што абапірацца на другога заўсёды лягчэй, чым стаяць аднаму.

Але ўсё гэта здарылася не адразу, — за адзін дзень нельга аддацца чалавеку і душой і целам. Белы Клык не мог адразу перамагчы ў сабе спадчыннасць, не мог забыць Лясную Глуш. Бывалі дні, калі ён выходзіў на ўскрай лесу і стаяў там, прыслухоўваючыся да заклікаў, якія вабілі яго ўдалечыню. І заўсёды ў такіх выпадках ён вяртаўся неспакойны і ўстрыжаны і жаласліва і ціха вішчаў, клаўся побач з Кіч і лізаў ёй морду сваім хуткім, дэпытлівым язычком.

Белы Клык хутка вывучыў лагернае жыццё. Ён пазнаёміўся з несправядлівасцю і прагнасцю дарослых сабак у час раздачы мяса і рыбы. Яму прыйшлося пераканацца ў тым, што мужчыны справядлівыя, дзеці бязлітасныя, а жанчыны добрыя, і ад іх хутчэй, чым ад іншых, можна атрымаць кавалак мяса ці костку. А пасля двух ці трох сутычак з маткамі шчанюкоў Белы Клык зразумеў, што матак лепш пакідаць у спакоі, лепш унікаць сустрэч з імі і трымацца ад іх як мага далей.

Але больш за ўсіх яму атручваў жыццё Ліп-Ліп. Ён быў старэйшы і дужэйшы за ваўчка. Белы Клык біўся досыць ахвотна, але заўсёды ён быў пераможаны. Праціўнік быў занадта вялікі для яго. Ліп-Ліп праследаваў сваю ахвяру, як кашмар. Варта было Беламу Клыку адыйсці ад маткі, забіяка быў тут як тут, не адыходзіў ад яго ні на крок, рыкаў і ніколі не выпускаў выпадку кінуцца на Белага Клыка і выклікаць яго на бойку, калі паблізу не было людзей. Гэтыя сутычкі прыносілі Ліп-Ліпу велізарную перамогасць, таму што ён заўсёды выходзіў з іх пераможцам.

Але тое, што было для яго самай вялікай асалодай у жыцці, прыносіла Беламу Клыку толькі адны пакуты.

Аднак запалохаць Белага Клыка было не так лёгка. Ён цярэў паражэнні, але ў душы ніяк не мог прымірыцца. І ўсё ж гэтая вечная варожасць пачынала адбывацца на яго характары. Ён зрабіўся злосным і панурым. Лютасць была ўласціва яго пародзе, — бясконцыя праследаванні рабілі яго яшчэ больш злосным. Тое, што было ў ім дабрадушнага, гуллівага, шчанячага, не знаходзіла сабе выхаду.

Ён ніколі не гуляў і не вазіўся з іншымі шчанюкамі. Ліп-Ліп не дапускаў гэтага. Варта было Беламу Клыку з'явіцца сярод іх, як Ліп-Ліп налятаў на яго, пачынаў сварку і біўся з Белым Клыком да таго часу, пакуль той не ўцякаў прэч.

Нарэшце амаль усё шчанячае, што было ў Белым Клыку, знікла, і ён пачаў здавацца значна старэй свайго ўзросту. Пазбаўлены магчымасці даваць выхад сваёй энергіі ў гульні, ён замкнуўся ў сабе і пачаў развівацца разумова. У Белым Клыку з'явілася хітрасць; у яго было дастаткова часу, каб абдумаць свае ўчынкi. З прычыны таго, што яму перашкаджалі атрымліваць сваю долю мяса і рыбы падчас агульнага кармлення сабак, ён зрабіўся спрытным злодзеям. Прыходзілася самому здабываць для сябе, і Белы Клык навучыўся рабіць гэта так майстэрскі, што зрабіўся сапраўдным бічом для індыйцак. Ён шыгаў па ўсяму пасёлку, ведаў, дзе што робіцца, усё бачыў і чуў, прыстасоўваўся да акалічнасцей і навучыўся ўнікаць сустрэч са сваім непрымырым ворагам.

Яшчэ ў самым пачатку варожасці з Ліп-Ліпам Белы Клык злосна пажартаваў над сваім ворагам і ўпершыню адчуў асалоду помсты. Белы Клык прыкладна тым жа спосабам заманіў Ліп-Ліпа прама ў раз'юшаную пашчу Кіч, як яна калісьці заманьвала сабак і адводзіла іх ад людской стаянкі на з'ядзенне ваўкам. Ратуючыся ад Ліп-Ліпа, Белы Клык пабег не прама, а пачаў кружыць паміж вігвамамі. Бегаў ён добра, хутчэй любога шчаняці яго ўзросту і хутчэй самога Ліп-Ліпа. Але на гэты раз ён не асабліва спяшаўся і падпусціў свайго праследавальніка на адлегласць усяго толькі аднаго скачка ад сябе.

Узбуджаны пагоняй і блізкасцю ахвяры, Ліп-Ліп пакінуў усякую асцярожнасць і забыўся, дзе ён знаходзіцца. Калі ён успомніў пра гэта, было ўжо позна. На ўсім бягу абагнуўшы вігвам, ён з размаху наляцеў прама на Кіч, якая ляжала на прывязі. Ліп-Ліп завуў ад жаху. Хоць Кіч і была прывязаная, але адчапіцца ад яе

было не так лёгка. Ліп-Ліп ужо не мог уцячы, таму што Кіч збіла яго з ног і пачала кусаць і рваць сваю ахвяру.

Адкаціўшыся, нарэшце, ад ваўчыцы ўбок, Ліп-Ліп ледзь падняўся на ногі, увесь ускудлачаны, пабіты і фізічна, і маральна. Поўсьць яго тырчала касмылямі ў тых месцах, дзе па ёй прайшліся зубы Кіч. Ліп-Ліп раскрыў пашчу і, не сыходзячы з месца, прарэзліва, па-шчанячаму завяў. Але Белы Клык не даў яму дакончыць. Ён кінуўся на Ліп-Ліпа і ўчапіўся яму зубамі ў заднюю лапу. Уся ваяўнічасць пакінула шчанюка, і ён пусціўся ганебна ўцякаць, а яго ахвяра гналася за ім па пятах і не адчапілася да таго часу, пакуль Ліп-Ліп не дабег да свайго вігвама. Тут на вырчку яму падаспелі індыянкi, і Белы Клык, які ператварыўся ў раз'юшанага д'ябла, адступіў толькі пад градам ляцеўшых у яго каменяў.

Надышоў дзень, калі Шэры Бабёр адвязаў Кіч, вырашыўшы, што цяпер яна ўжо не ўцячэ. Белы Клык быў у захапленні, бачачы матку на волі. Ён з радасцю адправіўся блукаць з ёй па ўсяму пасёлку, і пакуль Кіч была блізка, Ліп-Ліп трымаўся ад Белага Клыка на значнай адлегласці. Белы Клык нават натапырваўся і падыходзіў да яго з задзёрлівым выглядам, але Ліп-Ліп не прымаў выкліку. Ён быў не дурны і вырашыў пачакаць з помстай да таго часу, пакуль не сустрэнецца з Белым Клыком адзін на адзін.

У той жа дзень Кіч з Белым Клыком выйшлі на ўскрай лесу, з якім межаваў пасёлак. Белы Клык паступова, крок за крокам, адводзіў туды матку, і калі яна спынілася на ўскрайку лесу, ён паспрабаваў зацягнуць яе далей. Ручай, логава і спакойны лес вабілі да сябе Белага Клыка, і ён хацеў, каб маці пайшла разам з ім, ён адбегся на некалькі крокаў, спыніўся і паглядзеў на яе. Яна стаяла, не рухаючыся. Белы Клык жаласліва заскавытаў і, гуляючы, пачаў бегаць сярод кустоў. Затым вярнуўся, лізнуў яе ў морду і зноў адбегся. Але маці ўсё ж не рухалася. Белы Клык стаяў, гледзячы на яе, і здавалася, што настойліvasць і нецярпенне ўсяліліся раптам у цела ваўчка і затым павольна пакінулі яго, калі Кіч павярнула галаву і паглядзела на лагер.

Далеч клікала Белага Клыка. І маці чула гэты кліч. Але яшчэ ясней яна чула кліч агню і чалавека, — кліч, на які з усіх звяроў адгукваецца толькі воўк — воўк і дзікі сабака, бо яны браты.

Кіч павярнулася і павольным трушком пабегла назад. Жыццё лагера трымала яе ў сваёй уладзе мацней усякай прывязі. Нябачнымі, таямнічымі шляхамі багі завалодалі ваўчыцай і не адпусkali яе ад сябе. Белы Клык сеў пад цяністай бярозай і ціха заскуголіў. Пахла хвойй, лясная духмянасць нападўняла паветра, напамінаючы

яму аб ранейшым вольным жыцці, на змену якому прыйшла няволя. Але Белы Клык быў усяго толькі ваўчком, і кліканне маткі даносілася да яго ясней, чым кліч Лясной Глушы або чалавека. Ён спадзяваўся на яе ва ўсім. Незалежнасць была яшчэ ўперадзе. І Белы Клык устаў і сумна пацягнуўся ў лагер, спыніўшыся па дарозе разы два, каб паскуголіць і прыслухацца да клічу, які ўсё яшчэ даносіўся з ляснога гушчару.

У Лясной Глушы матка і дзіцянё вельмі нядоўга жывуць адно каля аднаго, але людзі часта скарачаюць і гэты кароткі тэрмін. Так было і з Белым Клыком. Шэры Бабёр завінаваціўся другому індзейцу, якога называлі Тры Арлы. А Тры Арлы адыходзіў уверх па рацэ Макензі на Вялікае Нявольнічае Возера. Кавалак чырванай матэрыі, мядзвежая скура, дваццаць патронаў і Кіч пайшлі на выплату доўга. Белы Клык бачыў, як Тры Арлы ўзяў яго матку да сябе ў пірогу, і хацеў пайсці за ёй. Ударам кулака Тры Арлы зваліў яго назад на бераг. Пірога адплыла. Белы Клык скочыў у ваду і паплыў за ёй, не звяртаючы ніякай увагі на крыкі Шэрага Бабра. Белы Клык не паслухаўся нават голасу чалавека — так баяўся ён страціць Кіч.

Але багі прывыклі, каб ім пакараліся, і разгневаны Шэры Бабёр спусціў на ваду пірогу і паплыў наўздагон за Белым Клыком. Дагнаўшы яго, ён працягнуў руку, выцягнуў ваўчка за шыварат з вады, але не адразу кінуў на дно пірогі. Адною рукою трымаючы Белага Клыка над пірогай, другой ён вельмі балюча яго адлупцаваў. Вось гэта дык была лупцоўка! Рука ў індзейца была цяжкая, удары былі разлічаны правільна і сыпаліся адзін за адным.

Пад градам гэтых удараў то з аднаго, то з другога боку Белы Клык раскачваўся ўзад і ўперад, як маятнік, які сапсаваўся. Самыя разнастайныя адчужанні хвалявалі яго ў гэты час. Спачатку ён здзівіўся. Затым яго апанаваў страх, і Белы Клык пачаў вішчэць пры кожным удары. Але страх хутка змяніўся злосцю. Свабодалюбівая натура дала сябе адчуць, — Белы Клык вышчарыў зубы і бястрашна зарыкаў прама ў твар разгневанаму бажаству, а яно разгневалася яшчэ больш.

Удары пасыпаліся яшчэ часцей, зрабіліся больш цяжкімі і балючымі.

Шэры Бабёр не сціхаючы наносіў удары, Белы Клык не сціхаючы рыкаў. Але гэта не магло прадаўжацца вечна. Хто-небудзь павінен быў уступіць, — і ўступіў Белы Клык. Страх зноў апанаваў яго. У першы раз у жыцці ён трапіў у сапраўдную апрацоўку да чалавека. Боль ад выпадковых удараў палкай або каменем зда-

ваўся ласкай у параўнанні з тым, што яму давлялося перанесці за раз. Белы Клык здаўся і пачаў вішчэць і выць. Спачатку ён вішчэў пры кожным удары, але хутка страх яго перайшоў у жах, і віскі змяніліся несціхаючым выццём, якое не супадала з рытмам лупцавання. Нарэшце, Шэры Бабёр апусціў руку. Белы Клык не спыняў выць, павіснўшы ў паветры, як ануча. Гаспадар, як відаць, застаўся гэтым задаволены і кінуў яго на дно пірогі. Тым часам пірогу адносіла ўніз па цячэнні. Шэры Бабёр узяўся за вясло. Белы Клык перашкаджаў яму веславаць. Індзеец са злосцю штурхануў яго нагой. У гэты момант свабодалюбівая воўчая натура зноў дала сябе адчуць у Белым Клыку, і ён уеўся зубамі ў нагу, абутую ў макасін. Папярэдняя лупцоўка была нішто ў параўнанні з той, якую яму давлялося перанесці цяпер. Гнеў Шэрага Бабра быў страшны, і Белы Клык спалохаўся да паўсмерці. На гэты раз Шэры Бабёр пусціў у ход цяжкае вясло, і калі Белы Клык апынуўся на дне пірогі, на ўсім яго маленькім целе не было ні аднаго жывога месца. Шэры Бабёр яшчэ раз піхнуў яго нагой, на гэты раз ужо знарок. Белы Клык не паўтарыў свайго нападу на макасін. Няволя дала яму яшчэ адзін урок. Ніколі, ні пры якіх акалічнасцях нельга кусаць бога — гаспадара і ўладара; цела бога свяшчэннае, і зубы такіх, як Белы Клык, не смеюць апаганьваць яго. Гэта лічылася, мабыць, самым страшным злачынствам, самай страшнай крыўдай, якой не было ні літасці, ні міласці.

Пірога прычаліла да берага, але Белы Клык не зварухнуўся і ляжаў, павіскаваючы і чакаючы, калі Шэры Бабёр выкажа сваю волю. Шэры Бабёр пажадаў, каб Белы Клык выйшаў з пірогі, і кінуў яго на бераг так, што той з усяго размаху выцяўся бокам аб зямлю. Белы Клык, дрыжучы ўсім целам, падняўся на ногі і завішчэў. Ліп-Ліп, які назіраў з берага за тым, што адбывалася, кінуўся, зваліў Белага Клыка з ног і ўеўся ў яго зубамі. Белы Клык быў вельмі бездапаможным, каб абараняцца ад Ліп-Ліпа, і яму было не здабраваць, але Шэры Бабёр ударыў ішчанюка нагой так, што той узляцеў высока ў паветра, а затым пляснуўся на зямлю футам у дванаццаці ад Белага Клыка. Такая была чалавечая справядлівасць, і Белы Клык, не глядзячы на свой цяжкі стан, не мог не адчуць удзячнасці да чалавека. Ён паслухмяна пацягнуўся за Шэрым Бабром праз увесь пасёлак да яго вігвама. І такім чынам Белы Клык запамятаў, што права караць багі пакідаюць за сабой, а ніжэйшых жывёл, падуладных ім, гэтага права пазбаўляюць.

У тую ж ноч, калі ўсё сціхла, Белы Клык успомніў матку і засумаваў. Але сумаваў ён так голасна, што разбудзіў Шэрага

Бабра, і той адлупцаваў яго. Пасля гэтага ў прысутнасці багоў ён гаравяў ціхенька. Але часам Белы Клык выходзіў адзін на ўскрай лесу і гучна скуголіў і выў там, выказваючы свой сум.

У гэты перыяд ён мог бы паслухацца голасу мінулага, які клікаў яго назад да пячоры і ручая. Але памяць аб матцы стрымлівала яго на месцы. Можа яна вернецца назад у пасёлак, як вярочаюцца людзі насля палявання. І Белы Клык астаўся ў няволі, чакаючы Кіч.

Паднявольнае жыццё не так ужо прыгнятала Белага Клыка. Шмат што ў ім яго цікавіла. Здарэнні навокал адбываліся адно за адным. Дзіўным учынкам, якія рабіліся багамі, не было канца, а Белы Клык заўсёды адрозніваўся цікаўнасцю. Апрача таго, ён навучыўся ладзіць з Шэрым Бабром. Паслухмянасць, строгая, безадмоўная паслухмянасць патрабавалася ад Белага Клыка; тады можна было ўнікнуць лупцоўкі і стварыць сабе зноснае жыццё.

А часам здаралася нават, што Шэры Бабёр сам кідаў Беламу Клыку кавалак мяса і, пакуль той еў, не падпускаў да яго другіх сабак. І такому кавалку не было цаны. Ён цаніўся чамусьці больш, чым дзясятка кавалкаў, атрыманых з рук жанчын. Шэры Бабёр ні разу не паглядзіў і не прылашчыў Белага Клыка. І, можа быць, цяжар яго рукі ці яго справядлівасць і магутнасць, а можа быць, усё гэта разам узятае дзейнічала на Белага Клыка, але паміж ім і яго панурым гаспадаром пачынала зараджацца ўзаемная прыхільнасць.

Нейкія здрадніцкія, ледзь адчувальныя сілы апутвалі Белага Клыка пугамі няволі, і дзейнічалі яны таксама беспамылкова, як палка, камень або ўдар кулаком. Тыя ўласцівасці яго пароды, якія з даўніх часоў гналі ваўкоў да кастра чалавека, добра паддаваліся развіццю. Яны развіваліся ў Белым Клыку, і пасёлак, хоць жыццё ў ім і было поўнае горачы, рабіўся яму ўсё даражэйшы і даражэйшы. Але Белы Клык не падазраваў гэтага. Ён адчуваў толькі сум па Кіч, спадзяваўся на тое, што яна вернецца, і пражна імкнуўся да ранейшага, вольнага жыцця.

Раздзел трэці

Адшчэпенец

Ліп-Ліп да такой ступені атручваў жыццё Беламу Клыку, што той рабіўся больш злым і лютым, чым належала яму быць ад прыроды. Лютасць была ўласціва яго характару, але цяпер яна перайшла ўсякія межы. Ён быў вядомы сваёй злосцю нават лю-

дзям. Кожны раз, калі ў пасёлку чуліся лай, сабачае гырканне і бойка або жанчыны паднімалі крык з-за ўкрадзенага кавалка мяса, ніхто не сумняваўся, што прычынай усяго гэтага з'яўляецца Белы Клык. Людзі не стараліся разабрацца ў прычынах яго паводзін. Яны бачылі толькі вынікі, а ў выніках гэтых не было нічога добрага. Белы Клык быў пранырай, падбухторшчыкам, злодзею і зачыншчыкам усіх боек; разлютаваныя індыецкі абзывалі Белага Клыка ваўком, гультаём, прадракалі яму дрэнны канец, а ён пільна сачыў за імі і кожную хвіліну гатоў быў ухіліцца ад удару палкай ці каменем.

Белы Клык адчуваў сябе адшчапенцам сярод жыхароў лагера. Усе малыя сабакі бралі прыклад з Ліп-Ліпа. Паміж імі і Белым Клыком была нейкая розніца. Можна быць, сабакі чулі ў ім іншую пароду і адчувалі да яго інстынктыўную варожасць, якая заўсёды ўзнікае паміж хатнім сабакам і ваўком. Як бы там ні было, але яны далучыліся да Ліп-Ліпа. І, абвясціўшы вайну, сабакі мелі дастаткова прычын, каб не спыняць яе. Усе яны пазнаёміліся з зубамі ваўчкі, і, трэба аддаць справядлівасць Беламу Клыку, ён адплачваў сваім ворагам у сто разоў. Многіх сабак ён мог бы перамагчы ў бойцы адзін на адзін, але ў гэтым яму было адмоўлена. Пачатак кожнай такой бойкі з'яўляўся сігналам для ўсіх маладых сабак, — яны збягаліся з усяго пасёлка і накідаліся на Белага Клыка.

Варожасць з сабачай зграяй навучыла яго двум важным рэчам: адбівацца адразу ад усёй зграі і, маючы справу з адным праціўнікам, наносіць яму як мага большую колькасць ран у найкарацейшы тэрмін. Утрымацца на нагах сярод наступаючых з усіх бакоў ворагаў значыла захаваць сабе жыццё, і Белы Клык уразумеў гэтую навуку дасканальна. Ён умеў трымацца на нагах не горш за кошку. Нават дарослыя сабакі маглі колькі хочаш цясніць яго, — Белы Клык падаваўся ў бок, падскокваў, слізгаў, і ўсё ж ногі не здраджвалі яму і цвёрда стаялі на зямлі.

Перад кожнай бойкай сабакі звычайна захоўваюць пэўны рытуал — рыкаюць, ходзяць адзін перад адным, поўсць у іх устае дыбарам. Але Белы Клык навучыўся абыходзіцца без гэтага. Усякае затрыманне пагражала з'яўленнем усёй сабачай зграі. Сваю справу трэба рабіць хутка, а затым уцякаць. І Белы Клык навучыўся не паказваць сваіх намераў. Ён кідаўся на ворага без усякага папярэджання і пачынаў кусаць і рваць яго, не даючы нават падрыхтавацца да бойкі. Такім чынам ён навучыўся наносіць праціўнікам нечаканыя і цяжкія раны. Апрача таго, Белы Клык зразумеў, як важна застаць ворага зняацку. Трэба напасці

на сабаку нечакана, распароць яму плячо зубамі, парваць на шматкі вуха, перш чым ён паспее апамятацца, — і тады вораг напалову пераможаны.

Больш таго: сабаку, якога засталі знянацку, зусім лёгка было збіць з ног; у гэтую хвіліну самае паражальнае месца ў яго на шыі з'яўляецца адкрытым. Белы Клык ведаў гэтае месца. Веданне дасталася яму па спадчыне ад многіх пакаленняў ваўкоў. І, нападаючы, Белы Клык прытрымліваўся такой тактыкі: па-першае, падсцерагаў сабаку, калі ён адзін; па-другое, налятаў на яго нечакана і збіваў з ног; па-трэцяе, уядаўся яму зубамі ў горла.

Белы Клык быў яшчэ малады, і яго неакрэплыя пашчэнкі не маглі наносіць смяртэльных удараў, але ўсё ж не адзін шчанюк бегаў па пасёлку са слядамі яго зубоў на шыі. І неяк аднаго разу, злавіўшы аднаго са сваіх ворагаў на ўскраі лесу ён ухітрыўся пасля некалькіх няўдалых спроб перакусіць яму горла і выпусціў з яго дух вон. У гэты вечар у лагеры ўзнялася мітусня. Яго ўчынак заўважылі, вестка аб ім дайшла да гаспадара здохлага сабакі, жанчыны прыпомнілі Беламу Клыку ўсе ўкрадзеныя ім кавалкі мяса, і каля Шэрага Бабра сабраўся натоўп народу. Але ён рашуча закрыў уваход у вігвам, куды быў пасаджаны злачынец, і адмовіўся выдаць яго сваім аднапляменнікам.

Белага Клыка зненавідзелі і людзі, і сабакі. У гэты перыяд свайго жыцця ён не ведаў ні хвіліны спакою. Кожны сабака вышчараў на яго зубы, кожны чалавек замахваўся на яго. Суродзічы сустракалі яго рыкам, багі — праклёнамі і каменнямі. Белы Клык жывуў напружаным жыццём, — кожную хвіліну гатовы напаці, адбіць напад або ўхіліцца ад нечаканага ўдару. Ён дзейнічаў імкліва і спакойна, — кідаўся на праціўніка, бліснуўшы клыкамі, і зараз жа адскокваў назад з пагражальным рыкам.

Што датычыць рыку, дык рыкаць ён умеў страшней за сабак — і старых, і маладых. Мэта рыкання — засцерагчы або спалохаць ворага, і трэба добра разбірацца ў тым, калі і пры якіх акалічнасцях трэба пускаць у ход гэты сродак. І Белы Клык ведаў гэта. У свой рык ён укладваў усю лютасць і злосць, усё, чым толькі мог напалохаць ворага. Уздрыгваючыя ад бесперапынных спазмаў ноздры, уздыбленая поўсць, язык, які чырвонай змейкай звываўся паміж зубамі, прыціснутыя вушы, вочы, якія палалі нянавісцю, губы, якія перасмыкваліся, вышчараныя клыккі — прымушалі задумацца многіх яго праціўнікаў. Калі Белага Клыка заставалі знянацку, яму было досыць минутнай паузы, каб абдумаць план дзеянняў. Але часта паўза гэтая зацягвалася,

вяла за сабой поўнае адмаўленне ад бойкі, і рык Белага Клыка скрозь і ўсюды даваў яму магчымасць адступіць з гонарам нават пры сутычках з дарослымі сабакамі.

Выгнаўшы Белага Клыка са сваёй кампаніі і абвясціўшы яму вайну, маладыя сабакі тым самым паставілі сябе тварам да твара з яго злосцю і выключнай спрытнасцю і сілай. Справа павярнулася такім чынам, што, забараніўшы Беламу Клыку жыць у зграі, сабакі і самі не маглі адлучыцца ад яе ні на адну хвіліну. Белы Клык не дапускаў гэтага. Маладыя сабакі ўвесь час чакалі яго нападу і не адважваліся бегаць паасобку. Усе яны, за выключэннем Ліп-Ліпа, былі вымушаны трымацца зграяй, каб агульнымі намаганнямі абараняцца ад грознага праціўніка, Белага Клыка. Адпраўляючыся ў адзіноцтве на бераг ракі, шчанюк або ішоў на верную смерць або напаўняў увесь лагер прарэзлівым віскам, уцякаючы ад ваўчка, які выскачыў з засады.

Але Белы Клык помсціў сабакам нават пасля таго, як яны запамнілі раз і назаўсёды, што ім трэба трымацца зграяй. Ён напаў на сабак, застаючы іх паасобку; яны нападзілі на яго ўсёй зграяй. Варта было сабакам убачыць Белага Клыка, як яны дружна кідаліся за ім у пагоню, і ваўчка выратаўвалі ў такіх выпадках толькі быстрыя ногі. Але гора таму сабаку, які, захапіўшыся праследаваннем, абганяў сваіх таварышаў! Белы Клык навучыўся на ўсім скаку паварочвацца да праследавальніка, які бег наперадзе зграі, і разрываў яго на кавалачкі, перш чым падаспявалі астатнія сабакі. Гэта здаралася вельмі часта, таму што, узбуджаныя пагоняй за ворагам, сабакі забывалі аб усім на свеце, а Белы Клык заўсёды захоўваў спакой. Увесь час азіраючыся назад, ён гатовы быў у любую хвіліну на ўсім скаку зрабіць круты паварот і кінуцца на вельмі заўзятага праследавальніка, які аддзяліўся ад усёй зграі.

У маладых сабаках жыве непераможная патрэбнасць гульні, і ворагі Белага Клыка ажыццяўлялі гэтую патрэбнасць, ператвараючы вайну з ім у захапляльную забаву. Такім чынам, паляванне за ваўчком было для іх самай любімай гульні, — праўда, гульні не жартаўлівай і часам смяртэльна небяспечнай. А Белы Клык, з якім ніхто з сабак не мог параўнацца быстрынёй ног, у сваю чаргу не спыняўся перад рызыкай. У тых дні, калі надзея на тое, што звернецца Кіч, яшчэ не пакідала Белага Клыка, ён часта заманьваў сабачую зграю ў суседні лес. Па гаўканню і выццю Белы Клык вызначаў, дзе яны знаходзяцца; сам жа ён бег моўчкі, нібы цень, слізгаючы паміж дрэвамі, як гэта рабілі яго

бацька і маці. Апрача таго, сувязь яго з Лясной Глушшу была цяжнейшай, чым у сабак; ён лепш разумеў усе яе таямніцы, выкруты. Больш за ўсё яму падабалася забытаць свае сляды, пераплысці ручай і спакойна легчы дзе-небудзь у гушчары лесу, прыслухоўваючыся да брэху згубіўшых яго праследавальнікаў.

Сустракаючы з боку сабак і людзей толькі адну нянавісць і знаходзячыся ўвесь час у варажых адносінах з усімі, Белы Клык развіваўся хутка, але аднабакова. У такой абстаноўцы ў ім не маглі зарадзіцца ні добрыя пачуцці, ні патрэбнасць да ласкі. Аб усім гэтым ён не меў ніякага разумення. Шэры Бабёр — бажанства, ён мае ўладу. Таму Белы Клык пакараўся яму. Але сабакаі, тыя, якія маладзейшыя і меншыя за яго ростам, — слабыя, і іх трэба знішчаць.

У Белым Клыку развівалася толькі сіла. Ён мог процістаяць вечнай небяспецы, якая часта пагражала яго жыццю, толькі таму, што ўсе драпежніцкія інстынкты былі ў ім празмерна развітымі. У спрытнасці і хітрасці з ім не мог параўнацца ніхто; ён хутка бегаў, быў бязлітасней у бойках, сталёвыя мускулы выступалі на яго худым гібкім целе, як вяроўкі; ён быў больш вынослівы, злы, жорсткі і разумнейшы за ўсіх астатніх сабак. Белы Клык павінен быў зрабіцца такім, інакш ён не выжыў бы ў той варажай абстаноўцы, у якой яму давялося апынуцца.

Раздзел чацвёрты

Па слядах багоў

Восенню, калі дні зрабіліся карацейшымі і ў паветры ўжо чулася набліжэнне халадоў, Беламу Клыку трапіўся выпадак вырвацца на волю. Ужо некалькі дзён у пасёлку панавала мітусня. Індзейцы разбіралі летнія вігвамы і рыхтаваліся выйсці на асенняе паляванне з усімі сваімі пажыткамі. Белы Клык пільна сачыў за зборамі, і калі вігвамы былі разабраны, а рэчы пакладзены на пірогі, ён зразумеў усё. Пірогі адпльвалі ад берага, і частка іх ужо знікла з вачэй.

Белы Клык вырашыў застацца і пры першай жа магчымасці ўцёк з пасёлка ў лес. Пераплыўшы ручай, які ўжо зацягваўся льдом, ён забытаў свае сляды. Потым забраўся ўглыб лесу і пачаў чакаць. Час ішоў. Ён паспеў некалькі разоў заснуць, прагнуцца і зноў заснуць. Яго разбудзіў голас Шэрага Бабра, які клікаў яго. Чуліся і іншыя галасы. Белы Клык адрозніў голас жонкі гаспадары, якая прымала ўдзел у пошуках, і Міг-Са — сына Шэрага Бабра.

Белы Клык дрыжэў ад страху, але вытрымаў і не выйшаў з прытулку, хоць нешта падбухторвала яго вылезці на кліч. У хуткім часе галасы сціхлі ўдалечыні, і Белы Клык вылез з кустоў, каб нацешыцца поспехам свайго ўчынку. Пачало цямнець. Некаторы час ваўчок забаўляўся паміж дрэвамі, радуючыся волі. Затым, зусім нечакана, яго ахапіла пачуццё адзіноцтва. Ён спыніўся ў задуменні і сеў, прыслухоўваючыся да лясной цішы. Адсутнасць гукаў і руху здавалася яму злавеснай, яго падцерагала якаясьці невядомая небяспека. Белы Клык падазрона ўзіраўся ў няясныя абрысы высокіх дрэў, у густыя цені паміж імі, дзе мог засесці любы вораг.

Потым яму зрабілася холадна. Цёплай сцяны вігвама, каля якой ён заўсёды грэўся, паблізу не было. Белы Клык пачаў па чарзе падгінаць то адну, то другую пярэдняю лапу, затым накрыв іх сваім пушыстым хвостом, і ў гэтую хвіліну перад ім пранеслася здань. У гэтым не было нічога дзіўнага. Перад яго вачыма паўсталі знаёмыя карціны. Ён зноў убачыў пасёлка, вігвамы, полымя кастроў. Ён чуў прарэзлівыя галасы жанчын, грубы бас мужчынскай гутаркі, брэх сабак. Белы Клык прагаладаўся і ўспомніў кавалкі мяса і рыбу, якія яму даставаліся ад людзей. Зараз жа акружала цішыня, якая абяцала не яду, а небяспеку.

Няволя распесціла Белага Клыка. Усклаўшы на людзей усе клопаты аб уласным пракармленні, ён тым самым страціў частку сваёй сілы. Белы Клык адвык здабываць сабе ежу. Над ім спускалася ноч. Яго пачуцці, прывыклыя да шуму і руху пасёлка, да бесперапыннага чаргавання гукаў і карцін, не знаходзілі сабе работы. Яму не было чаго рабіць, не было чаго слухаць, не было на што глядзець. Белы Клык напружыў усе свае пачуцці, каб злавіць хоць які-небудзь гук або рух, якія б парушалі цішыню і нерухомаць прыроды. У гэтай вымушанай бяздзейнасці хавалася нейкая страшная небяспека.

Раптам Белы Клык здрыгануўся ад спалоху. Нешта велізарнае і бясформеннае пранеслася перад яго вачыма. На зямлю лёг цень дрэва, якое асвяціў месяц, які вынырнуў з-за воблакаў. Супакоіўшыся, ён ціха завішчэў, але, успомніўшы, што віск можа прыцягнуць да яго ўвагу прытоенага дзе-небудзь ворага, змоўк.

Дрэва, схопленое начным марозам, гучна трэснула ў яго над галавой. Белы Клык завуў і, не чуючы пад сабой ног ад жаху, стрымгалоў кінуўся да пасёлка. Ён адчуваў непераможную патрэбу ў тым, каб быць сярод людзей, пад чалавечай абаронай. У яго ноздрах стаяў пах дыму ад агню. У вушах звінелі галасы і крыкі.

Ён выбег з лесу на залітую месяцам палянку, дзе не было ні ценьяў, ні цемры. Але вочы яго не сустрэлі знаёмага пасёлка. Ён забыў, што людзі пакінулі яго.

Белы Клык спыніўся як укапаны. Бегчы не было куды. Ён сумна блукаў па апусцелым становішчы, абнюхваючы кучы смецця і хламу, пакінутага багамі. У гэтую хвіліну Белага Клыка ўзрадваў бы нават камень, кінуты якой-небудзь раззлаванай жанчынай, нават цяжкая рука Шэрага Бабра; а Ліп-Ліпа і ўсю рыкаючую пахлавівую зграю сабак ён сустрэў бы з радасцю. Ваўчок накіраваўся да таго месца, дзе стаяў раней вігвам Шэрага Бабра, сеў пасярод і падняў морду да месяца. Спазмы сціскалі яму горла, пашча раскрылася, і адзінота, страх, сум па Кіч, усе мінулыя беды, смутак і прадчуванне будучых нягод і пакут, — усё гэта вылілася ў раздзіраючым сэрцы вышці. Гэта было працяглае, тужлівае вышці — першае воўчае вышці, якое вырвалася з грудзей Белага Клыка.

Як толькі надышла раніца, страхі яго зніклі, але пачуццё адзіноцтва толькі ўзмацнілася. Выгляд пакінутага стойбішча, у якім яшчэ так нядаўна кіпела жыццё, наводзіў сум на Белага Клыка. Нядоўга разважаючы, ён павярнуў ў лес і пабег уздоўж берага ракі. Ён бег увесь дзень, не даючы ні хвіліны адпачынку. Здавалася, што ён можа бегчы вечна. Яго сталёвае цела не ведала стомленасці. І нават калі стамленне ўсё ж прыйшло, вынослівасць, якая дасталася Беламу Клыку ад продкаў, дапамагала яму рабіць усё новыя і новыя намаганні, несла ўперад яго змучанае цела.

Там, дзе рака працякала паміж крутымі берагамі, Белы Клык караскаўся па кручах. Ручаі і рэчкі, якія ўпадалі ў Макензі, ён пераходзіў уброд або пераплываў. Часта яму даводзілася бегчы па вузкай кромцы лёду, намерзлай каля берага; тонкі лёд ламаўся, і Белы Клык ледзь выбіраўся з ледзяной вады. І ён увесь гэты час чакаў, што вось-вось натрапіць на след багоў, якія маглі прыстаць да берага і накіравацца ў глыб краіны.

Па розуму Белы Клык стаяў вышэй чым многія з прадстаўнікоў яго пароды, і ўсё ж думка аб другім беразе ракі Макензі не прыходзіла яму ў галаву. Што калі след багоў выйдзе на той бок? Аб гэтым і не падумаў. Магчыма, пазней, калі Белы Клык набраўся б вопыту ў вандраваннях, паразумнеў і бліжэй пазнаёміўся б з рэкамі і слядамі, ён і дапусціў бы гэтую мажлівасць. Такая спеласць чакала яго ў будучым. Зараз жа ён бег наўгад, прымаючы пад увагу толькі адзін бераг Макензі.

Белы Клык бег усю ноч, натыкаючыся ў цемнаце на перашкоды і загароды, якія запавольвалі яго бег, але не адбівалі ахвоты

рухацца далей. У сярэдзіне другога дня, пасля трыццаці гадзін безупыннага бегу, яго жалезныя мускулы пачалі слабець. Беллага Клыка падтрымлівала толькі напружанне волі. Ён нічога не еў ужо на працягу сарака гадзін і зусім знясілеў ад голаду. Адбіваліся на ім і няспынным апусканні ў ледзяную ваду. Яго поўсць была ўся ў гразі. Шырокія падушкі на лапах разбіліся ў кроў. Ён пачаў кульгаць, спачатку крыху, потым усё больш і больш. У дадатак да ўсяго, неба нахмурылася, і пайшоў снег, мокры, талы снег, які прыліпаў да лап Беллага Клыка, якія раз'язджаліся, засыпаў усё навакольнае і няроўнасці глебы, робячы дарогу яшчэ больш цяжкай і больш пакутнай.

У гэтую ноч Шэры Бабёр вырашыў зрабіць прывал на далёкім беразе ракі Макензі, таму што дарога да месц палявання ішла ў тым кірунку. Але незадоўга да цемнаты Клу-Куч, жонка Шэрага Бабра, заўважыла на бліжэйшым беразе лася, які падышоў да ракі напіцца. І вось, калі б не падышоў лось да берага, калі б не збіўся Міт-Са з правільнай дарогі з-за снегу, Клу-Куч не заўважыла б лася, Шэры Бабёр не забіў бы яго меткім выстралам з ружжа, і ўсе далейшыя падзеі склаліся б зусім інакш. Шэры Бабёр не зрабіў бы прывалу на бліжэйшым беразе Макензі, а Белы Клык, прабегшы міма, або загінуў бы, або трапіў бы да сваіх дзікіх суродзічаў і застаўся б ваўком да канца дзён.

Надышла ноч. Снег паваліў яшчэ больш, і Белы Клык спатыкаўся, кульгаў і вішчаў нахаду, і натрапіў на свежы след. След быў настолькі свежы, што Белы Клык адразу ж пазнаў яго. Заскуголіўшы ад нецярплівасці, ён павярнуў назад і кінуўся ў лес. Да вушэй яго данесліся знаёмыя гукі чалавечай стаянкі. Ён убачыў полымя агню, Клу-Куч, якая была занята гатаваннем ежы, Шэрага Бабра, які прысеў на кукішкі і жаваў кавалак сырога сала. У людзей было свежае мяса!

Белы Клык чакаў пабаяў. Пры думцы аб іх ён увесь натапырыўся, і поўсць у яго на спіне стала дыбарам. Затым ён зноў рушыў уперад. Белы Клык баяўся ненавісных яму пабаяў і ведаў, што іх яму не ўнікнуць. Але ён ведаў таксама, што будзе грэцца каля агню, будзе карыстацца апекай багоў, сустрэне знаёмых сабак, хоць варожых яму, але ўсё ж якія здольны задаволіць яго патрэбнасць у блізкасці да жывых істот.

Белы Клык паўзком набліжаўся да агню. Шэры Бабёр убачыў яго і перастаў жаваць сала. Белы Клык папоўз яшчэ павальней, пачуццё прыніжанасці і пакорлівасці прыгнятала яго, прымушаючы поўзаць перад чалавекам. Ён поўз прама да Шэрага Бабра,

з кожным дзюймам усё запавольваючы і запавольваючы рух, як быццам паўзці яму рабілася ўсё цяжэй. Нарэшце, Белы Клык лёг ля ног гаспадара, якому з гэтага часу ён аддаўся добраахвотна і цела і душой. Па ўласным жаданні падышоў ён да агню чалавека і прызнаў над сабой чалавечую ўладу. Белы Клык дрыжэў, чакаючы немінучага пакарання. Рука паднялася над ім. Ён увесь скруціўся, рыхтуючыся прыняць удар. Але ўдару не было. Белы Клык потайкам зірнуў угору. Шэры Бабёр разарваў сала на дзве часткі. Шэры Бабёр працягнуў яму кавалак сала! Вельмі асцярожна і нават з некаторай падазронасцю Белы Клык панюхаў яго, а затым пачаў яго есці. Шэры Бабёр загадаў даць Беламу Клыку мяса і, пакуль ён еў, не дапускаў да яго другіх сабак. Скончыўшы есці, удзячны і задаволены ваўчок лёг ля ног свайго гаспадара, глядзячы ў гарачае полмя агню, жмурачыся і пачынаючы часам драмаць. Ён ведаў, што раніца напаткае яго не ў змрочным лесе, не ў адзіноцтве, а ў пасёлку людзей, сярод багоў, якім ён аддаў усяго сябе і ад волі якіх цяпер залежаў.

Раздзел пяты

Дагавор

У сярэдзіне снежня Шэры Бабёр адправіўся ўверх па рацэ Макензі. Міт-Са і Клу-Куч паехалі разам з ім. Сані Шэрага Бабра цягнулі сабакі, якіх ён выменяў або ўзяў у доўг. Другія сані, меншыя, цягнула запрэжка з маладых сабак, і імі кіраваў Міт-Са. І запрэжка і сані былі больш падобныя на цацку, але Міт-Са быў у захапленні, — ён адчуваў, што выконвае сапраўдную мужчынскую работу. Апрача таго, ён вучыўся кіраваць сабакамі і трэніраваць іх; а шчанюкі тым часам прывыкалі да запрагання. Сані Міт-Са былі карысныя яшчэ і тым, што везлі каля двухсот фунтаў усякай паклажы і правізіі.

Беламу Клыку даводзілася і раней бачыць запрэжаных сабак, таму ён не вельмі пратэставаў, калі яго ў першы раз запрэглі ў сані. На шыю яму надзелі набіты мохам ашыйнік, прымацаваны дзвюма лямкамі да рэменя, які праходзіў на грудзях і на спіне. Да рэменя была прывязана доўгая вяроўка, якая злучала яго з санямі.

Запрэжка складалася з сямі шчанюкоў. Усім ім споўнілася па дзевяць-дзесяць месяцаў, і толькі аднаму Беламу Клыку было восем. Кожны сабака прывязваўся да саней асобнай вяроўкай. Усе вяроў-

кі былі рознай даўжынi, і розніца паміж імі вымяралася даўжынёй корпуса сабакі. Кожная вяроўка была зацягнута праз кольца на перадку саней. Сані, зробленыя з бяросты, былі без палазоў, і пярэдні канец іх быў загнуты, каб не зарывацца ў снег. Дзякуючы такой будове цяжар саміх саней і паклажы размяркоўваўся на большую паверхню. З той жа мэтай, як мага больш раўнамернага размеркавання цяжару, сабак прывязвалі да перадка саней веерам, каб ні адзін сабака не ішоў па следу другога.

У веерападобнай запрэжцы была яшчэ адна перавага. Розная даўжыня вярвак перашкаджала сабакам, якія беглі ззаду, кідацца на пярэдніх, а распачынаць бойку можна было толькі з тым суседам, які ішоў на больш кароткай вяроўцы. Але ў гэтым выпадку нападаючы становіўся тварам да твара са сваім ворагам і апрача таго падстаўляў сябе прама пад удары бізуна паганятага. Але самая вялікая перавага гэтай запрэжкі заключалася ў тым, што, стараючыся напасці на пярэдніх сабак, заднія налягалі на пастромкі, а чым хутчэй каціліся сані, тым хутчэй бег і праследуемы сабака. Такім чынам, задні ніколі не мог дагнаць пярэдняга. Чым хутчэй бег адзін, тым хутчэй уцякаў ад яго другі, і тым хутчэй беглі ўсе астатнія сабакі. У выніку ўсяго гэтага хутчэй каціліся і сані. Вось такімі хітрымі падыходамі чалавек умацаваў сваю ўладу над жывёламі.

Міт-Са быў вельмі падобны на бацьку, ад якога ён атрымаў у спадчыну сваю мудрасць. Ён даўно ўжо заўважыў, што Ліп-Ліп даймае Белага Клыка сваімі праследаваннямі; але тады ў Ліп-Ліпа быў свой гаспадар, і Міт-Са асмельваўся пры зручным выпадку толькі кінуць у яго каменем. А цяпер Ліп-Ліп належыў Міт-Са, і, вырашыўшы адпомсціць яму за мінулае, Міт-Са прывязаў яго на самую доўгую вяроўку. Такім чынам, Ліп-Ліп зрабіўся важным, што з'яўлялася як быццам вялікім гонарам; але ў сапраўднасці гонару тут было мала, таму што забіяку і верхавода ўсёй зграі, Ліп-Ліпа, ненавідзелі і праследавалі цяпер усе сабакі.

Паколькі Ліп-Ліп быў прывязаны на самую доўгую вяроўку, сабакам здавалася, што ён уцякае ад іх. Яны бачылі толькі яго пушысты хвост і заднія лапы, а гэта далёка не так страшна, як стаўшая дыбарам поўсць і зіхатлівыя клыкі. Апрача таго, відовішча бягучага сабакі выклікае ў другіх сабак упэўненасць, што ён уцякае іменна ад іх і што яго трэба ў што б то ні было дагнаць.

Як толькі сані рушылі, уся запрэжка пагналася за Ліп-Ліпам, і гэтая пагоня працягвалася ўвесь дзень. У першыя часы зняважаны Ліп-Ліп увесь час імкнуўся кінуцца на сваіх праследавальнікаў; але Міт-Са кожны раз сцябаў яго прама па галаве трыццаціфутавай пугай, якая была звiта з вяленых аленіх кішак, прымушаў яго вярнуцца на месца і бегчы далей. Ліп-Ліпа не спалохала б

уса зграя, але перад пугай ён здаваўся, і яму не заставалася нічога іншага, як нацягваць вяроўку і адносіць свае бакі ад зубоў таварышаў.

Але ў галаве індзейца таілася яшчэ адна хітрасць. Каб узмацніць варожасць усёй запрэжкі да Ліп-Ліпа, Міт-Са пачаў выдзяляць яго перад другімі сабакамі, узбуджаючы ў іх рэўнасць і нянавісць да важака. Міт-Са карміў яго мясам у прысутнасці ўсёй зграі і нікому другому мяса не даваў. Сабакі аж шалелі. Яны кідаліся вакол Ліп-Ліпа, пакуль ён еў, але блізка падыйсці не асмельваліся, таму што Міт-Са стаяў каля яго з пугай у руцэ. А калі мяса не было, Міт-Са адганяў запрэжку далей і рабіў выгляд, што корміць Ліп-Ліпа.

Белы Клык узяўся за работу ахвотна. Пакараючыся багам, ён у свой час прарабіў значна даўжэйшы шлях, чым астатнія сабакі, і значна глыбей, чым яны, уразумеў усю дарэмнасць супраціўлення волі багоў. Апрача таго, праследаванне, якое яму прыйшлося перанесці, памяншала ў яго вачах значэнне зграі і павялічвала значэнне чалавека. Ён не прывык адчуваць сябе залежным ад сваіх жа сабратаў. Ён амаль забыўся на Кіч, і вернасць багам, уладу якіх прызнаў над сабой Белы Клык, зрабілася ледзь не адзіным даступным яму пачуццём. Белы Клык старанна працаваў, слухаўся загадаў і падпарадковаўся дысцыпліне. Ён працаваў сумленна і ахвотна. Гэтую ўласцівасць, якую мелі ўсе прыручаныя ваўкі і прыручаныя сабакі, Белы Клык меў у велізарнай ступені.

Белы Клык меў зносіны і з сабакамі, але гэтыя зносіны адбываліся на глебе варожасці і нянавісці. Ён ніколі не гуляў з імі. Ён умеў біцца — і біўся, аддаючы ў сто раз за ўсе ўкусы і прыцясненні, якія яму давалася перацярпець у тыя дні, калі Ліп-Ліп быў важаком зграі. Цяпер Ліп-Ліпа лічылі важаком толькі тады, калі ён бег на канцы доўгай вяроўкі наперадзе сваіх таварышаў і падскокваючых па снегу саней. На стаянках Ліп-Ліп трымаўся бліжэй да Міт-Са, Шэрага Бабра і Клу-Куч, не адважваючыся адыйсці ад багоў, таму што цяпер клыкі ўсіх сабак былі накіраваны супраць яго, і ён адчуваў на сабе ўсю горач варожасці, якая прыходзілася раней на долю Белага Клыка.

Пасля падзення Ліп-Ліпа Белы Клык мог бы зрабіцца важаком зграі. Але ён быў вельмі пануры і замкнёны для гэтага. Таварышы па запрэжцы атрымлівалі ад яго або ўкусы, або поўную абьякавасць. Пры сустрэчах з ім яны збочвалі, і ні адзін, нават самы смелы сабака не адважваўся адняць у Белага Клыка яго порцыю мяса. Наадварот, яны стараліся як мага хутчэй праглынуць

сваю долю, баючыся, як бы ён не адабраў яе. Белы Клык добра засвоіў закон: прыгнятай слабага і падпарадкоўвайся дужаму. Ён паспешліва з'ядаў сваю порцыю, і тады — гора таму сабаку, які яшчэ не скончыў есці. Грозны рык, вышчараныя клыккі — і сабаку не заставалася нічога іншага, як выказаць сваё абурэнне раўнадушным позіткам, пакуль Белы Клык дакончваў яго порцыю.

Час ад часу то адзін, то другі сабака ўзнімаў супраць ваўчка бунт, але ён хутка супакойваў іх. Белы Клык старанна ахоўваў сваё адасобленае становішча ў зграі і часта браў яго ў бойках. Але такія сутычкі былі непрацяглыя. Сабакі не маглі змагацца з ім. Белы Клык наносіў раны праціўніку, не даўшы яму апамятацца, і сабака зыходзіў крывёю, яшчэ не паспёшы як належыць уступіць у бой.

У часе работы Белы Клык, таксама як і багі, падтрымліваў сярод сваіх сабратаў суровую дысцыпліну. Ён ні ў чым ім не патураў і патрабаваў бязмежнай павагі да сябе. Паміж сабой сабакі маглі рабіць усё, што хацелі. Гэта яго не датычыла. Белы Клык сачыў толькі за тым, каб сабакі не пасягалі на яго адасобленасць, саступалі яму дарогу, калі ён з'яўляўся сярод зграі, і прызнавалі яго панаванне над сабою. Варта было якому-небудзь сабаку прыняць ваяўнічы выгляд, вышчарыць зубы або натапырыцца, як Белы Клык кідаўся і без усякай міласці пераконваў забіяку ў памылковасці яго ўчынкаў.

Ён быў лютым тыранам, які ўладарнічаў з жалезнай цвёрдасцю. Слабыя не ведалі літасці ад яго. Жорсткая барацьба за існаванне, якую яму давалося весці з самага ранняга дзяцінства, калі ўдваіх з маткай, адны, без усякай дапамогі, яны біліся за жыццё, перамагаючы варожасць Лясной Глушы, — не прайшла бяследна. І нездарма навучыўся Белы Клык ступаць ціха і асцярожна, калі больш дужы праціўнік знаходзіўся паблізу. Ён прыгнятаў слабага, але затое паважаў дужага. І калі Шэры Бабёр сустракаў на сваім доўгім шляху стаянкі другіх людзей, Белы Клык заходзіў паміж чужымі сабакамі ціха і асцярожна.

Мінула некалькі месяцаў, а падарожжа Шэрага Бабра ўсё яшчэ не спынялася. Доўгая дарога і заўзятая работа ў запрэжцы ўмацоўвалі сілы Белага Клыка, а разумовае развіццё яго як быццам скончылася. Свет, які акружаў яго, ён пазнаў да канца. І Белы Клык глядзеў на жыццё хмурна і не меў у адносінах да яго ніякіх ілюзій. На погляд Белага Клыка, свет гэты быў суровы і бязлітасны, яго не сагравала ніякая цеплыня, у гэтым свеце не існавала ні ласкі, ні прывязанасцей.

Белы Клык не адчуваў прывязанасці да Шэрага Бабра. Праўда, Шэры Бабёр быў богам, але богам вельмі бязлітасным. Белы Клык ахвотна прызнаваў яго ўладу над сабой; але ўлада гэтая грунтавалася на разумовай перавазе і на грубай сіле. У натуры Белага Клыка было нешта такое, што ішло насустрач такому панаванню, інакш ён не вярнуўся б з Лясной Глушы і не засведчыў гэтым сваёй вернасці багам. У яго натуры меліся яшчэ нікім не даследаваныя глыбіні. Ласкавым словам або мяккасцю Шэры Бабёр мог бы закрануць гэтыя глыбіні, але ён ніколі не песціў Белага Клыка, ніколі не гаварыў з ім ласкава. Гэта было не ў яго звычай. У перавазе Шэрага Бабра адчувалася жорсткасць, і з такой жа жорсткасцю ён і загадваў, чынячы суд пры дапамозе палкі, караючы злачынства фізічным болям і ўзнагароджваючы па заслугах не ласкай, а тым, што ўстрымліваўся ад удару.

І Белы Клык нічога не ведаў аб тым шчасці, якім можа ўзнагародзіць яго рука чалавека. Ды ён і не любіў чалавечых рук. У іх было штосьці падазронае. Праўда, часам рукі давалі мяса, але часцей за ўсё яны прыносілі боль. Ад іх трэба было трымацца як мага далей. Яны шпурлялі каменні, сціскалі палкі, дубінкі, бізуны, умелі біць і штурхаць, а калі дакраналіся, то балюча шчыпалі, тузалі, рвалі поўсць. У чужых пасёлках ён пазнаёміўся з рукамі дзяцей і даведаўся, што яны таксама ўмеюць наносіць боль. Нейкі маленькі ледзь не выкалаў яму вочы. Пасля гэтага Белы Клык пачаў адносіцца да дзяцей з вялікай падазронасцю. Ён проста не мог іх цярапець. Калі тыя падыходзілі і працягвалі да яго свае рукі, якія не абяцалі добра, ён уставаў і адыходзіў.

У адным з пасёлкаў на беразе Вялікага Нявольнічага возера Беламу Клыку, які і далей сутыкаўся са злом, прынесеным чалавечымі рукамі, давалося ўдакладніць выкладзены яму Шэрым Бабром закон, згодна з якім напад на багоў лічыцца недаравальным злачынствам. Паводле звычаю ўсіх сабак Белы Клык накіраваўся на пошукі ежы. Ён ўбачыў хлопчыка, які рассякаў тапаром мёрзлую аленіну. Кавалачкі мяса разліталіся ў розныя бакі. Бегучы міма, Белы Клык спыніўся і пачаў падбіраць іх. Хлопчык кінуў тапор і схопіў цяжкую дубінку. Белы Клык адскочыў убок, ледзь паспеўшы ўхіліцца ад удару. Хлопчык пабег за ім, а Белы Клык, які быў незнаёмы з пасёлкам, кінуўся паміж двума вігвамамі і апынуўся ў тупіку паміж імі і высокім земляным валам.

Дзявацца не было куды. Хлопчык загароджваў адзіны выхад з тупіка. Падняўшы дубінку, ён накіраваўся да загнанага ворага. Белы Клык раз'юшыўся да апошняга. Яго пачуццё справядліва-

сці было пакрыўджана, ён увесь натапырыўся і сустрэў хлопчыка грозным рыкам. Белы Клык добра ведаў закон: усе рэшткі мяса, як, напрыклад, кавалачкі мёрзлай аленіны, належаць сабаку, які іх знаходзіць. Ён не зрабіў нічога дрэннага, не парушыў закона, і ўсё ж хлопчык збіраўся пабіць яго. Белы Клык сам не ведаў, як гэта здарылася. Ён зрабіў гэта ў прыпадку шаленства, і ўсё здарылася так хутка, што яго праціўнік таксама нічога не паспеў зразумець. Зусім нечакана хлопчык апынуўся на снезе, а зубы Белага Клыка пракусілі яму руку, якая трымала дубінку.

Але Белы Клык ведаў, што закон, устаноўлены багамі, парушаны. Ён усадзіў зубы ў свяшчэннае цела аднаго з іх і павінен чакаць цяпер самага страшнага пакарання. Ён уцёк пад абарону Шэрага Бабра і сядзеў, скруціўшыся, ля яго ног, калі ўкушаны хлапец і ўся яго сям'я з'явіліся патрабаваць адплаты. Але яны пайшлі ні з чым. Шэры Бабёр абараніў Белага Клыка. Тое ж зрабілі Міт-Са і Клу-Куч. Прыслухоўваючыся да спрэчак і назіраючы за гнеўнай жэстыкуляцыяй людзей, Белы Клык зразумеў, што для яго ўчынку ёсць апраўданне. І такім чынам ён даведаўся, што бываюць багі — і багі. Яны падзяляюцца на яго багоў і на чужых багоў, і паміж імі існуе вялікая розніца. Ад сваіх багоў ён павінен прымаць усё — і справядлівасць, і несправядлівасць. Але ён не абавязаны цярпець несправядлівасці чужых багоў. Ён мае права помсціць за яе зубамі. І гэта таксама было законам багоў.

У той жа дзень Белы Клык даведаўся яшчэ тое-сёе аб гэтым законе. Збіраючы галлё ў лесе, Міт-Са наткнуўся на кампанію хлапчукоў, сярод якіх быў і пакусаны. Адбылася сварка. Хлопчыкі накінуліся на Міт-Са. Яму прыходзілася дрэнна. З усіх бакоў на яго сыпаліся ўдары. Белы Клык спачатку проста назіраў за бойкай. Гэта справа багоў, і ён да гэтага не мае ніякага дачынення. Потым Белы Клык уцяміў, што б'юць жа Міт-Са — аднаго з яго ўласных багоў. Але тое, што ён зрабіў услед за гэтым, зусім не было абдуманым учынкам. Парыў шалёнай разлютаванасці прымусіў яго кінуцца ў самую сярэдзіну бойкі. І праз пяць хвілін хлапчुकі разбегліся ў розныя бакі з поля бітвы, і многія з іх пакідалі на снезе крывавыя сляды, якія сведчылі аб тым, што зубы Белага Клыка не бяздзеінічалі. Калі Міт-Са расказаў пасёлку аб тым, што здарылася, Шэры Бабёр загадаў даць Беламу Клыку многа мяса. Белы Клык, насыціўшыся, лёг ля агню і заснуў, цвёрда ўпэўнены ў тым, што ён правільна зразумеў закон.

Услед за гэтым Белы Клык зразумеў закон уласнасці і тое, што ён павінен ахоўваць яе. Ад абароны цела бога да абароны

яго маёмасці быў адзін крок, і Белы Клык гэты крок зрабіў. Тое, што належала богу, трэба было абараняць ад усяго свету, не спыняючыся нават перад нападам на іншых багоў. Але ўчынак гэты быў звязаны з вялікай небяспекай. Багі ўсемагутныя, і сабаку цяжка змагацца з імі; і ўсё ж Белы Клык навучыўся адважна сустракаць іх. Пачуццё абавязку перамагала ў ім страх, і нарэшце зладзеяватыя багі зразумелі, што маёмасць Шэрага Бабра лепш за ўсё пакінуць у спакоі.

У сувязі з гэтым Белы Клык хутка здагадаўся, што зладзеяватыя багі баязлівыя і, пачуўшы трывогу, зараз жа ўцякаюць. Апрача таго, прамежак часу паміж узнятай трывогай і з'яўленнем Шэрага Бабра быў звычайна вельмі кароткі. І ён зразумеў, што злодзей уцякае не таму, што баіцца яго, Беллага Клыка, а таму, што баіцца Шэрага Бабра. У такіх выпадках Белы Клык не брахаў. Ды ён наогул ніколі не брахаў. Ён кідаўся на няпрошанага госьця і, калі ўдавалася, упіваўся ў яго зубамі. Панурасць і нетаварыскасць зрабілі з Беллага Клыка вельмі добрага вартаўніка гаспадарскай маёмасці, і Шэры Бабёр усяляк заахвочваў яго ў гэтых адносінах. У выніку Белы Клык зрабіўся яшчэ больш злым, яшчэ больш неўціхаміраным і канчаткова замкнуўся ў самім сабе.

Месяцы ішлі адзін за другім, і ўсё больш і больш замацоўваўся дагавор паміж сабакам і чалавекам. Гэты дагавор яшчэ спрадвечку быў заключаны першым ваўком, які прыйшоў з Лясной Глушы да чалавека. І падобна ўсім пакаленням ваўкоў і дзікіх сабак, Белы Клык сам выпрацаваў умовы гэтага дагавора. Яны былі вельмі простыя. За пакланенне бажаству ён аддаў сваю волю. Ад бога Белы Клык атрымліваў зносіны з ім, апеку, ежу і цяпло. Узамен ён пільнаваў яго маёмасць, абараняў яго цела, працаваў на яго і пакараўся яму.

Белы Клык служыў свайму богу, пакараючыся абавязку і страху, але ён не любіў яго. Ён не ведаў, што такое любоў. Ніколі не перажываў гэтага пачуцця. Кіч зрабілася далёкім успамінам. Апрача таго, аддаўшыся чалавеку, Белы Клык не толькі парваў з Лясной Глушшу і са сваімі суродзічамі, але ўключыў у дагавор умову, якая не дазваляла яму пакінуць бога і пайсці за Кіч нават у тым выпадку, калі б ён сустрэў яе. Адданасць чалавеку стала законам для Беллага Клыка, і закон гэты быў мацней за любоў да волі, мацней за кроўныя вузы.

Голад

Вясна была ўжо не за гарамі, калі Шэры Бабёр скончыў сваё доўгае падарожжа. У адзін з красавіцкіх дзён Белы Клык, якому споўніўся год, зноў вярнуўся ў пасёлак. Міт-Са зняў з яго збрую. Хоць Белы Клык яшчэ не паспеў вырасці як належыць, але пасля Ліп-Ліпа ён быў самым буйным шчанюком з аднагодкаў. Атрымаўшы ў спадчыну целасклад і сілу ад бацькі — ваўка — і ад Кіч, ён амаль зраўняўся з дарослымі сабакамі, але ўступаў ім у моцнасці целаскладу. Цела ў яго было худае і зграбнае, і ў бойках ён браў хутчэй спрытнасцю, чым сілай. Поўсць у Белага Клыка была шэрая, як у ваўка, і па выглядзе ён здаваўся самым сапраўдным ваўком. Кроў сабакі, якая перайшла да яго ад Кіч, не пакінула слядоў на ім са знешняга выгляду, але характар Белага Клыка складваўся не без яе ўдзелу.

Белы Клык блукаў па пасёлку, з пачуццём спакойнага задавальнення пазнаючы багоў, знаёмых яму яшчэ да падарожжа. Сустрэкаў ён і шчанюкоў, падрослых цяпер таксама, як і ён, і дарослых сабак, якія зусім не былі такімі вялікімі і страшнымі, якімі яны засталіся ў яго памяці. Белы Клык амаль перастаў баяцца іх і прагульваўся вольна сярод зграі, што прыносіла яму ў першы час вялікую прыемнасць...

Быў тут і стары сівы Бэсік, якому ў ранейшыя дні дастаткова было вышчарыць зубы, каб прагнаць спалоханага Белага Клыка. Раней Бэсік не раз прымушаў Белага Клыка пераконвацца ва ўласнай нікчэмнасці, але цяпер той жа Бэсік дапамог яму ацаніць тых перамены, якія адбыліся ў ім самім. Бэсік старэў, сілы ў яго слабелі, а маладосць рабіла Белага Клыка ўсё дужэйшым і дужэйшым.

Перамена ва ўзаемаадносінах з сабакамі зрабілася яснай Беламу Клыку ў час дзяльбы толькі што забітага лася. Ён атрымаў капыта з часткай галёнкі, на якой было досыць многа мяса. Уцёкшы ад сабак, якія біліся, далей у лес, каб яго ніхто не бачыў, Белы Клык узяўся за сваю здабычу, як раптам на яго наляцеў Бэсік. Яшчэ не паспеўшы як належыць скеміць, у чым справа, Белы Клык двойчы разануў старога сабаку зубамі і адскочыў убок. Аслупянеўшы ад такой дзёрзкай і імклівай атакі, Бэсік ута-ропіў вочы на Белага Клыка, а костка са свежым мясам ляжала паміж імі.

Бэсік быў стары і ўжо ведаў цану адвагі маладых сабак, якіх раней яму вельмі лёгка было прыстрашыць. Як гэта не было прыкра, але ўсё ж крыўду прыходзілася глытаць, і стары Бэсік заклікаў на дапамогу ўсю сваю мудрасць, каб не схібіць перад маладым сабакам. У мінулыя дні справядлівы гнеў прымусіў бы яго скокнуць на Белага Клыка. Але зараз слабеючыя сілы не дазвалялі адважыцца на такі ўчынак. Увесь натапырыўшыся, ён грозна пазіраў на Белага Клыка, а той, успомніўшы свой былы страх, скруціўся, зрабіўся адразу маленькім шчанюком і ўжо меркаваў сам сабе, як бы яму адступіць з магчыма меншай ганьбай.

Вось тут Бэсік і зрабіў памылку. Меў бы ён пагрозны, люты выгляд — усё было б добра. Белы Клык, які прыгатаваўся уцякаць, адступіў бы, пакінуўшы яму мяса. Але Бэсік не захацеў чакаць. Вырасьціўшы, што перамога застаецца за ім, ён зрабіў крок уперад. Як толькі Бэсік бесклапотна апусціў галаву, каб папюхаць мяса, Белы Клык злёгка натапырыўся. Нават зараз можна было вызваліцца з гэтага становішча. Калі б Бэсік стаяў з высока паднятай галавой, грозна пазіраючы на праціўніка, Белы Клык нарэшце ўцёк бы. Але ў ноздрах у Бэсіка стаяў пах свежага мяса, і прагнасць прымусіла яго схапіць костку.

Гэтага Белы Клык не здолеў сцягнуць. Панаванне над таварышамі па запрэжцы на працягу некалькіх месяцаў было яшчэ свежым у яго памяці, і ён ужо не мог справіцца з сабой, глядзячы, як другі сабака пажырае мяса, якое належала яму. Як звычайна, ён кінуўся на Бэсіка, не даўшы таму апамятацца. Пасля першага ж укусу правае вуха Бэсіка павісла шматкамі. Раптоўнасць нападу ашаламіла яго. Але зараз жа ўслед за гэтым з такой жа раптоўнасцю адбыліся яшчэ больш змрочныя падзеі. Ён быў павалены; на шыі яго ззяла рана. Пакуль Бэсік спрабаваў зноў ускочыць на ногі, малады сабака двойчы ўпіўся яму зубамі ў плячо. Імкліvasць нападу была сапраўды ашаламляючая. Бэсік зрабіў быў дарэмную спробу кінуцца на Белага Клыка, але зубы яго толькі раз'юшана ляснулі ў паветры. У наступную ж хвіліну нос у Бэсіка быў распаласаваны, і ён, хістаючыся, адступіў ад мяса.

Становішча спраў крута змянілася. Над косткай стаяў, пагрозна натапырыўшыся, Белы Клык, а Бэсік трымаўся воддаль, рыхтуючыся адступіць у любую хвіліну. Ён не асмельваўся ўступіць у бой з маладым, хуткім, як маланка, праціўнікам; і зноў, з яшчэ большай гораччу, Бэсік адчуў бяссілле старасці, якая набліжалася. Яго спроба захаваць годнасць была сапраўды гераічная. Спакойна павярнуўшыся спіной да маладога сабакі і косткі, якая

ляжала на зямлі, як быццам тое і другое зусім не заслугоўвала ўвагі, ён адышоў прэч. І толькі тады, калі Белы Клык ужо не мог бачыць яго, Бэсік спыніўся і пачаў залізваць свае раны.

Пасля гэтага выпадку Белы Клык заганарыўся і зрабіўся яшчэ больш самаўпэўненым. Ён расхаджаў сярод дарослых сабак яшчэ смялей, зрабіўся не такім уступчывым. Не тое, каб ён шукаў прычын для сваркі, — зусім не. Ён патрабаваў увагі да сябе. Ён адстойваў свае правы і ні ў чым не хацеў уступаць другім сабакам. З ім прыходзілася лічыцца, вось і ўсё. Ніхто не смеў пагардліва адносіцца да яго. Шчанюкі цураліся кампаніі з дарослымі сабакамі, уступалі ім дарогу, а часам былі вымушаны аддаваць ім сваю порцыю мяса. Але нетаварыскі, адзінокі, пануры, грозны Белы Клык, які ўсіх цураўся, быў прыняты, як роўны, у асяроддзе збітых з панталыку дарослых сабак. Яны хутка навучыліся пакідаць яго ў зграі, не абвяшчаючы яму варожасці і не робячы спроб завязаць з ім дружбу. А калі яны пакідалі Белага Клыка ў спакоі — ён плаціў ім тым жа, і пасля некалькіх сутычак сабакі пераканаліся, што такое становішча спраў задавальняе ўсіх як нельга лепш.

У сярэдзіне лета з Белым Клыком здарылася нечаканае. Прабгаючы сваім бясшумным трушком на канец пасёлка, каб абследаваць там новы вігвам, пабудаваны, пакуль ён хадзіў з індзейцамі на паляванне за ласём, ён наткнуўся на Кіч. Белы Клык спыніўся і паглядзеў на яе. Ён памятаў матку смутна, але ўсё ж памятаў, чаго нельга было сказаць пра Кіч. Грозна зарыкаўшы, яна вышчарыла на яго зубы, і Белы Клык успомніў усё. Успаміны аб забытым дзяцінстве і аб усім тым, аб чым гаварыў гэты рык, нахлынулі на яго. Да сустрэчы з багамі Кіч была для Белага Клыка цэнтрам сусвету. Старыя, знаёмыя пачуцці тых дзён вярнуліся і авалодалі ім. Узрадаваны Белы Клык скокнуў да маткі, яна сустрэла яго трапным ударам клыкоў, распароўшы яму скулу да самай косці. Белы Клык нічога не зразумеў; ён у замяшанні адступіўся назад, ашаломлены такім прыёмам.

Але Кіч была не вінаватая. Ваўчыцы забываюць сваіх ваўчак, якім споўніўся год або больш як год. Таксама ж і Кіч забыла Белага Клыка. Ён быў для яе чужы, незнаёмы звер, і вывадак, якім яна абзавялася за гэты час, даваў ёй права незычліва адносіцца да ўмяшання старонніх.

Адзін з яе шчанюкоў падпоўз да Белага Клыка. Самі таго не ведаючы, яны даводзіліся адзін аднаму зводнымі братамі. Белы Клык з цікавасцю абнюхаў шчанюка, за што Кіч яшчэ раз наскочыла

на яго і распаласавала яму морду. Белы Клык адступіў яшчэ далей. Усе старыя ўспаміны, якія ўваскрэслі было ў ім, памерлі і ператварыліся ў прах. Ён глядзеў на Кіч, якая лізала свайго шчанюка і час ад часу паднімала галаву, каб зарыкаць. Кіч не мела ніякай цаны для Белага Клыка. Ён навучыўся абыходзіцца без яе і забыў, чым яна была дарагая яму. У яго свеце для Кіч ужо не было месца, таксама як і ў яе свеце не было месца для Белага Клыка.

Усе ўспаміны даўно зніклі з яго галавы, і ён стаяў збянтэжаны, ашаломлены ўсім, што здарылася, калі Кіч зноў пачала нападаць у трэці раз, каб прагнаць яго прэч. І Белы Клык скарыўся. Кіч была самка, а па законе, устаноўленым яго пародай, самцы не павінны біцца з самкамі. Ён нічога не ведаў аб гэтым законе, ён зразумеў яго не на падставе жыццёвай практыкі, — гэты закон быў падказаны яму інстынктам, тым самым інстынктам, які прымушаў яго выць на месяц і на начныя зоркі, баяцца смерці і невядомасці.

Месяцы ішлі адзін за адным. Сілы ў Белага Клыка прыбаўляліся, ён рабіўся цяжэйшы, шырэйшы ў плячах, а характар яго развіваўся па тым шляху, які наперад вызначылі спадчыннасць і навакольнае асяроддзе. Белы Клык быў створаны з матэрыялу мяккага, як гліна. Гэты матэрыял хаваў у сабе шмат магчымасцей. Асяроддзе ляпіла з гэтай гліны ўсё, што яму хацелася, надаючы ёй любую форму. Так, калі б Белы Клык не пайшоў на агонь, раскладзены чалавекам, Лясная Глуш зрабіла б з яго сапраўднага ваўка. Але багі ўвялі яго ў другое асяроддзе, і з Белага Клыка атрымаўся сабака, у якім было многа воўчага, і ўсё ж гэта быў сабака, а не воўк.

І вось, пад уплывам навакольнага асяроддзя падатлівы матэрыял, з якога быў зроблены Белы Клык, набыў вельмі своеасаблівую форму. Гэта было немінуча.

Ён рабіўся ўсё больш пануры, злы, усё больш замыкаўся ў сабе; сабакі ж зразумелі, што з Белым Клыком лепш жыць у згодзе, чым быць у варожасці, а Шэры Бабёр з кожным днём усё больш і больш цаніў яго.

Тым не менш Белы Клык, не глядзячы на ўсю сваю сілу, цярапеў ад адной слабасці. Ён не любіў, калі з яго смяліся.

Чалавечы смех здаваўся яму агідным. Людзі маглі смяцца паміж сабой, але толькі не з яго, і ён не звяртаў на гэта ўвагі. Але калі яны смяліся з Белага Клыка, ён пачынаў шалець. Сур'ёзны, заслугоўваючы вартасці сабака пачынаў шалець да недарэчнасці. Смех да такой ступені выводзіў яго з цярапення, што

некалькі гадзін запар ён быў у шаленстве, як д'ябал. І гора таму сабаку, які пападаўся Беламу Клыку ў гэты момант! Ён надта добра ведаў закон, каб спагнаць злосць на Шэрым Бабру, якому дапамагалі палка і розум, а ў сабак не было нічога, апрача адкрытай прасторы, якая і ратавала іх, калі на сцэне з'яўляўся Белы Клык, даведзены смехам да шаленства.

Калі яму пайшоў трэці год, сярод індзейцаў, якія жылі на рацэ Макензі, настаў страшны голад. Летам не лавілася рыба. Зімой алені адышлі са сваіх звычайных месцаў. Ласі трапляліся рэдка, труссы амаль зніклі, паляўнічыя і драпежныя жывёлы гінулі. Прагаладаўшыся, аслабеўшы ад недаядання, жывёлы пачалі пажыраць адзін аднаго. Выжывалі толькі моцныя. Багі, якіх ведаў Белы Клык, заўсёды жылі паляваннем. Старыя і слабыя памерлі з голаду. У пасёлку панаваў плач. Жанчыны і дзеці ўступалі сваю мізэрную долю схуднелым паляўнічым, якія хадзілі па лесе ў дарэмных пошуках дзічыны.

Голад давёў багоў да такой крайнасці, што яны елі макасіны і рукавіцы, зробленыя з сурамяціцы, а сабакі з'ядалі сваю вупраж і нават пугі. Апрача таго, сабакі елі адзін аднаго, а багі елі сабак. Спачатку з'елі самых слабых і менш каштоўных. Сабакі, якія засталіся ў жывых, бачылі ўсё гэта і разумелі, што іх чакае такі ж лёс. Тыя, хто быў смялейшы і разумнейшы, пакінулі агні, раскладзеныя чалавекам, каля якіх цяпер ішла бойня, і ўцякалі ў лес, дзе іх чакала галодная смерць або зубы ваўкоў.

У гэты цяжкі час Белы Клык таксама ўцёк у лес. Ён быў больш прыстасаваным да жыцця, чым іншыя сабакі, — ім кіравала школа, якую ён прайшоў яшчэ ў дзяцінстве. Асабліва ўмела выглядваў ён маленькіх звяркоў. Ён мог гадзінамі сачыць за кожным рухам асцярожнай вавёркі і чакаць, калі яна адважыцца злезці з дрэва на зямлю. Пры гэтым ён меў такое велізарнае цярдзенне, якое ні ў чым не ўступала яго голаду. Але нават і тады Белы Клык не спяшаўся. Ён чакаў да таго часу, пакуль можна было дзейнічаць без промаху, не баючыся, што вавёрка зноў уцячэ на дрэва.

Толькі тады Белы Клык з хуткасцю маланкі выскокваў са сваёй засады, як снарад, які ніколі не пралятае міма намечанай цэлі — міма вавёркі, якую не маглі выратаваць яе быстрыя ногі. Але, хоць паляванне Белага Клыка на вавёрак было ўдачнае, адна акалічнасць перашкаджала яму наядацца ўволю. Вавёркі пападаліся рэдка, і Беламу Клыку мімаволі прыходзілася паляваць на больш дробную дзічыну. Часамі голад рабіўся такі пакутлівы, што Белы Клык не спыняўся перад тым, каб выкопваць мышэй

з норак. Не грэбаваў ён і ўступіць у бой з ласкай, такой жа галоднай і ў тысячу разоў больш раз'юшанай, чым ён сам. Калі голад данімаў асабліва жорстка, Белы Клык падкрадваўся бліжэй да агнёў багоў, але блізка не падыходзіў. Ён бегаў па лесе, унікаючы сустрэч з багамі, і абкрадваў сілкі, калі ў іх зрэдку пападалася дзічына. Адноўчы ён нават абкраў сілок для труса, які быў пастаўлены Шэрым Бабром, а Шэры Бабёр у гэты час ішоў, хістаючыся, па лесе і раз-пораз садзіўся і адпачываў, ледзь пераводзячы дух ад слабасці.

Неяк раз Белы Клык пайшоў на маладога ваўка, змучанага і схудалага з голаду. Калі б Белы Клык не быў такім галодным, ён, напэўна, адправіўся б далей з ім і нарэшце ўвайшоў бы ў воўчую зграю. Але зараз яму не заставалася нічога іншага, як пагнацца за ваўком, разарваць і з'есці яго. Лёс, здавалася, спрыяў Беламу Клыку. Усякі раз, калі недахоп у ежы адчуваўся асабліва востра, ён натрапляў на якую-небудзь здабычу. Шчасце не здраджвала Беламу Клыку нават у тыя дні, калі ён зусім слабеў ад голаду, — ні разу за гэты час ён не папаўся на вочы больш буйным драпежнікам. Адноўчы, падмацаваўшы свае сілы рыссю, якой хапіла на цэлых два дні, Белы Клык сустрэўся з воўчай зграяй. Пачалася доўгая, лютая пагоня, але Белы Клык быў у лепшым стане, чым ваўкі, і нарэшце ўцёк ад іх. І ён не толькі ўцёк, але зрабіў вялікае кола і, вярнуўшыся назад, наткнуўся на аднога са змучаных праследавальнікаў.

Неўзабаве ён пакінуў гэтыя месцы і накіраваўся ў даліну на сваю радзіму. Адшукаўшы ранейшае логава, Белы Клык сустрэў там Кіч. Успомніўшы старое, Кіч таксама пакінула няветлівыя агні багоў і вярнулася ў сваё логава, каб тут нарадзіць на свет дзяцей. Калі каля логава з'явіўся Белы Клык, з усяго вывадку застаўся толькі адзін ваўчок, але і яго дні былі лічаныя. Маладому жыццю цяжка ўцалець у такі голад.

Прыём, з якім Кіч сустрэла свайго дарослага сына, нельга было назваць цёплым. Але Белы Клык не звярнуў на гэта ўвагі. Ён ужо не меў патрэбы ў матцы і, спакойна павярнуўшыся да яе спінай, пабег. Накіраваўшыся далей уздоўж левага рукава, Белы Клык знайшоў логава рысі, з якой некалі ён біўся разам з маткай. Тут, у пакінутай ёю нары, ён лёг і адпачываў увесь дзень.

Раннім летам, калі голад ужо падыходзіў да заканчэння, Белы Клык сустрэў Ліп-Ліпа, які, таксама як і ён, уцёк у лес і там гібеў. Белы Клык сустрэў яго зусім нечакана. Агінаючы з процілеглых бакоў круты бераг, яны адначасова выбеглі з-за высокай скалы і сустрэліся нос у нос. Абодва спыніліся, спалоханыя такой сустрэчай, і ўтаропілі вочы адзін у аднаго.

Белы Клык быў у вельмі добрым настроі. Увесь гэты тыдзень ён вельмі ўдачна паляваў і наядаўся ўволю, а апошняй сваёй здабычай наеўся да адвалу. Але варта было яму толькі ўбачыць Ліп-Ліпа, як поўсьць у яго на спіне стала дыбарам. Ён натапырыўся зусім мімавольна, — гэтае знадворнае выяўленне яго пачуццяў у мінулым спадарожнічала кожнай сустрэчы з забіякам Ліп-Ліпам. Як і раней, убачыўшы свайго ворага, ён натапырыўся і зарыкаў на яго апрача сваёй волі. Белы Клык не стаў траціць часу. Усё было разлічана ў адзін момант. Ліп-Ліп адступіў быў назад, але Белы Клык накінуўся на яго, зваліў яго з ног, перакуліў і ўеўся зубамі ў яго худую шыю. Ліп-Ліп біўся ў перадсмяротных сутаргах, а Белы Клык паходжаў вакол яго, гатовы ў любую хвіліну кінуцца на ворага. Затым ён зноў пусціўся ў дарогу і знік за крутым паваротам берага.

Неўзабаве пасля гэтага Белы Клык выбег на ўскрай лесу і па вузкай прагаліне спуściўся да ракі Макензі. Ён забягаў у гэтыя месцы і раней, але тады на гэтым беразе было пуста, а зараз там быў відаць пасёлак. Белы Клык спыніўся і, не выходзячы з-за заслоны дрэў, пачаў азірацца. Гукі і пахі здаваліся яму знаёмымі. Гэта быў стары пасёлак, які перабраўся на другое месца. Але ў пасёлку, у яго гуках і пахах было штосьці новае. Нячутна было ні вышца, ні плачу. У гуках, якія даляталі да яго вушэй, чулася сыгасць, і калі Белы Клык адрозніў раптам сярдзіты жаночы голас, ён зразумеў, што так злаваць можна толькі наеўшыся. У паветры пахла рыбай, — значыць, у пасёлку была ежа. Голад скончыўся. Ён смела выйшаў з лесу і пабег у лагер, прама да вігвама Шэрага Бабра. Шэрага Бабра не было дома, але Клу-Куч сустрэла яго радаснымі крыкамі, дала свежай рыбы, і Белы Клык лёг і пачаў чакаць звароту Шэрага Бабра.

Частка чацвёртая

Раздзел першы

Вораг

Калі ў натуры Белага Клыка была закладзена хоць якая-небудзь магчымасць збліжэння з прадстаўнікамі яго пароды, то магчымасць гэтая беззваротна знікла пасля таго, як ён зрабіўся важаком запрэжкі. Сабакі зненавідзелі яго за тое, што Міт-Са падкідаў яму лішні кавалак мяса; зненавідзелі за ўсе тья сапраўдныя і ўяўныя перавагі, якімі ён карыстаўся; зненавідзелі за тое,

што ён заўсёды бег у галаве запрэжкі, даводзячы іх да шаленства адным выглядам свайго пушыстага хваста і мільгаючых ног.

І Белы Клык перапоўніўся да сабак такой жа самай вострай нянавісцю. Роля важака запрэжкі не прыносіла яму ніякай прыемнасці. Ён ледзьве мірыўся з тым, што прыходзіцца бегчы наперадзе сабак, якія тры гады знаходзіліся пад яго ўладай. Трэба было цяпець усё гэта або гінуць, а жыццю, якое білася ў ім крыніцай, гінуць не хацелася. Як толькі Міт-Са рушыў з месца, уся запрэжка з раз’юшаным брэхам кідалася ў пагоню за Белым Клыком. Абараняцца ён не мог. Варта было яму павярнуцца да сабак, як Міт-Са сцябаў яго па мордзе пугай. Беламу Клыку не заставалася нічога іншага, як уцякаць. Адбіваць напад усёй выючай зграі хвостом і заднімі лапамі ён не мог. Такой зброяй нельга абараняцца супраць мноства бязлітасных клыкоў. Белы Клык нёсся ўперад, кожным скачком гвалтуючы сваю прыроду і зневажаючы свой гонар, а бегчы прыходзілася цэлы дзень.

Такі гвалт над сабой не праходзіць беспакarana. Калі волас, які вырас на целе, прымусіць расці ў адваротным напрамку, ён будзе прыносіць боль. Тое ж самае здарылася і з Белым Клыком. Усёй сваёй істотай ён імкнуўся накінуцца на зграю, якая праследавала яго па пятах, але волю багоў нельга было парушаць; апрача таго, воля гэтая падмацоўвалася ўдарамі трыццаціфутавай пугі, звітай з аленіх кішак. І Белы Клык зносіў усё гэтае, затаіўшы ў сабе такую нянавісць і злосць, на якую толькі была здольная яго лютая натура.

Калі жывую істоту і можна было калі-небудзь назваць ворагам сваёй пароды, то гэта адносілася іменна да Белага Клыка. Ён ніколі не прасіў літасці і сам нікога не шкадаваў. Сляды ўкусаў і нападаў не сыходзілі з яго цела, а сабакі ў сваю чаргу не расставаліся з адзнакамі яго зубоў. У процілегласць многім важакам, якія кідаліся пад абарону багоў, як толькі сабак распрагалі на стаянках, Белы Клык пагарджаў такой абаронай. Ён адважна разгульваў па стаянцы, уначы распраўляючыся з сабакамі за ўсё тое, што даводзілася цяпець ад іх удзень.

Раней, калі Белы Клык яшчэ не быў важаком, яго таварышы па запрэжцы звычайна стараліся не пападацца яму на дарозе. Цяпер становішча змянілася. Пагоня, якая не спынялася ўвесь дзень, відовішча Белага Клыка, які імчаўся ўперад, відовішча, якое не выходзіла ў іх з галавы нават на стаянцы, усведамленне, што ўвесь дзень ён знаходзіўся ў іх уладзе, — усё гэта не дазваляла сабакам уступаць Беламу Клыку дарогу. Варта было яму з’явіцца сярод зграі, зараз жа пачыналася бойка. Яго прагулка

па стаянцы суправаджалася рыкам, грызнёй, віскам. Самое паветра, якім дыхаў Белы Клык, было насычана нянавісцю і злосцю, і гэта толькі ўзмацняла нянавісць і злосць у ім самім.

Калі Міт-Са загадваў запрэжцы спыніцца, Белы Клык слухаўся яго воклічу. На першы час гэтае спыненне выклікала замяшанне сярод сабак. Усе яны кідаліся на ненавіснага важака, але тут справа набывала зусім іншы абарот. Размахваючы пугай, на дапамогу Беламу Клыку прыходзіў Міт-Са. І сабакі зразумелі нарэшце, што калі санкі спыняюцца па загаду Міт-Са, важака лепш не чапаць. Але калі Белы Клык спыняўся самавольна, значыць, можна было наляцець на яго і ўчыніць над ім расправу.

Пасля некалькіх такіх выпадкаў Белы Клык перастаў спыняцца без загаду. Такія ўрокі засвойваліся хутка. Белы Клык і не мог не засвойваць іх, інакш ён не выжыў бы ў тых незвычайных суровых абставінах, у якіх праходзіла яго жыццё. Але сабакі не маглі навучыцца пакідаць яго ў спакоі на стаянках. Дзённая пагоня і брэх, у які сабакі ўкладвалі ўсю сваю непавагу да важака, прымушалі іх забываць урокі, атрыманыя папярэдняй ноччу; наступнай ноччу ўрок узнаўляўся, каб зараз жа выляцець у іх з галавы. Апрача таго, нянавісць сабак да Белага Клыка жывілася яшчэ адной немалаважнай акалічнасцю. Яны бачылі ў ім іншую пароду, і гэта было цалкам дастаткова для таго, каб адчуць да яго варожасць.

Таксама як і Белы Клык, усе яны былі прыручаныя ваўкі. Але за імі стаяла ўжо некалькі прыручаных пакаленняў. Многае, чым надзяляе ваўка Лясная Глуш, было ўжо страчана, і для сабак у ёй хаваліся невядомасць, жах, вечная пагроза і вечная варожасць. Але выгляд Белага Клыка, усе яго ўчынкі і інстынкты казалі аб моцнай сувязі, якая існавала паміж ім і Лясной Глушшу. Ён быў яе сімвалам і ўвасабленнем. І таму, вышчараючы на яго зубы, сабакі тым самым ахоўвалі сябе ад пагібелі, якая таілася ў змроку лясоў і ў цемры, што з усіх бакоў абступала жыллё чалавека.

Але адзін урок сабакі завучылі цвёрда: трэба трымацца разам. Белы Клык быў надта страшны, і ніхто не адважваўся сустрэцца з ім адзін на адзін. Сабакі нападалі на яго ўсёй зграяй, інакш ён расправіўся б з імі за адну ноч. А так Беламу Клыку не ўдалося загрызці ні аднаго сабаку. Ён звальваў праціўніка з ног, але зграя зараз жа кідалася на Белага Клыка, не даючы яму пракусіць сабаку горла. Пры найменшым намёку на сварку ўся запрэжка дружна апалчалася на Белага Клыка. Сабакі заўсёды грызліся паміж сабой, але варта было каму-небудзь з іх пачаць бойку з Белым Клыком, як усе іншыя сваркі ўмомант забываліся.

Аднак, загрызці Белага Клыка сабакі не маглі. Ён быў надта спрытны для іх, надта грозны і разумны. Ён унікаў тых месц, дзе можна было папасціся ў бяду, і заўсёды ўхіляўся, калі зграя старалася акружыць яго калымом. Аб тым, каб збіць Белага Клыка з ног, не мог і падумаць ні адзін сабака. Ногі яго з такой жа ўпартасцю чапляліся за зямлю, з якой сам ён чапляўся за жыццё. І таму ў той бясконцай вайне, якую Белы Клык вёў са зграяй, захаваць жыццё і ўтрымацца на нагах — былі для яго паняцці раўназначныя, і ніхто не ведаў гэтага лепш, чым сам Белы Клык.

Такім чынам, ён стаў ворагам сваёй пароды. Такім зрабіла яго жыццё. Ён абвясціў крывавую помсту ўсім сабакам і помсціў так бязлітасна, што нават Шэры Бабёр, у якім было досыць лютасці і дзікасці, не мог надзівіцца злосці Белага Клыка. «Няма другога такога сабакі!» — кляўся Шэры Бабёр, і індзейцы з чужых пасёлкаў згаджаліся з гэтым, успамінаючы, як Белы Клык распраўляўся з іх сабакамі.

Беламу Клыку было каля пяці год, калі Шэры Бабёр зноў узяў яго з сабой у доўгачасовую паездку. У пасёлках ля Скалістых Гор і ўдоўж Макензі і Порк'юпайна, аж да самага Юкона, доўга памяталі расправы Белага Клыка з сабакамі. Ён захапляўся сваёй помстай. Чужыя сабакі не чакалі ад яго нічога дрэннага. Ім не даводзілася сустракацца з праціўнікам, які нападаў бы так імкліва і нечакана. Яны не ведалі, што маюць справу з ворагам, які забівае, нібы маланка, з аднаго ўдару. Сабакі ў чужых пасёлках падыходзілі да Белага Клыка з задзёрыстым выглядам, натапырыўшыся, а ён, не трацячы часу на цэрымоніі, кідаўся на іх з імклівай сталёвай спружыны, якая раскруцілася, хапаў за горла і забіваў ашаламленага праціўніка, не даўшы яму апамятацца.

Белы Клык зрабіўся спрактыкаваным байцом. Ён біўся разважліва. Ніколі не траціў сіл дарэмна, не зацягваў барацьбы. Ён налятаў і, калі здаралася прамахнуцца, зараз жа адскокваў назад. Як і ўсе ваўкі, Белы Клык унікаў таго, каб біцца ўсутыч з праціўнікам. Ён не зносіў дакрананне да свайго цела ў час бойкі. Такая блізкасць з праціўнікам хавала ў сабе небяспеку і прыводзіла яго ў шаленства. Ён хацеў быць вольным, хацеў цвёрда трымацца на нагах. Лясная Глуш не выпускала Белага Клыка са сваіх учэпістых абдымкаў і ўстанаўляла свае правы на яго. Адчужанасць ад кампаніі іншых пшчанюкоў з ранняга дзяцінства толькі ўзмацніла ў ім гэтую ўласцівасць. Непасрэдная блізкасць да праціўніка хавала ў сабе нейкую пагрозу. Белы Клык падазраваў тут нешта нядобрае, і страх перад гэтым моцна засеў у яго свядомасці.

У выніку ні адзін чужы сабака не мог цягацца з ім. Белы Клык ухіляўся ад іхніх нападкаў. Ён або распраўляўся з праціўнікам або уцякаў ад яго, заўсёды заставаўся непашкоджаным. Праўда, няма правілаў без выключэння. Здаралася, што на Белага Клыка налятала адразу некалькі ворагаў, і ён не паспяваў уцячы ад іх; а часам яму здорава пападала і ад якога-небудзь аднаго сабакі. Але гэта была проста выпадковасць. Белы Клык зрабіўся такім спрытным байцом, што выходзіў цэлым амаль з усіх боек. Ён меў яшчэ адну вартасць — мог правільна разлічваць час і адлегласць. Белы Клык рабіў гэта зусім несвядома і механічна. Вочы яго працавалі беспамылкова. Увесь арганізм Белага Клыка быў складзены лепш, чым у звычайных сабак, і працаваў больш дакладна. Калі зрокавыя нервы перадавалі мозгу рухомыя прадметы, мозг Белага Клыка без усякага намагання вызначаў адлегласць і час, неабходныя для таго, каб рух быў завершаны. Такім чынам, ён мог выкруціцца, калі сабака рабіў выпад унікнуць ад яго клыкоў, у той жа самы час скарыстоўваючы кожную секунду, каб самому кінуцца на праціўніка. Белы Клык быў больш удасканаленым механізмам — як у фізічных, так і ў разумовых адносінах. Але гэта была не яго заслуга. Прырода адарыла яго больш шчодро, чым іншых, вось і ўсё.

Было лета, калі Белы Клык прыбыў у форт Юкон. У канцы зімы Шэры Бабёр перасек горны хрыбет паміж Макензі і Юконам і ўсю вясну займаўся паляваннем на заходніх адгор'ях Скалістых гор. А калі Парк'юпайн ачысціўся ад лёду, Шэры Бабёр зрабіў пірогу і спусціўся ўніз па рацэ да месца зліцця яе з Юконам, якраз пад самым Палярным Кругам. Тут стаяў форт Кампаніі, Гудзонавага заліва. У форце было шмат індзейцаў, шмат ежы, усюды панавала небывалае ажыўленне. Было лета 1898 года, і золаташукальнікі тысячамі рухаліся ўверх па Юкону, да Даўсана і Кландайка. Да мэты падарожжа заставалася яшчэ сотні міль, а між тым многія знаходзіліся ў дарозе ўжо год; менш пяці тысяч міль не зрабіў ніхто, а некаторыя прыйшлі сюды з другога канца свету.

У форце Юкон Белы Клык упершыню ўбачыў белых людзей. Побач з індзейцамі яны здаваліся яму істотамі іншай пароды, — багамі, улада якіх абапіралася на яшчэ большую магутнасць. Гэтая ўпэўненасць з'явілася ў Белага Клыка сама сабой: яму не трэба было напружваць свае разумовыя здольнасці, каб пераканацца ў магутнасці белых багоў. Ён адчуваў яе з незвычайнай сілай. Вігвамы, пабудаваныя індзейцамі, здаваліся яму ў дзяцінстве

выяўленнем магутнасці яго багоў, а тут Белага Клыка здзіўлялі велізарны форт і дамы, пабудаваныя з масіўных бярвенняў. Усё гэта гаварыла аб магутнасці. Белыя багі мелі моц. Улада іх пашыралася далей улады ранейшых багоў, сярод якіх самай магутнай істотай быў Шэры Бабёр. Але і Шэры Бабёр здаваўся нязначным у параўнанні з беласкурумі багамі.

Зразумела, Белы Клык толькі адчуваў усё гэта і дакладна не мог ясна ўразумець свае адчуванні. Але звяры дзейнічаюць часцей за ўсё на падставе іменна такіх адчуванняў; і кожны ўчынак Белага Клыка тлумачыўся цяпер верай у магутнасць белых багоў. Ён адносіўся да іх з вялікай асцярожнасцю. Хто ведае, якога жаху і якой новай бяды можна чакаць ад іх? Белы Клык з цікаўнасцю назіраў за багамі, але баяўся папасціся ім на вочы. Праз некалькі гадзін ён здавальняўся тым, што сноўдаўся навокал і сачыў за імі на адлегласці. Потым ён убачыў, што белыя багі не прыносяць ніякай шкоды сваім сабакам, і падышоў бліжэй.

У сваю чаргу Белы Клык узбуджаў іх цікавасць. Яго падабенства да ваўка адразу ж кідалася ў вочы, і людзі паказвалі на яго пальцамі. Гэта прымусіла Белага Клыка насцярожыцца, і калі хто-небудзь хацеў падыйсці да яго бліжэй, ён шчэрыў зубы і адбягаў убок. Нікому не ўдавалася дакрануцца да яго рукой, і добра, што не ўдавалася.

У хуткім часе Белы Клык зразумеў, што вельмі нямногія з гэтых багоў — усяго чалавек дванаццаць — пастаянна жывуць у форце. Кожныя два-тры дні да берага прычальваў параход (яшчэ адзін неабвержаны доказ усемагутнасці белых людзей) і стаяў там некалькі гадзін. Белыя багі прыязджалі і зноў ад'язджалі на параходах. Здавалася, што людзям гэтым няма ліку. У першы ж дзень ці два Белы Клык убачыў іх у такой колькасці, у якой не бачыў індзейцаў за ўсё сваё жыццё; і кожны дзень белыя людзі прыязджалі, спыняліся ў форце, зноў адпраўляліся ўверх па рацэ і знікалі з вачэй.

Але калі белыя багі былі ўсемагутныя, то сабакі іх каштавалі нямнога. Белы Клык хутка пераканаўся ў гэтым, сутыкнуўшыся з тымі сабакамі, якія сходзілі на бераг разам з людзьмі. Усе яны не былі падобныя адзін да аднаго. У адных былі кароткія, надта кароткія ногі; у другіх — доўгія, надта доўгія. Замест густой поўсці цела іх пакрывала кароткая, а ў некаторых скура была зусім гладкая. І ні адзін з гэтых сабак не ўмеў біцца.

Адчуваючы нянавісць да ўсёй сваёй пароды, Белы Клык палічыў, што трэба ўступіць у бойку і з гэтымі сабакамі. Пасля не-

калькіх сутычак ён перапоўніўся найвялікшым зневажэннем да іх. Праціўнікі былі слабыя і бездапаможныя, зараз жа пачыналі брахаць, мітусіцца і стараліся адолець Белага Клыка толькі сілай, у той час як ён браў звычай і хітрасцю. Сабакі кідаліся на яго з віскам. Белы Клык скакаў убок. Яны гублялі яго з вачэй, і ён у тую ж хвіліну налятаў на іх, звальваў плячом з ног і пракускаў зубамі горла.

Часта ўкус гэты быў смертэльны, і праціўнік біўся ў гразі пад нагамі індзейскіх сабак, якія толькі і чакалі момант, калі можна будзе кінуцца ўсёй зграяй і разарваць чужога сабаку на кавалкі. Белы Клык быў мудры. Ён ужо даўно ведаў, што багі гневаюцца, калі хто-небудзь забівае іх сабак. Белья багі не з'яўляліся выключэннем. Таму, зваліўшы праціўніка з ног і распаласаваўшы яму горла, ён адбываў убок і дазваляў зграі дакончыць пачатую ім справу. Падбегалі белья людзі і спаганялі свой гнеў на зграі, а Белы Клык выходзіў сухім з вады. Звычайна ён стаяў збоку і назіраў, як яго таварышаў б'юць каменнямі, палкамі, тапарамі і ўсім, што толькі трапляецца пад руку. Белы Клык быў вельмі мудры.

Але яго таварышы таксама сямутаму навучыліся, і Белы Клык не адставаў ад іх. Яны зразумелі, што самая пацеха пачынаецца ў тую хвіліну, калі прычальвае параход. Пасля таго як два-тры сабакі, якія збягалі з парахода на бераг, былі разарваны, белья людзі заганялі астатніх назад і пачыналі бязлітасна распраўляцца. Адзін белы, на вачах якога разарвалі на дробныя кавалкі яго сабаку — сетэра, выхапіў рэвальвер. Ён стрэліў шэсць разоў запар, і шэсць сабак са зграі паваліліся ў непрытомнасці, — яшчэ адна праява магутнасці, якая глыбока запала ў сьвядомасць Белага Клыка.

Белы Клык захапляўся ўсім гэтым. Ён не любіў сваіх сабратаў і заўсёды ўхітраўся заставацца ў такіх выпадках цэлым. На першых парах бойкі з сабакамі белых людзей былі для яго забавай. Потым ён узяўся за гэта як належыць. Іншай справы ў яго не было. Шэры Бабёр заняўся гандлем, багацеў. І Белы Клык бадзяўся па прыстані, чакаючы разам са зграяй бяспутных індзейскіх сабак прыбыцця параходаў. Як толькі параход прычальваў да берага, пачыналася пацеха. Калі белья людзі апамятаваліся ад здзіўлення, сабачая зграя разбягалася ў розныя бакі. Пацеха канчалася да наступнага парахода.

Аднак, Белага Клыка нельга было лічыць членам сабачай зграі. Ён не змешваўся з ёй, трымаўся ў баку, ніколі не страчваў сваёй незалежнасці, і сабакі нават баяліся яго. Праўда, ён дзейнічаў з імі заадно. Ён пачынаў сваю сварку з чужымі сабакамі,

а астатнія чакалі воддаль. Але як толькі праціўнік быў звалены з ног, сабакі кідаліся і дакончвалі яго. Аднак, правільна і тое, што Белы Клык зараз жа ўцякаў, прадастаўляючы зграі атрымліваць пакаранне ад разгневаных багоў.

Для таго каб распачаць такую сварку, не трэба было шмат турбавацца. Беламу Клыку варта было толькі з'явіцца на прыстані, калі чужыя сабакі сходзілі на бераг. Гэтага было досыць, — яны кідаліся на яго. Так загадваў ім інстынкт. Сабакі чулі ў Белым Клыку Лясную Глуш, невядомасць, жах, вечную пагрозу, чулі ў ім таго самага звера, які хадзіў крадучыся ў цемры, што акружала кастры. Яны ж, знаходзячыся бліжэй да агню, выходзілі ў сабе другія інстынкты і пачалі баяцца Лясной Глушы, якой здрадзілі і якую пакінулі. Ад пакалення да пакалення перадаваўся сабакам гэты страх. На працягу вякоў Лясная Глуш пагражала жахам і пагібельлю. І ўсё гэтае час сабакі карысталіся правам забіваць усякую істоту, якая з'яўлялася з Лясной Глушы, і права гэтае было атрымана імі ад уладароў. Так сабакі абаранялі сябе і багоў, якія дазволілі быць ім у іх асяроддзі. І таму паўднёвым сабакам, якія збігалі па трапе на бераг Юкона, досыць было ўбачыць Белуга Клыка, каб адчуць непераадольнае жаданне кінуцца і разарваць яго. Сярод прыезджых сабак пападаліся і гарадскія, але інстынктыўны страх перад Лясной Глушшу захаваўся і ў іх. І калі пры яркім дзённым святле яны бачылі звера, падобнага на ваўка, то глядзелі на яго не толькі сваімі вачыма. Яны глядзелі на Белуга Клыка вачыма ўсіх продкаў, і памяць, атрыманая ў спадчыну ад усіх папярэдніх пакаленняў, падказвала ім, што перад імі стаіць воўк, і да яго пароды яны адчувалі даўнюю варожасць.

Усё гэта прыносіла радасць Беламу Клыку. Калі адным сваім выглядам ён прымушае сабак кідацца ў бойку, тым лепш для яго і тым горш для іх саміх. Яны глядзелі на Белуга Клыка як на сваю законную здабычу, і ён таксама адносіўся да іх.

Нездарма Белы Клык убачыў упершыню дзённае святло ў адзіночным логаве і ў першых жа сваіх бойках меў такіх праціўнікаў, як белая курапатка, ласка і рысь. І нездарма яго ранняе дзяцінства было засмучана варожасцю Ліп-Ліпа і ўсёй зграі маладых сабак. Калі б яго жыццё склалася інакш, — і ён сам быў бы іншым. Не было б у пасёлку Ліп-Ліпа, Белы Клык правёў бы сваё дзяцінства сярод іншых шчанюкоў, быў бы больш падобны на сабаку і з большай цяпляласцю адносіўся б да сваіх суродзічаў. Калі б Шэры Бабёр быў мякчэйшы і дабрэйшы, ён здолеў бы абудзіць у Белым Клыку пачуццё прыхільнасці і любові. Але ўсё склалася інакш. Жыццё зрабіла Белуга Клыка тым, кім ён зрабіўся цяпер, — пануры, замкнены, злосны звер, вораг сваёй пароды.

Белых людзей у форце Юкон было нямнога. Усе яны лічыліся ў тутэйшых месцах старажыламі, называлі сябе «кіслым цэстам» і вельмі ганарыліся гэтым. Да тых, хто прыезджаў сюды з іншых месцаў, старажылы адносіліся з пагардай. Людзі, якія сходзілі з парахода на бераг, былі навічкамі і называліся «чэчакос». Навічкі вельмі недалоблівалі сваю мянушку. Яны расчынялі цеста на содзе, і гэта праводзіла рэзкую грань паміж імі і старажыламі, якія пяклі свой хлеб на заквасцы, таму што соды ў іх не было.

Але ўсё гэта — між іншым. Жыхары форта з пагардай адносіліся да прыездных і радаваліся ўсякі раз, калі ў тых здаралася якая-небудзь непрыемнасць. Асаблівую ўдеху прыносілі ім расправы Белага Клыка і яго бяспутнай зграі з чужымі сабакамі. Як толькі падыходзіў параход, старажылы форта спяшаліся на бераг, каб не празываць пацехі. Яны загадзя радаваліся гэтай забаве не менш індзейскіх сабак, і, вядома, зараз жа ацанілі тую ролю, якую адыгрываў у гэтых бойках Белы Клык. Але сярод старажылаў быў адзін чалавек, якому гэтая забавка прыносіла асаблівую прыемнасць. Пачуўшы сірэну парахода, ён з усіх ног кідаўся да берага; а калі бойка была скончана і зграя на чале з Белым Клыком разбягалася ў розныя бакі, чалавек гэты накіроўваўся назад у форт, усім сваім выглядам выказваючы глыбокі жаль. Часта, калі спеставаны паўднёвы сабака з перадсмяротным выцём валіўся на зямлю і гінуў, разрываемы на кавалчкі наляцеўшай на яго зграяй, чалавек не мог стрымацца і пачынаў скакаць на месцы, крычаць ад захаплення. І заўсёды пры гэтым ён з зайздрасцю пазіраў на Белага Клыка.

Старажылы форта прызвалі гэтага чалавека Прыгажун. Ніхто не ведаў яго імя, і ў тутэйшых месцах ён быў вядомы як Прыгажун Сміт. Праўда, прыгожага ў ім было мала. Таму, напэўна, яму і далі такую мянушку. Ён быў на рэдкасць уродлівы. Прырода паскупілася для яго. Перш за ўсё, ён быў маленькага росту, а на яго шчуплым целе сядзела малюсенькая галава, якая звужалася угору. У дзяцінстве, яшчэ да таго як за ім замацавалася мянушка Прыгажун, равеснікі называлі Сміта Булавачнай Галоўкай.

Патыліца ў Прыгажуна была зусім плоская, а спераду чэрап пераходзіў у нізкі і вельмі шырокі лоб. Тут прырода схамянулася і шчодрай рукой пачала надзяляць Прыгажуна Сміта. Яго вялікія вочы былі так шырока расстаўлены, што паміж імі магла б

змясціцца яшчэ адна пара вачэй. У параўнанні з маленькім тулавам твар яго здаваўся велізарным. Каб як-небудзь запоўніць адно свабоднае месца, прырода надзяліла яго цяжкай сківіцай, якая выдавалася ўперад і амаль звисала на грудзі. Можна такое ўражанне стваралася толькі таму, што шыя ў Прыгажуна Сміта была надта тонкая для такой цяжкай ношы.

Ніжняя сківіца надавала яго твару выраз лютай рашучасці, але разам з тым у гэтай рашучасці чагосьці не хапала. Магчыма, што сківіца вельмі кідалася ў вочы. Магчыма, што вінавата ў гэтым была яе масіўнасць. Ва ўсякім выпадку, ніякай рашучасці ў характары Прыгажуна Сміта не было. Ён славіўся ўсюды як агідны, нікчэмны палахлівец. Для паўнаты карціны трэба яшчэ сказаць аб тым, што зубы ў яго былі доўгія і жоўтыя, а два зубы па баках рота выглядалі з-пад тонкіх губ, як клькі. Вочы ў яго былі мутна-жоўтага колеру, нібы ў прыроды раптам не хапіла фарбаў і яна саскрэбла для афарбоўкі вачэй усе рэшткі са сваёй палітры. Тое ж самае можна сказаць і пра рэдкія брудна-жоўтыя валасы, якія пасмамі тырчэлі ў яго на галаве і на твары, нагадваючы рас-трэсаны ветрам сноп саломы.

Карацей кажучы, Прыгажун Сміт быў вырадак, але вінаваціць у гэтым трэба было кагосьці іншага, а не яго самога. Такім зрабіла яго жыццё. Прыгажун Сміт гатаваў абед для жыхароў форта, мыў посуд і выконваў усякую іншую брудную работу. У форце да яго адносіліся цяроўна і нават глядзелі на яго досыць спачувальна, як на істоту, скалечаную жыццём. Апрача таго, Прыгажуна Сміта крыху баяліся. Ад такога злоснага баязліўца можна было атрымаць і кулю ў спіну і шклянку кавы з атрутай. Але ж каму-небудзь трэба гатаваць абед, а Прыгажун Сміт, не глядзячы на ўсе свае недахопы, ведаў сваю справу.

Такі быў чалавек, які захапляўся незвычайнай адвагай Белага Клыка і марыў заўладаць ім. Прыгажун Сміт пачаў паддобравацца да Белага Клыка. Той не звяртаў на гэта ніякай увагі. Потым, калі заігрыванні гэтыя сталі больш настойлівыя, Белы Клык вышчарыў на Прыгажуна Сміта зубы, натапырваўся і ўцякаў. Гэты чалавек яму не падабаўся. Белы Клык чуў у ім нешта злоснае, палохаўся яго працягнутай рукі і наўмысна мяккага голасу і ненавідзеў яго.

Дабро і зло ўспрымаюцца проста істотай вельмі проста. Дабро ёсць усё тое, што спыняе боль, што нясе з сабой волю і задавальненне. Таму дабро — прыемнае. Зло ж ненавіснае таму, што яно прыносіць трывогу, небяспеку, пакуты. Несвядома, нейкім невыразным, невядомым яму самому шостым пачуццём

Белы Клык угадваў, што гэты чалавек тоіць у сабе зло, пагражае гібеллю і што яго трэба ненавідзець.

Белы Клык быў дома, калі Прыгажун Сміт упершыню зайшоў у палатку да Шэрага Бабра. Яшчэ задоўга да яго з'яўлення, па аднаму гуку крокаў, Белы Клык ведаў, хто ідзе да іх, і натапырыўся. Ён ляжаў, вельмі добра прыладзіўшыся, але зараз жа падняўся, як толькі чалавек увайшоў у палатку, і паціхеньку, як сапраўдны воўк, уцёк на другі канец лагера. Белы Клык не ведаў, аб чым ішла гаворка, але бачыў, што Шэры Бабёр размаўляў з гэтым чалавекам. У часе гутаркі Прыгажун Сміт паказаў на Белага Клыка пальцам, і той зарыкаў, нібы рука чалавека была не на адлегласці пяцідзесяці футав ад яго, а апускалася яму на спіну. Прыгажун Сміт зарагатаў, і Белы Клык вырашыў схавацца ў лесе. Уцякаючы, ён усё азіраўся назад на людзей, якія размаўлялі.

Шэры Бабёр не хацеў прадаваць сабаку. Ён разбагацеў, дзякуючы гандлю, і ні ў чым не меў патрэбы. Апрача таго, ён ведаў цану Белама Клыку, — лепшага ездавога сабакі і лепшага важака ў яго ніколі не было. Другога такога сабаку ні на Макензі, ні на Юконе не знойдзеш. Белы Клык майстар біцца. Разарваць сабаку яму вельмі лёгка, — усё роўна, што чалавеку камара раздушыць. (Вочы ў Прыгажуна Сміта заблішчэлі пры гэтых словах, і ён з прагнасцю аблізаў свае тонкія губы.) Не, Шэры Бабёр не прадасць ні за якія грошы Белага Клыка.

Але Прыгажун Сміт добра ведаў індзейцаў. Ён пачаў часта наведваць Шэрага Бабра і кожны раз прыносіў за пазухай цёмную бутэльку. Віскі мае адну магутную ўласцівасць — яно ўзбуджае прагнасць. І гэтая прагнасць з'явілася ў Шэрага Бабра. Яго запалёныя нутранасці і апечаны страўнік патрабавалі ўсё больш і больш гэтай пякучай вадкасці і, ачумеўшы ад яе, Шэры Бабёр гатоў быў на што хочаце, толькі б раздабыць гэты рэдкі напітак. Грошы, набытыя ад продажу футры, рукавіц і макасінаў, пачалі таяць. Іх рабілася ўсё менш і менш, і чым больш пусцеў мяшок, у якім яны захоўваліся ў Шэрага Бабра, тым ён рабіўся больш трывожным.

Нарэшце, усё знікла — і грошы, і тавары, і спакой. У Шэрага Бабра засталася толькі адна прагнасць, страшэнная прагнасць, якая расла з кожнай хвілінай. І тады Прыгажун Сміт зноў пачаў гутарку аб продажы Белага Клыка; але на гэты раз цана вызначалася ўжо не далярамі, а бутэлькамі віскі, і Шэры Бабёр прыслухаўся да прапановы больш уважліва.

— Здолееш злавіць — сабака твой, — было яго апошняе слова.

Бутэлькі перайшлі да прадаўца, але праз два дні Прыгажун Сміт сказаў Шэраму Бабру:

— Злаві сабаку.

Вярнуўшыся аднаго разу ўвечары дамоў, Белы Клык з палёгкай уздыхнуў і лёг каля палаткі. Страшнага белага бога не было. За апошнія дні ён усё больш і больш чапляўся за Белага Клыка, і той палічыў за лепшае на гэты час пакінуць лагэр. Ён не ведаў, якую небяспеку тояць у сабе рукі гэтага чалавека. Але ён адчуваў нешта нядобрае і вырашыў трымацца як мага далей.

Як толькі Белы Клык улёгся, Шэры Бабёр, хістаючыся, падышоў да яго і абвязаў рэмень вакол яго шыі. Затым сеў побач з Белым Клыком, трымаючы ў адной руцэ канец рэменя, а ў другой — бутэльку, да якой ён увесь час прыкладваўся. Праз гадзіну пачуліся крокі. Белы Клык, здагадаўшыся, хто ідзе, увесь натапырыўся, а Шэры Бабёр усё яшчэ сядзеў і кляваў носам. Белы Клык асцярожна пацягнуў рэмень з рук гаспадара, але аслабелыя пальцы сціснуліся мацней, і Шэры Бабёр прачнуўся. Прыгажун Сміт падышоў да палаткі і спыніўся ля Белага Клыка. Той глуха зарыкаў на гэтую страшную істоту, не зводзячы вачэй з яго рук. Адна рука выцягнулася ўперад і пачала апускацца над яго галавой. Белы Клык зароў грамчэй. Рука павольна апускалася, а Белы Клык, злосна глядзячы на яе і задыхаючыся ад раз'юшанага рыку, усё ніжэй і ніжэй прыпадаў да зямлі. Праз момант клык і яго заблішчэлі, як у змяі. Рука адскочыла, і зубы з рэзкім металічным гукам ляснулі ў паветры. Прыгажун Сміт спалохаўся і прыйшоў у шаленства. Шэры Бабёр ударыў Белага Клыка па галаве, і той пакарліва прытуліўся да яго ног.

Белы Клык сачыў за кожным рухам людзей. Ён убачыў, што Прыгажун Сміт пайшоў і хутка вярнуўся з вялікай палкай у руках. Шэры Бабёр перадаў яму рэмень. Прыгажун Сміт зрабіў крок уперад. Рэмень нацягнуўся. Белы Клык усё яшчэ ляжаў. Шэры Бабёр ударыў яго некалькі разоў, каб падняць з месца. Белы Клык скокнуў на чужога чалавека, які хацеў забраць яго з сабой. Прыгажун Сміт не адскочыў убок. Ён чакаў гэтага нападу і ўдарам палкі паваліў Белага Клыка на зямлю, спыніўшы яго скачок на паўдарозе. Шэры Бабёр зарагатаў і ўхвальна заківаў галавой. Прыгажун Сміт зноў пацягнуў за рэмень, і Белы Клык, аглушаны ўдарам, ледзь падпоўз да яго ног. Ён не паўтарыў свайго скачка. Аднаго такога ўдару хапіла, каб пераканаць яго, што белы бог умее дзейнічаць палкай. Белы Клык быў надта разумны і бачыў усю дарэмнасць барацьбы з немінучасцю. Падагнуўшы хвост і не перастаючы глуха раўці, ён пацягнуўся за Прыгажуном Смітам, які не зводзіў з яго вачэй і трымаў напегатаве палку.

Прышоўшы ў форт, Прыгажун Сміт моцна прывязаў Белага Клыка і лёг спаць. Белы Клык пракаваў гадзіну. Затым ён узяўся

за рэмень і праз некалькі імгненняў апынуўся на волі. Белы Клык не траціў дарэмна часу. Рэмень быў перарэзаны наўскасяк, як нажом. Глянуўшы на форт, натапырыўся і зарыкаў. Потым павярнуўся і пабег да палаткі Шэрага Бабра. Ён не быў абавязаны слухацца чужога і страшнага бога. Ён аддаў усяго сябе Шэраму Бабру і лічыў, што ніхто другі, апроча Шэрага Бабра, не можа валодаць ім.

Усё тое, што было раней, паўтарылася зноў, але з некаторай розніцай. Шэры Бабёр прывязаў яго і раницай адвёў да Прыгажуна Сміта. З гэтага моманту справы набылі некалькі іншы кірунак — Прыгажун Сміт адлупцаваў яго. Беламу Клыку, які на гэты раз быў моцна прывязаны, не заставалася нічога іншага, як кідацца ў бяссільнай лютасці і цярпець пакаранне. Прыгажун Сміт пусціў у ход палку і хлыст, і такіх пабояў Беламу Клыку не даводзілася пераносіць яшчэ ні разу ў жыцці. Нават тая лупцоўка, якую калісьці даўно ён зазнаў ад Шэрага Бабра, была глупствам у параўнанні з тым, што давялося перанесці цяпер.

Прыгажун Сміт захапляўся пабаямі. Ён з прагнасцю глядзеў на сваю ахвяру, і вочы яго запальваліся цьмяным агнём, калі Белы Клык выў ад болю і рыкаў у бяссільнай лютасці пасля кожнага ўдару палкай або хлыстом.

Прыгажун Сміт быў бязлітасным, як бываюць бязлітаснымі толькі палахліўцы. Пакорліва зносячы ад людзей удары і лаianку, ён спаганяў сваю злосць на слабейшых істотах. Усё жывое любіць уладу, і Прыгажун Сміт не з'яўляўся выключэннем. Ён скарыстоўваў бездапаможнасць жывёл. Але Прыгажуна Сміта нельга было вінаваціць у гэтым, ён уступіў у жыццё са знявечаным целам і з розумам звера, з такога матэрыялу ён быў створаны, і свет груба ўціскаў яго ў форму.

Белы Клык ведаў, за што яго б'юць. Калі Шэры Бабёр прывязаў яго на рэмень і перадаў прывязь у рукі Прыгажуна Сміта, Белы Клык зразумеў, што яго бог загадвае яму ісці з гэтым чалавекам. Калі Прыгажун Сміт пасадзіў яго на прывязь у форце, ён зразумеў, што той загадвае яму застацца і што ён заслужыў пакаранне. Яму даводзілася і раней бачыць, што сабак, якія ўцяклі ад новага гаспадара, білі, як яго зараз. Белы Клык быў мудры, але ў ім жылі сілы, перад якімі знікала і сама мудрасць. Адной з гэтых сіл была вернасць. Белы Клык не любіў Шэрага Бабра, і ўсё ж вернасць жыла ў ім насуперак волі і гневу бога. Тут ўжо нічога не зробіш. Вернасць была неад'емнай сутнасцю яго натуры. Яна з'яўлялася адметнай рысай яго пароды і адрознівала яе ад усіх іншых жывёл. Вернасць прывяла ваўка і дзікага сабаку да чалавека і дазволіла ім зрабіцца яго таварышамі.

Белага Клыка адвялі назад у форт. Але на гэты раз Прыгажун Сміт прывязаў яго да палкі. Аднак, нялёгка адмаўляцца ад свайго бажання, не так проста далася гэта і Белама Клыку. Ён лічыў Шэрага Бабра сваім богам і далей чапляўся за яго. Шэры Бабёр здрадзіў і адверг Белага Клыка, але гэта нічога не значыла. Нездарма ж Белы Клык аддаўся Шэраму Бабру і целама і душой. Пакараючыся бажанству, ён дзейнічаў ад шчырага сэрца, і яго сувязь з гаспадаром было не так лёгка парваць.

Ноччу, калі ўвесь форт спаў, Белы Клык пачаў грызці палку, да якой яго прывязалі. Палка была сухая, цвёрдая і так блізка знаходзілася каля шыі, што ён ледзь дастаў яе. Белама Клыку ўдалося схопіць прывязь зубамі толькі пакутным напружаннем усіх шыійных мышц; а на тое, каб перагрызці дрэва, яму спатрэбілася некалькі гадзін работы. Наогул, сабакі не здольны на гэта і ніколі не робяць гэтага. Але Белы Клык зрабіў і досвіткам уцёк з форта, а на шыі ў яго матляўся кавалак палкі.

Белы Клык быў мудры. І калі б ён быў толькі мудры, ён не прыйшоў бы да Шэрага Бабра, які ўжо два разы здрадзіў яму. Але вернасць гнала назад, і ён вярнуўся, каб гаспадар здрадзіў яму трэці раз. Зноў Белы Клык дазволіў Шэраму Бабру надзець рэмень на шыю, і зноў за ім прыйшоў Прыгажун Сміт. І на гэты раз Белама Клыку папала яшчэ больш, чым раней. Шэры Бабёр абьякава глядзеў, як белы чалавек арудзе хлыстом. Ён не спрабаваў абараніць сабаку. Ён ужо больш не належыў яму. Калі гэта скончылася, Белы Клык быў ледзь жывы. Слабы паўднёвы сабака не перанёс бы такіх пабоў, але Белы Клык перанёс. Яго загартавала суровая школа жыцця. Ён быў жывучы і чапляўся за жыццё. Але зараз Белы Клык ледзь дыхаў. Ён не мог нават паварушыцца, і Прыгажуну Сміту прыйшлося пачакаць з паўгадзіны, пакуль Белы Клык здолее крануцца з месца. Потым ён устаў, хістаючыся, нічога не бачачы перад сабой, і пацягнуўся за Прыгажуном Смітам у форт.

На гэты раз яго пасадзілі на ланцуг, які не падаваўся зубам, Белы Клык стараўся вырваць скабу, убітую ў бярвяно, але ўсе яго намаганні былі дарэмныя. Праз некалькі дзён дашчэнтку разораны Шэры Бабёр адправіўся ў далёкі шлях па рацэ Парк'юпайн на Макензі. Белы Клык застаўся ў форце Юкон і перайшоў цалкам ва ўласнасць чалавека, які напалову ўжо страціў свой розум і ператварыўся ў звер. Але што ведае сабака аб шаленстве. Для Белага Клыка Прыгажун Сміт стаў богам, страшным, але ўсё ж сапраўдным богам. У лепшым выпадку, гэта быў шалёны бог, але

Белы Клык нічога не ведаў аб гэтым; ён ведаў толькі, што трэба падпарадкоўвацца волі гэтага чалавека і выконваць усе яго жаданні і капрызы.

Раздзел трэці

Царства нянавісці

Пад апякунствам шалёнага бога Белы Клык ператварыўся ў д'ябла. Зрабіўшы ў канцы форта загародку, Прыгажун Сміт прывязаў Белага Клыка на ланцуг і пачаў даводзіць яго да шаленства невялікімі, але пакутлівымі нападкамі. Ён вельмі хутка выявіў, што яго афяра не можа сцярапаць смеху, і звычайна заканчваў свае катаванні аглушальным рогатам. Здекваючыся з Белага Клыка, бог паказваў на яго пальцам; у гэтыя хвіліны розум пакідаў сабаку і ў прыпадках ярасці ён здаваўся яшчэ больш шалёным, чым Прыгажун Сміт.

Да гэтага часу Белы Клык адчуваў лютую варожасць толькі да істот сваёй пароды. Цяпер ён зрабіўся ворагам усяго, што бачыў навокал сябе. Здекаванні Прыгажуна Сміта давялі яго да такога азлаблення, што ён слепа і безразважна ненавідзеў усё навакольнае. Ён зненавідзеў свой ланцуг, людзей, што дзівіліся з яго праз агарожу, сабак, якія прыходзілі разам з людзьмі, на злосны рык якіх ён нічым не мог адказаць. Белы Клык ненавідзеў нават дошкі, з якіх была зроблена загарадка. Але больш за ўсё ён ненавідзеў усё ж Прыгажуна Сміта.

Абыходзячыся дрэнна з Белым Клыком, Прыгажун Сміт ставіў перад сабой пэўную мэту. Адноўчы каля загарадкі сабраліся некалькі чалавек. Прыгажун Сміт увайшоў да Белага Клыка, трымаючы ў руцэ палку, і зняў з яго ланцуг. Як толькі гаспадар пайшоў, Белы Клык пачаў кідацца ўнутры загарадкі, стараючыся дабрацца да людзей, што дзівіліся з яго. Белы Клык быў вельмі прыгожы ў сваёй ярасці. Поўных пяць футаў у даўжыню і два з паловай у шырыню, ён важыў значна больш любога ваўка тых жа памераў. Белы Клык атрымаў у спадчыну ад маці масіўны корпус сабакі і важыў больш за дзевяноста фунтаў, прычым на целе яго не было слядоў тлушчу. Ён складаўся з адных мускулаў, касцей, сухажылляў і ўяўляў сабой вельмі прыгожы арганізм, нібы спецыяльна створаны для бітваў.

Дзверы да яго ў загарадку зноў прыадчыніліся. Белы Клык спыніўся. Адбывалася нешта незразумелае. Дзверы адчыніліся

шырэі. Потым да яго ўштурхнулі вялікага сабаку, і дзверы зачыніліся. Белы Клык ніколі яшчэ не бачыў такой пароды (гэта быў мастыф), але памеры і раз'юшаны выгляд незнаёнца не збынтэжылі яго. Ён бачыў перад сабой не дрэва, не жалеза, а жывую істоту, на якой можна было спагнаць сваю ярасць. Заблішчэўшы клыкамі, ён скокнуў на мастыфа і разадраў яму шыю. Мастыф затрос галавой і з хрыплым рыкам кінуўся на Белага Клыка. Але Белы Клык скакаў з аднаго кутка ў другі, ухільваюся і выслізгаў ад праціўніка, ён не пераставаў увесь час рваць мастыфа клыкамі і зноў адскокваць убок, ухільваючыся ад удараў.

Гледачы крычалі, апладыравалі, а Прыгажун Сміт у захапленні не спускаў прагнага позірку з Белага Клыка, які распраўляўся з праціўнікам. Справа мастыфа была безнадзейная. Ён быў надта грузны і непаваротлівы, і бойка скончылася тым, што Прыгажун Сміт палкай адагнаў Белага Клыка, а мастыфа выцягнулі з загарадкі. Потым прайграўшыя заплацілі заклад, і ў руцэ Прыгажуна Сміта з'явіліся грошы.

З гэтага дня Белы Клык ужо з нецярплівасцю чакаў хвіліны, калі навокал яго загарадкі зноў збярэцца натоўп. Гэта прадракала бойку; а бойка зрабілася цяпер для яго адзіным спосабам нейкім чынах выявіць жыццёвую энергію, якая накапілася ў ім.

Сядзячы ў загарадцы, ашалелы ад нянавісці, Белы Клык знаходзіў выйсце для гэтай нянавісці толькі тады, калі гаспадар упускаў да яго ў загарадку сабаку. Прыгажун Сміт ведаў цану Беламу Клыку, таму што ён заўсёды выходзіў пераможцам з такіх боек. Аднойчы да яго ўпусцілі тры сабакі запар. Другі раз у загарадку ўштурхнулі толькі што злоўленага дарослага ваўка. А ў трэці раз яму давялося біцца з двума сабакамі адразу. З усіх боек, у якіх прыходзілася ўдзельнічаць Беламу Клыку, гэта была самая страшная, ён забіў абодвух сабак, але пад канец бойкі сам ледзь дыхаў.

Восенню, калі выпаў першы снег, Прыгажун Сміт узяў месцы для сябе і для Белага Клыка на параход, што адпраўляўся ўверх па Юкону да Даўсана. Слава аб Белым Клыку разнеслася ўжо па ўсёй краіне. Ён быў вядомы пад мянушкай «баявы воўк», і таму каля клеткі, у якую яго пасадзілі на палубе, заўсёды таўкліся разявакі. Белы Клык рыкаў і кідаўся на гледачоў або ляжаў нерухома і з халоднай нянавісцю глядзеў на іх. Хіба ён не павінен быў ненавідзець гэтых людзей? Белы Клык ніколі не думаў пра гэта. Ён ведаў толькі нянавісць і ўвесь аддаўся гэтаму пачуццю. Жыццё стала для яго пеклам. Белы Клык, як і ўсякі дзікі звер, які трапіў у рукі чалавека, не мог сядзець на прывязі. А яму пры-

ходзілася цярпець гэта. Людзі глядзелі на яго, совалі палкі праз рашотку, прымушалі яго рыкаць і смяяліся з яго.

Гэтыя людзі выклікалі ў Белым Клыку такую ярасць, якой не мысліла надзяліць яго і сама Прырода. Аднак, Прырода дала яму здольнасць прыстасоўвацца. Там, дзе іншая жывёліна пакарылася б, Белы Клык прыстасоўваўся і прадаўжаў жыць, не ламаючы сваёй упартасці. Магчыма, што Прыгажуну Сміту і ўдалося б зламаць Белага Клыка, але пакуль што стараннасць яго не мела поспеху.

Калі ў душы Прыгажуна Сміта сядзеў д'ябал, то ў Белым Клыку сядзеў другі, і абодва яны шалелі адзін супраць аднаго. Раней у Белага Клыка хапала разважлівасці, каб пакарыцца чалавеку, які трымае палку ў руцэ; цяпер жа разважлівасць яго пакінула. Адзін выгляд Прыгажуна Сміта прыводзіў яго ў шаленства. І калі яны наляталі адзін на аднаго, а палка заганяла Белага Клыка ў куток клеткі, ён і тады не пераставаў рыкаць і вышчараць зубы. Супакоіць яго было немагчыма. Прыгажун Сміт мог біць Белага Клыка як толькі хацеў, той не здаваўся; і калі чалавек пераставаў біць і адыходзіў, да яго далятаў задзірысты рык, або Белы Клык кідаўся на пруты клеткі, выючы ад нянавісці.

Калі параход прыбыў у Даўсан, Белага Клыка звялі на бераг. Але і ў Даўсане ён жыў як і раней на вачах ва ўсіх, у клетцы, якая заўсёды была акружана разявакамі. Прыгажун Сміт выставіў на паказ свайго «баявога ваўка», і людзі плацілі па пяцьдзесят цэнтаў залатым пяском, каб паглядзець на яго. У Белага Клыка не было ні хвіліны спакою. Калі ён спаў, яго будзілі вострай палкай, каб гледачы атрымалі поўнае задавальненне за свае грошы. А для таго, каб зрабіць прадстаўленне яшчэ больш цікавым, Белага Клыка заўсёды трымалі ў стане лютасці.

Але горш за ўсё была тая атмасфера, у якой жыў Белы Клык. На яго глядзелі, як на самага страшнага звера, і гэтыя пачуцці людзей прасочваліся праз пруты клеткі. Кожнае слова, кожны асцярожны рух пераконвалі яго, людзі баяцца яго лютасці. Гэта толькі падлівала масла ў агонь, і раз'юшанасць Белага Клыка расла з кожным днём.

Апрача таго, што Прыгажун Сміт выставіў Белага Клыка на паказ, ён зрабіў з яго прафесійнага байца. Як толькі з'яўлялася магчымасць наладзіць бой, Белага Клыка выводзілі з клеткі і вялі ў лес, за некалькі міль ад горада. Звычайна гэта рабілася ўначы, каб унікнуць сутычкі з мясцовай коннай паліцыяй. Праз некалькі гадзін, на досвітку, з'яўляліся гледачы і сабака, з якім яму трэба было змагацца. Беламу Клыку даводзілася сустракаць

праціўнікаў усіх парод і ўсіх памераў. Ён жыў у дзікай краіне, і людзі тут былі дзікія, а бойкі звычайна заканчваліся смерцю.

Белы Клык прадаўжаў прымаць удзел у баях, а значыць, паміралі яго праціўнікі. Ён не ведаў паражэння. Баявая загартоўка, атрыманая з дзяцінства, калі яму прыходзілася змагацца з Ліп-Ліпам і з усёй зграяй маладых сабак, прыдалася цяпер. Белуга Клыка вырастоўвала цвёрдасць, з якой ён стаяў на зямлі. Ні аднаму сабаку не ўдавалася зваліць яго з ног. Сабакі, у якіх захавалася яшчэ кроў іх далёкіх продкаў — ваўкоў, пускалі ў ход свой улюбёны прыём: кідаліся на яго прама або забягалі з таго боку, адкуль ён не чакаў нападу, разлічваючы ўдарыць у плячо і перакуліць дагары Ганчакі з Макензі, эскімоскія і лабрадорскія сабакі — усе выпрабавалі на ім гэты прыём і нічога не дабіліся. Не было выпадку, каб Белы Клык страціў раўнавагу. Людзі расказвалі аб гэтым адзін аднаму і кожны раз спадзяваліся ўбачыць яго зваленым з ног, але Белы Клык нязменна расчароўваў іх. Апрача таго, яму дапамагала яго маланкавая хуткасць, якая давала Беламу Клыку велізарную перавагу над праціўнікамі. Нават самыя спрактыкаваныя сярод іх яшчэ не сустракалі такога суперніка, які б так мог ухіляцца. Сабакам прыходзілася лічыцца з нечаканасцю яго нападу. Усе яны прывыклі выконваць перад бойкай пэўны рытуал, у часе якога належала вышчараць зубы, натапырвацца, рыкаць. Сабакі былі звалены з ног раней, чым уступалі ў бойку. Гэта здаралася так часта, што Белуга Клыка пачалі стрымліваць, каб даць яго праціўніку магчымасць выканаць рытуал і першым кінуцца ў бойку.

Самую вялікую перавагу перад праціўнікамі давала Беламу Клыку яго спрактыкаванасць. Ён разумее сэнс у бойках лепш любога сабакі, з якім яму даводзілася сустракацца. Ён біўся часцей за іх усіх, умеў адбіць любы напад, а яго ўласныя прыёмы барацьбы былі больш разнастайныя і наўрад ці мелі патрэбу ў дасканаленні. Але паступова біцца прыходзілася ўсё радзей і радзей. Аматы сабачых баёў ужо страцілі надзею знайсці Беламу Клыку вартага суперніка, і Прыгажуну Сміту не заставалася нічога іншага, як выстаўляць супраць Белуга Клыка ваўкоў. Індзейцы лавілі іх пасткамі спецыяльна для гэтай мэты, і бойка Белуга Клыка з ваўком нязменна прыцягвала натоўпы гледачоў. Адночы ўдалося раздабыць дзесьці дарослую самку рысі, і на гэты раз Беламу Клыку прыйшлося адстойваць у бойцы сваё жыццё. Рысь не ўступала яму ні ў хуткасці рухаў, ні ў лютасці і пускала ў ход зубы і вострыя кіпцюры, а Белы Клык дзейнічаў толькі зубамі.

Пасля бойкі з рыссю баі спыніліся. Беламу Клыку ўжо не было з кім змагацца, ва ўсякім выпадку ніхто не мог выпусціць на яго вартага праціўніка. Ён прасядзеў у клетцы, выстаўлены на паказ, да вясны, калі ў Даўсан прыехаў нехта Цім Кінэн, па прафесіі карцёжны гулец. Кінэн прывёз з сабой бульдога — гэта быў першы бульдог, які з’явіўся ў Кландайку. Сустрэча Беллага Клыка з гэтым сабакам была немінучай, і ў некаторых кварталах горада бойка паміж імі цэлы тыдзень з’яўлялася галоўнай тэмай для гу-
тарак.

Раздзел чацвёрты

У лапах смерці

Прыгажун Сміт зняў з Беллага Клыка ланцуг і адступіў назад. Але Белы Клык кінуўся не адразу. Ён стаяў, як укапаны, на-
тапырыўшы вушы і з цікаўнасцю ўглядаючыся ў дзіўнага звера,
які стаяў перад ім. Ён ніколі не бачыў такога сабаку. Цім Кінэн
падштурхнуў бульдога ўперад і загадаў:

— Вазьмі яго!

Прысадзістая, нязграбная жывёліна пракульгала на сярэдзіну
кола і, міргаючы вачыма, спынілася супраць Беллага Клыка.

З натоўпу закрычалі:

— Вазьмі яго, Чэрокі! Дай яму як належыць! Бяры яго!

Але Чэрокі, здавалася, не меў ніякага жадання біцца. Ён па-
вярнуў галаву, глядзеў, міргаючы на людзей, што крычалі і дабра-
душна круціў абрубкам хваста. Ён не баяўся Беллага Клыка, проста
ён ляніўся пачынаць бойку. Апрача таго, ён не быў упэўнены,
што з сабакам, які стаяў перад ім, трэба ўступаць у бой. Чэрокі
не прызываўся сустракаць такіх праціўнікаў і чакаў, калі да яго
прывядуць сапраўднага сабаку.

Цім Кінэн увайшоў у круг і нахіліўся над Чэрокі, пагладзіў яго
супраць поўсці і злёгка падштурхнуў уперад. Гэтыя рухі падбур-
торвалі і раздражнялі Чэрокі. Пачулася прыглушанае бурчанне,
якое ішло аднекуль з глыбіні горла. Рухі чалавечых рук цалкам су-
падалі з бурчаннем сабакі. Калі рукі падштурхоўвалі Чэрокі ўпе-
рад, ён пачынаў бурчаць, потым змаўкаў, але на наступнае дакран-
нанне зноў адказваў бурчаннем. Кожны рух рук, што гладзілі
Чэрокі супраць поўсці, заканчваўся лёгкім штуршком, які нара-
джаў у яго горле прыглушанае бурчанне. Белы Клык не мог заста-
вацца абьякавым да ўсяго гэтага. Поўсць на загрывку і на спіне

паднялася ў яго дыбарам. Цім Кінэн штурхнуў Чэрокі ў апошні раз і адступіў назад. Падштурхоўванне спынілася, але бульдог ужо па ўласнай волі пабег уперад, хутка перабіраючы сваімі крывымі лапамі. У гэты момант Белы Клык кінуўся на яго. У гледачоў вырваўся крык захаплення. Белы Клык з лёгкасцю кошкі ў адзін скачок апынуўся побач з праціўнікам і з той жа спрытнасцю кошкі рвануў бульдога клыкамі і адскочыў убок.

На тоўстай шыі бульдога, каля самага вуха, паказалася кроў. Не звяртаючы на гэта ніякай увагі, нават не зарыкаўшы, Чэрокі павярнуўся і пабег за Белым Клыком. Адвага, якую выказвалі праціўнікі, спрытнасць Беллага Клыка і ўпартасць Чэрокі распалі натоўп. Гледачы заключалі новыя заклады, павялічвалі стаўкі. Белы Клык скокнуў на бульдога яшчэ раз, рваў яго зубамі, пасля чаго адскочыў убок непашкоджаным. Праціўнік і далей спакойна бегаў за ім, не спяшаючыся, але і не запавальняючы хады, з рашучым і вельмі дзелавітым выглядам. У паводзінах Чэрокі адчувалася нейкая пэўная мэта, ад якой нельга было яго адцягнуць ніякімі намаганнямі. Усе яго рухі былі прасякнуты гэтай мэтай. Беллага Клыка гэта збівала з панталыку. Ніколі ў жыцці не сустракаў ён такога сабаку. Поўсць на ім была зусім кароткая, кроў паказвалася на яго мяккім целе ад самай малой драпіны. Яго здзіўляла таксама адсутнасць пакрыцця на ім з пушыстай футры, якая так часта перашкаджала Беламу Клыку ў бойках з сабакамі блізкай яму пароды. Зубы яго без усякай цяжкасці ўядаліся ў падатлівае цела бульдога, які, здавалася, зусім не ўмеў абараняцца. Апрача таго, Белы Клык быў збянтэжаны тым, што Чэрокі бегаў моўчкі, у той час, як іншыя сабакі ў такіх выпадках звычайна пачыналі вішчаць. Калі не лічыць глухога бурчання, бульдог сустракаў напад моўчкі і ні на хвіліну не спыняў пагоні за праціўнікам.

Нельга сказаць, каб Чэрокі быў няспрытны. Ён круціўся і кідаўся з боку ў бок вельмі хутка, але Белы Клык усё ж выслізгаў ад яго. Чэрокі таксама быў збіты з панталыку. Яму яшчэ ні разу не даводзілася сустракаць сабаку, які не падпускаў бы яго да сябе. Жаданне сашчапіцца адзін з другім да гэтага часу заўсёды было ўзаемным. Але гэты сабака ўвесь час трымаўся на адлегласці, скакаў то ў той, то ў іншы бок і выкручваўся ад яго. І нават рвануўшы Чэрокі зубамі, ён не затрымліваўся каля яго, а зараз жа разымаў пашчэнкі і адскокваў прэч.

Белы Клык ніяк не мог дабрацца да горла свайго праціўніка. Бульдог быў надта малы ростам, апрача таго, масіўныя пашчэнкі

з'яўляліся ў яго добрай абаронай. Белы Клык кідаўся і адскокваў убок, ухітраючыся не атрымаць ніводнай драпіны, між тым як колькасць ран на целе Чэрокі ўсё расла і расла. Галава і шыя яго былі распаласаваны з абодвух бакоў. З ран лілася кроў, але Чэрокі не выказваў ніякіх адзнак трывогі. Ён усё добрасумленна ганяўся за Белым Клыком і спыніўся ўсяго толькі на адну хвіліну, каб недаўменна паглядзець на людзей і памахаць абрубкам хваста ў знак сваёй гатоўнасці прадаўжаць бойку.

У гэты момант Белы Клык наляцеў на бульдога і, паласнуўшы яго зубамі за вуха, якое і без таго было разарвана на шматкі, адскочыў убок. Пачынаючы злаваць, Чэрокі зноў пусціўся ў пагоню, бегаючы ўнутры кола, які рабіў Белы Клык, і стараючыся ўчапіцца мёртвай хваткай яму ў горла. Бульдог крыху прамахнуўся, а Белы Клык выклікаў гучнае ўхваленне натоўпу, выратаваў сябе толькі тым, што зрабіў нечаканы скачок у процілеглы бок.

Час ішоў, Белы Клык скакаў і круціўся каля Чэрокі, увесь час наносячы яму ўдары і зараз жа адскокваў прэч. А бульдог са змрочнай рашучасцю не спыняў сваё праследаванне. Рана ці позна, а ён даб'ецца мэты і, схапіўшы Белага Клыка за горла, вырашыць лёс бітвы. Пакуль жа яму не заставалася нічога іншага, як цярпліва зносіць усе напады праціўніка. Кароткія вушы Чэрокі павіслі махрой, шыя і плечы пакрыліся мноствам ран, і нават губы ў яго былі распаласаваны і заліты крывёй, — і ўсё гэта нарабілі маланкападобныя ўдары Белага Клыка, якіх нельга было ні прадбачыць, ні ўнікнуць.

Шмат разоў Белы Клык спрабаваў збіць Чэрокі з ног, але розніца ў росце была надзвычай вялікая. Чэрокі быў вельмі прысадзісты. І на гэты раз шчасце здрадзіла Беламу Клыку. Ён выгадаў хвіліну, калі праціўнік, які не паспяваў за ім, павярнуў галаву ў процілеглы бок, пакінуўшы плячо неахаваным, і кінуўся на Чэрокі. Але яго плячо прыйшлося значна вышэй пляча праціўніка, ён не здолеў стрымацца і з усяго размаху пералецеў праз спіну бульдога. Упершыню за ўвесь час баявой кар'еры Белага Клыка людзі зрабіліся сведкамі таго, што ён не здолеў утрымацца на нагах. Стараючыся не страціць глебы пад нагамі, Белы Клык скруціўся ў паветры, як кошка, і толькі гэта перашкодзіла яму паваліцца прама на спіну. Ён грукнуўся набок і ў наступны ж момант зноў стаяў на нагах, але зубы Чэрокі ўжо ўеліся яму ў горла.

Хватка была не зусім удалая, яна прыйшлася надта нізка, бліжэй да грудзей, але Чэрокі не разнімаў пашчэнак. Белы Клык ускочыў на ногі і пачаў кідацца з боку ў бок, спрабуючы скінуць

бульдога. Пачуўшы на сабе цяжар цела Чэрокі, ён ашалеў ад люта-сці. Чэрокі звязваў яго рухі, пазбаўляў свабоды дзеянняў. Усімі сваімі інстынктамі Белы Клык паўставаў супраць гэтай пасткі. Яна прыводзіла яго ў шаленства. На некалькі хвілін Белы Клык літаральна страціў разважлівасць. Ім авалодала жывёльная прагнасць жыцця. Цела рвалася да яго. Ён дзейнічаў несвядома. Розум згас, уступіўшы месца сляпому імкненню да жыцця, да руху. Рухацца, у што б там ні было рухацца, — бо жыццё выяўляецца толькі ў руху.

Не спыняючыся ні на адно імгненне, Белы Клык кружыўся, скакаў, намагаючыся скінуць пяцідзiesiąціфунтавы груз, які павіс у яго на шыі. Бульдог не разнімаў пашчэнкі. Калі яму ўдавалася на адзін момант дакрануцца нагамі зямлі, ён спрабаваў супраціўляцца Белама Клыку. Але ў наступную ж хвіліну Чэрокі адрываўся ад зямлі і апісваў кола у паветры, пакараючыся кожнаму руху ашалелага Белага Клыка. Чэрокі рабіў так, як загадваў яму інстынкт. Ён ведаў, што разнімаць пашчэнкі нельга, і гэтае ўсведамленне правільнасці сваіх дзеянняў прымушала яго часамі дрыжэць ад асалоды. У такія хвіліны Чэрокі нават заплюшчыў вочы і, нягледзячы на боль ад удараў, дазваляў Белама Клыку круціць сябе то ў той, то ў другі бок. Усё гэта не ўлічвалася. Важна было адно: не разнімаць зубоў, і Чэрокі не разнімаў іх.

Белы Клык пакінуў кідацца, толькі канчаткова выбіўшыся з сіл. Ён ужо нічога не мог зрабіць, нічога не мог зразумець. Ні разу за ўсю сваю кар’еру байца яму не даводзілася пераносіць нічога падобнага. Сабакі, з якімі даводзілася біцца раней, біліся зусім інакш. З імі трэба было дзейнічаць так: учапіўся, рвануў зубамі, адскочыў, учапіўся, рвануў зубамі, адскочыў. Белы Клык напалову ляжаў на зямлі, цяжка дыхаючы. Не разнімаючы зубоў, Чэрокі налягаў на яго ўсім целам, спрабуючы паваліць праціўніка набок. Белы Клык супраціўляўся і адчуваў, як пашчэнкі бульдога, нібы жуючы яго скуру, перасоўваюцца ўсё вышэй і вышэй. З кожнай хвілінай яны набліжаліся да горла. Метад бульдога заключаўся ў тым, што, не аслабляючы сваёй хваткі, ён скарыстоўваў кожны выпадак і падбіраўся ўсё бліжэй і бліжэй да мэты. Яму ўдавалася рабіць гэта, калі Белы Клык ляжаў спакойна, але калі той пачынаў рвацца, Чэрокі здавальняўся тым, што сціскаў пашчэнкі і не паслабляў хваткі.

Белы Клык мог дастаць зубамі толькі масіўны загрывак Чэрокі. Ён учапіўся яму ў шыю, каля пляча, але метада, якім карыстаўся Чэрокі, быў незнаёмы Белама Клыку, ды і пашчэнкі яго не былі прыстасаваны да такой хваткі. На працягу некалькіх хвілін ён су-

таргава кусаў і рваў шыю Чэрокі. Потым увага яго пераключылася на перамену, якая адбылася ў палажэнні іх цел. Чэрокі перакуліў Белага Клыка на спіну і, усё яшчэ не разнімаючы зубы, ухітрыўся стаць над ім. Белы Клык сагнуў заднія лапы і, як кошка, пачаў ірваць кіпцорамі свайго ворага. Чэрокі рызыкаваў застацца з распоратым пузам і выратаваўся толькі тым, што змяніў палажэнне, скокнуўшы ўбок, пад прамым вуглом ад Белага Клыка.

Вызваліцца ад яго хваткі было немагчыма. Яна скоўвала Белага Клыка. Зубы Чэрокі павольна перасоўваліся ўгору, уздоўж шыйнай артэрыі. Белага Клыка выратаўвалі ад смерці толькі шырокія складкі скуры і густая поўсць на шыі. Чэрокі забіў сабе ўсю пашчу скурай, у якой грузлі яго зубы. І ўсё ж ён скарыстоўваў найменшую магчымасць, каб захапіць яе як мага больш. Белы Клык пачаў задыхацца. З кожнай хвілінай дыхаць яму рабілася ўсё цяжэй і цяжэй.

Барацьба, відаць, набліжалася к канцу. Тыя, хто ставіў на Чэрокі, былі ў шаленстве ад захаплення і прапанавалі велізарныя заклады. Прыхільнікі ж Белага Клыка засумавалі і адмаўляліся аставіць дзесяць супраць аднаго і дваццаць супраць аднаго, хоць знайшоўся адзін, які не пабаяўся прыняць заклад у пяцьдзясят супраць аднаго. Гэта быў Прыгажун Сміт. Ён увайшоў у круг і, паказаўшы на Белага Клыка пальцам, пачаў пагардліва смяцца з яго. Гэта зрабіла жаданы эфект. Белы Клык прыйшоў у шаленства ад лютай злосці. Ён сабраў апошнія сілы і ўскочыў на ногі. Але варта было яму пачаць кідацца па колу з пяцідзсяціфунтавым грузам, што павіс у яго на шыі, як ярасць уступіла ў ім месца дзікаму страху. Жывёльная прагнасць жыцця зноў авалодала Белым Клыком, і розум у ім згас, падпарадкоўваючыся жаданням цела. Бегаючы ўзад і ўперад па колу, спатыкаючыся, падаючы і зноў падымаючыся, Белы Клык спрабаваў уставаць на дыбы, падкідаў свайго ворага ў паветры, і ўсё ж усе яго намаганні вызваліць шыю ад пашчэнак бульдога, якія пагражалі смерцю, былі дарэмныя.

Нарэшце Белы Клык перакуліўся на спіну, выбіўшыся з сіл, а бульдог тым часам хутка перахапіў зубамі і, захопліваючы пашчай усё больш і больш скуры, амаль не даваў праціўніку магчымасці перавесці дух. Гром апладысmentaў вітаў пераможцу, з натоўпу крычалі: «Чэрокі! Чэрокі!» Бульдог завяляў абрубкам хваста. Але апладысменты не адцягвалі яго ўвагі. Хвост і масіўныя пашчэнкі дзейнічалі незалежна адно ад аднаго. Хвост хадзіў з аднаго боку ў другі, а пашчэнкі ўсё мацней і мацней сціскалі горла Белага Клыка.

У гэтую хвіліну ўвагу гледачоў прыцягнулі староннія гукі. Пачуліся крыкі паганятых сабак і звон бомаў. За выключэннем

Прыгажуна Сміта, усе прысутныя затрывожыліся, вырашыўшы, што наляцела паліцыя. Неўзабаве на дарозе паказаліся два мужчыны, якія беглі побач з санкамі і сабакамі. Людзі гэтыя накіроўваліся не з горада, а ў горад, вярталіся, як відаць, з якой-небудзь разведчай экспедыцыі. Ubачыўшы натоўп, яны спынілі сабак і падышлі даведацца, у чым справа.

Адзін з іх быў высокі малады чалавек; гладка выбрыты твар яго пачырванел ад хуткага руху на марозе. Другі, паганяты, быў ніжэй ростам і з вусамі.

Белы Клык зусім спыніў барацьбу. Час ад часу ён пачынаў сутаргава біцца, але ўсякае супраціўленне было дарэмнае. Бязлітасныя пашчэнкі ворага ўсё мацней і мацней сціскалі яму горла, не хапала паветра, і дыханне Белага Клыка рабілася карацейшае з кожнай хвілінай. Вена ў яго на горле была б даўно перагрызена, нават нягледзячы на густую поўсьць, якая пакрывала шыю, калі б зубы бульдога з самага пачатку не прайшліся так блізка да грудзей. У Чэрокі пайшло шмат часу на тое, каб дабрацца да горла Белага Клыка, і пры гэтым ён забіў сабе ўсю пашчу тоўстымі складкамі скуры.

Тым часам звер, што прачнуўся ў Прыгажуну Сміту, выцесніў у ім апошнія рэшткі розуму. Ubачыўшы, як вочы Белага Клыка ўжо зацягваюцца туманам, ён зразумеў, што бітва прайграная. Нібы сарваўшыся з ланцуга, ён кінуўся да Белага Клыка і пачаў страшэнна біць яго нагамі. Сярод натоўпу пачуліся крыкі і свіст, але гэтым справа і абмежавалася. Не звяртаючы ўвагі на пратэст гледачоў, Прыгажун Сміт не спыняў біць Белага Клыка, калі ў натоўпе раптам паднялася нейкая мітусня. Малады чалавек, які толькі што прыбыў, кінуўся ўперад, бесцырымонна расштурхаў усіх направа і налева. Ён увайшоў у кола якраз у тую хвіліну, калі Прыгажун Сміт падымаў нагу для наступнага ўдару. Перанёсшы ўвесь цяжар на другую нагу, ён знаходзіўся ў стане няўстойлівай раўнавагі. У гэты момант малады чалавек з надзвычайнай сілай ударыў яго кулаком у твар. Прыгажун Сміт не ўтрымаўся на адной назе і, падскочыўшы ў паветры, паваліўся дагары на снег.

Малады чалавек павярнуўся да натоўпу.

— Палахліўцы, — закрычаў ён. — Быдла.

Ён не памятаваў сябе ад гневу, таго гневу, які апаноўвае толькі здаровага чалавека. Яго шэрыя вочы палалі сталёвым бляскам. Прыгажун Сміт падняўся на ногі і баязліва падышоў да яго. Незнаёмы не зразумеў яго намераў. Не падазраючы, што мае справу са страшным палахліўцам, ён вырашыў, што той хоча

біцца. І, крыкнуўшы: «Быдла!», — ён у другі раз паваліў яго дагары. Прыгажун Сміт вырашыў, што ляжаць на спіне больш небяспечна, і ўжо не рабіў ніякіх спроб падняцца на ногі.

— Мэт, дапамажыце мне! — крыкнуў незнаёмы паганятаму, які разам з ім выйшаў у кола.

Абодва яны нахіліліся над сабакамі. Мэт узяўся за Белага Клыка, каб адцягнуць яго ўбок, як толькі Чэрокі аслабіць сваю мёртвую хватку. Малады чалавек спрабаваў разняць пашчэнкі бульдога. Але ўсе яго намаганні былі дарэмныя. Сціскаючы яму пашчэнкі з абодвух бакоў, стараючыся рашчапіць іх рукамі, ён не пераставаў час ад часу выкрыкваць: «Быдла».

Натоўп захвалываўся, і некаторыя ўжо пачыналі пратэставаць супраць такога няпрошанага ўмяшання. Але варта было незнаёмаму на адну секунду падняць галаву і паглядзець у бок натоўпу, як пратэстуючыя галасы змаўкалі.

— Праклятае быдла, — крыкнуў ён і зноў узяўся за работу.

— Няма чаго і старацца, містэр Скот. Мы іх так ніколі не расцягнем, — сказаў Мэт.

Яны кінулі свой занятак і агледзелі сашчапіўшыхся сабак.

— Крыві шмат вышла, — сказаў Мэт, — а ўсё ж не паспеў дабрацца да горла.

— Таго і глядзі, дабярэцца, — адказаў Скот. — Вось. Бачылі? Яшчэ вышэй перахапіў.

Хваляванне маладога чалавека і страх за лёс Белага Клыка раслі з кожнай хвілінай. Ён некалькі разоў адзін за адным ударыў Чэрокі па галаве. Але гэта не дапамагло. Чэрокі завіляў абрубкам хваста ў знак таго, што вельмі добра разумее сэнс гэтых удараў, але ён усё ж выканае свой абавязак да канца і не разніме пашчэнак.

— Дапамажыце хто-небудзь! — крыкнуў Скот, звярнуўшыся да натоўпу.

Але ні адзін чалавек не крануўся з месца. Замест гэтага гледачы пачалі смяцца з яго і засыпалі цэлым градам здэсквальных парад.

— Усуньце яму што-небудзь у пашчу, — параіў Мэт. Скот схапіўся за кабуру, што вісела ў яго на поясе, выняў рэвальвер і паспрабаваў прасунуць дула паміж сціснутымі пашчэнкамі бульдога. Ён стараўся з усіх сіл; было чуваць, як сталь скрыпіць аб сашчэпленыя зубы сабакі.

Стаўшы на калені, Скот і паганяты нахіліліся над сабакамі.

Цім Кінэн ступіў у кола. Спыніўшыся каля Скота, ён крануў яго за плячо і сказаў:

— Не зламайце яму зубоў.

— Тады я зламаю яму шыю, — адказаў Скот, не перастаючы ўсоўваць дула ў пашчу Чэрокі.

— Кажу вам, не зламайце яму зубоў! — яшчэ больш настойліва паўтарыў Цім Кінэн.

Але ўсе спробы застрашыць Скота не мелі поспеху.

Не спыняючы арудаваць рэвальверам, ён падняў галаву і спакойна запытаў:

— Ваш сабака?

Цім Кінэн прамармытаў нешта.

— Тады расшчапіце яму зубы.

— Вось што, — са злосцю загаварыў Цім, — мая хата з краю. Чаму я павінен ведаць, што тут трэба зрабіць?

— Тады правальвайце, — сказаў Скот, — і не перашкаджайце мне. Я заняты.

Цім Кінэн не адыходзіў, але Скот ужо не звяртаў на яго ніякай увагі. Ён ухітрыўся ўціснуць дула паміж зубамі з аднаго боку і цяпер стараўся прасунуць яго яшчэ далей.

Дабіўшыся гэтага, Скот пачаў асцярожна разнімаць пашчэнкі бульдога, а Мэт тым часам вызваляў з яго пашчы знявечаную шыю Белага Клыка.

— Трымайце свайго сабаку! — загадаў Скот Ціму.

Гаспадар Чэрокі нахіліўся і схопіў бульдога.

— Трымайце! — крыкнуў Скот, разняўшы зубы Чэрокі.

Сабак расцягнулі ў розныя бакі. Бульдог страшэнна супраціўляўся.

— Забарыце яго, — загадаў Скот, і Цім Кінэн адцягнуў Чэрокі ў натоўп.

Белы Клык зрабіў некалькі дарэмных спроб устаць на ногі. Адзін раз яму гэта ўдалося, але аслабелыя ногі падагнуліся, і ён павольна паваліўся на снег. Яго паўзакрытыя вочы памутнелі, ніжняя пашчэнка адвалілася, язык вываліўся. Здавалася, сабака канчаткова задыхнуўся. Мэт агледзеў яго.

— Ледзь жывы, — сказаў ён, — але дыхае ўсё ж.

Прыгажун Сміт падняўся на ногі і падышоў глянуць на Белага Клыка.

— Мэт, колькі каштуе добры ездавы сабака? — запытаў Скот.

Не ўстаючы з кален, паганяты падумаў з хвіліну.

— Трыста даляраў.

— Ну, а такі, на якім жывога месца не засталася?

— Палову, — вырашыў паганяты.

Скот павярнуўся да Прыгажуна Сміта.

— Чулі вы, жывёліна? Я забіраю ў вас сабаку і плачу за яго паўтараста даляраў.

Ён адкрыў бумажнік і адлічыў гэтую суму. Прыгажун Сміт заклаў рукі за спіну, адмаўляючыся ўзяць прапанаваныя грошы.

— Не прадаю, — сказаў ён.

— Прадаеце, — заявіў Скот, — таму што я купляю. Атрымайце грошы. Сабака мой.

Усё яшчэ трымаючы рукі за спінай, Прыгажун Сміт адступіў назад. Скот зрабіў крок уперад і падняў кулак над яго галавой.

Прыгажун Сміт скурчыўся, рыхтуючыся атрымаць новы ўдар.

— Сабака мой... — прамармытаў ён.

— Вы страцілі ўсе правы на гэтага сабаку, — перабіў яго Скот. — Вазьміце грошы, або мне прыдзецца пабіць вас яшчэ раз?

— Добра, добра, — заспяшаўся Прыгажун Сміт і дадаў: — Але вы мяне вымушаеце гэта зрабіць. Гэтану сабаку цаны няма. Я не дазволю сябе грабіць. Усякі чалавек мае свае правы.

— Правільна, — адказаў Скот, перадаючы яму грошы. — Усякі чалавек мае свае правы. Але вы не чалавек, а быдла.

— Дайце мне толькі да Даўсана дабрацца, — прыгразіў яму Прыгажун Сміт, — я знайду на вас управу.

— Калі толькі рот раскрыеце, я вас хутка з Даўсана выправяджу! Зразумелі?

Прыгажун Сміт буркнуў нешта сабе пад нос.

— Зразумелі? — загрымеў Скот, запалючыся гневам.

— Так, — буркнуў Прыгажун Сміт, стараючыся хутчэй уцячы.

— Як?

— Так, сэр, — агрызнуўся Прыгажун Сміт.

— Асцярожней. Ён кусаецца! — крыкнуў нехта, і ў натоўпе пачуўся выбух рогату.

Скот павярнуўся да Прыгажуна спінай і падышоў да паганятага, які ўсё яшчэ вазіўся з Белым Клыком.

Некаторыя з натоўпу ўжо разыходзіліся; іншыя збіраліся кучкамі, паглядаючы на Скота і перамаўляючыся паміж сабой.

Да адной з гэтых груп падышоў Цім Кінэн.

— Што гэта за птушка? — запытаў ён.

— Уідан Скот, — адказаў нехта.

— Які такі Уідан Скот?

— Ды інжынер з прыскаў. Ён сярод тутэйшых заправіл свой чалавек. Запамятай маё слова: калі не хочаш нажыць непрыемнасцей, трымайся ад яго як мага далей. Яму сам начальнік прыскаў прыяцель.

— Я адразу зразумеў, што гэта важная персона, — сказаў Цім Кінэн, — і не захацеў з ім звязвацца.

Раздзел пяты

Неўцыхаміраны

— Безнадзейная справа! — сказаў Уідан Скот.

Ён апусціўся на прыступку і паглядзеў на паганятага, які з такім жа безнадзейным выглядам паціснуў плячыма.

Абодва глянулі на Белага Клыка. Увесь натапырыўшыся і злосна рыкаючы, ён кідаўся на ланцугу, стараючыся дабрацца да сабак. Сабакі ж, атрымаўшы даволі значную колькасць урокаў ад Мэта, узброенага ў дадатак палкай, навучыліся пакідаць Белага Клыка ў спакоі. Цяпер яны ляжалі на досыць далёкай адлегласці і, здавалася, зусім забылі пра яго.

— Не, ваўка не прыручыш, — сказаў Уідан Скот.

— Ды хто яго ведае? — адказаў Мэт. — Можа ў ім ад сабакі больш, чым ад ваўка. Але ў чым я ўпэўнены, з таго мяне ўжо не саб'еш.

Паганяты змоўк і з таямнічым выглядам паківаў галавой у бок Ласінай гары.

— Ну, не прымушайце сябе прасіць, — рэзка сказаў Скот, пачакаўшы некаторы час, пакуль Мэт не загаворыць сам. — Кажыце, у чым справа?

Паганяты паказаў вялікім пальцам назад, у бок Белага Клыка.

— Воўк ён ці сабака — не ведаю, толькі яго ўжо прыручалі.

— Не можа быць.

— Я вам кажу — прыручалі. Ён і ў запрэжцы хадзіў. Вось адзнакі на грудзях.

— Правільна, Мэт! Да таго, як трапіць да Прыгажуна Сміта, ён быў ездавым сабакам.

— А чаму б яму не зрабіцца зноў ездавым сабакам?

— Гэта як жа? — паспешна запытаў Скот.

Але надзея, якая з'явілася, зараз жа згасла, і ён сказаў, ківаючы галавой:

— Мы яго ўжо два тыдні трымаем, а ён зараз, здаецца, яшчэ больш злы, чым у пачатку.

— Давайце спусцім яго з ланцуга — паглядзім, што атрымаецца, — прапанаваў Мэт.

Скот недаверліва паглядзеў на яго.

— Я ведаю, што вы ўжо спрабавалі, — казаў далей Мэт, — толькі цяпер не забудзьце ўзяць палку ў рукі.

— Паспрабуйце самі.

Паганяты адшукаў палку і падышоў да сабакі, які сядзеў на прывязі. Белы Клык сачыў за палкай, як леў сочыць за бізуном у таймавальніка.

— Глядзіце, як на палку ўтаропіў свае вочы, — сказаў Мэт. — Гэта добрая адзнака. Значыць, сабака не такі ўжо дурны. Ён не адважыцца крануць мяне, пакуль я з палкай. Не шалёны ж ён, нарэшце.

Як толькі рука чалавека наблізілася да яго шыі, Белы Клык на тапырыўся і з рыкам прыпаў да зямлі. Не зводзячы вачэй з рукі Мэта, ён у той жа самы час сачыў за палкай, якая была ўзнята над яго галавой. Мэт адвязаў ланцуг з нашыйніка і ступіў назад.

Беламу Клыку не верылася, што ён апынуўся на волі. Многія месяцы прайшлі з таго часу, як ім авалодаў Прыгажун Сміт, і за ўвесь гэты час яго спускалі з ланцуга толькі для боек з сабакамі. Як толькі бойка заканчвалася, Белага Клыка зноў садзілі на прывязь.

Ён не ведаў, што рабіць са сваёй воляй. А што, калі багі зноў надумалі якую-небудзь д'ябальскую штуку?

Белы Клык зрабіў некалькі павольных, асцярожных крокаў, кожную хвіліну чакаючы нападу. Ён не ведаў, што яму рабіць, настолькі нязвычайная была гэтая воля.

На ўсякі выпадак Белы Клык аддаліўся ад назіраючых за ім багоў і асцярожнымі крокамі адышоў за вугал дома. Нічога не здарылася. Збіты з панталыку ўсім гэтым, Белы Клык вярнуўся назад і, спыніўшыся футак у дванаццаці ад людзей, пачаў пільна назіраць за імі.

— А ён не ўцячэ? — запытаў новы гаспадар.

Мэт паціснуў плячыма.

— Рызыкнём. Без гэтага нічога не даведаешся.

— Небарака! — прамармытаў Скот і са шкадаваннем глядзеў на сабаку. — Больш за ўсё ён мае патрэбу ў чалавечай ласцы.

З гэтымі словамі ён павярнуўся і ўвайшоў у дом. Потым вынес з сабой кавалак мяса і кінуў яго Беламу Клыку. Той адскочыў убок і пачаў недаверліва разглядаць кавалак здалёк.

— Назад, Маёр! — крыкнуў Мэт, але было ўжо позна. Маёр кінуўся да мяса, і ў той момант, калі кавалак ужо быў у яго ў зубах, Белы Клык наляцеў і зваліў сабаку з ног. Мэт кінуўся да іх, але Белы Клык зрабіў сваю справу хутка. Маёр ледзь падняўся на ногі, а кроў, якая хлынула ў яго з горла, чырвонай лужай распаўзалася па снезе.

— Шкада Маёра, але ён варты таго, — паспешна сказаў Скот.

Мэт ужо падняў нагу, каб ударыць Белага Клыка. Хутка адно за другім адбыліся прыжок, лясканне зубоў і рэзкі выгук.

Раз’юшана рыкаючы, Белы Клык адпоўз на некалькі ярдаў назад, а Мэт нахіліўся і пачаў аглядаць пракушаную нагу.

— Цапнуў усё ж, — сказаў ён, паказваючы разарваныя штаны і споднюю бялізну, на якой расплывалася крывавае пляма.

— Я ж казаў вам, што гэта безнадзейная справа, — з распаччу ў голасе вымавіў Скот. — Я аб гэтым сабаку ўжо многа думаў. Ну, што ж, нічога іншага не застаецца.

З гэтымі словамі ён нехаця выняў рэвальвер і, агледзеўшы барабан, пераканаўся, што кулі ў ім ёсць.

— Паслухайце, містэр Скот, — запратэставаў Мэт, — чаго толькі гэтаму сабаку не давялося перанесці! Нельга ж патрабаваць, каб ён адразу ператварыўся ў анёла. Дайце яму тэрмін.

— Паглядзіце на Маёра, — адказаў Скот.

Паганяты глянуў на скалечанага сабаку. Ён валяўся на снезе ў лужыне крыві і, як відаць, здыхаў.

— Ён варты таго. Вы ж самі так казалі, містэр Скот. Паквапіўся на мяса Белага Клыка, — значыць, спета яго песенька. Гэтага трэба было чакаць. Я і граша ломанага не дам за сабаку, які аддасць свой кавалак без бою.

— Ну, а вы самі, Мэт? Сабака — сабайкай, але ўсяму павінна быць мера.

— І мне па заслугах, — не здаваўся Мэт. — За што я яго ўдарыў? Вы ж самі казалі, што праўда на яго баку. Значыць, мне не трэба было біць яго.

— Мы зробім добрую справу, застрэліўшы гэтага сабаку, — настойваў Скот. — Нам яго не прыручыць!

— Паслухайце, містэр Скот! Давайце праверым небарак. Няхай пакажа сябе. Ён жа чорт ведае што выцерпеў, перш чым апынуцца на волі. Давайце паспрабуем. А калі ён не апраўдае нашага даверу, я яго сам застрэлю.

— Ды мне зусім не хочацца яго забіваць, — адказаў Скот, хаваючы рэвальвер. — Няхай пабегае на волі, паглядзім, што з ім можна дабром зрабіць. Вось я зараз паспрабую.

Ён падышоў да Белага Клыка і загаварыў з ім мяккім голасам.

— Вазьміце палку на ўсякі выпадак, — папярэдзіў Мэт.

Скот адмоўна паківаў галавой і прадаўжаў гаварыць, стараючыся заваяваць давер Белага Клыка.

Белы Клык насцярожыўся, адчуваючы набліжэнне нейкай небяспекі. Ён забіў сабаку бога, укусіў яго таварыша. Чаго ж

можна чакаць за гэта, апроч суровага пакарання? І ўсё ж ён не ўціхамірваўся перад тварам небяспекі. Поўсць на ім стала дыбарам, усё цела напружылася, ён вышчарыў зубы і пільна сачыў за чалавекам, падрыхтаваўся да ўсякай нечаканасці. У руках Скота не было палкі, і Белы Клык падпусціў яго да сябе зусім блізка. Рука бога пачала апускацца над яго галавой. Белы Клык скурчыўся і прыпаў да зямлі. Вось дзе хаваецца небяспека і здрадніцтва! Рукі багоў, з іх неабвержнай уладай і здрадлівасцю, былі яму добра вядомы. Апрача таго, ён, як і раней, не мог цяпець дакранання да свайго цела. Белы Клык зарыкаў яшчэ больш злосна і прыгнуўся да зямлі, а рука прадаўжала апускацца. Ён не хацеў кусаць гэтую руку і цярпліва зносіў усё да таго часу, пакуль мог змагацца з інстынктам — з ненасытнай прагнасцю жыцця.

Уідан Скот быў упэўнены, што заўсёды паспее своечасова адхапіць руку. Але яму яшчэ суджана было пазнаёміцца з надзвычайнай хуткасцю Белага Клыка, які наносіў удары з трапнасцю і імклівасцю змяі, раскруціўшай свае кольцы. Скот рэзка ўскрыкнуў ад нечаканасці і схпіў пракушаную руку здаровай рукой. Мэт уголас вылаяўся і падскочыў да яго. Белы Клык адпоўз назад, увесь натапыраны з вышчаранымі зубамі, і пагрозліва пазіраў на людзей. Цяпер яго ўжо напэўна чакаюць пабоі, не менш страшныя, чым тыя, якія даводзілася цяпець ад Прыгажуна Сміта.

— Што вы робіце? — раптам закрычаў Скот.

Мэт кінуўся ў дом і выбег назад са стрэльбай у руках.

— Нічога, — павольна адказаў ён, стараючыся гаварыць спакойна. — Хачу толькі выканаць сваё абяцанне. Скажаў, што застрэлю сабаку, значыць, застрэлю.

— Не, вы гэтага не зробіце.

— Не, зраблю! Вось убачыце.

Цяпер надыйшла чарга Уідана Скота заступацца за Белага Клыка, як заступаўся за яго раней укушаны ім Мэт.

— Вы самі прапанавалі выправаць яго, дык выпрабуйце. Мы ж толькі пачалі, нельга адразу кідаць справу. Я сам вінаваты. І... паглядзіце на яго!

Выглядаючы з-за вугла дома, ярдаў за сорок ад іх, Белы Клык рыкаў з такой лютасцю, ад якой стыла кроў у жылах, але рык гэты адносіўся не да Скота, а да паганятага.

— Ну, што вы на гэта скажаце?

— Няхай я буду пракляты на векі-вечныя! — усклікнуў здзіўлены паганяты.

— Бачыце, які ён разумны! — спяшаючыся казаў далей Скот. — Ён не горш за нас з вамі разумее, што такое агнястрэльная

зброя. Адразу відаць, што сабака недурны. Трэба толькі даць яму магчымасць выявіць свой розум. Пакіньце стрэльбу.

— Добра. Давайце паспрабуем, — і Мэт прыставіў стрэльбу да штабеля дроў. — Ну, што вы на гэта скажаце? — усклікнуў ён у тую ж хвіліну.

Белы Клык супакоіўся і пакінуў бурчаць.

— Варта яшчэ раз паспрабаваць. Сачыце за ім.

Мэт узяў стрэльбу — і Белы Клык зноў зарыкаў. Мэт адышоў ад стрэльбы — вышчараная пашча Беллага Клыка зноў закрылася.

— Ну, яшчэ раз дзеля цікавасці.

Мэт узяў стрэльбу і пачаў павольна паднімаць яе да пляча. Белы Клык адразу ж зарыкаў, і рык яго рабіўся ўсё больш гучным па меры таго, як стрэльба падымалася ўгару. Але секундай раней, чым Мэт паспеў навесці дула, Белы Клык скокнуў убок і схваўся за вулгом. Мэт утаропіў вочы на пустое месца, дзе толькі што стаяў сабака.

Паганяты ўрачыста апусціў стрэльбу, павярнуўся і паглядзеў на гаспадара.

— Правільна, містэр Скот. Сабака надта разумны. Шкада яго забіваць.

Раздзел шосты

Любімы гаспадар

Убачыўшы, што Уідан Скот накіроўваецца да яго. Белы Клык натапырыўся і зарыкаў, даючы гэтым зразумець, што не дазволіць пакараць сябе. З таго часу, як ён пракусіў Скоту руку, якая была цяпер забінтавана і вісела на перавязі, мінулі суткі. Белы Клык ведаў з практыкі, што багі часам адкладаюць пакаранне, і зараз чакаў расплаты за свой учынак. Інакш не магло і быць. Ён зрабіў святатацтва: уеўся зубамі ў свяшчэннае цела бога, прытым беласкурага бога. З практыкі, якая засталася ў яго ад сувязі з багамі, Белы Клык ведаў, што яго чакае жудасная кара.

Бог сеў за некалькі крокаў ад яго. У гэтым яшчэ не было ніякай небяспекі. Звычайна багі караюць стоячы. Апрача таго, у бога не было ні палкі, ні дубца, ні стрэльбы, ды і сам Белы Клык заставаўся на волі. Нішто яго не стрымлівала — ні ланцуг, ні палка, і ён мог выратавацца ўдэкамі раней, чым бог паспее падняцца на ногі. А пакуль што трэба пачакаць і паглядзець, што будзе далей. Бог сядзеў зусім спакойна, не спрабаваў устаць з

месца, злоснае рыканне Белага Клыка паступова перайшло ў глухое бурчанне, а затым і бурчанне змоўкла. Тады бог загаварыў, і пры першых жа гуках яго голасу поўсьць на загрыўку ў Белага Клыка ўзнялася дыбарам, у горле зноў забулькатала. Але бог не спыняўся спакойна гаварыць, не рабіў ніякіх варожых рухаў. Некаторы час Белы Клык рыкаў ва ўнісон з яго голасам і паміж словамі і рыкам наладзіўся рытм. Але гутарка чалавека лілася бесперапынна. Ён гаварыў так, як яшчэ ніхто ніколі не гаварыў з Белым Клыком. У мяккіх, супакойлівых словах чулася пяшчотнасць, якая нейкім незразумелым чынам хвалявала Белага Клыка. Мімаволі, наперакор усім перасцярогам, ён адчуў даверлівасць да гэтага бога. У ім нарадзілася ўпэўненасць ва ўласнай бесклапотнасці.

Пагаварыўшы так досыць доўгі час, бог устаў і пайшоў. Белы Клык падазрона агледзеў Скота, як толькі той зноў выйшаў з дома. У руках бога не было ні дубца, ні палкі, ні стрэльбы. І здаровая рука яго не хавалася за спіну. Ён сеў на тое ж самае месца за некалькі крокаў ад Белага Клыка і працягнуў яму кавалак мяса. Натопырыўшы вушы, Белы Клык недаверліва агледзеў мяса, адначасова глядзеў і на кавалак, і на Скота, прыгатаваўся адскочыць убок пры першым жа намёку на небяспеку.

Але пакаранне ўсё яшчэ адкладвалася. Бог паднёс кавалак да яго носа. Мяса — як мяса, нічога страшнага ў ім не было. Але Белы Клык усё яшчэ сумняваўся і не ўзяў працягнутага кавалка, хоць рука Скота падсоўвалася ўсё бліжэй і бліжэй да яго носа. Багі мудрыя, — хто ведае, якая здрада хаваецца ў гэтым няшкодным з выгляду кавалку мяса? Па свайму мінуламу вопыту, асабліва калі прыходзілася мець справу з індыянкамі, Белы Клык ведаў, што мяса і пакаранне скрозь і ўсюды мелі паміж сабой вельмі непрыемную сувязь.

Нарэшце бог кінуў мяса на снег, да ног Белага Клыка. Той асцярожна абнюхаў яго, не зводзячы вачэй з бога. Нічога не здарылася. Белы Клык узяў кавалак у зубы і праглынуў. І зноў нічога не здарылася. Бог прапанаваў яму другі кавалак. І ў другі раз Белы Клык адмовіўся прыняць яго з рук, і мяса зноў было кінута да яго ног. Так паўтарылася некалькі разоў. Але надышоў час, калі Скот адмовіўся кінуць мяса. Ён трымаў кавалак і настойліва прапанаваў Беламу Клыку ўзяць яго з рук.

Мяса было смачнае, а Белы Клык прагаладаўся. Паступова, з надзвычайнай асцярожнасцю ён падышоў бліжэй і, нарэшце, адважыўся ўзяць мяса з рук Скота. Белы Клык, не зводзячы вачэй з бога, выцягнуў шыю і ўціснуў вушы, поўсьць у яго на загрыўку

стала дыбарам. Глухое бурчанне булькатала ў яго ў горле, нібы засцерагаючы чалавека, што жарты зараз недарэчы. Белы Клык з'ёў кавалак, і нічога з ім не здарылася. Паступова ён з'ёў усё мяса. Пакаранне ўсё яшчэ адкладвалася.

Белы Клык аблізнуўся і пачаў чакаць. Бог не спыняўся гаварыць. У голасе яго чулася ласка, аб якой Белы Клык не меў да гэтага часу ніякага разумення. І ласка гэтая будзіла ў ім невядомыя да гэтага часу пачуцці. Ён адчуў дзіўны спакой, нібы задавальнялася нейкая яго патрэбнасць, запаўнялася нейкая пустата ў яго істоце. Потым зноў прачнуўся інстынкт, і мінулы вопыт зноў пасылаў Белама Клыку засцярогу. Багі хітрыя, — цяжка адгадаць, які шлях яны выберуць, каб дабіцца сваіх мэт.

Так ён і думаў! Вось здрадлівая рука бога цягнецца да яго і апускаецца над яго галавой. Але бог не спыняе гаварыць. Голас яго гучыць мякка і заспакойліва. Нягледзячы на пагрозу, якую тоіць у сабе рука, голас усяляе давер. І, нягледзячы на ўсю мяккасць голасу, рука усяляе страх. Прцілеглыя пачуцці і адчуванні змагаліся ў Белым Клыку. Здавалася, ён разліціцца на часткі, раздзіраемы варожымі сіламі, і ні адна з якіх не атрымлівала перавагі ў барацьбе толькі таму, што Белы Клык прыкладаў неймаверныя намаганні, каб уціхамірыць іх.

І ён пайшоў на змову з самім з сабой: рыкаў, увесь натапырыўшыся, прыціснуў вушы, але не рабіў спроб ні ўкусіць Скота, ні ўцячы ад яго. Рука апускалася. Адлегласць паміж ёй і галавой Белага Клыка рабілася ўсё меншая і меншая. Вось яна дакранулася да стаўшай дыбарам поўсці. Белы Клык прыпаў да зямлі. Рука апусцілася за ім, прыціскаючыся шчыльней і шчыльней. Скруціўшыся, ледзь не дрыжучы, ён усё яшчэ стрымліваў сябе. Ён адчуваў пакуту ад дакранання гэтай рукі, што гвалціла яго інстынкты. Белы Клык не мог забыць у адзін дзень усё тое злоснае, што прынеслі яму чалавечыя рукі. Але такая была воля бога, і ён рабіў усё мажлівае, каб прымусіць сябе падпарадкавацца ёй.

Рука ўзнялася і зноў апусцілася, лашчыла і гладзіла яго. Так паўтарылася некалькі разоў, але як толькі рука падымалася, дык падымалася і поўсць на спіне ў Белага Клыка. І кожны раз як рука апускалася, вушы яго прыціскаліся да галавы, і ў горле пачынала булькатаць. Белы Клык бурчаў і бурчаў не сціхаючы.

Гэтым бурчаннем ён папярэджаў Скота, што гатоў адпомсціць за ўсякі боль, які той можа прычыніць яму. Хто ведае, калі, нарэшце, выявіцца сапраўдныя намеры бога! У любую хвіліну яго мяккі голас, які ўнушаў такі давер, можа перайсці ў гнеўны крык, а гэтая далікатная, ласкавая рука сісне Белага Клыка і пазбавіць яго ўсякай магчымасці супраціўлення.

Але словы бога былі, як і раней, мяккімі, а рука яго ўсё падымалася і зноў дакраналася да Белага Клыка, і ў гэтых дакрананнях не было нічога варожага. Белы Клык адчуваў дваістае пачуццё. Інстынкт паўставаў супраць такога абыходжання. Яно абмяжоўвала Белага Клыка і ішло наперакор яго імкненню да волі. І ўсё ж фізічнага болю ён не адчуваў. Наадварот, гэтыя дакрананні былі нават прыемныя. Паступова рука Скота перасунулася да вушэй і пачала асцярожна чухаць іх; прыемнае адчуванне нібы нават узрасло. І ўсё ж страх не пакінуў Белага Клыка; ён усё наасцярожваўся, чакаючы чагосьці нядобрага і адчуваючы папераменна то пакуту, то прыемнасць, у залежнасці ад таго, якое з гэтых двух пачуццяў атрымлівала ў ім перавагу.

— Ах, каб на цябе чорт!

Гэтыя словы вырваліся ў Мэта. Ён вышаў на ганак з закасанымі рукавамі, несучы ў руках таз з бруднай вадой, і, збіраючыся выплеснуць яе на зямлю, спыніўся, убачыўшы, як Уідан Скот лашчыць Белага Клыка.

Пры першых жа гуках яго голасу Белы Клык адскочыў назад і раз'юшана зарыкаў на паганятага.

З пачуццём жалю Мэт паглядзеў на гаспадара.

— Выбачайце, містэр Скот, але я бачу, у вас сядзяць па меншай меры сямнаццаць дурняў, і кожны арудзе на свой лад.

Уідан Скот усміхнуўся з выглядам перавагі, устаў і падышоў да Белага Клыка. Ён ласкава загаварыў з ім, але на гэты раз хутка замоўк, затым павольна працягнуў руку, дакрануўся да сабакі і зноў пачаў гладзіць яго па галаве. Белы Клык цярпліва зносіў дакрананне, утаропіўшы вочы не на таго, хто лашчыў яго, а на Мэта, які стаяў у дзвярах дома.

— Можа быць, вы і першакласны інжынер, містэр Скот, — сказаў паганяты, — але я лічу, што вы шмат упусцілі ў жыцці: вам бы належала ў дзяцінстве з цяркам уцячы.

Белы Клык зарыкаў, пачуўшы голас Мэта, але ўжо не адскочыў ад рукі, якая ласкава гладзіла яго галаву і шыю.

І гэта было пачаткам канца ранейшага жыцця, канца панавання нянавісці. Для Белага Клыка пачыналася новае, прыгожае жыццё. Каб закончыць пачатую справу, Уідану Скоту трэба было прыкласці шмат розуму і цярпення, а Белы Клык павінен быў перамагчы загады інстынкту, пайсці наперакор уласнаму вопыту, адмовіцца ад усяго, чаму навучыла яго жыццё.

Жыццё, пражытае Белым Клыком, не толькі не ўмяшчала ўсяго новага, аб чым ён даведаўся цяпер, але ішло наперакор

гэтай навізне. Карацей кажучы, ад Белага Клыка патрабавалася невымерна большае ўменне разбірацца ў навакольнай абстаноўцы, чым тое, з якім ён прыйшоў з Лясной Глушы і добраахвотна падпарадкаваўся ўладзе Шэрага Бабра. У той час ён быў ўсяго толькі шчанюком, яшчэ не аформленым канчаткова, гатовым зрабіцца ўсім, чым хочаце, у залежнасці ад акалічнасцей. Але цяпер усё пайшло інакш. Жыццё апрацавала Белага Клыка надта старанна, зрабіла з яго бязлітаснага лютага, неўтаймаванага Бявога Ваўка, які нікога не любіў і не карыстаўся нічыёй любоўю. Перарадзіцца — азначала адкінуць усё, да чаго Белы Клык паспеў прызвычаіцца, і гэта патрабавалася ад яго цяпер, калі маладосць была ў мінулым, калі гібкасць была страчана і мяккая тканіна яго істоты набыла нязломную цвёрдасць, дух зрабіўся непадатлівым, як жалеза, а інстынкт выпрацаваў асцярожнасць, раз і назаўсёды ўстаноўленыя правілы паводзін, антыпатыі і жаданні.

Незвычайная абстаноўка, у якой апынуўся Белы Клык, зноў узяла яго ў апрацоўку. Яна змякчала ў ім разлютаванасць, ляпіла з яго новую, больш прыгожую форму. Па сутнасці кажучы, усё залежала ад Уідана Скота. Ён дабраўся да самых глыбінь натуры Белага Клыка і ласкай выклікаў да жыцця ўсе тые пачуцці, якія драмалі і ўжо напалову заглухлі ў ім. Так Белы Клык даведаўся, што такое любоў. Яна саступіла месца прыхільнасці — самаму цёпламу пачуццю, даступнаму Беламу Клыку ў зносінах з багамі.

Але любоў не можа прыйсці ў адзін дзень. Узнікшы з прыхільнасці, яна развівалася вельмі павольна. Беламу Клыку падабаўся яго нанавя здабыты бог, і ён не ўцякаў ад яго, хоць увесь час быў на волі. Жыццё у новага бога было непараўнана лепш, чым у клетцы ў Прыгажуна Сміта, апрача таго, Белы Клык не мог абыйсціся без бажання. Адчуваць над сабой уладу чалавека зрабілася для Белага Клыка неабходнасцю. Адбітак залежнасці ад чалавека застаўся на Белым Клыку з тых далёкіх дзён, калі ён пакінуў Лясную Глуш і падпоўз да ног Шэрага Бабра, пакорліва чакаючы пабаяў. Гэты незабыўны адбітак зноў быў пакладзены на яго, калі ён у другі раз вярнуўся з Лясной Глушы пасля галадоўкі і адчуў пах рыбы ў пасёлку Шэрага Бабра.

Белы Клык застаўся, таму што ён не мог абыходзіцца без бажання, а Уідан Скот быў лепшы за Прыгажуна Сміта. У адзнаку адданасці ён узяў на сябе абавязацельства пільнаваць дабро гаспадары. Ён блукаў вакол дома, калі астатнія сабакі ўжо спалі, і першаму ж спозненаму госцю Скота прыйшлося адбівацца ад яго палкай да таго часу, пакуль яго не выратаваў сам гаспадар.

Але Белы Клык неўзабаве навучыўся адрозніваць злодзеяў ад сумленных людзей, зразумеў, як многа значыць хада і паводзіны. Чалавека, які, моцна стукаючы нагамі, ішоў прама да дзвярэй, ён не чапаў, хоць і не спыняў пільна сачыць за ім, пакуль дзверы не адчыняліся і надзейнасць наведвальніка не атрымлівала пацвярджэння з боку гаспадара. Але чалавек, які прабіраўся, крадучыся, акружнымі шляхамі, стараючыся не папасціся на вочы, — гэты чалавек не ведаў літасці ад Белага Клыка і паспешна ўцякаў.

Уідан Скот узяў на сябе задачу ўзнагародзіць Белага Клыка за ўсё тое, што яму давялося перанесці. Гэта зрабілася для яго справай прынцыпу, справай сумлення. Ён адчуваў, што людзі засталіся ў даўту перад Белым Клыком і доўг гэты трэба выплаціць. І таму Скот стараўся выказаць да Белага Клыка як мага больш пяшчотнасці. Ён узяў сабе за правіла штодзённа і доўга лашчыць і гладзіць Белага Клыка.

На першы час гэтая ласка выклікала ў Белага Клыка адны толькі падазрэнні варожасці, але паступова ён пачаў знаходзіць у ёй прыемнасць. І ўсё ж ад адной сваёй прывычкі Белы Клык ніяк не мог адвыкнуць. Як толькі рука чалавека дакраналася да яго, ён пачынаў бурчаць і не сціхаў да таго часу, пакуль Скот не пакідаў яго ў спакоі. Але ў гэтым бурчанні з'явіліся ўжо новыя ноткі. Старонні не пачуў бы іх, для яго бурчанне Белага Клыка заставалася б паранейшаму выражэннем першабытнай дзікасці, ад якой у чалавека кроў стыне ў жылах. За доўгія гады жыцця, пачынаючы з тых ранніх дзён у логаве, калі першыя прыступы лютасці авалодвалі ваўчанём, горла Белага Клыка агрубела ад рыку, і ён ужо не мог выказаць інакш свае пачуцці. Тым не менш чулае вуха Уідана Скота адрознівала ў злосным бурчанні Белага Клыка новыя ноткі, якія толькі аднаму яму ледзь чутна гаварылі пра тое, што сабака адчувае прыемнасць.

Час ішоў, і любоў, што ўзнікла з прыхільнасці, усё мацнела і мацнела. Белы Клык сам пачаў адчуваць гэта, хоць і несвядома. Любоў прынесла з сабой боль і трывогу, якія сціхалі толькі ад дакранання рукі новага бога. У гэтыя хвіліны любоў рабілася радасцю — неўтаймаванай радасцю, якая пранізвала ўсю істоту Белага Клыка. Але як толькі бог адыходзіў, боль і трывога варочаліся, Белага Клыка зноў ахоплівала адчуванне пустаты, якая прагна патрабавала запаўнення.

Белы Клык патроху знаходзіў самога сябе. Нягледзячы на свае сталыя гады, на суровую лютасць формы, у якую ён быў выліты Прыродай, у характары яго ўзнікалі ўсё новыя і новыя

рысы. У ім зараджаліся непрывычныя пачуцці і пабуджэнні. Белы Клык трымаў сябе зусім інакш. Раней ён ненавідзеў нязручнасць і боль і ўсяляк стараўся ўнікаць іх. Цяпер усё было інакш. Дзеля новага бога Белы Клык часта цярэў нязручнасць і боль. Так, напрыклад, ранацай замест таго, каб блукаць у пошуках ежы або ляжаць дзе-небудзь у зацішным кутку, ён праводзіў цэлыя гадзіны ля ганку, чакаючы з'яўлення Скота. Уначы, калі той вяртаўся дамоў, Белы Клык пакідаў цёплую нару, выкапаную ў гурбе, дзеля таго, каб адчуць прызнае дакрананне пальцаў бога, пачуць ад яго прыветныя словы. Ён забываў пра яду, — нават пра яду! — толькі б пабыць каля бога, атрымаць ад яго ласку або накіравацца разам з ім у горад.

Але Белы Клык не ўмеў выказаць сваіх пачуццяў. Ён быў ужо не малады і надта суровы для гэтага. Пастаяннае адзіноцтва выпрацавала ў ім вялікую ўраўнаважанасць характару. Яго панура стрыманасць і замкнёнасць з'явіліся вынікам доўгага вопыту. Ён ніколі не брахаў за ўсё сваё жыццё, і ўжо не мог навучыцца вітаць свайго бога брэхам. Ён ніколі не лез яму на вочы, не мітусіўся і не скакаў, каб даказаць сваю любоў; ніколі не кідаўся насустрач, а чакаў у баку, але чакаў заўсёды. Любоў яго межавалася з нямым, маўклівым абаяннем. Толькі ўважлівы позірк яго вачэй, што сачылі за кожным рухам Скота, выдаваў пачуццё Белага Клыка. Калі ж бог глядзеў у яго бок і загаворваў з ім, Белы Клык бянтэжыўся, не ведаючы, як выказаць любоў, што ахоплівала ўсю яго істоту.

Белы Клык пачынаў прыстасоўвацца да новага жыцця. Ён зразумеў, што сабак гаспадара чапаць нельга. Але яго ўладны характар заяўляў аб сабе, і сабакам давялося пераканацца на справе ў перавазе Белага Клыка. Прызнаўшы яго ўладу над сабой, сабакі ўжо не прыносілі яму клопатаў. Варта было Беламу Клыку з'явіцца сярод зграі, як сабакі ўступалі яму дарогу і пакараліся яго волі.

Таксама ж ён прывык і да Мэта, як да ўласнасці гаспадара. Уідан Скот вельмі рэдка карміў Белага Клыка; гэты абавязак ускладаўся на Мэта, але Белы Клык разумее, што ежа, якую ён есць, належыць гаспадару, які даручыў Мэту карміць яго. Той жа самы Мэт паспрабаваў неяк запрэгчы яго ў сані разам з іншымі сабакамі. Але гэтая спроба пацярпела няўдачу, і Белы Клык здагадаўся, у чым справа, толькі тады, калі Уідан Скот сам надзеў на яго вупраж і сам павёў сані. Белы Клык зразумеў: гаспадар хоча, каб Мэт кіраваў ім таксама, як і іншымі сабакамі.

У кландайскіх санях, у адрозненне ад тых, на якіх ездзяць на Макензі, ёсць палазы. Спосаб запрэжкі тут таксама зусім іншы. Сабакі бягуць гуськом у падвойных пастронках, а не разыходзяц

ца веерам. І тут, на Кландайку, ваяак сапраўды з'яўляецца важаком. На першае месца выбіраюць самага кемлівага і самага дужага сабаку, якога баіцца і слухаецца ўся запрэжка. Як і належала чакаць, Белы Клык неўзабаве дабіўся гэтага месца. Пасля многіх клопатаў Мэт зразумеў, што на меншае той не згодзіцца. Белы Клык сам выбраў гэтае месца, і Мэт, не саромячыся ў выказах, пацвердзіў правільнасць яго выбару пасля першай жа спробы. Бегаючы цэлы дзень у запрэжцы, Белы Клык не забываў і пра тое, што ўначы трэба пільнаваць гаспадарскае дабро. Такім чынам, ён верай і праўдай служыў Скоту, у якога ва ўсёй запрэжцы не было больш каштоўнага сабакі, чым Белы Клык.

— Калі ўжо вы дазволіце мне сказаць сваю думку, — загаварыў неяк Мэт, — то паведамлю вам, што з вашага боку было вельмі разумна даць за гэтага сабаку паўтараста долараў. Спрытна вы абдурьлі Прыгажуна Сміта, ужо не кажучы пра тое, што і па фізіяноміі яму заехалі.

Шэрыя вочы Уідана зноў запалалі гневам, і ён сярдзіта прамармытаў: «Быдла».

Позняй вясной Белага Клыка напаткала вялікае гора. Раптам, без усякага папярэджання, гаспадар знік. Уласна кажучы, папярэджанне было, але Белы Клык не меў вопыту ў такіх справах і не ведаў, чаго трэба чакаць ад чалавека, які пакуе свае чамаданы. Пазней ён успомніў, што пакаванне рэчаў было напярэдадні ад'езду гаспадара; але тады ў яго не з'явілася ніякага падазрэння. Увечары ён, як і заўсёды, чакаў яго прыходу. Упоўнач узняўся вецер, і Белы Клык схваўся ад холаду за домам. Там ён ляжаў, напалову дрэмлючы, напалову пільнуючы, і прыслухоўваючыся чулым вухам, каб злавіць першыя гукі знаёмых крокаў. Але ў дзве гадзіны ночы непакой выгнаў Белага Клыка з-за дома, ён скруціўся клубком на халодным ганку і пачаў чакаць далей.

Гаспадар не прыходзіў. Раніцай дзверы адчыніліся, і на ганак выйшаў Мэт. Белы Клык тужліва паглядзеў на яго. У Белага Клыка не было іншага спосабу, каб запытаць пра тое, што яму так хацелася ведаць. Дні ішлі за днямі, а гаспадар не з'яўляўся. Белы Клык, які не ведаў да гэтага часу, што такое хвароба, захварэў. Ён так дрэнна сябе адчуваў, што Мэту прыйшлося нарэшце ўзяць яго ў дом. Апрача таго, у сваім пісьме да гаспадара Мэт прыпісаў некалькі радкоў, прысвечаных Белама Клыку.

Атрымаўшы пісьмо ў Сёркл-сіці, Уідан Скот прачытаў наступнае:

«Пракляты воўк адмаўляецца працаваць, нічога не есць, зусім прыціх. Сабакі не даюць яму праходу. Хоча ведаць, куды вы падзеліся, а я не ўмею растлумачыць яму. Думаю, што ён хутка здохне».

Мэт пісаў праўду. Белы Клык перастаў есці, страціў бадзёрасць і дазваляў сабакам кусаць сябе. У пакоі ён ляжаў на падлозе каля печы, страціўшы ўсякую цікавасць да яды, да Мэта, да ўсяго на свеце. Мэт мог гаварыць з ім ласкава, мог крычаць на яго, — вынік атрымліваўся аднолькавы. Белы Клык узнімаў на яго свой цьмяны позірк, а затым зноў схіляў галаву на пярэднія лапы.

Але аднойчы ўвечары, калі Мэт, седзячы за сталом, громкім шэптам, варушачы губамі, чытаў нешта, увагу яго прыцягнула ціхае вішчанне Белага Клыка. Сабака ўстаў з месца, натапырыў вушы, гледзячы на дзверы, і ўважліва прыслухоўваўся. Праз хвіліну Мэт пачуў крокі. Дзверы адчыніліся, і ўвайшоў Уідан Скот. Яны прывіталіся. Затым Скот азірнуўся навокал.

— А дзе воўк? — запытаў ён.

Белы Клык стаяў на сваім месцы, каля печы. Ён не кінуўся наперад, як гэта зрабіў бы ўсякі іншы сабака, а стаяў, глядзеў на гаспадара і чакаў.

— Ды вы толькі паглядзіце на яго! — усклікнуў Мэт. — Ён хвастом віляе!

Уідан Скот выйшаў на сярэдзіну пакоя, у той жа самы час падзываючы Белага Клыка да сябе. Той не скочыў яму насустрач, але зараз жа падышоў. Рухі яго скоўвала сарамяжлівасць, але ў вачах з'явіўся незвычайны выраз. Глыбокае пачуццё любові засвяцілася ў іх.

— Ён ні разу на мяне так не глянуў, пакуль вас не было, — сказаў Мэт.

Але Уідан Скот не чуў. Прысеўшы на кукішкі перад Белым Клыком, ён лашчыў яго — чухаў яму за вушамі, гладзіў шыю і плечы, пяшчотна паляпваў пальцамі па спіне. А Белы Клык ціха бурчаў у адказ, і мяккія ноткі чуліся ў яго бурчанні ясней, чым раней. Але гэта было не ўсё. Радасць дапамагла знайсці выхад глыбокаму пачуццю, якое рвалася вонкі. Белы Клык раптам выцягнуў шыю і сунуў галаву паміж рукой і бокам гаспадара. І, схаваўшы яе так, што былі відаць толькі адны вушы, перастаў бурчаць і прыціскаўся да гаспадара ўсё цясней і цясней.

Мужчыны пераглянуліся. У Скота блішчэлі вочы.

— Ах, чорт вазьмі! — усклікнуў здзіўлены Мэт.

Затым, апамятаўшыся хвілінай пазней ад здзіўлення, дадаў:

— Я заўсёды казаў, што гэта не воўк, а сабака. Паглядзіце на яго!

Пасля таго, як вярнуўся гаспадар, Белы Клык хутка паправіўся. У пакоі ён прабываў яшчэ дзве ночы і дзень, затым выйшаў на двор. Сабакі ўжо паспелі забыць яго адвагу. Яны памяталі толь-

кі, што за апошні час Белы Клык быў слабы і хворы, і як толькі ён з'явіўся на ганку, кінуліся на яго з усіх бакоў.

— Ну і бойка! — з задаволеным выглядам прамармытаў Мэт, назіраючы гэтую сцэну з ганка. — Няма чаго з імі цырымоніцца, воўк. Дай ім як належыць. Ну, яшчэ, яшчэ!

Белы Клык не меў патрэбы ў заахвочванні. Прыезду гаспадара было зусім дастаткова. Жыццё — цудоўнае, бурлівае жыццё зноў забурліла ў яго жылах. Ён біўся ад радасці, знаходзячы ў бойцы адзіны выхад для сваіх пачуццяў. Канец мог быць толькі адзін. Сабакі разбегліся, пацярпеўшы паражэнні, і вярнуліся зноў толькі тады, як сцямнела, з прыніжаным выглядам заяўляючы Беламу Клыку аб сваёй пакорлівасці.

Навучыўшыся прыціскацца да гаспадара галавой, Белы Клык часта скарыстоўваў гэты новы спосаб выказвання сваіх пачуццяў. Гэта была мяжа, далей якой ён не мог ісці. Галаву сваю ён засцерагаў больш за ўсё і не мог цяпець, калі да яе хто-небудзь дакранаўся. Гэтым інстынктыўным страхам перад боем, перад пасткай узнагародзіла яго Лясная Глуш. Інстынкт патрабаваў, каб галава заставалася свабоднай. А цяпер, прыціскаючыся да гаспадара, Белы Клык па ўласнай волі ставіў сябе ў бездапаможнае становішча. Ён выказваў гэтым бязмежную веру і абсалютную пакорлівасць, нібы кажучы гаспадару: «Аддаю сябе ў твае рукі. Рабі са мной, што хочаш».

Аднойчы ўвечары, неўзабаве пасля свайго звароту, Скот гуляў з Мэтам у крыбэдж, перад тым як легчы спаць.

— Пятнаццаць і два, пятнаццаць і чатыры, і яшчэ двойка — усяго шэсць, — падлічваў Мэт, як раптам з боку двара пачуліся крыкі і рык.

Пераглянуўшыся, яны ўскочылі на ногі.

— Воўк накінуўся на некага, — сказаў Мэт.

Страшэнны лямант прымусіў іх кінуцца да дзвярэй.

— Прынясіце лямпу! — крыкнуў Скот, выбягаючы на ганак.

Мэт пайшоў за ім з лямпай у руках, і пры яе асвятленні яны ўбачылі чалавека, які дагары ляжаў на снезе. Ён закрываў твар і шыю рукамі, спрабуючы абараніцца ад зубоў Белага Клыка, і гэта была не лішняя засцярога. Разлютаваны да апошняга, Белы Клык стараўся ў што б там ні было дабрацца зубамі да яго горла. Ад рукавоў курткі, сіняй фланелевай блузы і сподняй кашулі засталіся адны шматкі, а рукі чалавека былі страшэнна пакусаныя і залітыя крывёй. Скот і паганяты разгледзелі ўсё гэта ў адну секунду. Затым Скот схапіў Белага Клыка за шыю і адцягнуў назад.

Белы Клык рваўся з рыкам, але не кусаў гаспадара і пасля рэзкага вокрыку хутка супакоіўся.

Мэт дапамог чалавеку ўстаць на ногі. Падымаючыся, той адняў рукі ад твара, і Мэт убачыў звярыную фізіяномію Прыгажуна Сміта. Паганяты адскочыў ад яго, нібы ад агню. Прыжмурыўшыся ад святла лямпы, Прыгажун Сміт азірнуўся навокал. Твар яго перакасіла ад жаху, як толькі ён убачыў Белага Клыка.

У гэтую ж хвіліну паганяты заўважыў два прадметы, якія валяліся на снезе. Ён паднёс лямпу бліжэй і падкінуў наском бота сталёвы ланцуг і тоўстую палку.

Уідан Скот кінуў галавой. Усё было зроблена ў поўным маўчанні. Паганяты ўзяў Прыгажуна Сміта за плячо і павярнуў да сябе спінай. Гэта было зразумела без слоў. Прыгажун Сміт адправіўся дамоў. А гаспадар тым часам гладзіў Белага Клыка і гаварыў:

— Хацеў забраць цябе, — а? А ты не дазволіў? Так, так, значыць, пралічыўся малы.

— Ён, нябось, падумаў, што на яго ўсё пекла накінулася, — усміхнуўся Мэт.

Раз'юшаны Белы Клык усё яшчэ бурчаў і бурчаў, але паступова поўсць у яго на спіне апусцілася, і мяккая нота, якая зусім была патанула ў злосным бурчанні, рабілася ўсё больш чутнай.

Частка пятая

Раздзел першы

У далёкую дарогу

Гэта насілася ў паветры. Белы Клык адчуваў бяду яшчэ задоўга да таго, як яна дала ведаць аб сваім набліжэнні. Вестка аб надыходзячай перамене нейкімі невядомымі шляхамі дайшла да яго свядомасці. Прадчуванне ўзнікла ў ім па віне багоў, хоць ён і не мог ясна ўявіць сабе, як і чаму гэта здарылася. Самі таго не падзраваючы, багі выдалі свае намеры сабаку, які ўжо не пакідаў ганку і, нават не ўваходзячы ў пакой, ведаў, што людзі нешта задумваюць.

— Паслухайце! — сказаў аднаго разу за вячэрай паганяты.

Уідан Скот прыслухаўся. З-за дзвярэй даносіўся ціхі трывожны віск, які быў падобны хутчэй на стрымліваючы плач. Затым было чутна, як Белы Клык абнюхае дзверы, жадаючы пераканацца ў тым, што бог яго ўсё яшчэ тут, а не знік таямнічым чынам, як у мінулы раз.

— Я думаю, ён адчувае, у чым справа, — сказаў паганяты.

Уідан Скот амаль упрашальна глянуў на Мэта, але словы яго не адпавядалі выразу вачэй.

— На якое ліха мне воўк у Каліфорніі? — запытаў ён.

— Я тое ж самае думаю, — адказаў Мэт. — На якое ліха вам воўк у Каліфорніі?

Але гэтыя словы не задаволілі Уідана Скота. Яму здалося, што Мэт ухіляецца ад прамога адказу.

— Нашы сабакі з ім не справяцца, — казаў Скот. — Ён іх усіх перагрызе, і, калі нават я не збяднею канчаткова на адны штрафы, улады ўсё роўна адбяруць яго ў мяне і справяцца з ім па-свойму.

— Што і казаць, ён сапраўды бандыт, — згадзіўся паганяты.

Уідан Скот недаверліва глянуў на яго.

— Не, нічога не выйдзе, — сказаў ён рашуча.

— Нічога не выйдзе, — згадзіўся Мэт. — Ды вам прыдзецца спецыяльнага чалавека да яго прыставіць.

Усе хістанні Скота зніклі. Ён радасна кіўнуў галавой. Затым у цішыні было чуваць, як Белы Клык ціха вішчыць, нібы стрымліваючы плач, і абнюхвае дзверы.

— А ўсё ж здорава ён да вас прывык, — сказаў Мэт.

Гаспадар раптам ускіпеў.

— Ды ну вас к чорту, Мэт! Я сам ведаю, што мне трэба рабіць!

— Я не спрачаюся, толькі...

— Што «толькі»? — перапыніў яго Скот.

— Толькі... — баязліва пачаў паганяты, але раптам адважыўся і загаварыў сярдзітым голасам: — Чаго вы так гарачыцеся? Гледзячы на вас, можна падумаць, што вы самі не ведаеце, што рабіць.

Уідан Скот некаторы час змагаўся з самім з сабой і затым сказаў ужо значна больш мяккім тонам:

— Вы праўду кажаце, Мэт. Я сам не ведаю, што мне рабіць. У тым вось і ўся бяда... Ды не, было б проста вар'яцтвам ўзяць сабаку з сабой, — сказаў ён пасля кароткага маўчання.

— Я з вамі цалкам згодны, — адказаў Мэт, але словы яго і на гэты раз не задаволілі гаспадара.

— Якім чынам ён здагадваецца, што вы ад'язджаеце, — вось, што мяне з панталыку збівае, — нявінным голасам казаў далей Мэт.

— Я і сам гэтага зразумець не магу, — адказаў Скот, сумна паківаўшы галавой.

Затым надышоў дзень, калі праз адчынення дзверы Белы Клык убачыў ракавы чамадан, у які гаспадар пакаваў рэчы. Гаспадар і Мэт увесь час адыходзілі і прыходзілі, і мірную атмосферу дома парушалі мітусня і трывога. Усякія сумненні былі дарэмныя. Белы Клык ужо даўно адчуваў бяду. Цяпер ён зразумеў, у чым справа. Яго бог зноў рыхтаваўся да ўцёкаў. Ужо калі ён не ўзяў з сабой Беллага Клыка ў першы раз, то, напэўна, не возьме і цяпер.

Гэтай ноччу Белы Клык пачаў працягла па-воўчаму выць. Ён выў, узняўшы морду да абыякавых зорак, і выказваў ім сваё гора таксама, як у дзяцінстве, калі, прыбегшы з Лясной Глушы, ён не знайшоў пасёлка, а на тым месцы, дзе стаяў раней вігвам Шэрага Бабра, убачыў толькі кучу смецця.

У доме людзі толькі што ляглі спаць.

— Ён зноў перастаў есці, — сказаў са свайго ложка Мэт.

Уідан Скот прамармытаў нешта і заварочаўся пад коўдрай.

— Мяркуючы па мінулым разе, нічога дзіўнага не будзе, калі ён здохне цяпер.

Коўдра на другім ложку сярдзіта заварушылася.

— Ды замоўкніце вы! — крыкнуў у цемнаце Скот. — Прычапіліся горш бабы.

— Зусім правільна, — адказаў паганяты.

На наступны дзень трывога і страх Беллага Клыка толькі ўзмацніліся. Ён хадзіў за гаспадаром па пятах, а калі Скот заставаўся дома, тырчэў на ганку. Праз адчынення дзверы ён бачыў рэчы, раскладзеныя на падлозе. Да чамадана далучыліся два вялікія парусінавыя мяшкі і скрыня. Мэт скруціў коўдры і футравае адзенне гаспадара і сунуў іх у маленькі парусінавы мяшок. Белы Клык заскуголіў, гледзячы на гэтыя падрыхтаванні.

Праз некаторы час з'явіліся двое індзейцаў. Белы Клык уважліва сачыў, як яны ўзвалілі чамадан на плечы і спусціліся з узгорка ўслед за Мэтам, які ўзяў пасцель. Але Белы Клык не пабег з імі. Гаспадар усё яшчэ заставаўся ў доме. Неўзабаве Мэт вярнуўся. Гаспадар выйшаў на ганак і паклікаў да сябе Беллага Клыка.

— Эх ты, небарака! — ласкава сказаў ён, пачэсваючы яму за вухам, і пагладзіў па спіне. — Ад'язджаю, старына. Цябе ў такую далечыню з сабой не возьмеш. Ну, пабурчы на развітанне, пабурчы, пабурчы, як належыць.

Але Белы Клык адмаўляўся бурчаць. Замест гэтага ён паглядзеў на гаспадара сумнымі дапытлівымі вачыма і схаваў галаву паміж яго рукой і бокам.

— Гудок! — крыкнуў Мэт.

З Юкона даляцела прарэзлівае выццё параходнай сірэны.

— Канчайце развітвацца! Ды не забудзьце зачыніць пярэднія дзверы. Я выйду праз заднія. Спяшайцеся.

Абедзве дзверы зачыніліся адначасова, і Уідан Скот пачакаў на ганку, пакуль Мэт выйдзе з-за вугла дома. За дзвярыма чулася ціхае скуголенне, падобнае на плач. Затым Белы Клык пачаў глыбока, усімі грудзьмі ўцягваць паветра, прынюхваючыся да пахаў.

— Беражыце яго, Мэт, — сказаў Скот, калі яны спускаліся з узгорка. — Напішыце мне, як яму тут живецца.

— Абавязкова, — адказаў паганяты. — Паслухайце!

Яны спыніліся. Белы Клык выў, як выюць сабакі над трупам гаспадара. Глыбокае гора гучала ў гэтым выцці, якое пераходзіла то ў раздзіраючае сэрца скавытанне, то ў жаласлівы стогн, то зноў узятала ўгору страшэнная роспач.

«Аўрора» была першым параходам, які адпраўляўся ў гэтым годзе з Кландайка, і палубы яе былі перапоўнены пасажырамі. Тут тоўпіліся людзі, якім пашанцавала ў пагоні за золатам, людзі, якіх залатая ліхарадка разарыла дашчэнт, — і ўсе яны імкнуліся пакінуць гэтую краіну, таксама як у свой час імкнуліся папасці сюды.

Стоячы каля сходняў, Скот развітваўся з Мэтам, які быў гатоў сыйсці на бераг. Але Мэт раптам утаропіўся вачыма на нешта, што знаходзілася ззаду гаспадара, і не адказаў на яго поціск рукі. Скот абярнуўся. Белы Клык сядзеў на палубе, у некалькі кроках ад іх, і тужліва глядзеў на Скота.

Здзіўлены Мэт прамармытаў нейкі праклён. Скот глядзеў на сабаку ў поўным неўразуменні.

— Вы замкнулі пярэднія дзверы?

Скот кіўнуў галавой і запытаў:

— А заднія?

— Вядома, замкнуў! — з запалам адказаў Мэт.

Белы Клык з ліслівым выглядам прыціснуў вушы, але прадаўжаў сядзець убаку, не спрабуючы падысці.

— Прыйдзецца забраць яго з сабой.

Мэт зрабіў два крокі ў кірунку да Белага Клыка, але той кінуўся ўбок. Паганяты кінуўся за ім, а Белы Клык праслізнуў паміж нагамі пасажыраў. Выкручваючыся, шыраючы з аднаго боку ў другі, ён бегаў па палубе і не даваўся Мэту.

Але як толькі гаспадар загаварыў, Белы Клык пакорліва падышоў да яго.

— Столькі часу карміў яго, а ён мне цяпер у рукі не даецца, — з крыўдай прамармытаў паганяты. — А вы хоць бы раз пакармілі

з таго першага дня. Забіце мяне — не ведаю, як ён здагадаўся, што гаспадар — вы.

Скот, які гладзіў Белага Клыка, раптам нахіліўся і паказаў на свежыя парэзы на яго мордзе і глыбокую рану паміж вачыма.

Мэт таксама нахіліўся і правёў рукой па пузе Белага Клыка.

— А пра акно мы з вамі забылі. У яго ўсё пуза парэзанае. Мабыць, прама галавой уперад кінуўся.

Але Уідан Скот не слухаў яго. Ён абдумваў нешта. «Аўрора» дала апошні гудок. Тыя, хто праводзілі, паспешна сходзілі на бераг. Мэт зняў хустку з шыі і хацеў быў узяць Белага Клыка на прывязь. Скот схопіў яго за руку.

— Бывайце, Мэт, дружышча! Вам, мабыць, не прыдзецца пісаць пра ваўка... я хачу...

— Што? — ускрыкнуў паганяты. — Няўжо вы?..

— Вось іменна. Вазьміце сваю хустку. Я сам напішу вам пра ваўка.

Мэт затрымаўся на сходнях.

— Ён не перанясе клімату. Вам прыдзецца стрыгчы яго ў гарачыню.

Сходні ўцягнулі на палубу, і «Аўрора» адчаліла ад берага. Уідан Скот памахаў на развітанне рукой. Затым ён павярнуўся да Белага Клыка, які стаяў побач:

— Ну, цяпер рыкай, нягоднік, рыкай, — сказаў ён, гладзячы Белага Клыка і пачухваючы яму прыціснутыя да галавы вушы.

Раздзел другі

На поўдні

Белы Клык сышоў з парахода ў Сан-Францыска. Ён быў надзвычай здзіўлены. І ніколі яшчэ белыя людзі не здаваліся яму такімі цудадзеямі, як зараз, калі ён ішоў па слізкіх тратуарах Сан-Францыска. Замест знаёмых хацін з бяргвенняў па баках узнімаліся велізарныя будынкi. Вуліцы былі поўныя ўсякага роду небяспек: фургонаў, цялежек, аўтамабіляў; велізарныя коні ледзь цягнулі нагужаныя павозкі, а па самай сярэдзіне рухаліся грандыёзныя трамваі, несупынна пагражаючы Беламу Клыку прарэзлівым гучаннем і бразгатам, што нагадвала віск рысі, з якой яму приходзілася сустракацца ў паўночных лясах.

Усё навокал казала аб магутнасці. За ўсім гэтым адчувалася прысутнасць уладарнага чалавека, які ўстанаўляў сваё панаванне

над светам рэчаў. Белы Клык быў ашаломлены і падаўлены гэтым здзіўляючым відовішчам. Яму зрабілася страшна. Усведамленне ўласнай нікчэмнасці ахапіла гордага, жыццярадаснага сабаку, нібы ён зноў ператварыўся ў шчанюка, што прыбег з Лясной Глушы да пасёлка Шэрага Бабра. А колькі багоў тут было! Галава кружылася, бачачы гэтае людское зборышча. У вушах звінела ад вулічнага грукату. Белы Клык прыйшоў у замяшанне ад няспыннага патоку і мільгання рэчаў. Ён адчуваў, як ніколі, сваю залежнасць ад гаспадара і ішоў за ім па пятах, не губляючы яго з вачэй.

Але горад праімчаўся кашмарам, і ўспаміны аб ім доўгі час праследавалі Белага Клыка, як дрэнны, недарэчны сон. У гэты ж дзень гаспадар прывязаў яго на ланцуг у кутку багажнага вагона, сярод кучы чамаданаў і сундукоў. Тут распараджаўся прысаджысты, каранасты бог, які з грукатам перастаўляў сундукі і чамаданы, уцягваў іх у вагон, навальваў кучамі або з трэскам шпурляў за дзверы, дзе іх падбіралі іншыя багі.

І тут, у гэтым крамешным пекле, гаспадар пакінуў Белага Клыка, — прынамсі, Белы Клык лічыў сябе пакінутым да таго часу, пакуль не адчуў побач з сабой дарожных рэчаў гаспадара, і стаў на варту каля іх.

— У час прыйшлі, — прамармытаў гаспадар вагона, калі праз гадзіну ў дзвярах з'явіўся Уідан Скот. — Гэты сабака не даў мне дакрануцца да вашага добра.

Белы Клык выбраўся з вагона. Ён быў здзіўлены. Кашмар скончыўся. Уваходзячы ў вагон, Белы Клык палічыў яго за пайку у доме, які з усіх бакоў быў акружаны горадам. Але за гэтую гадзіну горад знік. Грукат ужо не лез яму ў вушы. Перад Белым Клыком расцілалася вясёлая, залітая сонцам, краіна. Але здзіўляцца гэтай перамене не было калі. Белы Клык прыняў яе, як прымаў усе цуды, што спадарожнічалі кожнаму кроку багоў.

Іх чакала каляска. Да гаспадара падышлі мужчына і жанчына. Жанчына працягнула рукі і абняла гаспадара за шыю — варажае дзеянне! У наступную ж хвіліну Уідан Скот вырваўся з абдымкаў і схопіў Белага Клыка, які зарыкаў, як разлютаваны д'ябал.

— Нічога, мама! — сказаў Скот, не адпускаючы Белага Клыка і стараючыся заспакоіць яго. — Ён думаў, што ты хочаш мяне пакрыўдзіць, а гэтага рабіць не дазваляецца. Нічога, нічога. Ён хутка зразумее.

— А тым часам я змагу выказаць сваю любоў да сына толькі тады, калі яго сабакі не будзе паблізу, — засмяялася маці, хоць твар яе пабялеў ад спалоху.

Жанчына паглядзела на Белага Клыка, які ўсё яшчэ рыкаў і, ўвесь натапырыўшыся; злосна пазіраў на яе.

— Ён хутка зразумее, вось убачыце, — сказаў Скот.

Ён пачаў ласкава гаварыць з Белым Клыком і, канчаткова супакоіўшы яго, сказаў строгім голасам:

— Ляжаць! Табе кажуць!

Беламу Клыку ўжо былі знаёмы гэтыя словы, і ён паслухаўся загаду, хоць выканаў яго неахвотна і з сярдзітым выглядам.

— Ну, мама!

Скот працягнуў рукі, не зводзячы вачэй з Белага Клыка.

— Ляжаць! — крыкнуў ён яшчэ раз.

Белы Клык натапырыўся, прыўстаў, але зараз жа апусціўся на месца, не перастаючы назіраць за паўтарэннем гэтых варожых дзеянняў. Аднак, ні жанчына, ні незнаёмы бог, што абняў услед за ёй гаспадара, не прынеслі яму ніякай шкоды. Паклаўшы рэчы, незнаёмыя і гаспадар селі ў каляску, а Белы Клык пайшоў за ёй, час ад часу падбягаючы блізка да коней і натапырваючыся, нібы папярэджваючы іх, што ён не дазволіць зрабіць ніякай шкоды богу, якога яны так хутка везлі па дарозе.

Праз чвэрць гадзіны каляска ўехала ў каменныя вароты і пакацілася па алеі, што была абсаджана густым арэшнікам. За алеяй з абодвух бакоў расціраліся лугавіны, на якіх дзе-нідзе ўзвышаліся магутныя дубы. Падстрыжаная зелень лугавін кантраставала з залаціста-карычневымі палямі, выпаленымі сонцам; яшчэ далей былі відаць бурыя ўзгоркі і пашы. Пасярэдзіне лугавіны, на невысокім узгорку, стаяў дом з вялікай верандай і мноствам акон.

Але Белы Клык не паспеў як належыць разгледзець яго. Ледзь толькі каляска ўехала ў алею, як на яго з палаючымі ад абурэння і злосці вачыма наляцела аўчарка. Белы Клык быў адрэзаны ад гаспадара. Увесь натапырыўшыся, ён прыгатаваўся нанесці ёй знішчальны ўдар, але ўдару гэтага так і не адбылося. Белы Клык спыніўся на паўдарозе, як укапаны, і сеў на заднія лапы, стараючыся ў што б там ні стала ўнікнуць дакранання з сабакам, якога з хвіліну таму назад ён хацеў зваліць з ног. Гэта была самка, а закон яго пароды ахоўваў яе ад такіх нападаў. Напасці на самку значыла б для Белага Клыка не больш, не менш, як пайсці супраць голасу інстынctu.

Але самка не мела такога інстынctu. Наадварот, будучы аўчаркай, яна адчувала несвядомы страх перад Лясной Глушчу, і перад ваўком у асаблівасці. Белы Клык быў для яе ваўком, спрадвечным ворагам, што грабіў чародкі яшчэ ў тыя далёкія часы,

калі першая авечка была даручана клопатам яе аддаленага продка. І таму, як толькі Белы Клык спыніўся, адмаўляючыся давесці да канца свой напад, аўчарка сама кінулася на яго. Ён мімаволі зарыкаў, адчуўшы, як вострыя зубы самкі ўядаюцца яму ў плячо, але ўсё ж не ўкусіў яе, а толькі збянтэжана адступіў назад, стараючыся абегчы сабаку збоку. Белы Клык кідаўся з аднаго боку ў другі, круціўся, але ўсё было дарэмна. Аўчарка перагароджвала яму дарогу.

— Назад, Коллі! — крыкнуў незнаёмы чалавек, што сядзеў у калясцы.

Уідан Скот засмяяўся.

— Нічога, пан. Гэта добры ўрок для Белага Клыка. Яму да многага прыйдзецца прызвычаіцца, і чым хутчэй, тым лепш.

Каляска аддалялася, а Коллі ўсё яшчэ загароджвала Беламу Клыку дарогу.

Ён паспрабаваў абагнаць яе і, звярнуўшы з дарогі, кінуўся праз лугавіну, але аўчарка бегла па ўнутранаму колу, і Белы Клык усюды натыкаўся на яе вышчараную пашчу. Ён павярнуў назад, спрабуючы перабегчы дарогу, але і тут яна апярэдзіла яго намеры.

А каляска адвозіла гаспадара. Белы Клык бачыў, як яна паступова знікала за дрэвамі. Становішча было безвыходнае. Ён паспрабаваў апісаць яшчэ адно кола. Аўчарка не адставала. Тады Белы Клык на ўсім хаду павярнуў на яе. Ён адважыўся на свой выпрабаваны баявы прыём, ударыў яе ў плячо і зваліў з ног. Аўчарка бегла так хутка, што ўдар гэты не толькі зваліў яе на зямлю, але прымусіў па інерцыі перакуліцца некалькі разоў. Яна завыла ад абурэння і абражанага гонару і, заграбаючы кішчорамі пясок, спрабавала ўстаць на ногі.

Белы Клык не чакаў. Дарога была свабодная, а яму толькі гэта і патрабавалася. Не спыняючы вішчаць, аўчарка кінулася за ім наўздагон. Ён кінуўся наўпрост, а ўменню бегаць аўчарка магла павучыцца ў Белага Клыка. Яна імчалася, як шалёная, напружваючы ўсе свае сілы для кожнага скачка, а Белы Клык моўчкі імчаўся ўперад без ніякага напружання, праносячыся па зямлі, як здань.

Абагнуўшы дом, ён убачыў, як гаспадар выходзіць з каляскі, што спынілася ля пад'езда. У тую ж хвіліну Белы Клык адчуў, што на яго рыхтуецца новы напад. Да яго бег хорт¹. Белы Клык хацеў яго прызна сустрэць, але не здолеў спыніцца на поўным бягу, а хорт быў ужо амаль побач. Ён наляцеў на яго збоку. Ад такога нечаканага ўдару Белы Клык з усяго размаху кулём пакаціўся

¹ Парода сабак.

па зямлі. А калі ён ускочыў на ногі, выгляд яго быў страшны, вушы, прыціснутыя шчыльна да галавы, сутаргава дрыжэўшыя губы і нос, клькі, што ляснулі ў якім-небудзь дзвойме ад горла хорта.

Гаспадар кінуўся на дапамогу, але ён быў надта далёка ад іх, і выратавальнікам хорта аказалася Коллі. З’явіўшыся якраз у тую хвіліну, калі Белы Клык рыхтаваўся скочыць, яна не дазволіла яму нанесці смяртэльнага ўдару праціўніку. Коллі наляцела, як шквал. Пачуццё абражанай годнасці і злосць толькі распалілі ў аўчарцы нянавісьць да гэтага грабежніка з Лясной Глушы, які ўхітрыўся спрытным манеўрам ашукаць і абагнаць яе і ў дадатак выпацкаў у пяску. Яна кінулася на Белага Клыка пад прамым вуглом у той момант, калі ён скочыў да хорта, і ў другі раз зваліла яго з ног.

У гэты час падышоў гаспадар, ён схапіў Белага Клыка, а яго бацька адклікаў сабак.

— Няма чаго казаць, добра прымаюць тут няшчаснага ваўка, які прыехаў з Палярнага Круга, — гаварыў Скот, супакойваючы Белага Клыка. — За ўсё сваё жыццё яго толькі раз збілі з ног, а тут яго перакулілі двойчы за якія-небудзь паўхвіліны.

Каляска ад’ехала, а з дому вышлі незнаёмыя багі. Некаторыя з іх спыніліся на значнай адлегласці ад гаспадара, але дзве жанчыны падышлі і абнялі яго за шыю. Белы Клык пачынаў патроху прывыкаць да гэтага варожага жэсту. Ён не рабіў ніякай шкоды гаспадару, а ў словах, якія багі вымаўлялі пры гэтым, не адчувалася ніякай пагрозы. Незнаёмыя багі спрабавалі было падыйсці і да Белага Клыка, але ён засцерагальна рыкаў, а гаспадар пацвердзіў яго засцярогу словамі. Белы Клык ціснуўся да ног Скота, а той падбэдзёраў яго, ласкава гладзячы па галаве.

Па камандзе «Дзік! На месца!» хорт падняўся па прыступках і ўлёгся на тэрасе, усё яшчэ бурчаў і не зводзіў сярдзітых вачэй з прышэльца. Адна з жанчын абняла Коллі за шыю і пачала лашчыць і гладзіць яе; але Коллі ніяк не магла супакоіцца і, абураная прысутнасцю ваўка, скуголіла ў поўнай упэўненасці, што багі робяць памылку, дапускаючы яго ў сваю кампанію. Багі падняліся на прыступкі. Белы Клык ішоў за гаспадаром услед. Дзік забурчаў з тэрасы; Белы Клык натапырыўся і адказаў яму тым жа.

— Увядзіце Коллі ў дом, а гэтыя двое няхай паб’юцца, — прапанаваў бацька Скота. — Пасля бойкі яны будуць сябрамі.

— Тады Белама Клыку прыдзецца выступіць у ролі галоўнага плакальшчыка на пахаванні, каб даказаць сваю дружбу, — засмяяўся гаспадар.

Бацька недаверліва паглядзеў спачатку на Белага Клыка, потым на Дзіка і, нарэшце, на сына.

— Ты думаеш, што?..

Уідан кіўнуў галавой.

— Вось іменна. Ваш Дзік адправіцца на той свет праз хвіліну, самае большае — праз дзве.

Ён павярнуўся да Белага Клыка.

— Пойдзем, воўк. Відаць, табе прыйдзецца ўвайсці ў дом.

Белы Клык нязграбна падняўся па прыступках і прайшоў на тэрасу, задраўшы хвост, не зводзячы насцярожаных вачэй з Дзіка і ў той жа самы час рыхтуючыся да любой нечаканасці, якая можа сустрэць яго ў доме. Але нічога страшнага там не было. Увайшоўшы ў пакой, Белы Клык старанна агледзеў яго, усё яшчэ падазраючы нейкую небяспеку і не знаходзячы яе. Затым ён улёгся з задаволеным бурчаннем ля ног гаспадара, не перастаючы сачыць за ўсім, што адбывалася навокал, і рыхтуючыся кожную хвіліну ўскочыць з месца і ўступіць у бойку з тымі жакхамі, якія, як ён думаў, хаваюцца пад дахам гэтага жылля.

Раздзел трэці

Уладанні бога

Пераезды з аднаго месца на другое развівалі ў Белага Клыка ўмеласць прыстасоўвацца да навакольнай абстаноўкі, падаваную яму прыродай, і ўмацавалі ў ім усведамленне неабходнасці такога прыстасавання. Ён хутка звыкся з жыццём у Сіера-Віста — так называўся маёнтак суддзі Скота. Ніякіх сур’ёзных непаразуменняў з сабакамі больш не было. Тут, на Поўдні, сабакі ведалі звычаі сваіх багоў лепш, чым ён, і ў іх вачах існаванне Белага Клыка ўжо апраўдвалася тым фактам, што багі дазволілі яму ўвайсці ў сваё жыллё. Да гэтага часу ім ніколі ў жыцці не даводзілася сустракацца з ваўком, але раз багі дапусцілі яго да сябе, сабакам не заставалася нічога іншага, як пакарыцца.

На першых парах адносіны Дзіка да Белага Клыка не маглі не быць некалькі нацягнутымі, але неўзабаве ён прымірыўся з ім, як з неад’емнай прыналежнасцю Сіера-Вісты. Калі б усё залежыла ад аднаго Дзіка, яны былі б сябрамі, але Белы Клык не адчуваў неабходнасці ў сяброўстве. Ён патрабаваў ад сабак, каб яны пакінулі яго ў спакоі. Усё жыццё ён трымаўся асобна ад сваіх сабратаў і не меў ніякага жадання парушаць цяпер гэты парадак рэчаў. Дзік дакучаў яму сваімі чапляннямі, і ён, рыкаючы, прагнаў яго прэч. Яшчэ на Поўначы Белы Клык зразумеў, што сабак

гаспадара чапаць нельга, і не забываў гэты ўрок і тут. Але ён прадаўжаў настойваць на сваёй адасобленасці і замкнёнасці і да такой ступені ігнараваў Дзіка, што гэтая дабрадушная істота пакінула ўсе свае спробы завязаць сяброўства з Белым Клыкком і нарэшце ўдзяляла яму ўвагі не больш, чым канавязі каля стайні.

Але з Коллі справа была некалькі іншая. Прымірыўшыся з тым, што прысутнасць ваўка санкцыянавана багамі, яна ўсё ж не бачыла ніякіх прычын для таго, каб зусім пакінуць яго ў спакоі. У памяці Коллі былі безлічныя злачынствы, зробленыя ім і яго сабратамі супраць яе продкаў. Знішчаныя аўчарні нельга было забыць ні за адзін дзень, ні за цэлае пакаленне. Яны заклікалі да помсты. Коллі не асмельвалася парушыць волю багоў, што дазволілі Беламу Клыку быць сярод іх, але гэта не перашкаджала ёй атручваць яму жыццё. Паміж імі была векавая варожасць, і Коллі паставіла сабе за мэту няспынна напамінаць аб гэтым Беламу Клыку.

Скарыстаўшы перавагі свайго полу, яна ўсяляк надакучвала і праследавала яго. Інстынкт не дазваляў Беламу Клыку нападаць на Коллі, але, з другога боку, ён не мог заставацца абыякавым да яе настойлівых прычэпак. Калі аўчарка кідалася на яго, ён падстаўляў пад яе вострыя зубы сваё плячо, зарослае густой поўсцю, і велічна адыходзіў убок. Калі ж Коллі надта насядала, ён з цярдлівым і сумуючым выглядам апісваў кола, падстаўляючы ёй плячо і хаваючы галаву. Між іншым, калі вострыя зубы ўядаліся яму ў заднюю нагу, адступаць пыходзілася значна паспешна, ужо не клапоцячыся аб велічы. Але ў большасці выпадкаў Белы Клык ухітраўся захоўваць дастойны і ледзь не пераможны выгляд. Ён не заўважаў Коллі, калі толькі гэта было магчыма, і стараўся не пападацца ёй на вочы. Ubачыўшы Коллі ці пачуўшы яе голас палізу, ён уставаў з месца і адыходзіў.

Белы Клык многа чаму павінен быў навучыцца тут. Жыццё на Поўначы было зусім простае ў параўнанні са складанымі справамі Сіера-Вісты. Перш за ўсё Белы Клык павінен быў пазнаёміцца з сям'ёй гаспадара, але яму пыходзілася рабіць гэта і ў мінулым. Міт-Са і Клу-Куч належылі Шэраму Бабру, елі яго ежу, грэліся каля яго агню і спалі пад яго коўдрамі, таксама ж і ўсё жыхары Сіера-Вісты, як думаў Белы Клык, належылі яго гаспадару.

Але і тут заўважалася розніца, і розніца досыць значная. Сіера-Віста была куды больш вігвама Шэрага Бабра. Беламу Клыку даводзілася сустракацца са шмат якімі людзьмі. У Сіера-Вісте жьў суддзя Скот са сваёй жонкай. Затым там былі дзве сястры гаспадара — Бэт і Мэры. Была жонка гаспадара — Эліс і, нарэшце,

яго дзеці — Уідан і Мод, двое карапузаў, чатырох і шасці гадоў. Ніхто не мог расказаць Беламу Клыкку пра ўсіх гэтых людзей, а пра вузы сваяцтва і чалавечыя узаемаадносіны ён не ведаў нічога ды і ніколі б не здолеў даведацца. І ўсё ж ён хутка зразумеў, што ўсе гэтыя людзі належаць яго гаспадару. Затым, не выпускаючы самай малой магчымасці для назірання за іх учынкамі, словамі, нават інтанацыямі голасу, ён паступова разабраўся ў ступені блізкасці кожнага з жыхароў Сіера-Вісты да гаспадара, адчуў прыхільнасць, якой ён адорваў іх. І адпаведна ўсяму гэтаму Белы Клык пачаў адносіцца да новых багоў. Тое, што цаніў гаспадар, цаніў і ён; тое, што было дорага гаспадару, павінен быў усяляк песціць і ахоўваць Белы Клык.

Так было і ў адносінах з дзецьмі. Усё сваё жыццё Белы Клык не цярэў дзяцей. Ён баяўся і не мог вытрымаць іх дакранання. Ён не забыў дзіцячай бялітаснасці і дэспатызму, з якімі яму даводзілася сутыкацца ў індзейскіх пасёлках. І калі Уідан і Мод у першы раз падышлі да яго, ён засцерагальна зарыкаў і злосна бліснуў на іх вачыма. Удар кулака і прарэзлівы вокрык гаспадара прымусілі Белага Клыка падпарадкавацца іх ласкам, хоць ён не пераставаў бурчаць, пакуль маленькія рукі гладзілі яго, і ў бурчанні гэтым не чулася ласкавай ноткі. Пазней, заўважыўшы, што хлопчык і дзяўчынка мелі вялікую цэннасць у вачах гаспадара, ён дазваляў ім гладзіць сябе, ужо не чакаючы ўдару і рэзкага вокрыку.

Усё ж Белы Клык не ўмеў выказаць сваіх пачуццяў. Ён падпарадкоўваўся дзецям гаспадара з адкрытай неахвотай і цярэў іх прычэпліванні, як цяпляць пакутлівую аперацыю. Канчаткова страціўшы цяргенне, ён уставаў і з рапучым выглядам адыходзіў прэч. Але неўзабаве дзеці пачалі нават падабацца Беламу Клыкку, хоць ён усё яшчэ ніяк не выказаў сваіх адносін да іх. Ён ніколі не падыходзіў да дзяцей сам, але і не ўцякаў ад іх, а чакаў, калі яны падыйдуць. А яшчэ праз некаторы час дарослыя пачалі заўважаць, што ўбачыўшы дзяцей у вачах Белага Клыка з'яўляецца задаволены выраз, які саступае месца нечаму накішталт лёгкай прыкрасці, як толькі дзеці пакідаюць яго для іншых забаў.

Натура Белага Клыка паступова ўзбагачалася, але ўсё гэта патрабавала часу. Наступнае месца пасля дзяцей Белы Клык адводзіў судзіці Скоту. Глумачылася гэта дзвіюма прычынамі: папершае, гаспадар, відавочна, вельмі цаніў яго, па-другое, судзіць Скот быў чалавекам стрыманым. Белы Клык любіў ляжаць ля яго ног, калі той чытаў газету на прасторнай тэрасе. Позірк ці слова, зрэдку кінутыя ў бок Белага Клыка, казалі яму, што судзіць

Скот заўважае яго прысутнасць і ўмее даць адчуць гэта без дакучання. Але ўсё гэта рабілася, калі гаспадара не было паблізу. Як толькі ён паказваўся, увесь астатні свет пераставаў існаваць для Белага Клыка.

Белы Клык дазваляў усім членам сям'і Скота гладзіць і лашчыць сябе, але ні да кога з іх ён не адносіўся так, як да гаспадара, ніякія ласкі не маглі выклікаць любоўных нотак у яго бурчанні, як ні старалася ўся чэлядзь Скота, а нікому з іх не ўдалося прымусіць Белага Клыка прыціснуцца да сябе галавой. Гэтым выказваннем неабмежаванага даверу, падпарадкавання і адданаці Белы Клык узнагароджваў аднаго Уідана Скота. Астатнія члены сям'і былі для яго уласнасцю гаспадара.

Белы Клык вельмі рана адчуў розніцу паміж ім і слугамі. Апошнія баяліся яго, а ён са свайго боку стрымліваўся ад нападу на слуг толькі таму, што лічыў іх такой жа ўласнасцю гаспадара. Паміж імі і Белым Клыком падтрымліваўся нейтралітэт, і толькі. Яны гатавалі абед для гаспадара, мылі посуд і выконвалі ўсякую іншую работу, як на Кландайку ўсё гэта рабіў Мэт. Карацей кажучы, слугі ўваходзілі неабходнай безумоўнай часткай у жыццёвы ўклад Сіера-Вісты.

Многа новага прыйшлося даведацца Беламу Клыку і за межамі Сіера-Вісты. Уладанні гаспадара былі вялікія, але ўсё ж мелі свае межы. Каля Сіера-Вісты праходзіла дарога. За ёй пачыналіся агульныя ўладанні ўсіх багоў — дарогі і вуліцы. Асабістыя ўладанні іншых багоў стаялі за агароджамі. Усё гэта кіравалася безлічнай колькасцю законаў, якія дыктавалі Беламу Клыку яго паводзіны, хоць ён і не разумеў мовы багоў і мог знаёміцца з гэтымі законамі толькі на падставе ўласнага вопыту. Ён дзейнічаў адпаведна сваім інстынктам да таго часу, пакуль не сустракаўся з адным з гэтых законаў. Пасля некалькіх такіх сутычак Белы Клык пачынаў разумець закон і ўжо больш не парушаў яго.

Але мацней за ўсё дзейнічалі на Белага Клыка кулак гаспадара і строгія ноткі ў яго голасе. Удар гаспадара, да якога Белы Клык адчуваў велізарную любоў, прыносіў яму такі боль, які не маглі ўчыніць пабоі Шэрага Бабра і Прыгажуна Сміта. Пабоі тых былі адчувальнымі толькі для цела і не ўціхамірвалі прыгожага ў сваёй лютасці Белага Клыка. Удары гаспадара былі занадта слабыя, каб прынесці боль. І ўсё ж яны пранікалі глыбей. Гаспадар выказваў сваю непахвальнасць і гэтым наносіў удар Беламу Клыку ў самае сэрца.

Удары прыходзіліся на яго долю вельмі рэдка. Голасу гаспадара было цалкам дастаткова. Белы Клык меркаваў па ім, добра ён

зрабіў ці не, прытасоўваў да яго свае паводзіны, суразмяраў учынкi. Голас гэты служыў яму кампасам, па якому ён накіроўваў свой шлях, кампасам, які дапамагаў яму пазнаёміцца з новай краінай і новым жыццём.

На Поўначы сабака быў адзінай хатняй жывёлай. Усе астатнія жылi ў Лясной Глушы і з'яўляліся законнай здабычай кожнага сабакі, калі толькі ён мог з ёй справіцца. У свой час Белы Клык заўсёды здабываў сабе ежу паляваннем. Ён не падазраваў, што на Поўдні справа абстаіць інакш, але пераканацца ў гэтым давлялося ў самым пачатку свайго прабывання ў даліне Санта-Клара. Сноўдаючыся неяк на досвітку каля дома, ён выйшаў з-за вугла і натрапіў прама на курыцу, якая ўцякла з птушынага двара. Зусім зразумела, што Беламу Клыку захацелася з'есці яе. Скачок, заблішчэўшыя зубы, спалоханае кудахтанне — і адважная падарожніца апынулася ў яго пашчы. Курыца была добра адкормленая, тлустая і далікатная на смак; Белы Клык аблізнуўся і вырашыў, што яда папалася нядрэнная.

У гэты ж дзень ён натрапіў каля канюшні яшчэ на адну курыцу. На паратунак ёй прыбег конюх. Не ведаючы пароды Белы Клыка, ён захапіў з сабой для застрашэння тонкі дубец. Пасля першага ж удару Белы Клык пакінуў курыцу і кінуўся на чалавека. Яго можна было б спыніць палкай, але не дубцом. Белы Клык прыняў другі ўдар, што сустрэў яго на сярэдзіне скачка, моўчкі, не задрыжэўшы ад болю. Конюх ускрыкнуў, адхіснуўся назад ад сабакі, які скочыў яму на горла, упусціў дубец і схапіўся за шыю рукамі. У выніку рука яго была распаласавана ад локця ўніз да самай косці.

Конюх страшэнна перапалохаўся. Яго ашаламіла не столькі злосць Белы Клыка, колькі бяшумнасць яго нападу. Усё яшчэ не адымаючы пакусанай акрываўленай рукі ад твара і горла, ён пачаў адступаць да хлява. Калі б не з'явілася на сцэне Коллі, яму было б дрэнна. Коллі выратавала конюху жыццё, таксама як у свой час яна выратавала жыццё Дзіку. Не памятаючы сябе ад гневу, яна кінулася на Белы Клык. Яна мела рацыю. Яна была разумней дапусціўшых памылку багоў. Усе яе падазрэнні апраўдаліся.

Непапраўны драпежнік зноў узяўся за свае старыя ўчынкi.

Конюх уцёк на канюшню, а Белы Клык пачаў адступаць перад бязлітаснымі зубамі Коллі, кружачыся то ў адзін, то ў другі бок і падстаўляючы пад яе ўкусы плячо. Але Коллі не пакідала яго ў спакоі, не абмяжоўваючыся на гэты раз звычайным пакараннем. Яе ўзбуджэнне і злосць распаліліся з кожнай хвілінай, і нарэшце Белы Клык забыў увесь свой гонар і ўцёк ад яе ў поле.

— Ён пакіне курэй у спакоі, — сказаў гаспадар, — але мне трэба застаць яго на месцы злачынства.

Выпадак здарыўся праз два дні, але гаспадар не мог і меркаваць, якіх памераў дасягне злачынства. Белы Клык уважліва сачыў за птушыным дваром і яго жыхарамі.

Увечары, калі куры ўселіся на седала, ён узлез на груды нядаўна прывезеных дошак. Адтуль скочыў на дах куратніка, пералез праз яго і саскочыў на зямлю. Секундай пазней у куратніку пачалася разаніна.

Раніцай, калі гаспадар выйшаў на тэрасу, ён убачыў відовішча — пяцьдзясят белых легорнаў ляжалі ў адзін рад. Скот ціха засвістаў, спачатку ад здзіўлення, потым ад захаплення. Вочы яго ўбачылі таксама і Беллага Клыка, які не выказваў ніякіх адзнак замяшання або ўсведамлення ўласнай віны. Ён трымаў сябе вельмі горда, нібы і сапраўды зрабіў учынак, які заслугоўваў усялякіх пахвал і захаплення. Ён зусім не ўсведамляў усяго цяжару сваёй віны. Пры думцы аб гэтай непрыемнай справе гаспадар сціснуў зубы. Затым ён рэзка загаварыў са злачынцам, які нічога не падазраваў, і ў голасе яго чуўся гнеў. Мала таго, гаспадар ткнуў Беллага Клыка носам у забітых ім курэй і ўдарыў яго кулаком. З таго часу Белы Клык ужо не рабіў налёту на куратнік. Птушка ахоўвалася законам, і Белы Клык зразумеў гэта. Неўзабаве гаспадар узяў яго з сабой на птушыны двор. Як толькі жывая птушка заснавала ледзь не перад самым носам у Беллага Клыка, ён зараз жа кінуўся на яе. Гэта быў зусім натуральны рух, але голас гаспадара прымусіў Беллага Клыка спыніцца. Яны праблілі на птушыным двары з паўгадзіны. І кожны раз, калі Белы Клык паддаваўся інстынкту і кідаўся за птушкай, голас гаспадара спыняў яго. Такім чынам ён зразумеў закон і тут жа, не выходзячы з птушынага двара, навучыўся зусім ігнараваць прысутнасць курэй.

— Такі паляўнічы на курэй непапраўны, — сумна ківаючы галавой, сказаў за сьнеданнем суддзя Скот, выслухаўшы расказ сына аб уроку, які даў яму Белы Клык. — Варта ім толькі пакаштаваць смак крыві... — і ён зноў з сумам паківаў галавой.

Але Уідан Скот не згаджаўся з бацькам.

— Ведаеш, што я зраблю? — сказаў ён нарэшце. — Я замкну Беллага Клыка ў куратніку на цэлы дзень.

— Што ж будзе з курамі! — запырэчыў бацька.

— Больш таго, — казаў далей сын. — За кожную задушаную курыцу я плачу залаты долар.

— Няхай і тата таксама заплочіць які-небудзь штраф, — умяшалася Бэт.

Сястра падтрымала яе, і ўсе, хто сядзелі за сталом, хорам ухвалілі гэтую прапанову.

— Добра! — Уідан Скот на хвіліну задумаўся. — А калі да канца дня Белы Клык не зачэпіць ніводнага кураняці, за кожныя дзесяць хвілін, праведзеныя ім на птушыным двары, ты скажаш яму зусім сур'ёзным і ўрачыстым голасам, як у сябе ў судзе ў час абвяшчэння прыговору: «Белы Клык, ты разумнейшы, чым я думаў».

Выбраўшы такое месца, дзе Белы Клык не мог іх бачыць, уся сям'я прыгатавалася назіраць за падзеямі. Але ўсе чаканні былі дарэмныя. Як толькі гаспадар пакінуў двор, Белы Клык лёг і заснуў. Адзін раз ён устаў і падышоў да карыта напіцца. На курэй ён не звяртаў ніякай увагі — яны для яго не існавалі. У чатыры гадзіны ён разбегаўся, скачыў на дах куратніка, саскочыў на зямлю па другі бок і з заклапочаным выглядам пабег дадому. Ён зразумеў закон.

І судзя Скот на вялікую радасць усёй сям'і, што сабралася на тэрасе, урачыстым голасам сказаў шаснаццаць разоў адзін за адным: «Белы Клык, ты разумнейшы, чым я думаў».

Але разнастайнасць законаў вельмі часта збівала Белуга Клыка з панталыку і кідала яго ў няміласць. Трэба было цвёрда ўразумець сабе, што курэй, якія належаць іншым багам, таксама нельга чапаць. Тое ж самае адносілася і да кошак. Пасля першага азнамлення з гэтым законам у яго стварылася такое ўражанне, што ўсе жывыя істоты — недакранальныя. Перапёлка магла ўзяцца на лузе ў яго з-пад самага носа і адлятала цэлай. Белы Клык дрыжэў усім целам ад нецярпення, але ўсё ж уціхамірваў у сабе інстынктыўнае жаданне скапіць птушку і не крапаўся з месца. Ён пакарыўся волі багоў.

Аднойчы яму прыйшлося ўбачыць, як Дзік узагнаў на лузе за домам труса. Гаспадар глядзеў, як Дзік гоніцца за ім, але не ўмешваўся. Больш таго, ён падбухторваў Белуга Клыка далучыцца да пагоні. Такім чынам, Белы Клык даведаўся, што забарона не пашыраецца на трусаў. Нарэшце ён засвоіў закон цалкам. З хатнімі жывёламі трэба жыць у міры. Калі сяброўства з імі не наладжваецца, то ва ўсякім выпадку трэба падтрымліваць нейтралітэт. Але іншыя жывёлы — вавёркі, перапёлкі і труссы, якія не парвалі сувязі з Лясной Глушшу і не пакарыліся чалавеку, былі законнай здабычай кожнага сабакі. Багі абаранялі толькі ручных жывёл і не дазвалялі ім жыць у варожасці паміж сабой. Багі былі ўладарныя ў жыцці і смерці сваіх падданных і старанна ахоўвалі гэтую ўладу.

Жыццё ў Сіера-Вісце было вельмі складанае ў параўнанні з прастатой жыцця на Поўначы. Цывілізацыя патрабавала ад Белага Клыка перш за ўсё кантролю над сабой, вытрыманасці, ураўнаважанасці, неасязальнай, як павуцінка, і ў той жа час цвёрдай, як сталь. Жыццё тут было тысячалікае, і Белы Клык судакранаўся з ім ва ўсёй яго разнастайнасці. Так, яму прыходзілася бегчы ўслед за каляскай па горадзе або сноўдацца па вуліцах, чакаючы гаспадара, жыццё цягло міма яго глыбокім, неабсяжным патокам, няспынна патрабуючы імгненнага прыстасавання да сваіх законаў і амаль заўсёды прымушаючы Белага Клыка заглушаць у сабе ўсе прыродныя парывы.

У горадзе ён бачыў мясныя крамы, у якіх на вачах ва ўсіх вісела мяса. Але чапаць яго не дазвалялася. У дамах, куды заходзіў гаспадар, былі кошкі, якіх таксама трэба было пакідаць у спакоі. А сабакі сустракаліся ўсюды, і біцца з імі было нельга, хоць яны і раўлі на яго. Апрача таго, на тратуарах безлічная колькасць людзей хадзіла ўзад і ўперад, прыцягваў да сябе ўвагу. Людзі спыняліся, глядзелі, паказвалі на яго адзін аднаму пальцамі, разглядалі з усіх бакоў, загаворвалі з ім і, што было горш за ўсё, чапалі Белага Клыка рукамі. Прыходзілася цярдліва зносіць дакрананне чужых рук, але Белы Клык ужо паспеў запасціся цярдлівасцю. Ён здолеў нават перамагчы сваю нязграбную сарамлівасць і з пагардлівым выглядам прымаў усе знакі ўвагі, якія аказвалі яму незнаёмыя багі. Яны спагадліва адносіліся да яго, і ён адказваў ім тым жа. І ўсё ж у Белым Клыку было нешта такое, што перашкаджала надта фамільярнаму абыходжанню з ім. Прахожыя гладзілі яго па галаве і адпраўляліся далей, вельмі задаволеныя ўласнай смеласцю.

Але Белама Клыку не заўсёды ўдавалася адчапіцца так лёгка. Калі каляска праязджала ваколіцамі Сан-Хазэ, хлапчুকі, што пападаліся на дарозе, сустракалі яго каменнямі. Белы Клык ведаў, што дагнаць іх і адтрапаць як належыць нельга. Прыходзілася рабіць наперакор інстынкту самазахавання; і Белы Клык, які рабіўся ручным, цывілізаваным сабакам, заглушаў у сабе голас інстынкту.

І ўсё ж такое становішча спраў не зусім задавальняла яго. Праўда, ён не мог мець адцягненага ўяўлення аб бесстараннасці і сумленнасці, але кожная жывая істота да пэўнай ступені мае пачуццё справядлівасці, і Белама Клыку цяжка было прымірыцца з тым, што ён не можа абараніць сябе ад гэтых хлапчукоў. Ён забыў, што дагавор, заключаны паміж ім і багамі, абавязваў іх клапаціцца аб ім і ахоўваць яго жыццё. Але неяк аднаго разу гаспадар выскачыў з каляскі з бізуном у руках і як належыць правучыў хлапчукоў. Пасля гэтага яны ўжо не кідаліся каменнямі, і Белы Клык зразумеў, у чым справа, і адчуў поўнае задавальненне.

Неўзабаве яму прыйшлося перанесці другі падобны выпадак. Каля салуна¹, міма якога Белага Клыку прыходзілася прабягаць па дарозе ў горад, заўсёды сланяліся тры сабакі, якія ўзялі сабе за правіла кідацца на Белага Клыка. Ведаючы, чым заканчваецца ўсе яго бойкі з сабакамі, гаспадар няспынна паўтараў Белагу Клыку закон, які забараняе бойкі. Белы Клык добра засвоіў гэты ўрок і таму, прабягаючы міма салуна, заўсёды пападаў у вельмі непрыемнае становішча. Рык яго зараз жа адганяў усіх трох сабак на значную дыстанцыю, але яны прадаўжалі сваю пагоню, брахалі, абражалі яго. Гэтак было досыць доўгі час. Наведвальнікі салуна нават заахвочвалі сабак і неяк раз зусім адкрыта нацкавалі іх на Белага Клыка. Гаспадар спыніў каляску.

— Вазьмі іх! — сказаў ён Белагу Клыку.

Белы Клык не верыў уласным вушам. Ён паглядзеў на гаспадара, паглядзеў на сабак. Затым яшчэ раз запытальна і з прагнасцю глянуў на гаспадара.

Той кінуў галавой.

— Вазьмі іх! Дай ім як належыць!

Белы Клык адкінуў усе хістанні ўбок. Ён павярнуўся і моўчкі скочыў на ворагаў. Тыя сустрэлі яго напад. Пачалася валтузня; сабакі брахалі, вылі, ляскалі зубамі. Пыл, што ўзняўся слупом, засланіў поле бітвы. Але праз некалькі хвілін два сабакі ўжо біліся на дарозе ў перадсмяротных сутаргах, а трэці ўцякаў на ўсю моц. Белы Клык пераскочыў канаву, пралез праз плот і ўдэў у поле. Ён імчаўся зусім бяшумна, як сапраўдны воўк, не ўступаючы ваўку і ў хуткасці, і на сярэдзіне поля нагнаў сабаку і прыкончыў яго.

Гэтае патройнае забойства паклала канец яго непрыемнасцям з сабакамі. Чуткі аб здарэнні разнесліся па ўсёй даліне, і людзі пачалі сачыць за тым, каб сабакі іх пакінулі Белага Клыка ў спакоі.

Раздзел чацвёрты

Голас крыві

Месяцы ішлі адзін за адным. Ежы на Поўдні было ўволю, работы ад Белага Клыка не патрабавалі, і ён стаў больш гладкі, добра жыў і быў шчаслівы. Поўдзень зрабіўся для Белага Клыка не толькі геаграфічным пунктам, — Белы Клык жыў на Поўдні жыцця. Чалавечая ласка сагравала, як сонца, і ён распускаўся, як кветка, пасаджаная ў добрую глебу.

¹ Салун — піцейная ўстанова на захадзе ЗША; амерыканскі бар.

І ўсё ж паміж Белым Клыком і сабакамі адчувалася нейкая розніца. Ён ведаў закон нават лепш за сабак, якім не даводзілася жыць у іншых умовах, і выконваў яго з вялікай дакладнасцю; і ўсё ж лютасць хавалася ў яго істоце, нібы Лясная Глуш усё яшчэ не адпускала ад сябе Белага Клыка, а воўк, што жыў у ім, толькі задрамаў на час.

Белы Клык ніколі не сябраваў з сабакамі. Ён заўсёды жыў у адзіноцтве, паколькі справа датычыла яго сабратаў, і меў намер жыць так і далей. З першых год свайго жыцця, засмучаных праследаваннямі Ліп-Ліпа і ўсёй зграі шчанюкоў, і за час прыбывання ў Прыгажуна Сміта Белы Клык зненавідзеў сабак. Жыццё яго ўхілілася ад нармальнага цячэння, і ён зблізіўся з чалавекам, аддаліўшыся ад сваіх суродзічаў.

Апрача таго, сабакі на Поўдні адносіліся да Белага Клыка з вялікай падазронасцю. Ён выклікаў у іх інстынктыўны страх перад Лясной Глушшу, і яны сустракалі яго злосным брэхам, бурчаннем і нянавісцю. Ён жа са свайго боку зразумеў, што пускаць у ход зубы зусім неабавязкова. Вышчараныя клыккі і злосна ўздрыгваючыя губы дзейнічалі беспамылкова і амаль заўсёды спынялі брэх сабак.

Але жыццё паслала Беламу Клыку выпрабаванне ў асобе Коллі. Яна не дала яму ні хвіліны спакою. Закон не меў для яе такой жа нязменнай сілы, як для Белага Клыка, і яна працівілася ўсім спробам гаспадара завязаць паміж імі сяброўства. Яе злосны, раздражнёны рык праследаваў Белага Клыка. Коллі не магла дараваць яму гісторыю з курамі і была цвёрда ўпэўнена ў злачынстве ўсіх яго намераў. Яна знаходзіла віну там, дзе яе яшчэ і не было. Яна атручвала Беламу Клыку існаванне, ходзячы за ім па пятах, як паліцэйскі, і варта было яму толькі кінуць цікаўны позірк на голуба або куранё, як Коллі пачынала раз'юшана брахаць. Улюбёны спосаб Белага Клыка адчапіцца ад Коллі заключаўся ў тым, што ён клаўся на зямлю, паклаўшы галаву на пярэднія лапы, і прытвараўся што спіць. Гэта заўсёды прымушала яе замаўчаць.

За выключэннем непрыемнасцей з Коллі, усё астатняе ішло гладка. Белы Клык навучыўся стрымліваць сябе, цвёрда засвоіў законы. У характары яго з'явіліся станоўчасць, спакой, філасофская цяроўнасць. Навакольная абстаноўка перастала быць варожай у адносінах да яго. Прадчуванне небяспекі, страх болю і смерці ўжо не трывожылі Белага Клыка. Паступова знік і жах перад невядомасцю, што падпільноўвала раней на кожным кроку.

Жыщцё зрабілася спакойным і лёгкім. Яно цякло гладка, не засмучалася ні страхамі, ні варажасцю.

Яму не хапала снегу, але ён не мог ясна ўсвядоміць сабе гэтага. «Як зацягнулася лета!» — падумаў бы ён, напэўна, калі б думка пра снег прышла яму ў галаву; але гэтага не здаралася, і Белы Клык толькі няясна і несвядома адчуваў патрэбу ў снезе. У летнюю спякоту, калі прыходзілася пакутаваць ад сонца, ён адчуваў лёгкія прыступы суму па Поўначы. Але сум гэты выяўляўся толькі ў трывозе, прычыны якой заставаліся няяснымі для яго самога.

Белы Клык ніколі не адрозніваўся экспансіўнасцю. Ён умеў прыціскацца галавой да гаспадара і ласкава бурчаць, і толькі гэтымі спосабамі выказваў сваю любоў. Але неўзабаве ён даведаўся і пра трэці спосаб. Смех багоў заўсёды вельмі моцна дзейнічаў на Белага Клыка. Смех прыводзіў яго ў шаленства, але на гаспадара Белы Клык не ўмеў злаваць, і калі той пачаў дабрадушна жартаваць і смяяцца з яго, ён прыйшоў у замяшанне. Белы Клык адчуваў, як у ім узнімаецца ранейшая злосць, але на гэты раз ёй прыходзілася змагацца з любоўю. Ён не мог злаваць, а ў той жа час так або інакш трэба было адказваць на смех. Спачатку ён стараўся захаваць велічны выгляд, але гаспадар зарагатаў больш гучна. Белы Клык набраўся яшчэ больш велічы, а гаспадар зарагатаў яшчэ больш гучна. Нарэшце Белы Клык здаўся. Пашчэнкі яго злёгка разняліся, верхняя губа ледзь задрыжэла, і ў вачах з'явілася камічнае выражэнне, якое гаварыла не столькі аб смеху, колькі пра любоў. Белы Клык навучыўся смяяцца. Ён навучыўся таксама ўзнімаць валтузню з гаспадаром, дазваляў вальціць сябе з ног, перакульваць на спіну, рабіць з сабой усякія жарты. У адказ на гэта ён прытвараўся разгневаным, увесь натапырваўся, раз'юшана бурчаў і ляскаў зубамі, робячы выгляд, што хоча ўчапіцца ў гаспадара. Але Белы Клык ніколі не забываўся. Зубы яго заўсёды ляскалі ў паветры, не закранаючы Скота. І ў канцы такой валтузні, калі ўдары, штуршкі, лясканне зубоў і бурчанне рабіліся ўсё мацней і мацней, чалавек і сабака раптам адскоквалі ў розныя бакі, спыняліся і глядзелі адзін на аднаго. А затым, таксама нечакана, нібы сонца раптам паказвалася над бурным морам, яны пачыналі смяяцца. Гульня заканчвалася тым, што гаспадар абнімаў Белага Клыка за плечы і шыю, а той заводзіў сваю бурчліва-пяшчотную песеньку любові.

Але, апрача гаспадара, ніхто не пачынаў такой валтузні з Белым Клыком. Ён не дапускаў гэтага. Варта было каму-небудзь

іншаму пасягнуць на яго пачуццё ўласнай вартасці, як пагражальны рык і стаўшая дыбарам поўсць забівала ўсякае жаданне пагуляць з ім. Калі Белы Клык дазваляў свайму гаспадару такія вольнасці, гэта зусім не азначала, што ён траціў сваю любоў направа і налева, як звычайны сабака, які гатоў валтузіцца і гуляць з кім хоча.

Ён любіў толькі аднаго чалавека, і адмаўляўся разменьваць сваю любоў.

Гаспадар шмат ездзіў конна, Белы Клык лічыў сваім пярвічым абавязкам ісці з ім у такія прагулкі. На Поўначы ён даказваў сваю адданасць людзям тым, што хадзіў у запрэжцы; але на Поўдні саней не было, і сабакі тут не цягалі цяжару на спіне. Таму Белы Клык заўсёды бег побач з канём гаспадара, знайшоўшы ў гэтым новы спосаб для выказвання сваёй адданасці. Белы Клык мог бегчы так хоць цэлы дзень. Ён бег без усякага напружання, не адчуваючы зморанасці, роўнай воўчай рыссю і, зрабіўшы так міль пяцьдзясят, усё таксама бадзёра імчаўся наперадзе каня.

У сувязі з гэтымі паездкамі гаспадара Белы Клык навучыўся яшчэ аднаму спосабу выказвання сваіх пачуццяў, і выдатна тое, што ён скарыстаў яго толькі два разы за ўсё жыццё. Першы раз гэта здарылася, калі гаспадар спрабаваў дабіцца ад гарачага пародзістага каня, каб ён дазволіў яму адчыніць і зачыніць брамку, не сходзячы з сядла. Раз за разам ён накіроўваў яго туды, спрабуючы зачыніць за сабой брамку, але ўсякі раз конь спалохана адступаў назад і кідаўся ўбок. Конь гарачыўся ўсё больш і больш. Як толькі ён узнімаўся на дыбкі, гаспадар даваў яму шпоры, прымушаючы апусціць пярэднія ногі на зямлю, але ў адказ на гэта конь пачынаў біць задам. Белы Клык сачыў за імі з узрастаючай трывогай і пад канец, не маючы больш сіл стрымліваць сябе, падскочыў да каня і злосна і пагражальна забрахаў на яго.

Пасля гэтага выпадку ён часта спрабаваў брахаць, і гаспадар заахвочваў гэтыя спробы, але брэх удаўся ў яго толькі раз, прычым гаспадара ў гэты час не было паблізу. Прычынай да брахання з'явіліся наступныя падзеі: гаспадар імчаўся галопам па полі, як раптам конь кінуўся ўбок, спалохаўся труса, які выскачыў з-пад самых яго ног, спатыкнуўся, гаспадар выскачыў з сядла і зламаў нагу. Белы Клык аж ашалеў і хацеў ўчапіцца каню ў горла, але вокрык гаспадара спыніў яго.

— Дамоў! Пайшоў дамоў! — загадаў Скот, перакананым, што нага зламаныя.

Белы Клык не жадаў пакідаць яго аднаго. Гаспадар хацеў напісаць запіску, але ні алоўка, ні паперы ў кішэнях не было. Тады ён зноў загадаў Белама Клыку адпраўляцца дамоў.

Белы Клык тужліва паглядзеў на яго, зрабіў некалькі крокаў, вярнуўся і ціха заскуголіў. Гаспадар загаварыў з ім ласкавым, але сур'ёзным тонам; ён натапырыў вушы, з надзвычайным напружаннем услухоўваючыся ў словы.

— Не бянтэжся, стары, ідзі дамоў, — казаў далей гаспадар. — Ідзі дамоў і раскажы там, што здарылася. Дамоў, воўк, дамоў!

Белы Клык ведаў словы «дамоў» і, не разумеючы астатняга, усё ж здагадаўся, аб чым гаворыць гаспадар. Ён павярнуўся і нехаця пабег. Затым спыніўся ў нерашучасці і глянуў праз плячо на гаспадара.

— Дамоў! — пачуўся рэзкі загад, і на гэты раз Белы Клык паслухаўся.

Калі ён падбег да дому, усе сядзелі на тэрасе, цешачыся вячэрняй прахалодай. Белы Клык быў увесь у пыле, і цяжка дыхаў.

— Уідан вярнуўся, — сказала жонка суддзі.

Дзеці сустрэлі Белага Клыка радаснымі крыкамі і кінуліся яму насустрач. Ён услізнуў ад іх і прайшоў праз усю тэрасу, але Уідан і Мод загналі яго ў куток паміж качалкай і поручнямі. Ён зароў і паспрабаваў пралезці паміж дзецьмі. Маці спалохана паглядзела на іх.

— Усё ж я ніколі не перастану баяцца за дзяцей, калі яны круцяцца каля Белага Клыка, — сказала яна. — Толькі таго і чакаю, што ў адзін дзень ён накінецца на іх.

Белы Клык з лютым брэхам выскачыў з кутка, зваліўшы хлопчыка і дзяўчынку з ног. Маці паклікала іх да сябе, угаворваючы пакінуць Белага Клыка ў спакоі.

— Воўк заўсёды застанецца ваўком, — заўважыў суддзя Скот. — Яму нельга верыць да канца.

— Але ён не сапраўдны воўк, — умяшалася Бэт, становячыся на бок адсутнага брата.

— Ты спадзяешся на словы Уідана, — запярэчыў суддзя. — Ён думае, што ў Белым Клыку ёсць сабачая кроў, але дакладна яму нічога невядома. А што датычыцца выгляду Белага Клыка...

Суддзя не скончыў фразы. Белы Клык спыніўся перад ім і люта забурчаў.

— Пайшоў на месца! На месца! — загадаў яму суддзя Скот.

Белы Клык павярнуўся да жонкі гаспадара. Яна спалохана ўскрыкнула, калі ён схапіў яе зубамі за сукенку і пацягнуў да сябе, разарваўшы лёгкую матэрыю.

Тут ужо Белы Клык быў цэнтрам агульнай увагі. Ён перастаў бурчаць і стаяў, падняўшы галаву і ўглядаючыся ў твары людзей. З яго горла не вырывалася ні аднаго гуку, яно падзёргвалася сургаргай, Белы Клык напружваўся усім целам, намагаючыся вызваліцца ад таго, што рвалася ў ім наперах і не знаходзіла сабе выйсце.

— Трэба спадзявацца, што ён не ашалеў, — сказала маці Уідана. — Я казала Уідану, што паўночны сабака не перанясе цёплага клімату.

— Па-мойму, ён хоча сказаць нешта, — усклікнула Бэт.

У гэты момант Белы Клык пачаў агульшальна брахаць.

— Нешта здарылася з Уіданам, — з упэўненасцю сказала жонка Скота.

Усе ўскочылі на ногі, а Белы Клык збег па прыступках, азіраючыся назад, нібы запрашаючы людзей ісці за сабой. Ён брахаў другі і апошні раз у жыцці і дабіўся таго, што яго зразумелі.

Пасля гэтага выпадку жыхары Сіера-Вісты пачалі адносіцца да Белага Клыка яшчэ лепш, і нават конюх, якому ён пакусаў руку, прызнаў, што Белы Клык разумны сабака, хоць і падобны на ваўка.

Суддзя Скот усё яшчэ настойваў на сваім пункце гледжання і на агульнае незадавальненне прыводзіў у выглядзе доказаў апісанні і табліцы, узятыя з энцыклапедыі і розных кніг па прыродазнаўству.

Дні ішлі адзін за адным. Даліна Санта-Клара купалася ў сонечных праменнях. Але як толькі дні зрабіліся карацейшыя з набліжэннем зімы, другой яго зімы на Поўдні, Белы Клык зрабіў дзіўнае адкрыццё: зубы Коллі перасталі быць такімі вострымі; яе гуллівыя, лёгкія ўкусы ўжо не рабілі яму болю. Белы Клык забыў той час, калі Коллі атручвала яму жыццё, і з важным выглядам адказваў на ўсе яе ўвіванні.

Аднойчы Коллі пабегла па лузе, вабячы Белага Клыка за сабой у лес. Гаспадар збіраўся пакатацца конна з раныцы, і Белы Клык ведаў аб гэтым. Асядланы конь стаяў ля пад'езда. Белы Клык хістаўся. Ён адчуў у сабе нешта, што было мацней закона, мацней усіх звычай, мацней любові да гаспадара, мацней волі да незалежнасці; і калі Коллі куснула яго і пабегла прэч, ён пакінуў сваю нерашучасць, павярнуўся і пайшоў за ёй. У гэты дзень гаспадар ездзіў адзін, а Белы Клык бегаў у лесе побач з Коллі, як многа год таму назад яго маці Кіч бегала з Аднавокім у маўклівым паўночным гушчары.

Прыблізна ў гэты час газеты застракацелі паведамленнямі аб смелым уцёку аднаго са зняволеных у Сан-Квенцінскай турме. Гэты чалавек славіўся сваёй лютасцю. Ён быў скалечаны жыццём з самага нараджэння, а грамадства нічым не дапамагло яму. Злачынца гэты з'яўляўся надзвычайным прыкладам таго, у што можа ператварыцца чалавечы матэрыял, які трапіў у бязлітасныя рукі грамадства. Гэта была жывёла, — праўда, жывёла, якая мела выгляд чалавека, але тым не менш інакш, як драпежнікам, яе нельга было назваць.

У Сан-Квенцінскай турме ён лічыўся за непапраўнага. Ніякае пакаранне не магло зламаць яго ўпартасці. Ён быў здольны біцца да смерці, не памятаючы сябе ад лютасці, але не мог жыць, адмовіўшыся ад барацьбы. Чым больш раз'юшана бунтаваў ён супраць грамадства, тым больш сурова яно абыходзілася з ім, і гэтая суровасць толькі распальвала яго злосць. Вар'яцкая кашуля, голад, пабоі не дасягалі сваёй мэты, а нічога іншага ад жыцця Джым Хол не атрымліваў. Такія адносіны сустракалі яго з самага ранняга дзяцінства, праведзенага ў трушчобах Сан-Францыска, калі Джым Хол быў мяккай глінай, гатовай набыць любую форму ў руках грамадства.

У трэці раз адбываючы свой тэрмін зняволення ў турме, Джым Хол сустрэў там вартаўніка, які быў зверам не менш, чым ён сам. Вартаўнік абышоўся з ім несумленна, абняславіў перад наглядчыкам, усяляк праследаваў яго, і Джыму перасталі давяраць. Уся розніца паміж імі заключалася толькі ў тым, што вартаўнік насіў пры сабе звязку ключоў і рэвальвер, а Джым Хол меў у сваім распараджэнні толькі голыя рукі і зубы. Але аднаго разу ён скочыў на вартаўніка і ўчапіўся зубамі яму ў горла, як гэта робяць дзікія звяры ў лясным гушчары.

Пасля гэтага Джыма Хола перавялі ў камеру для непапраўных злачынцаў. Ён пражыў у ёй тры гады. Падлога, сцены і столь камеры былі абіты жалезам. За ўвесь гэты час ён ні разу не выйшаў з яе, ні разу не ўбачыў неба і сонца. Замест дня ў камеры быў змрок, замест ночы — чорная цішыня. Джым Хол быў жывым пахаваны ў жалезнай магіле. Ён не бачыў чалавечага твара, не мог загаварыць ні з адной жывой істотай. Калі яму прасоўвалі ежу, ён рыкаў, як дзікі звер. Ён ненавідзеў увесь свет, мог выць ад

лютасці дзень за днём, ноч за ноччу, потым замаўкаў на цэлыя тыдні і месяцы, не вымаўляў ні гуку ў гэтай чорнай цішыні, што пранікала яму ў самую душу.

А затым неяк уначы ён уцёк. Даглядчык запэўніваў, што гэта немагчыма, але тым не менш камера была пустая, а на парозе яе ляжаў забіты вартаўнік. Яшчэ два трупы адзначалі яго дарогу праз турму да знадворнай сцяны, і ўсіх траіх Джым Хол забіў голымі рукамі, каб не рабіць шуму.

Зняўшы з забітых вартаўнікоў зброю, Джым Хол схаваўся ў гарах.

Галаву яго ацанілі ў вельмі вялікую суму золатам. Фермеры ганяліся за ім са стрэльбамі. На грошы, атрыманыя за яго галаву, можна было выкупіць закладную ці паслаць сына ў каледж. Грамадзяне, натхнёныя пачуццём абавязку, выйшлі на Хола з вінтоўкамі ў руках. Зграя імчалася па крываваых слядах, якія пакідалі яго ногі. А паліцыя тэлефанавала, пасылала тэлеграмы, заказвала спецыяльныя паязды, ні ўдзень, ні ўначы не спыняючы сваіх пошукаў.

Час ад часу Джым Хол пападаўся сваім праследавальнікам, і тады людзі па-геройску ішлі яму насустрач або ўрассыпную праз дротавыя агароджы, на вялікую радасць усёй краіны, якая за снаданнем чытала пра гэта ў газетах. Пасля такіх сутычак забітых і параненых адвозілі ў горад, а іх месцы займалі другія аматары палявання на чалавека.

А затым Джым Хол знік. Сабакі дарэмна рыскалі па яго слядах. Узброеныя людзі затрымлівалі ні ў чым невінаватых фермераў, якія пападаліся далёка ў глыбіні краіны, і прымушалі іх засведчыць сваю асобу. А тыя, хто прагнуў атрымаць выкуп за галаву Хола, дзясяткі разоў знаходзілі ў гарах яго астанкі.

Увесь гэты час газеты чыталіся ў Сіера-Вісце не столькі з цікаўнасцю сколькі з трывогай. Жанчыны былі перапалоханы. Суддзя Скот храбрыйся і жартаваў над імі, не маючы на гэта ніякіх падстаў, таму што незадоўга да таго, як ён выйшаў у адстаўку, Джым Хол стаяў перад ім у судзе і выслухаў ад яго свой прыгавор. І там жа, у зале суда, перад усёй публікай Джым Хол заявіў, што надыйдзе дзень, калі ён адпомсціць суддзі, што вынес гэты прыгавор.

На гэты раз Джым Хол казаў праўду. Ён не быў вінаваты ў тым злачынстве, за якое яго асудзілі. У зладзейскім свеце і сярод паліцэйскіх гэта называлася «пракаціцца па чыгунцы». Джым Хол «пракаціўся» ў турму за злачынства, якое ён не зрабіў. Прыняўшы пад увагу той факт, што Джым Хол ужо быў асуджаны двойчы, суддзя Скот даў яму пяцьдзясят год турэмнага зняволення.

Суддзя Скот многага не ведаў, не падазраваў ён і таго, што зрабіўся супольнікам змовы паліцэйскіх, што паказанні былі падстроеныя і скажонныя, што Джым Хол не меў дачынення да злачынства. А Джым Хол са свайго боку не ведаў, што суддзя Скот дзейнічаў па няведанню. Джым Хол быў упэўнены, што суддзя Скот усё гэта вельмі добра ведае і, выносячы гэты страшэнны па сваёй несправядлівасці прыгавор, дзейнічае заадно з паліцыяй. І таму, калі суддзя Скот абвясціў прыгавор, што асуджаў Джыма Хола на пяцьдзясят год жыцця, якое мала чым адрозніваецца ад смерці, Джым Хол, які быў насычаны нянавісцю да ўсяго свету, што так жорстка абышоўся з ім, ускочыў са свайго месца і шалеў ад ярасці да таго часу, пакуль з паўтузіны яго ворагаў, апранутых у сінія мундзіры, не павалілі яго на падлогу. Ён лічыў суддзю Скота каранем зла, галоўным віноўнікам несправядлівасці, спаганяў на ім сваю лютасць і пагражаў помстай. А затым Джыма Хола пасадзілі ў камеру, якая мала чым адрозніваецца ад магілы... і ён уцёк адтуль.

Аб усім гэтым Белы Клык нічога не ведаў. Але паміж ім і жонкай гаспадара Эліс, існавала тайна. Кожную ноч, пасля таго як уся Сіера-Віста клалася спаць, Эліс паднімалася з ложка і ўпускала Белага Клыка на ўсю ноч у хол. А паколькі Белы Клык не быў пакаёвым сабакам і яму не дазвалялася спаць у доме, то на святанні яна спускалася ўніз, пакуль усе яшчэ спалі, і выпускала яго на двор.

У адну такую ноч, калі ўвесь дом спаў, Белы Клык прачнуўся, але прадаўжаў ляжаць зусім ціха. І таксама ціха ён павёў носам і адразу ўчуў прысутнасць у доме незнаёмага бога. Да яго вушэй даляталі гукі крокаў. Белы Клык не пачаў злосна брахаць. Гэта было не ў яго звычай. Незнаёмы бог ступаў вельмі ціха, але яшчэ цішэй ступаў Белы Клык, таму што на ім не было адзення, якое нахаду церлася б аб цела. Ён рухаўся моўчкі. У Лясной Глушы яму даводзілася паляваць за палахлівай дзічынай, і ён ведаў, як важна застаць яе знянацку.

Незнаёмы спыніўся каля лесвіцы і пачаў прыслухоўвацца. Белы Клык замёр, ён стаяў не кратаючыся і чакаў, што будзе далей. Лесвіца вяла ў калідор, дзе былі пакоі гаспадара і самых дарагіх для яго істот. Белы Клык натапырыўся, але прадаўжаў чакаць. Незнаёмы бог падняў нагу. Ён пачаў паднімацца па прыступках.

І ў гэтую хвіліну Белы Клык кінуўся. Ён зрабіў гэта без усякага папярэджання, нават не зарыкаў. Цела яго ўзляцела ў паветры

і апусцілася прама на спіну незнаёмаму. Белы Клык павіс пярэднімі лапамі на яго плячах і ў той жа самы час упіўся яму клыкамі ў шыю. Ён павіс на ім усім сваім цяжарам і ў адзін момант перакуліў бога на спіну. Абодва паваліліся на падлогу. Белы Клык адскочыў убок, але як толькі чалавек паспрабаваў устаць на ногі, ён зноў скочыў і ўпіўся ў яго клыкамі.

Усе жыхары Сіера-Вісты прачнуліся. Па шуму, які далятаў з лесвіцы, можна было падумаць, што там распачалі бойку цэлыя полчышчы д'яблаў. Даносіліся рэвальверныя стрэлы, нехта прарэзліва крычаў ад жаху і болю. Чуўся страшэнны рык. І ўсе гэтыя гукі суправаджаў звон разбітага шкла і грукат перакуленай мэблі.

Але шум сціх таксама раптоўна, як і ўзнік. Уся барацьба прадаўжалася не больш за тры хвіліны. Перапалоханая сям'я стоўпілася на пляцоўцы лесвіцы. Знізу, як з бяздоння змроку, даляталі булькаючыя гукі, нібы паветра выходзіла з бурбалкамі на паверхню вады. Часамі гукі гэтыя пераходзілі ў сіпенне, ледзь не ў свіст. Але яны таксама хутка замерлі, і ў цемнаце чулася толькі цяжкае дыханне, быццам нехта пакутна лавіў ротам паветра.

Уідан Скот павярнуў выключачель, і струмень святла заліў лесвіцу і хол. Затым ён і суддзя Скот асцярожна спусціліся ўніз, трымаючы напаягатове рэвальверы. Між іншым, засцярога гэтая была лішняя. Белы Клык ужо зрабіў сваю справу. Пасярэдзіне перакуленай і паламанай мэблі на баку ляжаў чалавек, твар яго быў прыкрыты рукой. Уідан Скот нахіліўся, прыняў руку і павярнуў чалавека тварам угору. Ззяючая рана на горле не выклікала сумненняў адносна прычын яго смерці.

— Джым Хол! — сказаў суддзя Скот.

Бацька і сын мнагазначна паглядзелі адзін на аднаго. Затым яны спыніліся каля Белага Клыка. Ён таксама ляжаў на баку. Вочы ў яго былі заплюшчаныя, але калі людзі нахіліліся над ім, ён прыпадняў павекі, намагаючыся глянуць угору, і ледзь крануў хвастом.

Уідан Скот пагладзіў Белага Клыка, і ў адказ на гэтую ласку той забурчаў. Але бурчанне прагучала ледзь чутна і зараз жа абарвалася. Павекі яго задрыжэлі і заплюшчыліся, усё цела абмякла і выпрасталася на падлозе.

— Дрэнная твая справа, небарака, — прамармытаў гаспадар.

— Ну, гэта мы яшчэ ўбачым, — сказаў суддзя, накіроўваючыся да тэлефона.

— У яго адзін шанс на тысячу, — сказаў хірург, які паўтары гадзіны правёў каля Белага Клыка.

Пачало днець. За выключэннем дзяцей, уся сям'я сабралася каля хірурга, каб паслухаць, што ён скажа пра Белага Клыка.

Пералом задняй нагі, — казаў далей той. — Тры зламаных рэбры, адно з іх прайшло ў лёгкае. Вельмі вялікая страта крыві. Магчыма, што ёсць і іншыя ўнутраныя пашкоджанні, таму што, як відаць, яго тапталі нагамі. Я ўжо не кажу пра тое, што ўсе тры кулі прайшлі навывлет. Ды не, адзін шанс на тысячу будзе, мабыць, надта аптымістычна. У яго няма і аднаго на дзесяць тысяч.

— Але нельга траціць і гэтага шансу! — усклікнуў суддзя Скот. — Якіх бы грошай гэта ні каштавала! Трэба зрабіць прасвечванне, — усё, што трэба будзе... Уідан, тэлеграфуй зараз жа ў Сан-Францыска доктару Нікальсу. Вы, вядома, разумееце, доктар, што я не сумняваюся ў вашых веданнях, але сабака не павінен траціць ні адной магчымасці.

Хірург спагадліва ўсміхнуўся.

— Зразумела, зразумела! Рабіце ўсё, што вы можаце, — ён гэтага заслугоўвае. За ім трэба даглядаць, як за чалавекам, як за хворым дзіцем... І не забывайце пра тэмпературу. Я зайду ў дзесяць гадзін.

Догляд за Белым Клыком быў вельмі добры. Дочкі суддзі з абурэннем адхілілі прапанову выклікаць спрактыкаваную сязелку і ўзяліся за гэтую справу самі. І Белы Клык вырваў у жыцця той адзіны шанс, у якім яму адмаўляў хірург.

Але не трэба асуджаць хірурга за яго памылку. Усё сваё жыццё яму прыходзілася лячыць і аперыраваць выпешчаных цывілізацыяй людзей — патомкаў многіх далікатных пакаленняў. У параўнанні з Белым Клыком усе яны здаваліся кволымі і слабымі і не ўмелі чапляцца за жыццё. Белы Клык быў выхадцам з Лясной Глушы, якая знішчае слабых і нікому не дае літасці. Ні ў яго маткі, ні ў бацькі, ні ў многіх пакаленняў іх продкаў не было і адзнак слабасці. Лясная Глуш узнагародзіла Белага Клыка жалезным арганізмам і жывучасцю, і ён чапляўся за жыццё з усёй упартасцю, якая яшчэ спрадвеку была ўласціва кожнай жывой істоце.

Прыкаваны да свайго месца, не маючы магчымасці нават крануцца з-за гіпсавых павязак і бандажоў, Белы Клык доўгія тыдні змагаўся з хваробай. Ён спаў гадзінамі, бачыў вялікую колькасць сноў, і ў мозгу яго бясконцай чарадой праносіліся вобразы Поўначы. Мінулае ажыло і абступіла Белага Клыка з усіх бакоў. Ён зноў жыў у логаве з Кіч, зноў, дрыжучы, падпаўзаў да ног Шэрага Бабра, выказваючы яму сваю пакорлівасць, зноў ратаваўся ўцекамі ад Ліп-Ліпа і выночай зграі шчанюкоў.

Белы Клык зноў бегаў па маўклівым лесе, палюючы за дзічынай у доўгія дні голаду; затым ён бачыў сябе на чале запрэжкі, чуў як Міт-Са і Шэры Бабёр ляскаюць пугамі і крычаць «Раа! Раа!», калі сані ўязджаюць у цясніну і запрэжка сціскаецца, як складзены веер, каб праціснуцца па вузкай дарозе. Дзень за днём прайшло перад ім жыццё ў Прыгажуна Сміта і бойкі, у якіх ён удзельнічаў. У гэтыя хвіліны ён скуголіў і рыкаў, і людзі, што сядзелі каля яго, гаварылі, што Белама Клыку сніцца дрэнны сон.

Але пакутней за ўсё Белага Клыка праследаваў адзін кашмар: яму сніліся страшыдды — трамвай, якія з грукатам і бразгатам імчаліся на яго, як велізарныя рыкаючыя рысі. Вось Белы Клык ляжыць за кустамі, чакаючы той хвіліны, калі вавёрка адважыцца, нарэшце, сыйсці з дрэва на зямлю. Вось ён скача на сваю здабычу. Але вавёрка ў момант ператвараецца ў страшны трамвай, які нагрувашчаецца над ім, як гара, пагражальна вішчыць, грукоча і плюе на яго агнём. Тое ж самае адбывалася і з ястрабам, які каменем ляцеў на яго з неба і ператвараўся наляту ўсё ў той жа трамвай. Белы Клык бачыў сябе ў загарадцы ў Прыгажуна Сміта. Навокал збіраецца натоўп, і ён ведае, што хутка пачнецца бой. Ён глядзіць на дзверы, чакаючы свайго праціўніка. Дзверы расчыняюцца і страшны трамвай ляціць на яго. Такі сон паўтараўся тысячы разоў, і кожны раз Белы Клык адчуваў усё той жа жак.

Нарэшце, надышоў час, калі з яго знялі апошнюю гіпсавую павязку, апошні бінт. Гэта быў урачысты дзень. Уся Сіера-Віста сабралася каля Белага Клыка. Гаспадар пачухаў у яго за вухам, а ён спяваў сваю бурчліва-ласкавую песеньку. Жонка гаспадара назвала яго Неацэнным Ваўком. Імя гэтае сустрэлі радаснымі крыкамі, і ўсе жанчыны пачалі называць яго Неацэнны Воўк.

Ён паспрабаваў падняцца на ногі, але пасля некалькіх дарэмных спроб паваліўся ад слабасці. Хвароба так зацягнулася, што мускулы Белага Клыка страцілі пругкасць і сілу. Белы Клык саромеўся сваёй слабасці, нібы ён быў у нечым вінаваты перад багамі. І, зрабіўшы гераічнае намаганне, ён стаў на ўсе чатыры лапы, хістаючыся з аднаго боку ў другі.

— Неацэнны Воўк! — хорам усклікнулі жанчыны.

Суддзя Скот паглядзеў на іх з радасцю.

— Правільна! — сказаў ён. — Я казаў пра гэта ўвесь час. Ні адзін сабака не мог бы зрабіць таго, што зрабіў ён. Ён — воўк.

— Неацэнны Воўк, — паправіла яго жонка.

— Так, Неацэнны Воўк, — згадзіўся суддзя. — І з гэтай хвіліны я толькі так і буду называць яго.

— Яму прыйдзеца нанавя вучыцца хадзіць, — сказаў доктар. — Няхай зараз і пачынае. Цяпер ужо можна. Выведзіце яго на двор.

І Белы Клык выйшаў на двор, а за ім ішлі ўсе жыхары Сіера-Вісты. Ён быў вельмі слабы і, дайшоўшы да лугавіны, лёг на траву і некалькі хвілін адпачываў. Затым працэсія рушыла далей, і паступова, з кожным крокам мускулы Белага Клыка наліваліся сілай, кроў хутчэй і хутчэй пералівалася па жылах. Дайшлі да стайні, і там каля варот ляжала Коллі, а навокал яе гулялі на сонцы шасцёра тоўстых шчанюкоў.

Белы Клык паглядзеў на іх з недаўменнем. Коллі пагражальна зарыкала, і ён палічыў за лепшае трымацца ад яе як мага далей. Гаспадар падштурхнуў да яго нагой шчанюка, які поўзаў па траве. Белы Клык натапырыўся, але гаспадар супакоіў яго. Коллі, якую стрымлівала адна з жанчын, не зводзіла з яго насцярожаных вачэй і рыкам папярэджвала, што супакойвацца яшчэ рана.

Шчанюк падпоўз да Белага Клыка. Той натапырыў вушы і з цікаўнасцю агледзеў яго. Затым яны дакрануліся адзін да аднаго насамі, і Белы Клык адчуў, як цёплы язычок шчанюка лізнуў яго ў шчаку. Сам не ведаючы, чаму так здарылася, ён высунуў язык і аблізаў шчанюку мордачку.

Багі сустрэлі гэта апладысентамі і крыкамі захаплення. Белы Клык здзівіўся і з недаўменнем паглядзеў на іх. Затым на яго зноў напала слабасць; апусціўшыся на зямлю, ён натапырыў вушы і, паглядаючы на шчанюка, нахіліў галаву набок. Астатнія шчанюкі таксама падпаўзлі бліжэй. Белы Клык з важным выглядам дазваляў ім узбірацца на сябе і скачвацца на траву.

Апладысенты спачатку прымусілі яго адчуць ранейшую няёмкасць. Але неўзабаве гэта прайшло. Шчанюкі прадаўжалі сваю валтузню, а Белы Клык, які цярпліва ляжаў, прыгрэты сонцам, і, прыплюшчыўшы вочы, павольна пачынаў драмаць.

ІАГАН ФРЫДРЫХ ШЫЛЕР

КУБАК¹

Балада

«Гэй, верныя рыцары, світа мая,
Хто смела ў бездань нырне?
Залаты туды кубак кідаю я,
І Харыбда яго праглыне.
Хто знойдзе мой кубак, з прадоння дастане,
Той возьме яго сабе ў карыстанне».

Сказаў так кароль і ўзышоў на абрыў,
Што над чорнай прорвай навяс,
Дзе вір шалёны шумеў і бурліў,
І кубак шпурнуў уніз.
«Хто кінецца ў мора, яшчэ раз пытаю?
Няўжо я адважных у свіце не маю?»

Прыціхлі, прымоўклі і чэлядзь і знаць:
«Няхай нас ратуе Бог!»
На дзікія хвалі з кручы глядзяць,
І ніхто з іх рашыцца не мог.
І ў трэці раз кароль запытаўся:
«Няўжо тут натоўп баязліўцаў сабраўся?»

Але ўсе маўчалі, як і раней.
І раптам знайшоўся смяльчак:
Рассунуўшы кола знямелых людзей,
Выходзіць шляхетны юнак,
Прыгожы паж наперад выходзіць,
І ахнула світа, вачэй не адводзіць.

¹ Тэкст чытае Наталля Кухарава.

Ён скінуў плашч і над прорвай стаў,
Зірнуў на бурліваю пльнь:
Паток, што вір, усмоктваў, глытаў,
Назад вяртаўся з глыбінь,
Разрэзваў з грукатам чорныя нетры,
І пырскі фантанам віліся ў паветры.

І плёскаў, і булькатаў, і клёкатаў, і шып
Нібы стрэўся агонь з вадой;
І хвалі, уздыбіўшы ўспенены хіб,
Імклівай пльлі чарадой.
Навокал усё бушавала, дрыжала,
Быццам мора яшчэ адно мора раджала.

Нарэшце прыліў адступіў, адышоў,
Прыціх, наталіўшы гнеў,
І пашчу Харыбда ашчэрыла зноў,
Таемны разявіла зеў,
І туды, як у лейку, з гулам і свістам
Вада палілася струменем іскрыстым.

Але юнак апярэдзіў прыбой,
Надзеі на Бога усклаў
І кінуўся ўніз са скалы крутой,
Нырнуў і ў прорве прапаў.
І агарнула прыдворных трывога,
Шкада ўсім стала хлапца маладога.

І прорва стуліла свае берагі,
Здабычы адчуўшы смак.
І шэпт пракаціўся, поўны тугі:
«Бывай, адважны юнак!»
Штось глуха шумела, пасля перастала,
І жудасная цішыня настала.

Каб нават карону ўкінуў ён
І сказаў: «Хто яе прынясе,
Таму аддам і карону і трон»,
Адмовіліся б усе.
Харыбда скарбаў сваіх не пакажа,
Пра дзівы марскія ніхто не раскажа.

Нямала ахвяр праглынула яна,
Караблёў патрушчыла шмат,
Ні адзін чалавек з магільнага дна
Жывым не вяртаўся назад.
Тым часам прорва ізноў бушавала,
Бліжэй і бліжэй падступала навала.

І плёскаць, і булькаць, і клёкаць, і шып
Нібы стрэўся агонь з вадой;
І хвалі, уздыбіўшы ўспенены хіб,
Бягуць адна за адной,
Імчацца з грукатам несціханым,
І пырскі ў паветра ўзлятаюць фантанам.

І раптам бліснула нешта з вады,
То не лебедзь крыламі б'е,
Змагаецца з хвалямі паж малады.
Ён правай рукою грабе,
А ў левай кубак высока трымае,
І крык захаплення над прорвай лунае.

Ён дыхае доўга, шчаслівы стаіць,
Хоць твар і збялеў ад пакут.
Народ на героя з пашанай глядзіць:
«Ён жывы! Ён з намі! Ён тут!
З жахлівае бездані вырваўся ўдала
Такога на свеце яшчэ не бывала».

Узрушаны двор пераможцу вітаў.
Ён укленчыў перад каралём
І кубак падаў, і кароль загадаў
Напоўніць кубак віном.
Сама каралеўна хлапца частавала,
І сэрца яго ад любові раставала.

«Жыві і красуйся, магутны ўладар!
Прамовіў пачціва юнак.
Жыццё на зямлі – найвялікшы дар,
Нябеснае літасці знак,
А там – жах і цемра, схавана глыбока
Адвечная тайна ад прагнага вока.

І вір мяне пацягнуў, павалок
З нястрымнай сілай на дно,
А знізу сустрэчны імчаўся паток,
І яны зліліся ў адно.
І так мяне біла, круціла, вярцела:
Я думаў, душа адарвецца ад цела.

Але Бог не пакінуў мяне ў бядзе,
Не адварнуў вачэй,
Заўважыў я выступ каменны ў вадзе
І ўчапіўся абаруч хутчэй.
Там і кубак вісеў на галінцы карала,
Ненажэрная прорва яго не забрала.

Пада мною была пурпуровая глыб,
Нібы шлях у пякельную мглу.
Я ўбачыў безліч дзівосных рыб
І між імі рыбу-пілу.
І зборышча гадаў агідных, мясістых
Паўзла, варушылася ў нетрах барвістых.

Саламандры, яшчары, змей вадзяны...
Пачвары звліліся ў клуб:
То клюшні тырчалі з шурпатай спіны,
То востры высоўваўся зуб.
І ўжо да мяне падплывала акула,
Драпежніца кроў сваім носам пачула.

І стала мне жудасна, ледзь не самлеў,
Мой дух агарнуўся тугой:
Ніхто не ўратуе, я ў прорве вісеў
Сам-насам са смерцю ліхой,
Не чуючы добрага слова людскога,
Сярод страшыдлаў прадоння марскога.

І тут на мяне з багровай імглы
Накінуўся спрут-васьміног,
Прыцягвае, смокча, прэч ад скалы
Я рвануўся, трываць больш не мог,
І вір падхапіў мяне ў тое ж імгненне
І вынес наверх, Бог паслаў мне збавенне».

Падзівіўся кароль: «Дагадзіў ты нам,
Мы чулі цікавы расказ.
Кубак – твой, але ж я і персцень аддам,
У якім неацэнны алмаз,
Калі зноў у падводнае царства адважна
Нырнеш ты і ўсё агледзіш уважна».

Каралеўну спалохаў бацькаў загад:
«Калі ласка, я вельмі прашу,
Зазнаў ён і так небяспекі шмат,
Не губіце жывую душу,
Не прымушайце юнага пажа,
Няхай хто з рыцараў храбрасць пакажа».

З усмешкай кароль на абрыў узышоў,
І кубак знік пад вадой:
«Калі ўдасца табе адшукаць яго зноў,
Будзеш першым у свеце маёй
І будзе жонкай тваёю тая,
Што гэтак шчыра табе спагадае».

І прасвятлела душа юнака,
Каханне адолела страх.
Румянцам палае ў красуні шчака,
І слёзы ў яе на вачах.
І кінуўся хлопец у вір галавою,
Каб шчасце знайсці ці пакончыць з сабою.

Прыбой наступае, бушуе, раве
І коціцца з шумам назад.
Глядзіць каралеўна: ён, можа, ўсплыве,
А сэрца гаворыць – наўрад.
І спадзяванні гаснуць паволі,
Няма юнака і не будзе ніколі.

Перакладчык Ю. Гаўрук

ПАКАРАННЕ ЗОЛАТАМ¹

Яўгледзеў, увайшоўшы ў нью-ёркскі рэстаран «Залатая змяя», дзе звычайна абедаў, за першым сталом невялічкага дзядка, які еў вялізны крываваы біфштэкс. Я звярнуў увагу на свежае мяса, вельмі рэдкае ў той час, і тонкі засмучаны твар старога. Напэўна, я яго калісьці ведаў, у Парыжы ці ў іншым месцы. Уладкаваўшыся, я паклікаў гаспадара – бойкага і спрытнага перыгорца², які здолеў з гэтага цеснага падвальчыка зрабіць прытулак для гурманаў:

– Скажыце мне, пан Рабер, кліент, што направа ад дзвярэй, француз, я не памыліўся?

– Каторы? Той, што адзін сядзіць?.. Гэта пан Бурдак. Ён тут бывае кожны дзень.

– Бурдак? Прамысловец? Ну так, я цяпер пазнаю. Я ніколі не бачыў яго ў вас.

– Бо ён прыходзіць, як правіла, раней за ўсіх. Чалавек гэты не любіць кампаніі.

Гаспадар нахіліўся да мяне і ціха прамовіў:

– Дзівакі яны, ведаеце, гэты пан і яго жонка... Нейкія не такія, як людзі. Ён заўсёды снедае адзін. Ну, добра! Прыходзьце ўвечары а сёмай гадзіне і за абедам вы застанеце яго жонку, таксама адну. Можна падумаць, што яны пазбягаюць адно аднаго. Тым часам адносіны ў іх найлепшыя, жывуць яны разам у гатэлі «Дэльмоніка»... Для мяне гэта сям'я – загадка.

– Шэф, рахунак на пятнаццаты, – далажыў афіцыянт.

Пан Рабер адышоў ад мяне, але з галавы маёй усё яшчэ не выходзіла гэта дзіўная пара.

Бурдак... Ну, ясна, я яго сустрэкаў у Парыжы. Паміж першай і другой вайной яго часта можна было бачыць у драматурга Фабера, які чамусьці сябраваў з ім. Мабыць, таму што ў абодвух была аднолькавая цяга – надзейна хаваць капіталы, і аднолькавы

¹ Тэкст чытае Андрэй Ясюкевіч.

² *Перыгорац* – жыхар рэгіёна на паўднёвым захадзе Францыі – графства Перыгорскага.

страх — вылецець з капіталамі ў трубу... Бурдак... Напэўна, яму ўжо каля васьмідзесяці год. Я прыпамінаю, што ў 1923 годзе ён кінуў справы, нажыўшы немалую колькасць мільёнаў.

Тады яго турбавала зніжэнне курсу франка.

— Гэта чорт ведае што! — лямантаваў ён. — Я працаваў сорак год, каб апынуцца голым на вуліцы. Не толькі мая рэнта і мае аблігацый зараз нічога не варты, нават мае лепшыя акцыі не падымаюцца. Нашы грошы цякуць як вада. Як мы будзем жыць на старасці год?

— Рабіце, як я, — параіў яму Фабер. — Я перавёў усё, што маю, у фунты стэрлінгаў... Самая цвёрдая валюта.

Калі мне давялося бачыць іх ізноў гады праз тры ці чатыры, абодва былі збянтэжаныя і разгубленыя. Бурдак паслухаўся Фабера; але тут праз некаторы час Пуанкарэ падняў франк, а фунты стэрлінгаў пакаціліся ўніз. Цяпер Бурдаку не давала спакою думка, як ухаваць свае прыбыткі ад падаткаў, якія няўхільна раслі.

— Вы — дзіця, — навучаў яго Фабер. — Рабіце, як я... Адзіная і самая надзейная валюта — гэта золата... Каб вы ў 1918-м купілі залатыя зліткі, ніхто б не бачыў вашых прыбыткаў, вы б не плацілі падаткаў і сёння разбагацелі б яшчэ больш... Памяняйце на золата ўсё, што ў вас ёсць, і будзеце жыць, як у бога за пазухай.

Бурдак паслухаўся. Ён і яго жонка накупілі золата, дасталі адмысловы куфар і цешыліся тым, што час ад часу, прачыніўшы дзверы ў заветны куток, маліліся на свайго ідала. Потым гадоў дзесяць яны мне не пападаліся на вочы. Нейк раз у 1937 годзе я іх сустрэў у гандляра карцінамі ў прадмесці Сэнт-Анарэ. Ён — галантны і сумны, яна — рухавая і наіўная, маленькая акуратная бабулька, у чорным шаўковым плаці з карункавым жабо.

— Вы — мастак, паважаны пане, — звярнуўся ён да мяне, — скажыце, калі ласка, ці можна спадзявацца, што падаражэюць імпрэсіяністы?.. Вы часам не чулі?.. Мне кажуць, што напэўна, але ж яны і так у цане, не дакупішся... Трэба было запасацца імі ў пачатку стагоддзя... Мабыць, самае ідэальнае — дазнацца, якая новая школа замяніць іх, каб набыць карціны зараней, пакуль яны не ўвайшлі ў моду. Але, на жаль, ніхто не дае гарантый... Што за эпоха!.. Нават эксперты нічога не ведаюць! Вы проста не паверыце! Я іх пытаю: «Што цяпер найбольш у хаду?» Яны вагаюцца, дарагі мой, блытаюцца. Адны кажуць — Утрыло, другія — Пікасо... Але ж гэта ўсім вядома.

— Ну, а як ваша золата? — запытаў я.

— Яно пры мне... пры мне... Дабавілася яшчэ некалькі зліткаў... Але ж урад мае намер рэквізаваць золата, ачысціць прыват-

ныя сейфы... Гэта жахліва!.. Вы мне скажаце: самае разумнае — пераправіць усё за мяжу. Правільна, дарагі мой, правільна... Але куды? Брытанскі ўрад такі ж цвердалобы, як і наш, Галандыя і Швайцарыя¹ — прахадны двор у выпадку вайны... Застаюцца Злучаныя Штаты... Але ж там пры Рузвельце сам даляр... Ну, і туды трэба ехаць жыць, каб не рызыкаваць, што калі-небудзь нам перакрыюць дарогу да нашай маёмасці.

Не памятаю, што я тады адказаў. Ва мне падымалася злосць на гэтых старых, што, як смала, чапляліся за свой скарб у той час, як развальвалася цывілізацыя. Выходзячы з галерэі, я развітаўся з імі і назіраў, як яны асцярожна ступалі дробнымі крокамі, абое ў чорным, карэктныя і непрыемныя.

І вось ізноў я сустракаю іх на Лексінгтон-авеню ў рэстаране «Залатая змяя». Што яны рабілі ў час вайны? Якім чынам трапілі ў Нью-Ёрк? Мне цікава было даведацца пра гэта. І, калі Бурдак устаў, я падышоў да яго і назваў сябе.

— А як жа, як жа!.. Вельмі добра помню, — ажывіўся ён. — Якое шчасце пабачыць вас ізноў, дарагі мой пане! Спадзяюся, вы не адмовіцеся зрабіць нам гонар і прыйсці да нас на шклянку чаю ў гатэль «Дэльмоніка». Мая жонка будзе так рада... Жыццё ў нас аднастайнае, ангельскай мовы мы не ведаем, ні я, ні яна...

— І вы пражываеце ў Амерыцы пастаянна?

— Іначай нельга. Я вам усё растлумачу. Прыходзьце заўтра а пятай гадзіне.

Я прыняў запрашэнне і з'явіўся ў вызначаны тэрмін. Пані Бурдак была ў тым самым чорным шаўковым плацці з карункавым жабо, што і ў 1937 годзе, і ў жамчужным калье. Яна мне здалася занадта змрочнай.

— Мне так нудна! — паскардзілася яна. — У нас усяго два пакоі, ніякіх сяброў... Ах! Ніколі я не думала, што давядзецца канчаць свой век у выгнанні.

— Мадам, хто ж вас прымусіў? — запытаў я. — Наколькі мне вядома, у вас не было асаблівых прычын баяцца немцаў. Я разумею, што вам не хацелася жыць пры іх; аднак па сваёй волі адпльываць у чужую краіну, выгнаннікамі, не ведаючы мовы...

— О, немцы тут ні пры чым. Мы прыехалі сюды яшчэ да вайны, — журботна прамовіла яна.

Яе муж падняўся, прачыніў дзверы ў калідор, каб праверыць, ці не падслухоўвае хто, замкнуў іх, потым, вярнуўшыся, сеў і ціха сказаў мне:

¹ Існуе некалькі варыянтаў назвы краіны: Швайцарыя, Швэйцарыя, Швейцарыя.

— Я вам усё растлумачу. Мы ведаем, што вы чалавек стрыманы, і ахвотна выслухалі б вашу параду. Ёсць у мяне амерыканскі адвакат. Але вы мяне лепш зразумеце... Дык вось... Не ведаю, ці помніце вы, што, як прыйшоў да ўлады Народны фронт, мы палічылі небяспечным трымаць нашы залатыя зліткі ў французскім банку. Нам удалося знайсці спосаб пераправіць іх, надзейна і ўпотаі, у Злучаныя Штаты. І, натуральная рэч, мы вырашылі там замацавацца. І не для таго, каб не разлучацца з нашым золатам... а нейк само па сабе... У Нью-Ёрку аднак, у 1938 годзе, мы яго памяншлі на даляры, бо не верылі (і мелі падставу), што Амерыка дапусціць новую дэвальвацыю. Апроч таго, добра інфармаваныя людзі нам казалі, што Расія збівае цану на золата, разгарнуўшы ў Сібіры геалагічныя пошукі... Але тут была праблема: у якой форме захоўваць нашы грошы? Рахунак у банку? У папяровых далярах? У акцыях? Калі б мы накупілі амерыканскіх аблігацый, нас бы прымусілі плаціць падаходны падатак, а ён тут вельмі вялікі. І мы ўсё накінулі ў папяровых далярах.

Я не стрымаўся і перабіў яго:

— Значыцца, каб не плаціць пяцьдзясят працэнтаў падатку, вы гатовы выкінуць на вецер усе сто?

— Тут іншая прычына, — прамовіў ён таямнічым голасам. — Мы прадчувалі, што будзе вайна, а значыцца, рахункі ў банках могуць замарозіць, сейфы ачысціць, тым болей, што мы не з'яўляемся амерыканскімі грамадзянамі... І мы вырашылі трымаць нашы грошы заўсёды пры сабе.

— Пры сабе? — аслупянеў я. — Што вы такое гаворыце?.. Тут, у гатэлі?

Абое схілілі галовы з усмешкай, потым пераглянуліся, як хітрыя змоўшчыкі.

— Так, — прамовіў ён ледзь чутна. — Так, тут, у гатэлі. Мы ўсё — даляры і трохкі золата — паклалі ў дарожны чамадан. Ён там, у нашай спальні.

Бурдак падняўся, адчыніў суседнія дзверы і, узяўшы мяне за руку, паказаў мне на вялізны чорны чамадан, самы звычайны на выгляд.

— Вось... — прашаптаў ён, як святар перад алтаром, і зачыніў дзверы.

— А вы не баіцеся, — запытаў я, — што пра гэту гісторыю са скарбам у чамадане дачуюцца? Якая спакуса для зладзеяў!

— Не, — адказаў ён. — Ніхто гэтага не ведае, апрача нашага адваката... і вас, якому я поўнасьцю давяраю... Усё прадугледжана, магу вас запэўніць. Чамадан не прыцягвае ўвагі, як, скажам, куфар. Ніхто не падумае, што там столькі багацця. А галоўнае, мы заўсёды на варце, і ўдзень і ўночы, тут, у пакоі.

— Вы ніколі не выходзіце?

— Разам — ніколі! У нас ёсць рэвальвер, у шуфлядзе ў століку каля чамадана. І хто-небудзь з нас абавязкова дзяжурьць. Я хаджу снедаць у французскі рэстаран, дзе мы з вамі спаткаліся. Мая жонка там абедае. Так што чамадан без нагляду не бывае. Вы разумееце?

— Ну, шаноўны пане Бурдак, аднаго я не разумею, чаму вы асудзілі сябе на такое існаванне — мізэрнае, самотнае, як у манастыры?.. Падаткі? А што вам да іх? У вас жа столькі сродкаў, што вы маглі б жыць у раскошы да канца сваіх дзён!

— Справа не ў гэтым, — нахмурыўся ён. — Я не хачу аддаваць ім грошы, прыдбаныя мною ў вялікіх пакутах.

Я паспрабаваў змяніць тэму гутаркі. Бурдак быў адукаваны, нядрэнна разбіраўся ў гісторыі. Мне цікава было паслухаць пра калекцыю аўтографіў, сабраную ім калісьці, але яго жонка, апантаная яшчэ больш, чым ён, павярнула зноў на ранейшае.

— Ёсць адзін чалавек, якога я ўсё ж баюся, — сказала яна прыглушаным голасам, — гэта наш метрдатэль, немец, што прыносіць нам сняданак. Позірк, які ён кідае часам на гэтыя дзверы, мне страшэнна не падабаецца. Але раніцай мы дома абое. Я думаю, што ў гэты час няма ніякай пагрозы.

І яшчэ мелі клопат — сабаку. У іх быў прыгожы пудзель, на рэдкасць разумны, які заўсёды ляжаў у кутку гасцінай. Але ж тры разы на дзень яго трэба было выпускаць. І яны вадзілі яго напераменку.

Я развітаўся.

Мне было прыкра ад іх вар'яцкай маніі, дурной упартасці, і разам з тым нешта прыцягвала мяне да гэтых незвычайных людзей.

Пасля візіту да іх я часта знарок пачаў раней адрывацца ад работы, каб прыйсці на абед у «Залатую змяю» роўна а сёмай гадзіне. Тады я мог сесці за адзін стол з пані Бурдак. Яна не была такой ваўкаватай, як яе муж, і даволі наіўна дзялілася са мной сямейнымі трывогамі і праектамі.

— Эжэн, — аднойчы прызналася яна, — чалавек выключнай інтуіцыі. Ён прадугледжвае ўсё. Сёння ўночы раптам у яго з'явілася думка, што ўрад можа абвясціць абмен грошай, каб выбраць іх з прыватных рук, і тады мы будзем вымушаны прад'явіць свае даляры.

— Вядома. І што ж тут дрэннага?

— Гэта вельмі сур'ёзна, — сказала яна. — Мы нічога не прад'яўлялі, калі Міністэрства фінансаў Злучаных Штатаў у 1943 годзе ўзяло на ўлік маёмасць бежанцаў... На нас бы пасыпаліся непрыемнасці... Але ў Эжэна ёсць новы план. Здаецца, у некаторых рэспубліках Паўднёвай Амерыкі падатак на прыбыткі не накладаецца. Калі б нам удалося туды перакінуць наш капітал...

— Як жа яго перакінуць, не паказаўшы ў таможні?

— Эжэн мяркуе, што трэба спачатку прыняць падданства тае дзяржавы, якую мы сабе выберам. Калі, напрыклад, мы станем уругвайцамі, перавод туды грошай будзе законны.

Гэта мне паказалася настолькі забаўным, што назаўтра я прыйшоў у рэстаран снедаць. Пан Бурдак, як заўсёды, сустрэў мяне з радасцю.

— О? — заварушыўся ён. — Гэта так добра, што вы якраз прыйшлі. Я хацеў у вас запытацца... Ці не ведаеце вы, якія трэба выканаць фармальнасці, каб стаць венесуэльцам?

— Не скажу, не ведаю.

— А калумбійцам?

— Таксама не ведаю. Наконт гэтага вы звярніцеся ў консульствы адпаведных краін.

— У консульствы? Вы што, ашалелі? Каб прыцягнуць увагу!

Ён з агідай адсунуў смажанае кураня і цяжка ўздыхнуў:

— Што за эпоха! Вось бы нарадзіцца ў 1830-м і пражыць увесь век без казначэйскага гвалту, без страху, што цябе абрабуюць! А цяпер кожная краіна — разбойнік з вялікай дарогі... Нават Ангельшчына... Я там прыхаваў некалькі карцін і габеленаў з разлікам даставіць іх сюды. І ведаеце, што яны ад мяне патрабуюць? Стопрацэнтную пошліну за вываз, што раўназначна канфіскацыі... Нас абкрадваюць, дарагі мой пане, як у цёмным лесе, як у цёмным лесе.

Пасля гэтага я выехаў па справах у Каліфорнію, так і не даведаўшыся, кім яны сталі: уругвайцамі, венесуэльцамі ці калумбійцамі. Калі праз год я зноў вярнуўся ў Нью-Ёрк, я запытаў пра іх у пана Рабера, гаспадара «Залатой змяі»:

— Скажыце, як Бурдакі? Вы штодня іх бачыце?

— О не! — здзівіўся пан Рабер. — Што вы? Хіба вы не знаеце? Яна памерла месяц таму назад, відаць, ад сардэчнай хваробы, і з таго дня яе муж сюды ні нагой. Не іначай сам захварэў ад перажыванняў.

Я ж уявіў сабе зусім іншую прычыну. Я паслаў старому спачуванне і папрасіў дазволу яго наведаць. Назаўтра ён пазваніў мне па тэлефоне, каб я прыйшоў. Ён быў вельмі бледны, страшэнна худы, губы белыя, голас як з-пад зямлі.

— Я толькі ўчора дачуўся аб вашым няшчасці, — прамовіў я, — і з'явіўся неадкладна, каб вам чым-небудзь дапамагчы, бо апроч смутку і болю пасля такой страты вы, я ведаю, цяпер і самі ў немагчымым становішчы.

— Не, не, — запярэчыў ён. — Зусім не... Можна прывыкнуць... Праз акно мне відны прахожыя, праязджаюць аўтамабілі... І по-

тым, скажу вам шчыра, жывучы так, я нарэшце адчуваю сябе ў бяспецы. Раней, ідучы снедаць, я проста мучыўся... Мала што магло здарыцца за маю адсутнасць... Хоць я ведаў, што там мая жонка, мой бедны друг, але ж яна не любіла брацца за рэвальвер, асабліва, калі пачало здаваць сэрца. Цяпер я адчыняю дзверы, і чамадан у мяне заўсёды на воку... Перада мной тое, што мне даражэй за ўсё... І пакуты мае акупаюцца... Вось толькі адна бяда – мой бедны Фердзінад.

Пудзель, пачуўшы сваё імя, падняўся, падбег і сеў у нагах гаспадара, пільна на яго паглядаючы.

– Нічога не зробіш, я не магу цяпер сам вадзіць яго на прагулку, але дамовіўся з пасыльным, па-іхняму «бел-бой», і што за мова, называлі б, як людзі, – «пасыльны», а то ламай язык. Ах, гэта ангельская мова – чысты смех! Я знайшоў маладога хлопца, і за невялічку плату ён абслугоўвае Фердзінанда, гуляе з ім, ну і ўсё іншае... Так што болей ніякіх сур'ёзных праблем у мяне няма... Вы мелі ласку, дарагі мой пане, прапанаваць мне вашу падтрымку, але ж яно ідзе на лад, усё ідзе на лад, магу вас запэўніць.

– А вы больш не збіраецеся перасяляцца ў Паўднёвую Амерыку?

– Не, дарагі мой пане, не... Што я там буду рабіць? Вашынгтон больш не ставіць пытання аб абмене грошай, і ў мае гады...

Ён сапраўды вельмі пастарэў: умовы, у якіх ён сябе прымусіў жыць, падрывалі здароўе. Ружовыя шчокі выцвілі, завастрыліся, кожнае слова вымаўлялася з натугай.

«Наўрад ці ён доўга працягне», – падумаў я.

Пераканаўшыся, што нічым яму не дапамагу, я развітаўся. Быў у мяне намер зрэдку заходзіць да яго, але праз некалькі дзён, разгарнуўшы «Нью-Ёрк Таймс», заўважыў загаловак: «Смерць французскага эмігранта. Поўны чамадан даляраў». Я прачытаў рэпартаж. Паведамлялі пра старога Бурдака. Яго знайшлі мёртвым раніцай. Ён ляжаў на сваім чорным чамадане, закруціўшыся ў коўдру. Смерць была натуральная, скарб некрануты. Я прыйшоў у гатэль «Дэльмоніка», каб даведацца, калі і дзе адбудзецца пахаванне. Таксама спытаў адміністратара, што з Фердзінандам:

– А дзе ж сабака нябожчыка пана?

– Прэтэнзій не паступала, аддалі гіцлям на жывадзёрню.

– А грошы?

– Калі не знойдуцца наследнікі, дык іх забярэ амерыканская казна.

– Канец вяселенькі, – сказаў я.

А сам падумаў: «Вяселенькі канец доўгай і нуднай гісторыі».

Перакладчык Ю. Гаўрук

СТЭФАН (ШТЭФАН) ЦВЭЙГ

НЯБАЧНАЯ КАЛЕКЦЫЯ¹

Эпізод з часу інфляцыі ў Германіі

На другім прыпынку пасля Дрэздэна ў наша купэ ўвайшоў пажылы пан, ветліва прывітаўся, потым, уважліва паглядзеўшы на мяне, яшчэ раз асобна кіўнуў мне, як добраму знаёмаму. У першы момант я не пазнаў яго, але ледзь толькі ён з лёгенькаю ўсмяшкаю назваў сваё прозвішча, я адразу ж успомніў: гэта быў адзін з самых знакамітых берлінскіх антыквараў, да якога я да вайны нярэдка заходзіў, каб паглядзець або купіць старыя кніжкі і аўтографы. Мы крыху пагаварылі аб рознай драбязе. Раптам зусім нечакана ён усклікнуў:

— Я абавязкова павінен раскажаць вам, адкуль я еду. За ўсе трыццаць сем гадоў працы я, стары антыквар, ніколі не сустракаў нічога падобнага. Вы, мусіць, ведаеце самі, што цяпер робіцца ў антыкварным гандлі, з таго часу, як вартасць грошай пачала выпарацца, быццам лёгкі газ: новыя багацеі раптам загарэліся жаданнем набываць гатычных мадонаў і першадрукі, карціны і гравюры старажытных майстроў; задаволіць іх попыт немагчыма, так і глядзі, каб не абабралі цябе да ніткі. Дай ім волю — яны выцягнуць запінкі з манжэтаў і забяруць лампу з пісьмовага стала. Вось чаму расстарацца новага тавару ўсё цяжэй і цяжэй. Прабачце, што я тут назваў таварам свяшчэнныя для нас з вамі мастацкія скарбы, — але гэтае злое племя да таго давяло нас, што цудоўныя гравюры старых венецыянскіх майстроў пачынаеш разглядаць як эквівалент пэўнай колькасці даляраў, а малюнак Гверчына як увасабленне некалькіх сотняў франкаў. Ад гэтых ахопленых маніяй набыцця людзей няма ніякага ратунку. І вось аднаго разу я бачу, што мая лаўка зноў спустошана; і мне, мабыць, лепш будзе зачыніць на вокнах аканіцы — так мне

¹ Тэкст чытае Наталля Кухарава.

было сорамна бачыць у старой лаўцы — яе яшчэ мой тата атрымаў у спадчыну ад дзеда — адны ўбогія крыхі хламу, які раней нават старызнiк з паўночнай часткі Берліна не паклаў бы на сваю каляску.

У такім нялёгкім становішчы мне неяк прыйшла ў галаву думка прагледзець старыя канторскія кнігі. Я разлічваю знайсці ў іх каго-небудзь з былых пакупнікоў, у якіх, можа, удалося б выманіць пару дублікатаў. Але спісы старых кліентаў звычайна, а асабліва ў наш час, нагадваюць нешта накшталт могiлак, і я даведаўся з іх мала чаго: большасць былых пакупнікоў памерла або даўно вымушана была прадаць сваю маёмасць з малатка, а ад тых нямногіх, хто ўдалоў, нельга было разлічваць што-небудзь атрымаць. Раптам я наткнуўся на цэлы пачак лістоў нашага, бадай што, самага старога кліента — я толькі таму зусім забыўся пра яго, што з 1914 года, з самага пачатку сусветнай вайны, ён ні разу не звярнуўся да нас з заказам або з запытаннем. Перапіска яго з намі пачалася — я не перабольшу — гадоў шэсцьдзесят таму назад; ён купляў яшчэ ў таты і дзеда, але за трыццаць сем гадоў маёй самастойнай працы, наколькі мне помніцца, ніколі не наведваў нашай лаўкі. Усё сведчыла пра тое, што гэта быў вельмі незвычайны, старамодны дзiвак, адзiн з тых намаляваных пэндзлем Менцаля і Шпіцвега тыпаў, рэдкія экзэмпляры якіх і цяпер яшчэ можна дзе-нідзе сустрэць у невялічкіх правiнцыйальных нямецкіх гарадах. Яго вельмі акуратныя лісты былі напісаны калiграфічным почыркам, сумы падкрэслены па лінейцы чырвоным чарнілам, і, каб пазбегнуць памылкі, лічбы паўтараліся двойчы; да таго ж ён заўсёды скарыстоўваў вывернутыя навыварат канверты і чыстыя аркушы паперы, якія заставаліся ад чужых лістоў. Усё гэта сведчыла аб выключнай дробязнасці і фанатычнай скупасці безнадзейнага правiнцыйла. Падпісаны гэтыя своеасаблівыя дакументы былі заўсёды акрамя яго імя яшчэ і поўным тытулам: «Саветнік ляснога і эканамічнага ведамства ў адстаўцы, лейтэнант у адстаўцы, кавалер ордэна Жалезнага крыжа першай ступені». Адсюль можна было зрабіць вывад, што калі ён яшчэ жывы, то яму, як ветэрану вайны 1870 года, цяпер сама меней восемдзесят гадоў. Але гэты смешны дзiвак-скнара праяўляў незвычайны розум, выдатнае веданне матэрыі і самы далікатны густ, калі справа тычылася калекцыяніравання старых гравюр. Калі я адзiн за адным падлічыў усе яго набыткі амаль за шэсцьдзесят гадоў — а за першыя з іх ён плаціў яшчэ зiльбергрошамі, — то ўбачыў, што гэты маленькі правiнцыйл

за час, калі за талер можна было купіць цэлы стос гравюр выдатнейшых нямецкіх майстроў, памалу сабраў сабе калекцыю эстампаў, якая смела заняла б самае пачэснае месца сярод шумных калекцый нашых новых багацеяў. Бо нават тое, што ён паспеў за паўстагоддзя набыць за маркі і пфенігі толькі ў нас, каштавала цяпер вялізныя грошы, але ж можна было чакаць, што ён не прапускаў выпадку набыць сёе-тое і на аўкцыёнах, і ў другіх антыквараў. Праўда, з 1914 года мы не атрымалі ад яго ніводнага заказу, але я вельмі добра знаёмы з тым, што робіцца ў гандлі мастацкімі творамі, каб міма мяне маглі прайсці продаж на аўкцыёне ці поўны распродаж вось такой калекцыі. Значыцца, або гэты дзівак чалавек яшчэ жывы, або калекцыя ў руках яго спадчыннікаў.

Справа гэтая зацікавіла мяне, і адразу ж на другі дзень, гэта значыць учора ўвечары, я, нядоўга думачы, выбраўся ў адзін з самых нязносных правінцыяльных саксонскіх гарадкоў. Калі я паволі ішоў з маленькай чыгуначнай станцыі па галоўнай вуліцы, мне здавалася проста неверагодным, каб дзесьці тут, сярод гэтых пошла аднолькавых дамкоў з іх мяшчанскім хламам, у адным з гэтых пакойчыкаў мог жыць чалавек, які валодаў бездакорна поўнаю калекцыяй цудоўнейшых афортаў Рэмбранта, гравюр Дзюрэра і Мантэні. На маё здзіўленне, на пошце, дзе я спытаўся, ці жыве тут саветнік ляснога і эканамічнага ведамства такі-та, мне адказалі, што стары жыве, і яшчэ раніцаю я, крыху хвалюючыся, калі гаварыць шчыра, падаўся да яго.

Я без цяжкасці знайшоў яго кватэру. Яна была на другім паверсе аднаго з тых немудрашчых правінцыяльных дамоў, якія ў шасцідзясятых гадах наспех ляпілі архітэктары-спекулянты. На першым паверсе жыў кравец, на другім злева блішчала металічная шылдачка з прозвішчам паштмайстра, а справа — фарфоравая таблічка з прозвішчам саветніка ляснога і эканамічнага ведамства. На мой нясмелы званок адразу ж адчыніла старэнькая сівенькая жанчына ў чыстым чорным каптуры. Я падаў ёй сваю візітоўку і спытаўся, ці можна пабачыцца з панам саветнікам. Здзіўлена, з відавочным недаверам паглядзела яна спачатку на мяне, потым на картку: у гэтым глухім кутку, у гэтым старамодным доме з'яўленне чужога чалавека было, відаць, вялізнаю падзеяю. Тым не менш яна ветліва папрасіла мяне пачакаць і пайшла з карткаю ў пакой; спачатку я пачуў адтуль яе шэпт, і раптам загучаў магутны грукатлівы мужчынскі голас: «А-а! Пан Р. з Берліна!.. З вялікай антыкварнай фірмы... Вельмі рады... Хай

праходзіць». І адразу ж старэнькая зноў дробненька патупала да дзвярэй і запрасіла мяне зайсці.

Я зняў паліто і пайшоў. Пасярэдзіне сціпла абстаўленага пакоя стаяў на ўвесь рост стары, але даволі моцнага складу мужчына з густымі вусамі, у паўваеннага крою хатняй куртцы са шнурамі і радасна працягваў мне абедзве рукі. Але гэтаму шырокаму жэсту самай шчырай гасціннасці супярэчыла нейкая дзіўная здранцвеласць ягонае паставы. Ён не зрабіў ні кроку мне насустрач, і, каб паціснуць яго працягнутую руку, я, крыху збянтэжаны такім прыёмам, вымушаны быў падысці да яго ўсутыч. І вось калі я ўжо збіраўся дакрануцца да яго рукі, я раптам заўважыў, што яна нерухома застыла ў паветры і не шукае мае рукі, а толькі чакае. І тут жа мне ўсё стала ясна: гэты чалавек быў сляпы.

Я з дзяцінства ўвесь час адчуваў сябе няёмка, калі аказваўся адзін на адзін са сляпым; ніколі я не мог пазбавіцца пачуцця сораму і збянтэжанасці пры думцы, што вось перада мною стаіць жывы чалавек, які, аднак, успрымае мяне не так, як я яго. Гэтак і цяпер, калі я глядзеў на скіраваныя ў пустату нежывыя вочы пад сівымі натапыранымі густымі брывамі, я вымушаны быў зрабіць пэўнае намаганне, каб справіцца з раптоўным страхам. Аднак сляпы не даў мне часу доўга аддавацца дзіўнаму пачуццю; ледзь толькі мая рука дакранулася да ягонай, ён моцна патрос яе і аднавіў свае гучныя бурныя прывітанні.

— Вось хто папраўдзе рэдкі госць, — усміхаючыся на ўвесь рот, грукатаў ён, — ці ж гэта не дзіва, што ў наш бярог завітаў важны берлінскі пан?.. Але калі хто-небудзь з паноў антыквараў выбіраецца ў дарогу, трэба трымаць вуха востра. У нас кажуць: «Прыйшлі цыганы — дзверы на замок...» Так, так, я здагадваюся, што вас прывяло сюды... У нашай беднай спустошанай Германіі справы цяпер дрэнь і зусім няма пакупнікоў, і вось паны антыквары ўспомнілі пра сваіх старых кліентаў і адправіліся шукаць аблудных авечак. Баюся толькі, што ў мяне вам не пашануе; мы, бедныя старыя пенсіянеры, радыя ўжо і кавалку хлеба на стале. Сённяшнія вашыя шалёныя цэны болей нам не па кішэні... Не, наша песенька спета.

Я паспяшаўся запэўніць старога, што ён няправільна зразумеў мяне, што я прыехаў зусім не дзеля таго, каб штосьці прадаць яму, а проста я быў тут паблізу і скарыстаў зручны выпадак, каб засведчыць сваю пашану шматгадоваму кліенту нашай фірмы і аднаму з буйнейшых нямецкіх калекцыянераў. Ледзь я прамовіў словы «аднаму з буйнейшых нямецкіх калекцыянераў», твар

стараго цудоўна змяніўся. Ён усё гэтак жа нерухома стаяў выпрастаны пасярод пакоя, але ўвесь быў нейкі прасветлены, і на твары адлюстроўвалася вялікая гордасць; ён павярнуўся ў той бок, дзе, як ён думаў, стаяла жонка, быццам хацеў сказаць ёй: «Вось бачыш!» — і мякка, амаль з ласкаю, голасам, у якім не засталася і следу ад грубаватасці стараго ваякі, а чуваць была толькі шчырая радасць, звярнуўся да мяне:

— Далібог, вы вельмі, вельмі міла зрабілі... Але вы не пашкадуеце, што зайшлі да мяне. Вы ўбачыце тое, чаго вам не выдараецца бачыць кожны дзень нават у вашым ганарлівым Берліне... пару рэчаў, цудоўней якіх няма ні ў музеі «Альберціна», ні ў гэтым богам праклятым Парыжы... Так, калі цэлых шэсцьдзесят гадоў займаешся калекцыяніраваннем, то абавязкова знойдзеш такое, што не валяецца на вуліцы. Луіза, дай мне ключ ад шафы!

Але тут здарылася нешта нечаканае: старэнькая, якая дагэтуль моўчкі стаяла каля мужа і з дружалюбнаю ўсмішкаю прыслухоўвалася да нашай размовы, раптам умоўна працягнула да мяне абедзве рукі і адмоўна заматала галавою; спачатку я не зразумеў, што значылі гэтыя знакі. Потым толькі яна падышла да мужа і, дакрануўшыся да яго плячэй рукамі, сказала:

— Герварт, ты нават не спытаўся ў гасця, ці ёсць у яго цяпер час глядзець тваю калекцыю. Ужо ж скоро поўдзень. А пасля абеду табе трэба з гадзіну адпачыць, доктар настойвае на гэтым. Можна, лепей ты пакажаш свае гравюры пасля абеду? А потым мы разам вып'ем кавы. Дый Анна-Мары вернецца, а яна ўсё разумее куды лепей за мяне і дапаможа табе.

І зноў, ледзь толькі яна скончыла гаварыць, цераз галаву стараго яна паўтарыла свой настойліва ўмольны жэст. Цяпер я зразумеў: старая хацела, каб я ўхіліўся ад неадкладнага агляду, і я тут жа прыдумаў адгаворку, сказаў, што я вельмі ўспешаны і буду рады паглядзець яго калекцыю, але мяне чакаюць на абед, і я наўрад ці вызвалюся да трох гадзін.

Стары сярдзіта адварнуўся, як пакрыўджанае дзіця, у якога забралі самую любімую цацку.

— Канечне, — прабурчаў ён, — панам-берлінцам заўсёды няма калі. Але на гэты раз вам прыйдзеца набрацца цярпення, бо гаворка ідзе не пра якія-небудзь тры-пяць гравюр, а пра дваццаць сем папак, і ўсе яны паўніоткія. Добра, хай будзе ў тры гадзіны; ды глядзіце не спазніцеся, бо іначай мы не справімся.

І зноў яго рука выцягнулася ў пустату насустрач маёй.

— Вось пабачыце, — сказаў ён, — вам будзе з чаго радавацца, а можа, нават і на што злавацца. І чым болей вы будзеце злавацца,

тым болей буду рады я. Нічога не зробіш, такія ўжо мы, калекцыянеры: усё сабе і нічога другім! — І ён яшчэ раз моцна патрос маю руку.

Старая праводзіла мяне да дзвярэй. Я ўвесь час адчуваў, што ёй не па сабе; на твары ў яе былі страх і нейкая збянтэжанасць. І вось ужо каля самых дзвярэй яна прыгнечана і ледзь чутна пралепятала:

— Можа... можа, вы дазволіце, каб па вас зайшла мая дачка Анна-Мары? Гэта было б лепей, тут ёсць свае прычыны... Вы абедаеце, мусіць, у гатэлі?

— Канечне, я буду рады, з прыемнасцю, — адказаў я.

І, сапраўды, праз гадзіну, ледзь толькі я кончыў абедаль, у маленькую рэстарачыю гатэля на Рыначнай плошчы зайшла, азіраючыся навокал, немалая, проста апранутая дзяўчына. Я падшоў да яе, прадставіўся і сказаў, што гатовы ісці глядзець калекцыю. Але яна раптам пачырванела і збянтэжылася, як і яе маці, а потым папрасіла мяне спачатку выслухаць яе. Я адразу заўважыў, што ёй цяжка пачаць гаварыць. Кожны раз, калі, спрабуючы пераадолець збянтэжанасць, яна рабіла спробу загаварыць, чырвань яшчэ мацней разлівалася ў яе на твары, аж да самых валасоў, а пальцы нервова перабіралі сукенку. Нарэшце яна ўсё-такі загаварыла, запінаючыся на кожным слове і ўсё болей бянтэжачыся:

— Мяне паслала да вас мама... Яна мне ўсё расказала, і мы... у нас да вас вялікая просьба... Мы хочам расказаць вам усю праўду, перш чым вы пойдзеце да таты. Тата, канечне, захоча паказаць вам сваю калекцыю, а яна... калекцыя... ужо не зусім поўная. Некаторых гравюр ужо няма... на жаль, нават вельмі многіх...

Дзяўчына перавяла дыханне, і раптам зірнуўшы мне ў вочы, выпаліла:

— Я буду гаварыць з вамі зусім адкрыта... Вы ведаеце, які цяпер час, вы ўсё зразумеете... Калі пачалася вайна, тата аслеп. У яго і раней не раз бывала дрэнна з вачамі, а ад хвалявання ён зусім страціў зрок. Бачыце, ён захацеў, нягледзячы на свае семдзсят шэсць гадоў, абавязкова ўдзельнічаць у вайне супраць Францыі, а потым, калі армія пачала рухацца наперад не так хутка, як у 1870 годзе, ён проста з сябе выходзіў, і зрок у яго катастрафічна слабеў, пакуль ён не аслеп. Але так ён яшчэ зусім бадзёры і нядаўна яшчэ мог цэлымі гадзінамі гуляць і нават хадзіў на сваё любімае паляванне. Цяпер з прагулкамі раз і назаўсёды кончана, і калекцыя — адзіная яго радасць. Ён штодня

праглядае яе... гэта значыць ён яе не бачыць, канечне — ён ужо нічога не бачыць, — але кожны дзень пасля абеду дастае ўсе папкі і адзін за другім абмацвае эстампы ў адным і тым жа нязменным парадку, які ён ведае дзесяцігоддзямі на памяць... Нічога болей яго цяпер не цікавіць, я павінна яму чытаць усых пра ўсе аўкцыёны, і чым вышэй цэны, тым болей ён рады... бо... і гэта, бачыце, самае жажлівае... тата не разумее зусім, які цяпер час і якія цяпер цэны... ён не ведае, што мы страцілі ўсё і што на яго пенсію можна пражыць не болей двух дзён у месяц... а тут яшчэ на фронце загінуў муж мае сястры, і яна засталася з чатырма малымі дзецьмі... Але тата нічога не ведае аб нашых матэрыяльных цяжкасцях. Спачатку мы эканомілі на ўсім, эканомілі яшчэ болей, чым раней, але нічога не памагала. Потым пачалі прадаваць рэчы — яго калекцыю мы, зразумела, не чапалі... Прадавалі свае каштоўнасці; але, божухна, колькі іх там было — бо цэлых шэсцьдзсят гадоў тата кожны зберажоны пфеніг выдаткоўваў толькі на гравюры. І вось настаў дзень, калі прадаваць болей не было чаго... Мы проста не ведалі, што нам рабіць далей... І тады... мы з мамаю вырашылі прадаць адну гравюру. Тата ніколі б не дазволіў гэтага, ён жа не ведае, як цяжка жыць, ён і не здагадваецца, як цяпер цяжка дастаць з-пад крыса хоць крыху прадуктаў, ён не ведае і таго, што мы прайгралі вайну і аддалі Эльзас і Латарынгію; мы болей не чытаем яму ў газетах пра гэта, каб ён не хваляваўся.

Мы прадалі вельмі каштоўную рэч — адну гравюру Рэмбранта. Гандляр даў нам за яе шмат, вельмі шмат тысяч марак; мы думалі, што гэтых грошай нам хопіць на некалькі гадоў. Але вы ведаеце, як растуць сёння грошы... Грошы мы занеслі ў банк, але праз два месяцы ад іх нічога не засталася. Прышлося прадаць яшчэ адну гравюру, а потым яшчэ адну; і кожны раз гандляр пасылаў нам грошы толькі тады, калі яны трацілі сваю вартасць. Тады мы паспрабавалі прадаць іх на аўкцыёне, але і тут, нягледзячы на мільённыя цэны, нас ухітраліся ашукваць... Пакуль гэтыя мільёны даходзілі да нас, яны ператвараліся ў нічога не вартыя паперкі. Так адна за адною зніклі лепшыя гравюры з яго калекцыі, засталася ўсяго некалькі штук — і ўсё дзеля таго, каб не памерці з голаду. А тата і не здагадваецца.

Таму мама і спалохалася так, калі вы сёння зайшлі да нас... бо, каб тата паказаў вам свае папкі, усё адразу выявілася б... У старыя паспарты — ён іх усе пазнае навобмацак — мы паклалі замест прададзеных гравюр копіі ці падобныя на іх па форме аркушы па-

перы, і таму тата, дакранаючыся да іх, ні аб чым не здагадаецца. І калі ён іх толькі абмацае і пералічвае (а ён добра запомніў іх паслядоўнасць), то гэта прыносіць яму такую радасць, як і раней, калі ён бачыў іх відучымі вачамі. Да таго ж у нашым маленькім гарадку няма ніводнага чалавека, якога б тата лічыў вартым бачыць ягоныя скарбы... І ён так фанатычна любіць кожную гравюру, што ў яго, мусіць, сэрца разарвалася б ад гора, даведайся ён, што ўсе яны даўным-даўно сплылі з яго рук. З таго часу як памёр загадчык аддзела гравюр на медзі Дрэздэнскай галерэі, вы – першы, каму ён пажадаў паказаць сваю калекцыю. І я прашу вас...

Яна раптам працягнула да мяне рукі, і вочы яе напоўніліся слязімі.

— Мы просім вас... не рабіце яго няшчасным... не рабіце нас няшчаснымі... не разбурыце апошнюю ілюзію, памажыце нам зберагчы яго веру, што ўсе гравюры, якія ён вам будзе апісваць, ёсць яшчэ ў наяўнасці... адно падазрэнне, што іх болей няма, адправіла б яго на той свет. Можа, мы несправядліва абышліся з ім, але мы не маглі паводзіць сябе іначай. Трэба ж было неяк жыць... а ці ж чалавечае жыццё, ці ж чатыры сястрыны сіроты не даражэй, чым гэтыя гравюры?.. Да таго ж дагэтуль мы нічым не азмочылі яго радасці; ён шчаслівы, што кожны дзень пасля абеду можа цэлых тры гадзіны перагортваць свае папкі, размаўляючы з кожнаю гравюраю, як з чалавекам. А сёння... сённяшні дзень мог бы стаць найшчаслівейшым днём у яго жыцці, бо ён ужо столькі гадоў чакае выпадку паказаць свае скарбы чалавеку, які можа ацаніць іх; прашу... малю вас, не пазбаўляйце яго гэтай радасці!

Я проста не магу перадаць вам, з якою пранікліваасцю гэта было сказана. Божухна, колькі ўжо разоў даводзілася мне, антыквару, сустракацца з самым бессаромным падманам, калі, подла карыстаючыся інфляцыяй, у няшчасных літаральна за кавалак хлеба забіралі фамільныя каштоўнасці, якія захоўваліся ў сям'і стагоддзі, але тут лёс зладзіў вельмі ўжо незвычайную штуку, і ўсё гэта моцна ўзрушыла мяне. Канечне, я паабяцаў маўчаць і зрабіць усё, што можна, каб выканаць іх просьбу.

Далей мы пайшлі разам; па дарозе я з горыччу слухаў яе расказ, з дапамогаю якіх хітрыкаў абдурвалі бедных прастадушных жанчын, і гэта яшчэ болей умацавала мяне ў намеры дапамагчы ім як мага. Мы падняліся па лесвіцы і ледзь толькі ўзяліся за ручку дзвярэй, як з пакоя пачуўся радасны грукатлівы голас старога: «Заходзьце, заходзьце?» Мабыць, з уласціваю сляпым вастрынёю

слыху ён улавіў гук нашых крокаў, калі мы яшчэ толькі падымаліся па лесвіцы.

— Герварт нават не мог сёння задрамаць, гэтак яму карціць паказаць вам свае скарбы, — з усмешкаю сказала старэнькая. Аднаго толькі даччынога позірку было даволі, каб супакоіць яе на конт маіх паводзін. На стале ўжо ляжалі стосы папак. Ледзь адчуўшы дотык мае рукі, сляпы без лішніх цырымоній узяў мяне за локаць і пасадзіў у крэсла.

— Вось так, пачнём без прадмоў — прагледзець нам трэба шмат чаго, а ў паноў-берлінцаў заўсёды няма часу. У гэтай першай папцы ў мяне Дзюрэр, даволі поўны, як вы зараз пераканаецеся, і адна гравюра лепшая за другую. Між іншым, вы гэта самі зможаце ацаніць, паглядзіце сюды! — І ён разгарнуў першую папку. — Вось яго «Вялікі конь».

Асцярожна, ласкава, кончыкамі пальцаў, як звычайна бяруць вельмі крохкія рэчы, ён дастаў з папкі паспарту, у якое быў устаўлены чысты жажаўцелы аркуш паперы, і трымаў гэтую нічога не вартую рэч з захапленнем у выцягнутай руцэ. З хвіліну ён глядзеў на яе, канечне, нічога не бачачы; але ў нейкім экстазе ён трымаў чысты аркуш у выцягнутай руцэ на ўзроўні вачэй. Як па ўзмаху чараўнічай палачкі, яго напружаны твар раптам прыняў выгляд чалавека, які бачыць. А яго вочы, толькі што зусім нежывыя з нерухомымі зрэнкамі, раптам прасвятлелі, у іх прамільгнула думка. Быў гэта проста водбліск паперы ці бляск ішоў знутры?

— Ну як, — горда папытаўся ён, — вы калі-небудзь бачылі больш цудоўны адбітак? Глядзіце, як тонка і выразна вылучаеццажны штрых. Я параўнаў свой экзэмпляр з дрэздэнскім, і той здаўся мне нейкім распльвістым, цьмяным. І якая радаслоўная! Вось! — Ён перавярнуў аркуш і пазногцем так упэўнена пачаў вадзіць па чыстай паперы, адзначаючы месцы, дзе павінны былі быць паметкі былых уладальнікаў, што я міжволі зірнуў, ці няма іх там на самай справе. — Гэта пячатка калекцыянера Нагдэра, а тут Рэмі і Эсдаіля; ці ж маглі мае славуця папярэднікі думаць, што іх скарб калі-небудзь трапіць сюды, у гэты пакойчык!

Мароз прабягаў у мяне па скуры, калі стары, які нічога не ведаў аб сваёй страце, захапляўся зусім чыстым аркушам паперы, і жудасна было глядзець, як ён з абсалютнай дакладнасцю вадзіў на нябачаных, існуючых толькі ў яго ўяўленні паметках былых уладальнікаў гравюр. Ад жаху ў мяне сціснула ў горле, і я не мог ні слова прамовіць яму ў адказ; але, паглядзеўшы разгублена на абедзвюх жанчын, я ўбачыў баязліва працягнутыя да мяне рукі

старэнькай жанчыны, якая дрыжала ад страху. Тут я сабраўся з сілаю і зноў пачаў іграць сваю ролю.

— Цудоўна, — нарэшце прамармытаў я. — Выдатны адбітак.

І зноў твар старога заззяў ад гордасці.

— Гэта яшчэ што, — узрадаваўся ён. — А вы б паглядзелі на яго «Меланхолію» або на «Пакуту» ў фарбах — другога такога экзэмпляра няма на свеце. Ды вы паглядзіце толькі, — і зноў яго пальцы з любасцю забегалі па ўяўным відарысе, — які мяккі сакавіты тон, якая свежасць! Увесь Берлін з усімі сваімі панамі антыкварамі і мастацтвазнаўцамі перавярнуўся б дагары нагамі, пабачыўшы яе!

Бурныя трыумфальныя патокі слоў ліліся цэлыя дзве гадзіны. Не, я не змагу перадаць вам той папраўдзе містычны жах, які валодаў мною, калі я праглядаў разам з ім сотню ці дзве чыстых паперак і ўбогіх рэпрадукцый. Нябачная, даўным-даўно раскіданая на ўсе чатыры бакі калекцыя працягвала з такою здзіўнаю рэальнасцю жыць ва ўяўленні старога, што ён беспамылкова, у строгай паслядоўнасці і дэталёва апісваў адну за другою гравюры; для гэтага сляпога, падманутага і вартага жалю ў сваім няведанні чалавека яна аставалася нязменнаю, і страсная сіла яго бачання была настолькі вялікая, што нават я пачаў міжволі паддавацца гэтай ілюзіі. Адзін толькі раз жахлівая небяспека прабуджэння парушыла самнамбулічную ўпэўненасць яго натхнёнага бачання. Калі ён расхвальваў рэльефнасць адбітку рэмбрантаўскай «Антыёпы» (а пробны адбітак сапраўды быў бяспэжны) і з любасцю вадзіў сваім нервова-празорлівым пальцам па ўяўных лініях, ён не знайшоў на гладкім чужым аркушы паперы добра вядомых яму паглыбленняў. Твар старога раптам азмрочыўся, голас зрабіўся няўпэўнены.

— Ці ж... «Антыёпа» гэта? — прамармытаў ён збянтэжана.

Я адразу ж умяшаўся, выхапіў у яго з рук паспарту з чыстым аркушам і пачаў з запалам і як мага падрабязней апісваць і мне добра вядомую гравюру. Рысы твару сляпога зноў разгладзіліся. Чым болей я хваліў гравюру, тым болей твар старога грубаватага чалавека расцвітаў шчыраю прастадушнаю радасцю.

— Нарэшце знайшоўся чалавек, які нешта разумее, — не мог нарадавацца ён, з пераможным выглядам павярнуўшыся ў бок жанчын. — Нарэшце, нарэшце вы можаце пераканацца, як многа каштуюць мае гравюры. Вы мне не верылі, увесь час бурчалі, што я ўбухаў на сваю калекцыю ўсе грошы. Гэта праўда, што я шэсцьдзсят гадоў не ведаў ні піва, ні віна, ні тытуню, ні тэатра,

ні кніжак, а толькі ўсё збіраў і збіраў грошы, каб набыць гэтыя гравюры. Але пачакайце, вы яшчэ разбагацееце, калі мяне не будзе сярод жывых, — тады вы будзеце багатыя, багацей за ўсіх у горадзе, такія багатыя, як самыя вялікія багацеі ў Дрэздэне, і тады вы будзеце радыя, што я калісьці быў вась такі дзівак. Але пакуль я жывы, ніводная гравюра не пакіне гэты дом — перш хай вынесуць мяне, а ўжо потым маю калекцыю.

І ён ласкава, быццам жывую істоту, паглядзіў апарожненыя даўно папкі. Мне было жудасна, але разам з тым і ўдешна, бо за ўсе гады вайны я ні разу не бачыў на твары немца выразу такога поўнага, такога чыстага шчасця. Побач з ім стаялі жонка і дачка, і было таямнічае падабенства паміж імі і фігурамі жанчын на гравюры выдатнага нямецкага майстра, якія, прыйшоўшы да труны збавіцеля і ўбачыўшы, што камень адсунуты ўбок і магіла пустая, у радасным экстазе, з выразам набожнага жаху на тварах застылі каля ўвахода, уражаныя гэтым цудам. І як там, на гравюры, паслядоўніцы Хрыста ўсміхаюцца праз слёзы, прадчуваючы з'яўленне збавіцеля, вась так і гэтая няшчасная, раздаўленая жыццём старая і яе састарэлая дачка ўсміхаліся, асветленыя чыстаю дзіцячаю радасцю сляпога старога, — гэта была ашаламляльная карціна, якой мне не даводзілася бачыць ніколі ў жыцці. Але стары ніяк не мог здаволіцца, слухаючы маю пахвалу, зноў і зноў ён раскрываў і закрываў папкі, прагна лавіў кожнае маё слова; і таму я з палёгкаю ўздыхнуў, калі нарэшце яму прыйшлося адсунуць са стала лжэкалекцыю і супраць волі ачысціць месца пад каву. Але які нікчэмны быў мой вінаваты ўздых у параўнанні з бязмежнаю радасцю і задорам гэтага нібы на трыццаць гадоў памаладзелага старога! Ён быццам захмялеў і асмялеў ад віна: расказваў мноства анекдотаў пра свае набыткі і ўдалыя знаходкі, штохвіліны ўскокваў з месца, каб вобмацкам, адмаўляючыся ад дапамогі, дабрацца да сваіх папак і дастаць адтуль яшчэ раз якую-небудзь гравюру. А калі я нарэшце сказаў, што мне пара развітвацца, ён проста-такі спалохаўся і надзьмуўся: тупнуўшы, як упартае дзіця, нагою, ён заявіў, што гэта нікуды не гадзіцца, што я не прагледзеў яшчэ і паловы ўсіх гравюр. Жанчынам прыйшлося вельмі пастарацца, каб пераканаць яго не затрымліваць мяне болей, бо інакш, казалі яны, я спазнюся на цягнік.

Але калі пасля распачнага супраціўлення ўпарты стары вымушаны быў нарэшце згадзіцца і настала хвіліна развітання, ён зусім расчуліўся. Узяўшы мяне за рукі, ён ласкава, з усім красамоўствам, на якое здольныя пальцы старога, правёў імі да сама-

га запясця, як бы спрабуючы такім чынам даведацца пра мяне болей і выказаць сваю любоў мацней, чым гэта маглі б зрабіць усе яго словы.

— Вы прынеслі мне вялікую радасць, — сказаў ён з моцным, глыбінна душэўным хваляваннем, якое я ніколі не забуду. — Бо для мяне гэта сапраўднае шчасце, што нарэшце пасля такога доўгага чакання я зноў змог прагледзець са знаўцам дарагія мне гравюры. Але ведайце, што вы недарэмна наведвалі сляпога старога. Абяцаю вам, жонка хай будзе сведка, што я дадам да свайго завяшчання яшчэ адзін пункт, згодна з якім права на распродаж маёй калекцыі будзе належаць вашай шаноўнай фірме. На вашу долю выпадзе гонар быць хавальнікам гэтага нікому не вядомага скарбу, — стары з любасцю паглядзіў свае апарожненыя папкі, — да таго часу, пакуль ён не разыдзецца па ўсім свеце. Абяцайце мне толькі скласці для гэтай калекцыі добры каталог: хай ён будзе маім магільным помнікам — лепшага мне не трэба.

Я паглядзеў на жонку і на дачку, яны стаялі цесна адна ля аднае, і часам па іх целе прабягалі нервовыя дрыжыкі, быццам абедзве былі адзінаю, непадзельнаю істотаю, узрушанаю аднымі і тымі ж пачуццямі. Дый у мяне самога было неяк незвычайна ўрачыста на душы, калі гэты мілы ў сваім няведанні чалавек уручыў маёй апецы як вялізную каштоўнасць сваю нябачную і даўным-даўно ўжо не існуючую калекцыю. Я ўсхвалявана абяцаў яму тое, чаго выканаць ніяк не мог, і зноў у нежывых яго зрэнках бліснула жыццё, і я адчуў, як страсна жадае ён увачавідкі ўбачыць маё аблічча: адчуваў гэта па ласкавым, амаль што любоўным поціску пальцаў, калі рука яго сціснула маю ў знак развітання і ўдзячнасці.

Абедзве жанчыны праводзілі мяне да дзвярэй. Асцерагаючыся тонкага слыху сляпога, яны не адважыліся сказаць што-небудзь, але затое якою гарачаю ўдзячнасцю зылі іх поўныя слёз вочы! Як у сне, трымаючыся за парэнчы, спусціўся я ўніз па лесвіцы. Шчыра кажучы, мне было сорамна: я аказаўся раптам як бы анёлам з казкі і, увайшоўшы ва ўбогае бядняцкае жыллё, вярнуў на гадзіну зрок сляпому, вярнуў толькі тым, што, памагаючы выратавальнаму падману, увесь час бессаромна маніў сам, у той час як я, нікчэмны гандляр, на самай справе прыйшоў у гэты дом, каб выманіць у старога некалькі каштоўных гравюр. Але я нёс з сабою нешта значна больш каштоўнае: у наш неспакойны бязрадасны час ува мяне зноў прабліснула жывая іскра чыстага натхнення, таго светлага духоўнага экстазу навекі адданай мастацтву

душы, да якога мае сучаснікі даўно ўжо страцілі здольнасць. Я адчуў глыбокую пашану — інакш нельга назваць гэтае пачуццё, — і ў той жа час мне было чагосьці сорамна, а чаго менавіта, я не ведаў і сам.

Калі я быў ужо на вуліцы, наверху рыпнула акно і нехта паклікаў мяне. Гэта быў стары, сваімі невідучымі вачамі ён глядзеў туды, дзе, як яму здавалася, павінен быў быць я. Ён высунуўся з акна, і жанчынам прыйшлося беражліва падтрымліваць яго з абодвух бакоў, памахаў мне насоўкаю і бадзёрым, паюнацку звонкім голасам крыкнуў: «Шчаслівай дарогі!» Ніколі не забуду я гэтай карціны: там, высока ў акне, радасны твар сівага старога, які быццам лунаў над панурымі, заклапочанымі, вечна мітуслівымі людзьмі на вуліцы, твар чалавека, які ўзнёсся на светлым воблачку сваёй цудоўнай мары над нашаю сумнаю рэчаіснасцю. І мне прыйшло ў галаву мудрае старое выслоўе — здаецца, гэта сказаў Гётэ: «Збіральнікі — самыя шчаслівыя людзі».

Перакладчык У. Чапега

УІЛЬЯМ ФОЛКНЕР

ПАХ ВЕРБЕНЫ¹

I

Гэта здарылася адразу пасля вячэры. Не паспеў я разгарнуць кнігу Коўка², уладкаваўшыся за сталом пад лямпаю, як на калідоры пачуліся крокі прафесара Уілкінса, а потым павісла кароткая паўза, — калі ён дакрануўся да клямкі дзвярэй, — і ў гэтае імгненне нязвычайнай цішыні я павінен быў здагадацца, што гэта нездарма. Шмат гавораць пра благія прадчуванні, але тады ў мяне не ўзнікла ніякіх прадчуванняў. Я пачуў яго крокі на прыступках сходаў, потым на калідоры; нічога незвычайнага ў гэтых кроках я не заўважыў, бо, хоць я пражыў у прафесарскім доме тры гады вучобы ў каледжы і хоць ён і місіс Уілкінс звярталіся да мяне по-свойску «Баярд», ён ніколі не дазволіў бы сабе зайсці ў мой пакой без папярэдняга стуку, — як і я заўсёды рабіў тое самае, калі заходзіў да яго ці да яе. Але на гэты раз ён з грукатам расчыніў насцеж дзверы адным з тых жэстаў, якія амаль з фізічным болям успрымаюцца юнаком, бо той ніколі не мог бы сабе нават уявіць такіх бесцырымонных паводзін ад свайго паважанага і заўсёды карэктнага настаўніка, які ўварваўся ў пакой, спыніўся на парозе і сказаў:

— Баярд! Баярд, сын мой, мой дарагі сыноч.

Я павінен быў здагадацца, павінен быў падрыхтавацца да благой весткі. Магчыма, я ўсё-такі падрыхтаваўся, таму што памятаю, як акуратна загарнуў кнігу, нават адзначыўшы месца, дзе спыніўся, і толькі пасля гэтага падняўся з крэсла. Ён (прафесар Уілкінс) нешта там корпаўся, а потым даў мне капялюш і плашч, якія я ўзяў, хоць мне зусім не патрэбны тады быў плашч (быў кастрычнік, але надвор'е трымалася не па-асенняму цёплае). Аднак, падумаў я, неўзабаве чакаюцца халады і дажджы і мне яшчэ спатрэбіцца плашч,

¹ Тэкст чытае Андрэй Ясюкевіч.

² Коўк Эдвард (1552–1634) — вядомы англійскі юрыст.

каб вярнуцца сюды, калі наогул збіраюся прыехаць сюды зноў, а ў галаве білася адна і тая ж думка: «Божухна, чаму ён не ўварваўся да мяне ў пакой учора ўвечары, не расчыніў з грукатам насцеж дзверы без папярэдняга стуку, я паспеў бы апынуцца на тым месцы, дзе ўсё гэта здарылася, быць побач з ім там, дзе яму было наканавана ўпасці і застацца ляжаць у пыле і брудзе».

— Ваш хлапец чакае ўнізе, на кухні, — сказаў прафесар. Толькі пазней, калі прайшло шмат гадоў, нехта (хутчэй за ўсё, ён сам, суддзя Уілкінс) расказаў мне, як Рынга¹, нахабна адштурхнуўшы кухара, імкліва прайшоў у дом, а потым у бібліятэку, дзе сядзелі містэр і місіс Уілкінс, і, нават не павітаўшыся, абвясціў: «Сёння раніцай забілі палкоўніка Сарторыса², перадайце Баярду, што я чакаю яго на кухні», — і адразу выйшаў; яны не паспелі нават і паварушыцца.

— Ён праехаў сорак міль, але рашуча адмовіўся падсілкавацца хоць чым-небудзь.

Потым мы рушылі да дзвярэй, за якімі я пражыў тры гады ў падсвядомым прадчуванні таго, што здарылася сёння; і, тым не менш, я нічога не адчуў у тых кроках, якія крыху раней гучалі каля сценаў пакоя.

— Я магу хоць што-небудзь зрабіць для вас?

— Так, сэр, — сказаў я. — Дайце хлопцу свежага каня. Ён, відаць, захоча паехаць са мной.

— Пра што гаворка, бярыце майго каня ці кабылу місіс Уілкінс, — выгукнуў прафесар усё тым жа заклапочаным тонам, і мы абодва адначасова зразумелі ўвесь камізм ягонай прапановы: каратканогая, з запалым пузам кабылка, якую звычайна місіс Уілкінс запрагала ў плечены фэатончык, выглядала, нібы пераспелая дзеўка-векавуха, настаўніца музыкі. Мяне быццам сцюдзёнай вадой аблілі, і гэта пайшло мне на карысць.

¹ Рынга — негр, малочны брат Баярда.

² Сарторыс — палкоўнік Джон Сарторыс нарадзіўся ў Караліне ў 1823 г. і прыехаў у Джэферсан (акруга Ёкнапатафа — выдуманая У. Фолкнерам акруга, у якой адбываецца дзеянне большасці яго твораў) у 1837 г., дзе пабудаваў вялікі загарадны дом. Падчас Грамадзянскай вайны арганізаваў полк у Ёкнапатафе і сам узначаліў яго, стаўшы палкоўнікам. Праз год быў вызвалены ад абавязкаў камандзіра палка, а на яго месца прызначаны Томас Сатпэн. Баярд — сын Сарторыса ад першага шлюбу з місіс Мілард. У 1865 г. палкоўнік Сарторыс ажаніўся з Друзілай Хок. У 1872 г. ён забіў двух белых, г. зв. сакважнікаў, якія прывялі неграў галасаваць. 4 верасня 1876 г. быў забіты сваім партнёрам па будаўніцтву чыгункі Рэдмандам (у рамане «Сарторыс» забойцу палкоўніка клічуць Рэдла). Прататып Сарторыса — прадзед пісьменніка, поўны яго цэзка, палкоўнік Уільям Фолкнер, у якога шмат агульнага з літаратурным персанажам: ён таксама камандаваў палком, пабудаваў першую ў штаце чыгунку і загінуў на дуэлі.

— Я вельмі ўдзячны вам, сэр, — сказаў я. — Як-небудзь абыдземся. Я найму свежага каня для Рынга на платнай стайні, дзе я трымаю сваю кабылку.

І сапраўды, я крыху ачуняў, бо не паспеў нават закончыць фразу, як зразумеў, што нічога гэтага мне рабіць не давядзецца, таму што Рынга ўжо пабываў на той платнай стайні перад тым, як прыйсці сюды, у каледж, і пра ўсё паклапаціўся: коні ўжо асядланія і чакаюць нас каля агароджы дома, і нам не спатрэбіцца наогул ехаць праз увесь Оксфард¹. Лух, вядома, не зрабіў бы нічога, калі б яму давялося паехаць па мяне, ён адразу ж завітаў бы ў каледж, да прафесара Уілкінса, раскажаў бы навіну, а потым спакойна сеў бы і ўсе клопаты ўзваліў бы на мае плечы. Але Рынга зусім не такі.

Прафесар выйшаў з пакоя ўслед за мной, і пакуль мы з Рынгам не выехалі ў задушную, густую, пыльную цемру, хваравіта цяжарную, нібы пакутніца-парадзіха, запозненым асеннім раўнадзенствам, ён увесь час круціўся недзе вакол мяне — ці то поруч, ці то ззаду, але мне было не да яго. Ён стараўся адшукаць прыдатныя словы, каб прапанаваць мне свой пісталет. Да сённяшняга дня я нібыта чую, як ён тады казаў мне: «Ах, няшчасны наш, забыты Богам, край: не прайшло яшчэ і дзесяці гадоў, як мы перанеслі цяжкую ліхаманку, і пасля гэткай напасці зноў павінны аплачваць Каінаў грэх той жа самай манетай». Аднак ён не сказаў гэтых слоў уголас. Ён увесь час хадзіў за мною, недзе поруч, ці ззаду мяне, пакуль мы спускаліся па прыступках сходаў туды, дзе місіс Уілкінс чакала ў зале пад святлом кандэлябра — хударлявая сівенькая жанчына, якая нагадвала мне маю бабулю — не таму, што яна была падобная да бабулі, а, мабыць, таму, што добра яе ведала. Я выразна бачу перад сабой да гэтага часу яе ўзнёслы, спагадлівы, спакойны твар, на якім чыталася: «*Хто ўзяў у рукі меч, ад мяча і загіне*», — якраз гэтаксама магла падумаць і мая бабуля ў такі трагічны, адказны момант выпрабаванняў, якія выпалі на маю долю. Я мусіў прыйсці да місіс Уілкінс не таму, што быў унукам сваёй бабулі, і не таму, што пражыў у доме Уілкінсаў вось ужо тры гады, пакуль вучыўся ў каледжы, і быў амаль такога самага веку, як сын місіс Уілкінс, калі яго забілі ў апошняй бойцы мінулае вайны дзевяць гадоў назад, а таму, што цяпер я зрабіўся сапраўдным Сарторысам (менавіта гэтая акалічнасць, разам з усведамленнем таго, што *нарэшце гэтае здарылася*, — такія думкі ўспыхнулі ў маёй галаве,

¹ Оксфард — універсітэцкі горад у штаце Місісіпі, дзе вучыцца на юрыста Бард. У гэтым горадзе навучаўся і сам У. Фолкнер у 1919–1920 гг.

калі прафесар Уілкінс адчыніў дзверы ў мой пакой). Яна не прапанавала мне ні каня, ні пісталета — і не таму, што любіла мяне меней за прафесара Уілкінса, але таму, што яна была жанчынай і тым самым больш мудрай, чым любы, самы разумны мужчына; іначай мужчыны не працягвалі б весці тую бязглуздуую вайну яшчэ два гады, калі ўжо дакладна ведалі, што перамогі не будзе. Яна толькі ўсклала рукі (невялічкая жанчына, не выпэйшая за бабулю) на мае плечы і сказала:

— Перадай мае прывітанні Друзіле і цётцы Джэнні¹. І як мага хутчэй вяртайся назад.

Толькі я дакладна не ведаю, калі гэта здарыцца, — адказаў я. — Я не ведаю, якія неадкладныя справы мяне там чакаюць.

Так, я хлусіў нават ёй; не прайшло яшчэ і хвіліны з таго моманту, калі ён уварваўся ў мой пакой, бразнуўшы дзвярыма, як я пачаў усведамляць у сабе тое, што нараджалася і мацнела ў маёй душы насуперак мне самому, насуперак майму паходжанню і выхаванню (а магчыма, і дзякуючы ім), у чым я яшчэ не быў да канца перакананы і баяўся выпрабавання, якое чакала мяне наперадзе. Я памятаю: яе рукі ўсё яшчэ на маіх плячах, а я думаю: *«Ва ўсякім выпадку, змагу высветліць, чаго сапраўды я варты, ці такі я ў сапраўднасці, якім я сам сабе здаюся, ці спраўджу тое, што сам лічу справядлівым, ці мяне хопіць толькі на добрыя намеры і пажаданні»*.

Мы перайшлі на кухню, прафесар Уілкінс круціўся вакол мяне, недзе побач ці ззаду, і ўсё прапаноўваў мне пісталет і каня на самыя розныя лады. Рынга цярпліва чакаў мяне. Памятаю, я тады падумаў: што б ні адбылося далей з намі, я ніколі не зраблюся Сарторысам у адносінах да яго. Яму гэтакасама было дваццаць чатыры гады, але ён змяніўся меней за мяне з таго самага дня, калі мы з ім прыбілі цвікамі цела Грамбі² да дзвярэй старой адрыны з бавоўнай. Магчыма, таму што ён пасталеў раней за мяне: яшчэ ў тое лета, калі яны з бабуляй прадавалі янкі мулаў, а потым змяняцца давялося мне, каб хоць неяк зраўняцца з ім у развіцці. Ён спакойна і ціха сядзеў каля астылай пліты з вельмі стомленым выглядам: дзіва што — сорок міляў за спінаю (аднойчы, ці ў Джэферсане, ці калі яму давялося нарэшце застацца самотным дзе-небудзь па дарозе сюды, ён плакаў, бо на ягоным змарнелым твары былі відаць сляды слёз), і наперадзе яго яшчэ чакаюць

¹ Цётка Джэнні — сястра палкоўніка Сарторыса — Вірджынія Дзю Прэ (1839–1930). Прыехала да яго ў Джэферсан у 1869 г. пасля смерці маці.

² Грамбі — Баярд і Рынга забілі негра Грамбі, гісторыя гэтага забойства апісана ў апавяданні «Вандэя» з цыкла «Няскораныя».

сорак міль, да таго ж, зусім без ежы. Потым ён моўчкі падняўся, не вымавіўшы ні слова, і накіраваўся да дзвярэй, і я пайшоў за ім, а следам за мной і прафесар Уілкінс, усё яшчэ прапаноўваючы мне каня і пісталет, нічога не кажучы; але я адчуваў ягонья думкі: «Ад мяча і загіне. Ад мяча і загіне...»

Як я і меркаваў, каля агароджы стаялі асядланья коні, падрыхтаваныя загадзя Рынгам, — адзін свежы конь для яго ды мая кабылка, падараваная мне бацькам тры гады таму і здольная праскакаць мілю менш як за дзве хвіліны і цэлы дзень прайсці з хуткасцю восем хвілін міля. Ён ужо сядзеў у сядле, калі я нарэшце зразумеў, што мне трэба развітацца з прафесарам Уілкінсам. Мы паціснулі адзін аднаму рукі. Я адчуваў: ён лічыць, што паціскае руку, якая заўтра ўвечары, магчыма, будзе мёртвай, і на імгненне я падумаў, а што здарылася б, каб я адкрыў яму свае сапраўдныя намеры — мы ж з ім шмат гаварылі, што няма вышэй заповету, як «Не забі», што толькі ў ім адзіная надзея, у ім мір для Ягонага сляпога і аблуднага племені, якому Ён дараваў бессмяротнасць. Магчыма, яму здавалася, што ён сам навучыў мяне гэтаму боскаму заповету «Не забі», але ж у сапраўднасці ўсё зусім не так, бо гэтаму навучыць нельга: боскія заповеты маюць больш глыбокія карані, іх нельга вывучыць самастойна ці спасцігнуць іх глыбіню. Аднак я нічога яму не сказаў. Ён занадта стары, і нельга прымушаць яго нават тэрэтычна пагадзіцца з маім рашэннем, ён занадта стары, каб адстойваць прынцып насуперак ягонаму выхаванню, традыцыям і пад пагрозай крыві; нельга заспяваць яго знянацку, прыставаць з нажом да горла. Толькі юнаку такое пад сілу, чый узрост яшчэ можа паслужыць хаця б прычынай (але не апраўданнем) ягонай баязлівасці.

Таму я нічога яму не сказаў. Я толькі паціснуў яму руку і гэтаксама сеў у сядло. Рынга і я рушылі ў дарогу. Нам не трэба было цяпер ужо ехаць праз Оксфард, таму неўзабаве дарога на Джэферсан лягла перад намі (а вузкі серп месяца быў нібыта след чалавечай пяткі на мокрым пяску), дарога, па якой я ўпершыню праехаў тры гады таму разам з бацькам, а на Каляды ехаў ужо самотны туды і назад; потым у чэрвені і кастрычніку; і так кожны год — на Каляды, у чэрвені і кастрычніку — ездзіў самотны па гэтай дарозе, нават не падазраваючы, што вось гэта і ёсць мір і спакой, і зараз зноў еду па ёй, і хоць застануся жыць (гэта я ведаў), але апошні раз еду з высока ўзнятай галавой. Коні перайшлі на мерную рысь і будуць трымаць гэты тэмп да самага канца. Мая кабылка добра ўжо ведала гэтую дарогу, у Рынга таксама быў неблагі конь,

якога ён здолеў-такі выпрасіць на стайні ў Хільярда. Магчыма, падзейнічалі сляды слёз на запалых шчоках — палосы засохлай гразі пад чырвонымі стомленымі вачамі; але хутчэй за ўсё зноў выявілася ягоная здольнасць, якая дазваляла яму падчас вайны фабрыкаваць фальшывыя дакументы, па якіх ён і бабуля атрымоўвалі мулаў і перапрадавалі іх арміі Злучаных Штатаў Амерыкі, — нейкая дзёрзкая ўпэўненасць у сабе, у сваіх сілах і здольнасцях, якую ён набыў надта доўгімі і цеснымі сувязямі з белымі — з той, каго ён называў бабуляй, і з сваім аднагодкам, з якім разам спаў з самага нараджэння і ажно да таго часу, як бацька адбудаваў новы дом на месцы спаленага. Увесь шлях дадому мы прарабілі моўчкі, і толькі аднойчы перакінуліся словамі.

— Мы маглі б застрэліць яго, як калісьці Грамбі, памятаеш? — прапанаваў ён. — Ці, можа, гэта не прыдатна для вашай далікатнай белай скуры?

— Не, — адказаў я.

Да самага дому больш мы з ім ні пра што не гаварылі. Быў кастрычнік, і яшчэ доўга будзе квітнець вербена, хоць, толькі прыехаўшы дадому, я зразумеў, якая мне ад яе карысць, — вербена ўсё яшчэ квітнела ў нашым садзе, дзе цётка Джэнні ў старых бацькавых кавалерыйскіх рукавіцах капалася разам са старым Джобі на клапатліва апрацаваных клумбах сярод кветак з мудрагелістымі старасвецкімі назвамі; і хоць ужо наступіў кастрычнік, але яшчэ не пайшлі дажджы, і не было яшчэ замаразкаў, якія пакідалі пасля сябе паўднёплыя, паўхалодныя ночы бабінага лета; у дрымотным паветры прахалода і чаканне чародаў гусей, але яшчэ трымаецца летні гарачы пыльны пах вінаграду і лаўру — вось у такія ночы мы з Рынгам калісьці, пакуль я не паехаў у каледж вывучаць права, палявалі на апосумаў з ліхтаром, сякерай, мехам і шасцю сабакамі (адзін дзеля справы, а іншыя для брэху) на выгане, дзе аднойчы мы з сваёй засады ўбачылі афіцэра-янкі на буланым кані, і дзе вось ужо год як чуліся свісткі паравозаў, якія даўно ўжо не належаць містэру Рэдманду; а сёння зранку і бацька кінуў іх з рук, нібыта запаленую люльку, якая, па словах Рынга, выстрымнулася з бацькавай далоні, калі той падаў на зямлю. Мы набліжались да дому, дзе ён ляжыць у зале ва ўрачыстым ззянні люстраў і кандэлябраў, апрануты ў палкоўнічую форму (пры шаблі таксама), і дзе мяне чакала Друзіла ў жоўтай бальнай сукні з галінкаю вербены ў валасах, трымаючы ў абедзвюх руках па пісталету (я бачыў усё гэта нібыта наяве, хоць я не веру ні ў якія прадчуванні, я здольны быў уявіць сабе яе, ва ўрачыстай зале, прыбранай

для пахавання, не высокую, не зграбную, як звычайна выглядаюць прыгожыя жанчыны, а яна ўяўлялася мне як юнак, хлапчук, нерухома, у жоўтым адзенні, са спакойным тварам, крыху збянтэжана, са строгай і простай прычоскаю, у валасах трымцяць па галінцы вербены над кожным вухам, рукі сагнутыя ў локцях, на ўзнятых на вышыні плячэй руках па аднолькавым дуэльным пісталеце — строгая жрыца рытуальнай помсты з грэчаскай амфары).

II

Друзіла сказала, што ў яго свая мара. Тады мне было дваццаць гадоў. Мы з ёй часта гулялі па садзе летнімі прыцемкамі, чакаючы, пакуль бацька не вернецца з чыгункі. Мне было ўсяго толькі дваццаць гадоў тады; у тое лета, перад тым, як я паступіў вучыцца ва ўніверсітэт на юрыста, як пажадаў бацька, і мінула ўжо чатыры гады з таго лета, дня, вечара, калі бацька з Друзілай не дазволілі старому Кэшу Бенбаў быць абраным на пасаду федэральнага судовага выканаўцы, а самі вярнуліся дадому, так і не павянчаўшыся, і місіс Хэбершам адразу ж пасадзіла іх у свой экіпаж, зноў адвезла ў горад, выцягнула мужа з яго цёмнага катуха ў нядаўна збудаваным банку, прымусіла падпісаць паручыцельства, якое вызваляла бацьку ад арышту за забойства двух «сакваяжнікаў»¹, потым павяла бацьку з Друзілай да святара і ўсё-такі іх павянчала. За гэтыя гады бацька адбудаваў дом на месцы, дзе стаяў будынак, які згарэў, на месцы, дзе было чорнае пажарышча, толькі ранейшы будынак быў значна меншы за новы, заўсёды непарыўна звязаны, паводле слоў Друзілы, з бацькавай марай, як пасаг і вэлюм — з марай нявесты. А калі прыехала цётка Джэнні, адрадзіўся і наш сад (вядома, Друзіла не стала б корпацца з кветкамі, гэтаксама як і бацька; у апошні год вайны яна, у салдацкай вопратцы, кароткавалосая, простым байцом праехала Джорджыю і абедзве Караліны з эскадроном бацькі, які стрымліваў націск арміі Шэрмана², — і нават чатыры гады пасля гэтага яна ўсё яшчэ жыла ў атмасферы тых

¹ «Сакваяжнікі» — жыхары Поўначы, якія прыехалі на амерыканскі Поўдзень пасля прыняцця ў 1867 г. закона пра Рэканструкцыю Поўдня ў палітычных і эканамічных мэтах, што выклікала варожае стаўленне белых жыхароў да «сакваяжнікаў».

² Шэрман Уільям Тэкумсе (1820–1891) — амерыканскі генерал, удзельнік многіх бітваў Грамадзянскай вайны ў арміі Поўначы. З сакавіка 1864 г. камандаваў арміяй, якая здзейсніла «марш да мора» праз штат Джорджыя і нанесла паражэнне войскам Поўдня.

часоў Грамадзянскай вайны), і цяпер Друзіла магла рваць і ўтыкаць у валасы галінкі вербены, пах якой — казалася яна — лепшы за любыя духі, бо толькі ён здольны заглушыць пах коней і пах мужнасці. Нядаўна пачалася будоўля чыгункі, і бацька з Рэдмандам былі не толькі кампаньёнамі, але і сябрамі; а гэта, паводле слоў Джорджа Уайэта, для бацькі было своеасаблівым рэкордам — ён ніколі ў жыцці ні з кім так доўга не сябраваў. Па суботах бацька, звычайна на самым святанку, сядлаў Юпітэра і адпраўляўся на чыгунку з двума кайстрамі, напоўненымі залатымі манетамі, якія ўхітрыўся пазычыць папярэдне, каб расплаціцца з рабочымі («Глядзі, каб не апісалі ўсю маёмасць», — трэсла галавой цётка Джэнні). Мы павольна прагульваліся паміж кветнікаў, якія так клапатліва даглядала цётка Джэнні, і Друзіла — калі б бацька ёй дазволіў, дык і цяпер яна б гуляла ў тых салдацкіх штанах — лёгка абпаіралася на маю руку, і валасы яе прыемна пахлі ў прыцемках вербенай, як пахлі дажджом у тую ноч чатыры гады таму, калі яны з бацькам (барада ягоная гэтаксама пахла дажджом) і дзядзька Бак Маккаслін, знайшоўшы труп Грамбі, вярнуліся дадому і ўбачылі, што мы з Рынгам не тое, каб спалі, а патанулі, знайшлі збавенне ў выратавальным забыцці, дараваным нам прыродаю ці Богам, ці ўжо не ведаю кім, — нам, каму давялося здзейсніць тое, чаго нельга патрабаваць ад дзяцей: павінна ж існаваць нейкая ўзроставая мяжа, каб хоць бы дзецям не дазвалялася забіваць. У мінулую суботу, прачышчаючы і перазараджаючы пісталет, бацька сказаў нам, што забіў чалавека: гэта быў наш сусед па ферме, былы радывы пяхотнага палка бацькі, які прагаласававуў разам з іншымі за зняцце бацькі з пасады камандзіра; ці збіраўся ён сапраўды абрабаваць бацьку, так і не ўдалося дакладна высветліць, бо бацька паспяшаўся яго застрэліць. У забітага фермера былі жонка і дзеці, якія жылі ў халупе з земляной падлогай; назаўтра бацька паслаў асірацелай сям’і грошы, а яшчэ праз дзень прыйшла ўдава (калі мы ўсе разам абедалі) і кінула тыя грошы бацьку ў твар.

— Найвышэйшая мара была ў палкоўніка Сатпэна, — азваўся я. Сатпэн быў намеснікам бацькі ў першым пяхотным палку; яго абралі палкоўнікам, калі полк зняў бацьку з пасады камандзіра, і гэтай абразы бацька ніколі не дараваў Сатпэну, які быў грубым, жорсткім і бессардэчным чалавекам і прыехаў да нас у акругу гадоў за трыццаць да вайны, і ніхто не ведаў — адкуль ён родам. Баіцца прызнацца, растлумачыў бацька, па выглядзе можна бачыць, што гэта за бандзюга. Невядома таксама, як ён набыў сабе зямлю, хоць грошы ў яго вадзіліся, адкуль ён іх браў — таксама

невядома: бацька казаў, што той здабываў іх махлярствам, гуляючы ў карты на параходах, ці проста займаўся разбоем. Сатпэн пабудаваў вялікі дом, ажаніўся і зажыў джэнтльменам. Потым, як і ўсе іншыя, ён усё страціў падчас вайны, у тым ліку і адзінага сына (той знік, застрэліўшы жаніха сваёй сястры напярэдадні вяселля¹), аднак Сатпэн вярнуўся на сваю сядзібу і адзін пачаў аднаўляць разбуранае. Сяброў у яго не было, і пазычыць грошы ні ў кога ён не мог, спадкаемца, каму пакінуць зямлю, у яго таксама не было, Сатпэну ішоў ужо сёмы дзясятак, і ўсё-такі ён узяўся за адраджэнне плантацыі. Казалі, нібыта ён ні пра што больш не думаў і не ўлазіў у палітыку, і калі бацька з іншымі пачаў ствараць тайныя групы для барацьбы з «сакваяжнікамі», якія падбухторвалі неграў бунтаваць, ён адмовіўся ўдзельнічаць у гэтай справе. Нягледзячы на іх варожыя адносіны, бацька сам паехаў да яго, але Сатпэн сустрэў яго на парозе з лямпай у руках і нават не запрасіў у дом і адмовіўся весці перамовы. На пытанне бацькі «З намі вы ці супраць нас?» ён адказаў: «Я за сваю зямлю. Калі б кожны з вас заняўся сваёй зямлёй, краіна ад гэтага толькі б выйграла». Тады бацька прапанаваў яму сысці з ганка і паставіць лямпу на пень, каб ім абодвум было відаць, куды страляць, але Сатпэн адмовіўся.

— Ніхто не мае вышэйшай мары за палкоўніка Сатпэна.

— Ты маеш рацыю, але ж ён заклапочаны толькі сабой. Не тое, што Джон, які марыць усю нашу краіну зрабіць квітнеючай і шчаслівай: каб не толькі яго сваякі ці аднапалчане, а ўсе людзі — белыя і чорныя, жанчыны і дзеці ў горных хацінах, у каго нават няма чаго надзець на ногі... Разумееш?

— Аднак жа якая карысць ад усіх яго задум тым, хто... Ён жа...

— Забіў некалькі з іх? Ты, відаць, маеш на ўвазе і двух «сакваяжнікаў», якіх ён забіў падчас першых выбараў?

— Яны былі людзі. Жывыя людзі. Чалавечыя істоты.

— Яны былі з Поўначы, чужынцы, якім тут не месца. Яны былі рабаўнікамі.

Мы прагульваліся, яна амаль няўлоўна абаніралася на маю руку, яе галава ледзьве даходзіла мне да пляча. Я заўсёды быў вышэйшы за яе, нават у тую ноч у Хоксерсце, калі мы слухалі, як негры ідуць па дарозе, а з таго часу яна амаль не змянілася — тое самае тугое і зграбнае цела (не па-жаночаму, а па-хлалечаму), і галава гэтаксама коротка абстрыжаная, гэтаксама рашуча і ўпарта ўзнятая ўгору,

¹ Тут гаворка ідзе пра адзінага сына Сатпэна — Генры Сатпэна (1839–1909), які забіў свайго зводнага брата Чарлза Бона (1829–1865), у жылах якога цякла негрыцянская кроў і які хацеў ажаніцца з сястрой Генры Сатпэна. Уся гэтая гісторыя апісана ў рамане У. Фолкнера «Авесалом! Авесалом!».

як тады, сярод звар'яцелага натоўпу неграў, у якім наша павозка спускалася да ракі.

— Мара — рэч небяспечная, Баярд, і ў мяне некалі была свая мара. Яна — як зараджаны рэвальвер на баявым узводзе: рана ці позна абавязкова выстраліць і ў каго-небудзь патрапіць. Але сапраўдная мара вартая такой рызыкі. У свеце мала сапраўдных мараў, а народу зашмат. Адным тузінам меней...

— Якая розніца?

— Так, якая розніца? Чуеш? Гэта Юпітэр. Ну, хто хутчэй дабяжыць?

Яна пабегла, шпарка перабіраючы нагамі, нібы хлапчук, спадніцы, якіх яна так не любіла надзяваць, падняліся амаль да каленяў, дый у сядло яна садзілася гэтаксама па-мужчынску.

У той час мне было дваццаць. А гэтым летам мне ўжо дваццаць чатыры: тры гады правучыўся ў каледжы, праз два тыдні зноў паеду ў Оксфард, і пачнецца мой апошні вучэбны год. Толькі што закончыліся выбары ў заканадаўчы сход штата, на якіх бацька перамог Рэдманда. Чыгунка пабудавана, большасць людзей забыла б, што бацька з Рэдмандам былі некалі партнёрамі ў будаўніцтве чыгункі, калі б не працягвалася паміж імі гэтая варожасць. Быў яшчэ адзін, трэці, партнёр, якога цяпер забылі ўжо і які быў знішчаны полымем сваркі, што ўспыхнула паміж бацькам і Рэдмандам, калі толькі пачалася ўкладка рэек. Рэдманд не быў баязліўцам (іначай, паводле слоў Уайэта, бацька ніколі б не меў справы з Рэдмандам, калі задумаў пабудаваць чыгунку), ён упарта выносіў дыктатарскія замашкі і нястрыманасць бацькі — цярэў, цярэў, пакуль нешта (не воля, не мужнасць) у ім не зламалася. У вайну Рэдманд не быў на фронце, ён закупаў для ўрада бавоўну і мог бы нажыцца, але не запэцкаў рук; гэта ведалі ўсе, і бацька ведаў, і, тым не менш, дазваляў сабе ўпікаць Рэдманда тым, што той, маўляў, пораху не нюхаў. Што так рабіць нельга, бацька зразумеў, калі ўжо было позна, — вось як п'яніца дойдзе да кропкі, дзе яму ўжо немагчыма спыніцца, хай сабе нават зарок дасць кінуць, — але ўжо занадта позна. Нарэшце, бацька ўсвядоміў, што адзін з іх павінен пайсці. Яны сустрэліся і з дапамогай судзі Бенбаў (яны паміж сабой ужо не размаўлялі) прыйшлі да згоды наконт грошай, якія атрымае той, хто выйдзе з кампаніі. Сума была да смешнага малая, у параўнанні з тымі грашамі, што яны ўжо выдаткавалі на рабочых, на рэйкі (абодва залажылі ўсё, што маглі, і па вушы пазалазілі ў даўгі, ліхаманкава шукаючы сродкі на пабудову чыгункі). Але кожны з партнёраў

лічыў, што другому і гэтага не сабраць; зрэшты, бацька сцвярджаў, што Рэдманд рабіў на гэта стаўку, калі даваў згоду. А бацька сабраў неабходную суму, з чаго ўсё ліха і ўзялося. Праўда, як казаў дзядзька Бак Маккаслін, калі б у бацькі была не тое што чыгунка, а парася, якім бы ён валодаў разам з іншым, — усё роўна яны не паладзяць і пасварацца абавязкова і разыдуцца заклятымі ворагамі. Такім чынам, бацька закончыў будаўніцтва чыгункі ўжо без Рэдманда. Янкi з Поўначы прадалі яму ў крэдыт паравоз, калі пераканаліся, што чыгунка будзе пабудавана; бацька назваў гэты паравоз у гонар цёткі Джэнні і загадаў выгравіраваць яе імя на сярэбранай маслёнцы, якая захоўвалася на паравозе. Мiнулым летам у Джэферсан прыбыў першы цягнік: паравоз быў аздоблены кветкамі, бацька стаяў побач з машыністам і, калі яны праязджалі паўз дом Рэдманда, даваў свісток за свістком; на станцыі гаварылі шмат прамоў, былі кветкі, дзяўчаты ў белых сукенках з чырвонымі паясамі, грымеў аркестр, лунаў флаг Канфедэрацыі, а бацька з паравоза сказаў прамову, у якой, зусім не да месца, у празрыстым намёку ўпiкнуў Рэдманда. У гэтым уся бяда, што ён не хацеў пакiнуць Рэдманда ў спакоі. Адразу ж пасля гэтага да мяне завітаў Джордж Уайэт.

— Усе нашы хлопцы трымаюць бок Джона, мае ён рацыю ці не, — сказаў ён. — Дый наогул, уся акруга за яго. Але хай сабе Рэдманд і зрабіў памылку, нельга ж яго ўсё жыццё папiкаць гэтым і абражаць. Уся бяда ў тым, што палкоўнік забіў надта многа людзей, а гэта псуе характар чалавека. Мы ведаем, што ён смелы, як леў, але і Рэдманд не баязлівец. Джон павiнен пакiнуць Рэдманда ў спакоі. Ты б пагаварыў з бацькам.

— Паспрабую, — адказаў я. — Але не ведаю, якія будуць вынікі маёй размовы.

Але нічога з гэтага не атрымалася. Вядома, я мог бы пагаварыць з ім, і ён бы мяне выслухаў, але не пачуў бы мяне, бо адразу з паравоза ён кiнуўся з галавой у перадвыбарчую кампанію ў заканадаўчы орган штата. Відаць, ён зразумеў, што Рэдманду дзеля выратавання сваёй рэпутацыі давядзецца выставіць сваю кандыдатуру супраць яго, нават усведамляючы, што пасля таго трыумфальнага ўезду ў Джэферсан перамога будзе за бацькам; а магчыма, Рэдманд першым вылучыў сваю кандыдатуру, і гэта прымусіла бацьку ўключыцца ў выбарчую кампанію — я ўжо дакладна не памятаю. Так ці інакш, яны ўступілі ў бязлітаснае змаганне, і бацька паліваў Рэдманда брудам, хоць асаблівай неабходнасці ў гэтым не было, бо абодва ведалі, што бацька лёгка пераможа на гэтых

выбарах. І сапраўды, бацька выйграў, і цяпер яму можна было б супакоіцца, так спадзяваліся, прынамсі, усе мы. Магчыма, бацька і сам так лічыў, як думае п'яніца, што не дакранецца да чаркі. У той дзень, калі яго выбралі ў заканадаўчы сход штата, мы з Друзілай гулялі прыцемкам у садзе, і я нагадаў выпадкова пра тое, пра што прасіў мяне Джордж Уайэт. Яна выпусціла маю руку, павярнула мяне тварам да сябе і сказала:

— І гэта ты гаворыш? Ты? Няўжо ты забыўся на Грамбі?

— Не, — адказаў я. — Я яго ніколі не забуду.

— Не забудзеш. Я не дазволю табе забыць. Баярд, існуюць на свеце рэчы горшыя за забойства. Ці за смерць ад кулі ворага. Я часам думаю: няма лепшай долі для мужчын, як захапіцца чым-небудзь або кім-небудзь; лепш за ўсё пакахаць жанчыну, моцна і самааддана, і памерці маладым, ахвяраваць жыццё за тое, у што верыш, у што не мог не верыць, бо такі ўжо ты ёсць, а іншым быць не мог і не жадаў. — Яна ўтаропілася ў мяне нейкім незвычайным поглядам. Я тады не зразумеў гэтага погляду, не разумеў да сённяшняга дня, бо ў той час ні я, ні яна не ведалі, што праз месяцы два бацьку заб'юць. Я толькі адчуў тады, што ніколі раней яна на мяне так не глядзела і што пах вербены ад яе валасоў нібыта ўзмацніўся ў сто разоў, запоўніў гэтыя прыцемкі, дзе зараз адбудзецца нешта такое, што мне нават ніколі і не снілася.

— Пацалуй мяне, Баярд, — сказала яна.

— Не. Ты бацькава жонка.

— І на восем гадоў старэйшая за цябе. І твая стрыечная цётка. І брунетка. Пацалуй мяне, Баярд.

— Не.

— Пацалуй, Баярд.

І я схіліўся да яе твару. Але, злёгка адкінуўшыся назад, яна не зварухнулася з месца і паглядзела на мяне, сказаўшы:

— Не.

Я абняў яе. І яна прытулілася да мяне, па-жаночаму абмякляя, абхапіла мае плечы сваімі моцнымі рукамі, якія так лёгка спраўляюцца з коньмі, прыціснула далоні да майго твару і прыцягнула да свайго... Трыццацігадовая жанчына, — мільганула ў мяне ў галаве, — старажытны і адвечны сімвал змяі-спакусніцы, столькі разоў апісаны; і ў тое імгненне я адчуў, якая бяздонная прорва паміж жыццём і словам, зразумеў, што моцны чалавек — жыве, а той, хто нясцерпна пакутуе ад свайго бяссілля, — бярэцца за пярэ. Потым я зноў пабачыў яе, убачыў усё той жа самы цёмны, непранікальны погляд, але цяпер крыху спадылба, таму што, схіліўшы галаву, яна зноў узняла рукі, нібыта збіраючыся мяне

абняць, паўтараючы рытуальны жэст абяцанку, які я ўжо ніколі не змагу забыць. Вось яна, выставіўшы локці, падносіць рукі да галінкі вербены ў валасах, каб уставіць яе мне ў пятліцу, а я стаю па-корліва і ціха, не варушуся, гляджу на злёжку схіленую галаву, на коратка і няроўна пастрыжаныя валасы, на дзіўна, рытуальна заламаныя аголеныя рукі, якія слаба мігаюць у апошнім святле дня, і думаю, што вайне, якая аднолькава паламала лёсы ўсіх жанчын Поўдня яе пакалення і саслоўя (ёй і цётцы Джэнні выпала на долю амаль адно і тое ж самае, толькі цётка Джэнні пабыла з мужам некалькі дзён і начэй да таго, як на павозцы для снарадаў ёй прывезлі яго забітым, а Друзіла з Гэвінам Брэкбрыджам і пажаніцца нават не паспелі), — вайне так і не ўдалося знішчыць індывідуальнасці жанчын: у іхніх вачах мінулае гора, але там, у самай патаемнай глыбіні, — невыкараняльнае непадабенства; а колькі на свеце мужчын, у чьіх спустошаных вайной душах жыве толькі тое, агульнае для іх усіх, перажытае, якое яны не здольныя забыць, ды і не адважваюцца — іначай наогул ператворацца ў мерцвякоў; і нельга было б адрозніць іх адзін ад аднаго, калі б не застарэлая звычка ў кожным з іх адклікацца толькі на сваё імя.

— Я павінен сказаць бацьку.

— Так. Ты павінен сказаць бацьку. Пацалуў мяне. І зноў паўтарылася ўсё тое, што было паміж намі.

Не. Не двойчы, хоць бы тысячу разоў здарылася яно — усё роўна кожныя новыя абдымкі былі непаўторныя, неспадзяваныя, бясконца не падобныя да папярэдніх, якія выціскаюць з памяці папярэднія і захоўваюць іх у юнацкай душы — гэты адвечны сімвал — трыццаць гадоў: заўсёды цнатлівы спрыт, які не ведае стомы, хітрамудрыя мышцы, адораныя той самай сілай, упэўнена накіроўваюць вусны да вуснаў, сілаю, што тоіцца ў локцях і кісцях і ўтаймоўвае коней. Калі яна ўжо адарвалася ад мяне і хуткімі крокамі адыходзіла ў начную цемрадзь, не глядзячы на мяне, яна толькі кінула цераз плячо:

— Скажы Джону. Сёння ж.

І я пайшоў дадому, каб сказаць бацьку наконт Рэдманда; увайшоў у кабінет, стаў чамусьці ў цэнтры дывана, пасланага перад камінам, — навывцяжку, як салдат, утаропіўшы вочы ў сцяну над яго галавой, прамовіў: «Бацька», — і запнуўся, таму што ён мяне не чуў. Ён азваўся: «Так, Баярд?» — але не чуў, хоць нічым асаблівым не быў заняты, сядзеў нерухома, паклаўшы руку з патухлай цыгарэтай на стол побач з бутэлькай каньяку і недапітай чаркай, сядзеў ціхі, цяжка адурманены сваёй перамогаю на выбарах, пра якую даведаўся некалькі гадзін таму. Давялося чакаць да вячэры.

У сталовай мы стаялі побач, пакуль не прыйшла цётка Джэнні, а за ёй Друзіла ў сваёй жоўтай бальнай сукенцы; яна накіравалася адразу да мяне, кінула на мяне непранікальны, загадкавы погляд і прайшла да стала. Мы падсунулі дамам крэслы: я — Друзіле, ён — цётцы Джэнні. Ён ужо ачуўся і хаця сам не пачынаў размовы, але час ад часу рабіў ласку і адказваў зрэдку Друзіле, якая шмат і гора-ча нешта гаварыла, — адказваў ёй з пачцівай далікатнасцю, але фанабэрыста, у яго размовах апошнім часам з’явілася нешта прамоўніцкае: нібыта перадвыбарчая барацьба, поўная раз’юшанага пустаслоўя, прышчапіла адвакацкія манеры таму, у натуры якога нічога не было ад адваката. Калі мы засталіся сам-насам, ён сказаў мне: «Застанься са мною», — хоць я і не збіраўся нікуды ісці, і Джобі прынёс бутэльку віна, закупленага ў Новым Арлеане, куды бацька ездзіў пазычаць грошы для пагашэння сваіх першых чыгуначных пазыкаў. Тут я зноў устаў навывсяжку, утаропіўшы вочы перад сабой, паўзверх галавы бацькі; ён сядзеў бокам да стала, ужо пацяжэлы, і ў валасах прабівалася сівізна, але ў барадзе ні серабрынікі, у твары штосьці знарок прамоўніцкае, ганарыстыя вочы ахутанья празрыстай плёўкай, што бывае ў драпежных жывёл, якія і бачаць свет праз гэтую бялёсую плёўку — недаступны і неяс-печны для траваедных, — гэты выраз, што з’явіўся ў бацькі ў апош-нія гады, я ўжо раней заўважаў у вачах тых людзей, якія шмат за-білі на сваім вяку, і збавенне для іх ужо немагчыма. Я зноў паклікаў: «Бацька!» — і расказаў яму тое, пра што прасіў мяне Джордж Уайэт.

— Што? — спытаў ён, а потым дадаў: — Сядай.

Я глядзеў, як ён налівае бакалы, і зразумеў, што ён не пачуў зусім таго, што я яму расказаў, і горш за ўсё — яму ўсё гэта зусім не патрэбна.

— Суддзя Уілкінс задаволены тваімі поспехамі. Мне прыемна чуць гэта. Да сённяшняга дня я абыходзіўся без цябе, але цяпер ты мне спатрэбішся. Сваёй мэты я дасягнуў. Ад мяне патрабаваліся рашучыя дзеянні, я рабіў так, як мяне прымушалі месца і час, а ты быў надта малады, і я цябе ашчаджаў. Але краіна змянілася, надыходзіць іншы час. Наперадзе трэба замацаваць дасягненні; нас чакаюць непазбежныя цяжбы, судовыя справы, кручкатворства, а ў гэтым я — нібы тое немаўля. Але ты як юрыст здольны пастаяць за сябе — за нас. Так, я сваё зрабіў, і цяпер хачу трохкі ачысціцца ад брыдоты. Я стаміўся забіваць — усё роўна дзеля чаго. Заўтра ў мяне ў горадзе мае быць сустрэча з Бенам Рэдмандам. Я пакіну дома пісталет.

Мы прыехалі дадому амаль апоўначы самым кароткім шляхам, прамінуўшы Джэферсан, пакінуўшы яго ўбаку. Не паспелі мы яшчэ збочыць у пад'язную алею, да брамы, як я ўбачыў, што ў холе, гасцінай і ў пакоі, які цётка Джэнні (без вялікіх намаганняў) прымусіла нават Рынга называць залай, свецяцца люстры ды кандэлябры, і святло ад іх падае на порцік і на зямлю перад каланадай. Калі мы ехалі па алеі, я заўважыў чорныя сілуэты коней, цьмяны бляск жалеза і скуры іх збруі, потым я распазнаў і людзей — Уайэта і іншых з эскадрона бацькі — я ж зусім забыўся на тое, што яны абавязкова тут будуць. Памятаю, ушчэнт стомлены ад язды і нервовага напружання, я яшчэ падумаў: *«Перадыху не будзе. Сёння ж ноччу мне давядзецца даваць адпор»*. Відаць, яны выставілі дзорных перад домам, таму што Уайэт адразу выйшаў мне насустрач, а астатнія скупіліся вакол яго з выглядам надзвычайнай урачыстасці, уласцівай жыхарам Поўдня пры такіх абставінах: яны былі падобныя да сцяргвятнікаў, якія прагнуць крыві.

— Ну, хлапец... — сказаў Джордж.

— Як усё гэта... — вымавіў я. — Ці ён...

— Усё як мае быць. Ён стаяў тварам. Рэдманд не баязлівец. Як заўсёды, у Джона ў рукаве быў невялікі буйнакаліберны пісталет, але ён нават не крануў яго і рукі нават не ўзняў.

Мне давялося аднойчы бачыць, як ён гэта рабіў: аднаго разу бацька паказаў мне гэты прыём; свой кароткі (няпоўныя чатыры цалі даўжынёю) пісталет ён насіў прымацаваным да левага запясця з дапамогай бранзалета, зробленага ім самім з дроту і старой гадзіннікавай спружыны; ускінуўшы абедзве рукі, ён страляў з-пад левага локця, нібы загароджваючы вочы ад сваёй ахвяры. Аднойчы ён нават зрабіў дзірку ад кулі на сваім рукаве.

— Аднак вам трэба ехаць дамоў: вас там чакаюць, — ды перш, як саступіць мне дарогу, ён дадаў: — Але мы можам вас пазбавіць ад гэтага клопату... Кожны з нас можа ўзяць на сябе ўсё гэта. Я магу гэта зрабіць.

Не паспеў я адказаць ці крануць з месца каня, як ён прадоўжыў, нібыта загадзя падрыхтаваў гэтую прамову, прадугледзеўшы нават мае адказы, і цяпер ён гаварыў дзеля простага фармальнасці — як здымаюць брыль, уваходзячы ў дом, ці гавораць «сэр» незнаёму чалавеку.

— Ты яшчэ зусім хлопчык, ты не маеш вопыту ў такіх справах. Да таго ж на твае плечы лёг клопат пра дзвюх жанчын. Не турбуйся, ён бы цябе зразумеў.

— Думаю, што я здолею зрабіць усё сам.

— Вядома, — вымавіў ён, і ў голасе яго не чуваць было ні калява здзіўлення: ён загадзя ведаў мой адказ. — Мы ўсе былі ўпэўнены, што ты адкажаш менавіта так.

Ён зрабіў крок убок, і мая кабылка кранулася з месца, нібыта не па маёй, а па яго волі. Яны рушылі ўслед з той самай прагнай, драпежнай, хцівай урачыстасцю сцяравятнікаў. І тут я ўбачыў Друзілу, якая стаяла ў жоўтай бальнай сукні сярод калон порціка на вяршыні лесвіцы ў святле, што лілося з адчыненых дзвярэй і акон, як на сцэне тэатра; і нават адсюль, на адлегласці ад яе, мне здавалася, што я адчуваю, як соладка пахнуць вербены ў яе валасах, — стаіць нерухома ў сваёй жоўтай бальнай сукні, і ўсё-такі з яе нібыта вывяргаецца аглушальны крык — нешта вельмі прагавітае, гарачае, палкае, неўтаймаванае, гучнейшае за твая два стрэлы, што забілі бацьку. Потым я спешыўся, і кабылку павялі; а мне здавалася, што я ўсё яшчэ ў сядле і назіраю за тым, як узыходжу на сцэну, якую яна ўзвяла ў сваім уяўленні, яшчэ адным акцёрам, а ўглыбіні застылі, нібы антычны хор, Уайэт і яго паплечнікі ў ялейнай урачыстасці, з якой сустракае кожны жыхар Поўдня чужую смерць, з паважнай прагай да крываваых відовішчаў, якія ўзніклі яшчэ ў Старажытным Рыме, потым былі пераасэнсаваныя пратэстантызмам, народжаным у імглістым, туманным, пахмурным Альбіёне, і нарэшце перасаджаныя ў гэты край лютай спёкі і лютай сцюжы, якія загартавалі чалавека снегам і спёкаю так, што цяпер ён не баіцца ні таго, ні другога. Я ўзышоў па прыступках, наблізіўся да яе фігуры — прамой, жоўтай і нерухомай, як свечка; яна толькі паварушылася, каб падаць мне руку. Мы сталі побач, пазіраючы на натоўп унізе, а за ім, на мяжы асветленай прасторы, скупіліся коні; адзін з іх тупнуў капытом, пырхнуў, бразнуў стрэмам.

— Дзякуй вам, джэнтльмены, — сказаў я. — Мая цётка і мая... і Друзіла... мы ўсе ўдзячныя вам. Не будзем вас больш затрымліваць. Дабранач.

Яны глуха забурчэлі і павярнуліся, каб пайсці. Толькі Джордж Уайэт азірнуўся на мяне і кінуў:

— Значыцца, заўтра?

— Заўтра.

І яны пайшлі, трымаючы ў руках брылі; ішлі на дыбачках нават па зямлі, мяккай і пругкай, нібы той, хто спаў адзіны ў доме ў гэты час, мог прагнуцца. Калі яны ўсе пайшлі, мы з Друзілай павярнуліся і накіраваліся да дзвярэй; яе рука лёгка ляжала на маёй, ледзь дакранаючыся да майго запясця, але, нібыта электрычны разрад працінаў усё маё цела, яе цёмная шалёная драпежнасць калаціла ўсю маю істоту, каля майго пляча плыла вербена ў каротка пастрыжаных валасах, а вочы яе глядзелі на мяне з захапленнем і шаленствам. Мы прайшлі праз хол — яе рука вяла мяне без асаблівых намаганняў, — увайшлі ў залу, я адразу адчуў тую змену, якую нясе ў сабе смерць: яна была не ў тым, што ён быў ужо нежывым прахам, але ў тым, што ён цяпер ляжаў. Але я яшчэ не павярнуў да яго галавы, бо ведаў: калі я толькі гляну на яго, у мяне зойме дух і не будзе чым дыхаць. Я падышоў да цёткі Джэнні, што паднялася мне насустрач з крэсла, за якім стаяла Лувінія. Цётка Джэнні была сястра бацькі, крыху вышэйшая за Друзілу, але не старэйшая за яе; на самым пачатку вайны яна страціла мужа (яго забілі ў форце Моўлтры¹ снарадам, пушчаным з фрэгата паўночнікаў) і шэсць гадоў таму пераехала да нас з Караліны. Мы з Рынгам у фургоце паехалі тады сустракаць яе на станцыі Тэнесі. Стаяў студзень, халодны і ясны; каляіны былі зацягнутыя ледзяной коркай. Дамоў мы вярталіся на козлах, з карункавым парасонам у руках, а Рынга мясціўся ў кузаве, трымаючы на каленях кошык з дзвюма бутэлькамі херасу, двума чаранкамі язіну, якія цяпер зрабіліся ўжо кустамі ў нашым садзе, і каляровымі шкельцамі, якія яна павыцягвала з вокнаў у доме, дзе нарадзіліся яна, бацька і дзядзька Баярд (каб зрабіць ёй прыёмнае, бацька потым уставіў гэтыя каляровыя шкельцы веерам у акно гасцінай); мы праехалі па алеі да дома, і бацька, які вярнуўся з чыгункі, сышоў з прыступак, памог ёй злезці з козлаў і сказаў: «Добры дзень, Джэнні!», а яна адказала: «Добры дзень, Джонні!» — і заплакала. А цяпер яна стаяла і глядзела на мяне, такая ж гарбаносая, як бацька, тыя самыя валасы, тыя самыя вочы, але пазіраюць яны не ганарыста і фанабэрліва, а ўважліва і мудра. Я падышоў да яе; яна нічога мне не сказала, толькі злёгка прыцягнула да сябе за плечы і пацалавала. І тут зазвінеў голас Друзілы — нібыта яна толькі чакала, з шалёнай нецярпліваасцю чакала канца гэтай фармальнасці. Ясны, як метал, бяздушны, аднатонны, серабрысты, урачысты быў у яе голас:

¹ Моўлтры — форт у бухце Чарлстана (Паўднёвая Караліна) на востраве Сэліван, месца першых сутычак арміі Поўдня з федэральнымі войскамі.

– Падыдзі да мяне, Баярд.

– Табе трэба крыху адпачыць з дарогі, – прапанавала цётка Джэнні.

– Не, – перарвала яе Друзіла тым жа самым серабрыстым экзальтаваным голасам. – Э, не... Адаспацца ён яшчэ паспее...

І зноў яе рука без асаблівых намаганняў лёгка павяла мяне, і толькі цяпер я паглядзеў на яго. Усё гэта я так сабе і ўяўляў – шабля, плюмаж і іншае, але ўсё гэта было непараўна другое (толькі ў тое імгненне я ясна ўсвядоміў гэтую беспаваротнасць – так тое, што праглынуў, можа некаторы час знаходзіцца ў страўніку каменем, не засвойваючыся), па-другому бясконцымі былі гора і жаль, з якімі я глядзеў на родны твар – нос, валасы, павекі, пад якімі хавалася напышлінасць ягонага погляду, – на твар, які я ўпершыню бачыў уціхаміраным, на рукі, бяздзейныя і здранцвелыя, на рукі, заплямленыя непатрэбнай крывёю (прынамсі, аднойчы яна была праліта зусім дарэмна), на рукі, няўключныя нават у цяперашняй сваёй нерухокасці, якія, аднак, зрабілі тое, што яго пераследавала, відаць, і ўдзень, і ўначы, так што ён быў цяпер рады забыцца, – дзіўныя гэтыя прыдаткі, нязграбныя ад прыроды і ўсё-такі прыстасаваныя чалавекам для дзеянняў разнастайных, неспадзяваных і недаравальных – зараз яны расціснуліся і выпусцілі жыццё, за якое чапляліся так шалёна і адчайна... І тут я адчуў, што ў мяне перахапіла дых. Відаць, Друзіле давалося двойчы вымавіць маё імя, перш чым я павярнуўся, убачыў, што цётка Джэнні і Лувінія глядзяць на нас, пачуў, што з голасу Друзілы знікла звонкая, абыякавая нота і ў ціхім, напоўненым смерцю пакоі голас яе гучыць цяпер ціха і палка. Яна стаяла зусім блізка, павярнуўшыся да мяне, зачароўваючы мяне зноў узмоцненым у сто разоў пахам вербены, і працягвала мне два дуэльныя пісталеты.

– Вазьмі, Баярд, – вымавіла яна тым жа тонам, як некалі сказала «Пацалуй мяне», і падала пісталеты, пазіраючы на мяне сваім драпежным і палымяным поглядам, гаворачы голасам палкім, ціхім, у якім хавалася абяцанне. – Вазьмі іх. Я берагла іх для цябе і зараз аддаю. О, ты будзеш мне ўдзячны, будзеш памятаць мяне, якая дала іх табе ў рукі зброяй боскай кары, адняла іх для цябе ў нябесаў. Ці адчуваеш ты іх – гэтыя хутка ўзведзеныя куркі, гэтыя доўгія ствалы, якія б'юць без промаху (ты ўжо выпрабаваў іх), прамыя і імклівыя, як помста, усёмагутныя і пагібельныя, як каханне?

І зноў, як тады, падняла яна рукі да валасоў, няўлоўна і жвава выцягнула з іх вербену, адну галінку ўсунула мне ў пятліцу, другую скамячыла пальцамі, гаворачы шпаркім, палкім, ціхім голасам:

— Вось гэтую галінку даю табе — насі яе заўтра, яна не завяне, — а гэтую адкідаю прэч... — І кінула сабе пад ногі. — Канец. Развітваюся з вербенаю. Я заглушала ёю пах мужнасці, таму яна і была мне патрэбна. Дай паглядзець на цябе.

Яна зрабіла крок назад, падняла да мяне твар, без слёз, натхнёны; утаропіла ў мяне драпежны, з палкім бляскам, погляд:

— Ты не ведаеш, які ты прыгожы! Зусім яшчэ малады, а табе наканавана забіць, адпомсціць, голымі рукамі здабыць агонь з нябёсаў, які абпаліў і звергнуў Люцыпара¹. Не, гэта я сама прынесла яго табе. О, ты будзеш мне ўдзячны, калі я памру, і ты ўсё будзеш памятаць мяне і — зусім ужо стары — гаварыць сабе: «Я спазнаў усё». Гэта здзейсніць твая правая рука?

Хуткім рухам — перш чым я зразумеў, што ён значыць, — яна схапіла маю правую руку, якая па-ранейшаму трымала адзін з пісталетаў, нахілілася і пацалавала; я не паспеў адняць руку. Але тут яна сцішылася, усё яшчэ ў позе палкай пакоры, гарачымі губамі і пальцамі кранаючы маю скуру — дотыкам лёгкім, як сухое лісце; але ад іх струменіў той электрычны зарад — цёмны, шалёны, нястрымны, — які назаўсёды пазбаўляе спакою. Сцішылася, таму што жанчыны мудрыя: крануцца губамі ці рукою — і таемныя веды, часам празорлівасць, перадаюцца сэрцу, мінаючы марудлівы мозг. Потым выпрасталася, утаропілася ў мяне з непераносным, невыказным, нясцерпным і недаверлівым здзіўленнем — яно было відно на ўсім яе твары, але вочы былі яшчэ зусім пустыя; і амаль хвіліну, здавалася, стаяў я і чакаў, пакуль з вачэй знікне пустэча, а цётка Джэнні і Лувінія глядзелі на нас. Ні крывінкі не было ў твары Друзілы, губы прыадкрытыя і бясколерныя, нібы гумавае кольца, якім запячатваюць слоікі з варэннем. Але неўзабаве вочы яе напоўніліся пякучым усведамленнем здрады.

— Дык ён і не... — сказала Друзіла. — Ён і не... *А я яму руку пацалавала!*

І засмяялася: смех узмацніўся і перайшоў у крык; яна рагатала, закрываючы рот рукою, імкнучыся загнушыць гэты рогат (які прасочваўся праз пальцы, падобны да вывергнутага ежы), не адводзячы ад мяне недаверлівага, гаротнага, тужлівага погляду.

¹ Пад гэтым імем хаваецца Сатана — былы архангел, якога Бог скінуў з нябёсаў за ягонае непаслушэнства. У аснове ляжыць памылковая трактоўка радкоў з біблейскай кнігі прарока Ісайі: «Як упаў ты з неба, заранка, сын Зарыі разбіўся аб зямлю, той, хто зневажаў народы» (14, 12). Заранка — ранішня зорка, Венера, Мілавіца.

— Лувінія, — паклікала цётка Джэнні. Абедзве яны наблізіліся да Друзілы, Лувінія абняла яе, прытрымліваючы. Друзіла павярнулася тварам да Лувініі.

— Я яму руку пацалавала! — закрычала яна. — Ты бачыла — руку пацалавала!

І зноў смех перайшоў у лямант, у рогат, і зноў яна спрабавала стрымліваць яго рукой, як дзіця, занадта напхаўшы ежы ў рот.

— Завядзі яе наверх, — сказала цётка Джэнні. Але Лувінія і без гэтай прапановы ўжо ішла да дзвярэй, падтрымліваючы, амаль несучы Друзілу; і смех саслабеў, але за дзвярыма зноў узмацніўся, нібыта ажыў на прасторы пустога і ярка асветленага хола. Потым зрабілася ціха, і я адчуў, што пачынаю задыхацца. Млосць падступіла да горла, і не стала чым дыхаць — лёгкім не хапала паветра ў пакоі, у доме, ва ўсім гэтым свеце, пад цяжкім, душным, нізка навіслым небам, дзе сонца быццам ніяк не можа павярнуць на зіму. І ўжо цётцы Джэнні давялося двойчы паўтарыць: «Баярд! Баярд!»

— Ты не хочаш забіваць яго. І не трэба.

— І не трэба?

— Так, і не трэба, Баярд. Істэрыка беднай Друзілы нічога тут не вырашае, і ён не вырашае, бо яго ўжо няма ў жывых. І ні Джордж Уайэт, ні іншыя, што будуць чакаць цябе заўтра. Ты не баішся, я ведаю.

— Што з таго? — сказаў я. — Хіба гэта выйсце? (У мяне сціснула горла, але я паспеў стрымацца і не заплакаў.) Я абавязаны давесці сам сабе.

— Значыцца, ты пойдзеш не толькі дзеля Джорджа Уайэта і жыхароў Джэферсана?

— Не толькі, — адказаў я.

— Абядай мне, што раніцай пабачышся са мною, перад тым як пойдзеш з дому.

Імгненне мы глядзелі адно на аднаго. Яна хуценька абняла мяне, пацалавала.

— Дабранач, хлопча. — І пайшла гэтаксама. Стрымлівацца мне ўжо не было патрэбы. Я ведаў, што зараз зірну на яго і камяк падступіць да горла, — і я сапраўды зірнуў, адчуў, як у мяне пераняло дых, і ў гэтае імгненне я падумаў, што трэба яшчэ сказаць: «Бывай, бацька!», — але не змог. Я адышоў ад труны і асцярожна паклаў пісталеты на раэль, усё яшчэ імкнучыся аддаліць пачатак. Выйшаў на ганак і (не ведаю, колькі прайшло часу) паглядзеў у акно і ўбачыў, што каля бацькі скурчыўся на табурэце Сайман. Усю вайну Сайман быў яго дзеншчыком і вярнуўся дамоў у шынялі салдата

Поўдня, аздобленай зоркай брыгаднага генерала Поўначы; і цяпер ён быў у форме, як бацька, і, скурчыўшыся каля яго на табурэце, не плакаў, не ліў горкіх і марных слёз, якія так лёгка ліюць белыя; але не такія негры, — проста сядзеў, нерухома, і ніжняя губа ў яго злёгка адвісла. Вось падняў руку, дакрануўся да дамавіны чорнымі пальцамі, жарсткаватымі і крохкімі на выгляд, нібы пучок сухіх галінак, зноў апусціў руку; потым павярнуў галаву, пазірае, не міргаючы, чырванаватымі, як у загнанага ліса, вачыма. А ў мяне пачалося ўжо, я стаяў, цяжка дыхаючы (не хапала паветра), захлынаючыся жалем, спагадай, горам, адчаем, што выпальвалі душу і пакідалі пасля сябе трагічны, безгалосы, бессардэчны, здранцвелы касцяк, здатны вынесці ўсё, абсалютна ўсё на свеце.

IV

Неўзабаве казадоі змоўклі, і я пачуў першую дзённую птушку — перасмешніка. Ён спяваў усю ноч, але цяпер гэта была дзённая песня, а не паўсонны, дрымотны, лунацічны свіст. Потым падалі голас астатнія — зацвыркалі вераб'і каля стайні, заспяваў сваю ранішнюю песню дрозд, які жыву ў садзе цёткі Джэні; я пачуў перапёлку з выгану — і ў пакоі пачало віднець. Але я не адразу падняўся. Я ляжаў на пасцелі (я не распранаўся), сашчапіўшы рукі за галавою, адчуваючы слабы пах вербены, які сыходзіў ад кінутага на крэсле сурдута, і пазіраў, як разліваецца па пакоі святло, паступова ружавеючы ад сонца. Крыху пазней прайшла праз двор Лувінія, рыпнула кухоннымі дзвярыма, загрымела дрывамі, зваленымі ў скрынку каля пліты. Хутка пачнуць з'язджацца цераз браму брычкі і экіпажы, але не цяпер, пазней, — спярша яшчэ яны пабачаць, што я збіраюся рабіць. Калі я спусціўся ў сталовую, у доме было яшчэ ціха, не чуто ні гуку; толькі Сайман хроп у зале, дзе ён, відаць, па-ранейшаму сядзеў на табурэце, — я туды не зазірнуў. Крыху пастаяўшы каля акна ў сталовай, я выпіў кубачак кавы, які прынесла Лувінія, і напразткі пайшоў у стайню. Джобі назіраў, як я іду па двары; у стайні ўзняў вочы Люш, які чысціў Бэтсі скрабніцай, але Рынга не глянуў ні разу. Мы пачалі чысціць Юпітэра. Я не ведаў, ці дазволіць ён падысці да яго: бацька, бывала, заўсёды спачатку наблізіцца да яго, пагладзіць, загадае стаяць нерухома, і той паслухмяна стаіць, нібы з мармуру высечаны (дакладней, адліты з бледнай бронзы), пакуль Люш яго чысціць. Але конь мяне паслухаўся і хоць неспакойна, але выстаяў. Калі мы

скончылі, было ўжо амаль дзевяць; хутка яны пачнуць з'язджацца, і я загадаў Рынгу падаць Бэтсі да ганка дома.

Я вярнуўся ў дом. Горла ўжо не сціскала, як уначы, але ўдушша прытаілася і чакала; яно было часткай агульных змен, нібыта са смерцю бацькі вытхнулася — цяпер ужо непатрэбнае — усё паветра, колькі яго было змешчана, абмежаванага паміж узведзеных бацькам сцен. Цётка Джэнні ўжо чакала мяне; яна адразу ж выйшла са сталовай у хол, поўнаасцю апранутая, гладка зачасаныя валасы, зусім бацькавы, але вочы не ганарыстыя, а ўважлівыя, сур'ёзныя і па-мудраму спагадлівыя.

— Ужо едзеш?

— Так. — Я ўважліва паглядзеў у яе вочы: не, дзякуй Богу, жалю ў іх няма. — Я хачу, каб пра мяне думалі добра.

— Я і так думаю пра цябе добра, — сказала яна. Нават калі б ты на цэлы дзень схаваўся ў пуні, усё адно я б цябе паважала.

— Можа, калі б яна ведала, што я еду... што ўсё адно еду ў горад...

— Не, — адказала цётка Джэнні. — Не, Баярд.

Потым, глянуўшы мне ў твар, спакойна дадала:

— Што ж, добра. Яна ўжо прачнулася.

І я пайшоў наверх. Я падымаўся па лесвіцы павольна, каб не абудзіць удушша, не прыпыніцца дзе-небудзь на павароце — тады ў мяне не стане сілы ісці далей. Я спакойна падышоў да яе дзвярэй, пастукаўся, адчыніў. Яна сядзела каля акна ў нечым ранішнім і прасторным, аднак яна ніколі не выглядала па-ранішняму, па-спальнаму, бо для гэтага патрэбны валасы, распушчаныя па плячах. Яна ўзняла галаву, утаропілася ў мяне ліхаманкава бліскучым поглядам, і я нагадаў, што ў пятліцы сурдута ўсё яшчэ вытыркаецца ўчарашняя вербена, і знянацку яна зноў засмяялася. Здавалася, смех вырваўся ў яе не з губ, а выступіў потам па ўсім твары; нібыта вывержаны нейкай пакутлівай ірвотнай сутаргай, якая ўзнікла ў зусім пустым страўніку, пырснуў з усяго твару, апроч вачэй, бліскучых вачэй, якія не маглі паверыць і пазіралі на мяне скрозь смех, нібы два чужародныя целы, два кавалачкі застылай смалы ці вугалю, кінутыя на дно бурлівай пасудзіны.

— А я яму руку пацалавала! *Руку пацалавала!*

Увайшла Лувінія. Пэўна, цётка Джэнні адразу ж паслала яе наверх, услед за мной.

І зноў я павольна, каб не задыхнуцца, спусціўся ўніз, туды, дзе цётка Джэнні стаяла пад люстрай, як учора місіс Уілкінс. У руках яе быў мой брыль.

— Нават калі ты ўвесь дзень праляжыш на адрыве ў стайні, Баярд, — сказала яна. Я ўзяў брыль; яна працягвала гаварыць роўна,

з усмешкаю, нібыта забаўляла размовай гасця: — Я жыла ў Чарлстане¹ падчас блакады. Тыя, хто прарываўся да нас, былі ў нашых вачах героямі не таму, што працягвалі весці вайну, а вось, як Дэвід Крокет² ці Джон Севір³, — героі для хлапчукоў і маладзенькіх дурніц. Там быў адзін англічанін. Вядома, ён пайшоў на тую вайну дзеля грошай, як і ўсе чужынцы. Але для нас ён быў герой, мы ж тады ўжо забыліся на тое, што такое грошы. Ён, пэўна, быў з арыстакратаў (толькі прозвішча змяніў) ці вадзіўся з імі ў Англіі, а слоўнік ягоны складаўся з пяці слоў: што праўда, іх яму тады якраз хапала. Першыя тры былі: «Дзякуй, мне рому!», а калі яму прыносілі ром, ён дадаваў яшчэ два словы, якія адрасаваў паверх бакалаў з шампанскім якой-небудзь дэкальтаванай дамачцы: «Далоў шыпучку».

Далоў шыпучку, Баярд.

Рынга чакаў каля каланады порціка з асядланай Бэтсі. Твар у яго быў пахмурны; ён нават не ўзняў вачэй, калі падаваў павады. Але ён нічога не сказаў, ды і я не азірнуўся. Я выехаў якраз своечасова: каля брамы сустрэў экіпаж Компсанаў; генерал прыўзняў брыль, я — свой. Да горада чатыры мілі, але я не паспеў праехаць і дзвюх, як пачуў за сабой конскі тупат, і не азірнуўся, ведаючы, што гэта скача Рынга. Я не азірнуўся, ён нагнаў мяне — пад ім быў адзін з запражных коней, — павярнуў да мяне пахмурны твар, кінуў кароткі ўпарты позірк і паехаў побач. Нарэшце мы ў горадзе — доўгая цяністая вуліца, якая вядзе да пляца, дзе стаіць новы будынак суда. Было адзінаццаць гадзін, час сьнедання даўно мінуў, а поўдзень яшчэ не надышоў; насустрач трапляліся адны жанчыны, і яны мяне не пазнавалі; прынамсі, ніхто з іх не спыняўся знянацку, не ступіўшы на зямлю нагою, якая нібыта заглядзелася і прыпыніла дых. Усё пачынаецца на пляцы, і я падумаў: «Калі б толькі можна было зрабіцца невідочным адсюль і да дзвярэй, да лесвіцы». Але зрабіць гэта немагчыма, і, праязджаючы міма гатэля, я краем вока пабачыў, як цэлы шэраг ног уздоўж парэнчаў веранды ціха і адначасова дакрануўся да зямлі. Я спыніў каня, пачакаў, пакуль спешыцца Рынга, злез з сядла сам і перадаў яму повад.

¹ Чарлстан — порт у Паўднёвай Караліне, дзе летам 1863 г. федэральныя войскі ажыццявілі блакаду, але толькі на пачатку 1865 г. гэтая апора канфедэратаў пала.

² Крокет Дэвід (1786–1836) — амерыканскі палітычны дзеяч, які зрабіўся фальклорным героем, — увасабленнем духу амерыканскага Захаду. Да Грамадзянскай вайны ў розных гарадах ЗША выдаваліся альманахі з апісаннем эксцэнтрычных прыгод Дэвіда Крокета.

³ Севір Джон (1745–815) — легендарны герой вайны за незалежнасць ЗША, першы губернатар штата Тэнэсі (1796–1801, 1803–1809), дзе з яго ўдзелам было створана першае сталае пасяленне.

— Пачакай мяне тут, — сказаў я.

— Я пайду з табою, — адказаў ён пахмурна: мы стаялі, адчуваючы на сабе цікаўныя погляды, і ціха перагаворваліся, як два змоўшчыкі. Пад кашуляй у Рынга я заўважыў пісталет, — відаць, той самы, які мы аднялі ў Грамбі, калі забілі яго.

— Не, ты застанешся тут, — сказаў я.

— Не, пайду.

— Ты застанешся тут.

І я пайшоў да пляца, пад гарачым сонцам. Быў амаль што поўдзень, вербена ў маёй пятліцы пахла так, нібы ўвабрала ў сябе ўсё сонца, усю яго пакуту ад няздзейсненага павароту на зіму, і рабіла больш невыносным гэтую шалёную спякоту; і я ішоў у воблаку вербены, нібы ў воблаку тытунёвага дыму. Аднекуль знянацку побач са мной з'явіўся Джордж Уайэт, а за ім, крокаў за некалькі ззаду, яшчэ пяць-шэсць бацькавых аднапалчан. Джордж узяў мяне пад руку, далей ад прагных, што як бы сцішылі дых, вачэй.

— Бацькаў пісталет пры табе? — спытаў ён.

— Не, — адказаў я.

— Маеш рацыю, — ухваліў Джордж. — Яго пісталет — не дужа надзейны. Толькі палкоўнік сам па-сапраўднаму валодаў ім. А я дык і не навучыўся як след ім карыстацца. Вазьмі лепей гэты. Я сёння яго выпрабаваў — страляе выдатна.

Ён пачаў упіхваць пісталет мне ў кішэню, але тут з ім здарылася тое самае, што і з Друзілай, калі яна пацалавала мне руку, — вестка, варожая няхітраму кодэксу гонару, паводле якога ён жыў, перадалася яму праз дотык, мінаючы мозг, і ён раптам адхіліўся ад мяне з пісталетам у руцэ, утаропіўся ў мяне бледнымі, шалёнымі вачамі, зашыпеў сціснутым ад лютасці шэптам:

— Ты хто? Сарторыс ты, ці не? Калі не ты — слова гонару, я сам яго заб'ю.

Не ўдушша цяпер адчуваў я, а неадольнае жаданне расмяяцца, зарагатаць, як Друзіла, і сказаць: «Друзіла таксама здзівілася». Але я стрымаўся. Я адказаў:

— Гэта мая справа. Не трэба нікому ў яе ўлазіць. Я абыдуся без вашай дапамогі.

Вочы ў яго пачалі патухаць — чыста як лямпа, якую выкручваюць.

— Добра, — сказаў ён, хаваючы пісталет. — Прабач, сыноч. Я павінен быў ведаць, што ты не прымусіш бацьку варочацца ў дамавіне ад ганьбы. Мы пойдзем за табой і пачакаем на вуліцы. І памятай: ён храбры чалавек, але ўжо з учарашняга дня сядзіць там самотны ў канторы, чакае цябе, і нервы ў яго цяпер на ўзводзе.

— Я прыму гэта пад увагу, — сказаў я. — Я сам упраўлюся. Я ўсё зраблю сам. — І ўжо адыходзячы, я знянацку дадаў зусім неспадзявана: — Далоў шыпучку.

— Што? — перапытаў мяне Джордж.

Я не адказаў. Я пайшоў праз пляц, заліты гарачым сонцам, а яны пацягнуліся за мной, трымаючыся воддаль — так, што пабачыў я іх ужо пасля, — пайшоў пад пільнымі позіркамі тых, хто стаў каля магазінаў і каля суда і сачыў за кожным маім крокам здалёк, чакаючы. Я ішоў павольна, ахутаны шалёным водарам вербены. Цень ад дома лёг на мяне, але я не прыпыніўся, толькі кінуў позірк на пацьмянелую шыльду: «Б.-Дж. Рэдманд, юрыст», і стаў узыходзіць па лесвіцы, па драўляных прыступках, заплямленых тытунёвымі пляўкамі, выгаптаных цяжкімі, нязграбнымі ботамі сялян, якія прыходзілі сюды судзіцца; дайшоў па цёмным калідоры да надпісу «Б.-Дж. Рэдманд», стукнуў раз і адчыніў дзверы. Ён сядзеў за пісьмовым сталом, руліва паголены, з найбалеішым каўняром. Ён быў крыху вышэйшы за бацьку ды грузнейшы, што сведчыла пра яго сядзячую прафесію; але тварам ён быў не падобны на адваката: надта хударлявы для такога тоўстага тулава, трывожны (нават трагічны — так, цяпер я гэта разумею), змораны і знясілены. Ён сядзеў, млява паклаўшы руку на пісталет (нікуды не нацэлены), які пляската ляжаў на стале. Акуратна прыбраны цьмяны пакой не пах ні спіртным, ні нават тытунём, хоць я ведаў, што ён курыць. Я не прыпыніўся, а павольна ішоў на яго. Ад дзвярэй да стала было не болей як дзесяць крокаў; але здавалася, я іду, як у сне, дзе няма ні часу, ні адлегласці, ні прасторы, і мае крокі так мала звязаны з пераадоленнем прасторы, як і яго сядзенне за сталом. Абодва мы маўчалі. Нібыта ведалі наперад усё, што можна сказаць, і ведалі: ніякай карысці ад размоў не будзе. Як ён скажа: «Ідзі, Баярд, ідзі адсюль, хлопча», — а потым: «Даставай жа пісталет. Я чакаю», — і ўсё застанецца такім, калі б нават гэтых слоў і не было. І мы маўчалі, я напрасткі ішоў да стала, на ўзняты пісталет, глядзеў, як рухаецца ўверх ягоная рука, як укарочваецца ў ракурсе ствол пісталета, і бачыў, што куля пройдзе міма, хоць рука ў яго і не трымцела. Я ішоў на яго, на руку з пісталетам, і не пачуў кулі. Магчыма, я нават не пачуў стрэлу, хоць памятаю, як знянацку расцвіла дымная аранжавая ўспышка на фоне белай кашулі (як памятаю яе на фоне бруднага шыняля Грамбі); я па-ранейшаму глядзеў у рулю пісталета, ведаў, што яна на мяне нацэлена; другі раз убачыў аранжавы выбух і дым і зноў не пачуў кулі. Я прыпыніўся. На гэтым усё скончылася. Я глядзеў, як пісталет нахіляецца да стала кароткімі штуршкамі, як расціскаюцца

пальцы, як Рэдманд адкінуўся назад, паклаўшы на стол рукі, і па ягоным твары я зразумеў, як яму цяжка, — я ж ведаў ужо, што значыць, калі няма чым дыхаць. Ён падняўся, сутаргавым жэстам адкінуў убок крэсла, дзіўнавата і скаса нахіліў галаву, потым, выцягнуўшы адну руку перад сабой, як сляпы, а другой цяжка абাপіраючыся аб стол, павярнуўся і, усё яшчэ з нахіленай галавой, накіраваўся да вешалкі каля сцяны, узяў брыль, пайшоў уздоўж сцяны, міма мяне, да дзвярэй і выйшаў прэч. Ён быў смелы: гэтага ў яго не аднімеш. Ён спусціўся па лесвіцы, надзеў брыль, выйшаў на вуліцу, дзе чакалі Джордж Уайэт і астатнія шасцёра бацькавых аднапалчан і куды ўжо пазбягаліся іншыя людзі. Ён прайшоў сярод іх з высока ўзнятай галавой (мне пасля ўжо казалі, што нехта крыкнуў яму наўздагон у спіну: «Дык вы і хлопчыка забілі?»), моўчкі, глядзячы прама перад сабой, дайшоў да вакзала, як быў, без анічога, сеў у адыходзячы на Поўдзень цягнік і паехаў, знік з горада і штата.

Пачуўся тупат мноства ног — па лесвіцы, на калідоры, у пакоі. Але я яшчэ некаторы час (не так ужо і доўга, зразумела) працягваў сядзець за сталом, як калісьці ён, паклаўшы на ўсё яшчэ цёплы ствол далонь, якая паволі здранцвела паміж пісталетам і лбом. Калі я ўзняў галаву, пакой быў перапоўнены людзьмі.

— Каб яго чорт узяў! — ускрыкнуў Джордж Уайэт. — Ты адняў у яго пісталет і прамахнуўся два разы запар? — І адказаў сам сабе: яму падказаў інстынкт Друзілы, у Джорджа яшчэ болей абвостраны: — Не, пачакай. Ты ўвайшоў — нават без сцізорька — і дазволіў яму двойчы стрэліць, і ён прамахнуўся. Божухна літасцівы!

Ён павярнуўся і крыкнуў:

— Выходзьце адгэтуль усе. Ты, Вайт, едзь да Сарторысаў і скажы ім, што ўсё ўжо скончылася і ён жывы-здоровы. Ну, хутчэй!

Усе пайшлі, застаўся толькі Джордж, які не зводзіў з мяне свайго бясколернага, раздумлівага (аднак зусім не разважлівага) погляду.

— Вось гэта нумар ты выкінуў! — сказаў ён. — Выпіць хочаш?

— Не, — адказаў я. — Хачу есці. Я не снедаў.

— Разумею. Калі такое задумаў, хіба якое снеданне ў рот пале-зе? Уставай. Пойдзем у гатэль.

— Не, — сказаў я. — Туды не хачу.

— Чаму? Саромецца табе няма чаго. На тваім месцы я зрабіў бы інакш. Хоць раз, ды стрэліў бы па ім. Але гэта твой клопат.

— Так, — сказаў я. — Я зноў бы зрабіў тое самае.

— Як сабе хочаш. Тады пойдзем да мяне. Перакусім, а потым паедзем і якраз паспеем на пахаванне.

Але я і на гэта не пагадзіўся.

— Не, — сказаў я. — Бадай, я і есці не хачу. Паеду дадому.

— А можа, усё-такі пачакаеш, заразм паедзем?

— Не. Я паеду.

— Як хочаш; аднак тут табе заставацца няма чаго.

Міргаючы злоснымі, бледнымі, неразважлівымі вачамі, ён зноў абвёў імі пакой, спякотнае, змярцвелае паветра якога яшчэ захоўвала смурод порыху, хоць дым ужо разышоўся.

— Каб мяне чорт узяў, — ізноў вырвалася ў яго. — Можа, ты і сапраўды маеш рацыю, можа, хопіць ужо крыві на вашай сям’і. Пойдзем!

Мы выйшлі. Спусціўшыся па лесвіцы, я крыху пачакаў, пакуль Рынга не падвёў коней. Мы перасеклі пляц. Парэнчы веранды ўжо апусцелі (было дванаццаць), але каля ўвахода ў бар стаялі людзі, яны прыпаднялі брылі: я зрабіў тое самае, і мы з Рынгам паехалі далей.

Мы не спяшаліся. Калі даехалі да выгану, была ўжо гадзіна, а можа, і болей; неўзабаве экіпажы і брычкі пацягнуліся ад пляца да нашага дома, і я звярнуў з дарогі, спыніў Бэтсі, пачаў адчыняць брамку, не сыходзячы з сядла. Рынга спешыўся і адчыніў. Коні пайшлі па выгане пад бязлітасным сонцам; адсюль ужо можна было пабачыць дом, але я не глядзеў у той бок. Мы спусціліся ў цень, душыны, густы цень нізіны; у зарасніку тут яшчэ валяліся, дагніваючы, жардзіны ад выгану, дзе мы яшчэ хавалі падчас вайны ўзятых у янкі мулаў. Нарэшце, я пачуў цурчанне вады і ўбачыў водбліскі на яе паверхні. Мы спешыліся. Я паваліўся ніцма ў траву, падумаў: «А цяпер хай сабе і ўдушша зноў...» Але камяк не падступаў; я заснуў на палове думкі. Праспаў я амаль пяць гадзін, і мне нічога не снілася, але я прачнуўся ад плачу і ніяк не мог спыніцца. Каля мяне на кукішках сядзеў Рынга; сонца ўжо закацілася, але нейкая птушка яшчэ спявала, і было чуно, як вячэрні цягнік на Поўнач свішча і адрывіста пыхкае, кратаючыся з месца; відаць, рабіў у нас прыпынак. Нарэшце я сцішыўся, Рынга зачарпнуў сваім брылём вады, прынёс яе мне, але я сам пайшоў да рачулкі і апаласнуў твар вадой.

На выгане было яшчэ даволі светла, хоць ужо крычалі казачкі, а калі мы пад’ехалі да дома, на магноліі спяваў перасмешнік, пачачнаму дрымотна і летуценна; і зноў месяц быў вузкім адбіткам чалавечай пяткі на сырм пяску. У холе свяціўся толькі адзін кандэлябр, і, значыць, усё ўжо скончылася; але яшчэ пахла кветкамі, і вербена ў маёй пятліцы не загнулася іх. Я не развітаўся з бацькам раніцай. Хацеў зайсці перад ад’ездам, але не зайшоў. Так і не глянуў на яго зноў, а партрэты, што засталіся ад яго, усе благія, таму што фатаграфія гэтаксама бяссільна захаваць яго, мёртвага, як дом — зберагчы яго цела ад тлення. Але і так ён тут і тут застанецца назаўсёды; тое, што Друзіла назвала ягонай

марай, не пайшло з ім, а завешчана нам, не забудзецца; і варта толькі любому з нас — ці чорнаму, ці беламу — заплюшчыць вочы, як яно набудзе цялеснае аблічча бацькі.

Я ўвайшоў у дом. У гасцінай было пахмурна, толькі на заходнім акне, на каляровых шкельцах цёткі Джэнні ляжаў апошні водбліск захаду сонца. Я хацеў прайсці наверх, але заўважыў, што яна сядзіць каля акна. Яна не паклікала мяне, і я не спытаў у яе пра Друзілу. Толькі стаяў нерухома ў дзвярах.

— Яна паехала, — сказала цётка Джэнні. — Вячэрнім цягніком. Паехала да Дэнисана¹, у Мантгомеры.

— Так, — сказаў я. — Значыць, яна не...

Але і пра гэта не варта пытацца: Джэд Вайт пэўна ж пабываў тут яшчэ а першай гадзіне дня і ўсё раскажаў ім. Дый цётка Джэнні нічога не адказала. Яна магла б схлусіць, але сказала толькі:

— Падыдзі да мяне.

Я наблізіўся да яе крэсла.

— Устань на калені. Мне цябе не відно.

— Можа, запаліць лямпу?

— Не. Устань на калені.

— Скажы, ты добра прабавіў суботні дзянёк? Раскажы мне ўсё.

Яе рукі ляглі мне на плечы. Я адчуваў, як гэтыя рукі імкнуцца ўверх, нібы самі сабой, супраць яе волі, быццам дзеля мяне яна змагалася з імі, але не змагла ці не вытрымала — рукі ўзняліся, абхапілі мой твар, моцна, і знянацку слёзы пакаціліся з яе вачэй па шчоках, пырснулі, як рогат у Друзілы.

— О, каб вы, Сарторысы, спрахлі! Няхай жа вам тройчы будзе ліха!

Калі я выйшаў з гасцінай, у сталовай запалілі святло — Лувінія накрывала стол для вячэры. Лесвіца была асветленая. Але наверху было цёмна. Я ўбачыў, што дзверы ў яе пакой адчыненыя (так звычайна адчыненыя дзверы толькі ў нежылых пакоях), і зразумеў, што да гэтага часу не верыў у яе ад'езд. Я прайшоў міма, нават не зазірнуўшы туды. Увайшоў да сябе. Некалькі імгненняў я не мог зразумець, чаму гэта так пахне вербена ў маёй пятліцы, пакуль не падышоў да ложка і не ўбачыў на падушцы галінку (яна іх адшчыквала, не глядзячы, з паўтузіна запаар, і ўсе галінкі выходзілі аднаго памеру, амаль аднолькавай формы, нібы машынай адштампаваныя) — галінку, якая напаўняла пакой, прыцемкі, вечар тым адзіным водарам, за якім ёй не быў чужым пах коней.

Перакладчык В. Небышынец

¹ Дэнисан Хок — малодшы брат Друзілы.

СТАРЫ ЧАЛАВЕК І МОРА¹ (СТАРЫ І МОРА)

Аповесць

Гэта быў стары чалавек, які адзін у лодцы лавіў рыбу ў Гальфстрыме, і мінула ўжо восемдзсят чатыры дні, як ён не выцягнуў аніводнае. Першыя сорок дзён з ім быў хлопчык. Аднак пасля сарака дзён без улову хлопчыкавы бацькі казалі сыну, што стары чалавек стаўся канчаткова і незваротна *salao* — гэта значыць такі, якому ўжо ніколі не пашанцуе, і хлопчык мусіў пайсці ў мора з іншым рыбаком, які злавіў тры добрыя рыбіны першага ж тыдня. Хлопчыку было балюча бачыць, як стары чалавек штодня прыплываў з пустой лодкай, і ён заўжды спускаўся да мора, каб дапамагчы яму несці зматаныя шнуры альбо бусак, гарпун і ветразь, абкручаны вакол мачты. Ветразь быў залатаны (на гэта пайшлі мяхі з-пад мукі), звінуты, ветразь выглядаў сцягам вечнай паразы².

Стары чалавек быў худы і змардаваны, з глыбокімі маршчынамі на патыліцы. На ягоных шчоках збягалі ўніз карычневыя плямы няшкоднага скурнага захворвання, што ўзнікае ад сонечнага адлюстравання ў трапічным моры. Рукі яго, што цягнулі шнуры з цяжкімі рыбамі, былі прарэзаны глыбокімі шрамамі. Але ніводны з іх не быў свежы, яны нагадвалі старыя распоквіны ў пустыні, якая некалі была морам.

Усё ў яго было старое, апроч вачэй колеру мора, вясёлых і неперажоўтых.

— Сант'яга, — сказаў яму хлопчык, калі яны, ўцягнуўшы лодку, караскаліся на бераг. — Я мог бы пайсці з табой зноў. Мы зарабілі трохі грошай.

Стары чалавек навучыў хлопчыка рыбаць, і хлопчык любіў яго.

¹ Тэкст чытае Андрэй Каляда.

² *Сцяг вечнай паразы* — сцяг ушчэнт разбітага палка (устойлівае спалучэнне).

— Не, — адказаў стары чалавек. — Ты трапіў на шчаслівую лодку. Заставайся тамака.

— Але ж згадай, як ты восемдзсят сем дзён быў без рыбы, а потым мы лавілі вялізныя рыбіны кожнага дня тры тыдні запар.

— Памятаю, — сказаў стары чалавек. — Я ведаю, ты пакінуў мяне не таму, што сумняваўся.

— Мой бацька прымусіў мяне пайсці ад цябе. Я ж малы і павінен слухацца яго.

— Ведаю, — сказаў стары чалавек. — Гэта зусім нармальна.

— Ён не надта верыць у тваю ўдачу.

— Так, — пагадзіўся стары чалавек. — Але мы не страцілі веры. Ці ж не праўда?

— Вядома, — сказаў хлопчык. — Я хацеў бы пачаставаць цябе півам на «Тэрасе»¹, а потым мы ўзялі б ежу дадому.

— Чаму ж не, — адказаў стары чалавек. — Паміж намі, рыбакамі, усё проста.

Яны ўселіся на «Тэрасе», багата хто з рыбакоў пакепліваў са старога чалавека, але ён не злаваўся. А рыбакам сталага веку было сумна бачыць яго, але яны не паказвалі гэтага і ветліва гутарылі пра плынь і глыбіні, дзе яны цягнулі за сабой лёскі, пра ўстойлівае добрае надвор'е і пра тое, што яны бачылі. Рыбакі, якім у гэты дзень пашанцавала, прыплылі ўжо, растрыбушылі сваіх марлінаў і занеслі іх, пакладзеных на ўсю даўжыню ўпоперак дзвюх дошак (ля кожнага канца пахістваліся па два чалавекі), у рыбарню, дзе рыбіны чакалі, пакуль рэфрыжэратары адвядуць іх на рынак у Гавану. Тыя, хто злавіў акул, занеслі іх на акулаву фабрыку, на другі бок бухты, дзе яны павіслі на блоках пасля таго, як з іх дасталі печань, адрэзалі плаўнікі, злупілі шкуры і нарэзалі мяса на доўгія, вузкія кавалкі для засолкі.

Вецер з усходу падзьмуў над гаванню і прынёс аж сюды пах з акулавай фабрыкі, але толькі слабое падабенства таго смуроду, бо вецер зноў павярнуў на поўнач, а потым заціх зусім, і на «Тэрасе» было прыемна і сонечна.

— Сант'яга, — вымавіў хлопчык.

— Слухаю цябе, — абазваўся стары чалавек. Ён трымаў у руцэ шклянку і думаў пра далёкае мінулае.

— Ці магу я пайсці ў мора і налавіць табе сардзін на заўтра?

— Не. Ідзі гуляй у бейсбол. Я пакуль што магу веславаць, а Раджэліа будзе закідваць сетку.

¹ Назва страўні.

— Мне ахвота пайсці. Калі я не магу лавіць рыбу з табою, дык я хацеў бы дапамагчы табе як-небудзь інакш.

— Ты паставіў мне піва, — сказаў стары чалавек, — ты ўжо мужчына.

— Колькі гадоў было мне, калі ты ўпершыню ўзяў мяне на лодку?

— Пяць, і ты ледзь застаўся жывы, калі я ўцягнуў занадта наравістую рыбу, і тая магла ўшчэнт разбіць лодку. Ці памятаеш ты?

— Я памятаю, як пляскала і грукала хвостом рыбіна і як трэснула, зламаўшыся, лаўка, і стук дубінкі. Памятаю, як ты шпурнуў мяне на нос, дзе ляжалі мокрыя зматаныя шнуры, і ўся лодка дрыжала, а ты бамберыў рыбіну, і гук быў такі, як быццам ты ссякаў дрэва, а навакол мяне быў салодкі пах крыві.

— Ты сапраўды памятаеш, ці я табе гэта раскажваў?

— Я памятаю ўсё з таго самага часу, як мы ўпершыню разам пайшлі ў мора.

Стары чалавек зірнуў на яго абпаленымі сонцам, поўнымі даверу і любасці вачыма.

— Калі б ты быў маім, хлопчык, я ўзяў бы цябе ў мора, рызыкнуў бы, — сказаў ён. — Але ты — бацькаў і матчын сын, і ты на шчаслівай лодцы.

— Ці магу я налавіць табе сардзін? І я ведаю, дзе можна дастаць чатыры прынады.

— У мяне яшчэ сённяшнія засталіся. Я паклаў іх у скрынку з соллю.

— Дазволь мне дадаць чатыры свежыя.

— Адну, — сказаў стары чалавек. Вера і надзея ніколі не пакідала яго. Але цяпер як быццам ветрык атуліў іх сваім павевам.

— Дзве, — сказаў хлопчык.

— Дзве дык дзве, — пагадзіўся стары чалавек. — Ты іх не свіснуў?

— Бывала і такое, — сказаў хлопчык. — Але гэтыя купіў.

— Дзякуй, — сказаў стары чалавек. Ён быў занадта просты, каб дзівіцца: калі да яго прыйшла пакора? Але ён ведаў, што яна прыйшла, і ведаў, што ў ёй няма ганьбы і яна не прычыніла аніякай страты праўдзівай гордасці.

— З гэткай плыню заўтра маецца быць неблагі дзень, — сказаў ён.

— Куды ты рушыш лавіць? — спытаўся хлопчык.

— Як найдалей, а вярнуся, калі пераменіцца вецер. Хачу выйсці давідна.

— Я настараюся зрабіць так, каб мой рыбак таксама лавіў далёка, — сказаў хлопчык. — Калі ты зачэпіш на кручок нешта сапраўды буйнае, мы зможам прыйсці табе на дапамогу.

— Ён не любіць працаваць занадта далёка.

— Не любіць, — згадзіўся хлопчык. — Але я ўбачу гэткае, чаго ён не можа ўбачыць: да прыкладу, птушку, што лётае над вадой, каб падабрацца да рыбіны, і выпраўлю яго ў пагоню за дэльфінам.

— Ён так кепска бачыць?

— Амаль сляпы.

— Дзіўна, — заўважыў стары чалавек. — Ён ніколі не лавіў чарапах, а якраз гэта псуе вочы.

— Але ж ты не год, не два лавіў чарапах каля Маскітавага берага¹, але зрок у цябе добры.

— Я — дзіўны стары чалавек.

— Але ці дастаткова ў цябе цяпер сілы, каб справіцца з сапраўды буйнай рыбай?

— Думаю, што так. І, апроч таго, ёсць розныя хітрыкі.

— Давай занясем прычындалле дадому, — сказаў хлопчык. — Тады я возьму сетку і пайду па сардзіны.

Яны сабралі ледзь не ўсе снасці. Стары чалавек нёс мачту на сваім плячы, а хлопчык нёс драўляную скрынку з туга скручанымі карычневымі шнурамі, бусак і гарпун са стралой. Скрынка з прынадамі заставалася пад кармой лодкі разам з дубінкай, якую ўжывалі, каб аглушыць рыбу, калі тую падцягвалі сеткай да борта.

Ніхто не краў у старога чалавека, але не шкодзіла забраць ветразь і цяжкія шнуры дадому, бо ад расы яны маглі адсырэць, і хоць стары чалавек пэўна ведаў, што ніхто з тутэйшых людзей не паквапіцца на яго маёмасць, бусак і гарпун былі б непатрэбнай спакусай у лодцы.

Яны разам узняліся па дарозе да халупы старога чалавека і ўвайшлі ў яе праз адчыненыя дзверы. Стары чалавек прыставіў мачту разам з абкручаным вакол яе ветразем да сцяны, хлопчык паклаў скрынку ды іншае начынне ля яе. Мачта была ў даўжыню амаль гэткая, як адзін пакой халупы. У халупе, зробленай з моцных прылісткаў каралеўскай пальмы, што завуцца *guano*, меліся: ложкак, стол, адно крэсла і на земляной падлозе месца для гатавання на драўнінным вугалі. На карычневых сценах з разгладжаных лістоў трывалага валакністага *guano*, якія перакрывалі адзін аднаго, вісела каляровая карцінка з Найсвяцейшым Сэрцам Гасподнім ды яшчэ адна з Кабрэнскай Маці Божай. Яны засталіся

¹ Вузкая паласа зямлі на ўсходзе Нікарагуа.

ад ягонай жонкі. Раней тут на сцяне была і падмаляваная жончына фатаграфія, але надта журботна яму рабілася, калі ён глядзеў на яе, і тая зараз ляжала на паліцы пад ягонай чыстай кашуляй.

— Што ты маеш есці? — спытаўся хлопчык.

— Гаршчок жоўтага рысу з рыбай. Не хочаш трохі?

— Не. Я буду есці дома. Зрабіць табе агонь?

— Не. Я зраблю пазней. Альбо буду есці рыс халодны.

— Ці магу я ўзяць сетку?

— Ага.

У халупе не было жаданай сеткі, і хлопчык памятаў, калі яны прадалі яе. Але яны гулялі ў гэтую байку штодня. Не было ані гаршка з жоўтым рысам і рыбай, і хлопчык гэта ведаў таксама.

— Восемдзесят пяць — шчаслівая лічба, — сказаў стары чалавек. — Што ты скажаш, калі рыбіна, якую я прынясу, разабраная заважыць тысячу фунтаў?

— Я вазьму сетку і пайду лавіць сардзіны. Ты будзеш сядзець на парозе на сонцы?

— Але. У мяне ёсць учарашняя газета, і я прачытаю пра бейсбол.

Хлопчык не ведаў, ці не выдумка і ўчарашняя газета, але стары чалавек выцягнуў яе з-пад ложка.

— Перыка даў мне ў *bodega*¹, — растлумачыў ён.

— Я прыйду, калі налаўлю сардзін. Пакладу твае і мае разам у лёд, і мы падзелім іх раўнамерна. Калі я вярнуся, ты раскажаш мне пра бейсбол.

— «Янкі» не могуць прайграць.

— Але мяне непакояць «Індзейцы» з Кліўленда.

— Вер у «Янкі», сыноч. Хай перад вачыма ў цябе стаіць вялікі Дзі Маджыа.

— Мяне непакояць як дэтройцкія «Тыгры», гэтак і кліўлендскія «Індзейцы».

— Сцеражыся, бо ты хутка пачнеш баяцца нават «Чырво-наскурых» з Цынцынаці і «Белых шкарпэтак» з Чыкага.

— Разбярэшся з гэтым і раскажаш мне, калі я вярнуся.

— Як ты думаеш, ці не купіць нам латарэю з апошняй лічбай восемдзесят пяць? Заўтра ж восемдзесят пяты дзень года.

— Мы можам гэта зрабіць, — сказаў хлопчык. — А як наконт васьмідзесяці сямі, памятаеш свой найбольшы рэкорд?

— Двойчы такое не здараецца. А ты здолееш знайсці білет з лічбай восемдзесят пяць?

¹ Карчма (з іспанскай мовы).

— Я магу заказаць адзін.

— Адзін білет. Два даляры з паловай. У каго мы можам іх пазычыць?

— Гэта проста. Я заўсёды магу пазычыць два даляры з паловай.

— Мяркую, што я таксама. Але стараюся не пазычаць. Спачатку пазычаеш. Потым жабруеш.

— Не мерзні, старэча, — сказаў хлопчык. — Не забывайся, што цяпер верасень.

— Месяц, калі ідзе буйная рыба, — сказаў стары чалавек. — Любы можа быць рыбаком у траўні.

— Пайду па сардзіны, — сказаў хлопчык.

Калі ён вярнуўся, стары чалавек спаў у крэсле, а сонца заходзіла. Хлопчык зняў старую салдацкую коўдру з ложка і агарнуў ёю спінку крэсла і плечы старога. Гэта былі дзіўныя плечы, усё яшчэ магутныя, хоць і вельмі старыя, і шыя таксама была моцная, і маршчыны на ёй не гэтак кідаліся ў вочы, калі чалавек спаў, нахіліўшы наперад галаву. Яго кашуля была латана-пералатана гэтулькі разоў, што сталася падобная на ветразь, і кожная латка выцвіла на сонцы па-свойму. Усё ж ён быў вельмі стары, і ягоны твар, з заплюшчанымі вачыма, здаваўся нежывы. Газета ляжала на каленях, цяжар яго рукі трымаў яе, не даючы падхапіць вечароваму ветру. Ён быў босы.

Хлопчык пакінуў яго тут, і, калі вярнуўся, стары чалавек па-ранейшаму спаў.

— Прачніся, старэча, — сказаў хлопчык і паклаў руку яму на калена.

Стары чалавек расплюшчыў вочы, нейкі момант як бы вяртаючыся аднекуль здалёку. Нарэшце ўсміхнуўся.

— Што ты прынёс? — спытаўся ён.

— Вячэру, — адказаў хлопчык. — Будзем зараз вячэраць.

— Я не надта галодны.

— Трэба пад'есці. Ты не можаш лавіць рыбу не еўшы.

— Здаралася і гэткае, — сказаў стары чалавек, потым устаў, згарнуў газету, стаў складваць коўдру.

— Акрыйся коўдрай, — сказаў хлопчык. — Ты не будзеш лавіць рыбу галодны, пакуль я жыву на свеце.

— Тады жыві доўга і шануйся, — сказаў стары чалавек. — Што мы будзем есці?

— Чорны боб і рыс, печаныя бананы і трохі тушанага мяса.

Хлопчык прынёс ежу з «Тэрасы» ў металічнай пасудзіне, што складалася з двух судкоў. Два прыборы — нажы, відэльцы і лыжкі — ляжалі ў кішэні, кожны загорнуты ў папяровую сурвэтку.

— Хто табе гэта даў?
— Марцін. Карчмар.
— Я мушу падзякаваць яму.
— Я ўжо яму падзякаваў, — сказаў хлопчык. — Табе няма патрэбы дзякаваць.

— Я дам яму мяса з ніжняй часткі вялікай рыбіны, — сказаў стары чалавек. — Ён дапамагаў нам больш як адзін раз?

— Думаю, так.

— Дык я павінен даць яму штосьці болей, як мяса з ніжняй часткі рыбіны. Ён вельмі чула ставіцца да нас.

— Ён прыслаў піва. Табе і мне.

— Мне больш падабаецца піва ў бляшанках.

— Ведаю, але гэтае ў пляшках. Піва «Natueu», пляшкі я занясу назад.

— Дзякуй табе за клопат, — сказаў стары чалавек. — Ці не пара нам есці?

— Я ж цябе запрашаў, — мякка сказаў хлопчык. — Не хацеў адчыняць судкі, пакуль ты не быў гатовы.

— Зараз я гатовы, — сказаў стары чалавек. — Мне трэба было толькі памыцца.

«Дзе ж ты мыўся? — падумаў хлопчык. — Вада ў вёсцы за дзве вуліцы ўніз па дарозе. Я павінен нанасіць сюды вады, і мыла трэба яму даць, і добры ручнік. Як можна быць такім бяздумным? Я павінен прыдбаць яму іншую кашулю і світку на зіму, ды нейкія чаравікі, ды іншую коўдру».

— Твая мясная страва цудоўная, — сказаў стары чалавек.

— Раскажы мне пра бейсбол, — папрасіў яго хлопчык.

— У «Амерыканскай лізе» перамагаюць «Янкі», як я і казаў, — усцешана сказаў стары чалавек.

— Сёння яны прайгралі, — сказаў хлопчык.

— Гэта нічога не значыць, вялікі Дзі Маджыа зноў у форме.

— Ён толькі адзін з гульцоў у камандзе.

— Вядома. Але ад яго ўсё залежыць. У іншай лізе — паміж Бруклінам і Філадэльфіяй — я паставіў бы на Бруклін. Тут у мяне ў думках Дзік Сіслер і тыя яго магутныя ўдары ў старым парку.

— Ніколі не было нічога падобнага на тое. Я ніколі не бачыў, каб мяч ляцеў так далёка.

— Памятаеш, як ён прыходзіў на «Тэрасу»? Я хацеў узяць яго ў рыбу, ды не адважваўся запрасіць. Тады я папрасіў, каб ты гэта зрабіў, але і ў цябе не хапіла духу.

— Я ведаю, што гэта была вялікая памылка. Ён мог пайсці з намі ў мора, і мы ўспаміналі б пра гэта ўсё жыццё.

— Я хацеў бы ўзяць у рыбу вялікага Дзі Маджыа, — сказаў стары чалавек. — Рыбакоў сын, кажучь. Магчыма, ён быў гэткі ж бядняк, як і мы, і яго не пакрыўдзіла б маё запрашэнне.

— Бацька вялікага Сіслера ніколі не быў бедны і ў маім веку гуляў у салідных лігах.

— Я ў тваім веку быў перад мачтай¹ на караблі з чатырохкутнымі ветразямі, які ішоў у Афрыку, і ўвечары бачыў на ўзмор'і львоў.

— Я ведаю. Ты расказваў мне.

— Пра што нам лепш пагаварыць: пра Афрыку ці бейсбол?

— Пра бейсбол, я думаю, — сказаў хлопчык. — Раскажы мне пра вялікага Джона Дж. Мак Гро. — Ён вымавіў Хота² замест Дж.

— Ён таксама часам завітваў на «Тэрасу» ў былыя дні. Але ён быў грубы і жорсткі, і не даць рады, калі выпіваў. У ягоных думках былі на роўных бейсбол і коні. Прынамсі, ён увесь час насіў спіс коней у кішэні і часта называў іхнія мянушкі па тэлефоне.

— То быў вялікі менеджэр, — сказаў хлопчык. — Бацька лічыць, найвялікшы.

— Бо ён сюды наведваўся процьму разоў, — сказаў стары чалавек. — Калі б Дзюрэшэр працягваў прыезджаць да нас штогод, твой бацька лічыў бы найвялікшым менеджэрам яго.

— Хто на самай справе найвялікшы менеджэр: Лік ці Майк Гансалес?

— Думаю, яны роўныя.

— А найлепшы рыбак — ты.

— Не. Я ведаю лепшых.

— *Que va*³, — сказаў хлопчык. — Ёсць нямала добрых рыбакоў і некалькі вялікіх. Але гэткіх, як ты, больш няма.

— Дзякуй. Ты радуеш маё сэрца. Спадзяюся, у моры не плавае рыбіна, з якой бы мы не справіліся.

— Нямашака такой рыбіны, калі кажаш, што ты гэткі ж дужы, як і раней.

— Магчыма, я не такі дужы, як мне здаецца, — сказаў стары чалавек. — Але я ведаю шмат хітрыкаў і не заважаюся.

— Зараз табе трэба паспаць, каб раніцай чуцца бадзёрым. Я занясу начынне на «Тэрасу».

— Ну дык дабранач. Я пабуджу цябе ўранні.

— Ты мой будзільнік, — сказаў хлопчык.

— Мой узрост — будзільнік. Чаму старыя людзі так рана прачынаюцца? Ці не дзеля таго, каб падоўжыць, магчыма, апошні свой дзень?

¹ Быў матросам, матроскі кубрык знаходзіўся ў пярэдняй частцы карабля.

² На іспанскі лад.

³ Уга (з іспанскай мовы).

— Не ведаю, — сказаў хлопчык. — Адзінае, што мне вядома: ма-
ладыя хлопцы спяць моцна і прачынаюцца позна.

— Я гэта памятаю, — сказаў стары чалавек. — Пабуджу цябе
своечасова.

— Не хачу, каб мяне будзіў ён. Як паслугача.

— Разумею.

— Спі соладка, стары дружа.

Хлопчык знік. На стала падчас іхняй вячэры не было ніякага
святла, і стары чалавек, зняўшы нагавіцы, пайшоў да ложка ў цем-
ры. Ён скруціў нагавіцы, паклаўшы ўсярэдзіну газету, і атрымала-
ся падушка. Захутаўшыся ў коўдру, стары чалавек лёг на іншыя
старыя газеты, што прыкрывалі спружыны ложка, і заснуў.

Спаў ён нядоўга і сніў Афрыку, дзе быў у юнацтве: доўгія,
несканчоныя, то залацістыя, то бялюткія — аж вачам балюча — берагі,
высокія мысы і магутныя карычневыя горы. Цяпер ён кожную ноч жыве на тым
узмор'і, чуў у снах, як шуміць прыбой, бачыў, як хвалі ягонаыя
ўзнімаюць і апускаюць лодкі тубыльцаў.

Ён спаў і адчуваў пах смалы і пакулля, як на палубе, а ўранні
берагавы вецер прыносіў пах Афрыкі.

Звычайна, калі да яго далятаў вецер, ён прачынаўся і, апра-
нуўшыся, ішоў будзіць хлопчыка. Але гэтай ноччу пах берагаво-
га ветру завітаў нашмат раней, і ён ведаў, у сне, што яшчэ за-
надта рана, і таму сніў заснежаныя пікі на Канарскіх выспах,
што ўставалі з мора, а потым розныя тамтэйшыя гавані і рэйды.

Яму больш не сніліся ні штормы, ні жанчыны, ні вялікія па-
дзеі, ні вялікая рыба, ні бойкі, ні саборніцтвы ў сіле, ні ягоная
жонка. Цяпер ён сніў толькі мясціны ды львоў на ўзбярэжжы.
Сутоннем яны бавіліся, што тыя кацяняты, і ён любіў іх, як лю-
біў хлопчыка. Ён ніколі не сніў хлопчыка.

Стары чалавек прагнуўся, зірнуў праз адчыненыя дзверы на
месяц, раскруціў і адзеў нагавіцы. Памачыўшыся за халупай, ён
рушыў угару па дарозе будзіць хлопчыка. Ён дрыжаў ад ранішня-
га холаду, але ведаў, што ўрэшце сагрэецца дый неўзабаве будзе
веславаць.

Дзверы хаціны, дзе жыве хлопчык, былі незамкнутыя, ён адчы-
ніў і ціха ступіў босымі нагамі. Месяц на зыходзе дазваляў яму
добра бачыць хлопчыка, які спаў на сваім сціплым ложку ў пер-
шым пакоі. Ён мякка абхапіў адну пяту і трымаў яе, пакуль хлоп-
чык не прагнуўся і не зірнуў на яго. Стары чалавек кіўнуў, і хлоп-
чык, сеўшы на ложку, узяў з зэдліка, што стаяў побач, штаны і на-
цягнуў іх на сябе.

За старым чалавекам услед з хаціны выйшаў хлопчык. Сон адольваў яго, і стары чалавек адной рукой абняў хлопчыка за плечы:

— Я вельмі шкадую.

— *Que va*, — сказаў хлопчык. — Такая мужчынская доля.

Яны крочылі дарогай да халупы старога чалавека, і скрозь па гэтай дарозе ў цемры ішлі босыя людзі, несучы мачты ад сваіх лодак.

У халупе хлопчык узяў кош са скруткамі шнура, гарпун і бусак. Стары чалавек трымаў на плячы мачту з абгорнутым вакол яе ветразем.

— Ты не жадаеш выпіць кавы? — спытаўся хлопчык.

— Пакладзём снасці ў лодку, тады пап'ём.

Яны пілі каву з бляшанак з-пад згушчанага малака ў чыннай ад самага рання рыбацкай карчомцы.

— Як спаў, стары дружа? — спытаўся хлопчык. Ён ужо амаль пазбыўся сваёй санлівасці.

— Добра, Маналін, — сказаў стары чалавек. — Сёння я чуюся няблага.

— Я таксама, — сказаў хлопчык. — Зараз я павінен схадзіць па твае і па свае сардзіны, і па твае прынады. Мой рыбак сам бярэ нашыя снасці. Ён ніколі не хоча, каб хто-кольвек іншы нёс што-небудзь.

— Мы розныя, — сказаў стары чалавек. — Я дазваляў табе несці рыбацкае начынне, калі табе было пяць гадоў.

— Ведаю, — сказаў хлопчык. — Я мігам. Вазьмі яшчэ адну каву. Тут нам даюць у крэдыт.

Ён пайшоў, босы, па каралавых скалах да лядоўні, дзе хавалі прынады.

Стары чалавек павольна піў каву. Ён ведаў, што яна яму неабходная, бо гэта ўсё, што ён мецьме за цэлы дзень. Ужо даўно спажыванне пасілкаў¹ стамляла яго, і ён ніколі не браў з сабою другога сняданку. Бутэлька вады на носе лодкі — адзінае, у чым ён адчуваў патрэбу на працягу дня.

Хлопчык вярнуўся з сардзінамі і дзвюма прынадамі, загорнутымі ў газету, і яны спусціліся па сцежцы да лодкі, адчуваючы пад пятамі пясок з галькай. Прыўзняўшы лодку, яны папхнулі яе, і тая слізганула ў ваду.

— Поўная карма, стары дружа!

— Поўная карма, — сказаў стары чалавек, прыладжваючы вярочныя мацаванні вёслаў да ўключын.

¹ *Пасілки* — перакусы, ежа, харчаванне.

Лапаткі вёслаў урэзваліся ў ваду, ён нахіліўся наперад і стаў выплываць у цемры з гавані. Іншыя лодкі з іншых месцаў таксама выпраўляліся ў мора, і хоць стары чалавек не мог іх зараз бачыць, бо месяц апусціўся ніжэй за ўзгорак, ён чуў, як увіхаліся вёслы.

Зрэдку хтосьці абзываўся ў лодцы, аднак большасць з іх маўчала, калі не лічыць гуку ад апускання вёслаў у ваду. Яны разбрыліся паасобку пасля таго, як выйшлі з вусця гавані, і кожная скіравалася ў тую частку акіяна, дзе гаспадар спадзяваўся знайсці рыбу. Стары чалавек ведаў, што маецца плысці вельмі далёка, і ён пакінуў пах зямлі за сабой, вяслуючы ў чысты ранішні водар акіяна. Ён убачыў свячэнне Затоцкіх водарасцей¹ у вадзе, калі апынуўся ў той частцы акіяна, якую рыбакі завуць вялікім калодзежам з-за раптоўнай глыбіні ў семсот марскіх сажняў.

У ім збіралася ўсялякая рыба, бо тут, сустрэўшы стромкія сцены акіянскага дна, плынь утварала вір. Тут была плойма шрымпаў² ды рознае драбязы для прынады, часам яны і касякі галаваногіх малюскаў з сама глыбокіх сховаў усплывалі на паверхню, і ўся вандроўная рыба кармілася імі.

Вяслуючы ў змроку, стары чалавек адчуваў набліжэнне раніцы і чуў дрыготкі гук, калі лятучыя рыбы пакідалі ваду, і сычэнне ад іх нягнуткага, моцна зладжанага крылля, калі яны ўзмывалі ў паветра ў цемрадзі. Ён вельмі любіў лятучых рыб, бо тыя былі яго найбольшымі сябрамі ў акіяне. Ён шкадаваў птушак, асабліва маленькіх, квольх, цёмных марскіх ластавак, якія заўсёды былі ў лёце, у пошуку і амаль нязменна без здабычы, і ён думаў: «Жыццё птушак, апроч драпежнікаў і магутных дужых птахаў, цяжэйшае за наша. Чаму птушак стварылі гэтакімі квольмі і прыгожымі, як гэтыя марскія хвалі? Яны добрыя і вельмі прыгожыя, але могуць быць раз'юшана-жорсткія, і гэтак знянацку, і птушачкі, што лётаюць над вадой і абмакаюцца, каб ухапіць рыбу, жаласліва ціўкаючы, створаны занадта нетрывалымі для мора».

Ён і ў думках называў мора *la mar*, як па-іспанску кажуць улюбёныя ў яго людзі. Бывае, яны гавораць пра яго і благія рэчы, але заўсёды, як пра жанчыну. Некаторыя маладыя рыбакі, — з тых, што выкарыстоўваюць буі ў якасці паплаўкоў для сваіх шнуроў і займелі маторныя лодкі, калі акулава печань прыносіла багата грошай, казалі *el mar*. Яны гаварылі пра яго як пра суперніка, альбо нават як пра непрыяцеля, альбо проста як пра месца,

¹ Род трапічных водарасцей у Атлантычным акіяне.

² Дробныя крэветкі.

дзе яны ловяць рыбу. Але стары чалавек заўсёды думаў пра мора, як пра жанчыну і нешта гэткае, што надзяляе або не надзяляе вялікай ласкай, і калі яно здзяйсняе дзікія ці злыя ўчынкі, дык толькі з тае прычыны, што не можа саўладаць з сабой. Месяц уздзеінічае на мора, як і на кабету, меркаваў ён.

Стары чалавек веславаў раўнамерна, без асаблівых высілкаў, бо захоўваў звычайную сваю хуткасць, і паверхня акіяна была гладкая, толькі зрэдку плынь закручвала віры. Ён дазваляў плыні рабіць траціну работы, і ўбачыў, калі пачало днець, што ён ужо далей, як спадзяваўся быць у гэты час.

«Я рыбаць тут, дзе глыбока, тыдзень і не злавіў нічога, — думаў ён. — Тут ходзяць касякі баніта і альбакораў, можа, сярод іх ёсць вялікая рыбіна і сёння мне ўдасца яе здабыць».

Яшчэ як след не развіднела, а ён ужо закінуў шнуры з прынадамі, плынь несла яго з сабой. Адна прынада была на глыбіні сарака марскіх сажняў, другая — сямідзесяці пяці, а трэцяя і чацвёртая апусціліся ў блакітную ваду аж на сто і сто дваццаць пяць сажняў. Кожная прынада вісела галавою ўніз, стрыжань кручка быў усярэдзіне рыбы, цалкам абвязаны і абшыты, а ўсю тую частку кручка, што была звонку, выгін і вастрыё пакрывалі свежыя сардзіны. Кожная сардзіна была нанізана на кручок праз абодва вокі, разам яны ўтваралі паўвянок на прыхаванай гэтак сталі. Не было ніводнай даступнай рыбіне часткі кручка, якая не мела б прыемнага паху ды смаку.

Хлопчык даў яму двух свежых тунцоў, або альбакораў, што звісалі з двух найдаўжэйшых шнуроў, быццам грузілы, а на іншых ён меў блакітнага бегуна¹ і жоўтага марскога шчупачка, і хоць тыя ўжо выкарыстоўваліся, але былі ў добрым стане, выдатныя сардзіны надавалі ім прыемны пах і прыцягальнасць.

Шнур, тоўсты, як ладны аловак, быў прымацаваны пятлёю да толькі што выразанага прута, і варта было пацягнуць або крануць прынаду, як і той прут цягнула ў ваду. Кожны шнур меў два маткі даўжынёю па сорок марскіх сажняў, да іх у выпадку патрэбы можна было прыладзіць яшчэ запасныя маткі. Калі было неабходна, рыба магла павалачы за сабою больш за трыста сажняў шнура.

Зараз ён сачыў, як злёгка апускаюцца ў ваду тры пруты за бортам лодкі, і няспешна веславаў, каб утрымаць шнуры простымі і на адпаведных глыбінях. Было зусім светла, сонца магло вызірнуць у любы момант.

¹ Від рыбы ў цёплых морах.

Сонца асцярожна ўзнялася з мора, і стары чалавек змог убачыць іншыя лодкі: нізка на вадзе, не вельмі далёка ад берага, шырока раскіданыя ўпоперак плыні. Потым сонца набралася яскравасці, бляск упаў на ваду, потым узнялося на поўную моц і, адлюстравашыся на гладкай паверхні мора, рэзнула старога чалавека па вачах, і ён павеславаў, не пазіраючы на сонца. Ён глядзеў уніз у ваду, ці проста ідуць шнуры ў ейную цемру. Стары чалавек утрымліваў іх больш прамымі, як хто-кольвек, гэтак, каб кожная прынада была ў цемрадзі плыні якраз там, на той глыбіні, дзе ён жадаў, каб яна была і чакала рыбу. Іншыя пакідалі шнуры на волю плыні, і часам тыя былі на глыбіні шасцідзесяці сажняў, а не ста, як меркавалі рыбакі.

«Але ў мяне, — думаў ён, — усё дакладна. Проста мне больш не шанцуе. Але хто ведае? Мажліва, сёння. Кожны дзень — новы дзень. Шанцаванне гэта няблага. Але дакладнасць не пашкодзіць. Калі завітае ўдача, ты будзеш гатовы яе сустрэць».

Мінула дзве гадзіны, сонца ўзнялося вышэй і не біла па вачах гэтак моцна, калі ён глядзеў на ўсход. У полі яго зроку засталіся толькі тры лодкі, і здавалася, што яны вельмі нізкія і паблізу берага.

«Усё жыццё маім вачам бывала кепска ад ранняга сонца, — думаў ён. — Але яны, як і раней, добрыя. Увечары я магу пазіраць на сонца проста, і ў вачах не робіцца цёмна. Сонца ўвечары мацнейшае, але ўранні глядзець на яго балюча». Якраз тады ён убачыў фрэгата¹ з яго доўгімі чорнымі крыламі, той кружыў у небе наперадзе яго.

Раптам птах зрэзаў наўскасяк уніз, выпрастаўшы ззаду крылы, а потым закружыў зноў.

— На нешта ён натрапіў, — вымавіў услых стары чалавек. — Не проста шукае.

Павольна і мерна ён павеславаў туды, дзе птушка кружыла. Ён не спяшаўся, і яго шнуры былі гэтакія ж прамыя, як напачатку. Праўда, цяпер ён трохі больш дапамагаў плыні вёсламі, і хоць рыбацкі гэткім жа дакладным чынам, але хугчэй, як раней, бо імкнуўся выкарыстаць птушку.

Птах узняўся ў неба вышэй і закружыў зноўку, пры гэтым крылле яго было нерухомае. Раптам ён даў нырца ў ваду, і стары чалавек убачыў, як з вады рванула лятучая рыба і адчайна памкнула над паверхняй мора.

— Дэльфін² — вымавіў услых стары чалавек. — Буйны дэльфін.

¹ Марская птушка.

² Стары чалавек называе дэльфінам адну з некалькіх акіянічных рыб, адметных пералівістасцю афарбоўкі, з востраканцовымі плаўнікамі.

Ён паклаў вёслы ў лодку і дастаў маленькі шнур, што ляжаў на носе лодкі. Той быў з драцяным павадком, на канцы якога меўся невялікі кручок, на які ён насадзіў адну з сардзін. Стары чалавек апусціў шнур за борт, а пасля злучыў яго з кармой, прымацаваўшы да ніта¹ з колцам. Тады ён прыладзіў прынаду да другога шнура і пакінуў яго, скручаным у маток, у цяні на носе лодкі. Ён зноў узяўся веславаць, назіраючы пры гэтым за даўгакрылым чорным птахам, што віснуў над вадой, палюючы на рыбу.

Ён бачыў, як птушка абмакнулася ў ваду зноў, адкінуўшы крылы назад, каб нырнуць, а пасля заматляла імі шалёна, але марна, пераследуючы лятучую рыбу. Стары чалавек не мог не заўважыць пэўнай пакутасці марскай паверхні, гэта буйныя дэльфіны ўзнялі ваду, гонячыся за рыбай. Дэльфіны ўзрэзвалі ваду пад чарадой лятучых рыб і, рухаючыся хутка, не змусілі б чакаць сябе, калі б тыя апусціліся ў ваду. «Гэта вялікая чарада дэльфінаў, — падумаў ён. — Яны раскіданы адзін ад аднаго, і таму ў лятучых рыбаў мала шанцаў. А ў птушкі іх няма ўвогуле. Лятучыя рыбы занадта буйныя ды шпаркія для іх».

Ён назіраў за тым, як лятучыя рыбы зноў і зноў выстрэльвалі з вады і як бясплённа высільвалася птушка. «Гэтая чарада дэльфінаў для мяне страчана, — падумаў ён. — Занадта хутка і далёка шыбуюць яны. Але, мажліва, я падбяру якога блудніка, а можа, мая вялікая рыба недзе паблізу іх. Дзесьці ж павінна быць мая вялікая рыба».

Воблакі над зямлёю паўсталі як горы, бераг здаваўся ўсяго толькі доўгай зялёнай лініяй з шэра-сінімі ўзгоркамі за ёю. Вада ў моры сталася цёмна-сіняя, амаль фіялетавае. Зірнуўшы ў яе, ён убачыў чырвонае сяйво планктону ў цёмных глыбінях і нязвычайнае дзіўнае святло сонца. Ён назіраў, каб яго шнуры, знікаючы з поля зроку, ішлі ў ваду роўна, і цешыўся, што бачыў процьму планктону, бо гэта азначала рыбу. Дзіўнае святло ў вадзе зараз, калі сонца было вышэй, абяцала добрае надвор'е, як і форма воблакаў там, над зямлёю. Але птах зараз амаль не паказваўся, і на паверхні вады нічога не віднелася, апроч некалькіх лапін жоўтых, выцвілых на сонцы саргасавых водарасцей і фіялетава-вясёлкавага застыгла-дрыгністага пузыра — «партугальскага вайсковага карабля»², што плаваў каля самай лодкі.

Ён перавярнуўся на бок, патым выпрастаўся. Ён плаваў весела, усё адно як бурбалка, са сваімі доўгімі смяртэльна-фіялетавымі валокнамі, што добры ярд³ цягнуліся за ім у вадзе.

¹ Металічны стрыжань.

² Адна з сіфанафор (род фізалія).

³ Адзін ярд — 0,914 м.

— *Agua mala*¹, — вымавіў стары чалавек. — Ты, сука.

Злёгка вяслюючы, ён глянуў у ваду і ўбачыў драбнючкіх рыбак, бадай, гэткай жа афарбоўкі, як і шлейфы-валокны, яны сноўдалі паміж тымі, ахінутыя невялікім ценем, што кідала бурбалка, плывучы ўслед за плыню. Яны мелі імунітэт да ейнага яду. Але ў людзей яго не было, і калі хоць трохі слізкіх фіялетовых валокнаў чаплялася і прыставала да шнура, пакуль стары чалавек важдася з рыбінай, на ягоных руках з'явіліся шрамы і раскеліны², усё роўна як ён апёкся лісцем ядавітага плюшча або ядавітага дуба³.

Але ейная атрута дзеіла імгненна-хутка, нібы сцэбануўшы бізуном.

Вясёлкавыя бурбалкі былі прыгожыя. Але яны сама падманлівая рэч у моры, і стары чалавек любіў глядзець, як вялікія марскія чарапахі спажываюць іх. Угледзеўшы свае ахвяры, чарапахі падбіраліся да іх спераду, потым заплюшчвалі вочы гэтак, што і яны цалкам хаваліся пад панцыр, ды ўміналі тыя валокны і ўсё астатняе. Стары чалавек ахвотна пазіраў, як чарапахі елі іх, і яшчэ ён любіў хадзіць па ўзбярэжжы пасля шторму і чуць, як тыя з трэскам пукаюцца, калі ён ступае на іх сваімі цвёрдымі грубымі пятамі.

Ён любіў зялёных чарапах і ястрабіныя дзюбы⁴ за іх элігантнасць і спрыт, і за тое, што яны былі вельмі каштоўныя, а з лагоднай пагардай ставіўся да вялізных тупых калодагаловых⁵ у жоўтых латах, з іхнімі дзівацкімі любошчамі, шчасліва задаволеных, калі яны, заплюшчыўшы вочы, цярэбяць «партугальскія караблі».

Чарапахі не выклікалі ў яго містычных пачуццяў, хоць ён ні адзін год выходзіў у мора з рыбацкім гуртом лавіць іх. Ён шкадаваў іх усіх, нават гіганцкіх, падобных на велізарныя куфры чарапах⁶, гэчкіх доўгіх, як ягоная лодка, а вагою — з тону.

Большасць людзей як бы пабойваюцца чарапах, бо чарапашае сэрца гадзінамі б'ецца пасля таго, як яе парэжуць на кавалкі ды разбяруць. Але стары чалавек думаў: у мяне гэткае ж сэрца, ногі і рукі мае таксама падобныя на іхнія. Ён еў чарапашыя белыя яйкі, каб набрацца моцы. Ён еў іх увесь травень, каб быць дужым у верасні і кастрычніку ды агораць сапраўды вялікую рыбу.

Ён таксама зачэрпваў штодня кубак акулавага тлушчу з вялікай жалезнай бочкі ў халупе, дзе шмат якія рыбакі хавалі снасці. Бочка стаяла тут для ўсіх жадаючых. Большасць рыбакоў не пераносілі смаку тлушчу. Але наўрад ці той быў горшы за ўспорванне

¹ Злая вада (з іспанскай мовы) — народная назва сіфанафоры.

² *Раскеліна* — рана, язва.

³ Ліянападобны сумах ядавіты і кусцісты сумах ядавіты.

⁴ Від чарапах.

⁵ Карэтавыя чарапахі (з атрада марскіх).

⁶ Луты, скурыстыя чарапахі.

на додніцы, калі яны ўставалі, і, апроч таго, тлушч быў вельмі добрым ад прастуд і грыпаў і надта карысны для зроку.

Ён зірнуў угару і ўбачыў, што птах кругляе зноў.

— Ён знайшоў рыбу, — услых вымавіў стары чалавек. Ніводная лятучая рыба не разрэзала паверхні вады, і не разбягаліся ва ўсе бакі дробныя, якраз для прынады, рыбка. Але пакуль стары чалавек назіраў, невялікі тунец узняўся ў паветра, перавярнуўся і ўпаў галавой уніз у ваду. Тунец, бліснуўшы срэбрам на сонцы, упаў у мора, але за ім узняўся яшчэ адзін, і яшчэ, і яны мільгалі скрозь, узбоўтваючы ваду і доўгімі скачкамі пераследуючы дробную рыбу. Яны кружылі над ёю і гналі яе.

«Калі б яны не шыбалі гэтак хутка, я іх не ўпусціў бы», — думаў стары чалавек, назіраючы, як чарада запеньвае ваду, а птушка падае каменем уніз, акунаючыся і хапаючы дробную рыбу, што выплыла ў паніцы на паверхню.

— Птах — добры памочнік, — сказаў стары чалавек. Якраз тады шнур, што быў злучаны пятлёю з колцам ніта ў карме, напяўся пад яго нагой, якою ён прыціскаў пятлю, ён выпусціў вёслы і, моцна ўзяўшыся за шнур і адчуўшы вагу невялікага тунца, што тузаўся ды торгаўся, стаў выбіраць той у лодку. Рыба торгалася з усё большай зацягасцю, калі ён выцягваў шнур, і стары чалавек мог бачыць у вадзе блакітную спіну тунца і золата бакоў, перш як ён рыўком падцягнуў яго да борта і шпурнуў у лодку. Тунец ляжаў на карме на сонцы, тугі ды ашчадна зграбны, як адлітая куля, вырачыўшы вялікія неразумныя вочы, выбіваючы з сябе жыццё хуткімі дрыготкімі ўдарамі аб лодку акуратнага гожага хваста-бліскаўкі. Стукнуўшы яго па галаве палкай, каб не мучыўся, стары чалавек нагою пхнуў тунца, што ўсё яшчэ ўздрыгваў, у цень пад карму.

— Альбакор¹, — услых вымавіў ён. — З яго будзе цудоўная прынада. Ён заважыць дзесяць фунтаў.

Стары чалавек не памятаў, калі ўпершыню пачаў думаць уголас, як быў сам-насам з сабою. Ён спяваў на адзіноце, а часам напяваў уночы, у самоце несучы вахту на смэках² або на «чарапашых лодках».

Відаць, ён пачаў размаўляць услых адзін, калі хлопчык пайшоў ад яго. Але дакладна ён не памятаў. Ловячы рыбу разам, яны перамаўляліся з хлопчыкам звычайна толькі наконт сама неабходнага. Гутарылі ж яны ўночы альбо калі дрэннае надвор'е затрымлівала

¹ Даўгапёры тунец.

² Смэк — невялікае аднамачтавае рыбалоўнае судна, звычайна шлюп або тэндар.

іх на беразе. Уважалася за вартасць не размаўляць у моры без патрэбы, і стары чалавек заўжды лічыў якраз так і шанаву гэты закон. Але зараз ён выказваў свае думкі ўголас шмат разоў, бо не было побач ніводнае жывое душы, каб яны маглі каго раздражняць.

— Калі б хто пачуў, як я вось так гучна размаўляю, залічыў бы мяне ў вар'яты, — вымавіў ён услых. — Але ж я не вар'ят, і таму гэта мяне зусім не турбуе. І, апрача таго, багацейшыя маюць радыёпрыёмнікі, якія гутараць з імі ў іхніх лодках і расказваюць ім пра бейсбол.

«Цяпер не час займаць галаву бейсболам, — падумаў ён. — Цяпер трэба рупіцца пра адну-адзіную рэч. Тую, дзеля якой я нарадзіўся. Магчыма, акурат паблізу гэтай чарады ёсць вялікая рыбіна. Я падабраў усяго толькі блудніка, што адбіўся ад альбакораў, якія тут кормяцца. Але яны, жывячыся, рухаюцца далёка і хутка. Усё, што паказваецца сёння на паверхні, шыбуе вельмі хутка і на паўночны ўсход. Можна, зараз гэткая пара дня? А магчыма, гэта нейкая прыкмета, звязаная з надвор'ем, якой я не ведаю?»

Ён не мог цяпер бачыць зеляніны берага, адно толькі вяршыні блакітных узгоркаў, што выглядалі цяпер белымі, як быццам былі пакрытыя снегам, ды аблогі, нібы высокія снежныя горы над імі. Мора было вельмі цёмнае, і сонечнае праменне праламлялася ў вадзе, як у прызме. Мірыяды плямак планктону былі раптоўна знішчаны высокім сонцам, і толькі вялізныя глыбокія прызмы ў сіняй вадзе бачыў стары чалавек, пільнуючы шнуры, што беззаганна роўна ішлі ў вадзі глыбінёю ў мілю.

Тунцы, а рыбакі ўсіх гэтых рыб звалі тунцамі і толькі тады прыгадвалі іхнія назовы, калі даходзіла да продажу або калі абменьвалі тых на прынады, зноў сышлі ў глыбіню. Сонца было гарачае, старому чалавеку моцна грэла ў патыліцу, і той адчуваў, вяслючы, што па спіне ў яго сочыцца пот. «Я мог бы проста дазволіць плыні несці мяне, — падумаў ён, — ды спаць, накінуўшы пятлю шнура на палец нагі, каб абудзіцца. Але сёння мінае восемдзсят пяць дзён, і я павінен рыбаць кожны дзень як след».

Якраз у гэты момант, паглядзеўшы на шнуры, ён убачыў: адзін са свежавыразаных пруткоў рэзка пацягнула ўніз.

— Але, — сказаў ён. — Але, — і нячутна склаў вёсла ў лодку. Ён пацягнуўся па шнур і вось ужо лагодна трымаў яго паміж вялікім і ўказальным пальцамі правай рукі. Ён не адчуваў ні напругі, ні вагі, трымаў шнур без высілку. Потым рыба пацягнула зноў. Цяпер торганне было як бы пробнае, не моцнае і не цяжкое, і ён ведаў дакладна, што гэта. На глыбіні ста сажняў марлін¹ церабіў

¹ *Марлін* — уласна марлін, рыба, роднасная меч-рыбе; меч-рыба.

сардзіны, што пакрывалі вастрыві і стрыжань кручка там, дзе кручок ручной коўкі вытыркаўся з галавы малога тунца.

Стары чалавек, далікатна трымаючы шнур, мякка левай рукой адвязаў яго ад прута. Зараз ён мог дазволіць яму бегчы паміж пальцаў гэтак, што рыба не адчувала ніякай напругі.

«Так далёка ад берага ён павінен быць вялізны ў гэтым месяцы, — падумаў стары чалавек. — Еш іх, рыба. Еш іх. Прашу цябе, еш іх. Якія свяжукія яны! А ты там, унізе, на глыбіні шасцісот футаў, у гэтай халоднай вадзе, у цемрадзі. Павярніся яшчэ раз у гэтай цемрадзі ды зноў за іх бярыся».

Ён адчуў лёгкае асцярожнае тузанне, а пасля мацнейшае, гэта калі патрэбны быў пэўны высілак, каб сарваць галаву сардзіны з кручка. Потым не было нічога.

— Давай, давай, — услых сказаў стары чалавек. — Павярніся яшчэ раз. Толькі панюхай іх. Праўда, цудоўныя? Паеш іх напоўніцу зараз, а тады возьмешся за тунца. Цвёрды, халодны, прыемны на смак. Будзь смялейшая, рыба. Еш іх.

Ён чакаў са шнуром паміж вялікім і ўказальным пальцамі, назіраючы за ім, а таксама, адначасна, і за іншымі шнуромі, бо рыба магла шуснуць угару або ўніз. Потым паўтарылася тое асцярожнае тузанне.

— Ён возьме яго, — уголас вымавіў стары чалавек. — Божа, дапамажы яму ўзяць яго.

Але ён не ўзяў. Ён знік, стары чалавек не адчуў больш анічога.

— Ён не мог пайсці. Ён паварочваецца. Магчыма, ён ужо трапляў на кручок і штосьці памятае пра гэта.

Раптам ён адчуў лагодны дотык да шнура і моцна ўсцешыўся.

— Ён проста паварочваўся. Ён возьме яго.

Стары чалавек узрадаваўся, адчуўшы мяккае тузанне, а пасля — штосьці моцнае і неверагодна цяжкае. Гэта быў цяжар рыбы, і ён усё вызваляў і вызваляў шнур, адмотваючы першы з рэзервовых скруткаў. Той спаўзаў уніз, лёгка слізгаў паміж пальцамі старога чалавека, і ён услед адчуваў, які ў рыбы вялізны цяжар, хоць ледзь прытрымліваў шнур вялікім і ўказальным пальцамі.

— Вось дык рыбіна, — сказаў ён. — Схапіла тунца, кручок якраз збоку ў ейным роце, ды імкнецца з гэтым уцячы.

«Але марлін павернецца і праглыне тунца», — падумаў ён. Ён не вымавіў гэтага, бо ведаў, што калі скажаш пра нешта добрае, яно можа не здарыцца. Ён разумеў, якая гэта вялізная рыбіна, і нібыта бачыў, як яна імкне ў цемры з тунцом упоперак рота. У гэты міг ён адзначыў, што марлін спыніўся, але, як і раней,

стары чалавек адчуваў ягоную вагу. Пасля цяжар павялічыўся, і ён папусціў шнур. На нейкі момант ён мацней сціснуў яго вялікім і ўказальным пальцамі, і цяжар яшчэ пабольшаў ды пацягнуў шнур уніз.

— Ён узяў тунца, — сказаў стары чалавек. — Цяпер я дам яму як след наесціся.

Шнур, выслабанычыся, слізгаў паміж ягонымі пальцамі, а тым часам ён, працягнуўшы ўніз левую руку, прымацаваў вольны канец двух запасных маткоў да пятлі пары маткоў наступнага шнура. Зараз ён быў гатовы. Ён меў у запасе тры маткі шнура па сорок сажняў даўжынёю апроч таго, які ён выкарыстоўваў.

— З'еш трохі больш, — сказаў ён. — Паеш напоўніцу. Паеш гэтак, каб вастрые кручка трапіла табе ў сэрца і забіла цябе. Усплыві добранька на паверхню, каб я ўсадзіў у цябе гарпун. Так. Ты гатовы? Ты дастаткова доўга быў ля стала? Пара! — гучна вымавіў ён ды, моцна тузануўшы абедзвюма рукамі за шнур, падоўжыў яго на ярд, а тады падсякаў яшчэ і яшчэ раз, тузаючы шнур напераменку кожнай рукой з усёй сілаю рук і цела з яго наю вагою.

Нічога не адбылося. Рыба павольна плыла сабе, і стары чалавек ні на цалю не мог яе ўзняць. Ён цягнуў цераз плечы моцны, прызначаны для цяжкой рыбіны шнур, ажно той напяўся гэтак, што пацеркі вады адскоквалі ад яго. Потым шнур стаў паціху як бы сычэць¹ у вадзе, а ён па-ранейшаму трымаў яго, упіраючыся ў лаўку, не нахіляючыся назад. Лодка пачала паволі ісці ў кірунку паўночнага захаду.

Рыба плыла далей, як і дагэтуль, і ён плыў разам з ёю па ціхай вадзе. Іншыя прынады былі па-ранейшаму ў вадзе, але ён не мог нічога зрабіць.

— Як шкада, што са мной няма хлопчыка, — услых сказаў стары чалавек. — Рыба цягне мяне на буксіры, і я ж як той бітэнг². Можна было б прывязаць шнур да лодкі. Але ж марлін мог бы парваць яго. Я з усіх сіл мушу ўтрымліваць рыбіну і адпускаць шнур, калі гэта неабходна. Дзякуй Богу, што ён вандруе, а не шукае схову на глыбіні. Што я буду рабіць, калі ён усё ж надумае рушыць углыб, я не ведаю. Што я буду рабіць, калі ён дасць нырца ды спусціць дух, я не ведаю. Але зраблю нешта. Ёсць мноства рэчаў, якія я магу зрабіць.

Ён трымаў шнур, што аблягаў плечы, і сачыў за яго нахілам у вадзе і за лодкай, тая спакойна плыла на паўночны захад.

¹ *Сычэць* — утвараць глухія гукі, якія нагадваюць працяжнае вымаўленне гука [с].

² Слуп на палубе судна для ўтрымання буксірнага троса, якарнага каната і г.д.

«Гэта заб'е яго, — думаў стары чалавек. — Ён не зможа плысці гэтак заўжды». Але мінула чатыры гадзіны, а рыба плыла сабе, як і раней, у адкрытае мора і валакла за сабою лодку, а стары чалавек па-ранейшаму быў туга сцягнуты шнурам упоперак спіны.

— Я падчапіў яго на кручок апоўдні, — сказаў ён. — І я яго яшчэ не бачыў.

Ён надта рашуча ссунуў уніз свой саламяны капялюш перад тым, як зачапіў на кручок рыбіну, і цяпер той моцна муляў лоб. Смага мучыла таксама, і ён, апусціўшыся на калені, асцерагаючыся, каб незнарок не таргануць шнур, падабраўся, наколькі здолеў, да носа лодкі і адною рукою дацягнуўся да бутэльні з вадой. Ён адаткнуў яе і крыху адпіў. Потым трохі адпачыў на носе. Ён аддыхаўся, седзячы на непастаўленай мацце са згорнутым ветразем, — толькі б вытрываць.

Потым ён паглядзеў цераз плячо назад і ўбачыў, што на даяглядзе не відаць сушы. «Не бяда, — падумаў ён. — Я заўсёды змагу прыплыць на водбліск агнёў Гаваны. Яшчэ дзве гадзіны да заходу сонца, і, мажліва, рыба якраз выплыве. А не, дык тады, як узыздзе месяц. Калі ж не выплыве і тады, то, можа, на ўсходзе сонца. Здранцвеласці няма, і я чуюся дужым. Гэта ў яго кручок у роце. Ну і рыба, як цягне шнур! Відаць, ён шчыльна заціснуў дрот сваім ротам¹. Хацелася б на яго паглядзець адзін раз, каб ведаць, з кім я змагаюся».

Рыба плыла ўсю ноч і, наколькі ён мог меркаваць па зорах, не мяняла свайго кірунку. Стала холадна пасля таго, як сонца зайшло, пот на спіне, на руках і на яго старых нагах высах. Днём ён узяў мяшок, якім была накрыта бляшанка з прынадай, і разаслаў яго на сонцы сушыцца. Пасля, як сонца зайшло, ён завязаў мяшок на шыі, закінуўшы яго на спіну, ды асцярожна заправіў пад шнур, што быў на плячах, як бы падклаўшы туды падушку. Цяпер ён патрапіў гэтак прыхіліцца да носа лодкі, што стаў чуцца амаль няблага. Ягонае становішча было ў сапраўднасці, можа, крыху лепшае, як раней, але ён уважаў яго за нават і не кепскае.

«Я нічога не магу зрабіць з ім, а ён нічога не можа зрабіць са мной, — думаў ён. — Датуль, пакуль рыба вось так плыве».

Адзін раз стары чалавек устаў і памачыўся за борт лодкі, ды паглядзеў на зоры, і праверыў свой курс. Шнур выглядаў як зіхатлівая палоска, што падала ў вадку проста з яго плячэй. Зараз яны рухаліся павольней, водбліск агнёў Гаваны быў не гэтакі моцны,

¹ Для старога чалавека рыбіна, з якой ён змагаецца, сапернік, істота мужчынскага роду.

такім чынам ён зарыентаваўся, што плынь іх відочна нясе на ўсход. «Калі я згубіў бляск Гаваны, значыцца, мы больш падаліся на ўсход, — падумаў ён. — Бо, калі б рыба не збочыла са свайго курсу, бачыў бы яго яшчэ шмат гадзін. Цікава было б даведацца, як там бейсбол, як сённа згулялі ў вышэйшых лігах, — падумаў ён. — Гэта надзіва лёгка было б зрабіць, маючы радыё». Пасля ён загадаў сабе: заўсёды думай пра справу. Думай пра тое, што робіш. Не забівай галаву ніякім глупствам.

Потым сказаў уголас:

— Шкада, што са мною няма хлопчыка. Ён дапамагаў бы мне і глядзеў на гэта сам.

«Ніхто не павінен быць адзін у старым веку, — разважаў ён. — Але гэта непазбежна. Я мушу памятаць, што мне трэба з'есці тунца, пакуль той не сапсаваўся, каб не аслабець. Памятай: не мае значэння, хочацца табе есці або не, але ты мусіш спажыць яго ўранні. Памятай», — сказаў ён сабе. Уночы дзве марскія свінні падплылі да лодкі, і яму было чутна, як яны круціліся і пыхкалі. Ён мог адрозніць шумнае сапенне самца ад падобнага на ўздыхі пыхкання самкі.

— Гэта — добрыя істоты, — сказаў ён. — Яны гуляюць і жартуюць, і займаюцца любошчамі. Яны нашыя браты, як лятучыя рыбы.

Потым ён стаў шкадаваць вялікую рыбу, што зачэпілася на кручок. «Цудоўны і дзіўны марлін, і хто ведае, колькі яму гадоў — думаў ён. — Ніколі не траплялася мне такая дужая рыбіна, і ніводная не паводзіла сябе гэтакім дзіўным чынам. Магчыма, ён занадта мудры, каб скакаць. Ён мог бы знішчыць мяне скокамі або калі б уцякаў як шалёны. Але, магчыма, ён трапляў на кручок шмат разоў да гэтага і ведае, што яму трэба змагацца якраз так. Ён не падазрае, што супраць яго ўсяго адзін чалавек, ды і той стары. Але якая гэта вялізная рыбіна, і колькі грошай дадуць за яе на рынку, калі мяса добрае. Ён схопіў прынаду, як хапае самец, і ён цягне шнур, як самец, і ў ягоным змаганні няма ні знаку панікі. Хацеў бы я ведаць, ёсць у яго нейкія планы ці ён у такой жа распачы, што і я?»

Ён памятаў, як аднойчы зачэпіў на кручок аднаго з пары марлінаў. Рыба-самец заўсёды дазваляе самцы жывіцца першай, і самка, ахопленая панікай, усчала дзікае адчайнае змаганне, якое хутка знясіліла яе, і ўвесь час самец заставаўся з ёю, перасякаючы ў лёце шнур і кружачы з ёю на паверхні. Марлін быў гэтак блізка, што стары чалавек непакоіўся, каб той не перарэзаў шнур хвастом, вострым, як каса, і амаль гэткага памеру і формы. Калі стары

чалавек ударыў яе бусаком, а потым збабоўчыў¹ палкай, трымаючы за падобную на рапіру дзюбу з шорсткім, як наждак, краем і б'ючы па версе галавы, пакуль самчын колер не стаўся амаль такі, як адваротны бок люстра, і потым, з хлопчыкавай дапамогай, падняў яе на борт, самец не адлучаўся ад лодкі. Пасля, у той час, як стары чалавек разблытваў шнуры і рыхтаваў гарпун, самец высока скочыў у паветра побач з лодкай, каб убачыць сваю сяброўку, а пасля пайшоў глыбока ўніз, шырока распластаўшы свае лавандавыя грудныя плаўнікі і паказваючы ўсе свае шырокія лавандавыя палосы. Ён быў прыгожы, стары чалавек памятаў, і ён застаўся. «Гэта было самае сумнае здарэнне, звязанае з імі, якое мне выпала бачыць, — падумаў стары чалавек. — Хлопчык таксама быў засмучаны, і мы папрасілі ў яе прабачэння ды хуценька разабралі».

— Шкада, што тут няма хлопчыка, — сказаў ён уголас, прыхіліўшыся да закруленых дошак носа лодкі, і адчуў напругу шнура на плячах, моц вялізнай рыбіны, што кіравала той пуцявінай, якую выбрала. «Бо аднаго разу, дзякуючы маёй падступнасці², яму было неабходна зрабіць выбар», — падумаў стары чалавек.

Яму належала б заставацца ў глыбокіх цёмных водах, недаступным для ўсіх пастак, сілкоў і падманаў. А што да мяне, то я мусіў дабрацца сюды і адшукаць яго, і ў гэтым пераўзысці ўсіх людзей. Усіх людзей на зямлі. Цяпер мы злучаныя разам, былі такія ўжо ад паўдня. І аніхто не здольны дапамагчы ніводнаму з нас.

«Мажліва, не варта было мне ісці ў рыбакі, — падумаў ён. — Але дзеля гэтага я нарадзіўся. Я абавязкова павінен з'есці тунца, калі развіднее».

Незадоўга да світанку штосьці схпіла адну з прынад, што былі ззаду за ім. Ён пачуў, як трэснуў, зламаўшыся, прут, і шнур пачаў выслізгваць цераз планшыр лодкі. У цемрадзі ён выслабаніў нож з похвы і, прымаючы ўсю напругу на левае плячо, нахіліўся назад ды перарэзаў шнур на планшыры. Тады ён перацяў шнур, што быў найбліжэй да яго, і ў цемры звязаў вольныя канцы запасных маткоў. Ён дбала працаваў адною рукою, тута завязваючы вузлы, прыціснуўшы маткі нагой. Зараз ён меў шэсць запасных маткоў шнура. Два — дзе былі прынады, — што ён перарэзаў, ды два з прынадай, на якую клюнула рыбіна, і ўсе яны былі злучаны.

«Пасля таго як развіднее, — падумаў ён, — я дабяруся назад да прынады, што закінута на саракасажневую глыбіню, і перарэжу той шнур таксама ды злучу з запаснымі маткамі. Згублю дзвесце

¹ *Збабоўчыць* — стукнуць, агрэць, хлестануць.

² *Падступнасць* — здрада, падман, падлянка.

сажняў добрага каталонскага *cardei*¹, а таксама кручкі ды павадкі, але іх можна замяніць. А хто замяніць мне рыбіну, калі я зачাপлю на кручок другую і дазволю сарвацца першай? Не ведаю, што за рыба клявала. Гэта мог быць марлін або шыракадзюб², або і акула. Я не паспеў адчуць ейную цягу, бо мусіў пазбыцца ад яе як мага хутчэй».

Услых ён сказаў:

— Як я хацеў бы, каб тут быў са мной хлопчык.

Але хлопчыка няма. Ты маеш адно сябе самога, і было б найлепей, каб ты зараз папоўз назад, туды, дзе апошні шнур, цёмна цяпер ці не цёмна, перацяў той і злучыў з двума запаснымі маткамі.

Ён так і зрабіў. Гэта было няпроста ў цемрадзі, і рыба адзін раз так рэзка тузанула, што ён упаў і параніў твар пад вокам. Струменьчык крыві пацёк быў па шчацэ, але згаснуў, засох, не дайшоў да падбародка, і стары чалавек дабраўся назад на нос лодкі і адпачыў там, прысланіўшыся да борта. Ён паправіў мяшок і асцярожна перасунуў шнур на другое месца на плячах, злёгка пашморгаўшы ім, каб уведаць як цягне рыба, а пасля сунуў руку ў ваду: ці хутка рухаецца лодка?

«Цікава, чаму марлін так рэзка рвануўся? Відаць, дрот слізгануў па ягонай гарбатай спіне. Вядома, яму не можа быць гэтак блага, як маёй спіне. Але ж не будзе ён цягнуць лодку вечна, які б вялізны ні быў. Цяпер усё, што магло спрычыніць клопат, прыбрана з дарогі, і я маю вялікі запас шнура, а што мне яшчэ трэба?»

— Рыба, — лагодна вымавіў ён услых, — я застануся з табою аж да майго канца.

«І марлін застанецца са мною, так я мяркую, — падумаў ён, чакаючы, калі ж развіднее. Было холадна цяпер перад світаннем, і стары чалавек шчыльней прыціснуўся да борта, каб неяк сагрэцца. — Я здольны трываць не менш часу за яго», — падумаў ён. І калі крыху заднелася, ён убачыў, як туга напяты шнур ідзе ў ваду. Лодка плыла сабе далей, а першы краёчак сонца ўпаў на правае плячо старога чалавека.

«Ён кіруе на поўнач, — падумаў стары чалавек. — Плынь добра занесла нас на ўсход. Хацеў бы я, каб ён павярнуў ды плыў разам з плынню. Гэта паказала б, што ён стаміўся».

Калі ж сонца ўзьялося вышэй, стары чалавек без сумневу бачыў, што марлін не быў стамлёны. Ён угледзеў толькі адзін добры знак. Нахіл шнура сведчыў, што

¹ Шнур (з іспанскай мовы).

² Меч-рыба.

марлін плыў на меншай глыбіні. Гэта не азначала пэўна, што ён вынырне, пакажацца з вады. Але мог.

— Божа, хай бы ён паказаўся, — сказаў стары чалавек. — У мяне даволі шнура, каб управіцца з ім.

«Мажліва, калі я тропкі пацягну шнур, яму будзе балюча і ён вынырне, — падумаў стары чалавек. — Цяпер, калі стала светла, няхай бы ён вынырнуў з вады, каб тыя яго мяшкі ўздоўж хрыбта напоўніліся паветрам, бо тады ён не зможа падацца ў глыб мора канаць».

Стары чалавек паспрабаваў пабольшыць напругу шнура, але ўжо тады, калі ён падчапіў на кручок рыбіну, шнур быў напята да апошняга, і, нахліўшыся назад ды тузануўшы яго, ён адчуў прыкрою рэзь і зразумеў, што нацягнуць шнур болей нельга. «Я ўвогуле не павінен торгоць, — падумаў ён. — З кожным торганнем кручок пашырае рану, і марлін, раптам тузануўшыся, папросту сарвецца з кручка. А ўвогуле, я чуюся лепей зараз на сонейку, тым болей што на гэты раз не мушу глядзець на яго».

На шнуры віселі жоўтыя водарасці, але стары чалавек ведаў, што гэта толькі затарможвае рух лодкі, і быў усцешаны. Гэта былі Затокскія водарасці, якія так свяціліся ўночы.

— Рыба, — сказаў ён, — я люблю цябе і вельмі шаную. Але я дакончу цябе раней, як скончыцца гэты дзень.

«Хочацца спадзявацца», — падумаў ён.

З поўначы невялікая птушка падляцела да лодкі.

Гэта была паяка¹, і ляцела яна нізка над вадой.

Стары чалавек заўважыў, што тая вельмі знясіленая.

Птушка села на карму і адпачывала там. Потым яна мільганула над галавой старога чалавека, пераляцела на шнур, дзе пачувалася ўтульней.

— Колькі гадоў табе? — стары чалавек спытаўся ў птушкі. — Гэта твая першая вандроўка?

Птушка глянула на яго. Яна была занадта зняможаная нават для таго, каб упэўніцца, ці трывалы шнур, і зыбалася на ім, моцна ўхапіўшыся за яго сваімі далікатнымі лапкамі.

— Ён тугі, — сказаў ёй стары чалавек. — Аж занадта. Нягожа быць такой стомленай пасля бязветранай начы. Што гэта сталася з птушкамі?

«Ястрабы, — падумаў ён, — тыя кіруюць у адкрытае мора наперарэз вам». Але ён нічога не сказаў пра тое птушцы, якая ўсё адно не змагла б зразумець яго, ды і сама досыць хутка даведаецца пра ястрабаў.

¹ Адна з амаль сотні відаў амерыканскіх пеўчых птушак, мае яркі колер.

— Адпачні як след, пташка, — сказаў ён. — А потым ляці і выкарыстай свой шанц, як любы чалавек, альбо птах, альбо і рыба.

Яму рупіла размаўляць, бо спіна яго скалела ўночы і зараз сапраўды балела.

— Заставайся пакуль у маёй хаце, птушка, калі хочаш, — сказаў ён. — Шкада, што я не магу ўзняць ветразь і ўзяць цябе з сабою, цяпер, калі пачынае дзьмуць лёгкі брыз. Бо я тутака з сябрам.

Якраз тады рыбіна раптоўна рванулася, і стары чалавек зваліўся з ног на нос лодкі і мог бы ўпасці ў ваду, калі б не ўперся ў яго рукамі і не адпусціў шнур.

Птушка паляцела, калі шнур таргануўся, стары чалавек нават не бачыў, як яна пырхнула. Ён пільна абмацаў шнур праваю рукою і заўважыў, што з яе цячэ кроў.

— Значыцца, яго там чапіла, — сказаў ён уголас ды тузануў шнур ізноў: ці не ўдасца павярнуць марліна ў іншы бок? Але калі адчуў, што шнур напята да мяжы трываласці, больш не цягнуў, трымаючы яго ў такім стане.

— Блага цяпер табе, рыба, — сказаў ён. — І мне, ведае Бог, таксама.

Ён азірнуўся, каб убачыць птушку, бо цяпер быў бы рады такому кампаньёну. Але птушкі не было.

«Доўга ты тут не затрымалася, — падумаў чалавек. — Але табе будзе цяжэй там, куды ты ляціш, пакуль не дасягнеш берага. І як гэта я дазволіў рыбіне зрэзаць мяне адным хуткім рухам? Я, відаць, тупею. А можа, я пазіраў на птушачку ды разважаў пра яе. Цяпер буду звяртаць увагу толькі на сваю работу, і яшчэ я мушу з'есці тунца, каб потым не бракавала моцы».

— Як хацеў бы я, каб хлопчык быў тут і каб я меў трохі солі, — сказаў ён уголас.

Перасунуўшы цяжар шнура на левае плячо і асцярожна ўкленчыўшы, ён абмыў руку ў акіяне і трымаў яе, апушчаную ў ваду, больш за хвіліну, назіраючы, як цягнецца, знікае крываваы струменьчык і пльынь раўнамерна абцякае яе. Лодка ж кіравалася далей.

— Ён замарудзіў свой рух, — сказаў стары чалавек.

Ён яшчэ не вымаў бы руку з салёнай вады, але баяўся, што рыба зноўку тузанае, таму ён падняўся, моцна стаў на ногі і, узяўшы руку, патрымаў яе на сонцы. Гэта шнур пекануў па ёй. Рана была якраз у рабочай частцы рукі. Ён ведаў: рукі яшчэ спатрэбяцца, і яму зусім не хацелася быць параненым да пачатку змагання.

— А цяпер, — сказаў ён, калі яго рука высахла, — я павінен з'есці невялічкага тунца. Я магу дацягнуцца да яго бусаком і пасці тут, у камфорце.

Ён стаў на калені, намацаў бусаком тунца пад кармой і працягнуў да сябе, стараючыся не зачэпіць скруткі шнуроў.

Трымаючы шнур левым плячом ізноў і абапіраючыся левай жа рукою аб дошкі борта, ён зняў тунца з кручка бусака, а бусак паклаў на ранейшае месца. Ён прыціснуў рыбу адным каленам і стаў нарэзваць вузкія кавалкі цёмна-чырвонага мяса ўдоўж ад патыліцы да хваста. Гэта былі клінаватыя кавалкі, і ён наразаў іх, пачаўшы ад хрыбта аж да краю жывата. Ён адрэзаў шэсць скрылікаў і расклаў на носе лодкі, выцер нож аб штаны, падняў банітаў¹ шкілет за хвост ды шпурнуў за борт.

— Відаць, я не з'ем цэлы кавалак, — сказаў ён і паласнуў упоперак аднаго. Ён адчуваў усё тую ж напругу шнур, а левую руку звяло. Яна здранцвела сціскала цяжкі шнур, і ён з прыкрасцю глянуў на яе.

— Што гэта за рука, — сказаў ён. — Скурчвайся сабе, калі хочаш. Або вазьмі ды зрабіся кіпцюром. І хітрыкі табе не дапамогуць.

«Давай, падсілкоўвайся, — падумаў ён, глядзячы ў цёмную ваду на закінуты шнур. — З'еш гэта зараз, і ўмацуеш сваю руку. Не рука тут вінаватая, і ты шмат гадзін быў з рыбінай. І, магчыма, будзеш з ёю вечна. А зараз еш баніта».

Ён падняў кавалак, паклаў у рот і стаў павольна жаваць. Смак быў даволі прыемны.

«Жуй, як след, — падумаў ён, — каб выціснуць усенькі сок. Вядома, было б няблага мець зараз крыху лайма² або лімон, або соль».

— Як чуешся, рука? — спытаўся ён у рукі, здранцвейлай гэтак, што нельга было не згадаць *rigor mortis*³. Я з'ем трохі болей дзеля цябе.

Старанна жвакаючы, ён спажыў другую частку таго кавалка, што разрэзаў папалам, а пасля выплюнуў скуру.

— Ці не робіцца табе лепей, рука? Пэўна, занадта рана пытаюся? Ён узяў ды стаў жаваць другі цэлы кавалак.

«Дужая паўнакроўная рыба, — падумаў ён. — Мне пашэнціла, што я злавіў яе, а не дэльфіна. Дэльфін — той задужа салодкі. А гэтая — ледзь-ледзь, і ўся ейная моц захавалася.

Не выпадае быць непрактычным, — падумаў ён. — Шкада, што ў мяне няма крыху солі. Бо невядома, высушыць сонца тое, што засталася, ці зробіць гніллём. Таму мне лепей з'есці і астатняе, хоць я не галодны. Рыба з кручком плыве сабе. З'ем усё і тады буду гатовы».

¹ Баніт — драпежная рыба.

² Лайм — цытрон.

³ Трупнае скарчаненне (з лацінскай мовы).

— Набярыся цярпення, рука, — сказаў ён. — Я раблю гэта для цябе.

«З большай ахвотай я карміў бы рыбіну, — падумаў ён. — Марлін — мой брат. Але я мушу забіць яго, таму павінен быць дужы». Паволі, засяроджана стары чалавек спажыў усе клінападобныя скрылікі.

Ён выпрастаўся і выцер рукі аб порткі.

— А зараз, — сказаў ён, — можаш выпусціць шнур, рука, і я спраўлюся з ім адной правай рукой, пакуль у цябе не пройдзе гэтая трасца. — Ён паставіў нагу на цяжкі шнур, які раней трымала левая рука, і зноў напружана ўгнуў спіну.

— Божа, дапамажы мне пазбыцца гэтай здранцвеласці, — сказаў ён. — Бо хто ведае, ці не выкіне рыба якога коніка.

«Але пакуль што марлін спакойны, — падумаў ён, — і трымаецца свайго плана. Толькі што ў яго за план? І ці ёсць ён у мяне? Мой план я мушу дастасаваць да ягонага, зважаючы на вялізны памер марліна. Калі ён вынырне, пакажацца, я змагу яго ўхайдоліць. Але ён, відаць, надумаў заставацца там заўжды. Дык і я застануся з ім назаўжды».

Ён пацёр скурчаную руку аб нагавіцы і памкнуўся размяць непаслухмяныя пальцы. Але рука не расціскалася. «Мажліва, сонца ёй дапаможа, — падумаў ён. — Маждліва, яна расціснецца, калі ператравіцца дужы сыры тунец. Калі мне трэба расціснуць руку, я зраблю гэта, чаго б яно ні каштавала. Але не цяпер, не ўжываючы сілу. Хай здранцвенне пройдзе само, хай рука акрыяе самохаць¹. Ці ж не я знявечыў яе ўночы, калі было неабходна выслабаныць ды злучыць тыя шнуры?»²

Ён глянуў удаль на мора, і да яго прыйшла думка: які ён цяпер адзінокі. Але тут ён угледзеў у глыбокай цёмнай вадзе прамяністыя прызмы і ўбачыў шнур, што цягнуўся за кармою, і кранутую дзіўнай хвалістасцю роўнядзь. Воблакі збіраліся ў кучы, як бывае перад пасатам, ён зірнуў угару і ўбачыў чараду дзікіх качак, што вырысоўвалася, як на гравюры, на небе над вадою, пасля яна зацягнулася смугою, потым выразна паўстала зноў, і ён спасцігнуў, што чалавек ніколі не бывае самотны ў моры.

Ён падумаў, як баяцца некаторыя людзі заплываць у малых лодках у адкрытае мора, адкуль не відаць сушы. Яны маюць рацыю ў тыя месяцы, калі надвор'е раптоўна пагаршаецца. Але зараз была пара цыклонаў, а калі іх, цыклонаў, у такі час няма, гэта найлепшая пара ва ўсім годзе.

¹ Самохаць — самастойна, сама сабе.

Калі цыклон набліжаецца, а ты ў моры, заўжды ёсць ягонья прыкметы на небе за колькі дзён наперад. На беразе не кожны іх бачыць, бо і не ведае, што яны ёсць: у форме воблакаў, напрыклад. Але зараз цыклона не чакаецца.

Ён падняў галаву і ўбачыў: белыя кучавыя воблакі, што грудкі марозіва, дружна збіраліся да купы, а яшчэ вышэй як бы тонкае пер'е прыліпла да высокага вераснёўскага неба.

— Лёгкі *brisa*¹, — сказаў ён. — Надвор'е лепшае для мяне, як для цябе, рыба.

Ягоная левая рука была па-ранейшаму скурчана, але паволі ён адгінаў пальцы.

«Ненавіджу здранцвенне, — падумаў ён. — Тваё ўласнае цела табе здраджвае. Сорам, калі ў цябе на людзях панос ад сапсаванай рыбы ці мяса або ты ванітуеш ад іх. Але здранцвенне (ён думаў пра яго як пра *calambre*²) асабліва прыніжае чалавека тады, калі ён адзін. Калі б хлопчык быў тут, ён бы расцёр мне руку ад перадплечча і зняў анямеласць. Але яна паздравее».

Ён адчуў правай рукой, што рыба тузае шнур не гэтак, як раней, і тады ўбачыў, што шнур мае інакшы нахіл. Пасля, калі ён налёг на шнур, а левай рукой моцна і хутка ляпнуў па сцягне, то ўбачыў, як шнур паціху ідзе ўгору.

— Ён выплывае на паверхню, — сказаў стары чалавек. — Ажывай, рука. Калі ласка, ажывай.

Шнур выходзіў паволі, але няспынна, і неўзабаве паверхня вады ўзнялася перад лодкай, і марлін выплыў. Ён выныраў несканчона доўга, і вада сцякала з ягоных бакоў. Яскравы на сонцы, галаву і спіну ён меў цёмна-ліловыя, а шырокія палосы на баках — светлага лавандавага колеру. Яго шабля была доўгая, як бейсбольная бітка, і звужаная, што рапіра, і ён падняўся на ўвесь рост з вады і пасля зноўку сягнуў туды, плаўна, усё адно як ныральшчык, і стары чалавек бачыў, як хаваецца ў вадзе вялізны, падобны на лязо касы, хвост і як папоўз уніз шнур.

— Ён на два футы даўжэйшы за мой човен, — сказаў стары чалавек.

Шнур ішоў уніз хутка, але не сутаргава, і рыба не была спуджаная. Стары чалавек намагаўся абедзвюма рукамі ўтрымліваць такую напругу, якая яшчэ была бяспечная. Ён ведаў, што калі не здолее запаволіць рыбу разважным мерным ціскам, тая можа забраць увесь шнур і парваць.

¹ Брыз (з іспанскай мовы).

² Здранцвенне (з іспанскай мовы).

«Гэта вялізны марлін, і я мушу адужаць яго, — падумаў ён. — Я не павінен дазволіць яму ўведаць сваю ўласную моц, ані тое, што ён мог бы зрабіць, пусціўшыся наўцёкі. Калі б гэта быў я, дык напружыў бы ўсе свае сілы і даў ходу, пакуль штосьці не парвалася б. Але, дзякуй Богу, яны не такія разумныя, як мы, хто вымае з іх дух, хоць яны болей спрытныя і высакародныя за нас».

Стары чалавек бачыў шмат велізарных рыбін. Гэткіх, што важылі больш за тысячу фунтаў, і за сваё жыццё злавіў дзвюх такога памеру, але не адзін. А зараз адзін — і на даляглядзе не відаць сушы — ён быў прывязаны да найвялікшай рыбы, якую калі-небудзь бачыў, большай за тыя, пра якіх чуў, і сцягтыя пальцы на ягонай левай руцэ былі паранейшаму, як сціснутыя арліныя кіпцюры.

«Але рука разагнецца, — падумаў ён. — Ну, так, яна разагнецца, каб дапамагчы правай руцэ. Гэта тры браты: рыба і абедзве мае рукі. Яна павінна разгнуцца. Не надта годна з яе боку быць здранцвейай». Рыба ізноў запаволіла свой рух і плыла са звычайнай хуткасцю.

«Хацеў бы я ведаць, чаго ён вынырнуў, — падумаў стары чалавек. — Ці не дзеля таго, каб паказаць мне, які ён вялікі. Зараз я ведаю хоць гэта, — падумаў ён. — Я хацеў бы паказаць яму, што за чалавек я. Але ж ён убачыў бы скручаную руку. Няхай ён думае, што я магутнейшы, чым ёсць, і такі я і буду. Калі б я быў рыбай, — падумаў стары чалавек, — хай бы ён меў усё, што мае, супроць адной маёй волі ды майго розуму».

Ён зручна ўладкаваўся, адчуваючы трываласць борта, і, здавалася, без вялікіх высілкаў пераносіў цяжкасці, і рыба звыкла плыла сабе, і лодка паволі кіравалася па цёмнай вадзе. Вятрыска, які прыйшоў з усходу, прынёс з сабой невялікае хваляванне, апоўдні левая рука старога чалавека ажыла.

— Благая навіна для цябе, рыба, — сказаў ён і пасунуў шнур на мяшку, што акрываў ягоныя плечы.

Уладзіўшыся як найячэй, ён усё ж пакутаваў, хоць не прызнаваўся ў тым нават самому сабе.

— Я не набожны, — вымавіў ён. — Але я прачытаю дзесяць «Ойчаў нашых» і дзесяць «Анэльскіх прывітанняў», каб злавіць гэтую рыбу, і я абяцаю зрабіць пілігрымку да Кабрэнскай Божай Маці, калі злаўлю. Вось маё абяцанне.

Ён пачаў чытаць малітвы. Часам так стамляўся, што не ўспаміналіся словы, і тады ён стаў чытаць як найхутчэй, каб словы прыходзілі аўтаматычна. «Анэльскае прывітанне» лягчэй казаць, як «Ойча наш», — падумаў ён.

— Вітай, Марыя, поўная ласкі, Госпад з табою, бласлаўёная ты між жанчынамі і бласлаўёны плод улоння твайго — Езус. Святая Марыя, Маці Божая, маліся за нас грэшных цяпер і ў хвіліну смерці нашай. Амін. — І ён дадаў: — Бласлаўёная Панна, маліся, каб гэты марлін навярнуў галавой. Хоць ён і цудоўны.

Прачытаўшы малітвы і чуючыся нашмат лепей, але пакутуючы па-ранейшаму, а мо і трохі болей, ён прыхінуўся да носа лодкі і стаў разварушваць пальцы левай рукі.

Сонца прыпякала, хоць і пачаў дзьмуць лагодны ветрык.

— Варта было б зноў начапіць рыбку ды закінуць з кармы той малы шнур, — сказаў ён. — Калі рыба захоча заставацца ў моры і наступную ноч, мне спатрэбіцца нешта есці. Вады і то засталася на дне бутэльку. Не думаю, што мне ўдасца злавіць тут штосьці, апроч дэльфіна. Але свежы і ён прыймальны. Добра было б, каб лютучая рыба завітала на борт уначы. Але ж у мяне няма жаднага святла, што вабіла б іх сюды. Лютучая рыба выдатная на смак сырая, і мне не трэба будзе разрэзваць яе на кавалкі. Я мушу ашчаджаць усе свае сілы. Хрысце, я не ведаў, што ён гэтакі вялізны.

— І ўсё ж ты спусціш дух, — сказаў стары чалавек. — Ва ўсёй сваёй велічы і бляску.

«Хоць гэта і несправядліва, — падумаў ён. — Але я пакажу яму, на што здатны чалавек і што чалавек можа вытрываць».

— Я гаварыў хлопчыку, што я незвычайны чалавек, — сказаў ён. — Зараз я павінен гэта даказаць.

Не мела значэння, што ён даказваў такое сцвярджанне тысячу разоў. Цяпер ён даказвае ізноў. Кожны раз быў новым разам, і, даказваючы, ён ніколі не думаў пра мінулае.

«Як добра было б, каб ён заснуў і каб я мог заснуць і сніць пра львоў, — падумаў стары чалавек. — Чаму менавіта яны, ільвы, заселі ў маёй памяці? Не разважай, старэча, — сказаў ён сабе. — Давай, прыхініся да борта і ні пра што не думай. Ён працуе. А ты асабліва не намагайся».

Было ўжо, можна сказаць, папаўдні, лодка паволі плыла тым жа кірункам. Але зараз яе падштурхоўваў і ветрык з усходу. Стары чалавек у лодцы мякка саслізгваў з хвалі на хвалю, і нават боль ад шнура ўпоперак спіны здаваўся яму зусім не пакутлівы.

Неяк пасля паўдня шнур пачаў узнімацца зноў. Аднак рыба ўсяго толькі паднялася трохі вышэй. Сонца ўгравала левую руку і плячо старога чалавека, ды ягоную спіну, і, такім чынам, ён зразумеў, што рыба павярнула на паўночны ўсход.

Зараз, калі ён ужо бачыў яго, ён мог уявіць сабе, як марлін плавае ў вадзе з распасцёртымі, нібы крылы, фіялетавымі груднымі плаўнікамі, кроячы цемру прамым вялізным хвостом. «Цікава, што ён бачыць на такой глыбіні, — падумаў стары чалавек. — Ягонае вока з кулак, у каня яно куды меншае, але той здатны бачыць у цемры. Некалі я зусім няблага бачыў у цемры, не ў поўнай, вядома. Не нашмат горш за ката».

Сонечная цяпло і тое, што стары чалавек варушыў і варушыў пальцамі, знялі здранцвеласць з левай рукі поўнасцю, і ён пачаў перакладваць на яе ўсё больш работы ды паццепваць мускуламі спіны, каб трошкі перасунуць балючы шнур.

— Калі ты не стамілася, рыба, — сказаў ён уголас, — дык ты вельмі дзіўная.

Ён чуўся зняможаным і ведаў, што неўзабаве прыйдзе ноч, і стараўся думаць пра іншыя рэчы. Ён думаў пра Вялікія Лігі (для яго яны былі *Oran Ligas*), памятаючы, што «Янкі» з Нью-Ёрка гулялі з дэтройцкімі «Тыграмі».

«Другі дзень мінае, як я не ведаю вынікаў *juegos*¹, — падумаў ён. — Але я не павінен губляць веры, і я мушу быць вартым вялікага Дзі Маджыя, які ўсё робіць дасканала, перасільваючы нават боль ад пятачнай шпory. Што гэта за штука: пятачная шпора? — спытаўся ён у самога сябе.

У нас яе ніколі не бывае. Няўжо ад яе гэтак жа балюча, як ад шпory байцовага пеўня ў пяту? Наўрад ці я здолеў бы вытрымаць гэта або страту вока ці абодвух вачэй ды працягваць змагацца, як тыя байцовыя пеўні. Чалавек не роўня найлепшым птахам і звярам. Усё ж я ахвотней быў бы той істотай, што цяпер там, пада мною, у цемрадзі мора».

— Пакуль не завіталі акулы, — сказаў ён услых. — Завітаюць акулы — Божа, ратуй яго і мяне.

«Як табе здаецца, ці вартаваў бы гэтую рыбіну вялікі Дзі Маджыя так доўга, як вартавацьму я? — задаў ён сабе пытанне. — Я перакананы, што ён быў бы тут яшчэ лепшы за мяне, бо малады і дужы. Ягоны бацька таксама быў рыбац. Дык ці надта балюча яму ад той пятачнай шпory?»

— Не ведаю, — уголас вымавіў ён. — Пятачнай шпory ў мяне ніколі не было.

Калі сонца зайшло, стары чалавек прыгадаў, каб надаць сабе ўпэўненасці, як некалі ў таверне ў Касабланцы ён дужаўся, чыя рука мацнейшая, з вялізным неграм са Сьенфуэгаса, які быў наймацнейшым хлопцам ва ўсім порце. Яны правялі адзін дзень і адну

¹ Спартыўныя гульні (з іспанскай мовы).

ноч, упіраючы локці ў накрэсленую крэйдаі на сталае рысу, з выпрастанымі перадплеччамі, намёртва счапіўшы рукі. Кожны намагаўся пакласці руку другога на стол. Багата хто біўся аб заклад, людзі заходзілі і пакідалі пакой, асветлены газніцамі, а ён глядзеў на неграву ручышчу, на ягоную кісць і ў твар яму. Яны змянялі рэферы кожныя чатыры гадзіны пасля першых васьмі, каб судзі маглі паспаць. Кроў выступіла з-пад ягоных пазногцяў і негравых, і яны пазіралі адзін аднаму ў вочы і на рукі, і на перадплеччы, і спрачальнікі прыходзілі і выходзілі з пакоя, а то ўсаджваліся на высокія крэслы, што стаялі каля сцяны, ды назіралі. Лямпы кідалі цені на драўляныя, афарбаваныя яскравым блакітам сцены. Неграў цень быў велізарны, і ён поўз па сцяне, калі вецер раскалыхваў лямпы.

Розніца паміж грашымі, што ставілі на кон, і сумай, якую атрымаў бы пераможца ў закладзе, усю ноч мянялася ў той ці іншы бок, і гледачы напампоўвалі негра ромам і запальвалі яму цыгарэты. Урэшце негр, на добрым падпітку, ажно лез са скуры і аднаго разу змусіў руку старога чалавека, які тады не быў стары, а быў Сант'ягам *El Campeon*¹, амаль на тры цалі страціць раўнавагу.

Але стары чалавек патрапіў выпрастаць руку, і тая зноў была ўпоравень з супернікавай. Ён быў упэўнены зараз, што адужаў гэтага чудаўнага хлопца і сапраўднага атлета. І на світанні, калі спрачальнікі прасілі абвясціць, што двубой скончыўся нічыёй, і рэферы адмоўна круціў галавой, ён, рашуча намогшыся, стаў хіліць неграву руку ніжэй і ніжэй, пакуль тая не легла на сталёніцу. Матч распачаўся ў нядзелю раніцой і скончыўся раніцой у панядзелак. Багата хто з тых, што біліся аб заклад, прасілі абвясціць нічыю, бо яны мусілі ісці — у порт грузіць мяшкі з цукрам або на працу ў Гаванскую Вугальную Кампанію. Каб не гэта, кожнаму рупіла б дачакацца фініша. Але ж ён фінішаваў, і раней, як хто-кольвек павінен быў ісці на работу.

Яго доўга ўсе звалі Чэмпіёнам, а ўвесну быў матч у адказ. Але няшмат грошай ставілася на кон, і ён лёгка выйграў матч, бо падарваў у негра са Сьенфуэгаса веру ва ўласныя сілы ў першым паядынку. Пасля ён правёў яшчэ пару матчаў, а потым — ніводнага. Ён вырашыў, што здольны адужаць любога, калі моцна заха-ча, але гэта шкодна для ягонай правай рукі, якою ён ловіць рыбу. Ён правёў колькі пробных матчаў, дужаючыся левай. Аднак левая рука заўсёды была здрадніцкаю і ніколі не выконвала ягоных загадаў, і таму ён не даваў ёй веры.

¹ Чэмпіён (з іспанскай мовы).

«Сонца добра выпаліць ейную хваробу, — падумаў ён. — Яна не павінна больш дранцвець, хіба што ўначы будзе занадта холадна. Хацеў бы я ведаць, што прынясе гэтая ноч».

Самалёт праляцеў над галавой на сваім шляху ў Майямі, і ён бачыў, як ягоны цень спудзіў чароды лятучых рыб і тыя шуганулі ўгору.

— Калі гэтулькі лятучай рыбы, дык тут павінен быць дэльфін, — сказаў ён і налёг на шнур, каб уведаць, ці нельга трохі падцягнуць рыбіну. Але не, ад напятага — глядзі, каб не парваўся, — шнура ажно адскоквалі кроплі. Лодка паволі кіравала наперад, і ён назіраў за самалётам, пакуль той не знік з поля зроку.

«Відочна, у самалёце дужа нязвыкла, — падумаў стары чалавек. — Цікава, як выглядае мора з такое высі? Яны павінны добра бачыць рыбу, калі лётаюць не занадта высока. Я хацеў бы лётаць вельмі павольна на вышыні двухсот сажняў і выглядаць рыбу згары. Калі я хадзіў у мора лавіць чарапах, то забіраўся на салінг на вяршыню мачты і нават з той вышыні бачыў нямала. Дэльфіны адтуль зелянейшыя, і ты можаш бачыць іхнія палосы і фіялетаваы плямы, і можаш бачыць увесь касяк, як яны плаваюць. Чаму гэта так, што ўсе борздыя рыбы з цёмных глыбінняў маюць фіялетаваы спіны і, зазвычай, фіялетаваы палосы або плямы? Дэльфін толькі здаецца зялёным, а ў сапраўднасці ён залацісты. Але калі ён прыходзіць карміцца, добра прагаладаўшыся, фіялетаваы палосы паказваюцца ў яго на баках, як у марліна. Ці гэта ад злосці, ці ад большай хуткасці яны выступаюць?»

Якраз перад тым, як сталася цёмна, а стары чалавек мінаў вялізную выспу саргасавых водарасцей, што ўздымаліся і калыхаліся ў светлым моры, як быццам акіян мілаваўся з некім пад жоўтаю коўдраю, невялічкі шнур ухапіў дэльфін. Ён убачыў яго, калі той скочыў у паветра, сапраўды залаты ў апошнім праменні сонца, выгінаючыся і шалёна матляючы плаўнікамі ў паветры. Дэльфін скочыў яшчэ раз, дэманструючы акрабатьку страху, і стары чалавек прабраўся назад на карму і, скурчыўшыся, трымаючы вялікі шнур ўсёю праваю рукою, цягнуў дэльфіна леваю, наступаючы на штораз даўжэйшы шнур голаю леваю нагою. Калі рыба была ля самай кармы, вар'юючы, кідаючыся з боку ў бок, стары чалавек перагнуўся цераз карму, уцягнуў яе, зіхотка-залатую, з фіялетавымі плямамі, у лодку. Ейныя сківіцы сутаргава працавалі, яна кусала і кусала кручок, малоцячы дно чоўна доўгім пляскатым целам, хвастом і галавою, пакуль ён не агрэў яе па зіхатлівай залатой галаве і пакуль яна не ўздрыгнула і не супакоілася.

Стары чалавек зняў з кручка рыбу, насадзіў на яго другую сардзіну і закінуў шнур. Пасля ён паволі стаў прабірацца назад

на нос. Ён памыў левую руку і выцер яе аб нагавіцы. Пасля пераклаў цяжкі шнур з правай рукі ў левую і памыў правую руку ў вадзе, назіраючы, як сонца апускалася ў акіян і з якім нахілам цягнуўся вялікі шнур.

— Ён плыве, як плыў, — сказаў стары чалавек. Але паназіраўшы, як вада абцякае руку, заўважыў: рух лодкі стаў куды больш павольны.

— Я звязу два вёслы разам, упоперак кармы, і гэта замарудзіць вандроўку ўночы, — сказаў ён. — І яму, і мне пара адпачыць.

«Разумней будзе растрыбушыць дэльфіна трошкі пазней, каб зберагчы кроў у мясе, — падумаў ён. — Зраблю гэта пазней і тады ж звязу вёслы, для тармажэння. Няхай марлін цешыцца спакоем, не варта яго асабліва турбаваць на заходзе. Заход сонца — цяжкая часіна для рыб».

Ён высушыў руку, трымаючы яе ў паветры, пасля ўхапіў ёю шнур і, расслабіўшыся як мог, даў падцягнуць сябе наперад да борта, гэтак, што на саму лодку прыпадала цяпер напругі не менш, калі не болей, як на яго.

«Я вучуся, як спраўляцца з такім клопатам, — падумаў ён. — Прынамсі, з гэтай часткай работы. І не забудзься яшчэ, што ён не еў з таго часу, як узяў прынаду, і што ён вялізны і яму трэба шмат ежы. А я з'еў цэлага баніта. Заўтра прымуся за дэльфіна. Ён зваў яго *dorado*. Мажліва, пакаштую ўжо тады, калі буду чысціць. Яго куды цяжэй есці, як баніта. Але ж лёгкага нічога няма».

— Як пачуваешся, рыба? — спытаўся ён уголас. — Я добра пачуваюся, і мая левая рука паздаравела, і я маю запас ежы на ноч і на дзень. Так што цягні лодку, рыба.

Ён не чуўся напраўду добра, боль ад шнура, які ўядаўся ў спіну, ужо быў не проста боль — ён перайшоў у тупую ламоту, якой ён пабойваўся. «Але са мной здараліся горшыя рэчы, — думаў ён. — Мая рука толькі трошкі парэзаная, а другая ўжо не здранцвелая. Ногі мае ў парадку. Апроч таго, цяпер у мяне ёсць перавага: я маю правізію».

Ужо сцімнела — у верасні па заходзе сонца цямнее хутка. Ён ляжаў, прыхінуўшыся да шэрых абшарпаных дошак лодкі, адпачываючы ад усёй сваёй стомы. Загарэліся першыя зоркі. Яму была невядома назва зоркі Рыгель, але ён бачыў яе і ведаў, што неўзабаве выйдучы і астатнія, і ён будзе з усімі сваімі далёкімі сябрамі.

— Марлін — таксама мой сябра, — сказаў ён услых. — Гэткага я ніколі не бачыў і не чуў, што ёсць такі. Але я павінен забіць яго. Добра яшчэ, што нам не трэба спрабаваць забіць зоры.

«Уяві, што было б, калі б чалавек штодня спрабаваў уходаць месяц, — падумаў ён. — Месяц жа не стаіць на месцы. А можаш

сабе ўявіць, як чалавек штодня палюе на сонца? Мы нарадзіліся шчаслівыя», — прыйшоў ён да высновы.

Потым яму стала шкада вялізную рыбіну, якая не мела чаго есці. Але яго рашучы намер даканаць марліна ніяк не паслабеў ад таго шкадавання. «Як багата людзей накорміць ён, — разважаў стары чалавек. — Але ці вартыя яны есці яго? Ну, безумоўна, не. Няма анікога, хто быў бы варты спажыць яго, гэтак ён сябе паводзіць, з такім пачуццём годнасці».

«Я не дужа разумею гэтыя рэчы, — падумаў ён. — Але добра, што нам не трэба намагацца забіць сонца або месяц, або зоркі. Досьць таго, што мы жывімся морам і вымаем дух з нашых праўдзівых сяброў.

А цяпер, — падумаў стары чалавек, — трэба вырашыць з тармажэннем. Яно мае свае хібы і свае вартасці. Я магу згубіць гэтулькі шнура, што згублю і марліна, калі той рване ад мяне, а тормаз — звязаныя адно з другім вёслы — будзе на месцы, і лодка згубіць усю сваю лёгкасць. Вядома, ейная лёгкасць доўжыць нашыя супольныя пакуты, але яна ж — зарука маёй бяспекі, бо ён здатны на вялізную хуткасць, якою яшчэ ніколі не карыстаўся. Што б там ні было, я павінен растрыбушыць дэльфіна, каб не сапсаваўся, і трохі з'есці, каб захаваць сілу.

Зараз я адпачну яшчэ гадзінку, пагляджу, ці гэтакі ж ён моцны, што быў, і ці гэтак жа, як раней, плыве, а потым падамся на карму са сваім рупескам і цвёрда наважу, што рабіць. Тым часам я магу назіраць, як ён трымаецца і ці нямашака з ім якіх змен. Вёслы — добрая прыдумка, але зараз гуляць трэба з аглядкай! Гэта яшчэ рыба хоць куды, і я заўважыў, што кручок быў у куче рота, і рот быў шчыльна закрыты. Такой бяды той кручок. Голад — вось што яму дапякае, і тое, што супроць яго якаясьці незразумелая яму сіла. Спачывай зараз, старэча, а ён хай сабе працуе, пакуль твой чарод не прыйдзе».

Ён адпачываў, як яму здалося, гадзіны дзве. Месяц узышоў на небе позна, толькі па ім ён мог вызначыць час. Дый ці адпачываў ён папраўдзе? Стары чалавек, як і раней, нёс на сваіх плячах няспынную цягу рыбы, але ён паклаў левую руку на планшыр лодкі і ўсё больш давяраўся лодцы самой, ейнаму супраціву рыбіне. «Як было б проста і добра, калі б я мог напяць шнур моцна, — падумаў ён. — Але калі марлін раптоўна толькі падасца ўбок, то парве яго. Я павінен змякчаць напругу шнура сваім целам і ў любы час быць гатовы адпусціць той абедзвюма рукамі».

— Але ты яшчэ не спаў, старэча, — сказаў ён уголас. — Гэта ж палова дня і ноч, і другі дзень, а ты яшчэ не спаў. Ты павінен

вынайці спосаб, як трохі паспаць, калі ён спакойна плыве. Не сплочы, у галаве возьме і памутнее.

«Але галава ў мяне ясная, — падумаў ён. — Дужа ясная. Я такі ж ясны, як зоркі, а мы — радня¹. І ўсё ж я павінен паспаць. Зоркі спяць, і месяц, і сонца спіць, і нават акіян спіць часам, у пэўныя дні, калі плынь замірае, калі ягоная паверхня гладзюсенькая.

Але не забудзься пра сон, — падумаў ён. — Трэба сябе змусіць, а пасля прыдумай штосьці простае і пэўнае наконт шнураў. Ідзі назад і прыгатуй дэльфіна. Гэта занадта небяспечна: прыста-соўваць вёслы для тармажэння, калі ты павінен спаць».

— Я мог бы абысціся без сну, — сказаў ён сабе. — Але гэта было б задужа небяспечна.

Ён стаў прабірацца назад на карму, намагаючыся не таргануць шнуром, які трымаў марлін. «Мажліва, яго самога зморвае сон, — падумаў стары чалавек. Але я не хачу, каб ён адпачываў. Ён павінен цягнуць, пакуль не зойдзецца».

Зноў апынуўшыся на карме, стары чалавек павярнуўся гэтак, што адна яго левая рука вытрымлівала цяпер тое, што раней плечы, і правай рукой дастаў нож з похвы. Зоры зараз свяцілі зырка, ён выразна бачыў дэльфіна і ўсадзіў лязо нажа ў ягоную галаву, а пасля выцягнуў дэльфіна з-пад кармы. Прыціснуўшы адной нагой рыбу, не марудзячы, ён разрэзаў яе ад задняга праходу аж да кончыка ніжняй сківіцы. Потым адклаў нож і трыбушыў рыбу правай рукой, дачыста выбіраючы вантробы і вырываючы шчэлепы. Ён адчуў, што трымае ў руках цяжкі і слізкі страўнік, і расцяў яго. Унутры былі дзве лятучыя рыбы, свежыя і цвёрдыя. Ён паклаў іх побач, а вантробы ды шчэлепы кінуў за карму. Яны патаналі, пакідаючы ў вадзе святлісты след. Рыба была халодная, струпявата-шэра-белая ў зорным святле, і стары чалавек аблупіў адзін бок, прытрымліваючы правай нагой яе галаву. Пасля перавярнуў рыбу і зняў скуру з другога боку, ды адрэзаў мяса з абодвух: ад галавы ажно да хваста.

Ён кінуў шкілет за борт і паглядзеў, ці хоць трохі не закруціцца вада. Але ўбачыў толькі святло, запаленае яго павольным апусканнем. Тады ён павярнуўся і ўладкаваў дзвюх лятучых рыб усярэдзіне двух рыбных філе, а пасля, паклаўшы нож назад у похву, памалу дабіраўся назад на нос. Яго спіна была сагнутая ад цяжару шнура ўпоперак яе, а ў правай руцэ ён нёс рыбу.

Там, на носе, ён расклаў на дне лодкі два рыбных філе і побач — лятучых рыб. Тады перасунуў шнур на плячах на новае

¹ Літаральна — браты.

месца і зноўку трымаў левай рукой, упіраючыся ў планшыр. Пасля ён перагнуўся цераз борт і памыў лятучую рыбу ў вадзе, назіраючы, з якой хуткасцю вада абцякае руку. Ягоная рука свяцілася, ён жа чысціў рыбу. Струмень быў не гэткі моцны, і калі ён выціраў рабро далоні аб дошкі, часцінкі фосфару павольна пльлі да кармы.

— Ён стомлены або адпачывае, — сказаў стары чалавек. — А зараз я мушу спажыць пасілак з гэтага дэльфіна, перадыхнуць і трошкі паспаць.

Пад зорамі ўсё больш і больш халоднай ночы стары чалавек з'еў палавінку рыбнага філе і лятучую рыбу (папярэдне ён растрыбушыў яе і адрэзаў ёй галаву).

— Якая выдатная ежа — вараны або смажаны дэльфін, — сказаў ён. — І які ён агідны сыры. Я ніколі болей не выйду ў лодцы, не ўзяўшы лаймаў або солі.

«Калі б у мяне былі мазгі, я ўвесь дзень плюхаў бы ваду на нос чаўна, і, высыхаючы, яна б ператварылася ў соль, — падумаў ён. — Але ж я зачапіў на кручок дэльфіна амаль на заходзе сонца. І ўсё ж слабавата рыхтаваўся. Аднак я грунтоўна ўсё перажываў, і на ваніты не цягне».

Неба зацягвалася хмарами, што пльлі на ўсход, і адна за адной зоркі, якія ён ведаў, знікалі. Здавалася, што ён завітае ў вялізны каньён хмар. Вецер сціх.

— Тут будзе кепскае надвор'е праз тры ці чатыры дні, — сказаў ён. — Але не сёння ўночы і не заўтра. Шыкуйся зараз да свайго сну, старэча, пакуль рыба паводзіць сябе спакойна.

Учэпіста трымаючы шнур у правай руцэ, стары чалавек прыціснуў яе клубом, налёгшы ўсёй сваёй вагою на борт носа. Пасля ён спусціў шнур на плячах трохі ніжэй і ўхапіўся за яго левай рукой.

«Мая правая рука можа трымаць яго датуль, пакуль ён прыціснуты, — падумаў стары чалавек. — Калі шнур аслабне ў сне, левая абудзіць мяне, як той пачне выпаўзаць. Цяжкавата будзе правай руцэ. Але ён звычайны да пакаранняў¹. Нават калі я пасплю хвілін дваццаць або паўгадзіны, будзе няблага».

Так ён ляжаў, заціскаючы сабою, усім целама сваім шнур, перакладаючы ўсю сваю вагу на правую руку, і ўрэшце заснуў.

Стары чалавек сніў не ільвоў, а вялізны касяк марскіх свіней, што расцягнуўся на восем ці дзесяць міляў, і гэта было ў час іхняга спароўвання, і яны скакалі высока ў паветра ды вярталіся ў тую ж яму, якую яны, скачучы, утваралі ў вадзе.

¹ Стары чалавек, персаніфікуючы і сваю правую руку, ужывае ў стасунку да яе мужчынскі род.

Потым яму снілася, што ён у вёсцы на сваім ложку, і што дзьме «паўночнік»¹, яму дужа сцюдзёна, а левая рука здранцвела, бо галава ягоная спачывае на ёй замест падушкі.

Пасля гэтага прысніўся яму доўгі жоўты бераг, і ён убачыў, як шарай гадзінай першы леў ступіў на бераг, а пасля прыйшлі другія львы, і ён, успёршы падбародак на борт, на носе карабля, што стаяў на якары пад павезам берагавога брызу, чакаў з'яўлення новых львоў і быў шчаслівы.

Месяц ужо даўно ўзышоў, але стары чалавек спаў, і рыба рупна цягнула лодку, і тая кіравалася ў тунэль, збудаваны з хмар.

Ён прагнуўся ад удару ў твар кулаком уласнай правай рукі. Апякаючы яе, шнур ірваўся ўніз, у мора. Стары чалавек зусім не чуў левай рукі і як толькі мог тармазіў правай, але шнур з імкліваасцю раскручваўся. Урэшце левая рука намацала шнур, і ён прыціснуўся да яго спінай, хоць шнур апальваў яе і руку, што прыняла на сябе ўсю напругу, і балюча рэзаў яе. Ён азірнуўся на запасныя маткі: яны падавалі шнур са спорнаасцю канвеера. Якраз тады рыба скочыла з вады, як быццам выбухнула ў акіяне, а пасля цяжка ўпала. Потым яна скакала зноў і зноў, але лодка ішла хутка, хоць шнур усё размотваўся, і стары чалавек напінаў яго аж да небяспечнай напругі, напінаў яшчэ і яшчэ раз. Урэшце яго шпурнула на нос лодкі, тыцнула тварам у адрэзаны кавалак дэльфіна, і ён не мог паварушыцца.

«Вось што мы атрымалі, — падумаў ён. — Прымайма падарунак. Але змусь яго заплаціць за гульні са шнурам, — падумаў ён. — Змусь яго заплаціць за гэта».

Ён не мог бачыць рыбіных скачкоў, адно чуў, як нібыта разломваўся акіян, ды цяжкі ўсплёск, калі марлін рухнуў. Шнур з ягонаў хуткаасцю моцна раніў рукі, але стары чалавек загадзя ведаў, што гэтак будзе, і звыкла намагаўся, каб той не чапляў найбольш далікатных частак рукі, не саслізнуў у далонь ды не разануў па пальцах. «Калі б хлопчык быў тут, ён змачыў бы маткі шнура, — падумаў стары чалавек. — Але, калі б хлопчык быў тут. Калі б хлопчык быў тут...»

Шнур усё знікаў і знікаў у вадзе, але зараз рух гэты павольнеў, і стары чалавек прымушаў рыбіну здабываць кажнюткую цалю шнура. Вось ён узяў галаву на дне лодкі, пакінуўшы там кавалак рыбы, расплюшчаны ягонаў шчакой. Пасля ён уклечыў, а тады паволі ўстаў на ногі. Ён адпускаў шнур, але з кожным разам усё больш непаспешліва. Ён адсунуўся назад, туды, дзе намацваў на-

¹ Моцны паўночны вецер.

гою маткі шнура, якіх не мог бачыць у цемры. Тут яшчэ было процьма шнура, і на марлінаву долю выпадала валачыць увесь прыпас у вадзе.

«Так, — падумаў ён. — І, апрача таго, марлін скочыў больш за тузін разоў і напоўніў мяшкі ўздоўж свайго хрыбта паветрам і цяпер не можа падацца паміраць глыбока на дно, адкуль я не здолеў бы яго выцягнуць. Неўзабаве ён пачне круляць, і вось тады я павінен як след націснуць на яго. Цікава, што яго так раптоўна спудзіла? Мажліва, голад напоўніў адчаем або штосьці напалохала ўночы? Можа, ён раптам адчуў страх. Але ж гэткая спакойная дужая рыбіна, і такая, здавалася, бясстрашная і ўпэўненая. Дзіўна».

— Лепей сам будзь бясстрашны і ўпэўнены ў сабе, старэча, — сказаў ён. — Ты трымаеш яго ізноў, ды не можаш ані трохі падцягнуць шнур. Але неўзабаве ён павінен закруляць.

Трымаючы шнур левай рукой і плячыма, стары чалавек нахіліўся і чарпануў вады правай рукой, каб змыць рэшткі рыбінага мяса са свайго твару.

Ён непакоіўся, каб яно не пацягнула яго на ваніты, і ён не падупаў на сіле. Абмыўшы твар, стары чалавек памыў правую руку ў вадзе за бортам і не выцягваў яе пэўны час з салёнай вады, назіраючы за з'яўленнем першага святла, за якім — усход сонца. «Ён кіруецца амаль на ўсход, — падумаў стары чалавек. — Значыцца, ён замарыўся і даверыўся плыні. Неўзабаве ён абавязкова закруляе. Тады і распачнецца праўдзівая нашая праца».

Палічыўшы ўрэшце, што яго правая рука была ў вадзе дастаткова доўга, стары чалавек выцягнуў яе і агледзеў.

— Нічога страшнага, — сказаў ён. — І няхай баліць, боль для мужчыны рэч звычайная.

Ён асцярожна ўзяўся за шнур, каб той не трапіў на ніводны свежы парэз, і пасунуўся так, каб мог апусціць левую руку ў мора з другога боку чоўна.

— Для такое нікчэмнасці, як ты, твае паводзіны былі яшчэ не найгоршыя, — звярнуўся ён да левай рукі. — Але быў момант, калі я не мог цябе знайсці.

«Чаму я не нарадзіўся з дзвюма добрымі рукамі? — падумаў ён. — Магчыма, гэта мая віна, што я не вытрэніраваў руку належным чынам. Але Богу вядома, што ў яго было досыць шанцаў навучыцца. Зрэшты, ён не так і кепска паводзіў сябе ўночы і здранцвеў усяго адзін раз. Здранцвее зноў, дык няхай шнур яго ператне». Калі ён гэтак падумаў, дык уцяміў, што на яго найшло памутненне, і вырашыў яшчэ трохі падсілкавацца рыбай. «Але я не магу, — сказаў ён у сваіх думках. — Лепей хай круціцца галава, як страціць сілу ад ванітаў».

І я ведаю, што не ўтрымаю ў роце тую рыбу пасля таго, як уляпаўся ў яе тварам. Буду хаваць яе на сама крайні выпадак, пакуль не сапсуецца. Але цяпер запозна падмацоўвацца ежай. Дурань, — сказаў ён сабе. — З'еш другую лятучую рыбу».

Яна была тут, пачышчаная і гатовая, і ён падняў яе левай рукою і ўплятаў, старанна перажоўваючы косці, з'ў яе ўсю аж да хваста.

«Яна больш спажыўная за ўсе амаль іншыя рыбы, — падумаў ён. — Прынамсі, у ёй болей той сілы, якая неабходная мне. Усё, што я магу, я зрабіў. Хай распачынае сваё кружлянне, хай прыйдзе бой!»

Сонца ўзыходзіла ў трэці раз з таго часу, як ён рушыў у мора, калі рыба пачала кружыць.

Ён не мог вызначыць па нахіле шнура, што рыба кружыць. Для гэтага было занадта рана. Ён усяго толькі адчуў лёгкае пслабленне напору шнура і правай рукою стаў мякка выцягваць яго. Той напінаўся, як заўсёды, але якраз там, дзе, здавалася, вось вось парвецца, яго пачало прыбываць. Выслабаніўшы плечы і галаву ад шнура, што ціснуў на іх, стары чалавек цягнуў мерна і нямоцна. Рукі ягоныя нагадвалі цяпер маятнік, таксама, наколькі мог, ён выкарыстоўваў у рабоце тулава і ногі. Старыя ногі і плечы круціліся ў суладдзі з узмахамі рук.

— Гэта вельмі вялікі круг, — сказаў стары чалавек. — Але ён кружляе.

Пасля шнур у лодцы перастаў расці, і стары чалавек цягнуў яго, пакуль не ўбачыў, як ад таго адскокваюць на сонцы кроплі. Пасля марлін пацягнуў шнур далей, у мора, і стары чалавек, уклёнчыўшы, адпусціў яго з неахвотай назад у цёмную ваду.

— Напачатку ён бярэ шырока, — сказаў стары чалавек. — Я павінен напінаць шнур як мага мацней. Напруга будзе штораз скарачаць ягоны круг. Магчыма, праз гадзіну я ўбачу яго. Я павінен яго адужаць, а тады павінен дакончыць.

Але рыба павольна кружыла, як і раней, і праз дзве гадзіны стары чалавек узмакрэў ад поту і валіўся з ног ад стомы. Аднак кругі зараз нашмат пакарацелі, і па нахіле шнура ён вызначыў, што рыба, апісваючы іх, падымалася вышэй і вышэй.

Гадзіну стары чалавек бачыў перад вачыма чорныя плямы, салёны пот заліваў вочы, парэзы пад вокам і на лбе. Чорныя плямы яго не палохалі. Гэта было нармальна, калі ўлічыць напругу, з якою ён цягнуў шнур. Двойчы, аднак, ён адчуваў млосць і заварот галавы, і вось гэта яго непакоіла.

— Я не магу зганьбіць сябе і аддаць канцы, пазмагаўшыся з гэтым марлінам, — сказаў ён. — Цяпер, калі я прымусіў яго хадзіць такімі прыгожымі кругамі, Божа, дай вытрываць. Я прачытаю

сотню «Ойчаў нашых» і сотню «Анёльскіх прывітанняў». Але я не магу чытаць іх цяпер.

«Уважай іх за прачытання, — падумаў ён. — Прачытаю пазней».

Якраз тады нешта стукнула ў вадзе па шнуры, які ён трымаў абедзвюма рукамі, і рванула шнур рэзка, моцна — ён адчуў гэта.

«Ён б'е па драцяным павадку сваёй пікай, — падумаў ён. — Гэтага варта было чакаць. Ён павінен быў так рабіць. Праўда, цяпер ён можа ўзяць ды скочыць, вынырнуць, а мне больш было б даспадобы, калі б ён кружляў сабе. Скачкі былі неабходныя, каб ён нахапаў паветра. Але пасля гэтага кожны скачок можа разрываць рану ад кручка, і каб ён не выкінуў кручок наогул».

— Не скачы, рыба, — сказаў ён. — Не скачы.

Марлін лупіў па дроце яшчэ колькі разоў, і кожнага разу, па круціўшы галавой, стары чалавек трохі папускаў шнур.

«Нельга, каб ягоны боль узмацняўся, — падумаў стары чалавек. — Мой боль не мае значэння. З маім я магу спраўляцца. Але ён можа ашалець ад болю».

Мінула трохі часу, рыба перастала біцца аб дрот і зноўку пачала паволі кружыць. Зараз стары чалавек усё выбіраў і выбіраў шнур. Але на яго зноў наплыла млоснасць. Ён зачэрпнуў левай рукой крыху марской вады і лінуў сабе на галаву. Потым лінуў яшчэ і расцёр карак.

— Здранцвеласці няма, — сказаў стары чалавек. — Я магу трываць, а ён у хуткім часе выплыве. Я павінен трываць.

Ён апусціўся на калені на носе лодкі і на нейкі час закінуў шнур зноў за спіну. «Я перадыхну, пакуль марлін кружляе, а тады ўстану і вазьмуся за яго, калі ён прыйдзе», — вырашыў стары чалавек.

Была вялікая спакуса адпачыць на носе лодкі, даўшы рыбіне магчымасць зрабіць адзін круг самой, не выбіраць шнур увогуле. Але калі напружанне паказала, што рыбіна павярнула ды плыве да лодкі, стары чалавек устаў на ногі, закруціўся, захістаўся, уцягваючы ў лодку ўвесь шнур, які ён даставаў.

«Ніколі яшчэ я не быў такі змучаны, — падумаў стары чалавек, — і ў дадатак пасат узнімаецца. Але пасат дапаможа мне дабрацца з рыбінай да прыстані. Мне ён будзе, ох, як патрэбны».

— Я адпачну ў наступны раз, калі марлін рабіцьме круг, — сказаў стары чалавек. — Я пачуваюся нашмат лепей. Яшчэ два-тры абароты, і я займею яго.

Саламяны капялюш з'ехаў нізка на патыліцу, і стары чалавек упаў на дно лодкі, калі рыба, паварочваючы, тарганула шнур.

«Цяпер працуй ты, рыбіна, — падумаў ён. — Я вазьмуся за цябе, калі ты павернеш назад».

Мора добра-такі ўзнялося. Але гэта быў вецер, які суправаджае добрае надвор'е, і стары чалавек мецьме ў ім патрэбу, калі рушыць дадому.

— Я папросту буду кіраваць на поўдзень і захад, — сказаў ён. — Чалавек не заблудзіць у моры, ды і выспа нашая доўгая.

Марлін рабіў трэці абарот, калі ён упершыню ўбачыў яго. Дакладней, убачыў цёмны цень, які праплываў пад лодкай гэтулькі часу, што стары чалавек не даваў веры: няўжо той такі даўжэразны?

— Ды не, — сказаў ён. — Не можа ён быць гэтакі вялізны.

Але ён быў гэтакі вялізны, і напрыканцы свайго круга выплыў на паверхню ўсяго за трыццаць ярдаў ад лодкі, і чалавек угледзеў ягоны хвост, што вытыркаўся з вады: вышэйшы за вялікае лязо касы, лавандавага колеру, надта бледнага асабліва над цёмна-сіняй вадой. Той падаўся назад, і калі марлін плыў яшчэ зусім блізка ля паверхні, стары чалавек мог бачыць агромністае тулава, спярэшчанае фіялетавымі палосамі. Спінны плаўнік быў апушчаны ўніз, а велізарныя грудныя плаўнікі — шырока распаспёртыя.

Падчас гэтага кругу стары чалавек нават разгледзеў ягонае вока і ўбачыў дзвюх шэрых рыб-прыліп. Прыліпы то прысмоктваліся да яго, то кідаліся наўцёкі, а то спакойна плавалі ў ягоным цяні. Кожная з іх была ў даўжыню больш за тры футы, і калі яны хутка плылі, то, выгінаючыся, шлёгалі ўсім сваім целам, як вугры.

Стары чалавек цяпер моцна пацеў, але ад нечага яшчэ, апроч сонца. З кожным спакойным ціхамірным абаротам, што рабіла рыба, шнур у лодцы доўжыўся, і стары чалавек быў упэўнены, што пасля двух наступных абаротаў ён займее мажлівасць уторкнуць у марліна гарпун.

«Але я мушу прысунуць яго бліжэй, бліжэй, бліжэй, — думаў ён. — Я не павінен цяляць у галаву. Трэба лупануць у сэрца».

— Будзь спакойны і моцны, стары дружа, — наказаў ён сабе.

На гэты раз марлінава спіна вылезла з вады, але ён быў крыху далекавата ад лодкі. Падчас другога круга той па-ранейшаму быў занадта далёка, але болей высунуўся з вады, і стары чалавек не сумняваўся, што калі яшчэ трохі выбярэ шнур, то падцягне марліна да самога борта.

Гарпун ён падрыхтаваў даўно, маток тонкай вяроўкі ляжаў у круглым кошыку, а ейны канец быў прымацаваны да бітэнга на носе.

Робячы свой чарговы круг, паказалася рыбіна, спакойная і прыгожая, варушыўся толькі хвост. Стары чалавек напяў шнур як мог, каб наблізіць яе да лодкі. Усяго на нейкі момант рыбіна злёгка павярнулася на бок. Пасля выпрасталася і распачала новы круг.

— Я зрушыў яго з месца, — сказаў стары чалавек. — Усё-такі я зварухнуў яго!

На старога чалавека зноў наплыла млоснасць, але ён трымаў вялізную рыбіну, напружваючыся што было моцы. «Я зварухнуў яго, — думаў ён. — Магчыма, на гэты раз я адолею. Цягнуце, рукі, — падумаў ён. — Трымайце, ногі.

Трывай, мая галава. Трывай дзеля мяне. Ты ніколі не адключалася. На гэты раз я перавярну яго».

Але калі стары чалавек задоўга да таго, як марлін зраўняўся з лодкай, намагаючыся з усіх жыл пачаў выцягваць яго, той крыху павярнуўся бокам, потым выпрастаўся і адплыў.

— Рыба, — сказаў стары чалавек. — Рыба, усё роўна цяпер ты памрэш. Дык табе трэба забіць мяне таксама?

«Гэтым нічога не дасягнеш», — падумаў ён. Ягоны рот занадта перасох, каб гаварыць, але зараз ён не мог дацягнуцца да вады. «На гэты раз неабходна прыцягнуць яго да борта, — падумаў стары чалавек. — На шмат абаротаў мяне ўжо не хопіць. Не, цябе хопіць. Цябе хапацьме заўжды».

Падчас наступнага абарота ён ледзь не займеў яго. Але зноўку рыбіна выпрасталася і паволі паплыла сабе.

«Ты зніштажаеш мяне, рыба, — падумаў стары чалавек. — Але ты маеш на гэта права. Я ніколі не бачыў велічэзнейшай ці прыгажэйшай, ці спакайнейшай або шляхетнейшай істоты за цябе, браце. Давай! Канчай са мной, рыба. Мне ўсё адно, хто каго заб'е.

Нешта нядобрае робіцца з тваёй галавой, — падумаў ён. — А яна павінна быць ясная. Май ясную галаву і ўмей цярэць, як мужчына. Ці як рыба», — падумаў ён.

— Ясней, мая галава, — сказаў ён голасам, які ледзьве пачуў сам. — Ясней.

Яшчэ двойчы марлінавы абароты заканчваліся гэтак жа.

«Не ведаю, — думаў стары чалавек, — ці што ў мяне атрымаецца. — Кожны раз ён ледзь не страчваў прытомнасці. — Не ведаю. Але яшчэ раз паспрабую».

Стары чалавек паспрабаваў яшчэ раз і адчуў, што яго апаноўвае млоснасць, калі ён павярнуў рыбіну на бок. Тая выпрасталася і зноў паволі адплыла, пайгойдваючы вялізным хвостом у паветры.

«Я паспрабую яшчэ», — паабяцаў стары чалавек, хоць ягоныя рукі зрабіліся ліпкія, а вочы толькі ў мігі праяснення бачылі добра.

Ён паспрабаваў зноўку, і зноўку той жа вынік. «Значыцца, — падумаў ён, а млосць ужо наплывала, — я паспрабую яшчэ раз».

Ён уклаў увесь боль і тое, што засталася ад ягонае дужасці і даўно страчанае гордасці, у свой высілак, каб скончыць са змагарскай

агоніай рыбіны, і тая перавярнулася на бок і слухмяна паплыла, ледзь не датыкаючыся дзюбай да дошак чоўна, і мінала лодку, доўгая, моцная, шырокая, срэбраная, спярэшчаная фіялетавымі палосамі і несканчоная ў вадзе.

Стары чалавек выпусціў шнур і прыціснуў нагой, пасля падняў гарпун, а ў гэтую хвіліну ён сабраў і новыя сілы, увагнаў рыбіне ў бок, якраз за вялізным грудным плаўніком, які ўзнімаўся высока ў паветры на ўзроўні рыбаковых грудзей. Ён адчуў, як сталь уваходзіць у мяса марліна, і ён успёрся на яе і ўвагнаў глыбей, а тады налёг на гарпун усім цяжарам свайго цела.

Але рыба ажыла, хоць ужо трымала ў сабе смерць, і шуганула з вады, паказваючы ўсю сваю даўжыню і шырыню, і магутнасць, і красу. Здавалася, яна павісла ў паветры над старым чалавекам у чоўне. Пасля яна з грукам упала ў ваду, пырскамі заліўшы старога чалавека і ўвесь ягоны човен.

Старога чалавека адольвалі млоснасць і слабасць, ды і бачыў ён кепска. Але ён разблытваў шнур гарпуна сваімі паабдзіранымі рукамі, павольна прапускаючы той цераз пальцы, пакуль, калі зрок ягоны паяснеў, не ўгледзеў рыбіны, што пагойдвалася на спіне срэбраным жыватом угору. Страла гарпуна тырчала наўскос з пляча рыбіны, і мора чырванела ад крыві, што цякла з сэрца марліна.

Спачатку здавалася, што гэта ў сінняй вадзе глыбінёю больш за мілю цямнее меліна. Пасля пляма расплылася, як расейваецца воблака. Рыбіна ільснілася срэбрам, калыхаючыся, застылая, разам з хвалямі.

Зрок у старога чалавека на момант палепшыўся, і ён уважліва ўгледзеўся ў гэты малюнак. Пасля двойчы абкруціў вяроўкай гарпуна бітэнг на носе лодкі і паклаў галаву на рукі.

— Не здавайся, галава, — сказаў ён, прыхіліўшыся да дошак носа. — Я стомлены стары чалавек. Але я забіў гэтага марліна, свайго брата, і мушу яшчэ багата паваждацца.

«Цяпер я павінен падрыхтаваць вяроўку і петлі, каб прыладзіць яго да борта, — падумаў ён. — Нават калі б мы былі ўдвух і залілі лодку, уцягнуўшы ў яе рыбіну, а пасля вычарпалі ваду, човен нізашто не вытрымаў бы ягонага цяжару. Я павінен усё падрыхтаваць, пасля прысунуць яго да борта, як след прывязаць, паставіць мачту, узняць ветразь і рушыць дадому».

Стары чалавек стаў падцягваць рыбіну да борта, каб займець магчымасць прасунуць вяроўку праз ейныя шчэлепы, выцягнуўшы пасля з рота, і прымацаваць галаву да носа лодкі. «Я хачу бачыць яго, — падумаў ён, — і кранацца, і адчуваць яго. Гэта мой

скарб, — падумаў ён. — Я жадаю адчуваць яго каля сябе. Мне здаецца, я пачуў ягонае сэрца, — падумаў ён. — Калі штурхаў стралу гарпуна другі раз. Падцягні яго зараз ды прымацуй, ды схачі пятлёю хвост, а другою — тулава, каб як след прывязаць яго да чоўна».

— Закасвай рукавы, старэча, — сказаў ён і глытнуў трошачкі вады. — Цяпер, па змаганні, цябе чакае процьма рабскае працы.

Ён зірнуў угору на неба, тады ў ваду на рыбіну. Пасля ўважна паглядзеў на сонца. «Цяпер яшчэ толькі трохі папаўдні, — падумаў ён. — І пасат узнімаецца. Такой бяды ўсе гэтыя шнуры. Мы з хлопчыкам зросцім іх удома».

— Ідзі сюды, рыба, — сказаў ён. Але марлін не падышоў. Ён калыхаўся сабе ў хвалях, і стары чалавек сам пакіраваў лодку да яго.

Калі стары чалавек зраўняўся з рыбінай і ейная галава датыкалася да носа лодкі, то ён не мог паверыць у памер гэтага марліна. Але ён адвязаў вяроўку гарпуна ад бітэнга, прасунуў яе праз шчэлепы і дастаў са сківіц, абхапіў ёю меч, потым прасунуў вяроўку праз шчэлепы з другога боку, яшчэ раз схачіў ёю глюгу¹ і, зрабіўшы вузел на двайной вяроўцы, прымацаваў яе да бітэнга на носе. Пасля перарэзаў вяроўку і пайшоў на карму ўзяць пятлёю хвост. З фіялетава-срэбранай рыба зрабілася цалкам срэбраная, а палосы мелі цяпер гэтакі ж бледна-ліловы колер, што і хвост. Палосы былі шырэйшыя за чалавечую руку з растапыранымі пальцамі, а рыбіна вока глядзела гэтак жа адасоблена, як люстры ў перыскопе або як святы на выяве ў працэсіі.

— Гэта быў адзіны спосаб, якім яго можна было зрабіць, — сказаў стары чалавек. Ён чуўся лепей, выпіўшы вады, і ведаў, што не страціць прытомнасці, і галава была ясная. — У такім выглядзе марлін заважыў бы больш за паўтары тысячы фунтаў, — меркаваў стары чалавек. — А магчыма, і нашмат болей. Калі разабраць і прадаць дзве траціны гэтага па трыццаць цэнтаў фунт? Га?

— Каб падлічыць, мне патрэбны аловак, — сказаў ён. — Галава мая не нагэтулькі ясная. Але, думаю, вялікі Дзі Маджыя сёння мною ганарыўся б. Я ніколі не меў пяточных шпораў. Але мае рукі і спіна напраўду баляць. Цікава, што за яна: пяточная шпора? Магчыма, яны ў нас бываюць, а мы пра тое нават не здагадваемся.

Стары чалавек прымацаваў марліна да носа кармы і да сярэдняй лаўкі. Той быў такі вялікі, як быццам гэта прывязалі да борта яшчэ адзін, нашмат большы човен. Ён адрэзаў кавалак шнура ды падвязаў ніжнюю сківіцу

¹ Глюга — падоўжаная верхняя сківіца ў рыбы, дзюба, нос.

рыбіны да глюгі, каб рот не разаяўляўся і яны плылі як найбольш плаўна. Тады ён паставіў мачту і з палкай, якая служыла гафелем, і з аснашчаным гікам, пад латаным ветразем, што напоўніўся ветрам, пакіраваў, паўлежачы на карме, сваю лодку на паўднёвы захад.

Яму не патрэбны быў компас, каб вызначыць, дзе паўднёвы захад. Стары чалавек павінен быў толькі адчуваць пасат, куды той дзьме, і як ветразь яго забірае. Варта было б закінучь маленькі шнур з блешняй на ім, можа, удалося б што злавіць ды з'есці і змачыць губы. Але ён не змог знайсці блешні, а ягоныя сардзіны пагнілі. Тады ён падчапіў бусаком, плывучы, жмут жоўтых Затоцкіх водарасцей і трасянуў імі. Малыя шрымсы, што былі там, пападалі на дошкі чоўна. Больш за тузін шрымсаў скакала і перабірала ножкамі, як пясчаныя блохі. Стары чалавек адшчыкваў іхнія галовы вялікім і ўказальным пальцамі і еў, перажоўваючы шкарлупкі і хвосцікі. Шрымсы былі маюпасенькія, але, ведаў ён, спажыўныя, ды і смак яны мелі прыемны.

У старога чалавека яшчэ засталіся два глыткі вады ў бутэльцы, і палову глытка ён выпіў пасля таго, як з'еў шрымсы. Човен плыў няблага, уважаючы¹ на ўсе непазбежныя нязручнасці, і стары чалавек кіраваў, трымаючы руку на румпелі. Ён мог бачыць рыбіну і павінен быў адно — зірнуць на свае рукі і адчуць, што спіна яго абапёртая аб карму, каб упэўніцца, што гэта сапраўды адбылося, што гэта не сон. Адзін час напрыканцы, калі стары чалавек чуўся страшэнна блага, ён вагаўся: ці не сон гэта? Тады, калі ён убачыў як рыба выходзіць з вады і нерухома вісіць у паветры, перш як упасці, стары чалавек быў упэўнены, што стаўся сведкам якойсьці незвычайнае дзіўнае праявы, і не мог даць ёй веры. Тады ў яго было кепска са зрокам, але цяпер бачыў ён як заўсёды добра.

Цяпер ён ведаў, што гэта не сон, як не сон ягоныя рукі і спіна. «Рукі лечацца хутка, — падумаў ён. — Ранкі пакрываюць колькі трэба, а салёная вада іх загоіць. Цёмная вада праўдзівага затона — найвялікшы з усіх лекараў. Адзіны мой клопат: каб галава была ясная. Рукі зрабілі сваю справу, і мы плывём добра. З ягоным завязаным ротам і простым, як свечка, хвостом, мы плывём, як браты». Пасля ў галаве яго трохі памутнела, і ён падумаў: «Ці гэта я вязу рыбіну, ці рыбіна вязе мяне? Калі б я валачыў марліна за сабой, пытанню не было б. Як і тады, калі б рыбіна была ў чоўне, пазбыўшыся ўсяе свае годнасці». Але яны плылі разам, бок у бок. І стары чалавек

¹ Тут у сэнсе *не звяртаючы ўвагі*.

вырашыў: «Хай гэта ён вязе мяне, калі яму прыемна так думаць. Я ўдалейшы за яго толькі праз штукарства, а ён не зычыў мне ліха».

Яны плылі паспяхова, і стары чалавек мачыў рукі ў салёнай вадзе ды стараўся захоўваць галаву яснай. Па небе вандравалі высокія кучавыя воблакі, а над тымі ладна было перыстых, і стары чалавек ведаў, што вецер будзе дзьмуць цэлую ноч. Ён увесь час паглядваў на рыбіну, каб пераканацца, што гэта яму не сніцца. Мінула гадзіна, пакуль першая акула сягнула на яе.

Акула не была выпадковасцю. Яна выплыла з нетраў вод, калі цёмнае воблака крыві ўтварылася і рассялася ў глыбозным, з мілю, моры. Выплыла борзда і без якой-кольвек асцярогі, разламала паверхню блакітнай вады і апынулася пад праменнем сонца. Пасля яна сіганула назад у мора, ухапіла пах і паплыла тым жа курсам, што і човен з рыбінай.

Часам акула губляла пах. Але яна адшуквала той зноў або завальнялася толькі следам яго і адольвала свой шлях шпарка і настойліва. Гэта была вельмі буйная акула пароды мака, складзеная, створаная плаваць гэтак жа хутка, як самая хуткая рыба ў моры, і ўсё ў яе было файнае, апрача пашчы. Спіна такая ж сіняя, як у меч-рыбы, жывот срэбраны, шкура гладкая і прыгожая. Яна была гэтак жа складзена, як меч-рыба, але мела велізарную пашчу, шчыльна закрытую зараз, калі акула імкліва плыла ля самай паверхні, зацята рэжучы ваду высокім спінным плаўніком. Унутры сіснутай зараз двайной губы ейнай пашчы меліся восем шэрагаў зубоў, нахіленых усярэдзіну. То не былі звычайныя, пірамідальнай формы зубы, што мае большасць акул. Яны нагадвалі чалавечыя пальцы, загнутыя кіпцюрамі. Амаль што гэткай даўжыні, як пальцы старога чалавека, яны мелі па баках вострыя, што брытва, лёзы. Гэта была рыбіна, створаная жывіцца ўсімі рыбамі ў моры, якія былі занадта хуткія, дужыя і добра ўзброеныя, каб асцерагацца якога іншага ворага. Зараз яна паддала ходу, учуўшы свяжэйшы пах, і ейны сіні спінны плаўнік расцінаў ваду. Калі стары чалавек убачыў акулу, ён ведаў: гэтая не баіцца анічога і рабіцьме акурат тое, чаго жадае. Ён падрыхтаваў гарпун і прымацаваў вяроўку і пры гэтым сачыў, як акула набліжаецца. Вяроўка была караткаватая, той кавалак, што ён адрэзаў, каб прывязаць рыбіну да лодкі, не пашкодзіў бы.

Галава старога чалавека была цяпер ясная, пачуваўся ён здаровым і поўным рашучасці, але меў мала надзеі. «Гэта было занадта добра, каб не скончыцца», — падумаў стары чалавек. Ён глянуў на вялізную рыбіну, да якой блізілася акула. Горш не было б,

калі б гэта быў сон. «Я не магу ўтрымаць яе ад нападу на мяне, але, мажліва, здолею яе ўлавіць. *Dentuso*¹, — сказаў ён у думках. — Трасца тваёй матары».

Акула імкліва падплыла да кармы, і калі яна ўхапілася за рыбіну, стары чалавек убачыў ейны разяўлены рот і дзіўныя вочы, убачыў, як тая рынулася наперад, і пачуў, як ейныя зубы са шчоўканнем сёканулі мяса якраз ля хваста. Акулава галава была над паверхняй мора, і спіна ейная паказвалася з вады, і стары чалавек мог чуць, як акула з трэскам ірвала скуру і мяса марліна, і ён убіў ёй гарпун у галаву, у месцы, дзе лінія паміж вачыма перасякаецца з лініяй, што пачынаецца ад носа. Але такіх ліній у яе не мелася. Была толькі цяжкая завостраная блакітная галава ды вялікія вочы, ды выпнутыя сківіцы, якія глыталі, шчоўкаючы, усё, што хапалі. Але тут быў мозг, і стары чалавек ударыў па ім. Ён нанёс удар сваімі вільготна-скрываўленымі рукамі, загнаўшы добры гарпун што было змогі. Загнаў яго без надзеі, але з рашучасцю і шчырай злазычнасцю².

Акула перакруцілася, і стары чалавек убачыў, што ейнае вока нежывое. Потым яна перакруцілася яшчэ раз, загортваючы сябе ў дзве вярочныя пятлі. Стары чалавек ведаў, што акула мёртвая, але тая не жадала з гэтым пагадзіцца. Пасля, лежачы на спіне, лупячы хвостом і шчоўкаючы сківіцамі, акула плужыла ваду, як гэта робіць быстраходная маторная лодка. Вада сталася белая там, дзе яна біла па ёй хвостом, і тры чвэрці тулава выступалі над вадой, ажно вяроўка напнулася, задрыжала і лопнула. Кароткі прамежак часу акула спакойна ляжала на паверхні, а стары чалавек глядзеў на яе. Пасля яна вельмі паволі стала апускацца ўніз...

— Яна забрала фунтаў сорок, — вымавіў стары чалавек. — І яшчэ яна ўзяла мой гарпун і ўсю вяроўку, — падумаў ён, — і цяпер мая рыба крывавіць зноў, так што трэба чакаць другіх акул.

Ён не меў ахвоты больш глядзець на рыбіну пасля таго, як яе знявечыла акула. Калі тая ўхапілася за марліна, яму здалося, што напалі на яго.

«Але я забіў акулу, што кінулася на маю рыбіну, — падумаў ён. — І гэта быў сама вялікі зубач, якога я калі бачыў. Бог сведка, што я іх бачыў даволі. Гэта было занадта добра, каб не скончыцца, — падумаў ён. — Я хацеў бы зараз, каб гэта быў сон, і каб я ніколі не злавіў сваю рыбіну ды ляжаў сабе адзін у ложку на газетах».

— Але чалавек не створаны для паразы, — сказаў ён. — Чалавек можа быць знішчаны, але не пераможаны. І ўсё ж я шкадую, што

¹ Зубач (з іспанскай мовы) — від акул.

² *Злазычнасць* — злосць, нянавісць.

забіў рыбіну, — падумаў ён. — Благі час надыходзіць, а я не маю нават гарпуна. *Dentuso* жорсткі, скрытны, дужы і разумны. Аднак я быў разумнейшы за яго. Можа, і не. Магчыма, я быў проста лепей узброены. Не затлумлівай галаву думкамі, старэча, — сказаў ён уголас, — Пльві гэтым жа курсам, і хай усё будзе такое, якое будзе.

«Але я мушу думаць, — запырачыў ён. — Бо гэта адзінае, што я сабе пакінуў. Ды яшчэ бейсбол. Цікава, што сказаў бы вялікі Дзі Маджыя пра тое, як я гваздануў акулку па мазгах? Не такі ўжо гэта быў волатаўскі ўчынак, — падумаў ён. — Любы мужчына змог бы такое зрабіць. Як ты лічыш, ці рукі мае былі гэткай жа вялікай перашкодай, як пятакныя шпору? Не магу ведаць. З маёй пятой ніколі нічога не здаралася благога, хіба што аднаго разу яе ўджабліў скатджала¹, калі я наступіў на яго падчас плавання, спараліжаваў мне нагу ўнізе, прымусяў папакутаваць».

— Думай пра што-небудзь весялейшае, старэча, — сказаў ён. — Зараз ты кожную хвіліну ўсё бліжэй да дому. Цяпер табе лягчэй плысці, бо ты страціў сорак фунтаў.

Ён добра ведаў, што, хутчэй за ўсё, адбудзецца, калі ён апынецца ў сярэдзіне плыні. Але не было жаданага выйсця.

— Адну рэч зрабіць можна, — сказаў ён уголас. — Прывязаць нож да дзяржальна вясла.

Ён так і зрабіў, трымаючы руку на румпелі, наступіўшы на шкот нагой.

— Ну вось, — сказаў ён. — Вядома, я стары. Але я не бязбройны.

Дзьмуў свежы вецер, і ён плыў удала. Стары чалавек назіраў толькі за пярэдняй часткай рыбіны, і трохі надзеі да яго вярнулася.

«Неразумна не спадзявацца, — падумаў ён. — Апроч таго, я перакананы, што гэта грэх. Не разважай пра грахі, — папракнуў ён сябе. — Зараз даволі турбацыі і без грахоў. Ды я ў іх і не разбіраюся.

Не разбіраюся і не ўпэўнены, што веру ў гэта. Магчыма, грэх быў забіваць рыбіну. Мяркую, так, хоць зрабіў я гэта, каб выжыць самому і накарміць багата людзей. Але што тады не грэх? Не думай пра грэх. Запозна, і ёсць людзі, якім плоцяць за тое. Няхай яны маракуюць. Ты нарадзіўся мараком, як рыба нарадзілася рыбай. Сан Педра² быў рыбак, бацька вялікага Дзі Маджыя таксама».

Але стары чалавек любіў думаць пра ўсё, што падсоўвала яму жыццё, і паколькі тут не было чаго чытаць і ён не меў радыёпрыёмніка, стары чалавек думаў багата ды ўсё разважаў пра грэх.

¹ Скат-дазіяціс (рыба).

² Святы Пётр (з іспанскай мовы).

«Ты забіў марліна не толькі дзеля таго, каб жыць і прадаць яго як харч, зрабіў ён выснову, забіць яго штурхала цябе і твая гордасць, і тое, што ты рыбац. Ты любіў яго, калі той быў жывы, і любіў яго пасля. Калі ты яго любіш, то гэта не грэх — забіць яго. А мо яшчэ большы?»

— Занадта шмат думаеш, — сказаў ён услых. — Але ты з ахвотай уходаў *dentuso*, — загадаў ён. — Той таксама корміцца жывой рыбай, як і ты. Ён не з тых, што жывяцца падлінай, і гэта не проста нейкая бадзяга-ненажэра. Зубач — прыгожы, шляхетны і анічога не баіцца. Я забіў, баронячыся, — сказаў стары чалавек уголас, — і зрабіў гэта як след.

«Апроч таго, — падумаў ён, — на свеце кожная істота нейкім чынам забівае іншую. Я жыву, бо лаўлю рыбу, але рыбацтва гэтаксама і знішчае мяне. Ты жывеш, бо хлопчык цябе ўтрымлівае, — падумаў ён. — Не трэба аж так сябе ашукваць».

Стары чалавек перагнуўся цераз борт і з лёгкасцю адарваў ад рыбіны (там, дзе хапанула акула) кавалак мяса. Пажававшы, ён адзначыў ягоную высокую якасць і добры смак. Цвёрдае, сакавітае, не жылаватае і не чырвонае ў дадатак. Такое мяса, ведаў ён, найдаражэйшае на рынку. Але мясны пах разыходзіўся ў вадзе, і не было як даць рады, і стары чалавек разумеў, што надыходзіць надта кепскі час.

Вецер дзьмуў устойліва роўна, толькі трохі адступіў на паўночны ўсход, і стары чалавек ведаў: гэта азначала, што вецер не аслабне.

Стары чалавек паглядзеў наперад, але не змог убачыць жаданых ветразей, ані корпуса карабля, ані дыму з судна. Адно лятучыя рыбы выляталі з мора каля носа ягонай лодкі і вярталіся справа і злева назад у мора, ды жаўцелі лапіны Затоцкіх водарасцей. Ён не бачыў нават птушкі.

Стары чалавек плыў дзве гадзіны, спачываючы на карме, а часам жуючы кавалачак мяса марліна, імкнучыся адпачыць ды захаваць моц, калі заўважыў першую з дзвюх акул.

— Аў, — сказаў ён уголас. Гэтае слова нельга перакласці і, магчыма, яно ўсяго толькі міжвольны выгук, як у чалавека, калі цвік прабівае яму руку і ўваходзіць у дрэва. — *Galanos*¹, — вымавіў ён.

Зараз ён угледзеў другі плаўнік, што ўзнімаўся за першым, і пазнаў: тупаносыя акулы. Але, іхнія карычневыя трохкутныя плаўнікі ды імклівыя рухі хвостом. Яны чулі пах і, узбуджаныя,

¹ Акулы, што нападаюць і на чалавека.

ашалелыя ад голаду і прагнасці, то гублялі яго, то зноў знаходзілі. Але набліжаліся няўхільна.

Стары чалавек трывала замацаваў шкот і заклініў стырно. Пасля ўзняў вясло з прывязаным да яго нажом. Стары чалавек падымаў вясло, дужа асцярожна трымаючы яго, бо рукам было балюча. Ён сашчапіў і расшчапіў на ім рукі, каб трохі размяць іх. Потым моцна сашчапіў іх, каб яны змірыліся з болем і не здрыгануліся, ды назіраў, як падыходзяць акулы. Ён мог бачыць іхнія шырокія, трохі сплюсчаныя тупаносыя галовы і таксама шырокія грудныя плаўнікі з белымі кончыкамі. Гэта былі агідныя акулы, смярдзючыя, ахвотніцы да падлы і шчырыя забойцы, здатныя, калі галодныя, кусаць вясло або і стырно лодкі. Гэта былі акулы, што перакусваюць лапы і плаўнікі чарапахам, калі тыя спяць на паверхні, а галодныя нападаюць у вадзе на чалавека, нават калі ён анічоў не пахне рыбінай крывёй ці рыбінай слізю.

— Аў, — вымавіў стары чалавек. — *Galanos*. Падыходзьце бліжэй, *galanos*.

Яны падышлі. Але не гэтак, як падыходзіла акула мака. Адна павярнулася і знікла з поля зроку, нырнуўшы пад човен, і стары чалавек адчуў, як той дрыжыць, калі акула пачала тузаць і шкуматаць рыбіну. Другая сачыла за старым чалавекам жоўтымі шчылінамі вачэй, а пасля шпарка падплыла, ашчэрыўшы паўкруг пашчы, каб хапануць там, дзе ад рыбіны ўжо быў адкушаны кавалак. Была выразна відаць лінія, што бегла ад макаўкі галавы на спіну, лінія, дзе злучаліся галаўны мозг і спінны, і стары чалавек усадзіў нож на вясле ў гэтае злучэнне. Выцягнуў і загнаў той зноў, у жоўтыя кашэчыя вочы акулы. Акула адхінулася ад рыбіны і слізганула ўніз, у апошнія свае хвілі глытаючы тое, што ўхапіла.

Човен дрыжаў, як і раней, другая акула пад ім распраўлялася з рыбінай. Стары чалавек адпусціў шкот, каб човен павярнуў бокам і акула апынулася навідавоку. Калі стары чалавек убачыў акулу, ён перагнуўся цераз борт і садануў у яе нож. Ён зачачіў ім толькі мяса, скура ў акулы была гэткая цвёрдая, што ён ледзь уткнуў нож. Ад гэтага ўдару ў яго забалелі не толькі рукі, а і плячо. Але акулу цягнула ўгору, яна борзда вытыркнула з мора галаву, і стары чалавек урэзаў нажом акурат у сярэдзіну пляскатай макаўкі галавы, калі акулін нос, высунуўшыся з вады, торкнуўся ў рыбіну. Стары чалавек выцягнуў лязо і ўбіў яго ў акулу дакладна ў гэтае месца зноў. Тая па-ранейшаму вісела на рыбіне, сцяўшы сківіцы, і тады стары чалавек усадзіў нож у акулава левае вока. Акула вісела тамсама.

— Не? — сказаў стары чалавек і загнаў нож паміж хрыбеткамі і мозгам. Ён пацэліў лёгка і ўдала, і адчуў, што расцяў хресток. Стары чалавек, перавярнуўшы вясло, засунуў лапатку паміж сківіцамі акулы, каб адкрыць ёй пашчу. Ён крутануў вяслom і, калі акула адклеілася ад рыбіны, сказаў:

— Ідзі, *galano*. Правальвайся на глыбіню ў цэлую мілю. Ідзі ў адведкі да свае сяброўкі, а мо гэта твая матка?

Стары чалавек выцер лязо нажа і паклаў вясло. Пасля ён знайшоў канец шкота і, калі ветразь напоўніўся ветрам, павёў човен ранейшым курсам.

— Яны ўхапілі не менш за чвэрць, прытым самага найлепшага мяса, — сказаў стары чалавек. — лепш бы гэта быў сон, і я ніколі не зачапіў яго на кручок. Мне вельмі шкада, рыба. Усё сапсавалася.

Ён прымоўк, ён не хацеў больш нават глядзець на рыбіну. Абяскроўленая, абмываная вадой, тая мела зараз серабрысты, як адваротны бок люстра, колер, адно палосы былі, як раней, ліловыя.

— Я не павінен быў так далёка заплываць, рыба, — сказаў ён. — Гэта не пайшло на карысць ні мне, ні табе. Я вельмі шкадую, рыба.

«Так, — сказаў ён сам сабе. — Правер, ці вяроўка на нажы цэлая. Пасля прывядзі да ладу сваю руку, бо яшчэ будзе работа».

— Каб я тут меў брусок навастрыць нож, — сказаў стары чалавек, агледзеўшы вяроўку на рукаятцы вясла. — Варта было захапіць брусок.

«Варта было захапіць шмат рэчаў, — падумаў ён. — Але ты, дзед, не ўзяў іх. А зараз не час разважаць пра тое, чаго ты не маеш. Думай, як выкруціцца, карыстаючыся тым, што ў цябе тут ёсць».

— Ты вельмі шчодро даеш мне парады, — сказаў ён услых. — Я стаміўся ад іх.

Човен ішоў наперад, а ён — з румпелем пад пахай — мачыў абедзве рукі ў вадзе.

— Аднаму Богу вядома, колькі тая апошняя акула ўзяла мяса, — сказаў стары чалавек. — Зараз рыбіна куды лягчэйшая.

Яму не хацелася думаць пра знявечаны рыбін ніз. Стары чалавек ведаў, што кожны дрогкі акулін штуршок — гэта яшчэ адзін адарваны кавалак мяса, і што рыбіна зараз пакідае след шырокі, як шаша, для ўсіх акул у акіяне.

«Гэта была рыбіна, што карміла б чалавека ўсю зіму, — падумаў ён. — Не займайся шкадаваннем. Адпачывай і пастарайся за-

хаваць рукі ў належнай форме, каб абараніць тое, што ад яго засталася. Мае рукі пахнуць крывёю, але зараз гэта не мае ніякага значэння: вада, прасякнутая пахам крыві. Ды яны не надта і крываваць. Няма ніводнага сур'ёзнага парэзу. Апроч таго, дзякуючы кровацячэнню, дасць Бог, не здранцвее мая левая рука.

Пра што мне думаць цяпер? — задаў ён сабе пытанне. — А ні пра што. Увогуле не думай ды чакай наступных акул. Як было б добра, калі б гэта напраўду быў сон. Але хто і што калі ведаў? Магло ж атрымацца і ўдала».

Наступная тупаносая акула прыйшла адзінцом. Яна прысунулася, не раўнуючы, як свіння да карыта, калі б, вядома, свіння мела рот гэткай шырыні, што можна было ўсунуць туды галаву. Стары чалавек дазволіў ёй хапянуць за рыбіну і тут жа ўвагнаў ёй у мазгі прымацаваны да вясла нож. Але акула рванулася назад, перавальваючыся на спіну, і лязо нажа трэснула.

Стары чалавек уладкаваўся стырнаваць. Ён нават не назіраў за тым, як вялізная акула паволі танула: напачатку яе можна было бачыць у натуральную велічыню, пасля акула сталася невялікая, і ўрэшце маленькая... Гэта заўжды дужа займала яго, але не цяпер.

— Што праўда, у мяне ёсць бусак, — сказаў ён. — Але якая ад яго карысць. Яшчэ ў мяне ёсць два вяслы і румпель, і кароткая дубінка.

«Вось акулы мяне і адужалі, — падумаў ён. — Занадта я стары, каб іх батожыць да смерці. Але буду імкнуцца рабіць гэта, пакуль мецьму вёслы, дубінку і румпель».

Ён зноў сунуў рукі ў гаючую ваду. Бралася на вечар, зараз ён бачыў толькі мора ды неба. Вецер быў мацнейшы, як раней, і тут ён стаў спадзявацца, што неўзабаве ўгледзіць сушу.

— Ты стаміўся, старэча, — сказаў ён. — Уся твая істота стамілася.

Акулы атакавалі яго толькі перад самым светанкам.

Стары чалавек убачыў карычневыя плаўнікі ўздоўж таго шырокага следу ў вадзе, які ўтварала рыбіна. Акулы не проста рыскалі, учуўшы рыбін пах, а напралом бок у бок шыбавалі да чоўна.

Ён заклініў стырно, замацаваў шкот і пацягнуўся па дубінку, што ляжала пад кармой. То быў адплаваны ад зламанага вясла кавалак дзяржальна даўжынёю футаў два з паловай. Ён мог яго ўжыць толькі адною рукою, бо вясло мела адмысловую ручку, за якую ён і ўхапіўся ды стаў размінаць пальцы правай рукі, здымаць з іх здранцвеласць, назіраючы, як набліжаюцца акулы. Абе-дзве яны былі *galanos*.

«Няхай першая добра возьмецца за рыбіну, а тады я гваздану ёй па кончыку носа або па кумпалу, па самай макаўцы», — вырашыў стары чалавек.

Дзве акулы падплылі разам, і, убачыўшы, як найбліжэйшая да яго разявіла пашчу і ўсадзіла зубы ў срэбраны бок рыбіны, ён высока падняў дубінку і трахнуў што было моцы па макаўцы ейнай шырокай галавы. Стары чалавек адчуў, усё роўна як гумавую, трываласць скуры, калі палка апусцілася на акулаву галаву. І яшчэ ён адчуў цвёрдасць косці і заехаў зноў, на гэты раз па кончыку носа, калі акула адліпла ад рыбіны і слізганула ўніз.

Другая акула ўжо завітвала сюды, а потым знікла, але зараз з'явілася ізноўку, шырока разявіўшы пашчу. Стары чалавек мог бачыць белыя шматкі рыбінага мяса, што вывальваліся з ейнае пашчы. Накінуўшыся на рыбіну, акула сцяла сківіцы. Ён размахнуўся і стукнуў палкай, але трапіў толькі па галаве. Акула, зірнуўшы на яго, ірванула кавалак мяса. Стары чалавек замахнуўся зноў, калі акула слізганула ўбок праглынуць тое, што ўхапіла, і адчуў трывалую цвёрдую гуму.

— Падыдзі сюды, *galano*, — сказаў стары чалавек. — Давай, падыходзь зноў.

Акула памкнула да марліна, і стары чалавек гваздануў па ёй, калі тая ўжо закрыла пашчу. Ён лупануў з усяе сілы, падняўшы дубінку як найвышэй. На гэты раз ён адчуў косць каля асновы мозгу і зноўку стукнуў па ёй. Акула ж, млява адарваўшы ад рыбіны кавалак мяса, слізганула ўніз.

Стары чалавек пільнаваў, калі акула выплыве, але ніводная не паказалася. Пасля ён угледзеў, як адна з іх кружыць ля паверхні. Плаўніка другой не было відаць.

«Я і не спадзяваўся забіць іх, — падумаў ён. — У свой час я здатны быў зрабіць гэта. Але моцна параніў абедзвюх, цяпер і яны пачуваюцца досыць кепска. Калі б я мог узяцца за дубінку аберуч, дык першую забіў бы напэўна. Нават цяпер», — падумаў ён.

Яму не хацелася пазіраць на рыбіну. Ён ведаў, што аж палова яе знішчана. Сонца зайшло, пакуль ён змагаўся з акуламі.

— Хутка будзе цёмна, — сказаў ён. — І тады я павінен убачыць сполахі Гаваны. Калі я заплыў надта далёка на ўсход, то хутка ўгледжу агні аднаго з новых пляжаў.

«Наўрад ці я зараз заплыў занадта далёка, — падумаў ён. — Спадзяюся, ніхто там асабліва не хвалюецца. Вядома, апроч

хлопчыка. Але ведаю, ён упэўнены, што я вярнуся. Шмат якія дарослыя рыбакі будуць непакоіцца. І многія іншыя таксама, — дадаў ён у думках. — Я жыву ў добрым горадзе».

Ён быў не ў стане больш гутарыць з рыбінай, ані, занадта жудасна была тая абгрызена. Але ў галаву яму прыйшла думка, і ён сказаў:

— Напаловурыбіна! Або: рыбіна, як цябе звалі раней? Я шкадую, што забраўся гэтак далёка. Я не збярог цябе і зруйнаваны сам. Але за свой век мы забілі багата акул — ты і я, і мноства знявечылі. Колькі табе давялося ўходаць, старэча-рыбіна? Нездарма ж ты маеш гэтую піку на сваёй галаве.

Яму падабалася думаць пра марліна, як той расправіўся б з акулай, калі б вольна плаваў у моры. «Мне варта было адсячы ад яго дзюбу, каб ёю біцца з акуламі», — падумаў ён. Але ж не было ні сякеркі, ні нажа.

«Калі б я што-небудзь меў ды патрапіў прымацаваць дзюбу да рукаяткі вясла, якая гэта была б зброя! Тады б мы пазмагаліся разам. А што ты будзеш рабіць, калі яны прыплывуць уначы? Што ж ты можаш рабіць?»

Змагацца з імі, — адказаў ён. — Пакуль не сканаю.

Але ў тым змроку, калі не было ні сполаху, ні агнёў, адно вецер, што напінаў ветразь, безупынна і нязменна, яму раптам здалася, што ён памёр. Ён склаў рукі разам, прыціснуў далонь да далоні. Яны не былі мёртвыя, і ён мог адчуць боль жыцця, папросту сціскаючы і расціскаючы свае далоні. Ён прыхіліўся спінай да кармы і ўпэўніўся: ён не мёртвы. Ягонья плечы казалі яму пра гэта.

«Я маю прачытаць усе тыя малітвы, што паабяцаў, калі злаўлю рыбіну, — прыгадаў ён. — Але я занадта знясілены чытаць іх цяпер. Лепей вазьму мяшок ды акрыю плечы».

Ён ляжаў на карме і стырнаваў, і ўсё глядзеў на неба: калі ж на ім з'явіцца водбліск агнёў? «У мяне засталася толькі яго палова, — падумаў ён. — Быць можа, мне пашанцуе і я прывязу пярэдняю частку рыбіны. Павінна ж мне хоць трохі пашанцаваць. Не, — сказаў ён. — Ты зглуміў свой шанц, запльўшы занадта далёка».

— Ды глупства, — запярэчыў ён уголас. — Не драмі ды стырнай сабе. Яшчэ, можа, уга як пашчасціць.

— Хацеў бы я купіць трохі гэтага шчасця, калі б дзе-небудзь прадавалі, — сказаў ён.

— Але за што я купіў бы яго? — спытаўся ён у сябе. — Ці змог бы я яго купіць за згублены гарпун і зламаны нож ды за пару недалужных паабдзіраных рук?

— Магло стацца, што ты купіў бы яго, — адказаў ён. — Ты намагаўся зрабіць гэта восемдзесят чатыры дні ў моры. І табе ледзь не прадалі яго.

«Не затлумівай галаву лухтой, — падумаў ён. — Шчасце завітае ў розных абліччах, і хто пазнае яго? І ўсё ж я набыў бы трошкі шчасця ў любым ягоным кшталце, заплаціўшы колькі трэба. А жадаў бы я ўбачыць сполыск ад агнёў, — падумаў ён. — Увогуле я жадаю надта многа чаго, але зараз менавіта гэтага». Ён пастараўся ўсесціся так, каб было найзручней стырнаваць, і, адчуўшы боль, уведаў, што ён не мёртвы.

Стары чалавек убачыў адбіты ў акіяне водбліск агнёў горада тады, калі было, пэўна, гадзін дзесяць вечара. Напачатку ледзьве прыкметны, як святло, што бывае на небе перад узыходам месяца, водбліск стаўся пасля выразна бачны на паверхні акіяна, па якім вятрыска гнаў хвалі. Ён стырнаваў на гэтае зарыва і меркаваў, што неўзабаве будзе край плыні.

«Усё скончана, — думаў стары чалавек. — Праўдападобна, яны зноў нападуць на мяне. Але што проці іх можа зрабіць чалавек у цемры і без зброі?»

Скалелы, ён адчуваў сябе хворым, а ягоныя раны і найбольш натруджаныя часткі цела нылі на холадзе. «Усё ж я спадзяюся, што не давядзецца змагацца зноў, — падумаў ён. — Як я хачу спадзявацца на гэта!»

Але апоўначы ён змагаўся, хоць на гэты раз ведаў: змаганне бескарыснае. Яны з'явіліся гуртам, і ён мог угледзець толькі лініі, што крэслілі па вадзе плаўнікі, ды фосфарыстае свячэнне, якое сыходзіла ад акул, калі яны накінуліся на рыбіну. Ён лупасіў тых па галовах і чуў, як іхнія сківіцы адсякаюць кавалкі мяса і як скаланаецца човен, калі акулы спадыспаду шматуюць рыбіну. Стары чалавек адчайна лупасіў па тым, што ён толькі адчуваў і чуў, але не бачыў, і раптам тое штосьці схапіла дубінку, і больш яе не было.

Вырваўшы румпель са стырна, ён біў ім, трымаючы той абэруч, перыў акул зноў і зноў. Але яны падабраліся ўжо да носа лодкі, налятаючы на рыбіну то паасобку, то гурмой, ірвучы кавалкі мяса, і стары чалавек бачыў, як тыя кавалкі блішчалі ўнізе ў вадзе, калі акулы заварочваліся, каб рвануць сваю ахвяру яшчэ раз.

Нарэшце адна падплыла і ўсадзіла зубы ў галаву рыбіны, і стары чалавек падумаў: усё, скончана змаганне. Ён гваздануў румпелем туды, дзе акуліны зубы завязлі ў цвёрдай галаве марлі-

на, не могучы тую пашкуматаць. Стары чалавек стукнуў раз, два і тры разы. Ён пачуў, як трэснуў румпель, і тады памкнуў наперад з расшчэпленым дзяржальнам. Адчуўшы, як працяў мяса акулы, і ведаючы вастрыню ягоную, стары чалавек загнаў дзяржальна ў акулку ізноў. Тая, пакінуўшы рэшткі свае ахвяры, павалюхала ад чоўна. Гэта была апошняя акулка з гурта, які прыходзіў. Больш ім не было чаго есці.

Стары чалавек з цяжкасцю дыхаў і адчуваў у роце дзіўную нейкую, з прысмакам медзі саладжавасць. На момант ён устры-вожыўся, але саладжавасці гэтай было небагата.

Ён сплюнуў у акіян і сказаў:

— Ешце гэта, *galanos*, і хай вам трызніцца, што вы забілі чалавека.

Ён разумеў, што разбіты канчаткова і неапраўна, і пайшоў назад на карму. Уставіўшы ў адтуліну стырна няроўны зламаны канец румпеля, ён пераканаўся, што зможа больш-менш няблага кіраваць стырном. Стары чалавек акрыў мяшком плечы і ўзяў ранейшы курс. Зараз ён плыў лёгка, а ў галаве ягонай не было ані пачуццяў, ані думак. Нічога ўжо яго не абыходзіла, і ён вёў свой човен дадому, да прыстані, пільна і ўмела, як толькі мог. Уночы акулкі накіраваліся на шкілет, усё адно як прыбіралі са стала крошкі. Стары чалавек не зважаў ні на іх, ні на што яшчэ, апрача стырнавання. Ён адно заўважыў, як лёгка і плаўна кіруе зараз човен, калі побач з ім няма вялізнага цяжару.

«Яна спраўная¹, — падумаў ён. — Цэлая і зусім не пашкоджаная, калі не лічыць румпеля. Але той няцяжка замяніць».

Стары чалавек адчуваў, што зараз ён усярэдзіне плыні, адсюль яму былі відаць агні паселішчаў уздоўж берага. Стары чалавек ведаў, дзе ён, адгэтуль было рукой падаць дадому.

«Вецер — вось хто наш сябра, — падумаў ён. — Часамі, — дадаў ён. — І вялікае мора з нашымі прыяцелямі і ворагамі, і пасцель. Пасцель будзе найвялікшай асалодай. Як лёгка пераможанаму, — падумаў ён. — Я ніколі не ведаў гэтага. І што ж цябе перамагло?» — задаў ён сабе пытанне.

— Ды нічога, — вымавіў ён уголас. — Проста я занадта далёка заплыў.

Калі ён заходзіў у маленькую бухту, агні на «Тэрасе» ўжо не гарэлі, і ён ведаў: усе спяць. Вятрыска доўга набіраў сілу і цяперака моцна дзьмуў. Аднак у гавані было спакойна, і ён падплыў да малой лапіны галькі пад скаламі. Навокал не было нікога, каб

¹ Для старога чалавека човен — разумная істота жаночага роду.

яму дапамагчы, дык ён і павеславаў, як мага далей. Пасля ён выйшаў з лодкі ды прывязаў яе да скалы.

Стары чалавек выцягнуў мачту, скруціў ветразь і завязаў яго. Узваліўшы мачту на плечы, пачаў караскацца ўгору. Толькі тады ён уведаў усю глыбіню свае стомы. Стары чалавек прыпыніўся на момант і зірнуў назад, і ўбачыў у водбліску вулічнага святла вялізны хвост рыбіны, што ўздываўся за кармой чоўна. Ён убачыў белую голуя лінію ягонаі хрыбетніцы, цёмную масу галавы, з якой тырчала дзюба, усю галізну рэшты.

Стары чалавек стаў караскацца зноў, але каля вяршыні ўзгорка ўпаў і колькі часу ляжаў, з мачтай на плячы. Ён намагаўся ўстаць, але гэта было яму не па сіле, і ён сядзеў тамака, трымаючы мачту на плячы, ды пазіраў на дарогу. Кот шмыгнуў на далёкім схіле ўзгорка, спяшаючыся па нейкіх сваіх справах, стары чалавек паназіраў за ім. А потым вочы ягоныя глядзелі на дарогу.

Урэшце стары чалавек паклаў мачту на дол і ўстаў. Падняў мачту, узваліў на плячо і папхнуўся па дарозе ўгору. Ён мусіў пяць разоў сядцаць аддыхацца, пакуль дабраўся да свайго жытла.

У халупе ён прыставіў мачту да сцяны, у цемры адшукаў бутэльку з вадой і трохі глынуў з яе. Пасля ўлёгся на ложка.

 Стары чалавек нацягнуў коўдру на сябе і заснуў, лежачы тварам на газетках, выпрастаўшы рукі далонямі ўгору.

Ён спаў, калі хлопчык зазірнуў раніцою ў дзверы. Дзьмула гэтак моцна, што на дрэйфуючых лодках¹ нельга было выходзіць у мора, і хлопчык позна спаў, а пасля прыйшоў, як і кожнае раніцы, у хаціну старога чалавека.

Увачавідкі пераканаўшыся, што стары чалавек дыхае, хлопчык убачыў ягоныя рукі і заплакаў. Ён асцярожна выйшаў з халупы, каб прынесці старому чалавеку трохі кавы, і ўсю дарогу, ідучы, плакаў.

Багата рыбакоў стоўпілася вакол чоўна, разглядаючы тое, што было да яго прывязана. Адзін, закасаўшы порткі, залез у ваду і мераў шкілет кавалкам шнура.

Хлопчык не спусціўся ўніз. Ён пабываў там раней, і адзін з рыбакоў па ягонай просьбе глядзеў за лодкай.

— Як ён маецца? — нехта з гурту гукнуў хлопчыку.

— Спіць, — абазваўся той. Хлопчык не саромеўся, што людзі бачаць, як ён плача. — Хай ніхто яго не турбуе.

— Ейная даўжыня ад носа да хваста была васямнаццаць футаў, — апавясціў рыбак, які мераў шкілет.

¹ Лодкі з адмысловымі сеткамі, у якія падчас прыліву заплывае рыба.

- Пэўна ж, — адказаў хлопчык. Ён прыйшоў да «Тэрасы» і папрасіў бляшанку кавы.
- Гарачай, і каб у ёй было многа малака і цукру.
- Што-небудзь яшчэ?
- Не. Потым пабачым, што ён мог бы з'есці.
- Якая была рыбіна! — сказаў карчмар. — Свет гэткае не ба-чыў. Тыя дзве, што ты злавіў учора, таксама нічога.
- Да д'ябла мае рыбы! — сказаў хлопчык і зноў пачаў плакаць.
- Можа, вып'еш якога трунку?
- Не, — адмовіўся хлопчык. — Скажы, каб не турбавалі Сант'яга. Я яшчэ прыйду.
- Перадай, я вельмі яму спачуваю.
- Дзякуй, — адказаў хлопчык.
- Ён занёс гарачую бляшанку кавы ў халупу старога чалавека і сядзеў там, каля яго, пакуль той не прачнуўся. Аднаго разу хлопчыку здалося, што стары чалавек прачынаецца. Але ён зноў упаў у цяжкі сон, і хлопчык хадзіў цераз дарогу пазычыць трохі дроў, каб падагрэць каву.
- Нарэшце стары чалавек прачнуўся.
- Не, не сядай, — сказаў хлопчык. — Выпі гэта. — Ён наліў крыху кавы ў шклянку.
- Стары чалавек узяў шклянку і выпіў.
- Яны пабілі мяне, Маналін, — сказаў ён. — Ушчэнт пабілі мяне.
- Не ён пабіў цябе. Не марлін.
- Не. Сапраўды не. Гэта здарылася потым.
- Педрыка глядзіць за лодкай і начыннем. Што ты мяркуеш зрабіць з галавою?
- Хай Педрыка пасячэ яе ды скарыстае ў пастках на рыбу.
- А кап'ё?
- Вазьмі сабе, калі хочаш.
- Хачу, — сказаў хлопчык. — А зараз нам трэба яшчэ сёе-тое вырашыць.
- Ці шукалі мяне?
- Шукалі. Берагавая варта і самалёты.
- Акіян — ён надта вялікі, а човен — малы, яго цяжка ўгле-дзець, — сказаў стары чалавек. Ён заўважыў, як гэта прыемна мець суразмоўцу, а не проста гаварыць сам з сабою ды з мо-рам. — Мне бракавала цябе, — сказаў ён. — А што ты ўлавіў?
- Адну — першага дня. Яшчэ адну — другога і дзве — трэцяга.
- Вельмі добра.

— Цяпер мы зноў будзем разам рыбаць.

— Не. Я няўдачнік. Шанцаванне пакінула мяне.

— Д'ябал з ім, з шанцаваннем, — сказаў хлопчык. — Я прынясу шанцаванне з сабою.

— А што твае скажучь?

— Мяне гэта не абыходзіць. Учора я злавіў аж дзве. Мы будзем рыбаць разам, бо мне яшчэ шмат чаго трэба ўведаць.

— Мы павінны займець добрыя восці, каб выняць дух з любой рыбіны, і хай яны заўсёды будуць пад рукой на борце. Ты можаш зрабіць лязо з рэсорнай планкі старога форда. Набрусуем яе ў Гуанабакоа. Яно мусіць быць вострае, аднак загартоўваць не трэба, бо зломіцца. Мой нож зламаўся.

— Я дастану другі нож і набрусую рэсору. Колькі дзён яшчэ будзе ўладарыць *brisa*?

— Можа, тры. Можа, болей.

— Я ўсё зраблю найлепшым чынам, — сказаў хлопчык. — А ты, старэча, дагледзь свае рукі.

— Я ведаю, як іх падгаіць. Уночы я выплюнуў штось нязвычайнае і адчуў: нешта ў маіх грудзях зламалася.

— Падлячы і гэта, — сказаў хлопчык. — Кладзіся, старэча, а я табе прынясу чыстую кашулю і што-небудзь паесці.

— Прынясі якую газету за тыя дні, калі мяне тут не было, — папрасіў стары чалавек.

— Ты мусіш акрыяць хутка, бо мне багата чаго трэба ўведаць, а ты можаш навучыць мяне ўсяму. Табе было вельмі цяжка?

— Страшэнна, — адказаў стары чалавек.

— Я прынясу ежу і газеты, — сказаў хлопчык. — Адпачні як след, старэча. І яшчэ я зайду ў аптэку па лекі для тваіх рук.

— Не забудзься сказаць Педрыку, што галава рыбіны — ягоная.

— Не забудуся.

Хлопчык выйшаў з дзвярэй і стаў спускацца па каралавай разбітай дарозе: ён зноў заплакаў.

Папаўдні гэтага дня гурт турыстаў сядзеў на «Тэрасе» і адна кабета, пазіраючы ў ваду, захламаную пустымі бляшанкамі з-пад піва і дохлымі баракудамі, убачыла агромністы доўгі белы хрыбетны слуп з вялізным хвостом на канцы.

Хвост узнімаўся і калыхаўся з прылівам, калі там, за ўваходам у гавань, нястомна і мерна разгойдваў мора ўсходні вятрыска.

— Што там такое? — спыталася яна ў афіцыянта і паказала на доўгую хрыбетніцу велізарнай рыбіны, што была зараз проста смеццем, якое чакала, калі прыліў змые яго.

— Цібурон¹, — сказаў афіцыянт, — эшарка². — Яму здавалася, ён тлумачыць, што адбылося.

— Я не ведала, што ў акул гэтакія гошыя зграбныя хвасты.

— І я не ведаў, — сказаў ейны спадарожнік.

У халупе, што стаяла на ўзвышшы ў канцы дарогі, сон зноў агарнуў старога чалавека. Ён спаў, як заўсёды, тварам уткнуўшыся ў пасцель, а побач на варце сядзеў хлопчык. Старому чалавеку сніліся львы.

Перакладчык П. Марціновіч

¹ Мясцовая назва акул.

² Англійскае слова «шарк» (акула) з іспанскай прыстаўкай.

ЗМЕСТ

Джозэф Рэдзьярд Кіплінг. КАЗКІ3

Чаму ў вярблюда горб (3). Кот, які гуляў сам сабою (6). Казка пра старога кенгуру (16).

Астрыд Ліндгрэн. БРАТЫ ЛЬВІНАЕ СЭРЦА19

Глава 1 (19). Глава 2 (22). Глава 3 (25). Глава 4 (30). Глава 5 (35). Глава 6 (41). Глава 7 (48). Глава 8 (55). Глава 9 (64). Глава 10 (75). Глава 11 (81). Глава 12 (88). Глава 13 (95). Глава 14 (105). Глава 15 (116). Глава 16 (124).

Эрых Распэ. ПРЫГОДЫ БАРОНА МЮНХАЎЗЕНА 131

Самы праўдзівы чалавек на зямлі (131).

Частка першая. Конь на даху (132). Воўк, запрэжаны ў сані (133). Іскры з вачэй (133). Цудоўнае паляванне (134). Курапаткі на шомпале (135). Ліс на іголцы (136). Сляпяя свіння (136). Як я злавіў дзіка (137). Незвычайны алень (137). Воўк навыварат (138). Шалёнае футра (139). Васьміногі заяц (139). Цудоўная куртка (140). Конь на сталі (140). Паўканя (141). Верхам на ядры (142). За валасы (143). Пчаліны пастух і мядзведзі (143). Першае падарожжа на месяц (144). Пакараная прагнасць (145). Коні пад пахамі, карэта на плячах (146). Адталыя гукі (146).

Частка другая. Бура (147). Паміж кракадзілам і львом (148). Сустрэча з кітом (149). У страўніку ў рыбы (150). Мае цудоўныя слугі (151). Кітайскае віно (152). Пагоня (155). Трапны стрэл (156). Адзін супроць тысячы (157). Чалавек-ядро (158). Сярод белых мядзведзяў (159). Другое падарожжа на месяц (161). Сырны востраў (163). Караблі, праглынутыя рыбай (165). Сутычка з мядзведзем (166).

Дзінтра Шуцэ. РОБЕРЦІК 167

Джэк Лондан. БЕЛЫ КЛЫК 174

Частка першая. Раздзел першы. Па слядах здабычы (174).
Раздзел другі. Ваўчыца (179). Раздзел трэці. Песня голаду (187).

Частка другая. Раздзел першы. Бітва клыкоў (195). Раздзел
другі. Логава (203). Раздзел трэці. Шэры ваўчок (209). Раздзел
чацвёрты. Сцяна свету (213). Раздзел пяты. Закон здабычы (222).

Частка трэцяя. Раздзел першы. Тварцы агню (226). Раздзел
другі. Няволя (234). Раздзел трэці. Адшчапенец (240). Раздзел
чацвёрты. Па слядах багоў (244). Раздзел пяты. Дагавор (248).
Раздзел шосты. Голад (255).

Частка чацвёртая. Раздзел першы. Вораг (261). Раздзел другі.
Шалёны бог (269). Раздзел трэці. Царства нянавісці (275).
Раздзел чацвёрты. У лапах смерці (279). Раздзел пяты. Неўці-
хаміраны (288). Раздзел шосты. Любімы гаспадар (292).

Частка пятая. Раздзел першы. У далёкую дарогу (302). Раз-
дзел другі. На поўдні (306). Раздзел трэці. Уладанні бога (311).
Раздзел чацвёрты. Голас крыві (319). Раздзел пяты. Дрэмлечы
воўк (325).

Іаган Фрыдрых Шьлер. КУБАК 332

Андрэ Маруа. ПАКАРАННЕ ЗОЛАТАМ 337

Стэфан (Штэфан) Цвэйг. НЯБАЧНАЯ КАЛЕКЦЫЯ 344
Эпізод з часу інфляцыі ў Германіі.

Уілям Фолкнер. ПАХ ВЕРБЕНЫ 357
(357). II (363). III (371). IV (377).

Энэт Хемінгуэй. СТАРЫ ЧАЛАВЕК І МОРА
(І ГАРЫ І МОРА) 385

12+

Літаратурна-мастацкае выданне
Чытай і слухай
Скарбы сусветнай літаратуры

Зборнік

Рэдактар *Ю.А. Місюль*
Мастацкі рэдактар *Т.Ю. Таран*
Камп'ютарная вёрстка *Н.В. Шабуні*
Карэктар *Т.У. Кульніс*

Падпісана да друку 23.01.2024. Фармац 60×90/16. Папера афсетная. Друк афсетны.
Ум.-друк. арк. 28,0. Ул.-выд. арк. 27,55. Тыраж 800 экз. Заказ 21.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецтва “Вышэйшая школа”».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 1/3 ад 08.07.2013. Пр. Пераможцаў, 11, 220004, Мінск.
e-mail: market@vshph.com <http://vshph.com>

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецкі цэнтр
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта». Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі
выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/63 ад 19.03.2014.
Вул. Чырвонаармейская, 6, 220030, Мінск.

Скарбы сусветнай літаратуры

12+

ДЖОЗЭФ РЭДЗЬЯРД КІПЛІНГ
АСТРЫД ЛІНДГРЭН
ЭРЫХ РАСПЭ
ДЗІНТРА ШУЛЦЭ
ДЖЭК ЛОНДАН
ІАГАН ФРЫДРЫХ ШЫЛЕР
АНДРЭ МАРУА
СТЭФАН (ШТЭФАН) ЦВЭЙГ
УІЛЬЯМ ФОЛКНЕР
ЭРНЭСТ ХЕМІНГУЭЙ

Зборнік

ISBN 978-985-06-3599-0

9 789850 635990

«Вышэйшая школа»

БКАЯ ПРБЫ БУББТНЯА АІТЯРАТЮБЫ

ЧЫТАЙ | СЛУХАЙ